

Fan va ta'lim integratsiyasi

Интеграция науки и образования

Integration of Science and Education

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining "Fan va ta'lim integratsiyasi" ilmiy jurnali O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan №078803 raqam bilan o'tkazilgan hamda OAK ning 2024-yil 27-sentabrdagi Rayosatining №361/5 sonli qarori asosida tarix, pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy nashrlar ro'yxatiga kiritildi.

"Fan va ta'lim integratsiyasi" jurnalining tahrir hay'ati tarkibi

Bosh muharrir: Institut rektori, professor Negmatova Shaxzoda Shuhratovna

Bosh muharrir o'rinbosari: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, DSc, dotsent Safarov Akbar Raxmanovich

Muharrir: Raximova Gulbaxor Karshibayevna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Mas'ul kotib: PhD, Ismoilov Alisher Sidikovich

Texnik muharrir: Umirov Boboyor Baxtiyor o'g'li

Musahhih: Yangiboyev Ilyos Shavkat o'g'li

Tahririyat kengashi a'zolari:

07.00.00 - Tarix fanlari

G'afforov Shokir Safarovich – tarix fanlari doktori, professor;

Saidov Ilxomjon Muxiddinovich – tarix fanlari doktori, professor;

G'oyibov Bobir Sobirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Ergashov Baxtiyor Ergashovich – tarix fanlari doktori, professor.

Rashidova Feruza Shomuxammedova – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

13.00.00 – Pedagogika fanlari

Shadiyev Narzikul – pedagogika fanlari doktori, professor;

Maxmudova Dilfuza Meliyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibragimov A'lamjon Amrillovich – pedagogika fanlari doktori, professor;

Fayziyev Mirzali Asfandiyorovich – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

Raximov Nasriddin Namozovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori;

Hamroyeva Feruza Asrorovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

19.00.00 – Psixologiya fanlari

Jabborov Azim Meylikulovich – psixologiya fanlari doktori, professor;

Shamsiyev O'ktam Baxriddinovich – psixologiya fanlari doktori, professor;

Isakova Muazzam Tulkinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsenti;

Butayeva Umida Aliboyevna – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

MUNDARIJA

07.00.00 – Tarix fanlari

Abduraimova S.E. Chiroqchi bekligining o'rganilish tarixi.....	6-11
Narmanov F.A. Oliy ta'lim tizimida tarixchi mutaxassislar tayyorlashning shakllantirilishi (1925-1991-yy)	12-20
Negmatova D.A. Mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika korxonalarining tashkil topishi va ularning rivojlanish tarixi	21-25
Nurmatova U.J. Imom Moturidiy merosining falsafiy-gnoseologik mohiyati	26-29
Yakubova D.T. Surxon vohasida "Paxta ishi" siyosatining ruhiy, ijtimoiy-ma'naviy hayotiga salbiy ta'siri.....	30-34
Yo'ldosheva Z.H Raqamli matbuotga o'tish jarayoni: Surxondaryo OAV tajribasi	35-38
Облобердиев Ж.К. Восшествие на престол Эмира Музаффара и первые годы его правления: историко-политический анализ	39-44

13.00.00 – Pedagogika fanlari

Axrarova Z., Ziyoyeva I. Innovatsiyalarga asoslangan universitet 3.0 modelining ta'limga ta'siri.....	45-50
Begmatov A.Kh., Allanazarova N.A., Normatov A.A. An innovative model for integrating the case-study method into higher mathematics for training 21st-century engineers.....	51-57
Burxonova G.U. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari.....	58-66
Davronova G.M, Irisova F.A. Fortepiano sinfi o'quvchilarining qo'l texnikasini rivojlantirishning mavjud ahvoli.....	67-72
Davronova G., Shodiyeva B. O'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari.....	73-78
Ergashev E., Tog'ayeva M. Kimyo fanidan yangi kiritilgan, o'zlashtirilishi qiyin mavzular mazmuni va o'qitish metodlari.....	79-86
Ergasheva G.A., Qoraboyev H.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligi darslarida uyga vazifalar orqali kognitiv faoliyatni rivojlantirish.....	87-92
Fayzullayeva G., Abdullayeva Z. "Ona tili – o'qish savodxonligi" fanida 4K yondashuvi.....	93-97
Haydarov K.D. Pedagogning kasbiy rivojlanishi – ta'lim sifati kafolati	98-104
Ibragimov A.A., Sheraliyeva M.B., Kasbiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalashning o'ziga xosligi va amaliy qo'llanilish jarayonlari.....	105-108
Igamov S.S., Markayev Z.I., Fozilov B.Q., Nahalboyev N.F. O'quvchilarni kasbga yo'llashda maktab va ota-onalar hamkorligini tashkil etishda innavatsion texnologiyalardan foydalanish....	109-115
Ishankulova K., Shernazarov I. Muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarning ekologik madaniyatini tizimli rivojlantirishning pedagogik-psixologik aspektlari.....	116-125
Kuchiboyev M.A. Matnda pragmatik maqsad va harakatni ifodalanish vositalari.....	126-130
Nabiyeva D.T. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlashni tizimli yondashuv asosida o'rganish.....	131-135
Jiyanqulova R.X., Narziyeva Z.M. Texnologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuvlar.....	136-140
Jumanov Sh. Raqamli avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari.....	141-148

Juraxujayev D. Umumta'lim maktablarida geografiya ta'limini tashkil etish holati.....	149-154
Mamasoliyeva Sh.L., Zubaydova M.M. O'zbek milliy qo'g'irchoqsozlik texnologiyasi va uni bo'lajak texnologiya o'qituvchilariga o'rgatish usullari.....	155-160
Mamasoliyeva Sh.L. 7-sinf texnologiya darsi "quroqchilik san'ati" mavzusini pisa dasturi asosida o'qitish texnologiyasi.....	161-167
Mamasoliyeva Sh., Muminova M. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilariga xalq hunarmandchiligini kreativ pedagogika asosida o'rgatish texnologiyasi.....	168-173
Mamasoliyeva Sh., Toshtemirova S. Texnologiya o'qituvchilari kasbiy kompetentligining hozirgi holati.....	174-179
Mirzoyeva N., Abdisamatov O. Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifiy qarashlari.....	180-184
Omanqulova Sh.N., Abduraxmanova O. Umumta'lim maktablari musiqa darslarida pedagogik texnologiyalar orqali faoliyat turlarini tashkil etish.....	185-189
Pardayev S.A., Murodova M.Sh. Ma'naviy-axloqiy fazilatlar orqali o'rta sinf o'quvchilarini tarbiyalashning nazariy asoslari.....	190-196
Pardayev A.I., Aliqulova N.I. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda axborot- texnologik kompetentligini takomillashtirish.....	197-202
Pulotov A. Pedagogik tashxisda milliy tarbiya qadriyatlarini qo'llashning metodik asoslari.....	203-207
Qiyomov N., Mamatova M. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tizimidagi tarbiyalanuvchilarining qo'shiq kuylash ko'nikmalarini rivojlantirish metodlari.....	208-215
Qoraboyev H.K. 4- sinf o'qish savodxonligi darsligidagi uyga vazifalarning tahlili va ularni tashkil etish yuzasidan amaliy tavsiyalar.....	216-220
Qudratov I., Rashidov S. O'zbek maqom musiqasining xalqaro ta'lim tizimidagi o'rni.....	221-228
Raximov A.A. Pedagogik jarayonda manaviy-marifiy faoliyat prinsiplari	229-235
Salimova M.R. PIRLS 2026 ga tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi.....	236-241
Saydulloyeva Sh. Boshlang'ich sinflarda fasilitatsiya hamda fasilitatorlikning ahamiyati.....	242-245.
Ubaydullayev S.S. Muzey pedagogi kasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlash texnologiyasi.....	246-251
Xudaybergenova M. Musiqa ta'limi sohasida Finlandiya tajribasi: pedagogik yondashuvlarning tahlili.....	252-255
Yusupova M.A. Shaharda yashovchi yosh oilalarda ekologik madaniyat va mas'uliyat uyg'unligi.....	256-261
Абдуллаева М. Применение инновационных технологий в обучении педиатрических дисциплины для раннего диагностики и профилактики распространенных детских заболеваний	262-267
Далакьян Ж.С. Современные сложности в сфере духовно-нравственной культуры молодежи и возможные пути их преодоления.....	268-273
Кустяева А.Р. Использование традиций народно-песенного исполнительства в современной музыкотерапии.....	274-279
Мустафаев Ш., Велияева Д. Теоретические и практические основы начальной методики фортепианного исполнения.....	280-284
Мустафаев Ш., Велияева Д. Педагогические методы при применении современных технологий в начальном обучении фортепианному исполнению.....	285-290
Нигматова М.З. Современные тенденции в дошкольном образовании: подходы и методы.....	291-294

Разакова М. Метод наблюдений над языковыми явлениями на уроках русского языка в начальной школе.....	295-300
Рахматова Ф.Г. Подходы к пониманию феномена одарённости в психологических исследованиях.....	301-308
Бобонорова К.К. Методы формирования у студентов навыков самостоятельного освоения абстрактных понятий.....	309-312
Жунайдуллаев О.К. Сущность и особенности формирования коммуникативных навыков у студентов.....	313-316
Кадирова Ч.Т. применение альтернативного образования в преподавании математики и информатики	317-322
Кобиллов В.А. Использование социальных платформ для повышения медиаграмотности..	323-327
Баротова Ш Гендерные стереотипы, встречающиеся в дошкольных образовательных организациях и семьях при знакомстве детей с миром профессию.....	328-331
Умиров Б.Б Тохирова М.Н. Методика развития личных компетенций, требующих интеграции электронных образовательных платформ и пакетов прикладных программ....	332-337
Хасанова С.Х. История методологии форсайт-компетенции.....	338-342

19.00.00 – Psixologiya fanlari

Soliyeva D. “DAS” sport o‘yini tajribasida tezkor qaror qabul qilish, reaksiya va harakat aniqligiga aylanma harakat yuklamasi ta’siri	343-348
Раджабов А.А. Оценка роли стресс-факторов для организации психологической подготовки спортсменов.....	349-353

THE STUDY OF THE CHIROKCHI BAKLIG

ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ЧАСТНОГО ХОЗЯЙСТВА ЧИРОКЧИ

CHIROQCHI BEKLIGINING O'RGANILISH TARIXI

Abduraimova Sabohat Ergash qizi

Abstract. This article covers the history and sources of the study of the Chirakchi Bakil, which was part of the Bukhara Emirate. Based on the sources, it is explained that information about the socio-political history of the Chirakchi Bakil began to appear in dozens of historical, artistic works and travel notes written by historians of the Bukhara Emirate and Western, especially Russian, authors.

Keywords: *Kesh, Nasaf, Mangid dynasty, Kishmishtepa, Bactria-Tokharistan, Mangid, Kenagas, Kushchi, Yobu, Kipchak, Uyshun.*

Аннотация. В статье рассматриваются история и источники изучения Чиракчинского княжества, входившего в состав Бухарского эмирата. На основе источников установлено, что сведения о социально-политической истории Чиракчи-бекли стали появляться в десятках исторических, художественных произведений, путевых заметок историков Бухарского эмирата и западных, в частности русских, авторов.

Ключевые слова: *Кеш, Насаф, Мангитская династия, Кишмиштепа, Бактрия-Тохарская, Мангит, Кенагас, Кушчи, Йобу, Кипчак, Уйшун.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro Amrligi tarkibida bo'lgan Chiroqchi bekligining o'rganilish tarixi, manbalari yoritib berilgan. Buxoro amirligi tarixnavislari va G'arb, xususan, rus mualliflarining tomonidan yozilgan o'nlab tarixiy, badiiy asarlar va sayyohlik qaydlarida Chiroqchi bekligi ijtimoiy-siyosiy tarixiga doir ma'lumotlar uchray boshlaganligi manbalar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *Kesh, Nasaf, Mang'itlar sulolasi, Kishmishtepa, Baqtriya-Toxariston, mang'it, kenagas, qushchi, yobu, qipchoq, uyshun.*

Kirish. Qadimgi davr va o'rta asrlarda asosiy qismi Kesh (Shahrisabz), sezilarli bir qismi esa Nasaf (Qarshi) kabi tarixiy-geografik viloyatlariga qaragan Chiroqchi hududi so'nggi o'rta asrlarga kelib, alohida siyosiy-ma'muriy birlik – beklilik yoki viloyatga maqomini oladi. Chiroqchining Buxoro amirligidagi 27 beklildan biriga aylanishi Mang'itlar sulolasi (1753-1920) davriga to'g'ri keladi. Bungacha beklilik hududidagi aholi maskanlarining katta ko'pchiligi Shahrisabz viloyati yoki Shahrisabz bekligi qaramog'ida bo'ladi. Shuning uchun Chiroqchi hududi aholisi tarixini yoritish uchun asosan Shahrisabz yoki Qarshi tarixiga tegishli yozma manbalarga murojaat qilishga to'g'ri keladi. So'nggi o'rta asr yozma manbalaridagi ma'lumotlar asosidagina bu hudud tarixi bilan to'g'ridan-to'g'ri yoritish mumkin.[1,25]

Abduraimova S.E.,
Iqtisodiyot va pedagogika
universiteti
“Tarix va ijtimoiy fanlar”
kafedrasi
assistent o'qituvchisi
sabohata535@gmail.com

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Chiroqchi bekligi hududidagi ayrim aholi maskanlarining paydo bo'lishi ancha qadimiy davrlarga – miloddan oldingi so'nggi mingyillikning oxirgi asrlari – milod boshlariga to'g'ri kelib, beklikning ma'muriy markazi bo'lmish Chiroqchi shahri yaqinidagi Kishmishtepa yodgorligi ilk o'rta asrlarda yirik aholi maskanlaridan biri bo'lgan. Ushbu yodgorlikning “Kishmish”, “Kishmish-tepa” deb atalishi negizida chamasi bu yer qadimda Kesh yoki Kish deb atalgan Shahrisabz hukmdorligining qarorgohlaridan biri joylashgani bilan bog'liq bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Arxeologik qazishlar davomida Chiroqchi tumani hududida tekshirib o'rganilgan 38 qadimiy manzilning 8 tasi ilk o'rta asrlarga tegishli ekanligi aniqlangan.

Manba va adabiyotlar tahlili. O'rta Osiyoning o'troq vohalari va ulardagi shahar va yirik aholi maskanlaridan birmuncha farqli holda Chiroqchi hududi tarixini yorituvchi ma'lumotlar yozma manbalarda birmuncha kam uchraydi. Buning negizida bu yerning landshafti, iqlimi mintaqaning boshqa hududlariga nisbatan birmuncha farqli bo'lib, yerlarining asosiy qismi dasht va qir-adirlardan iborat, sun'iy sug'orish, umuman olganda, dehqonchilik qilishga unchalik mos bo'lmagani omili yotadi. Ma'lumki, qadimgi davr va o'rta asrlarda, hatto yaqin yillargacha mintaqa shaharlarining katta ko'pchiligi daryolar havzasida joylashib, ular ijtimoiy-iqtisodiy markaz vazifasini bajargan. Aslida Chiroqchi bekligining ma'muriy markazi – Chiroqchi shahri va beklikka qarashli aholi maskanlari – qishloq va ovullar o'z geografik joylashuviga ko'ra nisbatan qulay hududda joylashib, mintaqaning janubiy hududlaridan, xususan, Baqtriya-To'xoriston tarixiy o'lkasidan shimol va shimoli-sharqqa - Markaziy Sug'd (Samarqand va atroflari)ga, Keshdan shimoli-g'arbga, ya'ni Buxoro va Karmana kabi tarixiy viloyatlarga eltadigan karvon yo'llari Chiroqchi hududidan o'tgan. Biroq qadimgi davr va o'rta asrlarda aholi sonining ko'payishi, yirik iqtisodiy markazlar (savdo-sotiq, hunarmandchilik va b.) paydo bo'lishi birinchi o'rinda sun'iy sug'orishga mos daryolar va boshqa yirik suv inshootlariga bog'liq edi. [3,35]

Chiroqchi bekligi tarixini yoritishda u yoki bu darajada ma'lumotga ega yozma manbalar yuqorida aytib o'tilganidek, so'nggi o'rta asrlarga to'g'ri kelib, XVIII – XX asrlar orasida o'z tarkibiga yuzdan ortiq qishloqlarni olgan. Chiroqchi Buxoroning yirik bekliklaridan biri sifatida tez-tez tilga olina boshlaydi. Sababi, Buxoro amirligi asoschilari bo'lmish “mang'it” urug'i yetakchilarining ota-bobolari Chiroqchi shahridagi qabristonga dafn etilgani, shuningdek, dastlab Samarqand yaqinidagi Konigil mavzesini o'zlariga makon (“yurt” yoki mulk) qilgan o'zbeklarning mang'it urug'i vakillarining XVII asrda Qashqadaryo vohasiga ko'chib, ikkinchi makon sifatida Chiroqchi shahri atroflarini tanlaganliklari, shuningdek, bu yer ko'pincha Buxoro amirlarining o'g'illari hokim (bek) tayinlangan ma'muriy birlik bo'lishi, bundan tashqari, o'zbeklarning kenagas urug'i vakillari tomonidan boshqarilib, ko'p hollarda amirlikka xavf tug'dirgan hudud bo'lmish Shahrisabzga eltadigan yo'l bo'yida joylashganligi bu hudud bilan bog'liq tarixiy voqealarning yozma manbalarda o'rin olishiga sharoit yaratadi.[3,27]

Bu davrda Buxoro amirligi tarixnavislari va G'arb, xususan, rus mualliflarining tomonidan yozilgan o'nlab tarixiy, badiiy asarlar va sayyohlik qaydlarida Chiroqchi bekligi ijtimoiy-siyosiy tarixiga doir ma'lumotlar uchray boshlaydi. Chiroqchi va atroflarining Buxoro amirligida alohida beklikka aylantirilishidan ancha oldin – XVI asr boshlarida Shayboniylar sulolasi tomonidan Temuriylar davlatiga barham berilishi va bu hududlarga ushbu sulolaning siyosiy va harbiy ishlarida katta yordam bergan dashti qipchoqlik ko'chmanchi o'zbek urug'lari vakillarining “iqto” (mulk) qilib berilishi kabi voqealar turtki bo'lgani yozma manbalarda uchraydigan bir qator ma'lumotlar asosida o'z tasdig'iga ega. Temuriylar va shayboniylar orasidagi janglarga to'g'ridan-to'g'ri guvoh bo'lgan Zahiriddin Muhammad Boburning bo'las (xolavachchasi) Mirzo Muhammad Haydar (XVI asr) o'zining “Tarixi Rashidiy” asarida uning otasiga Muhammad Husayn ko'ragonga iqto o'laroq Shahrisabzni berganini yozadi. O'sha kezlarda Chiroqchi hududlari Shahrisabz viloyati tarkibida bo'lib, asosan keng

yaylovlardan iborat bu hudud ko'chmanchi chorvador urug'lar yashashi uchun qulay hisoblangan. Muhammad Husayn dug'lat urug'iga mansub bo'lib, ular ko'proq Yettisuv hududida istiqomat qilishlari bilan birga Amudaryo – Sirdaryo oralig'idagi vohalarning ko'chmanchilar turmush tarziga mos yerlariga kelib joylasha boshlaganlar. [3,76]

Temuriylardan keyin asosan Buxoro xonliklari sifatida bilina boshlagan Shayboniylar, Ashtarxoniylar va Mang'it sulolasi davrlarida ko'chmanchi chorvador urug'larning tabiati va iqlimi Chiroqchiga o'xshash hududlarga kelib joylashishlari yoki hukmdorlar tomonidan mulk qilib berilishi natijasida bu kabi yaylov yerlarda aholi sonining ortib borishi kuzatiladi. Bu esa dasht hududlarda aholi maskanlarining oshishiga turtki berib, yangi iqtisodiy va madaniy markazlarning vujudga kelishiga olib keladi. Buxoro amirligiga qarashli dasht va cho'l hududlarda, xususan, Zarafshon daryosining chap qirg'og'idan Qashqadaryo daryosining o'ng qirg'og'igacha cho'zilib ketgan O'rtacho'l dashtida (bugungi Samarqand viloyatining Pastdarg'om va Nurobod tumanlari hamda Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi, Ko'kdala va Koson tumanlarining katta qismini o'z ichiga oluvchi hududda – diss.) o'nlab ko'chmanchi o'zbek urug'lari joylasha boshlaydi. Temuriylar davrida bu hududlar nisbatan kam aholili bo'lib, ko'chmanchi chorvadorlar yashagan bo'lsalar-da, O'rtacho'l dashtining keng ko'lamda o'zlashtirila boshlashi so'nggi o'rta asrlarda yuz beradi. Zahiriddin Muhammad Bobur hukmronlik qilgan Temuriylar davrida ushbu hududning bir qismi Qarshi dashti sifatida bilingan. "Boburnoma"da Chiroqchi hududlarini ham o'z ichiga oluvchi Shahrisabz va Qarshi haqida quyidagicha ma'lumotlar o'rin olgan: *"Yana Kesh viloyatidur, Samarqandning janubidadur, to'qquz yig'och yo'ldur Samarqand bila Kesh orasida bir tog' tushubtur, Itmak doboni derlar, sangtaroshliq qilur, toshlarni tamom bu tog'din eltarlar. Bahorlar sahrosi va shahri va bomi va tomi xo'b sabz bo'lur uchun Shahrsabz ham derlar..."*. Ushbu ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, Samarqandning janubi va Shahrisabz oralig'idagi yerlar "Kesh" deb atalib, bu hududning tog'lik qismida "Itmak doboni" degan tog' yo'li – dovon joy olgan edi. Bobur bahor vaqtida "sahrosi", ya'ni dashti va shahri (Shahrisabz)ning yam-yashil bo'lib, o't-o'lanlar ko'p bo'lishiga urg'u beradi. Asarda Qarshi viloyatiga ta'rif berilar ekan, bu yerdagi dashtlar quyidagicha tasvirlanadi: *"Yana Qarshi viloyatidurkim, Nasaf va Naxshab ham derlar, Qarshi mo'g'ulcha ottur, go'rxonani mo'g'ul tili bila qarshi derlar. G'olibo bu ot Chingizxon tasallutidin so'ng bo'lg'ondur. Kam obroq yerdur, bahori xub bo'lur, ekini va qovuni yaxshi bo'lur. Samarqanddin janub saridur, bir nima g'arbqa moyil, o'n sekkiz yig'och yo'ldur. Bag'riqaro yo'sunluq kushqina bo'lurkim, qilquyruq derlar, Qarshi viloyatida behad va benihoyat bo'lur uchun ul navohida murg'aki Qarshi derlar"*. Samarqand va Shahrisabz orasini "to'qqiz yig'och" (farsax), Samarqand va Qarshi orasini "o'n sakkiz yig'och" deb ochiqlagan Boburning ushbu ma'lumotlaridan Qarshi shahrining nisbatan uzoq joylashgani, shuningdek, Chiroqchi hududlarining ko'pchilik qismi o'sha kezlarda Qarshi viloyatiga qarashli bo'lgani ma'lum bo'ladi. Ahamiyatlisi shuki, "Boburnoma"da keltirilgan "kam obroq" (kam suvli) ta'rifi O'rtacho'l (Chiroqchi va Koson tumanlari)ning dasht qismlariga mos keladi. Shuningdek, Bobur yozgan Qarshi viloyatidagi "bag'riqora yo'sunluq" (bag'riqora qushiga o'xshash) "qilquyruq" deb atalgan qush "murg'aki Qarshi" (Qarshi qushi) nomi bilan tanilgan bo'lib, bu qush turi O'rtacho'l aholisi orasida "qorabovur" (qorabag'ir), "qorabovurdoq" nomlari ostida bugungi kungacha saqlanib qolgan.[2,65]

Temuriylar davri yozma manbalarida nisbatan kam tilga olingan Chiroqchi va unga qo'shni hududlarga doir ma'lumotlar XVI – XVIII asrlarda birmuncha keng uchrayd boshlaydi. Bu hududlarda ko'chmanchi o'zbeklarning "nayman", "saroy", "uz", "mang'it", "kenagas", "qushchi", "yobu", "qipchoq", "uyshun" kabi yirik urug'lari tomonidan mulk qilib olinishi Shayboniylar va undan keyingi sulolalar davrida bu hududlarning ushbu urug'lar yetakchilariga "iqto'" qilib berilishi bilan bog'liq edi. Qadimda va ilk o'rta asrlarda Zarafshon va Qashqadaryo daryolari havzasidagi hududlar Sug'd o'lkasi bo'lib, bu yerlar tadqiqotchilar orasida Zarafshon qismi Markaziy Sug'd, Qashqadaryo qismi esa Janubiy

Sug'd deb ataladi. Chiroqchi Janubiy Sug'dga qarasa-da, har ikkalasi orasidagi kontakt hudud sifatida e'tirof etiladi. Ko'chmanchi o'zbek urug'larining ushbu kontakt hududlardagi yaylovli joylarda o'rnatishini O'rtacho'l dashtida "yobu" yoki "jobu" nomli o'zbek urug'i misolida kuzatish mumkin. Muhammad Shayboniyxon Sug'd, ya'ni Samarqand va uning atroflarida yashaydigan "yobu" urug'i haqida quyidagicha tuyuq yozgan bo'lib, uning mazmunidan Shayboniylar sulolasining boshlang'ich yillarida yoki undan sal oldinroq – Temuriylar davrida bu hududda ushbu ko'chmanchi o'zbek urug'ining nisbatan keng tarqalgani va bu yerlarda o'zlarining salmog'i yuqori bo'lgani anglashiladi: *"Sug'd ichinda o'ltururlar yobular. Yobularning mingan oti yobular. Yobularning ilkidin el tinmadi. Yobular bo'lsin bu yerda, yo bular"* Bundan ko'rinadiki, o'sha kezlardayoq ayrim o'zbek urug'lari yangi-yangi yerlarni o'zlashtira boshlashlari kuzatilib, hudud aholisi orasida bu holat turlicha kayfiyat uyg'otgan.[1,100]

Shayboniylar davri Buxoro tarixnavisligi asarlarida Chiroqchi hududidagi Qoratikan (hozirgi Ko'kdala qishlog'i) kabi joylar ham tilga olinadi. Hofiz Tanishning "Abdullanoma" asarida 1568 yilgi harbiy ko'rik haqida shunday hikoya qilinadi: *"...Qoratikan sahrosida lashkarning ko'rigi o'tkazilib, unda maxsus otlarni, aslahalarni va jangu jadal asboblarini ko'zdan kechirdi. ...askarlar suvday suzuvchi otlarni maydonda javlon urdirardilar. ...Har bir qism o'z tomonini butun tartib va intizomga solib, qurollangan va mukammal saf tuzgan holda o'z joylarida turdilar. ...Erta tongdan to shomgacha yulduz sipohli sulton lashkari ko'rikdan o'tkazildi"*

Buxoro tarixnavislik muhitining bir bo'lagi bo'lmish Samarqand va uning atroflarida Abu Tohirxoja (1800-1874) "Samariya", Xumuliy (Jumaquli ibn So'fiy Tag'oyi turk Urgutiy Samarqandiy – XIX asr, Urgut qozisi) asarlarida ham Zarafshon va Qashqadaryo vohalarida ko'chmanchi o'zbek urug'larining joylashuviga doir birlamchi ma'lumotlar o'rin olgan. Jumladan, «Tarixi Xumuliy», «Manzumoti tarixiy», «Shoh va gado», «Devoni Xumuliy», «Shayx Musoxon ad-Dahbidiyning tarjimai holi» kabi asarlarida ayrim darvesh shayxlarning tarjimai holidan va mang'itlar sulolasi tarixidan ma'lumotlar keltirgan Xumuliy «Manzumoti tarixiy» asarida 1870 yili sodir bo'lgan tarixiy voqealar she'r bilan bayon qilgan. Uning quyidagi she'ri buning yorqin o'rnagidir: *"Turk ash'ori Xumuliy vus'ati so'z ahlig'a, Movarounnahr mang'it, Shahrisabzu kenagas"*

Yirik o'zbek urug'laridan bo'lmish mang'itlarning Chiroqchi va Shahrisabz atroflariga, umuman olganda, Amudaryo – Sirdaryo oralig'iga qachon va qaerdan kelib joylashgani bo'yicha to'laqonli ma'lumotlar uchramasa-da, Buxoro tarixnavisligi va boshqa yozma manbalarning ayrim dalillarga asoslanilsa, bu hududlarda keng yoyila boshlashi XVI asrning ilk yarmiga to'g'ri keladi. Abulxayr ulusi (1428-1468) va uning vorislari – Sirdaryoning o'rta havzasi (Yassi, Turkiston)dagi ko'chmanchi o'zbek hukmdorlari boshqaruvi davrida asosan Dashti Qipchoq hududlarining ushbu qismida yashab, siyosiy va harbiy jihatdan yuqori nufuzga ega bo'lib, Shayboniyy qo'shinlari yetakchilaridan biri sifatida Temuriylarning markaziy hududlarida – Zarafshon va boshqa vohalarni egallashda ishtirok etib, Samarqand shahri artofidagi yerlarning bir qismini "iqti" sifatida oladilar. O'sha davr yozma manbalarida Mang'it sulolasining asoschisi Muhammad Rahim-biyning ajdodlari, mang'it urug'i yo'l boshchilaridan biri Joni-biy ibn Musa-biy, ayniqsa, uning nevarasi Davlat-mirzo Samarqandda yashagan bo'lsalar, Shayboniylar sulolasi hukmdori Ubaydullaxon (1534-1539) davrida Davlat-mirzo o'z urug'i – mang'itlar va ittifoqchi urug' kenagaslar bilan birga Samarqandga kelib, Konigil Qo'rug'i degan joyni muqimlashadilar. Bu yer o'zbek mang'itlarining Amudaryo – Sirdaryo oralig'idagi ilk makonlaridan biriga aylanib, keyinchalik shu hududdan ular boshqa vohalarga ham ko'chgan holatlar kuzatiladi. Mang'itlarning boshqa bir tarmog'i esa Dashti Qipchoqdagi hududlaridan Orolbo'yi orqali Xorazm vohasiga borib joylashadilar.[6,74]

Xulosa. Mang'itlarning Amudaryo – Sirdaryo oralig'idagi navbatdagi qo'nalg'asi O'rtacho'l dashti, xususan, Chiroqchi hududi bo'ladi. Mang'it urug'lari Samarqandda Davlat mirzoning o'g'illari

Rajab Berdi-biy va Shaydulla-biylar Chiroqchi hududiga o'z urug'doshlari kelib joylashishini boshlab beradilar. Ular o'sha davrda Buxoro madaniy-ma'naviy muhitida yetakchilik qilgan Mirim Shayx Azizonga murid bo'lishadi. Ushbu shaxs Chiroqchi hududidagi Eski Langarda "Ishqiya" tariqati yetakchilaridan edi. O'z navbatida Shahrisabz Ishqiya tariqatining markazi bo'lib, Eski Langar Samarqand viloyatining janubiy, janubi-sharqida Shahrisabz tumanining Chiroqchi qismida joylashgan edi. Buxoro tarixnavislarining qayd etishicha, Mirim Shayx Azizon mang'it og'a-inilar – Rajab Berdi-biy va Shaydulla-biylarni o'z urug'i bilan birga Chiroqchiga ko'chib kelishga chorlaydi. Bundan ko'rinadiki, mang'itlarning Shahrisabz va Chiroqchiga kelib joylashuvi ushbu tarixiy voqeliklar bilan bog'liq.[5,86]

Eski Langar Qashqadaryo viloyatining tasavvufga aloqador hududlaridan biri sifatida bo'lib, bu yer Chiroqchi tumanidagi Qalqama qishlog'iga yaqin Langar nomi bilan mashhur qishloqning shimolida, Zarafshon tog' tizmalarining tog' oldi tepaliklaridan birida joylashgan. Sobiq sovet davrida Eski Langar sobiq Qalqama sovxozni tarkibidagi qishloq bo'lib, bu yerning XVI-XIX asrlarga tegishli me'moriy yodgorliklari Chiroqchi bekligi ijtimoiy-madaniy hayoti tarixini o'rganishda katta o'rin tutadi. Langarda o'z vaqtida ishqiya tariqatining pirlari, ularning xonadoni vakillari, tariqatning namoyandalari, muridlari va mazkur tasavvuf oqimiga aloqador shaxslar hayot kechirgan. Bu yerda hozir ham ishqiya tariqati rahnamalarining avlodlari ham istiqomat qilishadi. Ularning ayrimlari ota-bobolaridan meros qolgan nasl-nasab dalili, hujjati bo'lgan shajaralari bilan taniqli pirlarning avlodi ekanliklarini aytishadi. Shajaralardagi ba'zi ismlar Eski Langar qabristonidagi ayrim qabrtosh bitiklarda mavjud ismlar bilan muvofiqligi aniqlangan. Ishqiya tariqatining shayxlari asosan Mirim shayx Ishqiy nomi bilan bog'liq. Mirim shayx Chiroqchidagi Langarga asos solgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирза Абдал Азим Сами. Таърих-и салатин-и мангитийа (История мангытского государства) / Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой. – М., 1962;
2. Мух,аммад Али Балжувоний. Тарихи нофеи. (Тожики тилидан таржима. Сузбоши, изохлар муаллифлари Вохидов Ш. ва Чориев З.). – Тошкент: Академия, 2001;
3. Населенные пункты Бухарского эмирата (конец XIX - начало XX в.) / Материалы к исторической географии Средней Азии. Под. Ред. А.Р. Мухаммеджанова. – Тошкент: Университет, 2001.
4. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. – М., 1843; Евреинов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на Гузар и на Карши. 1887 г.
5. Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии, Вып. XXXVI. – СПб. 1888. – С. 112-147 // <https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Evreinov/text1.htm>;
6. Материалы по районированию Средней Азии. Кн.1: Территория и населения Бухары и Хорезма. Часть 1: Бухара. – Ташкент: Туркпечать, 1926. ¹ Жўраев Б. Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари. – Тошкент: Фан, 1969. – Б. 136.
7. Евреинов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на Гузар и на Карши. 1887 г. // <https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Evreinov/text1.htm>
8. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Б. 196, 286.
9. Евреинов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на Гузар и на Карши. 1887 г. // <https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Evreinov/text1.htm>
10. Ҳақимов А. Қашқадарё вилоятининг анъанавий ҳунармандчилиги // Мозийдан садо. – 2008. – №4. – Б. 4.

11. Суюнов С., Рахмонов Х. Эски Анҳор каналининг бунёд бўлиш тарихи // ҚарДУ хабарлари. Махсус сон, 2020. – Қарши давлат университети, 2020. – Б. 135-137.
12. Евреинов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на Гузар и на Карши. 1887 г. // <https://vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Evreinov/text1.htm>

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA TARIXCHI MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING SHAKLLANTIRILISHI (1925-1991-YY)

ФОРМИРОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ-ИСТОРИКОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (1925-1991 ГГ.)

THE FORMATION OF TRAINING HISTORY SPECIALISTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM (1925–1991)

Narmanov Feruz Asfandiyorovich

Annotasiya. Mazkur ilmiy maqolada 1925-1991-yillar oralig'ida O'zbekistonning oliy ta'lim tizimida tarixchi mutaxassislar tayyorlash jarayonining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va asosiy xususiyatlari tahlil etiladi. Unda tarix ta'limining dastlabki institutlashtirilishidan tortib, sovet mafkurasi ta'sirida shakllangan o'quv rejalari, kadrlar siyosati va ilmiy-pedagogik maktablarning evolyutsiyasi o'rganiladi. Shuningdek, tarixchi kadrlar tayyorlovchi muassasalar xususan, Samarqand, Toshkent va boshqa yirik shaharlardagi oliy o'quv yurtlarining roli va ta'siri, ijtimoiy-siyosiy omillar bilan o'zaro aloqasi tahliliy yondashuv asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, tarix fakulteti, tarix o'qituvchisi, pedagogika oliygohlari.*

Аннотация. В данной научной статье анализируются процессы формирования и этапы развития подготовки специалистов-историков в системе высшего образования Узбекистана в период 1925-1991 годов. Исследуется институционализация исторического образования, влияние советской идеологии на содержание учебных планов, кадровую политику и эволюцию научно-педагогических школ. Особое внимание уделяется роли и влиянию вузов, подготавливающих историков, в частности в Самарканде, Ташкенте и других крупных городах, а также их взаимосвязи с социально-политическими факторами.

Ключевые слова: *система образования, факультет истории, преподаватель истории, педагогические вузы.*

Abstract. This scientific article analyzes the formation and development stages of training history specialists within Uzbekistan's higher education system during the period from 1925 to 1991. The study explores the early institutionalization of historical education, the influence of Soviet ideology on curricula, personnel policies, and the evolution of academic-pedagogical schools. Particular attention is given to the role and impact of institutions that trained historians especially in

Narmanov F.A.,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa
doktori, dotsent,
narmanov1986@gmail.com

Samarkand, Tashkent, and other major cities and their interrelation with broader socio-political factors.

Keywords: *education system, faculty of history, history teacher, pedagogical universities.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasida tarix fanining rivojlanish jarayonini tahlil etishda sovet davrida faoliyat yuritgan tarixchi mutaxassislar tayyorlovchi fakultetlarning shakllanishi va ularning ta'lim tizimidagi o'rni alohida ilmiy ahamiyatga hisoblanadi. Tarix fani sohasida tarixchi kadrlar tayyorlash va tarixiy bilimlarni maxsus o'qitishga qaratilgan fakultetlarning faoliyatini tizimli ravishda o'rganish va uning natijalarini tahlil qilish sovet davlatining ta'lim va ilmiy-tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yishdagi davlat siyosatini tahlil qilish mumkin.

Tadqiq etilayotgan davrda tarixchi kadrlar tayyorlovchi fakultetlarning shakllanish tarixini o'rganish nafaqat o'tmishdagi ta'lim tizimi va tarix fanini oliy ta'lim sohasida o'qitish muhitini oydinlashtirishga, balki bugungi mustaqil O'zbekistonda tarix fani rivojiga zamin yaratgan manbaviy, metodik va konseptual asoslarni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu mavzuni o'rganish, zamonaviy tarixiy tafakkurning ildizlarini aniqlash, milliy tarixiy xotiraning shakllanishidagi bosqichlarni tahlil qilish hamda tarixiy merosning siyosiy-mafkuraviy ta'siridan xoli yondashuvlar bilan qayta baholash imkonini beradi.

Tarix fanining siyosiy, mafkuraviy va ilmiy jihatdan tartibga solinganligi, tarixshunoslik maktablarining shakllanishi, tarixchi mutaxassislar kadrlarini tayyorlashda qo'llanilgan metodlar, o'quv dasturlari va darsliklar bularning barchasi o'z davrining ijtimoiy-siyosiy talablari, ilmiy ehtiyojlari hamda mafkuraviy yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Aynan shu jihatlarni aniqlash va ilmiy tahlil qilish orqali bugungi tarixiy tafakkur taraqqiyoti, tarix fanining mustaqil metodologiyasi va milliy asoslarining shakllanish bosqichlarini to'laqonli anglash mumkin bo'ladi.

Asosiy qism

Butun sovet davlatida bo'lgani kabi O'zbekiston sharoitida tarixchi pedagog kadrlarni tayyorlash ishi murakkab iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda olib borildi. Garchi oliy ta'lim muassasalarining soni ortib borgan bo'lsa-da, undagi malakali professor-o'qituvchilar soni yetarli darajada emas edi. Muassasalarga mahalliy talabalarni jalb etish ham bir tekisda kechmagan. Ta'lim jarayonlarining olib borilishida esa ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasini ta'minlashda qiyinchiliklar uchrab turgan [23. 81].

Tarix fanini o'qitish uchun aniq va tizimli o'quv dasturlarining yo'qligi, avvalo, yangi shakllanayotgan sovet davlatchiligining tarixga bo'lgan mafkuraviy yondashuvi bilan bevosita bog'liq bo'ldi. Sovet hokimiyati tarixni jamiyat taraqqiyotining qonuniyatlarini tushuntiruvchi ilm sifatida emas, balki mafkuraviy maqsadlarni singdirish tadbirlarini mustahkamlovchi vosita sifatida ko'rgan edi. Shu bois, tarix fanini o'qitishda ilmiy izchillik va akademik erkinlik o'rniga, mafkuraviy yondashuv ustuvor bo'ldi. Ilmiy-metodologik jihatdan tarixni sinfiy kurashlar, iqtisodiy formatsiyalar almashinuvi va proletariat diktaturasi nuqtayi nazaridan talqin qilish asosiy tamoyil sifatida qaror topgan edi [16.73].

Universitetlarda tarixchi kadrlar yo'lga qo'yilganda uning oldiga ikkita muhim vazifani bajarish lozim edi. Ya'ni, o'rta maktablarning katta sinflari uchun yuqori malakali o'qituvchilar tayyorlash va oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalari uchun kichik ilmiy xodimlar tayyorlab berish qaratilgan edi [20. 9]. Natija tarixchi mutaxassislarni tayyorlash masalasi bu davrda ko'proq siyosiy-pedagogik maqsadlarga bo'ysundirildi. Tarix fani yordamida yangi sovet fuqarosining ongini shakllantirish, eski dunyoqarashlarni yo'qotish, milliy an'analar va tarixiy xotirani qayta formatsiyalash asosiy vazifa sifatida ilgari surildi [16.108].

Respublikada dastlabki oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlashning tizimli shakli XX asrning 30-yillariga kelib yo'lga qo'yilgan deb hisoblash mumkin [24.7]. Respublikadagi dastlabki tarixchi kadrlar tayyorlash yo'nalishlaridan biri Buxoro viloyatida ish boshlagan edi. Bu yerda tarix fani uchun pedagog o'qituvchilar tayyorlash 1930-yilda Buxoro davlat pedagogika instituti (hozirgi BuxDU) ochilgan ochilgan vaqtga to'g'ri keldi. Dastlab Tarix va jamiyatshunoslik bo'limida tarixchi talabalar tayyorlangan edi [25. 663].

Partiya va hukumat mahalliy tub joy millat kishilaridan o'qituvchilar tayyorlashga alohida e'tibor bera boshladi. 1934 yil 1 yanvarida boshlang'ich va o'rta to'liqsiz maktablarda o'qituvchi vazifasida ishlayotgan 15 ming muallimdan 8,3 mingini o'zbeklar (55,3 foiz) va 3,7 mingi (24 foiz) boshqa mahalliy millat o'qituvchilari edi. Pedagog o'qituvchilarni tayyorlash maqsadida respublikaning bir qator yirik shaharlarida o'qituvchilar institutlari ochildi. 1935 yilda tashkil qilingan Toshkent Davlat pedagogika instituti malakali pedagog kadrlar tayyorlovchi markaz bo'lib qoldi. Ikkinchi besh yillikning oxiriga borib, O'zbekistonda o'qituvchilar soni 29,3 mingga yetdi, birinchi besh yillik davrida esa ularning soni 19,3 ming edi. Bulardan 21,8 ming o'qituvchi qishloq maktablarida o'qituvchilik bilan shug'ullangan.

Dastlab respublika miqyosida tarixchi kadrlar ToshDU (hozirgi milliy universitet), 1933-yildan Samarqandda, 1930-yilga kelib esa Buxoro pedagogika instituti ochildi. Dastlab uning kimyo-biologiya bo'limi birga tarix-ijtimoiyot singari ikki bo'limi mavjud bo'lib ularda jami 45 talaba tahsil olgan [85. 67-68]. 1935-yilda esa BuxDPI tarkibida 2 yillik o'qituvchilar instituti hamda 5 bo'lim faoliyat ko'rsatdi.

Tarixdan ma'lumki, sovet hokimiyatining 30-yillardagi mafkuraviy siyosatida asosiy targ'ibotchi kuch sifatida o'qituvchilardan keng foydalanilgan edi. Ayniqsa, mahalliy sovetlarning maktab o'qituvchi va o'quvchilar mehnatidan keng miqyosida foydalanish holatlari bahorgi ekin kampaniyasi ishlari bo'lgan bahorgi paxta chopig'i, paxta o'tovi, g'alla o'tovi ishlarida yaqqol ko'zga tashlandi. Tarixchi kadrlarning XX asrning 30-yillaridagi faoliyatini esa maktab va maktabdan tashqarida uyushtiruvchi sifatida o'quvchilar o'rtasida tartib-intizomni yuritish tashkil etgan [14. 178].

1934-yilda Butunittifoq kommunistik partiyasi Markaziy Qo'mitasining "Tarix fanini o'qitish va uni marksistik-leninchilik asosida rivojlantirish to'g'risida"gi qarori asosida SSSR miqyosida barcha oliy o'quv yurtlarida tarix fakultetlari alohida yo'nalish sifatida ajratildi [15. 103]. Bu qaror tarix fanini mafkuraviy nazorat ostiga olishga qaratilgan muhim siyosiy qadam bo'lib, ilmiy erkinlikni keskin cheklanishiga olib keldi.

Kadrlar tayyorlash jarayonida e'tiborga molik jihati bo'lajak tarixchi kadrlarga o'qitilgan fanlarning mazmuni muhim ahamiyat kasb etdi. Tahlil qilingan aksariyat tarix fakulteti va yo'nalishlari tarixidan ma'lum bo'ladiki, dastlab tarix fakulteti tashkil etilishidan avval bu muassasalar tarkibida ijtimoiy fanlar kafedresi yoki umumiy tarix kafedralarining faoliyati yo'lga qo'yilgan edi. Respublika bo'ylab tarix fakulteti 1931-yili Andijon kechki pedagogika instituti tarkibi, 1932-yilning yanvarida esa Farg'ona davlat universiteti tarkibida tashkil topgan bo'lib, shu yili 22 nafar talaba bilim olgan [21. 3-4]. 1932-yildan 1938-yilgacha fakultetni Fotima Yuldashboeva boshqargan [26. 69-70].

1934-yilda respublika oliy o'quv yurtlarida "Tarix va jamiyatshunoslik" bo'limi bazasida mustaqil Tarix fakul'teti tashkil etildi [1. 9]. Tuzilgan tarix fakultetlarining asosiy maqsadi tarix va jamiyatshunoslik fanlari bo'yicha o'rta maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlash etib belgilangan edi. 1935-yili Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti tarkibida dastlabki tarixchi kadrlar tayyorlash uchun qadamlar tashlangan. Mazkur yo'nalish tashkil etilgan dastlabki davrda bu yerda 23 nafar talaba tahsil olgan [1. 9].

O'zbekiston SSRda tarixchi kadrlar miqdori umumiy maktablar soniga nisbatan yetishmas edi. O'rta Osiyo davlat universitetining (SAGU) [12. 9] tarix fakulteti 1935-yili ochilgan bo'lib, talabalar umumiy sonining asosiy qismini rusiyabon talabalar tashkil etgan [19. 46].

O'zbekiston SSRda ushbu markaziy siyosiy yo'nalish doirasida 1935-yilda Toshkent davlat universitetida (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) tarix fakulteti alohida mustaqil bo'linma sifatida tashkil etildi. Bu tarixiy qadam O'zbekistonda tarixchi mutaxassislarni tizimli va markazlashgan tarzda tayyorlash jarayonining muhim bosqichini boshlab berdi. Fakultetning tashkil topishi bilan tarix fanlariga oid alohida kafedralar umumiy tarix, Sovet Ittifoqi tarixi, O'rta Osiyo tarixi, KPSS tarixi, falsafa va siyosatshunoslik kafedralari faoliyat yurita boshladi. Mazkur fakultetning o'quv dasturlari Moskva va Leningraddagi markaziy universitetlar andozasi asosida tuzildi. Bu esa O'zbekistonda tarixiy ta'lim mazmuni va metodikasining mustaqil shakllanishiga to'sqinlik qildi, aksincha, ularni markaziyalashtirilgan mafkuraviy standartlarga bo'ysundirdi.

1934/35-o'quv yilida Samarqand shahrida joylashgan O'zbekiston Davlat universiteti fakultetlarida 1964 nafar talaba tahsil olgan. Universitetni dastlab 179 nafar talaba tamomlagan bo'lib, shundan 13 nafari bo'lajak tarixchilardan iborat edi [11. 5]. Mazkur ko'rsatkich bitiruvchilar umumiy ko'rsatkichining 14 foizini tashkil etgan holda vrach, iqtisodchi va kimyo yo'nalishidan keyingi o'rinda edi. XX-asrning 30-yillari o'rtasida tarix yo'nalishida saboq olgan dastlabki bitiruvchilarning oliy ta'lim muassasalarida faoliyat boshlashlaridagi dastlabki davr bo'ldi. Xususan, 1936-yilda tarix fakultetini tugatgan dastlabki mahalliy kadrlardan biri bo'lgan Mirza Abulqosimov 1936-1939-yillarda universitet aspirantura bosqisida tahsil oldi. 1939-yilda universitetning bir yo'la uch nafar bitiruvchilari M.Abulqosimov "1916 yilgi Jizzax qo'zg'oloni", K.A.Kuldonov "Xivaning Rossiya tomonidan bosib olinishi", H.F.Chikaev "Farg'ona vodiysi o'troqli tumanlarida chor hokimiyatining agrar siyosati" mavzusida nomzodlik tadqiqotlarini muvaffaqiyatli himoya qildi [6. 108].

Ikkinchi jahon urushi yillari va undan keyingi davrda tarix fanini o'qitishga bo'lgan qiziqish keskin ortdi. Jamiyatda fashizm ustidan qozonilgan g'alabada sovet davlatining tutgan o'rnini tarixiy asoslarini targ'ib qilish, fashizm ustidan qozonilgan g'alabani bo'rttirib ko'rsatish, Sovet Ittifoqining xalqaro obro'sini tarixiy dalillar bilan asoslash zarurati tarix fani o'qituvchilarini tayyorlashning ahamiyatini oshirdi. Bu esa o'z navbatida tarixni mukammal biluvchi, uni rasmiy mafkuraga muvofiq tarzda o'rgata oladigan o'qituvchilarni tayyorlash zaruratini yuzaga keltirgan edi. XX asrning 40-yillaridan boshlab sobiq SSSR ichki siyosatida olib borilgan har qanday siyosiy masalalarning muhokamasi va hal qilinishiga mafkuraviy tus berildi. Jamiyatdagi ijtimoiy-gumanitar ahamiyatga ega bo'lgan masalalarning hal etilishida olimlar, o'qituvchilar, huquqshunoslar, madaniyat arboblarning faoliyati "ijtimoiy fikrni shakllantirish va o'rganishning samarali vositasi" sifatida e'tirof etilgan edi. Natijada oliy ta'lim sohasida gumanitar sohada kadrlar tayyorlash va ijtimoiy fanlarni o'qitish davlat siyosatini amalga oshirish bilan uzviy bog'liq deb qaraldi. 1944-yilda tarix fakultetlari tarkibida falsafa, siyosiy iqtisod, partiya tarixi fanlari birlashgan ijtimoiy fanlar kafedrasini tashkil qilindi [11. 19].

1940-yillarning oxiri - 1950-yillarning boshlarida majburiy yetti yillik, keyinchalik esa o'n bir yillik ta'lim joriy etilishi munosabati bilan RSFSR Xalq Maorif Komissarligi tarkibidagi Ilmiy uslubiy kengash majlislarida o'quv jarayonini optimallashtirish maqsadida o'quv rejalari, dasturlari va tarix darsliklariga o'zgartirishlar kiritish masalalari faol muhokama qilindi. Garchi o'tgan davrda bo'lgani kabi mahalliy partiya va xalq ta'limi organlari maktablarda o'quv-tarbiya jarayoni to'g'ri yo'l qo'yilmagan bo'lsa-da, tayyorlangan mahalliy tarixchi o'qituvchilarning kasbiy mahorat darajasi ham oshdi [1. 57-64].

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda O'zbekistonda tarix fanini o'qitishning asosiy muammoli masalalaridan biri o'qituvchi xodimlar muammosi bo'ldi. Chunki malakali o'qituvchilar, asosan, urushga yuborilgan, ularning ko'pchiligi frontda halok bo'lgandi. Xususan, 1947 yilda respublika bo'yicha 4 ming o'qituvchi yetishmasdi. Tuman xalq maorifi bo'limlari mudirlari, maktab direktorlari va ta'lim bo'yicha direktor muovinlarining 60 foizdan ko'prog'i tegishli ma'lumotga ega emasdi [18. 571]. Maktablarda o'qituvchilar yetishmasli natijasida maktablarda ko'p hollarda maxsus

tayyorgarlikdan o'tmagan, ma'lumoti past, malakasiz kishilar muallimlik qilgan holatlar ham uchray turgan. Masalan, Izboskan tumanidagi maktablarning ta'lim ahvolini tekshirish jarayonida o'qituvchilar arifmetikaning to'rt amalidagi masalani qiynalib yechishi, bo'g'inlarga bo'lib o'qishi ma'lum bo'lgan. Toshkent shahar Oktyabr tumanidagi 74-maktabning matematika o'qituvchisi matematikani umuman tushunmasligini, dars berishga majbur qilinganligini ochiq-oydin tan olgan. Shu tumanning yana bir maktabiga matematikadan dars berish uchun magazin sotuvchisi yuborilgan [17. 220].

Shuningdek, KPSS Markaziy Qo'mitasining 1949-yildagi qarorlariga muvofiq, tarix fanini o'qitishda yagona marksistik-leninchilik metodologiyasi asosida harakat qilish majburiy bo'lgan. Shu bois, O'zbekiston SSRdagi tarix fakultetlari markaz nazoratida bo'lib, mutaxassislarning tanlovi ham mafkuraviy moslik asosida amalga oshirilgan. 1950-1951-o'quv yilidan e'tiboran Qarshi o'qituvchilar institutiga qabul qilingan 150 nafar talabani 25 nafari tarix fakultetida o'qishni boshladi [13.103]. BuxDPI urushdan keyingi yillarda respublikaning yetakchi ilm maskanlaridan biri sifatida shuhrat topdi: talabalar soni 1946-1960-yillarda 521 tadan 1575 taga, 1960-1980-yillarda 7531 taga yetdi.

Tadqiqotchi Sh.Ro'ziqulov ma'lumotlariga ko'ra, tahlil qilinayotgan davrda O'zbekiston SSRda tarixchi kadrlar tayyorlovchi yo'nalishga ega bo'lgan oliy o'quv yurtlarining soni ortib bordi. 1950-yilda pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassalari soni 12 ta (10 ta pedagogika instituti, 2 ta universitet) bo'lsa, 1960-yilga kelib ularning soni 15 tani (10 ta pedagogika instituti, 2 ta universitet) tashkil etgan. Oliy o'quv yurtlari sonining respublika miqyosida o'sib borishi bilan 1963-1964 o'quv yilida 13 ta o'qituvchilar instituti bo'lib ularda hammasi bo'lib, 139 228 kishi tahsil olgan [5. 12-13]. Mazkur yillar davomida respublika bo'ylab pedagogika yo'nalishida 6 ta institut tashkil etilgan edi. 1980-yillarga kelib pedagogika institutlarining soni 17 taga, universitetlarning soni 3 taga yetgan edi [9. 147-150].

XX asrning 50-yillarida tarix fani kadrlarining holati va ularning miqdori yoki saviyasiga doir ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Yetti yillik va o'rta maktab o'qituvchilarining ko'pchilik qismi pedagogika oliy o'quv yurtlarining sirtqi bo'limlaridan o'qimasliklariga qaramasdan birorta ijobiy amaliy tadbir olib borilmagan. Maktablarda bir o'qituvchi bir nechta fandan dars mashg'ulotini olib borgan. Xalq ta'limi sohasidagi davlat siyosati KPSS Markaziy Qo'mitasining 1954-yil 30-avgustdagi "Oliy va o'rta maxsus ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlash va taqsimlashni yaxshilash to'g'risida"gi qarori va maxsus qabul qilingan direktiv hujjatlar asosida davlat besh yillik rejalarida ko'rib chiqildi. Maktablar va o'quvchilar sonining oshib borishi o'qituvchilarga bo'lgan talab va ularning taqsimotini qayta ko'rib chiqilishi zaruratini yuzaga keltirdi.

1955-56-o'quv yilida Surxondaryo viloyatining Termiz tumanidagi "Namuna" nomli yetti yillik maktabda o'qituvchi Xo'jaqulovning bir o'zi tarix fanidan tashqari kimyo, biologiya, SSSR konstitutsiyasidan dars bergan [7.5]. O'qituvchining diplom mutaxassisligi bo'yicha aniq kasbi haqida aniq ma'lumot qayd etib o'tilmagan. Natijada esa o'quvchilarning tarix fanidan biror mavzuni to'liq o'zlashtira olmaganliklari qayd etib o'tiladi. Shuningdek, Denov tumanida 24-maktabda Z.Nabiyev va A.Xasanov kabi o'qituvchilar tarix fani va boshqa turli dars mashg'ulotlaridan haftasiga 38 soatdan dars mashg'uloti olib borgan. Bunday ma'lumotlar o'sha davr Buxoro viloyati Konimex rayoni 5-o'rta maktabda ham qayd qilingan A.Bozoraliyev va X.Nazarov kabi o'qituvchilar tarix fanining asosiy maqsadi va vazifasini unutgan holda o'quv dars mashg'ulotlarini susaytirib yuborganliklari tuman maorif bo'limi tekshiruv komissiyasi tomonidan yozib olingan [7. 7].

1957-yilda O'zbekistonda "O'zbekiston SSRda majburiy yetti yillik ta'limni to'liq amalga oshirish to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi maktablarda ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan dastlabki qadam bo'ldi [5. 12-13]. 1959-yil mart oyida O'zbekiston SSR Oliy Soveti "Maktabning hayot bilan aloqasini mustahkamlash va respublikada xalq ta'limi tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida" yangi qonun qabul qildi. Qabul qilingan hujjatlarda pedagog kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, mamlakat maktablarini oliy ma'lumotli kadrlar bilan to'liq

ta'minlash majburiyatini bajarishi lozim edi. Bundan kelib chiqadiki, oliy pedagogika bilim yurti oldingi an'analariga muvofiq, sovet tuzumi asosida tuzilgan dasturlar mazmuniga ega bo'lgan, ilmiy bilimga ega bo'lgan malakali mutaxassislarni tayyorlashni nazarda tutardi. Bo'lajak o'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini kengaytirishga qaratilgan bo'lib, u universitet ta'limini kommunistik qurilish hayoti va amaliyoti bilan bog'lashi kerak edi [1. 57-64].

1960-1970-yillar davomida O'zbekiston bo'yicha tarixchi kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ortib bordi. Bungi asosiy sabablaridan biri mazkur davrga kelib sovet davri maorif tizimida yuz bergan o'zgarishlar bilan bog'liq edi. Xususan, maktablarda tarix o'qitilgan to'rtinchi va o'ninchi sinflar soni o'sib bordi. XX asrning 60-yillariga kelib O'zbekistonning janubiy viloyatlarini tarixchi kadrlar bilan ta'minlash maqsadida Qarshi davlat universiteti qoshida 1961-yildan Tarix-filologiya fakulteti nomi ostida dastlabki tarixchilar tayyorlash yo'lga qo'yildi [10. 47].

Ta'lim tizimi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralgan bo'lib, bu yillarda umumiy o'rta, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarining soni hamda ularning qamrov darajasi sezilarli darajada oshdi. Xususan, maktab ta'limi bosqichida tarix fani ijtimoiy ongni shakllantirishda asosiy mafkuraviy vositalardan biri sifatida qaralganligi sababli, uni o'qitish sifati va ko'lamini oshirish zarurati tug'ildi. Bu esa mafkuraviy jihatdan tayyorlangan tarix o'qituvchilar korpusini shakllantirishni davr talabi sifatida ilgari surdi. 1965 yilda Termiz davlat pedagogika instituti qayta tashkil etilishi bilan Umumiy tarix fanlari barcha ijtimoiy fanlar bilan birgalikda bitta kafedra qilib tashkil etilgan. 1975 yil umumiy tarix kafedrasini mustaqil kafedra bo'lib tashkil topdi. 1968-1974-yillarda Tarix-geografiya bo'limi, 1977-yildan esa yana tarix fakultetiga aylantirilgan edi [14. 47].

Tarix fani o'qituvchilariga bo'lgan talabni qondirish maqsadida mamlakat bo'ylab oliy pedagogik ta'lim muassasalarida, jumladan, universitetlar va pedagogika institutlarida tarix fakultetlari faoliyati kengaytirildi. Ushbu fakultetlar nafaqat tarixiy bilimlar berish, balki ularni sovet mafkurasiga muvofiq tarzda talqin qilishni ham o'rgatishga ixtisoslashdi. 1960-1970-yillarga kelib, deyarli har bir yirik shaharda faoliyat yuritayotgan pedagogika institutlari qoshida tarix yo'nalishlari ochilib, ularda minglab talabalar tahsil oldi.

Termiz davlat universiteti qoshida 1967-yildan boshlab tarix-geografiya bo'limi tashkil etilib, 50 nafar talabalar kontingenti asosida tarixchilar tayyorlash yo'lga qo'lga qo'yilgan edi. 1977-yildan boshlab tarixchi kadrlarga bo'lgan talabning oshib borishi natijasida Termiz davlat pedagogika instituti rektorining maxsus buyrug'i bilan tarix fakulteti tashkil qilingan edi [15.4].

XX-asrning 70-80-yillariga kelib respublika hududida tayyorlangan tarixchi kadrlarning soni va salmog'i o'sib bordi. Bunga respublika bo'ylab ochilgan universitet hamda institutlar sonining ortib borganligi asosiy turtki bo'ldi. Jumladan, 1976-yildan Nukus shahrida Qoraqalpoq davlat universiteti ochilgan edi. Keyinchalik tarixchi kadrlar viloyatlarda tashkil etilgan pedagogika institutlarida tayyorlana boshladi. 1975-1976-o'quv yilida respublika miqyosida 42 ta oliy o'quv yurti faoliyat ko'rsatgan. Ularda 246,6 ming nafar talaba tahsil olgan [4. 624].

Xususan, 1971-1975-yillar davomida respublika universitet va institutlarida 1971/72-o'quv yilida kunduzgi ta'limda 22/116 nafar, kechki va sirtqi ta'limda 394/739 nafar jami 416/865 tarixchi kadrlar tayyorlab berilgan. 1972-yilda esa kunduzgi ta'limda 88/304, sirtqi va kechki ta'limda 405/862 nafar jami 493/1166 nafar, 1975-yilda esa kunduzgi ta'limda 108/388, sirtqi va kechki ta'limda 340/1008 jami 448/1396 nafar tarixchilar respublika bo'ylab tayyorlangan [16.25].

Tarix o'qituvchilarini metodik jihatdan tayyorlashni samarali tashkil etish maqsadida "Tarix va ijtimoiy fanlar metodikasi" deb nomlangan alohida kafedralar tashkil etildi. Bu kafedralar tarix fanining didaktik asoslari, o'quv-metodik usullari, sinfiy yondashuv va KPSS tarixini o'qitish metodikasini ishlab chiqishda muhim rol o'ynadi. Kafedralar tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo'llanmalar, dars ishlanmalari va uslubiy tavsiyalar SSSR Ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan standartlarga moslab

ishlab chiqildi. Kadrlar tayyorlash jarayonlarida bir qator salbiy jihatlar ham koʻzga tashlanadi. Xususan, tadqiq qilinayotgan davrda bir tomondan, oliy maʼlumotli oʻqituvchi kadrlarni etishtirish yoʻlga qoʻyilgan boʻlsa, ikkinchi tomondan kadrlar tayyorlash ishidagi nooqilona siyosat tufayli umumtaʼlim maktablarini, ayniqsa, qishloq maktablarida kadrlar etishmasligi va ularning qoʻnimsizligi yuqori boʻlgani qayd etib borilgan. Mazkur jihat Qarshi davlat pedagogika institutini tamomlagan tarixchi kadrlar xizmat faoliyatida koʻzga tashlangan [3. 13-14].

Sovet Ittifoqi taʼlim siyosatining eng muhim xususiyatlaridan biri, ayniqsa tarix fakultetlariga qabul jarayonida, tinglovchilarning ijtimoiy kelib chiqishiga berilgan eʼtibor bilan belgilanadi. 1920-yillardan boshlab kuchaygan sinfiy siyosat 1930-1950-yillarda mafkuraviy siyosat taʼsirida mutlaq mafkuraviy tus oldi. Sovet hokimiyati oʻzining sinfiy kurash konsepsiyasiga asoslanib, taʼlim sohasini ham sinfiy tafovutlar orqali nazorat qilish vositasiga aylantirgan edi.

Oʻquv yurtlarini mutaxassislar bilan taʼminlash jarayoni murakkab va ziddiyatli kechdi. Sovet maktabini “sotsializm quruvchilari” boʻlmish yosh avlodni kommunistik ruhda tarbiyalashning asosiy mafkuraviy instituti deb tasavvur etgan hokimiyat idoralari maktab xodimlari tayyorlashning butun tizimini siyosiy-mafkuraviy asoslarga qurishga intildi. Sovet oʻqituvchilari, partiya-davlat rahbariyatining fikricha, nafaqat oʻzlari gʻoyaviy jihatdan yetuk boʻlishlari, balki yoshlarni “sotsialistik qurilshi”da faol ishtirok etishga tayyorlay olimlari zarur edi. Mazkur strategik koʻrsatmani amalga oshirish jarayonida oʻqituvchilarni qatʼiy sinfiy jihatdan tanlash va ularning kasb taʼlimi yoʻlga qoʻyilgan edi [22. 286].

1940-1960-yillar davomida Oʻzbekiston SSRdagi oliy oʻquv yurtlarining, xususan, tarix fakultetlarining professor-oʻqituvchilar tarkibida ruslar va boshqa slavyan xalqlari vakillari koʻpchilikni tashkil etgan edi. 1945-yilgi statistik maʼlumotlarga koʻra, Oʻzbekistondagi oliy taʼlim muassasalaridagi professor-oʻqituvchilarning qariyb 60 foizini ruslar, ukrainlar va beloruslar tashkil etgan. Ayniqsa, tarix, falsafa, siyosiy iqtisod kabi mafkuraviy fanlar boʻyicha yetakchi oʻrinlar, odatda, Moskvadan yoki Leningraddan yuborilgan mutaxassislarga tegishli boʻlgan [15.63].

Bu holat, bir tomondan, Sovet markazining Oʻrta Osiyo mintaqasiga ilmiy-metodik rahbarlik qilish siyosati bilan izohlangan boʻlsa, boshqa tomondan, mahalliy milliy kadrlarning yetishmovchiligi va rus tilidagi ilmiy-uslubiy adabiyotlarning mutlaq ustunligi bilan bogʻliq edi. 1950-yillar oxirigacha Oʻzbekistondagi tarix fakultetlarida ishlayotgan professor-oʻqituvchilarning 70-80 foizi oʻz dars mashgʻulotlarini rus tilida olib borishgan [2. 20-21]. Koʻpgina oʻquv qoʻllanmalari Moskva yoki Leningraddagi markaziy nashriyotlarda chop etilgan boʻlib, oʻzbek tilidagi ilmiy adabiyotlar deyarli mavjud emas edi.

1970-yillardan boshlab Sovet Ittifoqida kadrlar siyosatida nisbiy oʻzgarishlar yuz berdi. Bu oʻzgarishlar, bir tomondan, ittifoq hududlarida ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlab qolish, mahalliy aholining Sovet tuzumiga nisbatan sodiqligini mustahkamlash zarurati bilan bogʻliq boʻlsa, boshqa tomondan, oʻrta boʻgʻin va ilmiy-pedagogik kadrlar ichida mahalliy millat vakillarining soni ortib borayotgan edi. Xususan, Oʻzbekiston SSSR ittifoqdosh respublikalar tarkibida demografik jihatdan muhim hududlardan biri sifatida bu jarayonda alohida oʻringa ega boʻldi. 1970-1980-yillarda Oʻzbekistonda tarix fani va tarixshunoslik sohasida milliy kadrlarning shakllanishi kuzatildi. Toshkent Davlat Universiteti, Nizomiy nomidagi Toshkent Pedagogika instituti, Samarqand, Buxoro, Fargʻona kabi hududiy oliy oʻquv yurtlarining tarix fakultetlari negizida oʻzbek millatiga mansub yosh tarixchilarni yetishtirish siyosiy va ilmiy jihatdan qoʻllab-quvvatlandi.

Mazkur davrda, ayniqsa 9-besh yillik (1971-1975) va 10-besh yillik (1976-1980) rejalashtirish davrida, mahalliy aholi orasidan yetishib chiqqan tarix fani oʻqituvchilarining soni keskin ortdi. Rasmiy maʼlumotlarga koʻra, 1980-yilga kelib Oʻzbekiston SSR oliy oʻquv yurtlarida faoliyat yuritayotgan tarix

fanidan dars beruvchi pedagoglar orasida o'zbek millatiga mansub mutaxassislar ulushi 50 foizdan oshgan [16. 19].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tarixchi kadrlar tayyorlash masalasi tahlili sovet davlatining tarix faniga nisbatan yuritgan davlat siyosatining ma'lum bir yo'nalishini o'zida aks ettiradi. Jumladan, sovet davlatida jamiyat boshqaruvining turli sohalari uchun kadrlar tayyorlash siyosatining o'ziga xos yo'nalishi pedagog kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini nazarda tutardi. Tahlilga tortilgan arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlardan ma'lum bo'ladiki, pedagog kadrlash yo'nalishida tarixchi kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi. Mazkur jarayonda tarixchi kadrlar tayyorlashda asosiy urg'u hukmron mafkura ta'sirini jamiyatga singdirish e'tiboridan olib borildi.

Sovet ta'lim siyosati jamiyatni boshqarish, hayotning barcha sohalari uchun kadrlar tayyorlash, yosh avlodni shakllantirish va tarbiyalash bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosatga muvofiq mamlakat aholisiga mafkuraviy ta'sir ko'rsatish funksiyalarini bajardi. Tarix fani sohasida pedagog kadrlar tayyorlash respublika oliy ta'lim muassasalarida jamiyatni birlashtirish, davlatning strategik maqsadlarini amalga oshirishni hal qilishga qaratilgan edi. Shu davrdan boshlab tarix fani o'qituvchisi nafaqat o'z fanining bilimdoni, balki sovet mafkuraviy pozitsiyasining tashuvchisi bo'lishi zarur edi. Bu esa, tarix fakultetlarining tuzilmasi, o'quv dasturlari, ilmiy-metodik yondashuvlari va kadrlar tanlash siyosatida keskin o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Fakultetlar faoliyati to'g'ridan-to'g'ri partiyaviy nazorat ostida olib borildi. Pedagogik tarkibning mafkuraviy tayyorgarligi, siyosiy faoliyati, shaxsiy sadoqati doimiy ravishda baholab borildi. Shuningdek, o'quv dasturlarida sovet mafkuraviy nazariyasi, KPSS tarixi, siyosiy iqtisodiyot kabi fanlar majburiy bo'lib, tarixiy bilimlar aynan sovet mafkurasi konsepsiyasiga muvofiq tarzda o'rgatildi. Bu orqali tarix fani sovet mafkurasining asosiy targ'ibot vositasiga aylantirildi. Fakultet bitiruvchilari esa maktablar, texnikumlar va oliy o'quv yurtlarida faoliyat yurituvchi sovet mafkurasining targ'ibotchilari sifatida ko'rilgan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Narmanov F.A. XX- asrning 40-60-yillarida tarix fani o'qitilishida yuz bergan o'zgarishlar / Sohibqiron yulduzi. № 1. – Qarshi. – B. 57-64.
2. Rasulova N.S. O'zbekiston kommunistik partiyasi kadrlar tayyorlash siyosatining sovet mafkurasi targ'ibotiga yo'naltirilishi tarixi. Fan doktori (DSc) disser avtoref. – Toshkent, 2024. – B. 20-21. (72)
3. Shadiyeva D.A. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimining yo'lga qo'yilishi va rivojlantirilishi (Qarshi davlat universiteti misolida, 1945-2020 yy.). Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoref. – Qarshi. – B. 13-14.
4. Vasieva D.I. Main Directions of Changes in the System of Education and Training in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability. Special Issue, Aug-2021. – P. 624.
5. Агзамова Р.Х. Развитие высшего образования в Узбекистане (1959-1965 гг.) Автореферат дис. ... кандидата исторических наук. – Ташкент, 1965. – С. 12-13 (21)
6. Бодиров А.Ж. Самарқанд вилоятидаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт (1925–1941 йй.). – Самарқанд. 2019. – Б. 108.
7. Кадрлар билан ишлашга алоҳида эътибор берайлик. Совет мактаби журнали. 1956, №7. – Б. 5.
8. Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика Институтини. – Тошкент: Ўздавнашр, 1958. – Б. 9. (22).

9. Рўзикулов Ш.М. 1960-1980-йилларда Ўзбекистон ССР олий таълим тизимидаги ўзгаришлар: ютуқ ҳамда муаммолар. International scientific journal “Interpretation and researches”. Volume 2 issue 3 (25) | ISSN: 2181-4163. – Pp. 147-150.
10. Садыков С.С. Очерки развития высшего образования в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1969. – С. 47. (224 с.); Журакулов О. Қарши давлат университети. – Тошкент: Фан. 1999. – Б. 17. (33)
11. Самарқанд ВДА, 637-фонд, 1-рўйхат, 93-иш, 19-варақ.
12. Сборник статей: Юбилейное изд. к 25-летию САГУ. – Ташкент: Изд. САГУ, 1943. – С. 9. (46)
13. Тўраева М. Ўзбекистонда маданий ҳаёт: муаммо ва оқибатлар (1920-1940 йй.). Тарих фан номз диссер. – Тошкент, 2001. – Б. 103.
14. Ўз МА, 94-фонд, 5-рўйхат, 14-иш, 178-варақ.
15. Ўз МА, 94-фонд, 5-рўйхат, 85-иш, 67-68-варақлар.
16. Ўз МА. 94-фонд, 5-рўйхат, 2145-иш, 108-варақ.
17. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). К. 2. Ўзбекистон 1939-1991 йилларда. – Тошкент: O‘zbekiston. НМИУ, 2019. – Б. 220.
18. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Б. 571.
19. Умаров С.У. Высшее образование в Узбекистане 25 лет. – Ташкент, 1949. – С. 46.
20. Умаров С.У. Ўзбекистонда олий таълим. – Тошкент: Ўздавнашр, 1950. – Б. 9. (74)
21. Фарғона давлат университети: тарих ва юксалиш йиллари. Масъул мухаррир Ш.Х.Ташматов ; – Фарғона : Фарғона, 2015. – Б. 3-4. (344).
22. Чориев А.Ҳ. Мустабид шўролар тузуми шароитида Ўзбекистон халқ таълими ва ўқитувчи кадрлар тайёрлаш: миллий-анъанавий ва шўро таълим тизимлари ўртасидаги зиддиятлар (20-30-йиллар). Тарих фан. доктори дисс... – Тошкент, 1998. – Б. 286.
23. Шарипов Ф. Народное образование в Узбекистане. – Ташкент: Узбекистан, 1977. – С. 81. (117)
24. Шарипов Ф. Развитие высшего образования в Узбекистане (1929-1941 гг.). Автореф. дис ... канд ист наук. – Ташкент, 1963. – С. 7. (16)
25. Эргашев Б.Х. Бухоро давлат университети. – Бухоро. 1998. – Б. 4. (11). Яна қаранг: Муродова Д.Ш. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Бухорода илм ва фан (Бухоро педагогика институти мисолида) / Scientific progress. VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2021. – Б. 663.
26. Юлдашбаева Ф. Моя судьба. Рассказы о жизни. – Ташкент: Ёш гвардия, 1972. – С. 69-70. (120 с).

MUSTAQILLIK YILLARIDA QASHQADARYO VILOYATIDA FARMATSEVTIKA KORXONALARINING TASHKIL TOPISHI VA ULARNING RIVOJLANISH TARIXI

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

FORMATION AND DEVELOPMENT HISTORY OF PHARMACEUTICAL ENTERPRISES IN KASHKADARYA REGION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Negmatova Dilafrō'z Asomovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1991–2023 yillar davomida Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika korxonalarining tashkil topishi va rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Mustaqillik davrida qabul qilingan davlat siyosati, mahalliy resurslardan foydalanish, sarmoyaviy loyihalar va xorijiy hamkorlik natijasida sohada erishilgan yutuqlar ochib beriladi va ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi.

Kalit soʻzlar: Qashqadaryo viloyati, farmatsevtika korxonalari, sanoat rivoji, investitsiyalar, mustaqillik, sogʻliqni saqlash

Аннотация. В данной статье анализируется процесс создания и развития фармацевтических предприятий в Кашкадарьинской области в период с 1991 по 2023 годы. Рассматриваются достижения в отрасли, достигнутые благодаря государственной политике, использованию местных ресурсов, инвестиционным проектам и международному сотрудничеству в годы независимости.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, фармацевтические предприятия, развитие промышленности, инвестиции, независимость, здравоохранение.

Abstract. This article analyzes the establishment and development process of pharmaceutical enterprises in the Kashkadarya region during the period from 1991 to 2023. It highlights the achievements in the sector resulting from state policy, utilization of local resources, investment projects, and international cooperation during the years of independence.

Keywords: Industry, factory, medicine, export, chemistry, light industry, healthcare, scientific research, international cooperation, global problems, integration, social protection.

Negmatova D.A.,
Iqtisodiyot va pedagogika
universiteti,
“Tarix va ijtimoiy fanlar”
kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi
negmatovakarshi@gmail.com

1991-yilda Oʻzbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi mamlakat hayotining barcha jabhalarida tub oʻzgarishlarga sabab boʻldi. Sogʻliqni saqlash va farmatsevtika sanoati ham yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qoʻydi. Oʻzbekiston hukumati farmatsevtika sohasini rivojlantirishni ichki bozorda dori vositalariga boʻlgan ehtiyojni qondirish va importga qaramlikni kamaytirishning muhim omili sifatida belgiladi. Shu kontekstda Qashqadaryo viloyatida ham farmatsevtika sanoati shakllanib,

rivojlandi. Mustaqillikka qadar O'zbekistonning farmatsevtika sanoati Sovet Ittifoqi tarkibida rivojlanib, ko'plab farmatsevtika ishlab chiqarish korxonalari tashkil etilgan edi. Biroq, sovet iqtisodiyotining markazlashgan tizimi ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Bu davrda O'zbekistonda farmatsevtika sanoati cheklangan bo'lib, asosan import qilingan dori-darmonlar iste'mol qilinardi, ichki ishlab chiqarish esa o'z ehtiyojlarini qondira olmaydi.

Mustaqillikka erishgach, O'zbekiston hukumati iqtisodiyotning turli tarmoqlarida islohotlarni amalga oshira boshladi. Farmatsevtika sanoati ham bu jarayondan chetda qolmadi. Biroq, dastlabki yillarda mamlakatda farmatsevtika sanoatining infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan edi. Shu bois, dori-darmonlarning aksariyati chet eldan import qilinardi [1, 26-b].

Davlatning birinchi bosqichdagi iqtisodiy islohotlari O'zbekistonda farmatsevtika sanoatiga katta investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan edi. Biroq, ishlab chiqarishning xususiy sektorga o'tishi hamda tajriba va innovatsion texnologiyalarni joriy etish hali to'liq amalga oshirilmagan edi. 2000-yillarning boshlarida O'zbekiston hukumati farmatsevtika sanoatini rivojlantirishga alohida e'tibor bera boshladi. Bu davrda davlat farmatsevtika sanoatini modernizatsiya qilish, dori ishlab chiqarishni ko'paytirish va ichki bozorga arzon, sifatli dori-darmonlarni taqdim etish yo'lida bir qancha dasturlarni amalga oshirdi. 2005-yilda O'zbekiston farmatsevtika sanoatining rivojlanishiga bag'ishlangan davlat dasturi tasdiqlandi. Ushbu dastur doirasida yangi farmatsevtika zavodlari va ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi. Shuningdek, dori ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, farmatsevtika mahsulotlarini eksport qilishni kengaytirish va yangi ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil etish bo'yicha qator chora-tadbirlar ko'rildi. Bu davrda, ayniqsa, dori vositalarini ishlab chiqarishda milliy hamda mintaqaviy brendlarni yaratishga qaratilgan siyosat amalga oshirildi [2, 153-b].

2010-yillarga kelib, O'zbekiston farmatsevtika sanoati sezilarli darajada rivojlandi. Innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb qilish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim yo'nalishlarga aylangan edi. O'zbekistonning farmatsevtika sanoati global bozorda raqobatdosh bo'lishga intildi. Yangi dorivor mahsulotlar ishlab chiqarish va xalqaro sertifikatlariga ega bo'lish tizimi rivojlandi. 2018-yilda O'zbekistonda farmatsevtika sanoatini yanada rivojlantirish bo'yicha yangi davlat dasturi ishlab chiqildi. Bu dasturda sanoatning eksport salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha aniq maqsadlar qo'yildi. Shuningdek, dori vositalarini import qilishning ulushi kamaytirilishi, ichki ishlab chiqarish esa kengaytirilishi kerak edi. 2020-yildan boshlab O'zbekistonda farmatsevtika sanoati o'zining barqaror o'sishini davom ettirdi. Pandemiya davrida farmatsevtika sanoatining ahamiyati yanada oshdi [3, 89-b].

Bunda davlatning o'zi va xususiy sektor ishtirokida ko'plab yangi kompaniyalar faoliyat yurita boshladi.

1. Dastlabki shakllanish davri (1991–2000 yillar)

Mustaqillikdan so'ng dastlabki yillarda viloyatda mavjud dorixonalar va kichik sexlar asosida farmatsevtika ishlab chiqarish faoliyati yo'lga qo'yildi. 1990-yillar o'rtalarida viloyatda kichik hajmda dori vositalari ishlab chiqaruvchi bir necha sex va laboratoriyalar tashkil qilindi. Asosiy faoliyat dorixonalar tarmog'ini rivojlantirish va aholining asosiy dorilarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratildi.

2. Sanoatlashtirish va rivojlanish bosqichi (2000–2010 yillar).

2000-yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan farmatsevtika sanoatini rivojlantirish bo'yicha maxsus davlat dasturlari qabul qilindi. 2004 yilda farmatsevtika sohasini rag'batlantirish uchun soliq va bojxona imtiyozlari belgilandi. "Qashqa Medfarm" MChJ, "Shifo-Darmon" kabi bir qator farmatsevtika korxonalari tashkil etildi. Dorivor o'simliklarni yetishtirish va qayta ishlashga alohida e'tibor qaratildi.

3. Modernizatsiya va sifatni oshirish davri (2010–2020 yillar)

2017-yilda qabul qilingan "Farmatsevtika sanoatini rivojlantirish dasturi" doirasida viloyat farmatsevtika sanoatiga zamonaviy texnologiyalar joriy qilindi. Qarshi, Dehqonobod va Kitob tumanlarida yangi farmatsevtika korxonalari va laboratoriyalar tashkil etildi. Mahsulot ishlab chiqarishda xalqaro GMP va GSP standartlari talablari asosida sifatni oshirishga katta e'tibor qaratildi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning ayrim mahsulotlari eksportga chiqarila boshlandi.

4. Innovatsiyalar va xalqaro hamkorlik davri (2021–2023 yillar)

So'nggi yillarda viloyat farmatsevtika sohasida innovatsion texnologiyalar va raqamli nazorat tizimlari joriy etilmoqda. "Qashqadaryo-Pharm" va boshqa loyihalar doirasida xorijiy investorlar bilan hamkorlikda yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi. Viloyatda dorivor o'simliklarni chuqur qayta ishlash va biologik faol qo'shimchalar ishlab chiqarish bo'yicha yangi yo'nalishlar ochilmoqda. Farmatsevtika mahsulotlari MDH va ayrim Osiyo davlatlariga eksport qilinmoqda [4, 53-b].

Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika sanoatining shakllanishi va rivojlanishi masalalari umumiy farmatsevtika sohasining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgani uchun ushbu mavzuni yoritishda bir nechta manbalar tahlil qilindi. Quyida asosiy adabiyotlar va ularning ilmiy tahlili keltiriladi:

1. Normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-maydagi PQ-2956-son qarori ("Farmatsevtika sanoatini rivojlantirish va tartibga solishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida") —Bu qaror farmatsevtika sanoatini strategik tarmoqqa aylantirish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va sifat nazorati tizimini kuchaytirishga qaratilgan. Qarorda farmatsevtika korxonalariga soliq va bojxona imtiyozlari berilishi, shuningdek, eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ko'zda tutilgan. 2019–2023 yillarga mo'ljallangan "Farmatsevtika sanoatini rivojlantirish davlat dasturi" —Bu dastur doirasida O'zbekistonda, jumladan, Qashqadaryo viloyatida ham farmatsevtika korxonalarini modernizatsiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish belgilandi [5, 13-b].

Tahlil: Normativ-huquqiy hujjatlar sohaning huquqiy asoslarini belgilab bergan, investitsiya muhitini yaxshilagan va korxonalar faoliyatining huquqiy kafolatini ta'minlagan. Bularsiz Qashqadaryodagi sanoat rivojlanishi mumkin emas edi.

2. Ilmiy-amaliy anjumanlar va tadqiqot materiallari "Farmatsevtika sanoatining O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari" ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari (Toshkent, 2022) —Mazkur materiallarda farmatsevtika tarmog'ining joriy holati, muammolari va istiqbollari tahlil qilingan. Dorivor o'simliklarni qayta ishlash, mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish va eksport salohiyatini oshirish muhim vazifa sifatida qayd etilgan. A. Umarovning "O'zbekistonda farmatsevtika sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari" nomli monografiyasi —Muallif farmatsevtika sohasida innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlarini iqtisodiy nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Asosiy urg'u import o'rnini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan [6, 101-b].

Tahlil: Ilmiy-amaliy tadqiqotlar viloyat farmatsevtika sanoati umumiy davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida rivojlanayotganini ko'rsatadi. Mahalliy va xalqaro tajribaga tayangan holda farmatsevtika ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish zarurligi ta'kidlangan.

3. Statistik va tahliliy hisobotlar O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hisobotlari (2020–2023) —Viloyatdagi farmatsevtika loyihalari bo'yicha ma'lumotlar, jumladan, "Qashqadaryo-Pharm" va boshqa ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushirilishi haqida raqamli tahlillar mavjud. Qashqadaryo viloyati Sog'liqni saqlash boshqarmasining yillik hisobotlari (1995–2023) —Viloyatdagi dorixonalar tarmog'i kengayishi, ishlab chiqarilayotgan farmatsevtika mahsulotlari turlari va hajmi haqidagi statistik ma'lumotlar [7, 22-b].

Tahlil: Statistik hisobotlar mintaqadagi farmatsevtika sanoatining rivojlanish dinamikasini aniq ko'rsatib beradi. Ular yordamida ishlab chiqarish hajmlarining ortishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va eksport salohiyatining kengayishi kabi omillar tahlil qilinadi.

4. Mahalliy ommaviy axborot vositalari “Qashqadaryo” va “Nasaf” gazetalarining iqtisodiy rivojlanish bo'yicha maxsus sonlari —Farmatsevtika sanoatidagi yutuqlar, yangi loyihalar va ularning iqtisodiy ahamiyati haqidagi maqolalar [8, 69-b].

Tahlil: Mahalliy OAV materiallari korxonalarining faoliyati, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va investitsion loyihalar haqida operativ ma'lumot beradi. Shuningdek, ular jamiyatda sanoat rivojiga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishiga xizmat qilgan.

Ilmiy adabiyotlar va manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki:

Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika sanoati mustaqillik yillarida huquqiy, iqtisodiy va texnologik asosda shakllangan.

Davlat siyosati va investitsion dasturlar asosiy turtki bo'lgan.

Mahalliy xomashyo — dorivor o'simliklardan oqilona foydalanish orqali ishlab chiqarish bazasi kengaytirilgan.

Sifat nazorati va eksport imkoniyatlarini oshirish orqali xalqaro bozorlarga chiqishga harakat qilingan.

Kelgusida ilmiy tadqiqotlar viloyatdagi farmatsevtika korxonalarining innovatsion rivojlanishini va xalqaro standartlarga moslashuvini chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim.

Mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika sanoatining shakllanishi va rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshdi. Dastlabki qadamlar kichik ishlab chiqarish sexlari orqali boshlangan bo'lsa, bugungi kunga kelib viloyatda xalqaro talablar asosida ishlovchi zamonaviy farmatsevtika korxonalari faoliyat yuritmoqda. Kelgusida sohaning yanada rivojlanishi uchun innovatsiyalarni keng joriy etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish va eksport salohiyatini oshirish dolzarb vazifalar sifatida qolmoqda. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, mamlakatda iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda sog'liqni saqlash tizimini mustahkamlash, farmatsevtika sohasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, Qashqadaryo viloyatida farmatsevtika korxonalarining tashkil topishi va rivojlanishi jarayoni ham ana shu umumiy taraqqiyotning ajralmas qismi bo'lib xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida viloyatda bir qator farmatsevtika zavodlari, dorixona tarmoqlari va mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar barpo etildi. Mahalliy ehtiyojni qondirish, dori vositalarining sifati va xilma-xilligini oshirish, import o'rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish borasida salmoqli natijalarga erishildi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va farmatsevtika sanoatini diversifikatsiya qilish orqali Qashqadaryo viloyatida sog'liqni saqlash tizimi uchun mustahkam sanoat bazasi shakllantirildi. Ammo, ayrim muammolar – texnologik modernizatsiya, kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish kabi sohalarda hali ham dolzarb vazifalar mavjudligicha qolmoqda. Tadqiq etilayotgan mavzu yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalar beriladi:

Birinchidan, Mahalliy xomashyodan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish: Qashqadaryo viloyatida mavjud bo'lgan tabiiy resurslardan foydalanib, dori vositalari ishlab chiqarish uchun asos bo'ladigan xomashyo bazasini shakllantirish va rivojlantirish kerak.

Ikkinchidan, Texnologik yangilanishni jadallashtirish: Farmatsevtika korxonalariga zamonaviy ishlab chiqarish liniyalarini joriy etish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur.

Uchinchidan, Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish: Farmatsevtika sohasi uchun mutaxassislarni tayyorlash tizimini rivojlantirish, oliy ta'lim muassasalari bilan korxonalar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish lozim.

To'rtinchidan, Ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash: Farmatsevtika sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirish, yangi dori vositalarini ishlab chiqishga qaratilgan grant dasturlarini kengaytirish muhim.

Beshinchidan, Eksport salohiyatini oshirish: Viloyatda ishlab chiqarilayotgan farmatsevtika mahsulotlarini xalqaro standartlarga moslashtirib, ularni xorijiy bozorlarga olib chiqishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Oltinchidan, Hududiy infratuzilmani rivojlantirish: Farmatsevtika sanoati uchun zarur logistika tizimi, laboratoriyalar va sertifikatlash markazlarini yaratish, bu orqali ishlab chiqarish va sifat nazoratini yaxshilash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-2956. (2017). *Farmatsevtika sanoatini rivojlantirish va tartibga solishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*. Toshkent, 3-may, 20 bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Farmatsevtika sanoatini rivojlantirish agentligi. (2019). *2019–2023 yillarga mo'ljallangan farmatsevtika sanoatini rivojlantirish davlat dasturi*. Toshkent: Agentlik nashriyoti, 35 bet.
3. Umarov A. (2020). *O'zbekistonda farmatsevtika sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti, 172 bet.
4. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2022). *Qashqadaryo viloyatidagi farmatsevtika loyihalari bo'yicha hisobot*. Toshkent: Rasmiy hisobot, 47 bet.
5. Qashqadaryo viloyati Sog'liqni saqlash boshqarmasi. (2023). *1995–2023 yillar davomida farmatsevtika tarmog'i rivoji bo'yicha yillik hisobotlar to'plami*. Qarshi: Viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi nashriyoti, 88 bet.
6. Farmatsevtika sanoatining O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari. (2022). *Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. Toshkent: "Fan va taraqqiyot" nashriyoti, 120 bet.
7. "Qashqadaryo" gazetasi. (2021). *Viloyatda farmatsevtika sanoatining rivojlanishi*. 15-mart soni, Qarshi, 3–4-betlar.
8. "Nasaf" gazetasi. (2022). *Dorivor o'simliklar bazasida yangi imkoniyatlar*. 20-oktabr soni, Qarshi, 5-bet.

IMOM MOTURIDIY MEROSINING FALSAFIY-GNOSEOLOGIK MOHIYATI
PHILOSOPHICAL-GNOSEOLOGICAL ESSENCE OF IMAM MATURIDI'S HERITAGE
ФИЛОСОФСКО-ГНОСЕОЛОГИЧЕСКАЯ СУТЬ НАСЛЕДИЯ ИМАМА МАТУРИДИ

Nurmatova Umida Jalolidinovna

Annotatsiya: Maqolada Imom Moturidiyning hayoti va ilmiy merosi jahon islomshunosligida tutgan oʻrni hamda aqida, fiqh, tafsir ilmiga qoʻshgan ulkan hissasi, uning taʼlimoti, hayotiy-diniy qarashlari falsafiy-gnoseologik mohiyati tahlil qilingan. Moturidiy taʼlimotining gnoseologik asoslari - bilish manbalari, bilim turlari va bilish jarayonining bosqichlari misolida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: Kalom ilmi, fikh ilmi, Qurʼon, ilm, marifat, “Kitob at-tavhid” va “Taʼvilot ahl as-sunna” asarlari, “afʼoli ixtiyoriy”, Moturidiy bilish nazariyasi, naql, aql, haqiqat, bilim manbalari.

Abstract. The article analyzes the place of Imam Moturidi's life and scientific legacy in world Islamic studies, his great contribution to the science of aqeedah, jurisprudence, and tafsir, as well as the philosophical and epistemological essence of his teachings, life-religious views. The epistemological foundations of Moturidi's doctrine are illustrated by the example of sources of knowledge, types of knowledge, and stages of the cognitive process.

Keywords: Kalam science, jurisprudence, Quran, science, knowledge, works “Kitab at-Tawheed” and “Taʼwilat ahl as-Sunna”, “voluntary actions”, Maturidi's theory of knowledge, narration, intellect, truth, sources of knowledge.

Аннотация. В статье анализируется место жизни и научного наследия имама Мотуриди в мировом исламоведении, его большой вклад в науку акыда, юриспруденцию и тафсир, а также философская и гносеологическая сущность его учения, жизненно-религиозные взгляды. Гносеологические основы учения Мотуриди иллюстрируются на примере источников знания, типов знания и стадий познавательного процесса.

Ключевые слова: наука Калам, юриспруденция, Коран, наука, знание, труды “Китаб ат-Таухид” и “Тавилат ахль ас-Сунна”, “добровольные действия”, теория познания Матуриди, повествование, интеллект, истина, источники знания.

Kirish

Yurtimizda azal-azaldan koʻplab buyuk allomalar yetishib chiqqan. Shunday mashhur siymolar silsilasida kalom ilmining asoschilaridan biri Imom Abu Mansur Moturidiy alohida oʻrin egallaydi. Imom Moturidiy gʻoyatda boy ilmiy merosga ega. Uning sermahsul ijodi va asarlarini oʻrganish jahon islomshunoslarining doimo diqqat markazida boʻlib kelmoqda. Ulugʻ ajdodimizning salohiyati, aqida, fiqh, tafsir ilmiga qoʻshgan ulkan hissasi, uning taʼlimoti, hayotiy-diniy qarashlari, falsafasi bugun ham oʻz kuchini, oʻz dolzarbligini yoʻqotgan emas. Bugungi yoshlarni tarbiyalashda, ularning maʼnaviyatini

o‘stirishda, ezigulikka bosh bo‘lishida, noto‘g‘ri yo‘llardan qaytarishda Imom Moturidiyning ulug‘vor g‘oyalari, o‘g‘itlari o‘ta muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham davlatimiz rahbari ma‘naviyatga, ma‘rifatga oid suhbatlarda ulug‘ ajdodlarimiz ta‘limotini keng yoyishga, ularning hayoti va faoliyati haqida badiiy asarlar, filmlar yaratishga da‘vat qilib keladi.

Imom Moturidiy (873–944) islom olamida kalom, aqida va tafsir ilmlari asoschilaridan biri sifatida tan olingan buyuk allomalardandir. Uning ilmiy merosi, ayniqsa, “Kitob at-Tavhid” asari, aql va bilish masalalariga chuqur yondashuvi bilan ajralib turadi. Imom Moturidiy merosi, ayniqsa, uning bilish va haqiqat haqidagi ta‘limoti, islom falsafasi va gnoseologiyasida chuqur iz qoldirgan. U aqlni bilishning asosiy manbasi deb bilgan holda, islom tafakkuriga ilmiy va ratsional yondashuvni kiritgan. Uning qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Imom Moturidiyning gnoseologik qarashlari nafaqat Markaziy Osiyo, balki musulmon olamida keng o‘rganilmoqda. Uning ta‘limoti G‘arb olimlari tomonidan ham chuqur tadqiq qilinmoqda. Masalan, olim William Montgomery Watt Moturidiy tafakkurining ratsional asoslarini yuqori baholab, ularni musulmon epistemologiyasining muhim komponenti deb ataydi[1:112].

Moturidiy asarlarida bilish jarayoni bosqichma-bosqich tahlil qilinadi. U gnoseologik jarayonni quyidagi tarzda izohlaydi:

1. Idrok – tashqi hissiyotlar orqali voqelikni qabul qilish.
2. Tafakkur – idrok qilingan ma‘lumotlar ustida aqliy muhokama.
3. Ilm – dalillar asosida haqiqatga erishish.

Bu uch bosqich Moturidiy gnoseologiyasining o‘zagini tashkil etadi. Shuningdek, u “shubhasiz bilim” (yaqin), “gumoniyl bilim” (zann), va “soxta bilim” (jaholiyl) farqlarini ham ko‘rsatadi[2:78].

Epistemologik jihatdan, Moturidiy aqlni dalillashuv, tafakkur va mulohaza yuritish vositasi deb baholaydi. Bu jihatlar uni qadimgi Yunon falsafasi vakillari - Platon va Aristotel yondashuvlariga yaqinlashtiradi. Biroq, Moturidiy tafakkurida asosiy farq - bilim Allohga bog‘liq haqiqatga olib borishi lozimligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, xolislik, davriy izchillik, qiyosiy, tanqidiy, mantiqiy va xronologik, semantik va pragmatik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Imom Abu Mansur Moturidiy ahli sunna val jamoa e‘tiqod qiladigan ikki yirik maktab imomining biri, Hanafiy mazhabidagilarning aqida masalasida murojaat qiladigan Moturidiya madrasasining imomi. To‘liq nomi Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud al-Hanafiy al-Moturidiy as Samarqandiydir. Uning nomi daryoning yonidagi “Moturid” qishlog‘iga nisbat berilgan. U zotning tavallud topgan yili tarixda zikr qilinmagan, lekin aytish mumkinki allomaning tavallud topgan zamonasi Abbosiylar xalifaligi davriga to‘g‘ri keladi. Abu Mansur Moturidiy dastlabki ta‘limni shu qishloqda olib, keyinchalik Movarounnahrning o‘sha davrdagi diniy va ma‘rifiy markazi bo‘lgan Samarqandda davom ettiradi [3].

Abu Mansur Moturidiyning kalom va fikr ilmlari sohasidagi qarashlari uning “Kitob at-tavhid” va “Kitob ta‘vilot ahl as-sunna” asarlarida bayon etilgan. Bu boradagi ko‘p qimmatli ma‘lumotlar allomaning vafotidan keyin Moturidiya ta‘limotiga bag‘ishlab yaratilgan qator asarlarida ham o‘z ifodasini topgan. Bilish nazariyasi kalom ilmi bilan shug‘ullangan olimlarning doim diqqat e‘tiborida bo‘lgan.

Abu Mansur Moturidiyning ikki yirik asari “Kitob at-tavhid” va “Ta‘vilot ahl as-sunna” bilish nazariyasiga bag‘ishlangan. Ayniqsa, “Kitob at-tavhid” asari kalom ilmidagi bilish nazariyasiga oid dastlabki manba bo‘lib, unda ushbu masala g‘oyatda nafis uslubda ifoda etiladi. Imom Moturidiy

ta'limotiga ko'ra, bilishning uch asosiy manbai bor: hissiy (sezgi a'zolari vositasida) bilish, naql (rivoyatlar vositasida, ya'ni "Qur'on" oyatlari va hadislar asosida bilish), va aql (idrok vositasida bilish). Bundan ko'rishimiz mumkinki, Imom Moturidiyning bilish nazariyasida aql-idrokning muhim o'rni bor va unga alohida ahamiyat beriladi.

Imom Moturidiyning fikricha, insonlarning yomon xulqlari-gunohlari Allohning irodasi bilan (chunki Alloh bu ishlarni taqdir qilgan), lekin uning roziligisiz amalga oshiriladi. Alloh taolo insonlarni erkini o'ziga bergan holda yaratgan, ya'ni shu harakatlarini azaldan taqdir etib qo'ygan bo'lsada, insonning ba'zi ishlariga sohib ixtiyorligi ham bor. Buni Imom Moturidiy "af'oli ixtiyoriy" deb atab, "insonda iroda erkinligi mavjud" deb hisoblaydi.

Umuman olganda, Imom Moturidiyning "Kitob at-tavhid" va "Ta'vilot ahl as-sunna" asarlari buyuk alloma merosini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ularda islom dini falsafasini tashkil etadigan kalom ilmining turli masalalarida ijtimoiy-falsafiy, haqqoniy fikrlar ilgari surilgan, aqidaviy haqiqatdan adashgan firqalar ilmiy nuqtai nazardan tanqid qilingan.

Imom Moturidiy islom fiqhida hanafiy mazhabining yetakchi olimi bo'lib, o'zining teologik qarashlari va gnoseologik nuqtai nazarini maktabning asoschisi Abu Hanifa an-Nu'mon (milodiy VIII asr) ta'limotiga asoslagan[4]. Islom ilohiyotidagi Moturidiy maktabi shunday deydi: "Allohning barcha sifatleri azaliydir va bu sifatlerining ibtidosi yo'q"[5]. "Etiqod mavjud ta'limot va odamlar uni faqat aql orqali tan olishlari mumkin"[6]. Shuningdek, insonlar Xudoni anglashda individuval bo'lsa ham, ular payg'ambarlar va elchilarning vahiylari va yo'l-yo'riqlariga muhtojdirlar, chunki insonning xohishi aqlni chalg'itishi mumkin va bu payg'ambarlarga Allohning ma'lum bilimlari maxsus berilgan (masalan, Qur'on Islomga ko'ra Muhammad payg'ambarga nozil qilingan). Musulmonlar ishonadigan kishilarga bu maxsus bilim Xudo tomonidan berilgan va faqat Muhammad payg'ambar orqali bu bilim boshqalarga ochiq bo'lgan. Insonlar Xudo bergan imkoniyatlar doirasida o'z qarorlarini tanlashda erkindirlar. Shunga ko'ra, Xudo barcha imkoniyatlarni yaratgan, lekin odamlar tanlovda erkin ekanliklari gnoseologik nuqtai nazardan tafsir qilingan.

Imom Moturidiy o'z qarashlarida ilohiy bilim masalasiga alohida urg'u beradi. Unga ko'ra, Allohning bilimi abadiy va cheksizdir, inson tafakkuri esa cheklangan. Shunday bo'lsa-da, inson aqli ilohiy haqiqatlarga yaqinlashishga qodirdir. Bu yondashuv gnoseologik jihatdan muhim, chunki Moturidiy inson aqlini ilohiy haqiqatga yetaklovchi vosita sifatida tasvirlaydi. U shunday deydi: "Aql - bu borliqni anglashga xizmat qiladigan vosita, ammo vahiy - borliqning maqsadini tushuntiruvchi manbadir"[7:66].

Moturidiy vahiyni ilmiy gnoseologiya doirasida o'rganadi. Unga ko'ra, vahiy orqali keltirilgan ma'lumotlar inson aqli bilan ziddiyatga tushmasligi kerak. Bu yondashuv, zamonaviy diniy-falsafiy tahlillarda "aqliy va naqliy dalillar muvozanati" deb yuritiladi. Shuningdek, u vahiyni aql uchun qo'llanma sifatida ko'radi - bu esa diniy bilimning ratsional asoslarini mustahkamlaydi.

Imom Moturidiy islom ta'limotida ilk bor "bilish nazariyasi"ni ilmiy asoslab berdi. Moturidiylikda asosan naqlga tayanilib, aql ulardagi ba'zi masalalarni anglashda yordamchi vosita hisoblanadi. Masalan, Imom Moturidiy "Alloh taoloni tanish aql bilan vojib bo'ladi", deydi. Ya'ni, Qur'oni karimda bayon qilinganidek, osmonlar-u yerda va ularning orasida buyuk Yaratuvchidan, qudratining cheksizligidan dalolat beradigan ko'pdan-ko'p alomatlar bor. Inson aql yordamida ham o'sha narsalarni yo'qdan bor qilgan Yaratuvchi borligini anglashi lozim, deydi. Shundan kelib chiqadiki, inson aqli Alloh taolo tomonidan bandalarga ato etilgan ulug' ne'matdir.

Moturidiy uchta asosiy bilish manbaini ko'rsatadi: aql, hissiy tajriba va xabar (naql). Uning fikricha, inson o'z aqlidan foydalanib haqiqatni anglay oladi. Shu bilan birga, u aqlni ilohiy haqiqatni anglashda birlamchi vosita sifatida e'tirof etadi.[8:45] Shuningdek, hissiy tajriba orqali inson tashqi olamdagi hodisalarni idrok etishini ta'kidlaydi.

Moturidiy ta'limotida aql nafaqat bilish vositasi, balki imon asosidir. Unga ko'ra, inson aqli orqali Yaratganni anglashga majbur. Ya'ni, aql diniy majburiyatlarning mohiyatini tushunishga xizmat qiladi[9].

Bu g'oya ayniqsa kalom ilmidagi muhim masalalardan biri bo'lgan aql va vahiy munosabatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Moturidiy bu ikki manbani muvozanatda ko'radi.

Imom Moturidiy nazarida haqiqat - bu mavjudotlar va voqealarning haqiqatdagi holatini to'g'ri anglashdir. U bilimni inson aqli va tajribasi orqali hosil qilinadigan jarayon deb biladi. Bilim tushunchasi uning asarlarida keng yoritilgan bo'lib, u haqiqiy bilimni shubhasiz, dalil asosida bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi.[10] Shuningdek, Moturidiy haqiqatni subyektiv emas, balki obyektiv hodisa sifatida baholaydi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytish mumkinki, buyuk vatandoshimiz, benazir alloma Imom Moturidiy asarlarida ilgari surilgan g'oyalar – bugun ham g'oyatda dolzarb. Ular nafaqat ilmiy, balki katta amaliy ahamiyatga ham ega. Buyuk alloma bundan qariyb o'n ikki asr muqaddam ilgari surgan g'oyalar, bir tomondan, barchaning xatta-harakatlari oldida ma'sulligi va e'tiqodiy javobgarligini oshirsa, ikkinchi tomondan, inson tafakkuri, uning aql-idroki va salohiyati imkoniyatlari cheksiz ekanligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan oqilona, odilona siyosatning tub mohiyatida yurtimizni barcha sohalarda ravnaq toptirish, xalq farovonligi, Vatanimiz shonu shuhratini dunyoga yoyishdek ezgu g'oyalar yotibdi. Buning uchun millatni, ayniqsa, yoshlarni yuksak ma'naviyat, ma'rifat ruhida tarbiyalash lozim. 2020-yil 11-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etilishi, Samarqandda Imom Buxoriy majmuasi yonida Moturidiylik ta'limotini o'rganish maqsadida kalom ilmi maktabi, Qarshida aqida maktablari faoliyatining yo'lga qo'yilganligi ta'lim-tarbiya, ruhiy yuksalish borasidagi eng muhim omillar sirasiga kiradi.

Bugungi globallashuv va g'oyaviy tahdidlar sharoitida Moturidiy ta'limotining dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Uning aqlni yuksak qadrlagan qarashlari zamonaviy insonni mustaqil fikrlash, tolerantlik va ilmga intilish ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Watt, W.M. Islamic Philosophy and Theology. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985, p. 112.
2. Rasulov, B. Islom falsafasi va bilish nazariyasi. Toshkent: Akademnashr, 2020, 78-bet.
3. Al-Moturidiy ta'limoti va uning Sharq xalqlari madaniyatidagi o'rni. T., 2000.
4. Akimkhanov, Askar Bolatbekovich, et al. „Principles of Abu Mansur al-Maturidi, Central Asian Islamic theologian preoccupied with the question of the relation between the Iman/Credo and the action in Islam.“ European Journal of Science and Theology 12.6 (2016): 165-176.
5. Cenap Çakmak Islam: A Worldwide Encyclopedia [4 volumes] ABC-CLIO 2017 [ISBN 978-1-610-69217-5](https://doi.org/10.1016/B978-1-610-69217-5) page 1014
6. Oliver Leaman *The Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy* Bloomsbury Publishing 2015 [ISBN 978-1-472-56945-5](https://doi.org/10.1016/B978-1-472-56945-5) page 311
7. Moturidiy, I. Kitob at-Tavhid. 2-nashr. Qohira: Al-Azhar, 2007, 66-bet.
8. Imom Moturidiy. Kitob at-Tavhid. - Qohira: Al-Azhar nashriyoti, 2005, 45-bet.
9. Al-Kavsar, M. Imom Moturidiy va kalom ilmi. - Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
10. Alimov A. Moturidiy tafakkurining gnoseologik asoslari. - Falsafa va Hayot, 2022, №3.
11. Uvatov U., Imom al-Moturidiy va uning ta'limoti, T., 2000.

SURXON VOHASIDA “PAXTA ISHI” SIYOSATINING RUHIY, IJTIMOYIY-MA’NAVIY HAYOTIGA SALBIY TA’SIRI

НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКИ “ХЛОПКОВОГО ТРУДА” НА ДУХОВНУЮ, СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННУЮ ЖИЗНЬ СУРХАНСКОГО ОАЗИСА

NEGATIVE IMPACT OF THE POLICY OF "COTTON WORK" ON THE SPIRITUAL, SOCIO-SPIRITUAL LIFE OF SURKHAN OASIS

Yakubova Diloram Todjiyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasida sovet davrida amalga oshirilgan “paxta ishi” siyosatining mahalliy aholining ruhiy, ijtimoiy-ma’naviy hayotiga ko‘rsatgan salbiy ta’siri va paxta monokulturasini iqtisodiy va ekologik muammolarni keltirib chiqarganligi, majburiy mehnat amaliyotining keng tarqalganligi, mahalliy urf-odatlar va qadriyatlarning yo‘q bo‘lib ketishi kabi omillar vohaning ma’naviy muhitiga jiddiy zarar yetkazganligi tahlil qilingan. Shuningdek, “paxta ishi” siyosatining oqibatlarini, insonlar ruhiyatidagi o‘zgarishlar, ijtimoiy adolatsizlik, madaniy merosning yo‘qolishi va ekologik muammolar batafsil yoritilgan.

Kalit so‘z: Surxon vohasi, paxta ishi, siyosat, majburiy mehnat, monokultura, ekologiya, savxoz, kolxoz, oblast, raykom.

Аннотация. В данной статье анализируется негативное воздействие политики «хлопкового дела», проводившейся в Сурханской области в советский период, на духовную, социально-культурную жизнь местного населения. Рассматриваются такие факторы, как хлопковая монокультура, вызвавшая экономические и экологические проблемы, широкое распространение практики принудительного труда, исчезновение местных обычаев и ценностей, что нанесло серьезный ущерб духовной среде оазиса. В статье подробно освещаются последствия политики «хлопкового дела», изменения в психике людей, социальная несправедливость, утрата культурного наследия и экологические проблемы.

Ключевые слова: Сурханская область, хлопковое дело, политика, психика, социально-культурная жизнь, негативное воздействие, принудительный труд, монокультура, ценности, экология, совхоз, колхоз, область, райком.

Abstract. This article analyzes the negative impact of the "cotton affair" policy implemented in the Surkhandarya region during the Soviet period on the mental, socio-cultural life of the local population. Factors such as cotton monoculture, which caused economic and environmental problems, the widespread practice of forced labor, and the disappearance of local customs and values, which seriously damaged the spiritual environment of the oasis, are examined. The article highlights in detail the consequences of the "cotton affair"

Yakubova D.T.
Denov tadbirkorlik va
pedagogika instituti,
professor

policy, changes in people's psyche, social injustice, loss of cultural heritage, and environmental problems.

Keywords: *Surkhandarya Region, Cotton Affair, Politics, Mentality, Socio-Cultural Life, Negative Impact, Forced Labor, Monoculture, Values, Ecology, State Farm (Sovkhoz), Collective Farm (Kolkhoz), Region (Oblast), District Committee (Raykom).*

Kirish

Surxon vohasi O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, boy tarixga, o'ziga xos madaniyatga va qadimiy urf-odatlariga ega. Biroq, sovet davrida Markaziy Osiyoda amalga oshirilgan "paxta ishi" siyosati bu mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Paxta monokulturasida qishloq xo'jaligining asosiy yo'nalishiga aylantirilib, mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzi, ruhiy holati va qadriyatlariga sezilarli zarar yetkazdi. Ushbu maqola Surxon vohasida "paxta ishi" siyosatining ruhiy, ijtimoiy-ma'naviy hayotga salbiy ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning taxlili

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017-yil 27 mart kuni "Atoqli davlat arbobi va yozuvchi Sharof Rashidov tavalludining 100-yillicigini nishonlash to'g'risida"gi PQ-2854-sonli qarorni imzoladi. O'zbekistonning shonli tarixini bitgan insonlar xotirasi tiklanib, ularning jasoratlari tilga olindi. Bunday buyuk insonlar bilan yelkama-yelka xizmat qilib alaloqibat ular bilan birga tuhmatu-bo'htonlarga uchragan qashqadaryoliklar ham bor edi. Monografiyaning ushbu paragrafidagi "Paxta ishi"da nohaq ayblanib, jabr ko'rgan insonlar oila a'zolarining boshidan kechirgan ko'rguliklari hamda jinoyat ishlari bo'yicha Qashqadaryo oblasti sudiga sud hukmidan norozi bo'lgan fuqarolarning arizalari, iltimosnomalari tadqiq etildi.

Dastlab Sharof Rashidov bilan birga faoliyat yuritgan, bir necha yillar davomida Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida suv xo'jaligi boshqarmasining boshlig'i, 1967-yildan O'zbekiston Kompartiyasi markazqo'mida suv xo'jaligi bo'limining boshlig'i lavozimida ishlab, respublikada irrigatsiya va suv xo'jaligini takomillashtirish va rivojlantirish sohasiga katta hissa qo'shgan yetuk mutaxassis Abduvohid Karimov va uning oila a'zolari boshidan kechirgan voqealar xususida:

Sh.Rashidov A.Karimovning xizmatlarini yuksak baholab, 1977- yilda uni Buxoro viloyat partiya qo'mitasining 1-kotibi lavozimiga tayinladi. A.Karimov 1981-yilda "O'zbekistonning janubiy viloyatlarida suv bilan ta'minlashning muammolari va hal etish yo'llari" mavzusida monografiya tayyorlaydi. U o'zining ilmiy tadqiqot ishida Qashqadaryo, Surxondaryo va Buxorodagi mehnat faoliyati davomida olingan tajribalaridan ilmiy va amaliy xulosalar qilgan[1].

O'zbekiston ravnaqi uchun fidokorona faoliyat olib borgan ilm darg'asi qanday qilib qatag'onga uchradi? O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan irrigator Abduvohid Karimovning farzandi Lola Saidova otasi haqidagi xotiralarini shunday hikoya qiladi:

"1984-1992-yillar bizning oilamiz uchun dadamning "O'zbeklar ishi" deb nomlangan repressiya iskanjasiga tushishi bilan kulfatli kechdi. Dadamga 1987-yili o'lim hukmi o'qildi. O'sha mash'um kun xotiramda

Men 1983-yildan 1986-yilgacha bosh hisobchi bo'lib ishlaganman. 1986-yilda "Paxta ishi" bo'yicha ish qo'zg'atilib, Gdlyan va Ivanov boshliq tergov guruhi tomonidan olib borilgan taftish natijasiga ko'ra, 1983-yilda terilmagan paxtani terilgan deb ko'rsatib, qo'shib yozganlikda ayblandim. Natijada sud bo'ldi. Menga 5-yil kuchaytirilgan rejimda qamoq jazosi berildi".

Berdimurod Xolbozorov O'zSSR JKning 119-1, 17-149-1 va 155- moddalari yig'indisi bilan aybli deb topildi va 5-yil muddatga ozodlikdan mahrum etilib, mol-mulki davlat foydasiga musodara qilindi. Moddiy va mansabdorlik ishlarida ishlash huquqidan 4-yilgacha mahrum etildi.

“Qamoqda yotgan kezlrimda paxtani qo‘shib yozish degan ayblov bilan qamalganlardan ko‘pchilikni ko‘rdim, - deydi u. - Yuqori lavozimda ishlab yurgan rahbarlar bilan birga oddiy xodimlar ham “Paxta ishi” “O‘zbeklar ishi” nomi tergov kampaniyasining nohaq jabrdiydalariga aylanganiga guvoh bo‘lganman. Mehnat qilib biroz pul to‘plab kichkina to‘y qilgan yoki mashina olgan bo‘lsa-ku tergov kampaniyasiga ayblash uchun ayni muddao bo‘lardi”.

1991-yil 25 dekabr kuni mamlakat rahbari LKarimovning “Paxta ishi” bilan sudlanib, respublika hududidagi axloq-tuzatish muassasalarida jazo muddatini o‘tayotgan mahkumlarni avf etish to‘g‘risida”gi farmoni (SSSRning mavjudligi qonuniy belgilab qo‘yilishidan bir kun avval) bilan ko‘plab insonlar oqlandi. Berdimurod Xolbozorov ham shular qatorida edi.

Yanglishmasam, 2-3 sentyabr - o‘sha vaqt Usmonxo‘jaev kelib, Qashqadaryoning yuqori rayonlari rahbarlarini yig‘ib majlis qildi. Majlis “Guliston” kolxozi bog‘ida bo‘ldi. Masala bitta: qachon paxta tayyorlash rejasi bajariladi? Navbat Shahrisabz rayoniga keldi. Xo‘jalik rahbarlari minbarga chaqirilib, o‘z og‘izlari bilan va‘da berishyapti. Navbat menga yetgach, 25 sentyablardan gapirishga to‘g‘ri kelyapti. Shunga qaramasdan, o‘z fikrimni aytdim. Kattalarning ko‘ziga yomon ko‘rinmaslik uchun, ham o‘zimni himoya qilib, xo‘jaligimiz tog‘ oldi zonasida joylashgani, hamma vaqt terimga boshqalardan besh-o‘n kun kechroq tushishimizni aytib - o‘sha vaqtlar 7 noyabr eng katta bayram hisoblanardi - bayram kunlari bajaramiz, demoqchi bo‘lganimda Usmonxo‘jaev: “To‘xta, to‘xta, sen nima deyapsan?” dedi. Men: “7 noyabr atrofida bajarishga harakat qilamiz”, dedim. Ming‘irlabroq gapirardi Usmonxo‘jaev: “Sening noyabrda bajaradigan planing - to‘rtinchi sort paxtang kimga kerak?” dedi. O‘sha vaqtda viloyat rahbari G‘oyipov edi. “Qayoqdan topgansizlar buni? Noyabr deyapti-ku, bu”, deganda G‘oyipov vaziyatni yumshatish uchun: “Yo‘q, adashdi, adashdi, 7 oktyabr deyman deb, 7 noyabr deb yubordi”, dedi. Usmonxo‘jaev mendan qayta so‘radi: “7 oktyabrmi, noyabrmi?” Men o‘z so‘zimdagi turdim: “Noyabr! 7-10 larda bajaramiz”[2].

U birdaniga tutaqib, “Tush, tribunadan. Chiq. Ket. Bo‘shatinglar buni”, deb meni majlisdan haydadi. Chiqib ketayotgandim, ijroqo‘m raisi Mavlon aka Muhammadiev orqamdan yetib keldi: “To‘xta, Shuhrat. Sen nega unaqa deding. Majlisning yo‘nalishiga qarab gapirmaysanmi? To‘xtab tur, menimcha, majlisdan keyin sen bilan suhbatlashishsa kerak”, dedi. Majlis tugab, meni chaqirishdi. Rahbarlar choyga kirishayotgan ekan. Ro‘zmat G‘oyipov meni Usmonxo‘jaevning oldiga oborib: “Bu yosh yigit, ishlaydi. Muddatni adashtirib yubordi. Ruqsat bering, ishlayversin”, dedi. Usmonxo‘jaev “ha” ham, “yo‘q” ham demasdan ichkari xonaga kirib ketdi.

Men ham shu bilan ketdim. Barcha topshiriqlarni bajarib boraverdik. Hatto ikki o‘n kunlikda xo‘jaligimiz grafikni yaxshi bajargani uchun rag‘batlantirildi. Ilg‘or brigadalarga mashina berildi. Bir oy yoki qirq kun o‘tib birinchi terim tugadi. O‘sha vaqtda bizning xo‘jalik 5,8 ming, majburiyati bilan 6 ming tonna; rayon 62,5 ming, oblast - 600 ming, respublika 6 million tonna paxta topshirishi kerak ekan. Yuqoridan turib, teppa-teng taqsimlanganga o‘xshaydi. Kulgili nisbat...

Bu - har gektar yerdan 38 sentnerdan hosil olinganda ham bajarish qiyin bo‘lgan reja edi. Xullas, birinchi terim tugagandan keyin kunlik topshiriqni bajarish og‘irlashib boraverdi. O‘sha yili iyul oyida Shahrisabz tumaniga avval viloyat prokurori bo‘lib ishlagan Xalil aka Xoliqov birinchi kotib bo‘lib kelgandi. U doim “qo‘shib yozishga yo‘l qo‘ymaymiz, bu yaxshilikka olib kelmaydi”, deb majlis o‘tkazardi. Bizlar: birinchi kotib shu fikrida tursa, hammamiz tinch bo‘lamiz, deb juda xursand edik. Lekin bu odam ahdida bir oydan ziyodroqqina turib berdi, xolos. Viloyatdan yuborilayotgan vakillar ketma-ket almashaverdi... 20 oktyabrda Shahrisabzga obkomning ikkinchi kotibi Ivan Golovachyov keldi[3]. Hamma ishning buzilishi shundan boshlandi. “Qo‘shib yozishga yo‘l qo‘ymaymiz”, deb yurgan X.Xoliqov ham bu gapni aytmaydigan bo‘ldi, uning kayfiyati kun sayin tushib ketaverdi. Biz: “Mahkam turing”, deb ko‘p aytganmiz. Biroq, L.Golovachyov kelganda birinchi terim tugagan, yuqoridan qo‘yilayotgan rejani bajarishga mutlaqo imkon qolmagandi.

20 oktyabrlardan keyin, bir kun navbatim kelganda “razbor”ga kirsam, LGolovachyov, X.Xoliqov, paxta zavodi direktori Suyun Jo‘raev o‘tirishgan ekan. LGolovachyov birdaniga paxta qancha bo‘ldi, deb so‘radi. Men: “Xo‘jalikdan 80 tonna, hali cho‘lnikining xabarini olganim yo‘q”, endi aytishadi deganimda, “E, massivingni bilmayman. Seniki bugunning o‘zida 130 tonna bo‘lgan”, dedi. “Qanaqasiga 130 tonna?! Hozir paxta punktidan kelayapman: 80 tonna topshirdik”, deganimda u “Sen ilon, chayon, 130 tonna paxtani joyiga qo‘yasan. Chiq, ket!” dedi. Shtabga telefon qildim: “Biz 80 tonna paxta topshirdik-ku?!” Shtabda o‘tiradigan Bozor Mardonov “Yo‘q, Shuhrat, sen 130 tonna paxta bergansan”, dedi. “Qanaqasiga?” desam, “O‘zing tushunib olasan”, deb javob qildi...

Qo‘shib yozishga majburlash shu tarzda boshlandi. Shunday bo‘lsa ham to‘g‘ri ma‘lumot berib boraverdik. 80 tonna yuqori zonadan, Shahrisabz massividan 20-30 tonna paxta terilayapti. Biroq besh-olti kun tugatdik. Shundan keyin yana qo‘shimcha paxta topshirasizlar”, degan topshiriq keldi. Dalada esa paxta yo‘q. Shunda qo‘shib yozishlar boshlandi[4].

1974-yildan boshlab “Lenin” nomli kolxozda oddiy hisobchi bo‘tib ishga qabul qilindim. 1974-yildan 1986-yilgacha kolxozda hisobchi bo‘tib ishladim. 1983-yillarda boshlangan “Paxta ishi” nomli qirg‘in barcha kolxoz va sovxoz mas‘ullarini ayamadi.

Shunda rus yigiti, “Men ro‘yxat bo‘yicha 50-60 ta odamni so‘roq qilishim kerak, barchasini qamoqqa olib bo‘lmaydi” -dedi. Shunda narigi tomondagi odam “kerak bo‘lsa 100 ta bo‘lsa ham qamoqqa olasan” - deb dag‘dag‘a qildi. Shunda rus yigiti “menga oddiy xalqni qamoqqa olish buyurilgan emas, men ochiq holda tergovni davom ettiraman”, deb so‘kinib trubkani qo‘ydi. Menga uzoq tikilib turib “qanday xalq-a bu?” dedi va viloyat prokurori hammani qamoqqa olib, so‘roq qilishini talab qilganligini aytdi (o‘sha paytlar oblast prokurori Botir Kalonov degan kimsa edi-dissertant). Botir Kalonov va unga o‘xshash ba‘zi “shaxs”larning sa‘y-harakatlari tufayli oblastni minglab jonkuyar xodimlari cheksiz azoblar tortdi. Bu kunlarni eslash men uchun juda og‘ir va og‘riqli. Qarshi shahrida ochilgan “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” muzeyini ko‘rib juda quvondim. Ayniqsa, muzeyning “Odina masjidi” binosida joylashganligi nur ustiga nur bo‘libdi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot Surxon vohasida "paxta ishi" siyosatining ruhiy, ijtimoiy-ma'naviy hayotga salbiy ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida tarixiy tahlil, hujjatlar tahlili, kuzatuv, qiyosiy va statistik tahlil kabi metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuvlar kombinatsiyasi tadqiqotning ishonchiligi, ob'ektivligi va asosililigini ta'minlashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari "paxta ishi" siyosatining oqibatlarini bartaraf etish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va mahalliy aholining ma'naviy-ruhiy holatini tiklash bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

“Paxta ishi” siyosati Surxon vohasida quyidagi salbiy oqibatlarga olib keldi:

1. Iqtisodiy qaramlik va majburiy mehnat: Paxta monokulturasini vohaning iqtisodiyotini markazga qaram qilib qo‘ydi. Qishloq aholisi paxta yetishtirishga majburlandi, boshqa ekinlar ekish imkoniyati cheklandi. Majburiy mehnat, xususan, bolalar mehnatidan foydalanish keng tarqaldi. Bu esa inson huquqlarining buzilishiga, ijtimoiy adolatsizlikning kuchayishiga olib keldi.

2. Ekologik muammolar: Paxta yetishtirish uchun ko‘plab suv resurslaridan foydalanildi, bu esa vohada suv tanqisligini keltirib chiqardi. Pestitsidlar va boshqa kimyoviy moddalardan foydalanish tuproq unumdorligini kamaytirdi va atrof-muhitning ifloslanishiga sabab bo‘ldi. Bu esa aholi salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi.

3. Ma‘naviy qashshoqlik: Paxta yetishtirishga haddan tashqari e‘tibor qaratilishi mahalliy urf-odatlar, an‘analar va qadriyatlarning unutilishiga olib keldi. Madaniy meros ob‘ektlariga e‘tibor

kamaydi, xalq hunarmandchiligi soʻna boshladi. Maʼnaviy qashshoqlik, ruhiy tushkunlik va umidsizlik aholi oʻrtasida keng tarqaldi.

4. Ijtimoiy muammolar: Majburiy mehnat, iqtisodiy qaramlik va ekologik muammolar ijtimoiy keskinlikni kuchaytirdi. Aholining taʼlim olish, tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari cheklandi. Bu esa ijtimoiy tengsizlikning ortishiga va jamiyatda adolatsizlik hissi paydo boʻlishiga olib keldi.

5. Ruhiy taʼsir: Doimiy stress, umidsizlik va kelajakka ishonchsizlik aholining ruhiy holatiga salbiy taʼsir koʻrsatdi. Depressiya, asabiylik va ruhiy kasalliklar keng tarqaldi. Oʻz joniga qasd qilish holatlari koʻpaydi.

Xulosa va takliflar

Xullas, Qashqadaryo viloyati Sovet davridaham, hozirgi kundaham davlatga eng koʻp paxta va gʻalla beradigan hudud hisoblanadi. Shu sababli “Paxta ishi” ham Qashqadaryodan boshlandi. Shu nuqtai nazardan, eng koʻp hosil bergan Qashqadaryo oblastining mehnatkashlari eng koʻp jabr koʻrdilar. Bugungi kunda nomlari aniqlangan 986 nafar “Paxta ishi” bilan ayblangan qashqadaryoliklar haqida toʻliqroq maʼlumotlar shakllantirish, ularga qoʻyilgan ayblar nohaqligini isbotlash maqsadida ilmiy tadqiqotlar davom ettiriladi. Shu nuqta-nazardan Monografiyada “Paxta ishi” bilan ayblanganlarning nomma-nom keltirilishiga ahamiyat berilishi, kelgusida olib boriladigan tadqiqot ishlarida kengroq oʻrganish uchun imkon beradi.

Surxon vohasida “paxta ishi” siyosati mahalliy aholining ruhiy, ijtimoiy-maʼnaviy hayotiga jiddiy zarar yetkazdi. Iqtisodiy qaramlik, ekologik muammolar, maʼnaviy qashshoqlik va ijtimoiy adolatsizlik aholining ruhiy holatiga salbiy taʼsir koʻrsatdi. Oʻzbekiston mustaqillikka erishgandan soʻng, “paxta ishi” siyosatining oqibatlarini bartaraf etish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ekologik muammolarni hal etish va mahalliy aholining maʼnaviy-ruhiy holatini tiklash boʻyicha koʻplab ishlar amalga oshirilmoqda. Kelgusida bu borada yanada samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Normurodov A. XX ASRNING 40-80-YILLARIDA PAXTA YAKKA HOKIMLIGI VA UNING OQIBATLARI (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA) //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – T. 3. – №. 1. – C. 720-724.

2. Dilshodbek oʻgʻli, Tolipov Shohislom. "PAXTA ISHI VA SAVET MAFKURAVIY BOSIMI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 3.33 (2024): 88-91.

3. Юнусова Х. Э. XX век Узбекистан: некоторые вопросы изучения по" хлопковому делу" //Проблемы современной науки и образования. – 2018. – №. 4 (124). – С. 70-74.

4. Юнусова Х. Э. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕПРЕССИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ ПО «ХЛОПКОВОМУ ДЕЛУ» //INFLUENCE OF QUEEN VICTORIA ON BRITISH FOREIGN POLICY: GENERAL DESCRIPTION. ВЛИЯНИЕ КОРОЛЕВЫ В.... – 2013. – С. 124.

RAQAMLI MATBUOTGA O‘TISH JARAYONI: SURXONDARYO OAV TAJRIBASI
ПЕРЕХОД К ЦИФРОВЫМ СМИ: ОПЫТ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ
СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ
TRANSITION TO DIGITAL MEDIA: THE EXPERIENCE OF SURXONDARYO MASS
MEDIA

Yo‘ldosheva Zubayda Hamidovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng Surxondaryo viloyatida faoliyat yurita boshlagan yoki rivojlangan ommabop jurnallar va gazetalar tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida mahalliy OAVning erkinlik darajasi, mavzular doirasi, jurnalistikaning janrlar xilma-xilligi hamda ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi. Maqolada shuningdek, jurnallar va gazetalar tasnifi ularning mavzu, nashr tili, muntazamligi va tarqatish hududlariga qarab tizimlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo, OAV, matbuot, gazeta, jurnal, mustaqillik yillari, tasnif, mahalliy nashrlar, jurnalistika, media erkinligi, axborot siyosati.

Abstract. This article analyzes the popular journals and newspapers that emerged or developed in Surkhandarya region after Uzbekistan gained independence. It explores the level of freedom of local mass media during the years of independence, the range of topics covered, the diversity of journalistic genres, and the role of media in the socio-political life of the region. The article also presents a classification of journals and newspapers based on their themes, language of publication, frequency, and distribution areas

Keywords: Surkhandarya, mass media, press, newspaper, journal, years of independence, classification, local publications, journalism, media freedom, information policy.

Аннотация. В данной статье анализируются популярные журналы и газеты, которые появились или развивались в Сурхандарьинской области после обретения Узбекистаном независимости. Рассматриваются уровень свободы местных средств массовой информации в годы независимости, тематическое разнообразие, жанровая палитра журналистики, а также роль СМИ в социально-политической жизни региона. В статье также приводится классификация журналов и газет по тематике, языку публикации, периодичности и зонам распространения.

Ключевые слова: Сурхандарья, СМИ, пресса, газета, журнал, годы независимости, классификация, местные издания, журналистика, свобода СМИ, информационная политика.

Yo‘ldosheva Z.H.,
Termiz davlat
pedagogika Instituti katta
o‘qituvchisi

Kirish

Bugungi kunda global axborot makonida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi matbuot sohasida tub o'zgarishlarga olib kelmoqda. An'anaviy bosma nashrlar o'z auditoriyasini saqlab qolish va kengaytirish maqsadida raqamli platformalarga faol o'tish jarayonini boshlamoqda. Bu jarayon nafaqat texnik yangilanishlarni, balki tashkiliy, iqtisodiy va ijodiy jihatlarni ham qamrab oladi. Ushbu maqola Surxondaryo viloyati ommaviy axborot vositalarining (OAV) raqamli matbuotga o'tish tajribasini tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning taxlili

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi bilan mamlakatda siyosiy, ijtimoiy, madaniy va axborot sohaslarida tub o'zgarishlar boshlandi. Ayniqsa, axborot sohasida amalga oshirilgan islohotlar so'z va matbuot erkinligi, fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi, davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu jarayonda ommaviy axborot vositalarining soni ko'paydi, sifati oshdi, jurnalistikaning ijtimoiy ta'siri kuchaydi [1]. Surxondaryo viloyati ham bu umumiy taraqqiyot jarayonidan chetda qolmadi. O'zbekiston janubida joylashgan, boy tarixiy merosi, etnik tarkibining xilma-xilligi va rivojlanayotgan iqtisodiy salohiyati bilan ajralib turuvchi ushbu hududda mahalliy ommaviy axborot vositalari ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayotning ajralmas bo'lagiga aylandi. Hududdagi OAVlar nafaqat yangiliklar tarqatish, balki fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish, ijtimoiy muammolarni yoritish va ularni hal qilishda vositachi sifatida faoliyat yuritmoqda. Surxondaryo viloyatida turli yo'nalishlarda faoliyat olib boruvchi gazeta va jurnallar mavjud. Jumladan:

"Surxondaryo haqiqati" — viloyat miqyosidagi asosiy ijtimoiy-siyosiy gazeta bo'lib, rasmiy yangiliklar, siyosiy islohotlar, mahalliy boshqaruv qarorlari va fuqarolik tashabbuslari haqida materiallar chop etadi;

"Termiz hayoti" — Termiz shahri hayotiga oid dolzarb voqealarni, shahar infratuzilmasidagi o'zgarishlarni va ijtimoiy masalalarni yoritadi;

"Boysun tongi" — Boysun tumani ijtimoiy-madaniy hayotiga bag'ishlangan bo'lib, milliy an'ana va qadriyatlarni targ'ib qiladi;

"Yosh to'liqin" — yoshlar, talabalar va o'quvchilarga mo'ljallangan gazeta bo'lib, yosh avlodning ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamolotiga xizmat qiladi. Bu nashrlar o'z materiallarida dolzarb ijtimoiy mavzular, ta'lim, madaniyat, atrof-muhit muhofazasi, yoshlar siyosati kabi yo'nalishlarni muntazam yoritib kelmoqda [2].

Surxondaryoda jurnalistikaning rivojlanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatdi: davlat siyosatining OAVga bo'lgan yondashuvi; hududiy madaniyat markazlari faoliyati; internet va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi; iqtidorli jurnalistlarning yetishib chiqishi va ularning ijtimoiy faolligi. viloyatda chop etilgan nashrlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: ijtimoiy-siyosiy nashrlar; madaniy-ma'rifiy jurnallar; yoshlar va bolalar uchun mo'ljallangan OAV; tahliliy, ilmiy va adabiy-badiiy maqolalar chop etiladigan nashrlar.

Mahalliy OAV duch kelayotgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat: moliyaviy barqarorlikning yetishmasligi; professional kadrlar tanqisligi; zamonaviy media formatlarga to'liq moslashmaganlik. Biroq, bu muammolar bosqichma-bosqich hal etilmoqda, texnologik imkoniyatlar kengaymoqda [3]. Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixini o'rganishda davriy matbuotning o'рни haqida bir necha fikrlarni aytish mumkin. O'zbekiston davriy matbuoti tarixiy voqealar va hikoyalar haqida turlicha qarashlarni ifodalashga imkon berdi. Mustaqil gazeta va jurnallar O'zbekiston tarixi bo'yicha munozaraga hissa qo'shish uchun turli xil, jumladan, marginal guruhlarining ovozlari uchun platformalar taqdim etdi. Ushbu ko'p nuqtai nazarlar muqobil nuqtai nazarlarni taklif qilish va hukmron hikoyalarni shubha ostiga qo'yish orqali tarixiy tadqiqotlarni boyitadi.

Ogʻzaki tarix va shaxsiy hisoblar: davriy matbuot muhim tarixiy voqealarga guvoh boʻlgan va boshdan kechirgan shaxslarning ogʻzaki hikoyalari va shaxsiy hikoyalarni toʻplash va tarqatishda muhim rol oʻynadi. Ushbu bevosita guvohliklar odamlarning ijtimoiy, siyosiy va madaniy oʻzgarishlar davridagi tajribalari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Bunday shaxsiy hisoblar tarixni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va akademik tadqiqotlar va shaxslarning hayotiy haqiqatlari oʻrtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradi.

Oʻzbekiston mustaqilligi yillarida xalq xotirasini shakllantirish va tarixiy voqealarni xotirlashda davriy matbuot muhim rol oʻynadi. Gazeta va jurnallarda yubileylar, xotira tadbirlari va tantanalar yoritib borilib, muhim voqealarning jamoaviy xotiralari saqlanishi va kelajak avlodlarga yetkazilishi taʼminlandi. Davriy matbuot oʻtmish va bugungi kun oʻrtasidagi bogʻliqlikni saqlashga yordam beradi, umumiy tarix va oʻziga xoslik hissini uygʻotadi.

Davriy matbuot tarixchilarga ilmiy bahs-munozaralar olib borish, tarixiy voqea va jarayonlarni turlicha talqin qilish uchun zamin yaratdi. Maqolalar, fikr-mulohazalar va sharhlar orqali tarixchilar hukmron rivoyatlarga qarshi chiqishga, muqobil qarashlarni taklif qilishga va tarixiy tushuncha evolyutsiyasiga hissa qoʻshishga muvaffaq boʻlishdi. Davriy matbuot Oʻzbekiston tarixiy tadqiqotlar sohasini boyitib, olimlar oʻrtasida jadal va uzluksiz muloqotni ragʻbatlantiradi.

Raqamli texnologiyalarning paydo boʻlishi davriy matbuot manzarasini va uning tarixiy tadqiqotlardagi rolini oʻzgartirdi. Onlayn platformalar va raqamli arxivlar tarixiy davriy nashrlarni tadqiqotchilar uchun qulayroq qilib, koʻplab tarixiy maʼlumotlarga masofadan kirish imkonini berdi. Raqamlashtirish harakatlari kalit soʻzlarni qidirish, maʼlumotlarni qidirish va nozik jismoniy nusxalarni saqlashni osonlashtirdi. Bu yutuqlar tarixchilarning davriy nashrlar mazmunini oʻrganish va tahlil qilish imkoniyatlarini ancha kengaytirdi.

Davriy matbuot jurnalistika, sotsiologiya, antropologiya va madaniyatshunoslik kabi boshqa sohalaridagi tarixchilar va olimlar oʻrtasida fanlararo hamkorlikni yoʻlga qoʻydi. Ushbu hamkorlik tarixni oʻrganishga turli tajriba va metodologiyalarni olib keladi, natijada tarixiy voqealar va ularning kengroq ijtimoiy oqibatlarini yanada yaxlit va har tomonlama tushunishga olib keladi. Oʻzbekistonda davriy matbuot mustaqillik yillarida mamlakat tarixini oʻrganishda muhim oʻrin tutdi. Davriy matbuot tarixiy bilimlarni tarqatish, xalqning tarix bilan aloqasini kuchaytirish, muhim voqealarni hujjatlashtirish va tarixiy bahs-munozaralarga koʻmaklashish orqali tarixiy tadqiqotlarni boyitib, Oʻzbekistonning murakkab tarixiy yoʻlini chuqurroq tushunishga hissa qoʻshdi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mavzuni tadqiq qilishda analiz va sintez, induktiv va deduktiv kabi ilmiy metodlar, mantiqiylik, tarixiylik, uzviylik kabi ilmiy tamoyillardan foydalanilgan. Ushbu metodologik yondashuvlar kombinatsiyasi Surxondaryo OAVlarining raqamli matbuotga oʻtish tajribasini har tomonlama oʻrganish, asosiy tendentsiyalarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Surxondaryo OAVlarining raqamli matbuotga oʻtishiga bir qator omillar turtki boʻlgan. Bularga auditoriyaning onlayn platformalarga koʻproq eʼtibor qaratishi, bosma nashrlar narxining oshishi, raqamli reklama imkoniyatlarining kengayishi va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash dasturlari kiradi. Mintaqa OAVlari raqamli matbuotga oʻtish orqali oʻz auditoriyasini kengaytirish, xarajatlarni kamaytirish, interaktivlikni oshirish va yangi daromad manbalarini yaratishni maqsad qilgan.

Surxondaryo OAVlari raqamli matbuotga oʻtishda turli platformalardan foydalanmoqda. Bularga veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Instagram, Telegram), mobil ilovalar va video-xostinglar (YouTube) kiradi. OAVlar kontent strategiyasida mintaqaga oid yangiliklar, tahliliy materiallar, intervyular, fotoreportajlar va video lavhalarga ustunlik bermoqda. Shuningdek, OAVlar auditoriya

bilan interaktiv aloqani yo'lga qo'yish, so'rovnoma o'tkazish va foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan kontentni (UGC) joylashtirishga harakat qilmoqda.

Surxondaryo OAVlari raqamli matbuotga o'tishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Ko'pchilik OAVlar o'z veb-saytlarini yaratdi, ijtimoiy tarmoqlarda faoliyatini yo'lga qo'ydi va auditoriyasini kengaytirishga muvaffaq bo'ldi. Biroq, bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar ham yuzaga keldi. Bularga raqamli savodxonlikning pastligi, internetga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, raqamli reklama bozorining sustligi va malakali kadrlarning yetishmasligi kiradi.

Surxondaryo OAVlari raqamli matbuotga o'tish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash va daromad olish uchun turli usullardan foydalanmoqda. Bularga onlayn reklama, pullik kontent, homiylik va grantlar kiradi. Biroq, raqamli reklama bozorining sustligi va aholining pullik kontentga bo'lgan tayyorligining pastligi OAVlarning daromadini oshirishni qiyinlashtirmoqda.

Surxondaryo viloyatidagi ommaviy axborot vositalari mustaqillik davrida ijobiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Ayniqsa, Surxondaryo viloyatidagi matbuot vositalari ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayotda faol ishtirok etib, mahalliy jurnalistikaning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qildi. Mahalliy OAV tarixiy xotirani saqlash, turli nuqtai nazarlarni yoritish, og'zaki tarix va shaxsiy hisoblarni hujjatlashtirish, tarixiy bahs-munozaralarni olib borish va ularni keng ommaga yetkazishda beqiyos ahamiyat kasb etdi. Raqamli texnologiyalar bu jarayonni yanada tezlashtirib, tarixiy materiallarga kirishni osonlashtirdi, fanlararo hamkorlik esa jurnalistika va tarix o'rtasida samarali muloqotga asos yaratdi.

Xulosa va takliflar

Surxondaryo OAVlari raqamli matbuotga o'tish jarayonida muhim qadamlar qo'ydi, ammo bu jarayon hali ham davom etmoqda. Mintaqa OAVlari oldida turgan asosiy vazifalar – raqamli savodxonlikni oshirish, internetga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli reklama bozorini rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlashdan iborat. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari, OAVlar o'rtasida tajriba almashish va xalqaro hamkorlik raqamli matbuotga o'tish jarayonini tezlashtirishga yordam berishi mumkin. Surxondaryo OAVlari raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali o'z auditoriyasini saqlab qolish va kengaytirish, sifatli axborot ta'minotini yo'lga qo'yish va mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatidagi ommaviy axborot vositalari O'zbekiston mustaqilligi davrida nafaqat axborot tarqatuvchi manba, balki fuqarolik jamiyatining faol ishtirokchisi, tarixiy jarayonlarning guvohi va madaniy-ma'rifiy qadriyatlarini yetkazuvchi vosita sifatida shakllandi. Kelgusida bu nashrlarning raqamli transformatsiyaga moslashuvi, yosh jurnalistlar avlodining yetishib chiqishi, chuqur tahliliy jurnalistikaning rivojlanishi ularning ijtimoiy ta'sirini yanada oshiradi. Mahalliy matbuotning faolligi fuqarolarning axborotga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash hamda tarixni chuqur anglashga xizmat qilishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Turaeva, M. (2021).** Mustaqillik davrida O'zbekiston hududiy OAV tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. *O'zbekiston tarixi*, 3(85), 72–78.
2. **Karimov, A. (2022).** Surxondaryo viloyatidagi mahalliy ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy hayotdagi o'rni va roli. *Ommaviy axborot va kommunikatsiyalar jurnalistikasi*, 2(1), 38–44.
3. **Shodmonova, D. (2023).** Surxondaryoda jurnalistikaning taraqqiyoti: tarixiy xotira va zamonaviy omillar. *journalinfo.uz*. Retrieved from: <https://journalinfo.uz/articles/shodmonova-surxondaryo-media>

ВОСШЕСТВИЕ НА ПРЕСТОЛ ЭМИРА МУЗАФФАРА И ПЕРВЫЕ ГОДЫ ЕГО ПРАВЛЕНИЯ: ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

THE ACCESSION TO THE THRONE OF EMIR MUZAFFAR AND THE FIRST YEARS OF HIS REIGN: A HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS

AMIR MUZAFFARNING TAXTGA CHIQISHI VA UNING HUKMRONLIGINING DASTLABKI YILLARI: TARIXIY-SIYOSIY TAHLIL

Облобердиев Жасурбек Косим угли

Annotatsiya. Maqola 1860–1868-yillarda Buxoro amirligini boshqargan amir Muzaffar ibn Nasrullohning taxtga chiqishi va uning dastlabki yillarda olib borgan siyosatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot IMRaD (kiritish, metod, natija va muhokama) tuzilmasi asosida yozilgan bo'lib, sharqiy xronikalar, rus diplomatik hujjatlari va arxiv materiallariga tayangan holda olib borilgan. Amir Nasrulloh vafotidan keyin yuzaga kelgan hokimiyat uchun ichki kurash, Muzaffarning boshqaruvni markazlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlari, harbiy islohotlari hamda Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ta'siri ortib borayotgan sharoitda tashqi siyosatni yuritishiga alohida e'tibor qaratilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Muzaffar olib borgan siyosat an'anaviylik va pragmatik moslashuv elementlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, bu unga tashqi bosim ortib borayotganiga qaramay, amirlikdagi vaziyatni vaqtincha barqarorlashtirish imkonini bergan. Mazkur ish Markaziy Osiyodagi musulmon davlatlarining mustamlakachilik davridagi siyosiy moslashuv mexanizmlarini tushunishga o'z hissasini qo'shadi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, Muzaffar ibn Nasrulloh, Mangitlar sulolasi, Rossiya ekspansiyasi, Markaziy Osiyo, qaramlik, an'anaviy elitalar, modernizatsiya, islom davlati.

Аннотация. Статья посвящена анализу восшествия на престол эмира Музаффера ибн Насруллы и его политике в первые годы правления Бухарским эмиратом (1860–1868). Исследование основано на структуре IMRaD и опирается на широкий корпус источников: восточные хроники, русские дипломатические документы и архивные материалы. Особое внимание уделено внутренней борьбе за власть после смерти эмира Насруллы, усилиям Музаффера по централизации управления, военным реформам и развитию внешней политики в условиях усиления российского присутствия в Центральной Азии. Анализ показывает, что политика Музаффера сочетала элементы традиционализма и прагматичной адаптации, что позволило ему временно стабилизировать ситуацию в эмирате, несмотря на нарастающее внешнее давление. Работа вносит вклад в понимание механизмов политической адаптации мусульманских государств Средней Азии в условиях колониальной трансформации.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Музаффар ибн Насрулла, династия Мангити, российская экспансия,

Облобердиев Ж.К.,

Самаркандский

государственный университет

им. Шарофа Рашидова,

Докторант

obloberdiyevjasurbek@gmail.com

Центральная Азия, зависимость, традиционные элиты, модернизация, исламское государство

Abstract. This article analyzes the accession of Emir Muzaffar ibn Nasrullah to the throne and his policies during the early years of his rule over the Bukhara Emirate (1860–1868). The study follows the IMRaD structure and is based on a wide range of sources, including Eastern chronicles, Russian diplomatic documents, and archival materials. Special attention is given to the internal power struggle following the death of Emir Nasrullah, Muzaffar's efforts to centralize governance, military reforms, and the development of foreign policy amid growing Russian influence in Central Asia. The analysis shows that Muzaffar's policies combined elements of traditionalism with pragmatic adaptation, which allowed him to temporarily stabilize the emirate despite increasing external pressure. This work contributes to the understanding of the mechanisms of political adaptation in Muslim states of Central Asia during a period of colonial transformation.

Keywords: *Bukhara Emirate, Muzaffar ibn Nasrullah, Manghit dynasty, Russian expansion, Central Asia, dependency, traditional elites, modernization, Islamic state.*

Введение. Эмир Музаффар ибн Насрулла, правивший Бухарским эмиратом с 1860 по 1885 год, занимает ключевое место в истории Центральной Азии XIX века. Его восшествие на престол совпало с периодом глубоких внутренних противоречий и внешнеполитических вызовов, в том числе усиления влияния Российской империи в регионе. В данной статье анализируются обстоятельства, сопровождавшие приход Музаффара к власти, а также основные черты его внутренней и внешней политики в первые годы правления. Исследование проводится на основе структуры IMRaD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) и опирается на широкий спектр источников, включая восточные хроники, русские дипломатические документы и архивные материалы.

Анализ источников. Исследование основано на анализе широкого круга источников, включая восточные хроники, русские дипломатические отчёты и архивные документы. Особую ценность представляют сочинения бухарских авторов XIX века, прежде всего Ахмада Дониша и Мирзы Шамса Бухари[1]. Эти тексты не только передают хронику событий, но и содержат элементы политической философии и критики, что делает их важным источником для реконструкции взглядов местной интеллектуальной элиты на правление эмира Музаффара. При работе с этими хрониками применялись методы текстологического и сравнительно-исторического анализа, с акцентом на выявление идеологических установок, жанровых особенностей и целей авторов.

Особое внимание уделено русским источникам — рапортам, донесениям, письмам и аналитическим запискам, хранящимся в Российском государственном военно-историческом архиве (РГВИА) и Архиве Министерства иностранных дел Российской империи[2]. Эти материалы представляют собой точку зрения внешнего наблюдателя и содержат ценные сведения о международном положении Бухары, дипломатических контактах и реакции эмира на угрозу российской экспансии. В частности, документы, составленные генералом Романовским, консулом Костылевым и другими представителями царской администрации, позволили реконструировать хронологию ключевых событий 1860-х годов и выявить внутренние противоречия в управлении эмиратом[3].

Сравнительный анализ русских и восточных источников позволяет выявить расхождения в интерпретации событий, оценить различия в описании одних и тех же политических решений, а также проследить, как менялась официальная риторика Музаффера в зависимости от внутреннего и внешнего контекста. Кроме того, были привлечены материалы западных исследователей, которые внесли вклад в переосмысление роли Бухарского эмирата в процессе колониальной трансформации региона[4]. В совокупности источниковая база позволила не только проследить развитие политического курса эмира Музаффера, но и понять, как воспринималась его власть различными социальными и внешними акторами.

Методология. Для проведения настоящего исследования применён комплексный исторический подход, включающий как традиционные методы, так и элементы междисциплинарного анализа. Основу методологии составляют: сравнительно-исторический анализ, источниковедческий метод, а также контекстуализация политических процессов в рамках социальной и геополитической истории Центральной Азии во второй половине XIX века.

Сравнительно-исторический метод позволил сопоставить данные различных источников — восточных хроник, русских дипломатических документов и архивных материалов — с целью выявления различий в интерпретации событий, определения идеологических акцентов и реконструкции многоуровневого восприятия правления эмира Музаффера в разных средах. Источниковедческий анализ был направлен на критическую проверку достоверности сведений, анализ авторской позиции, условий создания источников, их жанровых и стилистических особенностей.

Особое внимание было уделено контекстуализации политических решений эмира Музаффера — исследование велось с учётом не только внутренней социальной динамики Бухарского эмирата, но и влияния внешнеполитических факторов, прежде всего экспансии Российской империи.

Эмпирическая база исследования включает:

- русские дипломатические и военные отчёты, рапорты, корреспонденцию и аналитические записки, хранящиеся в фондах Министерства иностранных дел Российской империи и Российского государственного военно-исторического архива (РГВИА);
- восточные хроники и мемуарную литературу, включая сочинения Ахмада Дониша и Мирзы Шамса Бухари, в которых совмещаются хроникальный и публицистический жанры, что позволяет выявить не только фактологический, но и идейный контекст событий;
- научные труды отечественных и западных исследователей, что позволило расширить интерпретационные рамки и учесть различные исследовательские традиции и подходы к изучению колониальной истории региона[1].

Также в рамках работы применялись элементы герменевтического анализа для реконструкции смысла политических деклараций и символических актов власти, а также структурный подход к изучению институтов управления в условиях трансформации традиционного исламского государства под влиянием внешнего давления и внутренних кризисов.

Результаты. Политическая ситуация в Бухарском эмирате перед восшествием Музаффера. Конец правления эмира Насруллы ознаменовался усилением централизаторской власти, что вызывало недовольство среди провинциальных элит. Насрулла не оставил четкого преемника, что создало напряженность в династии Мангити. По словам Мирзы Шамса Бухари, "после смерти эмира Насруллы, каждый из его сыновей надеялся занять престол, что вызвало раскол в роду и опасения в провинциях"[5]. В Самарканде, где находился Музаффар, его сторонники начали мобилизацию сил ещё при жизни Насруллы. В Кермине и Шахрисабзе в это время также

активизировались местные бекства, желавшие использовать междинастические распри в своих интересах.

Восшествие Музаффара на престол Музаффар был провозглашен эмиром в Самарканде в 1860 году, что изначально вызывало недовольство в Бухаре, где часть элиты поддерживала его брата Абдалмалика. Однако Музаффар смог заручиться поддержкой мусульманского духовенства и крупных торговцев. Как отмечал Ахмад Дониш, "Музаффар привлек к себе улемов и дал обещание блюсти шариат, чем заслужил поддержку самых влиятельных кругов столицы"[6]. Он начал кампанию по утверждению своей власти, направив войска против недовольных регионов. Уже к середине 1861 года основные очаги сопротивления были подавлены, и Бухара признала его власть.

Административные и военные реформы. Оказавшись у власти, Музаффар столкнулся с необходимостью усиления центрального управления. Он продолжил курс отца на централизацию, назначая на ключевые должности своих приверженцев. Военная система также подверглась преобразованиям: "Эмир приказал, чтобы в каждом тумане были созданы регулярные отряды, подчинённые непосредственно дворцу, дабы уменьшить влияние независимых беев"[5]. Музаффар предпринял попытки ввести более строгую дисциплину в войсках, наладить снабжение и укрепить оборону пограничных территорий. Однако отсутствие единой системы военного снабжения и слабая база профессиональных кадров ограничивали эффективность этих реформ. Впрочем, к середине 1860-х годов Бухарская армия приобрела более организованный характер по сравнению с предыдущими десятилетиями.

Внешняя политика и отношения с Россией. С начала правления Музаффара Россия активизировала свою экспансию в Среднюю Азию. В 1865 году русские захватили Ташкент, и угроза для Бухарского эмирата стала реальной. Эмир, по словам русского консула Костылева, "изображал дружелюбие, но в тайне поддерживал кокандцев, опасаясь, что следующий удар будет направлен на Бухару"[3]. В 1866 году русские захватили Чимкент и начали наступление в сторону Заравшана. В 1868 году после поражения бухарской армии под Самаркандом Музаффар был вынужден подписать договор, по которому признал протекторат Российской империи. "С этого момента Бухара не могла проводить независимую внешнюю политику"[7]. В то же время Россия признала формальную автономию эмирата, сохранив престиж династии.

Социально-экономическая политика. Внутренняя политика Музаффара в сфере экономики основывалась на традиционных методах: налоги с сельского хозяйства, сбор пошлин с торговли, поддержка ирригационных проектов. "Эмир издал ферман о восстановлении каналов в Заравшанской долине и лично выделил средства на укрепление плотин"[6]. Были предприняты меры по обеспечению безопасности караванных путей, особенно на маршруте Бухара — Мерв. Тем не менее, система сбора налогов оставалась коррумпированной. Местная знать, как отмечал Дмитриев, "противилась попыткам центра ограничить их налоговую самостоятельность, что вызывало частые конфликты между администрацией эмира и провинциальными властями"[8].

Обсуждение. Первые годы правления эмира Музаффара представляют собой важный этап в политической истории Бухарского эмирата, когда традиционные институты власти оказались перед необходимостью адаптации к новым внутренним и внешним вызовам. Музаффар пришёл к власти в условиях политической нестабильности и отсутствия чёткого механизма престолонаследия. Его успех в утверждении власти был во многом обусловлен его умением мобилизовать поддержку среди ключевых социальных групп — мусульманского духовенства, городского купечества и части военной элиты. Это свидетельствует о значении не только династической легитимности, но и способности к политическому маневрированию в условиях внутринастического конфликта.

Внутренняя политика Музаффара демонстрирует стремление к продолжению централизационных усилий, начатых его отцом, эмиром Насруллой. Однако эти меры наталкивались на сопротивление местной знати и бекств, чьи позиции оставались сильными в провинциях[9]. Несмотря на попытки реформировать административную и военную систему, Музаффару не удалось преодолеть разобщённость и клиентелизм, глубоко укоренившиеся в политической культуре эмирата. Это свидетельствует о структурных ограничениях, с которыми сталкивались правители традиционных исламских государств в условиях слаборазвитой бюрократии и слабой централизованной армии.

Во внешней политике Музаффар стремился сохранить номинальную независимость эмирата, лавируя между необходимостью поддерживать отношения с Российской империей и желанием сохранить автономию действий. Его дипломатическая тактика характеризовалась осторожностью и двойственностью — с одной стороны, он демонстрировал лояльность Санкт-Петербургу, а с другой — поддерживал контакты с Кокандским ханством и другими региональными силами, пытаясь сохранить поле для манёвра. Однако после военных поражений 1866 и 1868 годов, эта стратегия оказалась несостоятельной: Бухарский эмират фактически утратил возможность проводить самостоятельную внешнюю политику и был вынужден признать протекторат Российской империи[10].

Тем не менее, этот период нельзя рассматривать исключительно как время неудач и уступок. Политика Музаффара характеризуется прагматизмом: он стремился стабилизировать положение внутри страны, сохранить религиозную и культурную идентичность эмирата и избежать прямой оккупации. В этом контексте его уступки России можно рассматривать как форму «управляемой зависимости», позволяющей сохранить внутреннюю автономию и династическую легитимность при внешнем контроле.

Наконец, стоит отметить, что социально-экономическая политика эмира, несмотря на ограниченные ресурсы, была направлена на поддержание жизненно важных инфраструктурных проектов — ирригации, торговли, поддержания порядка на караванных путях. Это говорит о понимании правителем важности стабильности и экономической жизнеспособности как основы устойчивости политической власти. В то же время, коррупция и слабый контроль над провинциальной администрацией оставались серьёзным препятствием для проведения эффективной политики.

Таким образом, первые годы правления Музаффара иллюстрируют сложный процесс адаптации традиционного государства к меняющимся реалиям. Его правление стало временем компромиссов между реформами и сохранением традиций, между суверенитетом и вынужденным подчинением, между внутренней консолидацией и внешним давлением. Этот опыт отражает более широкий феномен трансформации мусульманских государств Центральной Азии под влиянием внешней колониальной экспансии и внутренней инерции традиционных структур.

Заключение. Восшествие на престол эмира Музаффара и его первые годы правления отражают важный переходный этап в истории Бухарского эмирата, когда династия Мангути столкнулась с необходимостью выстраивать новую модель политического выживания в условиях внутренних кризисов и растущего внешнего давления. Музаффар унаследовал трон в обстановке династической нестабильности и региональной фрагментации, что потребовало от него быстрой консолидации власти. Он сумел утвердить своё господство, опираясь на поддержку духовенства, торговых кругов и армии, при этом проводя политику осторожных реформ и укрепления централизованной бюрократии.

Его административные меры, направленные на подчинение провинциальных беев и реформу войск, оказались лишь частично успешными, во многом из-за нехватки ресурсов и сопротивления местной знати. Тем не менее, они свидетельствуют о стремлении Музаффера к усилению роли центральной власти и модернизации государственных институтов в духе времени. Его экономическая политика демонстрирует сочетание традиционных подходов и осознания необходимости развития инфраструктуры, особенно ирригационной, что было важно для аграрного государства.

На внешнеполитическом уровне правление Музаффера ознаменовалось утратой суверенитета, став результатом давления со стороны Российской империи. Однако даже в этих условиях эмир стремился сохранить династическую легитимность и автономию в вопросах внутреннего управления. Подписание мирного договора с Россией в 1868 году закрепило новый статус Бухары как формально автономного, но фактически зависимого государства. Этот акт, хотя и воспринимался как поражение, стал также компромиссом, позволившем избежать полной аннексии и сохранить относительное внутреннее равновесие.

Таким образом, первые годы правления эмира Музаффера представляют собой эпоху адаптационного кризиса, в ходе которого традиционные элиты Бухарского эмирата искали способы сохранить свою власть и идентичность в меняющемся политическом контексте. Политическая гибкость и осторожный прагматизм Музаффера обеспечили династии Мангити возможность продлить своё существование ещё на несколько десятилетий. Этот опыт показывает, как исламские государства Центральной Азии пытались сочетать элементы модернизации с сохранением религиозно-традиционного порядка в условиях нарастающего давления колониальных держав.

Список литературы

1. Ахмад Дониш. Наводим порядок в государстве // Восточные источники по истории Бухары. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1960.
2. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 397, оп. 1; Архив Министерства иностранных дел Российской империи (АМИД).
3. Донесения генерала Романовского и консула Костылева // РГВИА, ф. 397, оп. 1.
4. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – Cambridge: Harvard Univ. Press, 1968; Brower D. Turkestan and the Fate of the Russian Empire. – London: Routledge, 2003; Noelle-Karimi C. The Pearl in Its Midst: Herat and the Mapping of Khurasan. – Wien: Austrian Academy of Sciences Press, 2014.
5. Мирза Шамс Бухари. История Музаффера. Рукопись. РГВИА, ф. 397, оп. 1.
6. Ахмад Дониш. Наводим порядок в государстве // Восточные источники по истории Бухары. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1960.
7. Бартольд В.В. Сочинения. Т. 2, ч. 2. – М.: Наука, 1964. – С. 210.
8. Дмитриев А.А. Политическое устройство Бухарского эмирата во второй половине XIX века. – М., 1986. – С. 143.
9. Мирза Салимбек. "Тарих-и Салими" (источник по истории Бухарского эмирата). – Ташкент: Академия, 2009. – с. 35
10. Терентьев М. А. История завоевания Средней Азии. – Санкт-Петербург. 1903 – 441-449 с.

INNOVATSIYALARGA ASOSLANGAN UNIVERSITET 3.0 MODELINING TA'LIMGA TA'SIRI

ВЛИЯНИЕ МОДЕЛИ УНИВЕРСИТЕТА 3.0, ОСНОВАННОГО НА ИННОВАЦИЯХ, НА ОБРАЗОВАНИЕ

THE IMPACT OF THE INNOVATION-BASED UNIVERSITY 3.0 MODEL ON EDUCATION

Axrarova Zebunisa, Ziyoyeva Irodaxon

Annotasiya. Mazkur maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan berayotgan modernizatsion bosqichlar, xususan, Universitet 3.0 modeli konsepsiyasi va uning oliy ta'lim jarayoniga ko'rsatayotgan ta'siri tahlil etilgan. Innovatsion jarayonlar, raqamlashgan texnologiyalar hamda chuqur tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuv asosida shakllangan ushbu yangi model an'anaviy universitet tuzilmalarini (ta'lim va ilmiy tadqiqot) sezilarli kengaytirib, uchinchi — innovatsion va tadbirkorlik faoliyatini ham o'z ichiga oladi

Kalit so'zlar: Universitet 3.0 modeli, innovatsiyalar, oliy ta'lim, raqamli transformatsiya, tadbirkor universitet, ta'lim sifati.

Аннотация. В статье анализируются текущие этапы модернизации, происходящие в современной системе высшего образования, в частности, концепция модели Университета 3.0 и ее влияние на процесс высшего образования. Эта новая модель, основанная на инновационных процессах, цифровых технологиях и глубоком исследовательском подходе, существенно расширяет традиционные университетские структуры (образование и исследования) и включает третью - инновационную и предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: Модель университета 3.0, инновации, высшее образование, цифровая трансформация, предпринимательский университет, качество образования.

Abstract. This article analyzes the current modernization stages taking place in the modern higher education system, in particular, the concept of the University 3.0 model and its impact on the higher education process. This new model, based on innovative processes, digital technologies and a deep research-oriented approach, significantly expands the traditional university structures (education and research) and includes a third - innovative and entrepreneurial activities.

Keywords: University 3.0 model, innovation, higher education, digital transformation, entrepreneurial university, quality of education.

Axrarova Z.,

O'zMU dotsenti, pedagogika

fanlari nomzodi

zebosha19681712@gmail.com

Ziyoyeva I.,

Denov Tadbirkorlik va

Pedagogika instituti magistranti,

i.ziyoyeva@dtpi.uz

Kirish. Zamonaviy globallashtirish davrida, raqamli texnologik vositalarning jadal sur'atda rivoj topishi va bilim iqtisodiyoti deb nomlangan yangi tushunchaning paydo bo'lishi oliy ta'lim tizimidan sifat jihatidan yangicha izlanish va yondashuvlarni talab qilmoqda. An'anaviy oliy ta'lim modeli bugungi kun uchun jamiyatning o'zgaruvchan ijtimoiy talablariga javob berishda yetarli darajada moslashuvchan emasligi yuzaga chiqmoqda. Shu sababdan, ta'lim, fan va innovatsiyani o'zida mujassamlashtirgan Universitet 3.0 modeli global miqyosda ilg'or amaliyot sifatida rivojlanmoqda. Ushbu model mazmunan oliy ta'lim muassasalarining nafaqat bilim beruvchi va ilmiy tadqiqot o'tkazuvchi makon sifatida, balki innovatsion g'oyalarni tijoratga aylantiruvchi va jamiyatga bevosita sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi yirik omil sifatidagi rolini kuchaytiradi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida zamonaviy elektron vositalar va ilg'or texnologiyalar, tadbirkorlik kompetensiyalari va tizimlararo hamkorlik asosida yangicha yondashuvlarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism. Universitet 3.0 modeli – bu an'anaviy ta'lim (Universitet 1.0) va ta'lim–ilmiy tadqiqotlar (Universitet 2.0) bosqichlaridan keyingi rivojlanish bosqichi bo'lib, unda ta'lim va ilmiy izlanishlar innovatsiyalar bilan uyg'unlashadi. Ushbu modelda universitet faqat bilim beruvchi emas, balki yangi g'oyalarni ishlab chiqib, ularni amaliyotga joriy etuvchi, innovatsion mahsulotlar yaratuvchi maskanga aylanadi. Universitet 3.0 konsepsiyasi ayni paytda tadbirkorlik, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy mas'uliyatni o'z ichiga olgan keng qamrovli yondashuvni taqozo etadi. Bu modelda dars jarayonlari asosan innovatsion g'oyalar ustiga quriladi, ta'lim beruvchilar va talabalardan faol ishtirok, kreativ fikrlash, loyiha asosida o'qitish kabi zamonaviy mahoratlar talab etiladi. Ilm-fan, ishlab chiqarish va ta'lim integratsiyasi asosida universitetlar jamiyat muammolarini hal etishda faol ishtirok etadi. Aynan shu jihatlari bilan Universitet 3.0 an'anaviy universitet modellaridan keskin farq qiladi.

Zamonaviy model negizida avvalo universitetlarni raqamlashtirish masalasi turadi. Oliy ta'lim muassasasini o'quv meyoriy xujjatlarini raqamlashtirish uzoq o'tmishga borib taqaladi. Chunki, rivojlangan davlatlarda bir tomondan, raqamlashtirish ta'limning ochiqligi va moslashuvchanligini oshirishga, talabalarining o'quv jarayoniga jalb etilishini oshirishga, universitetlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning tarmoq modelini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Boshqa tomondan, u yangi ta'lim vaziyatining yaratilishiga, ta'lim tizimiga yangi aktyorlarning kiritilishiga olib keladi, bu esa asosiy o'rtasidagi munosabatlar konfiguratsiyasini o'zgartiradi. uning ishtirokchilari. Raqamlashtirish o'quv jarayonida o'qituvchi va talabaning rollarida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu esa tegishli moslashuvni talab qiladi. Onlayn ta'limga o'tish, virtual ta'lim muhitini yaratish ta'lim tashkiloti boshqaruvini o'zgartirish zarurati. Raqamlashtirish ta'sirida oliy ta'lim muassasasini o'zgartirishning ijtimoiy risklarini o'rganish loyihasi ishlab chiqilgan bo'lib, u amaliy tadqiqotlar strategiyasiga asoslanadi [1].

Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish – Universitet 3.0 modelining asosiy vazifa va yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy o'quv dasturlarining takomillashgan va ko'p tabaqalarga moslashtirilgan variantlarini yaratish, zamonaviy tezkor va innovatsion texnologiyalarga andozalangan o'quv-uslubiy to'plamlar yaratish va ekspertiza nazoratidan o'tkazishda universitet professorlari ilmiy malaka hamda keng kasbiy tajribasidan unumli foydalanilmoqda. Ta'lim jarayoniga texnologiya va zamonaviy vositalarni kiritishga bir qator davomli urinishlar o'tgan asr mobaynida to'xtovsiz yuzaga kelgan. O'tgan asrning 50-yillarigacha ular bir texnik muhit – an'anaviy ta'limning avtomatlashtirilgan vositalar jamlamasini yaratishga qaratilgan [2]. Bu sohada raqamli o'qitish platformalari, sun'iy intellekt yordamida individual yondashuv, virtual laboratoriyalar, tadqiqot maskanlari, masofaviy ta'lim va gibrid o'qitishga mo'ljallangan metodlar keng qo'llanilmoqda. Shuningdek, talabalarining kreativ va tanqidiy fikrlashini rivoj toptirishga qaratilgan yondashuvlar, masalan, dizayn fikrlash (design thinking), STEAM ta'limi, “flip learning” kabi metodlar joriy etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari innovatsion muhit yaratish zaminida talabalarining nafaqat nazariy

bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu qatorda universitet talabalariga o'z startaplarini yaratish, ilmiy izlanishlarini tijoratlashtirish, inkubator va akseleratorlarda ishtirok etish kabi bir qator afzalliklar taqdim etilmoqda. Xitoy universitetining yangi davri 3.0 Taxminan 1990-yillarning oxiridan boshlangan Xitoy universiteti 3.0 ning paydo bo'lishi Xitoyning oliy ta'lim muassasalari uchun misli ko'rilmagan izlanishlari va oliy ta'lim tizimini inqilobiy ravishda ommaviylashtirish natijasida paydo bo'ldi. Xitoy universiteti 3.0 1990-yillarning oxiridan boshlab xuddi shu o'n yil ichida massifikatsiya va xalqarolashtirishni o'z zimmasiga olganligi bilan ajralib turadi. Uchlik jarayonlarni va ularning ramziy va madaniy ta'sirini chuqurroq o'rganish ushbu hodisalarni va ularning siyosiy oqibatlarini yanada to'liqroq tushunish imkonini beradi³

Innovatsion va integratsiyalashgan texnologiyalar jumladan– sun'iy intellekt (AI), umumlashtirilgan va kengaytirilgan virtual reallik (AR/VR) – ta'lim jarayonlarini bir muncha samarali va qiziqarli tus olishini ta'minlaydi. Bu kabi texnologiyalar negizida ta'lim jarayonining ishtirokchilari uchun ma'lumot va ishtirok shaxsiylashtirilishi imkonini beradi. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'quv tuzilmalari yordamida talabalar bilimini individual darajada tahlil qilish va ularning sharoit va vaziyatlariga mutanosib ko'mak berish hamda har bir toifaga mos ta'lim dasturlarini taqdim etish imkoniyati yaratilmoqda va bu kabi omillar bir qadar ustuvorlik bermoqda. Statistikaning 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim shohsupasida 2027-yilgacha 20 milliard AQSh dollaridan ortiq bo'lgan bozor hajmiga erishishi kutilmoqda[4]. Ushbu yangi innovatsion universitet modeli ta'lim sifatini oshirish bilan birga, uni barqaror rivojlanish tamoyillari bilan o'zaro uyg'unlashtiradi. Gibrid ta'limni tashkil etishda qator keng tarqalgan yondashuvlar mavjud, ular orasida "flipped klassrum" (Flipped Classroom) metodi eng ko'p tilga olinadi va qo'llanadi. Ushbu modelda asosan nazariy materiallar, ma'ruzalar, videolar, onlayn manbalar ko'rinishida talabalarga avvaldan taqdim etiladi. Auditoriya soatlarida esa asosan amaliy shakldagi munozara, guruhlararo mashg'ulotlar masalalarni yechish, mavulashtirilgan keyslar ustida ishlash, bahs-munozaralar tashkil qilinadi. Shu asnoda, an'anaviy tushuncha – "loyiha uyda topshiriq sifatida beriladi, nazariy dars auditoriyada o'tiladigan nazariya" aksiga aylanadi: nazariy qismi uyda (onlayn), amaliy qismi auditoriyada bajariladi. Bu turdagi yondashuv talabalarda mas'uliyat, mustaqillik, tanqidiy fikrlash, muloqot layoqatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birgalikda, gibrid ta'limda rotasiya modellari ham qo'llaniladi. Masalan, bir guruh talabalar oyning bir qismida auditoriyada qolgan qismi onlayn (masofaviy) mashg'ulotda bo'ladi. Kun yoki hafta oxirida ular joy almashishi mumkin. Bu onlayn va oflayn modellarning bir-biri bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi [6].

Ta'lim muhitida moslashuvchanlik va ijodkorlikni shakllantirish o'quv jarayonini o'quvchilarning individual ehtiyojlari va afzalliklariga har tomonlama moslashtirish jarayonini anglatadi. Bu an'anaviy ta'limning qoliplashgan ko'rinishidan farqli harakat qiladi va talabalar qanday, nimani, qachon va qayerda o'rganishi lozim degan savollarga javob izlaydi. Onlayn ta'lim muhitida foydalanadigan bir qator baholash vositalari mavjud. Bu vositalar nafaqat talabalar bilimini oshirishga ko'maklashadi balki o'z navbatida professor o'qituvchilar uchun ham bilimni oshirish, darslarni oson o'rganish, hamda dastlabki bilimlarni nazorat qilish hamda baholash sharoitlarini yaratish uchun ham ishlatiladi. Shu o'rinda bir qator masofaviy elektron baholash vositalarini namuna sifatida keltirish o'rinlidir: Zoom, Microsoft Teams, Google Meet va boshqa onlayn muloqot vositalari shular jumlasidan. Aynan ushbu platformalar video-konferensiyalar, o'quv darslari va interaktiv muhokama va munozaralar uchun foydali xizmat qiladi. O'qituvchilar va o'quvchilar darslar, ma'ruzalar va ish olib borish uchun ulardan har qanday ta'lim uslubida foydalanishadi[7]. Zero, zamonaviy universitetlar nafaqat fundamental bilim tarqatuvchi bosqich, balki ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy tomonlarni qamrab mas'uliyatli qarorlar qabul qiluvchi hal qiluvchi subyektlarga aylanishi kerak. Universitet 3.0 modeli bu borada quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- a) Tadqiqot asosida o'qitish: talabalarning ilmiy tadqiqotlarda faol ishtirok etishi o'z navbatida ta'limni chuqurlashtiradi;
- b) Hamkorlik: universitetlar sanoat, davlat organlari va xalqaro akademik doiralar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi;
- c) Ijtimoiy ta'sir: ta'lim jarayoni orqali jamiyatdagi mavjud aktual muammolarga yechimlar ishlab chiqiladi, xususan, iqlim o'zgarishi, ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik kabi muammolar.

Universitet 3.0 modeli andozasida faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim muassasalari innovatsion-integratsion salohiyatni oshirib, mamlakatning ijtimoiy raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat milliy ta'lim tizimi, balki butun ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim omil hisoblanadi. Universitet 3.0 modeli aynan mana shu zamonaviy talablar asosida shakllanib, oliy ta'lim muassasalarining o'zgaruvchan bozor talablari va jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchanligini oshiradi. Bu model ta'lim sifatini oshirishda kata ahamiyatga omil bo'lib xizmat qiladi, chunki u amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan, innovatsion fikrlovchi va tashabbuskor, ishbilarmon mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan. Talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal etishga yo'naltirilgan startaplar, tadbirkorlik loyihalari va ilmiy-texnologik tashabbuslar orqali amaliyotda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa ularning mahalliy va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Shuningdek, universitet 3.0 modeli orqali universitet va sanoat o'rtasidagi hamkorlik mustahkamlanadi, bu esa ta'lim dasturlarining real sektor talablariga moslashtirilishini ta'minlaydi. Akademik va amaliy bilimlarning uyg'unlashuvi esa pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilishga, ya'ni innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishga olib keladi.

Ushbu zamonaviy model ta'limning yangicha innovatsion, tadbirkorlikka yo'naltirilgan va jamiyat bilan integratsiyalashgan maxsus uslubi sifatida taqdim etilayotgan bo'lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etishda kata va kichik muammolar hamda tizimli to'siqlar ko'zga tashlanadi. Bu modelni to'laqonli amalda joriy etish uchun oliy ta'lim tizimi, ilmiy muhit va iqtisodiy-ijtimoiy infratuzilma bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lishi asosiy talab sanaladi.

Birinchidan, oliy ta'lim dargohlarining katta qismi ichki tizimi va boshqaruv mexanizmlari jihatidan hali ham an'anaviy ta'lim paradigmasiga asoslangan bo'lib, u tadbirkorlik va innovatsion faoliyat uchun to'la moslashtirilmagan. Byurokratik to'siqlar, resurslar yetishmasligi va moliyaviy mustaqillikning cheklangani oliy ta'lim muassasalarida tashabbuskorlikni sezilarli pasaytiradi.

Ikkinchidan, o'quv jarayoniga yangi davr pedagogik va innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish uchun professor-o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish lozim. Biroq, ko'plab oliy ta'lim muassasalarida aynan ushbu masalada tayyorgarlik darajasi yetarli emas, natijada yangicha ta'lim yondashuvlarini joriy etishda bir qadar sustkashlik seziladi.

Uchinchidan, universitet va real sektor o'rtasidagi hamkorlikning faol emasligi ham bu modelni to'liq joriy etishdagi asosiy muammolardan biri sanaladi. Sanoat bilan samarali aloqalarning yo'qligi innovatsion mahsulotlar yaratish va ularni tijoratlashtirish jarayoni sekinlashishiga olib kelmoqda.

To'rtinchidan, talabalar va hamjamiyat o'rtasida hanuzgacha oliy ta'lim muassasalarining faqatgina rejadagi nazariy bilimni beruvchi emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy transformatsiyaga ta'sir ko'rsatuvchi faol institut sifatida qabul qilinishi yetarli darajada shakllanmagan. Bu esa yangi modelga ijtimoiy tayyorlikning pastligiga bog'liqdir.

Universitet 3.0 modelini amalda joriy etish uchun beriladigan eng yaxshi tavsiya bu kichik bosqichlarda amalga oshirish texnikasidan foydalanishdir. Ushbu modelning to'liq joriy etilishi oliy ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishi uchun muhim omildir. Ushbu modelni muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan muammolarni bartaraf etish uchun bir qator tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Birinchidan, universitetlarning boshqaruv tizimini liberallashtirish va ularni moliyaviy hamda tashkiliy jihatdan nisbatan mustaqil qilish lozim. Bu, albatta, oliy ta'lim muassasalarining o'z strategik yo'nalishlarini belgilash, resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion tashabbuslarga hamohang harakat qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasada professor-o'qituvchilar va ilmiy xodimlar salohiyatini oshirishga qaratilgan maxsus tartibli malaka oshirish dasturlarini joriy etish ham asosiy talablardan sanaladi. Bu dasturlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, startaplar asoslari, innovatsion menejment va sanoat bilan o'zaro hamkorlik bo'yicha bilim va malakalarni qamrab olishi maqsadga muvofiq sanaladi.

Uchinchidan, universitet-sanoat hamkorligini samarali yo'lga qo'yish va mustahkamlash maqsadida qo'shma ilmiy markazlar, texnoparklar, biznes-inkubatorlar va tadbirkorlik klasterlarini tashkil etish lozim. Bu infratuzilma esa nafaqat o'rganilgan ilmiy g'oyalarni tijoratlashtirishga, balki talabalarning amaliy tajriba orttirishiga ham xizmat qiladi.

To'rtinchidan, ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish, ya'ni kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan modul va kredit tizimlaridagi kamchiliklarni bartaraf etish va ularni yanada rivojlantirish lozim. Bu orqali bitiruvchilar raqobatbardosh mutaxassislar sifatida shakllanadi.

Beshinchidan, talabalar orasida innovatsion fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida, ularni ilmiy-tadqiqot loyihalari, startap tanlovlari va ijtimoiy tashabbuslarga jalb qilish muhimdir.

Xulosa. XXI asrda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — jamiyatning innovatsion rivojlanishiga moslashgan, tadbirkorlik ruhiga ega, ijodkor va raqamli kompetensiyalarga ega kadrlarni tayyorlashdir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, Universitet 3.0 modeli an'anaviy ta'lim yondashuvlaridan tubdan farq qilib, universitetlarni nafaqat bilim beruvchi va ilmiy tadqiqotlar olib boruvchi, balki innovatsiyalarni yaratish va ularni tijoratlashtirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga faol ta'sir o'tkazuvchi subyektga aylantiradi. Tadqiqot davomida ushbu modelning asosiy ustunlari — ta'lim, ilm-fan va innovatsiya integratsiyasi orqali barqaror rivojlanishga erishish imkoniyati yoritildi. Universitet 3.0 modeli, shuningdek, raqamli transformatsiya, ochiq ta'lim muhiti, xalqaro hamkorlik va barqarorlik tamoyillariga tayangan holda oliy ta'limda yangi yondashuvlarni shakllantiradi. Shu bois, O'zbekiston ta'lim tizimi ham bu modelga mos transformatsion islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishi zarur. Zero, ta'limda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, xalqaro reytinglarda ishtirok etish va iqtisodiy o'sishga zamin yaratish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abduvaliyev, D. Oliy ta'lim tizimini raqamlashtirishning zamonaviy tendensiyalari. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya, 1(4),(2022) 4-9.
2. Ashirali o'g'li O. R. O. Axborot texnologiyalari va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati. Theory and Analytical Aspects of Recent Research, 3(32), 2025, 54–61.
3. Li J. The Chinese university 3.0 in a global age: History, modernity, and future / Chinese education models in a global age, Springer, 2016, 15–35.
4. Yusufbekova F. H. Onlayn va gibril ta'lim modellari, sun'iy intellekt imkoniyatlari. Fanlarni o'qitishda STEAM va PBL (Project-Based Learning) ni joriy etish. Qo'shma ta'lim dasturlari / TA, N. J. E. Q. S.,
5. Abdurashidova T. I. Qizi, Toirov D. "Universitet 3.0" – xorijiy davlatlar tajribasining o'rni: konsepsiyaga bosqichma-bosqich o'tish va metodlarni o'rganish / Science and Innovation, 2(Special Issue 14), 2023, 159–161.

6. Tursunpo‘latova S. H. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaning zamonaviy shakllar, “masofaviy va gibrid ta’lim” asnosida / Inter Education & Global Study, 1(1), 2025, 250–261. Tursunpo‘latova
7. A. Husnidaxon. Onlayn ta’lim jarayonida foydalanadigan platformalar / University Research Base, 2024, 399–402.

AN INNOVATIVE MODEL FOR INTEGRATING THE CASE-STUDY METHOD INTO HIGHER MATHEMATICS FOR TRAINING 21ST-CENTURY ENGINEERS

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ИНТЕГРАЦИИ МЕТОДА КЕЙС-СТАДИ В ВЫСШУЮ МАТЕМАТИКУ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ XXI ВЕКА

XXI ASR MUHANDISLARINI TAYYORLASHDA OLIY MATEMATIKAGA KEYS-STADIY USULINI INTEGRATSIYA QILISHNING INNOVATION MODELI

**Begmatov Akram Khasanovich, Allanazarova Natalia Aleuatdinovna,
Adham Abdullaevich Normatov**

Begmatov A.Kh.,
Joint Belarus-Uzbek
Intersectoral Institute of
Applied Technical
Qualifications, Tashkent,
Uzbekistan,
begmatov59@gmail.com

Allanazarova N.A.,
² Samarkand State University
named after Sh. Rashidov,
Samarkand, Uzbekistan
allan_20@mail.ru

Normatov A.A.,
³ Kokand State Pedagogical
Institute, Kokand, Uzbekistan
normatovadham6@gmail.com

Abstract. This paper presents an innovative model for integrating the case-study method into the higher mathematics curriculum for students in engineering fields. The relevance of the research stems from the challenges of digitalization, the rise of artificial intelligence, and the growing need to develop applied, analytical, and digital competencies among future engineers. The methodology includes the development of a three-level system of case studies (mini, standard, extended), their digital implementation using Python, Excel, and MATLAB, and a pedagogical experiment across three universities. The results demonstrate a statistically significant improvement in student performance, motivation, and engagement when taught using the case-study method. The article provides detailed examples of case studies related to integrals, systems of equations, and regression analysis. The case-study method is shown to bridge the gap between mathematical theory and engineering practice. The model presented can be scaled and adapted for use in other engineering disciplines.

Keywords: case-study, higher mathematics, engineering education, digital transformation, applied modeling, active learning, mathematical literacy, 21st century.

Аннотация. В статье представлена инновационная модель интеграции метода кейс-стади в курс высшей математики для студентов инженерных специальностей. Актуальность исследования обусловлена вызовами цифровизации, развитием искусственного интеллекта и растущей потребностью в формировании прикладных, аналитических и цифровых компетенций у будущих инженеров. Методология включает разработку трехуровневой системы кейсов (мини, стандартные, расширенные), их цифровую реализацию с использованием Python, Excel и MATLAB, а также проведение педагогического эксперимента в трех университетах. Результаты демонстрируют статистически значимое улучшение академической успеваемости, мотивации и вовлеченности студентов при обучении с применением метода кейс-стади. В статье приводятся подробные примеры кейсов, связанных с интегралами, системами уравнений и регрессионным анализом. Показано, что метод кейс-стади способствует устранению разрыва между математической теорией и инженерной практикой. Представленная модель может быть масштабирована и адаптирована для использования в других инженерных дисциплинах.

Ключевые слова: кейс-стади, высшая математика, инженерное образование, цифровая трансформация, прикладное моделирование, активное обучение, математическая грамотность, XXI век.

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik yoʻnalishidagi talabalar uchun oliy matematika faniga keys-stadiy (case-study) usulini integratsiya qilishning innovatsion modeli taqdim etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi raqamlashtirish, sunʼiy intellektning rivojlanishi va kelajak muhandislarida amaliy, tahliliy va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish zarurati bilan izohlanadi. Metodologiya uch bosqichli keys-stadiy tizimini (mini, standart, kengaytirilgan) ishlab chiqish, ularni **Python**, **Excel** va **MATLAB** orqali raqamli shaklda amalga oshirish hamda uchta oliy oʻquv yurtida pedagogik tajriba oʻtkazishni oʻz ichiga oladi. Tadqiqot natijalari keys-stadiy usuli orqali oʻqitilganda talabalar bilim darajasi, motivatsiyasi va faolligining statistik jihatdan sezilarli darajada oshganini koʻrsatadi. Maqolada integral, tenglamalar sistemasi va regressiya tahliliga oid keys-stadiy misollari batafsil keltirilgan. Keys-stadiy usuli matematik nazariya bilan muhandislik amaliyoti oʻrtasidagi boʻshliqni toʻldirishga xizmat qilishi koʻrsatilgan. Taqdim etilgan model boshqa muhandislik sohalariga moslashtirish va kengaytirish uchun yaroqlidir.

Kalit soʻzlar: keys-stadiy, oliy matematika, muhandislik taʼlimi, raqamli transformatsiya, amaliy modellashtirish, faol oʻqitish, matematik savodxonlik, 21-asr.

Introduction

The global system of engineering education is undergoing profound transformations driven by rapid technological advancement, digitalization, and the integration of artificial intelligence into production, design, and educational processes. As the world transitions to a knowledge-based economy, there is a growing demand for specialists with not only domain-specific expertise but also strong analytical thinking, modeling capabilities, and digital fluency. According to strategic documents from UNESCO, the OECD, and the World Bank [1–3], the 21st-century engineer must be flexible, multidisciplinary, and capable of making informed decisions under conditions of uncertainty.

In Uzbekistan, higher education reform — particularly the Concept for Development until 2030 [4] — is aimed at modernizing engineering curricula by focusing on digital competencies, interdisciplinarity, and practice-oriented training. However, observations in several universities reveal that higher mathematics courses often remain overly abstract and theoretical, which hinders students' engagement and the practical value of the subject [5].

One potential solution is the integration of the **case-study method** into higher mathematics instruction. Internationally, this method has long been used in business schools (Harvard), engineering institutes (MIT, Technion), and medical faculties [6–8]. Its effectiveness lies in the ability to contextualize abstract knowledge, foster analytical thinking, and train students to work with real data and digital tools [9].

Despite the growing use of case-based learning in humanities and economics [10–11], its systematic integration into engineering-oriented mathematics education—especially in post-Soviet countries and developing economies—remains underexplored. Meanwhile, mathematical training is critical for equipping future engineers with the tools of modeling, simulation, and algorithmic reasoning that form the core of digital engineering [12].

Research Objective

To develop and pilot an innovative model for integrating the case-study method into higher mathematics instruction for engineering students, focused on fostering applied, analytical, and digital competencies aligned with the professional profile of the 21st-century engineer.

Scientific Novelty

- This study provides the first rationale for using the case-study method as a mechanism of digital and professional transformation in mathematics education for engineers;
- It introduces an original classification of case studies linked to mathematical topics and digital platforms (Excel, Python, MATLAB);
- A pedagogical experiment was conducted to validate the method's effectiveness in improving student motivation, comprehension, and outcomes.

1. Theoretical and Methodological Foundations

Modern engineering education increasingly prioritizes the development of broad competencies: the ability to solve non-standard problems, work with digital tools, and interpret mathematical models in uncertain environments [1–3]. Mathematics thus transforms from a purely abstract discipline into the foundation of digital reasoning.

The case-study method, as a form of active learning based on solving real-world problems, has been applied in higher education since the early 20th century [6, 7]. Initially developed in law and business schools, it has gained traction in engineering and medical education worldwide—including institutions such as MIT (USA), Technion (Israel), and TU Delft (Netherlands) [8, 9].

Wilkerson and Gijssels [10] highlight the method's potential to foster interdisciplinary integration and decision-making skills. Dornan et al. [11] emphasize its role in developing systems thinking and critical reflection.

In engineering education, case studies are increasingly supported by digital platforms such as Excel, R, Python, MATLAB, and Scilab. Studies by Barkley and Major [2] and Allen and Tanner [12] confirm that the use of simulations and real data helps students master complex topics such as linear algebra and differential equations.

In post-Soviet countries like Uzbekistan, however, case-based learning in mathematics remains limited. Popova [13] notes that many instructors view mathematics as “too abstract” for practical formalization. Nonetheless, recent work by Begmatov et al. [14] demonstrates that systemic integration of case studies into the curriculum significantly enhances student motivation and learning outcomes.

There is a clear need for a scalable model of case-study integration that aligns with the goals of modern engineering education and is compatible with digital teaching environments.

2. Methodology

The methodology of this study is based on the principles of activity-based learning, competency-based education, and the digital transformation of mathematics instruction in engineering programs. The proposed model for integrating the case-study method into higher mathematics consists of four key components:

1. A methodological classification of case studies;
2. Alignment of case content with topics in the mathematics curriculum;
3. Use of digital platforms for modeling and visualization;
4. A pedagogical experiment to evaluate the model's effectiveness.

2.1 Classification of Case Studies

The model incorporates a three-tier system of case studies differentiated by complexity and depth:

- **Mini-cases** (1–2 pages): Designed for classroom discussion during lectures or seminars. They present a brief practical problem and basic data, with quick interpretation and short written or oral

responses.

Example: Calculating the irrigated area using coordinate geometry and simple spatial relationships.

- **Standard cases** (3–5 pages): Include a fuller description of a real-world situation, data sets (tables, graphs), and instructions to construct a mathematical model, choose a method of solution, and interpret the results.

Example: Modeling crop yield using weather and investment data, applying regression analysis and graphical output via Excel or Python.

- **Extended cases** (10–20 pages): Contain a comprehensive engineering or economic scenario, complete with data, simulation models, interpretation stages, and visualization tools.

Example: Structural stability analysis of bridge elements using linear systems, load distribution, and boundary conditions implemented in MATLAB or Scilab.

2.2 Integration with the Mathematics Curriculum

Each case was aligned with specific topics in the higher mathematics course:

Course Module	Example Case Topics
Analytical Geometry	Spatial planning, navigation, land division
Limits and Derivatives	Optimization of processes, sensitivity analysis
Definite Integrals	Resource consumption, flow modeling, area under curves
Differential Equations	Growth models, temperature dynamics, depreciation
Linear Algebra and Systems	Load calculations, material stability, economic forecasting

2.3 Digital Platforms and Tools

All cases were implemented using digital tools to reflect modern engineering workflows:

- **Excel:** For data entry, plotting, and regression approximation;
- **Python** (NumPy, Pandas, Matplotlib): For data modeling, visualization, and simulations;
- **MATLAB / Scilab:** For solving systems of equations and engineering calculations;
- **GeoGebra:** For geometric visualization and function plotting.

Students were trained to interpret numerical outputs, analyze residuals, and link results to real-world systems—reinforcing their digital literacy and analytical skills.

2.4 Experimental Design

The pedagogical experiment took place during the 2024–2025 academic year in three institutions:

- Joint Belarus-Uzbek Intersectoral Institute of Applied Technical Qualifications (Tashkent),
- Samarkand State University,
- Kokand State Pedagogical Institute.

A total of 124 second-year engineering students participated, divided into:

- **Control group (n = 62):** Traditional instruction;
- **Experimental group (n = 62):** Case-based instruction using the proposed model.

Evaluation methods included:

- Continuous and final assessments;
- Student surveys (engagement, comprehension, interest);
- Practical tests with applied problem-solving;
- Instructor feedback (classroom dynamics, student initiative).

Statistical analysis:

- Descriptive statistics;

- Student's t-test for significance of group differences;
- Content analysis of student reports and reflections.

3. Results and Discussion

The study yielded clear evidence of the model's effectiveness in improving learning outcomes and student engagement.

3.1 Learning Performance

A final test assessed student understanding of derivatives, integrals, and systems of equations.

Group	Average Score	Standard Deviation	Difference	Significance (p)
Control (n=62)	71.3	9.2	—	—
Experimental (n=62)	82.1	8.6	+10.8	< 0.01

The difference is statistically significant at the 99% confidence level, indicating that the case-based approach improved comprehension.

3.2 Motivation and Engagement

Survey responses from the experimental group showed:

- **85%** said case studies made abstract concepts clearer;
- **78%** felt that real-world data increased learning interest;
- **67%** began viewing mathematics as an engineering tool.

One student wrote:

“Derivatives made much more sense when we used them to calculate water savings in irrigation planning. Before that, it all seemed too theoretical.”

3.3 Digital Readiness and Autonomy

- **70%** of students completed at least one case using Python or Excel;
- **12 students** independently designed mini-cases using open statistical datasets from national agencies;
- Instructors noted increased class participation and ownership of learning.

3.4 Case Impact by Topic

Most effective case topics:

- Regression modeling of crop yields (practical and visual);
- Structural bridge analysis (interdisciplinary application);
- Transport logistics optimization (economic relevance and intuitive feedback).

Less effective: Geometry-based cases without clear professional relevance or strong digital components.

4. Case Examples and Implementation in Practice

To illustrate the practical application of the proposed model, this section presents three detailed case studies used in the experimental group. Each case addresses real-world challenges and was implemented using digital tools aligned with core mathematical concepts.

Case 1: Water Consumption Optimization in Irrigation

This case was introduced during the study of definite integrals. Students were asked to determine the total volume of water delivered to agricultural fields over 24 hours, based on a changing flow rate.

The scenario was drawn from a real irrigation project in Fergana Valley, where pressure and temperature variations influenced water output.

Using Excel or Python, students analyzed time-dependent flow rates, built graphs, identified peak and low usage periods, and proposed ways to optimize irrigation schedules. The case provided a clear practical interpretation of the integral as the total quantity under a curve, making the abstract concept tangible and relevant to engineering applications in agriculture.

Case 2: Structural Load Distribution in Bridge Engineering

This case was used during the module on linear algebra and systems of equations. Students were given a simplified model of a bridge structure with three interconnected nodes. Based on external vertical forces, they were asked to determine the internal forces in structural elements (tension and compression).

The system of linear equations derived from static equilibrium principles was solved using MATLAB or Python. Students not only practiced solving equations but also interpreted the physical meaning of their results — identifying which beams would be under compression, which under tension, and what this meant for material choice and design safety. This case helped shift student focus from formal algebraic manipulation to structural reasoning and engineering decision-making.

Case 3: Crop Yield Forecasting Based on Climate and Investment Data

This case was introduced in connection with mathematical modeling and regression analysis. Students worked with a 10-year dataset that included temperature sums, rainfall, investment levels, and corresponding wheat yields. Their task was to build a regression model to predict future yields and determine the most significant influencing factors.

Using Python (pandas and sklearn libraries), students developed and tested predictive models, analyzed coefficients, and discussed how agricultural management decisions could be based on data-driven insights. The case effectively demonstrated how mathematics could guide real-world forecasting and planning in engineering and agroeconomic contexts.

Each case followed a unified structure: **practical problem** → **mathematical modeling** → **digital implementation** → **engineering interpretation**. This sequence helped students understand not only how to compute but also why mathematics matters in solving real-world challenges.

5. Conclusion

This study demonstrates that integrating the case-study method into the teaching of higher mathematics can serve as a powerful driver of modernization in engineering education under conditions of digital transformation. The proposed model—built on tiered case complexity, digital tools, and applied scenarios—has proven effective in enhancing both conceptual understanding and professional readiness among students.

The pedagogical experiment across three Uzbek universities showed statistically significant gains in academic performance, motivation, and digital engagement in the experimental group. Students began to see mathematics as an essential tool for engineering analysis and decision-making, rather than an abstract academic exercise.

The three example cases—ranging from irrigation management to structural analysis and yield forecasting—highlighted how mathematical concepts come alive when linked to real data and digital modeling. These cases fostered critical thinking, problem-solving skills, and the ability to work with quantitative tools in professional contexts.

The model has clear potential for broader application across disciplines such as physics, mechanics, and economics. Future research should focus on developing a national digital repository of locally relevant case studies and exploring the integration of artificial intelligence and automated analytics into the mathematics curriculum.

Ultimately, the case-study method does more than engage students—it creates a bridge from abstract mathematics to concrete engineering practice, empowering future professionals with the skills they need for the 21st century.

References

1. UNESCO. (2015). *Engineering: Issues, Challenges and Opportunities for Development*. Paris: UNESCO Publishing.
2. Barkley, E. F., & Major, C. H. (2020). *Learning assessment techniques: A handbook for college faculty*. Jossey-Bass.
3. World Bank. (2019). *World Development Report: The Changing Nature of Work*. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1328-3>
4. President of the Republic of Uzbekistan. (2019, October 8). *Concept for the development of the higher education system until 2030* (Decree No. UP-5847). <https://president.uz/ru/lists/view/2966>
5. Allanazarova, N. A. (2025). Actual difficulties in students' perception of higher mathematics. *Journal of Higher Education of Uzbekistan*, (2), (in press).
6. Christensen, C. R., Garvin, D. A., & Sweet, A. (Eds.). (1991). *Education for judgment: The artistry of discussion leadership*. Harvard Business School Press.
7. TU Delft. (2020). *Case-Based Learning in Engineering Education*. Retrieved from <https://www.tudelft.nl/en/cbl>
8. Popova, S. Y., & Pronina, E. V. (2015). *Case-study: Principles of creation and use*. Moscow: Nauka.
9. Dornan, T., Boshuizen, H., King, N., & Scherpbier, A. (2005). Experience-based learning: A model linking the processes and outcomes of medical students' workplace learning. *Medical Education*, 39(1), 1024–1030. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2005.02207.x>
10. Wilkerson, L., & Gijsselaers, W. H. (1996). *Bringing problem-based learning to higher education: Theory and practice*. Jossey-Bass.
11. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. George Washington University.
12. Allen, D., & Tanner, K. (2005). Infusing active learning into the large-enrollment biology class: Seven strategies, from the simple to complex. *CBE—Life Sciences Education*, 4(4), 262–268. <https://doi.org/10.1187/cbe.05-08-0113>
13. Popova, S. Y. (2019). Challenges in applying active teaching methods in mathematics. *Pedagogy and Education*, (3), 41–45.
14. Begmatov, A. K., Allanazarova, N. V., & Normatov, A. A. (2025). Integrating the case-study method into higher mathematics: Applied modeling and digital analytics. *Manuscript in preparation*.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARIDA CHOLG‘U IJROCHILIGI KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR IMPROVING INSTRUMENTAL SKILLS IN FUTURE MUSIC TEACHERS

Burxonova Gulrux Umrzakovna

Annotatsiya. Ushbu maqola bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalari modeli, uni shakllantirish, takomillashtirish faktorlari to‘g‘risida batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalarini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari haqida atroflicha yoritib berilgan. Shu bilan birga pedagogik mexanizmning cholg‘u ijrochiligi darslarida qo‘llanilishi, uning o‘rni va ahamiyati, dars samaradorligini oshiruvchi xususiyatlari keng ochib berilgan. Cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladigan yangi uslublarni dars jarayonida qo‘llanilishi borasida atroflicha ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: cholg‘u ijrochiligi, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi, pedagogika, ko‘nikma, pedagogik mexanizm, musiqiy idror, nota savodi, ritm, ijrochi, mashq, omil, gamma, musiqiy did, vosita, applikatura, ijro texnikasi, musiqiy tasavvur.

Аннотация. В статье представлена подробная информация о модели инструментально-исполнительского мастерства будущего учителя музыки, о факторах его формирования и совершенствования. Подробно освещены педагогические механизмы совершенствования навыков игры на музыкальных инструментах у будущих учителей музыки. При этом широко раскрывается использование педагогического механизма на уроках инструментального исполнительства, его роль и значение, особенности, повышающие эффективность урока. Подробная информация представлена об использовании новых методик на занятиях, способствующих совершенствованию навыков игры на музыкальных инструментах.

Ключевые слова: инструментальное исполнительство, будущий учитель музыки, педагогика, мастерство, педагогический механизм, музыкальный интеллект, музыкальная грамотность, ритм, исполнитель, упражнение, фактор, звукоряд, музыкальный вкус, музыкальный инструмент, техника исполнения, музыкальное воображение.

Abstract. The article provides detailed information about the model of instrumental and performing skills of the future music teacher, the factors of its formation and improvement. The pedagogical mechanisms of improving the skills of playing musical instruments among future music teachers are highlighted in detail. At the same time, the use of the pedagogical mechanism in instrumental performance lessons, its role and significance, and features that increase the effectiveness of the lesson are widely disclosed. Detailed information is provided on the use of new

Burxonova G.U.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti, “Musiqi-
ta’limi” kafedrasi assistenti
gulruxburxonova8@gmail.com

techniques in the classroom that help improve the skills of playing musical instruments.

Keywords: *instrumental performance, future music teacher, pedagogy, mastery, pedagogical mechanism, musical intelligence, musical literacy, rhythm, performer, exercise, factor, scale, musical taste, musical instrument, performance technique, musical imagination.*

Kirish. Bugungi kundagi rivojlanishlar shundan dalolat beradiki, insonning aqliy rivojlanishida, ijtimoiy faolligida musiqa alohida ahamiyatga egadir. Yosh mutaxassislarning shakllanishida eng muhim va asosiy jihatlardan biri esa – bu uning ta’lim olish jarayonidagi kasbiy ko‘nikmalarni chuqur o‘zlashtirishidir. Bu ma’noda davlat va jamiyat bilan bir qatorda o‘qituvchi-pedagog ham katta ahamiyatga ega. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalarini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlarini yaratish va uni dars jayonlarida qo‘llash zarurati bugungi kunning dolzarb vazifalaridan bo‘lib qolmoqda. Buni Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan qabul qilinayotga yangi farmon va qarorlar yaqqol isbotlab turibdi. “Musiqa san’ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San’at bilan oshno bo‘lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo‘ladi. Va men ishonaman, ular dunyoni ma’naviy tanazzuldan qutqarishga qodir bo‘lgan, o‘zaro ahillik va birdamlikni ulug‘lovchi avlod bo‘lib maydonga chiqadi. Shu ma’noda musiqa – hech narsa bilan o‘lchab, solishtirib bo‘lmaydigan beqiyos ta’sir kuchiga ega san’at, desak, ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz” degan edi¹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” [2] gi PQ-112 Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda "O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni va “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” [3] gi PQ-391-son Qarori 2024-yil 15-noyabrdagi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi oliy ta’lim muassasalari oldiga qator muhim vazifalarni qo‘yadi va pedagogik kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Bugungi kunning zamon talablari asosida, ijtimoiy-madaniy sharoitlarda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalarini takomillashtirishning pedagogik mexanizmi, kasbiy faoliyati, ijtimoiy va ta’lim funksiyalarining murakkabligi tufayli yangi mazmun bilan qamrab olinmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi yangi mutaxassis emas, balki cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalariga ega, malakali, pedagogik madaniyati, boy shaxsiy va ijodiy salohiyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchini sifat jihatidan yangi shakllangan musiqa ta’limi mutaxassisini tayyorlash muammosi ayniqsa eng katta muammo turiga aylangan. Uning faoliyati samaradorligini faqat yuqori darajadagi ijro ko‘nikmalarining takomillashganligi, kasbiy mahorat va pedagogik mexanizmlardan keng foydalana olishi bilan ta’minlash mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Cholg‘u ijrochiligi konikmasini takomillashtirishda pedagogik mexanizmlarni qo‘llashga oid ma’lumotlar bir qator san’atshunos, ijrochi-olimlarning maqola va tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. G. Neygauz “Ob iskusstva fortepiannoy igri” nomli asarida (M.:Iskusstvo, 1959 g.) fortepiano ijrochiligida texnika elementlari ustida ishlash usullari, shu o‘rinda barmoqlar bilan ijro etish vaqtida, pedaldan foydalanishni o‘rganish uslublari yoritilgan.

¹ Sh.Mirziyoyev “Sharq taronalari” o‘n ikkinchi xalqaro musiqa festivalining ochilishiga bag‘ishlangan marosimdagi nutqidan. Samarqand 2019.

Pedagog-olim N.Xalilovning “Aktivizatsiya protsessa muzikalno- eststicheskogo vospitaniya uchashveysya molodeji sredstvami igri na bayane” nomli tadqiqoti mazmunida bayan cholg‘usi mashg‘ulotlari jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining estetik madaniyatini shakllantirish, tashkiliy-pedagogik, ilmiy-uslubiy jihatlar yoritib berilgan.

D. Rajabovanning “Fortepiano mashg‘ulotlari” nomli monografiyasi o‘zbek musiqachi-pedagoglari tomonidan yaratilgan ilk fortepiano ta’limi metodikasiga bag‘ishlangan ilmiy asar sifatida respublikamiz musiqa ta’limida yangicha ilmiy izlanish sifatida e’tirofga loyiqdir. Qolaversa, dotsent Z.Muxammedjanova, D.Hayitbayeva tadqiqotlari, shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasida pedagogik ta’limni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar, X.Ibragimov, M.Quronov, R.Movlonova, O.To‘rayeva, K.Holiqberdiyev, O‘.M.Asqarova, M.Xayitboyev, M.S.Nishonov tomonidan amalga oshirilgan.

Musiqa darslari jarayonida talabalarining musiqiy faoliyatning turli yo‘nalishlari (xor, vokal, cholg‘u ijrochiligi) orqali musiqiy ta’lim samaradorligini takomillashtirish bo‘yicha respublikamizda anchagina ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Bunga H.Nurmatov, Q.Mamirov, B.Azimov, A.Hasanov, B.Fayziyev, D.Soipova, I.Qudratov, Sh.Mustafayev, B.Boltayev dissertatsion tadqiqotlarini ko‘rsatib o‘tishimiz mumkin. Ko‘nikma, musiqiy-badiiy did va uni shakllantirishning ayrim masalalari Z.Umarova, G.Ochilova, V.Karimova, F.Akramova, Sh.Raximov, S.Fayzulina, F.Xalilov, rus pedagog olimlaridan V.Asafiyev, D.G.Dmitriyeva, G.Neygauz A.Grozzonelayalarning asarlarida ma’lum darajada yoritib berilgan.

Muhokama. Ko‘nikma — insonning ilgari tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati. Ko‘nikmalar amaliy faoliyatga, bilimlarni amalda qo‘llay bilishga oid faoliyatning tarkibiy qismidir. Ko‘nikma faoliyatning maqsadi va sharoitlariga mutanosib ravishda harakatni muvaffaqiyatli bajarish usullaridir. U hamisha bilimlarga asoslanadi, mahorat (malaka)ning negizi hisoblanadi. Ko‘nikma mazmunan amaliy (jismoniy) va aqliy, shaklan oddiy va murakkab turlarga ajratiladi. Amaliy ko‘nikmalar mehnat faoliyatini amalga oshirishga, aqliy ko‘nikmalar bilim olishga, uni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ko‘nikmalarni bilim bilan adashtirmaslik lozim, chunki bilimlar voqelik to‘g‘ri aks ettirilgan hukm (mulohaza)larda ifodalanadi. Ko‘nikmalar esa ko‘proq aqliy va jismoniy harakatlarda mujassamlashadi.² [4]

Ko‘nikmaning shakllanishiga quyidagi faktorlar ta’sir ko‘rsatadi:

1. Talabaning yutuqlarga erishadigan qiziqishlari;
2. Ularda zarur bilimlarning mavjudligi;
3. Instruktajning boshlanishiga qadar va mashqlar jarayonidagi samaradorlik;
4. Mashqlar jarayonida o‘z-o‘zini nazorat qilishi;
5. Talabalar faoliyatining aktiv xarakteri, ularning aktivligini oshituvchi ta’lim uslublarini qo‘llash;
6. Mashqlar miqdori va ijrochilik sifati;
7. Ko‘nikmalarining rivojlanish darajasiga qo‘yilgan talablar (aniqlik, shijoat);
8. Ko‘nikmalarining turli ko‘rinishi va xususiyatlari
9. Talabalarining yosh va individual xususiyatlari

Cholg‘u ijrochiligi (fortepiano) sozida ijro etish uslubiyoti barcha cholg‘u sozlariga xos bo‘lgan, darsni, mashg‘ulotni tashkil etishdan boshlanadi. O‘quv rejada ko‘rsatilgan vazifalarni bajarish, fanning o‘quv dasturini shakllantirish va talaba bilan ishlashning turli usullarini qo‘llash bilan bir qatorda, aynan fortepiano cholg‘u soziga xos bo‘lgan bir qancha ijro ko‘nikmalarining modeli alohida ajralib turadi.

² O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Birinchi jild Toshkent, 2000 yil

Shulardan kelib chiqib, fortepiano asbobida cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashtirishning pedagogik mexanizmini mazmunan ochib beriladi:

1. **Cholg'u sozi (Fortepiano) bilan tanishish.** Bo'lajak musiqa o'qituvchisi o'zi ijro qilayotgan cholg'u sozini mukammal darajada bilmog'i lozim. Uni yaratilish tarixini, sozning takomillashuv bosqichlarini, ishlash mexanizmini, tovush qanday hosil bo'layotganini, pedallar qanday ishlayotganini, uni soz yoki falsh ekanligini ajrata olish ko'nikmasiga ega bo'lishi, bo'lajak musiqa o'qituvchilari uchun zarur ko'nikma hisoblanadi.

2. **Cholg'u sozida qomatni to'g'ri ushlash qoidalariga amal qilish (postanovka tela).** Bu bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashishiga, ijroning mukammal bo'lishiga xizmat qiladigan, shakillantirish zarur bo'lgan ko'nikma hisoblanadi. Tug'ri o'tirishning asosiy qoidalari mavjud- bu o'tiradigan stulning ohirgi 1/3 va fortepiano cholg'usining o'rta qismi (I-oktava yoki pedalning tug'risi) ga o'tirish, tanani to'g'ri ushlash, sozga juda yaqin, yoki juda uzoq masofada o'tirish ham maqsadga muvofiq emas. Qo'llar va butun tana erkin holatda bo'lishi (hech bir tana a'zosida qisilish, zuriqish bo'lmasligi), tayanch nuqta vazifasini esa oyoqlar bajaradi.

3. **Qo'l va barmoqlarning cholg'u sozida to'g'ri quyilishi (postanovka ruk i palsev).** Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashishiga xizmat qiladigan ushbu ko'nikma shakillanishi uchun, barmoqlar yig'ilgan holatda, qo'lning tagida huddi biror yumaloq jism olma mevasi) o'shlab turganlik hissi bilan klaviaturada joylashadi. Barmoqlarning ohirgi, qattiq qismi(konchiki palsev) bilan ijro qilinadi. Ijrochining quroli bu qo'llari, barmoqlari hisoblanadi. Sababi mohir ijrochi sozandalar, qo'llar va barmoqlar yordamida asarning mazmun-mohiyatini eshituvchilarga etkazab berish imkoniga egadir.

4. **Applikatura (barmoqlarning klaviaturada to'g'ri joylashuvi).** Cholg'u ijrochilgida muayyan atama mavjud "Applikatura"- bu ijro davomida barmoqlarning rollarini to'g'ri taqsimlanishidir. Nota yozuvida aniq barmoqlar yozilgan bo'ladi, lekin ijrochida doim tanlov bor, ya'ni u o'ziga qo'lay bo'lgan barmoqlar bilan ijro etishi mumkin.

5. **Ijrochida zarur nazariy bilimlarning mavjudligi.** Bo'lajak musiqa o'qituvchisida cholg'u ijrochiligi ko'nikmalari takomillashishi uchun, unda boshlang'ich musiqiy nazariy bilimlar bo'lishi kerak. Bu cholg'u ijrochiligining asosi hisoblanadi. Nazariy bilimlarga nota cho'zimi, uning shtrixi, o'lchov, tonallik, metr, ritmni his etish, dinamik belgi, alteratsiya belgi, temp, asarga rang-baranglik (tembr) berish kabi tushunchalar kiradi va bu bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashishiga xizmat qiladi.

6. **Tovush hosil qilish, tovushni ravon va bir tekis bo'lishini ta'minlash ko'nikmalarini shakillantirish.** Bunda bo'lajak musiqa o'qituvchisi ko'rish-chalish-eshitish tamoyilini, ko'rish-eshitish-chalish tamoyiligi o'zgartirishi lozim. Hozirgi kunda ko'pgina pedagoglarimiz ko'rish-chalish-eshitish qoidalariga asosan darsni tashkil etishadi, ya'ni notani o'rgatishadi va musiqiy asarni ijro qildirishadi. Natijada ijro faqatgina notadan iborat bo'lib qolishi mumkin. Bunda asar mazmuni va xarakteri to'laqonli ochib berilmaydi. Agar biz bo'lajak musiqa o'qituvchisini cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashishini istasak, unda ko'rish-eshitish-chalish tamoyili asosida mashg'ulotlarni tashkil etib, aynan tovush hosil qilish, tovushni ravon va bir tekis bo'lishini ta'minlash kabi cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini shakillantirib borishimiz maqsadga muvofiqdir.

7. **Nota savodxonligi (varoqdan nota o'qish ko'nikmasi).** Ushbu cholg'u ijrochiligi ko'nikmasi, bo'lajak musiqa o'qituvchisining nazariy bilimlari asosida takomillashadi. Qolaversa, varoqdan nota o'qish ko'nikmasi, ko'p mashq qilish, nota bilan ko'p ishlash natijasida shakillanadi, rivojlanadi va takomillashadi. Natijada bo'lajak musiqa o'qituvchisining, istagan asarini ijro etaolish ko'nikmasi takomillashib boradi.

8. **Mashq, gamma va etyudlar ustida ishlash ko'nikmasi.** Cholg'u ijrochiligida ijro harakatlarini puxta o'zlashtirish va ularni ko'nikmalarga aylantirish bo'lajak musiqa o'qituvchisini cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashishiga olib keladi. Cholg'u ijrochiligidagi ijro harakatlarini amalda ko'p marotaba qo'llash natijasida, bu harakatlar cholg'u ijrochiligi ko'nikmasiga aylanib boradi. Bunday harakatlar esa turli mashqlar yordamida amalga oshiriladi. Mashqlarni o'zlashtirish va murakkablashtirish, bo'lajak musiqa o'qituvchisining ta'lim jarayonidagi muhim omillardan biridir. Shu bilan birga, ta'lim faqatgina mashqlarning ijrosi emas, balki mashqlar ta'lim jarayonining ajralmas bir qismi bo'lib xizmat qiladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining ta'lim olish jarayonida amaliy va nazariy taraflarni hisobga olib, mashqlarni ongli ravishda takrorlash ijobiy samara beradi. Mashqlar musiqa asarining texnik jihatlarini, mazmun-mohiyatini anglashga xizmat qilishi kerak. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi, biror mashq harakatini amalga oshirayotgan vaqtida, uning e'tibori musiqaning ma'noli tamonini ochib berishga qaratilgan bo'lishi lozim.

9. **Melizm va musiqiy bezaklar ustida ishlash ko'nikmasi.** Melizmning juda ko'p va xilma-xil turlari qo'llaniladi ular shartli belgilar bilan yoki mayda notalar bilan belgilangan. Musiqada melizmlar o'zlaridan oldin keladigan cho'zimlar yoki bezatuvchi tovush cho'zmiga teng keladi, shu sababli ularning o'lchov hissalarini mazkur taktning asosiy hissalarini yig'indisiga qo'shilmaydi. "Melizmlar asosiy tovushdan sekunda oralig'ida joylashadigan yordamchi tovushlar hosil qiladi. Ular nota yozuvida maxsus belgilar yoki kichik shriftli notalar bilan ko'rsatiladi. Musiqiy bezaklar kuyni har tomonlama boyitadi va uning xarakterini ochib berishda katta ahamiyatga ega. Musiqiy bezaklar har-xil melizmlar va qochirimlardan iborat. «*trel*», «*forshlag*», «*mordent*» va «*gruppetto*» deb nomlanadi va deyarli barcha xalqlar kuy va qo'shiqlarida, bastakorlar va kompozitorlar ijodida keng qo'llaniladi.

10. **Asarlarning badiiy xususiyatlarini ochib berish ko'nikmalarini rivojlantirish.** Ma'lumki, cholg'u ijrochiligi faoliyatining mohiyati badiiy asarni ijodiy "o'qish", ijroda muallif tomonidan unga kiritilgan hissiy-semantik mazmunni ochib berishdan iborat. "Musiqa tabiati, uning hissiy ma'nosi imkon qadar to'g'ri va ishonchli tarzda etkazilishi kerak: unutilmas, hissiy jihatdan yorqin musiqiy obraz yaratish kerak. Shu bilan birga, musiqani tushunish va boshdan kechirish bo'yicha o'zining, kichik bo'lsa-da, lekin individual, "o'z-o'zidan orttirilgan" tajribasi kiritilgan taqdirdagina ijodiy bo'ladi, bu esa talqinga alohida o'ziga xoslik va ishonarlilikni beradi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining o'rganilayotgan asar ustida ishlash darajasi, tayyorgarligi va murakkabligidan qat'iy nazar, asosiy maqsad shu bo'lishi darkor".³ [6]

Fortepiano sozida mashqlar ijro etish cholg'u ijrochiligi ko'nikmasini takomillashtirishga muhim omil bo'lib xizmat qiladi Cholg'u ijrochiligida mashqlarni ijro qilish ko'nikmasi, ijro etilayotgan asarning texnik, badiiy jihatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga qaratilgandir. Bu vazifani bajarishda bo'lajak musiqa o'qituvchisining o'quv jarayonini sistemalashtirish hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarining ichki tuzilishi, oldingi ko'nikmaga asoslangan holda yanada murakkabroq ko'nikma hosil etish yo'llarini hisobga olish zarur. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ijrochilik apparatini muntazam ravishda tarbiyalash ishi "oddiydan murakkabga" prinsipi asosida tashkil etilishi kerak. Cholg'u ijrochiligi ko'nikmasini o'zlashtirish uchun, oldingi ko'nikma puxta o'zlashtirilgandan keyingina, yangi ko'nikmaga o'tish mumkin. Aks holda ijrochi oldiga qo'yilgan vazifa o'ta murakkablashib ketadi. Shu sababli ijro texnikasining turli elementlarini o'rganishda uzviy bog'liqlik prinsipiga amal qilish zarur bo'ladi.

Buni quyidagi mezonlarda ko'rishimiz mumkin:

1. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijrochilik holati (postanovka) ni to'g'rilash;

³ D.S.Nadirova Rabota nad xudojestvennim obrazom muzikalnogo proizvedeniya Kazan 2023y

Barmoqlar harakatini rivojlantirish (bunda qaysidir barmoqning yaxshi ishlamasligini, barmoqlarni klaviaturada to'g'ri joylashishi, ularning ko'tarilib ketishi yoki pastga tushib ketishi kabi kamchiliklarni bartaraf etish);

2. Barmoqlarning yumshoq (podushka) qismida emas, balki qattiq (konchik) qismida ijro etilishini ta'minlash;

3. Barmoqlarning qisilishini oldini olish maqsadida ijro etiladigan mashqlar;

4. Ijro texnikasini oshirish uchun turli murakkablikdagi arpedjiolar (11 arpedjio) ijrosi;

5. Tovush kuchini kuchaytirish maqsadida turli akkordlar, uzun va qisqa arpedjiolar ijrosi;

6. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida ikki qo'l mutanosibligini ta'minlash maqsadida ijro etiladigan mashqlar (Ganon mashqlari);

7. Ma'lum bir asarning murakkab passajlarini mashq sifatida qo'llash va hokazo namunalarni aytish mumkin.

Akkord - barmoqlarning cholg'u sozini his etishini, to'g'ri joylashuvini, bir vaqtning o'zida ikki va undan ortiq tovushlarni birgalikda ijro etish ko'nikmasini, asarlarda (chap qo'lda ko'pincha) uchraydigan akkordlarni to'g'ri ijro etish ko'nikmasini, kompozitorlik qobiliyatini shakillantirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilari cholg'u ijrochiligi mashg'ulotlarida gammalarni o'rganishi, quyidagi sabablarga ko'ra alohida e'tibor talab qiladi:

1. Gammalar, shuningdek akkordlar va arpedjiolar – bo'lajak musiqa o'qituvchisining modal, melodik va garmonik eshitishini rivojlantiradi (bo'lajak musiqa o'qituvchilari shkalaning katta va kichik moyilliklarini farqlaydilar, major va minorning modal funktsiyalarini his qiladilar, ularning turlari - tabiiy, garmonik va melodik ko'rinishlarini, ohanglar va yarim tonlarning (intervallar) intonatsiyasini, qo'l harakatining (yuqoriga, pastga) tomonini o'rganadilar).

2. Gammalar – bo'lajak musiqa o'qituvchisining barmoq harakatlari tizimini rivojlanishiga hissa qo'shadi (barmoqlarning ravonligi rivojlanadi, texnika yaxshilanadi).

3. Gammalar – ijrochiga klaviatura bilan tanishish imkonini beradi

4. Gammalar – bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy nazariy bilimlarini rivojlantirib, kengayishiga yordam beradi.

Gammalar va ularning cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biridir.

Gammalarni o'rganish va ijro etishdan oldin bo'lajak musiqa o'qituvchilari tayyorgarlik mashqlarini o'zlashtirishlari kerak.

Gamma bilan tanishtirishda bo'lajak musiqa o'qituvchisiga o'lchovning ma'lum qoidalarga muvofiq ijro etiladigan bir qator mashqlarni ijro etish samarali ekanligini tushuntirish lozim. Musiqa o'qituvchisining barmoqlarini mashq qildirish, mushaklarimizni mustahkamlash, barmoqlarini tez va chiroyli chalishga o'rgatish uchun ham gammalar ijrosi muhimdir.

Gamma, uch tovushlik va turli mashqlar ustida ishlash, bo'lajak musiqa o'qituvchisini cholg'u ijrochiligi asarlarida uchraydigan passajlar va xar xil uch tovushliklarni ijro etishga oldindan tayyorlaydi. Ijrochi gamma ijro etish jarayonida klavishdan klavishga muloyimlik bilan o'tish mashqini tobora yaxshiroq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, gamma va uch tovushliklar ijrochiga texnik va badiiy shtrixlarni o'zlashtirishda poydevor bo'lib xizmat qiladi. Unutmaslik lozimki, gamma va uch tovushliklar ijrosi muayyan maqsad va ma'no bilan amalga oshirilishi kerak.

Har safar gamma ijro etilayotganda bo'lajak musiqa o'qituvchisi oldiga aniq maqsad qo'ymog'i shart. Bu vazifa ijrochining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning umumiy ijrochilik qobiliyati rivojlanishiga foyda beriladigan bo'lishi kerak. Masalan, talaba ijrosida tovushni baland chalib

ijro etish oqsayotgan bo'lsa shu usulni gamma va mashqlar yordamida takrorlash mumkin. Xuddi shu yo'lni ijroning boshqa usullarini takomillashtirishda qo'llash maqsadga muvofiq⁴.[]

Gamma, uch tovushlik va boshqa mashqlarni ijro etish, ijro mahoratini o'rganish o'quv jarayonining ajralmas bir qismi bo'lishi kerak. Bu turli ijro ko'nikmalarini hosil qilishda, ularni rivojlantirish va takomillashtirishda katta rol o'ynaydi. Ijrochilik faoliyati, turli ko'nikmalarning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur va har taraflama tahlil qilish cholg'uda ijroni o'rgatishni takomillashtirishda zarur asos bo'lib xizmat qiladi. Ijro uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirish musiqa pedagogikasida eng dolzarb muammo bo'lib, buning sabablardan biri — zamonaviy musiqa asarlarining ijrosi bo'lajak musiqa o'qituvchisi oldiga kun sayin bir — biridan murakkab talablar qo'yilishidir. Bunday talablarning o'sib borishi bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun zarur asos bo'lib xizmat qila oladigan eng oddiy cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarning puxta o'zlashtirilishini taqozo etadi.

Etyud va uning ijrosi bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi ko'nikmasini takomillashtirishga xizmat qiladigan muhim omil hisoblanadi.

Fransuz tilidan tarjima qilinganda "etyud" so'zi "ta'lim berish, o'rganish" degan ma'noni anglatadi. Musiqada ma'lum bir ijro texnikasiga asoslangan va ijrochining texnik mahoratini rivojlantirish uchun mo'ljallangan asarlar **etyud** deb nomlanadi. Etyud - odatda kichik hajmli cholg'u asari bo'lib, u qandaydir qiyin ijro texnikasini tez-tez ishlatishga asoslangan va ijrochining texnikasini yaxshilashga qaratilgan asardir.

Etyud bo'lajak musiqa o'qituvchisining texnikasini rivojlantiradi. Ularning har biri qandaydir texnikani o'zlashtirish uchun mo'ljallangan, masalan, masshtabli parchalar, nuqtali ritm, xromatik, sakrashlar, oktaval, trel texnikasi va boshqalar shular jumlasidandir. Etyud so'zining ma'nosini oydinlashtirish uchun turli lug'atlarga murojaat qiladigan bo'lsak, u ancha keng bo'lib, inson faoliyatining musiqa, rasm, adabiyot, musiqashunoslik, shaxmat, xoreografiya, ilmiy ishlargacha bo'lgan turli sohalarida etyudlar qo'llanishini ko'ramiz. Etyud janri quyidagi turlarga bo'linadi⁵ [11]

1. Instruktiv-o'rgatuvchi – turli usullardan foydalangan holda ritmik asarlarni o'z ichiga oladi;
2. Muayyan-xarakterli – o'zining badiiy tuzilishida lirik miniatyura, etyud-fantaziyalarga xos bo'lgan alohida asarlar;
3. Badiiy -konsert – konsert ijrochiligi bilan bog'liq bo'lgan asar

Binobarin, musiqa san'atida etyud janri bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy kamolotini yo'lga qo'yishning o'ziga xos maktabiga aylanib, mashq va yaxlit san'at asari sifatida namoyon bo'ladi. Etyud turli tarixiy davrlarda yozilgan, ammo ularning barchasi ma'lum bir davrning estetik afzalliklariga, dunyoqarash va falsafa xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lgan ijro va kompozitsion xususiyatlar (uslub) bilan bog'liqligi bilan ajralib turadi. [7, B 119-125]

Ushbu jihatlar har qanday cholg'u soziga mos kelmasligini ta'kidlab o'tishimiz joiz, sababi yuqoridagi masalalar har bir cholg'u asbobida har xil usul va uslublar bilan amalga oshiriladi⁶.

Natijalar. Pedagog bo'lajak musiqa o'qituvchisi bilan ma'lum bir asar ustida ishlashni boshlashdan oldin o'rganilajak asar uchun maxsus mashqlar tanlab olishi zarur. Tanlangan mashqda aynan shu asarning murakkab bo'laklarlarini oson o'zlashtirish usuli mavjud bo'lishi zarur. Talaba bunday mashqlarni ijro etar ekan, unda mashq qilish uchun nota matni va unga bog'liqlik zarurati

⁵ L Plakkina Razvitie fortepiannoy texniki na primeri raboti nad etyudami (mladshie klassi) 2023 y

⁶ A. Birmak – «O xudojestvennoy texnike pianista»; M., «Muzika» 1973;

bo'lmaydi va natijada mashq jarayonida faqat o'zlashtirishi lozim bo'lgan jihat ustidagina ishlaydi. Cholg'u ijrochiligi ko'nikmasi o'zlashtirilgach, uni nota matnida qo'llash birmuncha osonlashadi⁷.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisi mashqlarni bajarish jarayonida ham alohida e'tibor berish zarur bo'lgan jihatlar borligini ta'kidlash joiz. Sababi, bo'lajak musiqa o'qituvchisi bir mashqni mustaqil muntazam ijro etaolmasligi va buning uchun uning sabri yetmasligi mumkin. Shu sababli, musiqiy ta'limning barcha bosqichlarida o'qituvchi dars jarayonida ular bilan ma'lum vaqt mobaynida birga ijro etib, shug'ullanishi yaxshi samara berishi tajribada aniqlangan.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun mashg'ulotning birinchi davri qiyin sanaladi. Bu qiyinchilik, tovush chiqarish bilan bog'liq bo'lib uni birinchi daqiqalardan o'ziga jalb qilish, unga pianinoning afzalliklari va imkoniyatlari haqida gapirib berish orqali asta-sekinlik bilan bosqichma bosqich natijaga erishiladi.

Dastlabki bosqichda musiqiy tayyorgarlik bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun boshlang'ich eshitish qobiliyatlarini rivojlantirish asosida musiqiy balandlik tushunchasini shakllantirishdan boshlanishi kerak.

Birinchi darslardan boshlab bo'lajak musiqa o'qituvchisiga kichik, oson esda qoladigan kuylarni berish lozim va u o'qituvchi tomonidan ijro etib berilishi maqsadga muvofiq. Qolaversa asarning she'riy matnga ega bo'lishi ma'qul. Bu ijro etilayotgan asarni tushunishga yordam beradi va metr, ritm tushunchasini, ohang tuzilishini his qilishni osonlashtiradi.

Ushbu yo'nalishdagi tizimli mashg'ulotlar bo'lajak musiqa o'qituvchisining "ichki eshitish" deb ataladigan eshitish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Asarni tanlash uchun oddiy misollardan (bolalar va xalq qo'shiqlaridan qisqa parchalar), so'ngra zarur cholg'u ijrochiligi ko'nikmalariga ega bo'lgandan so'ng, yanada murakkabroqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mashhur nemis bastakori K.Orff o'zining besh jildlik "Bolalar musiqasi" to'plamining so'z boshisida xotirani rivojlantirishni bolalar uchun eng yorqin va tushunarli intonatsiyalarga asoslangan motivlardan boshlashni maslahat beradi". Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida yangi musiqiy taassurotlar va tasvirlarning to'planishi katta ahamiyatga ega, shuning uchun musiqa o'qituvchisi imkon qadar ko'proq musiqa tinglashi va uni yodlab olishi kerak. Bu ovozi tasavvurni va ichki eshitishni rivojlantirishni rag'batlantiradi. Bunday vazifalarning murakkabligi talabaning tayyorgarlik darajasi va tabiiy qobiliyatiga bog'liq. [7]

Ushbu cholg'u ijrochiligi ko'nikmasini takomillashtiruvchi modelni o'zlashtirish natijasida bo'lajak musiqa o'qituvchilari quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishlari mumkin: ijrochi apparatining erkinligi va ephilligi, barmoqlarning tabiiy va aniq harakati, texnikaning turli ko'rinishlarini egallash. Tovushning yuqori sifati, turli xarakterdagi asarlar ustida ishlash, konsertli etyudlar, sonata va yirik shakldagi asarlar ijro etish, konsert dasturlariga tayyorgarlik ko'rish imkoniga ega bo'lish. Yosh mutaxassislar asarlarning ijro murakkabligini, shakl va uslub xususiyatlarini, g'oyaviy – badiiy mazmunini mustaqil ravishda aniqlashlari, jamiyatning ma'naviy hayotida musiqaning yuksak ahamiyatini tushunib etish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishlari. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining nazariy bilimlarini chuqurlashtirish va amaliy cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashtirish uchun berilgan asarlarni turli usullarda ijro etilishi nazorat qilib boriladi. Ta'lim jarayonida o'qitishning an'anaviy va interfaol usullaridan foydalanilganda ular izchil va ketma-ketlikda qo'llanilishi lozim, bunda ijro harakatlarini mohirona bajarilishi ta'minlanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak musiqa o'qituvchisi nafaqat o'z mutaxassislik fanlarini, balki falsafa, estetika, psixologiya, pedagogika kabi fanlarni ham puxta egallashi va o'z ish faoliyati davomida qo'llay olishi kerak. Musiqaning ta'sirchanligini, uning mohiyatini to'liqligicha bo'lajak musiqa o'qituvchisi ongiga yetkazish pedagogikaning eng qiyin muammolaridan biridir.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisiga biron - bir asarni o'rgatishdan oldin, o'qituvchi shu asarni o'zi ijro etib berishi, birgalikda uni tahlil qilib va ijrochilarga badiiy tomonlarini tushuntirish, mazmunini aniqroq ochib berish ya'ni talabaning dunyoqarashiga, his-tuyg'ulariga moslab asardagi musiqiy jumalarni obrazli qiyoslab berish. Ijro etayotgan kuy va qo'shiqlarini audio yoki video orqali tinglab, ko'rib uni muhokama va tahlil qilishi, bir asarni cholg'udagi 2-3 xil ijrolarini solishtirib ularning farqlarini, kamchiliklari va afzalliklarini tushuntirib berish.

Xususan o'quv rejasidan tashqari o'zbek xalq kuylaridan biron-bir asarni bo'lajak musiqa o'qituvchisi bilan notasiz og'zaki an'anada o'rganish va ijro etish. O'quv muassasasi doirasida va undan tashqaridagi konsertlarda chiqishlar tayyorlash va konsertlarni tinglash. Konsertdan keyin albatta o'qituvchi konsert ijrochiligini tahlil qilib berishi va undagi mukammal ijrolarni bo'lajak musiqa o'qituvchilariga ko'rsatib berish, o'zining yaxshi natijasini beradi. Lekin shunga qaramay tajribali o'qituvchi va mohir orkestrandalarning ta'kidlashlaricha, talabaga tushuntirilayotgan musiqani o'qituvchining o'zi qanday tushuntirgan bo'lsa shunday ijro etib ko'rsatib berishi asar ijrosini tez o'zlashtirib olishida eng asosiy omil hisoblanadi. Aynan ana shu jarayon orqali o'qituvchiga bo'lgan cheksiz hurmat, kasbga bo'lgan qiziqish va intilishning paydo bo'lishi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining cholg'u ijrochiligi ko'nikmalarini takomillashtirishda, ijro malakasini oshirishda shtrixlar alohida ahamiyat kasb etadi. Sababi shtrix muayyan mukammallikni belgilovchi omil hisoblanadi. Har bir shtrix muayyan asarda har xil xarakterga ega ekanligini bilamiz, shu boisdan musiqiy asarlarni cholg'u sozlarida ijro etganda avvalo ijrochi asar va asar muallifi, yaratilgan davri, asarning janri va yo'nalishini tushunib yetgandagina asarning badiiy xarakterini ochib bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Sharq taronalari" o'n ikkinchi xalqaro musiqa festivalining ochilishiga bag'ishlangan marosimdagi nutqidan. Samarqand 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 02.02.2022 yildagi PQ-112-son. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.02.2022 y., 07/22/112/0099-son)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 2024-yil 15-noyabr "Musika madaniyati fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-391-son
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Birinchi jild Toshkent, 2000 yil
5. V.Karimova, F.Akramova, G.Ochilova "Pedagogika-psixologiya" T.; 2012 yil
6. D.S.Nadirova Rabota nad xudojestvennim obrazom muzikalnogo proizvedeniya Kazan 2023y
7. B.Milich – "Vospitanie uchenika-pianista"; M., "Kifara" 2002;
8. A.Birmak – "O xudojestvennoy texnike pianista"; M., "Muzika" 1973;
9. J.Axrorov San'at, til va madaniyat masalalarini ilmiy o'rganishda fan va innovasiyalar uyg'unligi" Bo'lajak musiqa o'qituvchilariga cholg'ushunoslikni o'rgatishning metodik imkoniyatlari" B – 2023, 208-211 bet.
10. Potexina O. Rabota nad gammami. – M., 2000 y
11. L.Plakkina "Razvitie fortepiannoy texniki na primeri raboti nad etyudami" (mladshie klassi) 2023 y
12. Soipova, D. Musika o'qitish nazariyasi va metodikasi. Musika. (2019).
13. <https://arxiv.uz/uz/documents/musika/cholg-u-ijrochiligi>
14. <https://uz.wikipedia.org/wiki/fortepiano>
15. Medium.com
16. <http://menet.mdw.ac.at>

FORTEPIANO SINFI O'QUVCHILARINING QO'L TEXNIKASINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD AHVOLI

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ РУЧНОЙ ТЕХНИКИ У УЧАЩИХСЯ КЛАССА ФОРТЕПИАНО

THE CURRENT STATE OF DEVELOPING HAND TECHNIQUE IN FORTEPIANO CLASS STUDENTS

Davronova Go'zal Mardonovna, Irisova Farangiz Azizbek qizi

Davronova G.M.,
O'zbekiston Finlandiya
pedagogika instituti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori,
guzaldavronova2002@gmail.com

Irisova F.A.,
O'zbekiston Finlandiya
pedagogika instituti, Musiqa
ta'limi va san'at mutaxassisligi
1-kurs magistranti
irsovafarangiz0@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda fortepiano sinfi o'quvchilarining qo'l texnikasini shakllantirish va rivojlantirishning mavjud holati kompleks tahlil qilingan. Musiqa maktablarida va boshqa maxsus o'qitish kurslarida o'quvchilarning texnik salohiyati, barmoq mustahkamligi, harakatchanligi, aniqligi koordinatsiyasi va texnik xususiyatlari nuqtai nazaridan chuqu o'rganilgan. Tadqiqot davomida mavjud muammola- texnik mashqlarga bo'lgan kam e'tiborlilik, metodik yondashuvlarning eskirganligi, shaxsiy yondashuvlar yo'qligi, shuningdek amaliy mashg'ulotlar samaradorligining pastligi aniqlangan. Ushbu ilmiy ishda, o'quvchilarning texnik ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalar, interaktiv usullar va individual qo'llanishlarni targ'ib qilingan. Jumladan, turli yoshdagi va turli tayyorgarlik jarayonidagi yoshlar uchun maxsus mo'ljallangan texnika mashqlari, balki kompazitor asarlarida keltirilgan etyudlarning ko'p marotaba takrorlanishi orqali qo'l texnikasini rivojlantirish tizimi ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari fortepiano pedagogikasi sohasida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar, amaliyotchilar, hamda musiqa ta'limi sohasida ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: Forteplano tarixi, pedagogic mahorat, zarur impravizatsiya, garmonik faoliyat, etyudlarning ahamiyati barmoqlar epchilligi.

Аннотация. В данной научной работе всесторонне анализируется современное состояние формирования и развития техники руки учащихся-пианистов. В музыкальных школах и других специальных учебных заведениях подробно изучались технические возможности учащихся, сила пальцев, подвижность, точность, координация и технические характеристики. В ходе исследования были выявлены существующие проблемы - низкое внимание к техническим упражнениям, устаревшие методические подходы, отсутствие индивидуальных подходов, а также низкая эффективность практических занятий. В данной научной работе продвигаются современные технологии, интерактивные методы и индивидуальные приложения в формировании технических навыков учащихся. В частности, разработана система развития техники руки посредством технических упражнений, специально разработанных для молодежи разного возраста и разной степени подготовки, а также

посредством многократного повторения этюдов из произведений композитора. Результаты исследования полезны для педагогов, практиков и исследователей, работающих в области фортепианной педагогики.

Ключевые слова: История фортепиано, педагогическое мастерство, необходимая импровизация, гармоническая деятельность, значение этюдов, ловкость пальцев.

Abstract. This scientific work comprehensively analyzes the current state of formation and development of hand technique of piano students. In music schools and other special training courses, students' technical abilities, finger strength, mobility, accuracy, coordination and technical characteristics were studied in detail. During the study, the existing problems were identified - low attention to technical exercises, outdated methodological approaches, lack of individual approaches, as well as low effectiveness of practical training. This scientific work promotes modern technologies, interactive methods and individual applications in the formation of students' technical skills. In particular, a system of developing hand technique was developed through technical exercises specially designed for young people of different ages and different stages of preparation, as well as through repeated repetition of etudes from the composer's works. The results of the study are useful for teachers, practitioners, and researchers working in the field of piano pedagogy.

Keywords: History of the piano, pedagogical skills, necessary improvisation, harmonic activity, the importance of etudes, finger dexterity

Kirish. Bugungi kunda musiqiy ta'lim jarayonida fortepiano sinfi mashg'ulotlari o'quvchilarning umumiy musiqiy saviyasini shakllantirishda, ijrochilik mahoratini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, fortepiano chalishda qo'l texnikasini to'g'ri shakllantirish o'quvchining nafaqat texnik imkoniyatlarini, balki musiqani obrazli talqin etish qobiliyatini ham bevosita belgilab beradi.

Fortepiano san'ati — o'zining keng ifoda imkoniyatlari, tembr rang-barangligi va texnik murakkablik darajasi bilan akademik musiqiy ta'lim tizimida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Ayniqsa, fortepiano sinfida o'qiyotgan o'quvchilarda texnik salohiyatni shakllantirish nafaqat mahoratli ijro asosini tashkil etadi, balki ularning musiqiy tafakkuri, ritmik sezgirliigi va ijodiy yondashuvini chuqurlashtiradi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning texnik jihatdan rivojlanishi ko'p hollarda sust kechadi, bu esa ularning keyingi bosqichlardagi ijrochilik saviyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot fortepiano o'rgatuvchi o'quv muassasalarida o'quvchilarning qo'l texnikasini shakllantirishdagi mavjud vaziyatni chuqur tahlil qilish, real muammolarni aniqlash va ular yechimiga oid samarali metodik yondashuvlarni ilgari surish maqsadida olib borildi. Ayniqsa, bugungi kunda texnik mashqlarni avtomatlashtirilgan yondashuvdan individual va didaktik jihatdan asoslangan tizimga o'tkazish zaruriyati kundan-kunga dolzarblashmoqda.

Ushbu ishda o'quvchilarda texnik ko'nikmalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar — pedagogik metodika, mashg'ulotlarning tuzilishi, o'quvchi xarakterga mos yondashuvlar, shuningdek, zamonaviy texnik mashqlar tizimi atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud metodik kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq takliflar asosida, qo'l texnikasini rivojlantirishda samaradorlikka erishish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich bosqichdagi o'quvchilar orasida texnik ko'nikmalarni yetarli darajada egallamagan holatlar tez-tez uchraydi. Bu esa ular ijrosining bir maromda bo'lmasligiga, notekis tovushlarga va ifodaviylikning sustligiga olib keladi. Shuning uchun pedagoglar tomonidan qo'l texnikasini takomillashtirishga qaratilgan samarali usullar, mashqlar va yondashuvlar ishlab chiqilishi zamon talabi hisoblanadi.

Sh. X. Xolmatovning ilmiy tadqiqot ishida ta'kidlanishicha: "Fortepiano pedagogikasida mashqlarga yondashishning o'zi o'zgaradi. Bu hol, ayniqsa, ta'limning dastlabki davrini tahlil qilishda yaqqol ko'rinadi. Quruq va maqsadsiz chalish o'rnini ohangdor, ifodali mashqlar egallamoqda. Bunday mashqlarning har birida o'quvchilar oldiga sof texnik vazifalardan tashqari muayyan badiiy maqsad ham qo'yiladi. Mashqlarni o'zlashtirish markazida musiqiy-eshitish tasavvurlarini rivojlantirish, ana shu tasavvurlarni harakat tasavvurlari bilan o'zaro bog'lash, va bunday bog'lanish orqali pianinohilik usullari va malakalarini asta-sekin takomillashtirib borishi ta'kidlangan.[4, 131].

Abdullayeva Dilfuza Xikmatullayevna maqolasida, [1] fortepiano chalishni o'rganishda nafaqat ritm va ohang tuyg'usini rivojlantirish, balki barmoqlarda epchillik va kuchni shakllantirish muhimligi ta'kidlanadi. Bu maqsadga erishish uchun qo'l barmoqlari mashqlari samarali usul sifatida ko'rsatiladi.

Musika ta'limi tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri – yosh ijrochilarning texnik mahoratini rivojlantirish orqali ularning badiiy tafakkurini boyitish, sahna madaniyatini shakllantirish hamda professional ijrochilikka tayyorlashdan iborat. Bunda, ayniqsa, qo'l barmoqlari harakatlarining koordinatsiyasi, kuch va epchillik, barmoqlar mustaqilligi, bilak elastikligi kabi jihatlarni o'rgatish katta ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, hozirgi kunda innovatsion yondashuvlar – interfaol uslublar, texnologik qo'llanmalar va multimedaviy mashqlar yordamida fortepiano texnikasini o'rgatish metodikasini boyitishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu boisdan fortepiano sinfi o'quvchilarining qo'l texnikasini tizimli va ilmiy asosda rivojlantirish masalasi zamonaviy musiqiy pedagogikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'riladi. Bu yo'nalish bo'yicha olib boriladigan izlanishlar nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki milliy ijrochilik maktabining shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Forteplano ijrochiligi bo'yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning qo'l texnikasini shakllantirishda izchil metodik yondashuv zarur hisoblanadi. Bu borada bir qator O'zbekistonlik va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari asos bo'lib xizmat qiladi.

Abdullayeva Dilfuza Xikmatullayevnaning "Fortepiano fanidan qo'l barmoqlar mashqlari"[1] nomli ilmiy maqolasida o'quvchilar uchun samarali texnik mashqlarni tanlash va ularni bosqichma-bosqich o'zlashtirish orqali musiqiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirish masalalari yoritilgan. Muallif barmoqlarda epchillikni shakllantirish, bilak harakatlarining erkinligi va kuchni muvozanatlash tamoyillarini asoslaydi. Bu yondashuv texnikani nafaqat mexanik mashqlar orqali, balki ijodiy faoliyat bilan uyg'unlikda o'rgatishga qaratilgan. "Fortepiano chalishni o'rgatishda texnik mashqlar o'quvchining ifoda erkinligini ochib beradi. Bunda barmoqlardagi epchillik va mushaklarning o'zaro muvofiqligi muhim ahamiyat kasb etadi"

Azimov Xusan Fayzullayevich tomonidan yozilgan "Fortepiano darsligi" (O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi, 1998) [2] asari o'zbek musiqiy ta'limida fortepiano fanini o'qitishda asosiy o'quv qo'llanmalardan biri hisoblanadi. Muallif asarda texnik mashqlarni ijro jarayoniga uyg'unlashtirish, musiqiy frazalarga asoslangan yondashuvni joriy etish va barmoqlar mustaqilligini rivojlantirishning bosqichli metodikasini taklif etadi. "O'quvchining texnik imkoniyatlarini oshirishda mashqlar ijro texnikasi bilan bog'lanmagan holda emas, balki musiqiy mazmunga yo'naltirilgan tarzda tashkil qilinishi lozim" ekanligini ta'kidlaydi.

Muhammadjonova Zahroning "Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti" [3] nomli o'quv qo'llanmasi esa fortepiano mashg'ulotlarida pedagogik yondashuvlar, shaxsga yo'naltirilgan metodlar

va psixologik-pedagogik omillarni hisobga olish masalalariga urg'u beradi. Muallif o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda texnik mashqlarni individual tarzda tuzishni taklif etadi. Ayniqsa, bu qo'llanma yangi boshlovchilar uchun qo'l harakatlarini avtomatlashtirish bo'yicha samarali tavsiyalarni o'z ichiga olgan. "Texnik mashqlarni shunchaki mexanik takrorlash emas, balki psixologik tayyorgarlik, motivatsiya va individuallikka asoslangan metodik tizim samara beradi" deb hisoblaydi.

Ushbu manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, fortepiano texnikasini o'rgatishda faqat an'anaviy yondashuvlar emas, balki psixologik, fiziologik va didaktik omillarni hisobga olgan holda metodik tizimni yaratish dolzarb sanaladi.

Mazkur tadqiqot fortepiano sinfida o'quvchilarning texnik tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi ilmiy metodologik asoslarga tayangan:

1. Tizimli yondashuv – texnik mashqlarni bosqichma-bosqich, murakkablik darajasini oshirib borish asosida tashkil qilish, bunda har bir bosqichda o'quvchining psixofiziologik tayyorgarligi va individualligini inobatga olish.

2. Taqqoslov tahlil – mavjud pedagogik adabiyotlar asosida fortepiano texnikasiga oid yondashuvlarni solishtirib, samarali metodlarni ajratib olish. Jumladan, yuqorida ko'rsatilgan mualliflar metodikalari bo'yicha tajriba asosida tahlil kiritilgan.

3. Amaliy kuzatuv va diagnostika – o'quvchilar bilan amaliy mashg'ulotlar olib borish, ularning texnik o'sishini baholash uchun videoyozuvlar, nazorat topshiriqlari va testlar asosida o'zgarishlarni aniqlash.

4. Innovatsion pedagogika – texnik ko'nikmalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar va interaktiv dasturlardan foydalanish. Shu orqali o'quvchi mustaqil mashg'ulotlarni ham to'g'ri yo'lga qo'ya oladi.

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida musiqa pedagogikasi, maxsus fortepiano, musiqiy psixologiya va metodika fanlarining tamoyillari olingan. Praktik qismda esa turli yoshdagi (7–15 yosh) o'quvchilarning texnik tayyorgarligi kuzatilib, muayyan mashqlar tizimi ishlab chiqilgan.

Natijalar. Tadqiqot davomida o'rganilgan nazariy manbalar, ilg'or pedagogik yondashuvlar va amaliy kuzatuvlar asosida fortepiano sinfidagi o'quvchilarning texnik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlab chiqildi. Quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Texnik mashqlarning tizimli ta'siri aniqlandi. Barmoqlar epchilligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni bosqichma-bosqich tartibda joriy etish orqali o'quvchilar harakat koordinatsiyasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Bilak harakatlarining elastikligi, barmoqlarning mustaqil harakati va zarbani nazorat qilish darajasi oshdi.

2. Individuallashtirilgan yondashuv samaradorligini ko'rsatdi. O'quvchilarning yoshiga, psixologik holatiga va jismoniy imkoniyatlariga moslashtirilgan mashg'ulotlar natijasida ular o'z texnik imkoniyatlarini tezroq rivojlantira boshladilar. O'rganishga bo'lgan motivatsiya va ishtiyoq kuchaydi.

Musiqa o'qitish jarayonida individual yondashuvni qo'llash bugungi ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu yondashuv har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi, bilim darajasi va ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'qitishni tashkil etishga asoslanadi. [6,5-b.]

3. Ko'p aspektli metodika ijobiy samara berdi. Faoliyatga qaratilgan, musiqiy obrazlar asosida tuzilgan texnik mashqlar ijroda emotsionallikni, ijodiy yondashuvni kuchaytirgan holda texnikani ham takomillashtirdi.

4. Didaktik materiallar va zamonaviy vositalarning roli tasdiqlandi. Interaktiv dasturlar, audio-vizual vositalar va mobil ilovalar yordamida mustaqil mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil qilish imkoniyati kengaydi. Bu esa o'quvchining mustaqil ishlash ko'nikmasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Muhokamalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fortepiano sinfida texnik ko'nikmalarni rivojlantirish faqatgina an'anaviy mashqlar bilan cheklanmasligi lozim. Buning o'rniga, zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilgan, o'quvchining shaxsiy xususiyatlariga mos, ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi metodlar ancha samarali natija beradi.

Abdullayeva D.X. tomonidan ta'kidlanganidek, [1] texnik mashqlar orqali musiqiy ifodaning erkinligi shakllanadi, bu esa ijrochini ichki his-tuyg'ularini ifodalashga yo'naltiradi. Ushbu fikr bizning tajriba natijalarimiz bilan ham uyg'un keladi, ya'ni texnik mashqlar ijodiylik bilan uyg'unlashgan hollarda, o'quvchi musiqiy materialni teranroq anglaydi va ijrosida emotsionallik seziladi.

Shuningdek, Azimov X.F. o'z asarida ta'kidlaganidek, [2] texnika va musiqiy ifoda bir-biridan ajralmas holda rivojlanmog'i zarur.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, faqat "mexanik" yondashuvni qo'llagan o'quvchilar ijrosida "jonlilik" yo'qoladi. Shu sababli texnikani musiqiy mazmun bilan uyg'unlashtirish metodikaning asosiy talabi bo'lib qolmoqda.

Muhammadjonova Z. esa [3] o'quvchi yondashuvida psixologik holat, ruhiy tayyorgarlik va ishonch muhim omil ekanini ta'kidlaydi. Bu fikr metodika shakllantirishda, ayniqsa yangi boshlovchi o'quvchilar bilan ishlashda muhimdir. Chunki o'ziga ishonchni his etgan o'quvchi texnik murakkabliklarga nisbatan faolroq yondashadi va qo'rqmay ijro etadi.

Bundan tashqari, zamonaviy raqamli texnologiyalar (mobil ilovalar, o'yin elementlari bilan mashqlar) orqali o'quvchining mustaqil mashg'ulotlarga bo'lgan munosabati yaxshilandi. Texnikani "qiziqarli" shaklda o'rgatish orqali chidamli, izchil mehnatga asoslangan o'zlashtirish jarayoni yuzaga keldi.

Natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, texnikani rivojlantirish metodikasi yagona yondashuvga emas, balki kompleks, o'zgaruvchan va shaxsga yo'naltirilgan tarzda shakllanishi zarur. Bu esa zamonaviy musiqa ta'limi tamoyillari bilan to'la mos keladi.

Xulosa va tavsiyalar. Mazkur tadqiqot fortepiano sinfida o'quvchilarning texnik tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining nazariy, metodik va amaliy asoslarini tahlil qilishga bag'ishlandi. O'rganilgan adabiyotlar, ilg'or tajribalar va amaliy kuzatuvlar asosida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

1. Forteplano chalishda qo'l texnikasini rivojlantirish — ijrochilikning asosi bo'lib, bu jihat o'quvchining musiqiy ifoda vositalarini erkin qo'llay olishini ta'minlaydi.

2. Texnik mashqlarni tizimli, bosqichma-bosqich va musiqiy mazmunga asoslangan tarzda o'rgatish o'quvchida texnik harakatlar avtomatizmini shakllantirishga olib keladi.

3. Har bir o'quvchining psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tuzilgan individuallashtirilgan yondashuv samaradorlikni oshiradi. Bu orqali nafaqat texnika, balki mustaqil o'rganish ko'nikmalari ham shakllanadi.

4. Raqamli texnologiyalar, mobil dasturlar va interaktiv vositalar bilan boyitilgan ta'lim texnik mashqlarni mustaqil va samarali bajarish imkonini kengaytirdi.

5. Tadqiqotda foydalanilgan ilmiy adabiyotlar texnik rivojlanishni nafaqat musiqiy ifoda vositasi, balki o'quvchi shaxsining musiqiy tafakkurini shakllantiruvchi omil sifatida yoritadi.

Shu asosda, fortepiano sinfida texnika bilan bog'liq mashg'ulotlarni ijodiylik, hissiy idrok va shaxsga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish lozimligi asoslab berildi.

Quyidagi taklif va tavsiyalar fortepiano o'qituvchilari, musiqa maktablari metodistlari, hamda pedagogika sohasida ilmiy-tadqiqot olib borayotganlar uchun amaliy ahamiyatga ega:

1. Bosqichli mashqlar tizimini ishlab chiqish: o'quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasiga moslashtirilgan texnik mashqlar to'plami tuzish zarur. Bu mashqlar musiqiy kontekstga ega bo'lishi maqsadga muvofiq.

2. O'quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olish: texnik mashg'ulotlarda o'quvchining barmoq tuzilmasi, mushak kuchi, motorika darajasi va emotsional sezgirligiga mos metodik yondashuv tanlanishi kerak.

3. Texnik mashqlarni musiqiy obrazlar bilan bog'lash: oddiy harakatlarni ma'lum bir musiqiy mazmunga yo'naltirish orqali nafaqat texnikani, balki ijodiy tafakkurni ham shakllantirish mumkin.

4. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: raqamli pianino, mashqlar ilovalari (masalan, "Simply Piano" yoki "Piano Marvel") va onlayn dars modellaridan foydalanish orqali mustaqil o'rganish samaradorligini oshirish mumkin.

5. Tajriba va ilmiy tahlillarga asoslangan dars rejalari yaratish: metodik faoliyatda tajribaviy ishlar asosida dars strukturasi takomillashtirish, ayniqsa texnik holatni baholovchi diagnostik metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

6. O'qituvchilar malakasini oshirishda texnik yondashuvlar bo'yicha treninglar tashkil etish: pedagoglar uchun maxsus treninglar, seminarlar va mahorat darslari (master-klasslar) orqali texnikani o'rgatish bo'yicha yangilangan bilimlar berilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva D.X. Fortepiano fanidan qo'l barmoqlar mashqlari // Моя профессиональная карьера: образование и наука в XXI веке. – Тошкент: Scienceweb.uz, 2024. – №1(46). – 3–5-б.

2. Azimov X.F. Fortepiano darsligi. – Toshkent: O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi nashriyoti, 1998. – 108 b.

3. Muhammadjonova Z. Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 64 b.

4. Xolmatov S.X. Fortepiano ijrochiligida texnik mashqlarni samarali bajarish metodlari va ijobiy natijadorligi // ICARHSE xalqaro konferensiya materiallari, – Nyu-York, AQSH, 2022.

5. Majidova G.A.Q. Fortepiano ijrochiligi ta'limining hozirgi holati // Science and Education. 2025, 6 (4). – B. 225-231.

6. Davronova G.M. Individual yondoshuvlar asosida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish // Musiqa ta'limi va san'atining bugungi globallashtirish sharoitida milliy-ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar. Konferensiya to'plami. 2024.

7. Трефилова М.Л. Инновационные методы обучения игре на фортепиано // Art Victory. 2022. 24 октября.

8. [Havola: <https://scienceweb.uz/publication/19586>]

O'QUVCHILARGA XALQ CHOLG'U SOZLARINI O'RGATISHDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ИГРЕ НА НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

PROBLEMS AND SOLUTIONS WHEN TEACHING STUDENTS THE WORDS OF FOLK INSTRUMENTS

Davronova Go'zal Mardonovna, Shodiyeva Baxtigul Xasan qizi

Davronova G.M.,
*O'zbekiston Finlandiya
pedagogika instituti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori,
guzaldavronova2002@gmail.com*

Shodiyeva B.X.,
*O'zbekiston Finlandiya
pedagogika instituti, Musiqa
ta'limi va san'at mutaxassisligi
1-kurs magistranti
baxtigulshodiyeva23@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarga o'zbek xalq cholg'u sozlarini o'rgatish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar beriladi. Jumladan, amaliy mashg'ulotlarda individual yondashuvning yetarli darajada qo'llanmasligi, o'quvchilarning cholg'u soziga bo'lgan qiziqishini oshirishda pedagogik yondashuvlarning yetishmasligi, metodik qo'llanmalar va didaktik materiallarning kamligi asosiy muammo sifatida ko'rsatib o'tiladi. Mazkur muammolarni hal etish uchun yosh va qobiliyatga mos metodik yondashuvlarni joriy etish, xalq ijodi namunalaridan foydalanish, interfaol va innovatsion usullarga asoslangan mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, ijro mahoratini shakllantirish, xalq cholg'ularining ohangdorligini chuqur anglash, ijodiy yondashuvni rivojlantirish orqali amaliy darslar samaradorligini oshirish mumkinligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari amaliy faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning milliy musiqa san'atiga bo'lgan munosabatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq cholg'ulari, amaliy darslar, pedagogik yondashuvlar, ijrochilik ko'nikmalari

Аннотация. В данной статье анализируются основные проблемы, возникающие в процессе обучения студентов игре на узбекских народных музыкальных инструментах, и даются предложения по их устранению. В частности, в качестве основных проблем указаны недостаточное использование индивидуального подхода на практических занятиях, отсутствие педагогических подходов к повышению интереса студентов к музыкальным инструментам, отсутствие методических пособий и дидактических материалов. Для решения этих проблем обосновывается необходимость внедрения методических подходов, соответствующих возрасту и возможностям, использования образцов народного творчества, разработки системы занятий на основе интерактивных и инновационных методов. Также подчеркивается, что эффективность практических занятий может быть повышена за счет формирования исполнительских навыков, развития глубокого понимания мелодичности народных инструментов, развития творческого подхода. Результаты исследования ориентированы на практическую деятельность и служат укреплению отношения студентов к национальному музыкальному искусству.

Ключевые слова: *узбекские народные инструменты, практические занятия, педагогические подходы, исполнительское мастерство.*

Abstract. This article analyzes the main problems encountered in the process of teaching Uzbek folk musical instruments to students and provides suggestions for their elimination. In particular, the main problems are the insufficient use of an individual approach in practical classes, the lack of pedagogical approaches to increasing students' interest in musical instruments, and the lack of methodological manuals and didactic materials. To solve these problems, the need to introduce methodological approaches appropriate to age and ability, use samples of folk art, and develop a system of classes based on interactive and innovative methods is justified. It is also emphasized that the effectiveness of practical classes can be increased by forming performance skills, developing a deep understanding of the melodiousness of folk instruments, and developing a creative approach. The results of the study are focused on practical activities and serve to strengthen students' attitude to national musical art.

Keywords: *Uzbek folk instruments, practical lessons, pedagogical approaches, performance skills.*

KIRISH

Bugungi kunda har bir millat o'zining tarixiy-madaniy merosini asrab-avaylash, uni yoshlarga to'laqonli yetkazish va yangi sharoitda rivojlantirish vazifasini dolzarb deb bilmoqda.

O'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatish, ularni ushbu qadimiy san'at bilan tanishtirish va musiqiy tarbiyasini yo'lga qo'yish jarayoni zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir.

O'zbek xalq cholg'u sozlarini o'rganish, milliy musiqiy madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lib, xalqimizning boy ma'naviy merosini o'zida aks ettiradi. [6, 139-b.] Bu jarayon orqali musiqiy qobiliyatni rivojlantirish, yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, estetik didni shakllantirish, tarixiy musiqiy tafakkurni uyg'otish vositasi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramay, xalq cholg'ularini o'quvchilarga samarali o'rgatish bo'yicha olib borilayotgan amaliy ishlar, ba'zan, kutilgan natijani bermaydi. Bu holat quyidagi muammolar bilan bog'liq, o'qituvchilar malakasining yetarli emasligi, metodik materiallarning zamonaviy talablarga javob bermasligi, cholg'u asboblarining yetishmovchiligi yoki ularni amaliy darslarda to'g'ri qo'llay olish bo'yicha tajriba kamligi. Shuningdek, xalq cholg'ulariga doir mashg'ulotlar ko'pincha nazariyaga yo'naltirilgan bo'lib, ijroi kompetensiyalarni rivojlantirishda sustlik kuzatiladi.

O'quvchilarda cholg'u soziga bo'lgan qiziqish uyg'otish, ijro ko'nikmasini shakllantirish, milliy musiqani chuqur anglash uchun samarali pedagogik yondashuvlar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va musiqiy-ijodiy faoliyatni birlashgan holda olib borish zarur. Bu esa o'qituvchidan faqat nazariy bilim emas, balki amaliy-metodik yondashuv, innovatsion fikrlash va individual yondashuvni talab etadi. Individual yondashuv, har bir talabaning qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos tarzda ta'lim jarayonini tashkil qilish imkonini beradi.[7,4-b.]

Mazkur ilmiy maqolada o'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda uchraydigan muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va yechim yo'llari tahlil qilinadi. Muammo tahlili asosida aniq taklif va metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, xalq cholg'u sozlari orqali o'quvchilarning musiqiy ijodkorligi, estetik didi va milliy ongini rivojlantirishning samarali yo'llari aniqlanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARINIG SHARXI

O'zbek xalq cholg'u sozlarini amaliy darslarini samaraliy tashkil etish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotchi va professorlar tomonidan ilmiy izlanishlar va manbalari mavjud.

D. Soipovaning "Musika o'qitish nazariyasi va metodikasi" ushbu o'quv qo'llanma musiqiy ta'limning nazariy asoslari va metodik yondashuvlarini o'rgatishga qaratilgan. Qo'llanma maktab ta'lim muassasalarida musiqa tarbiyasi, musiqa san'atining ahamiyati, musiqiy tarbiya metodikasi kabi mavzularni qamrab oladi.[1]

X. Ibragimov M Xodjayevalarning "Umumiy pedagogika" darslikda pedagogikaning asosiy tushunchalari, tarbiyaviy jarayonning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, ta'lim-tarbiya metodlari keng yoritilgan. Mualliflar zamonaviy pedagogik yondashuvlarni bayon etib, o'qituvchining kasbiy shakllanishi va o'quvchilarning individual rivojlanishini ta'minlashga alohida e'tibor berishgan [2]

G. Davronovning "Musika o'qitish metodikasi" qo'llanma bo'lajak musiqa o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, musiqa ta'limining nazariy asoslari va amaliy metodlarini yoritadi. Qo'llanmada o'quvchilarning musiqiy idrokini rivojlantirish, ijodiy faoliyatini shakllantirish hamda milliy qadriyatlarni singdirish bo'yicha samarali usullar bayon etilgan .[3]

G.Sharipova va Z Xodjayevalarning "Musika o'qitish metodikasi" darsligida musiqiy ta'lim jarayonida o'qitish metodikasining asosiy bosqichlari shuningdek pedagogik tamoillari hamda darsni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar yoritilgan. Unda o'rta ta'lim va ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarida qo'llaniladigan uslubiy vositalar, didaktik materiallar orqali metodik yondashuvlarning samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan natijalar asoslab berilgan.[4]

S. Begmatov, M. Matyoqubovlarning "O'zbek an'anaviy cholg'ulari" nomli darsligi, O'zbek milliy cholg'ularining tarixiy rivojlanishi, turlari va ijro uslublarini yorituvchi ilmiy-amaliy manba bo'lib, darslikda doira, dutor, gijjak, rubob kabi cholg'ularning sozlanishi va o'rgatish usullari haqida ma'lumotlar berilgan. Asar milliy musiqani o'rganish va o'qitishda asosiy qo'llanma sifatida xizmat qiladi.[5]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'quvchilarga xalq cholg'u sozini o'rgatishda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy tadqiqot usullari uyg'unligi asosida ilmiy yondashuvlar qo'llanildi.

Nazariy usullar - Musika ta'limi, xalq cholg'ulari va pedagogika sohasidagi ilmiy adabiyotlar, darsliklar va metodik qo'llanmalar tahlil qilindi. Bu orqali tadqiqotning nazariy asoslari mustahkamlandi va muammo doirasi aniqlandi.

Suhbat va so'rovnoma usullar – Bolalar musiqa san'at maktablarida 3 va 5-sinf o'quvchilari orasida so'rovnoma, intervyular va sinfdagi bevosita kuzatuvlar o'tkazildi. Ushbu usullar orqali xalq cholg'u sozlarini o'rgatish jarayonidagi muammolar va ularning sabablari aniqlanib, o'quvchilarning hamda o'qituvchilarning fikr-mulohazalari to'plandi.

Pedagogik eksperiment - Muayyan metodik yondashuvlarni sinovdan o'tkazish uchun nazorat va tajriba guruhlari tashkil qilindi. Eksperiment jarayonida o'rgatishning samaradorligi o'lchandi, natijalar statistik tahlil yordamida taqqoslandi.

Taqqoslash va ummlashtirish usullari - To'plangan ma'lumotlar sifat va miqdor jihatdan o'rganilib, statistik usullar va sifatli tahlil vositalari orqali tahlil qilindi.

Tadqiqot obyekti – Bolalar musiqa va san'at maktablarida xalq cholg'ularini o'rgatish jarayonidagi ta'lim-tarbiya faoliyati va ushbu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik muammolar.

Tadqiqot predmeti - xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda duch kelinadigan muammolar va ularning pedagogik, metodik yechimlari hamda o'quvchilarning ijro madaniyatini oshirishga qaratilgan samarali usullar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqot davomida o'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda duch kelinadigan muammolarni aniqlash va ularni tahlil qilishga qaratilgan kompleks metodologiya asosida amalga oshirildi. O'tkazilgan so'rovlar, intervyular va darslarda bevosita kuzatuvlar natijasida bir qator muhim xulosalar va pedagogik ahamiyatga ega natijalar olinib, ular ilmiy tahlil qilindi.

1. Texnik va amaliy qiyinchiliklar o'quvchilarning o'zbek xalq cholg'ularini ijro etishda eng asosiy muammo sifatida texnik ko'nikmalarning yetishmasligi aniqlandi. Ko'plab o'quvchilar cholg'uni to'g'ri ushlash, nota va ritmga mos chalishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu holat, o'z navbatida, musiqiy ifoda va ijro madaniyatining past bo'lishiga olib keladi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, o'quvchilarning texnik qobiliyatlarini shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar yetarlicha samarali tashkil etilmaganligi seziladi. Shuningdek, o'quv jarayonida individual yondashuvning kamligi va qattiq intizom yetishmasligi texnik ko'nikmalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2. Ta'lim-uslubiy materiallarning yetishmasligi xalq cholg'ulariga bag'ishlangan o'quv-uslubiy materiallarning kamligi tadqiqotda muhim pedagogik kamchilik sifatida ko'rsatildi.

Zamonaviy ta'lim resurslari, shu jumladan interaktiv materiallar ishlab chiqilmagani, o'quvchilarning mustaqil o'rganish va ijro mahoratini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yangi pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarni qiziqtirish va ularni xalq cholg'ulari bilan samarali shug'ullanishga undashda muhim rol o'ynaydi.

3. O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi tadqiqotda o'qituvchilar o'rtasida metodik tayyorgarlik darajasida farqlar mavjudligi aniqlandi. Ba'zi o'qituvchilar xalq cholg'ularini o'rgatishda klassik metodlardan tashqari innovatsion pedagogik yondashuvlarni yetarli darajada qo'llay olmaydi. Bu esa ta'lim sifatining pasayishiga va o'quvchilarning ijro madaniyatida sustlikka olib keladi. Shu bois, o'qituvchilarning doimiy malaka oshirish kurslari va seminarlar orqali pedagogik kompetentsiyalarini oshirish zarurati vujudga keladi.

Yangi metodlarni o'zlashtirish, interfaol va yaratuvchan dars usullarini qo'llash o'qituvchilar faoliyatini samarali qilishning muhim omilidir.

4. Pedagogik eksperiment natijalari tadqiqot doirasida o'tkazilgan pedagogik eksperimentda interfaol o'rgatish usullari, multimediya vositalaridan foydalanish, shuningdek, o'quvchilarni mustaqil ijro etishga rag'batlantirish metodlari qo'llanildi.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuvlar o'quvchilarning xalq cholg'ularini o'zlashtirish darajasini sezilarli oshirdi.

O'quvchilar darslarda faollashdi, ijodiy qobiliyatlari rivojlandi va musiqa san'atiga qiziqishlari kuchaydi. Shuningdek, o'quvchilar ijrosi yanada to'liq va nozik ifoda etila boshladi.

5. Muammolarni hal qilishga doir takliflar tadqiqot tahlili asosida muammolarni samarali hal etish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ta'lim jarayonida xalq cholg'ularini o'rgatishda yangi interaktiv metodlar va texnologiyalarni keng joriy etish.

Milliy cholg'ular bo'yicha zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar yaratish va ularni ta'lim tizimiga kiritish.

O'qituvchilarni malakasini oshirish uchun doimiy kurslar, treninglar tashkil etish.

O'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda, ularni ijodiy faoliyatga jalb etish; Amaliy mashg'ulotlar sifatini oshirish, pedagogik nazorat va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish.

6. Ilmiy ahamiyati va amaliy qo'llanilishi Ushbu tadqiqot natijalari o'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatish jarayonida mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini

belgilashda ilmiy asos vazifasini o'taydi. Tadqiqot natijalari bolalar musiqa va san'at maktabda yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish, pedagogik amaliyotni takomillashtirish va o'quvchilarni milliy madaniyatga chuqurroq jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, olingan tavsiyalar amaliyotda qo'llanilib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu tadqiqot davomida o'quvchilarga xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda yuzaga keladigan asosiy muammolar aniqlanib, ularning sabab va oqibatlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning texnik ko'nikmalari yetishmasligi, o'quv-uslubiy materiallarning kamligi, shuningdek, o'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasidagi farqlar xalq cholg'ularini o'rgatish jarayonining samaradorligini pasaytirmoqda. Shu bilan birga, interfaol ta'lim usullarini joriy etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning mahoratini sezilarli darajada oshirishga yordam bermoqda.

Pedagogik eksperiment natijalari xalq cholg'ularini o'rgatishda innovatsion yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatdi va o'quvchilarning musiqa san'atiga qiziqishini, ijodiy faolligini oshirdi. Shuning uchun xalq cholg'ularini o'rgatish sifatini yaxshilash uchun kompleks yondashuv va tizimli islohotlar zarur ekanligi aniqlandi.

Tavsiyalar:

1. Texnik ko'nikmalarni mustahkamlash: Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda individual yondashuvni kuchaytirish, o'quvchilarning texnik qobiliyatlarini tizimli ravishda shakllantirish uchun qo'shimcha dars va mashg'ulotlar joriy etilishi lozim.

2. O'quv-uslubiy materiallarni boyitish: O'zbek xalq cholg'u sozlarini o'rgatishga mo'ljallangan zamonaviy, interaktiv, va amaliy qo'llanmalar yaratish va keng tatbiq etish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

3. O'qituvchilar malakasini oshirish: Pedagoglarning metodik tayyorgarligini doimiy ravishda oshirish maqsadida malaka oshirish kurslari, seminarlar va mahorat darslarini tashkil qilinishi zarur. Bu o'qituvchilarga innovatsion o'rgatish texnologiyalarini samarali qo'llash imkonini beradi.

4. Innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish: Interfaol o'rgatish usullarini, multimediya vositalarini, raqamli texnologiyalarni keng qo'llash xalq cholg'u sozlarini o'rgatishda samaradorlikni oshiradi va o'quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi.

5. Ijodiy faoliyatni rag'batlantirish: O'quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun musiqiy tanlovlar, ijodiy ishlanmalar va mustaqil ijro etishga yo'naltirilgan faoliyatlarni kengaytirish lozim.

6. Amaliy ishlarni yaxshilash va nazorat qilish: O'quv jarayonida doimiy nazorat va pedagogik yordam ko'rsatish, amaliy mashg'ulotlarning sifatini oshirish uchun metodik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish muhimdir.

Ushbu tavsiyalar amaliyotga tatbiq etilganda, o'quvchilarning xalq cholg'u sozlarini o'zlashtirish darajasi oshadi, ularning musiqaga qiziqishi ortadi va milliy madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soipova D. "Musiqa o'qitish Nazariyasi va metodikasi" O'quv qo'llanma, -Toshkent 2009 yil
2. Ibraimov X, Quronov M. "Umumiy pedagogika" Darslik -Toshkent "Sahhof", 2023 yil.
3. Davronova G, Musiqqa o'qitish metodikasi. Samarqand: SamDU nashriyoti 2021 yil
4. Sharipova G, Z.Xodjayeva " Musiqqa o'qitish metodikasi", Darslik – Toshkent "NIF MSH" 2020 yil.
5. Begmatov S, Matyoqubovning M. "O'zbek an'anaviy cholg'ulari" darsligi Toshkent 2008 yil

6. Davronova G. Shodiyeva B. “Amaliy darslarda o‘zbek xalq cholg‘u sozlarini o‘rgatishning samarali metodik yondashuvlari” Qo‘qon DPI Ilmiy xabarlar. 2-son. 2025 yil 1402 bet.
7. Davronova, G. (2024). “Individual yondashuvlar asosida musiqa o‘qitish metodikasini takomillashtirish”. “Musiqa ta’limi va san’atining bugungi globallashuv sharoitida milliy - ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar” nomli Respublika ilmiy- amaliy konferensiya to‘plami. Nordic_Press, 5(0005).
6. Davronova G. EFFECTIVE FORMS AND METHODS OF FORMATION OF CREATIVE ABILITY OF FUTURE MUSIC TEACHERS THROUGH COOPERATION TEACHING TECHNOLOGIES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11(02). 2022
7. Davronova G. IMPORTANT ASPECTS OF FORMING THE SKILLS OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES. International Journal of Pedagogics, 2023
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-musiqa-va-san-at-maktablarida-o-quvchilarni-milliy-cholg-ularga-o-qitishning-zamonaviy-metodikalariga-oid>

KIMYO FANIDAN YANGI KIRITILGAN, O'ZLASHTIRILISHI QIYIN MAVZULAR MAZMUNI VA O'QITISH METODLARI

СОДЕРЖАНИЕ НОВЫХ СЛОЖНЫХ ТЕМ В ХИМИИ И МЕТОДЫ ИХ ПРЕПОДАВАНИЯ

CONTENT OF NEW COMPLEX TOPICS IN CHEMISTRY AND METHODS OF TEACHING THEM

Ergashev Elyor, Tog'ayeva Maftuna

Annotasiya. Ushbu maqolada milliy o'quv dasturi asosida qayta yaratilgan darsliklardagi o'zgarishlar tahlili, murakkab mavzular oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari, eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilar, kimyoviy reaksiyalarga ko'effitsiyent tanlashning yangi metodlari, eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning an'anaviy jadval metodi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: oksidlanish-qaytarilish, ko'effitsiyent, indeks, ekvivalent, anod, katod, anion, kation.

Аннотация. В данной статье представлен анализ изменений в учебниках, созданных на основе национальной учебной программы, по сложным темам, таким как окислительно-восстановительные реакции, основные окислители и восстановители, новые методы выбора коэффициентов в химических реакциях, а также традиционный табличный метод определения основных окислителей и восстановителей.

Ключевые слова: окислительно-восстановительные реакции, коэффициент, индекс, эквивалент, анод, катод, анион, катион.

Abstract. This article provides an analysis of the changes in textbooks created based on the national curriculum, focusing on complex topics such as oxidation-reduction reactions, the main oxidizing and reducing agents, new methods for selecting coefficients in chemical reactions, as well as the traditional table method for identifying the main oxidizing and reducing agents.

Keywords: oxidation-reduction, coefficient, index, equivalent, anode, cathode, anion, cation.

Kirish. Bizga ma'lumki, 7-sinf va 10-sinf kimyo darsliklari milliy o'quv dasturi asosida qayta yaratilgan. Biz bugungi o'quv mashg'ulotimizda ushbu o'quv darsliklariga yangi kiritilgan va qiyin o'zlashtiriladigan mavzularni va qolgan sinflar kesimidagi o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan mavzularni yangi innovatsion metodlar yordamida yoritamiz.

8- sinf darsligidagi o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan mavzular

1. Oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari; 2. Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilar; 3. Avogadro qonuni. Molyar hajm; 4. Ekvivalent qonuni; 5. Xlorid kislota.

Ergashev E.,
O'zbekiston – Finlandiya
pedagogika instituti, assistent.
ergashev31121995@gmail.com

Tog'ayeva M.,
O'zbekiston – Finlandiya
pedagogika instituti, assistent.
maftunatogayeva97@gmail.com

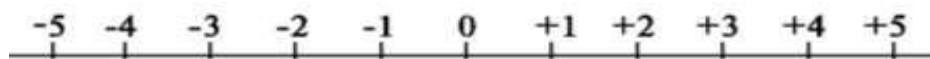
Asosiy qism.

Muammo! Sinflar kesimida “Oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari” mavzusini o‘qitishdagi oksidlovchi va qaytaruvchini aniqlash.

Yechim! Oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion (koordinatalar o‘qi) usuli

1-rasm. Koordinatalar o‘qi

Oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarida oksidlovchi va qaytaruvchini aniqlashning an’anaviy

jadval usuli

Qaytaruvchilar

• Metallar; Vodorod; Ko‘mir; Uglerod(II)-oksidi (CO); Vodorod sulfid(H_2S); Oltingugurt (IV)-oksidi (SO_2); Sulfat kislota (H_2SO_3) va uning tuzlari; Vodorod galogenidlar va ularning turlari; Quyi oksidlanish darajasiga ega bo‘lgan metall kationlari: $SnCl_2$, $FeCl_2$, $MnSO_4$, $Cr_2(SO_4)_3$. Nitrit kislota HNO_2 ; Ammiak NH_3 ; Gidrazin NH_2NH_2 ; Azot(II)-oksidi (NO). Elektroliz jarayonida katod.

Oksidlovchilar

• Galogenlar; Kaliy permanganat ($KMnO_4$); Kaliy manganat (K_2MnO_4); Marganes (IV)-oksidi (MnO_2). Kaliy dixromat ($K_2Cr_2O_7$); Kaliy xromat (K_2CrO_4). Nitrat kislota (HNO_3). Sulfat kislota (H_2SO_4) kons. Mis (II)-oksidi (CuO); Qo‘rg‘oshin (IV)-oksidi (PbO_2); Kumush oksidi (Ag_2O); Vodorod peroksid (H_2O_2). Temir (III)-xlorid ($FeCl_3$). Bertole tuzi ($KClO_3$). Elektroliz jarayonida anod.

Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning an’anaviy jadval metodi

Ijobiy jihatlari ;

• Moddalarning oksidlovchilik va qaytaruvchilik xossalari yagona jadval asosida aniqlanadi

Salbiy jihatlari;

• Jadval barcha moddalarni o‘z ichiga qamrab olmaydi.

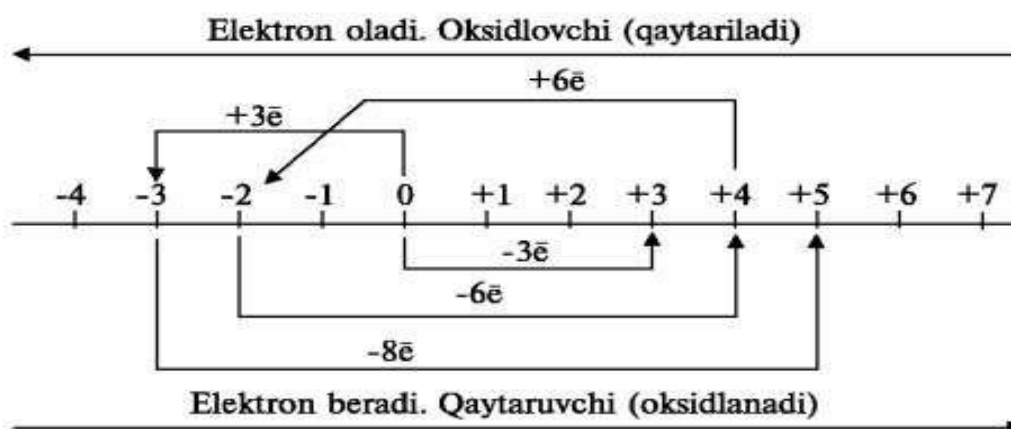
• O‘quvchidan o‘tkir xotira quvvati talab qilinadi.

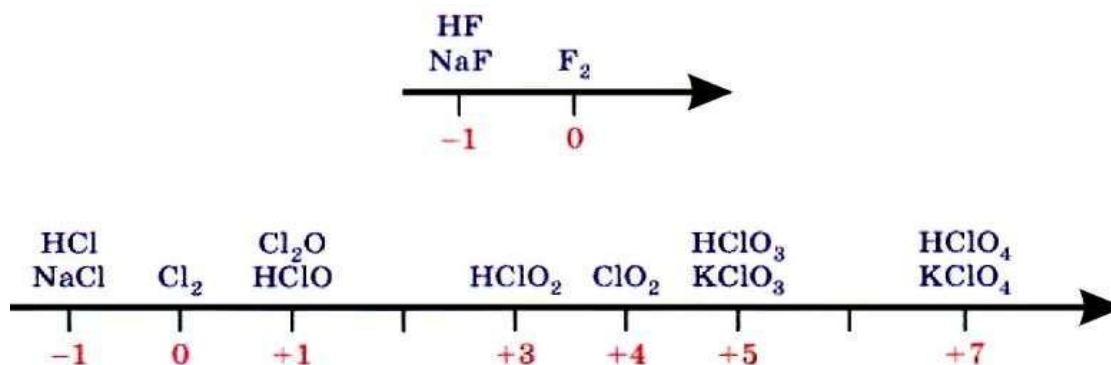
• Fanlararo integratsiya qo‘llanilmaydi [1]

Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion usuli (Koordinatalar o‘qi usuli) 8-sinf darsligi asosida.

2-rasm.

Elementlarning oksidlanish darajalarining o‘zgarishi

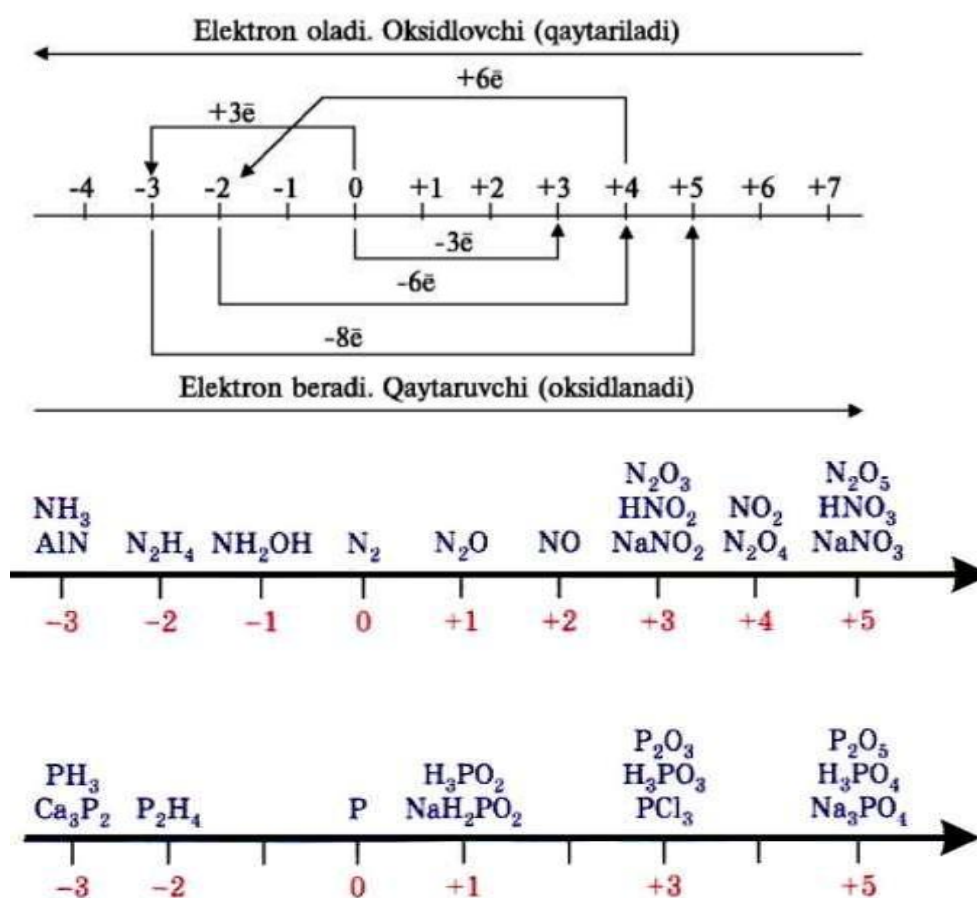

Izoh

Ma'lum intervaldagi eng minimum nuqtadagi modda-faqat qaytaruvchi, ma'lum intervaldagi eng maksimum nuqtadagi modda-faqat oksidlovchi, oraliq qismda joylashgan moddalar-ham oksidlovchi ham qaytaruvchi. Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion metodi (Koordinatalar o'qi metodi) 9-sinf darsligi asosida. [5]

3-rasm.

Elementlarning oksidlanish darajalarining o'zgarishi

Izoh

Ma'lum intervaldagi eng minimum nuqtadagi modda-faqat qaytaruvchi, ma'lum intervaldagi eng maksimum nuqtadagi modda-faqat oksidlovchi, oraliq qismda joylashgan moddalar ham oksidlovchi ham qaytaruvchi.

4-rasm. Innovatsion usul yordamida moddaning xossasini aniqlash.

Modda- H_2O_2

1-qadam: Markaziy atom va uning oksidlanish darajasini aniqlaymiz

O

2-qadam: Koordinatalar o'qi bo'ylab markaziy atomga tegishli bo'lgan xossani aniqlaymiz

O^{-2} O^{-} O^{-2}
 fq $hohq$ fo

O - ham oksidlovchi, ham qaytaruvchi

Xulosa: H_2O_2 - ham oksidlovchi, ham qaytaruvchi

Modda- HNO_3

1-qadam: Markaziy atom va uning oksidlanish darajasini aniqlaymiz

N^{+5}

2-qadam: Koordinatalar o'qi bo'ylab markaziy atomga tegishli bo'lgan xossani aniqlaymiz

N^{-3} N^0 N^{-} N^{-2} N^{-3} N^{-4} N^{-5}
 fq $hohq$ $hohq$ $hohq$ $hohq$ $hohq$ fo

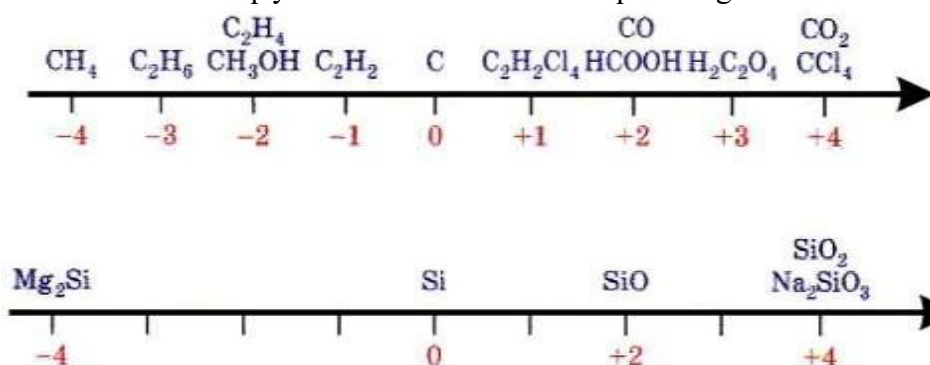
N^{+5} - faqat oksidlovchi

Xulosa: HNO_3 - faqat oksidlovchi xossasiga ega

Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion metodi (Koordinatalar o'qi metodi) Organik va anorganik moddalar talqinida. 10-sinf va 9-sinf kimyo darsliklari asosida.[3]

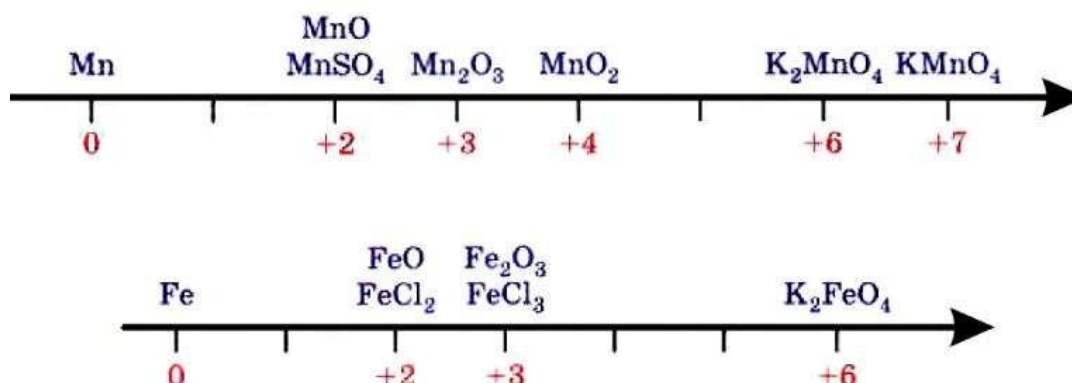
5-rasm. Organik va anorganik moddalar oksidlanish darajalarining o'zgarishi

Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion metodi

(Koordinatalar o'qi metodi) Marganes va temirning eng muhim birikmalari (9-sinf dasturi). [4]

6-rasm. Marganes va temirning eng muhim birikmalari oksidlanish darajalarining o'zgarishi

Eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilarni aniqlashning innovatsion (Koordinatalar o'qi) metodi.

- Bu usul osonligi, qiziqarliligi bilan o'quvchilarni o'ziga jalb etadi, bu jadval asosida maxsus didaktik o'yinlar tashkil etish mumkin
- Mavzu matematika fani bilan bog'lanadi. Fanlararo integratsiya tashkil etiladi
- Bu usul yordamida matematik savodxonlik kompetensiya elementlari yo'lga qo'yiladi
- Bu usulni o'zlashtirish uchun matematika fanidan "Koordinatalar o'qi" mavzusi yuzasidan bilim-

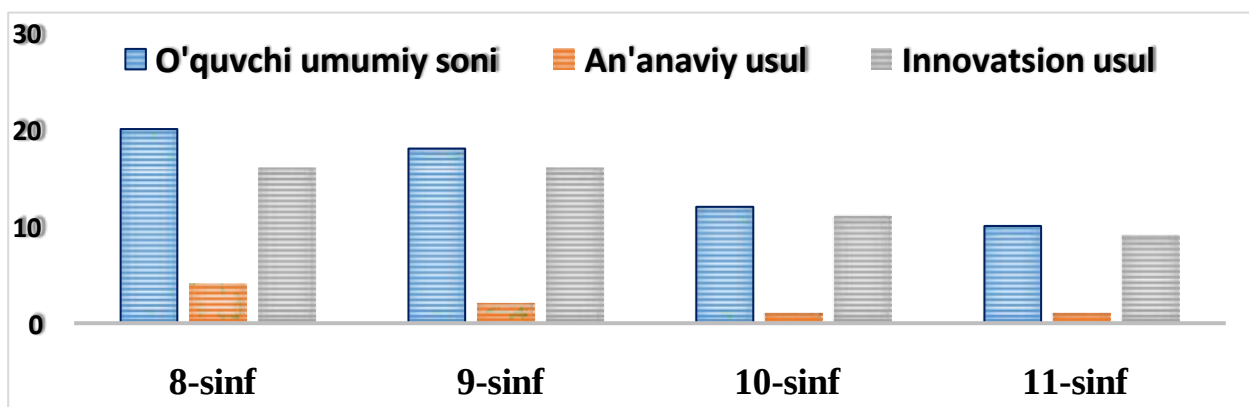
ko'nikmalar talab etiladi.

1-jadval. Samarqand shahar 34-maktab 8-11 sinf o'quvchilaridan olingan natijalar

Sinf	O'quvchini ng umumiy soni	An'anaviy usul	Innovatsio n usul
8-sinf	20	4	16
9-sinf	18	2	16
10-sinf	12	1	11
11-sinf	10	1	9

1-diagramma. Samarqand shahar 34-maktab 8-11 sinf o'quvchilaridan olingan natijalar

Kimyoviy reaksiya tenglamalariga koeffitsiyent tanlashning innovatsion (matematik) usuli

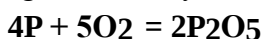

Bu metod yordamida har qanday turdagi kimyoviy reaksiya tenglamalari uchun koeffitsiyentlar tanlash mumkin. Vaholanki elektron balans yoki ion-elektron usuli yordamida faqat oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarinigina tenglash mumkin

Kimyoviy reaksiya tenglamalariga koeffitsiyent tanlashning innovatsion (matematik) usuli:

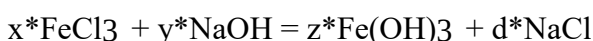
1-misol:

$P + O_2 \rightarrow P_2O_5$ – Birikish reaksiyasi $x \cdot P + y \cdot O_2 = z \cdot P_2O_5$ o'zgaruvchi 1 ga teng bo'lgan holat uchun koeffitsiyentlar natural son bo'lishi kerak, shuning uchun sonlarni 2 ga ko'paytiramiz. Tanlangan koeffitsiyentlar asosida quyidagi kimyoviy reaksiya tenglamasini hosil qilamiz:

Tenglamaning ikki tomonidagi har bir element atomlarining sonini sanab chiqish orqali tenglamaning to'g'ri ekanligini tekshirib ko'riladi.

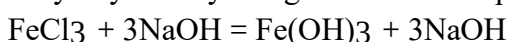
Kimyoviy reaksiya tenglamalariga koeffitsiyent tanlashning innovatsion (matematik) usuli:

$x=1$ ga teng bo'lgan holat uchun

U holatda tanlangan koeffitsiyentlar asosida quyidagi

kimyoviy reaksiya tenglamasini hosil qilamiz:

Tenglamaning ikki tomonidagi har bir element atomlarining sonini sanab chiqish orqali tenglamaning to'g'ri ekanligini tekshirib ko'riladi.

Kimyoviy reaksiyalarga koeffitsiyent tanlashning innovatsion (matematik) usuli:

– oksidlanish-qaytarilish reaksiyasi

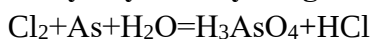

Tanlangan koeffitsiyentlar asosida quyidagi kimyoviy reaksiya tenglamasini hosil qilamiz:

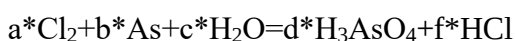

$$\begin{cases} a = c(S) \\ b = 2c + 2f(H) \\ b = d(N) \\ 3b = 4c + 2d + f(O), \end{cases} \quad c = 1 \text{ holat uchun} \quad \begin{cases} c = 1 \\ a = 1 \\ b = 2 + 2f \\ b = d \\ 3b = 4 + 2b + f \end{cases} \quad \begin{cases} c = 1 \\ a = 1 \\ b = 4 + f \\ b = 2 + 2f \\ b = d \end{cases}$$

Kimyoviy reaksiyalarga koeffitsiyent tanlashning innovatsion(matematik) usuli: 4-misol:

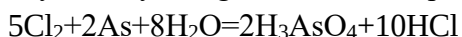

– oksidlanish-qaytarilish reaksiyasi

$$\begin{cases} 2a = f & (Cl) \\ b = d & (As) \\ 2c = 3d + f & (H) \\ c = 4d & (O) \end{cases} \quad d = 1 \text{ holat uchun} \quad \begin{cases} 2a = 5 \\ b = 1 \\ 8 = 3 + f \\ c = 4 \\ d = 1, \end{cases} \quad \begin{cases} a = 2,5 \\ b = 1 \\ f = 5 \\ c = 4 \\ d = 1, \end{cases}$$

Barcha olingan qiymatlarni 2 ga ko'paytiramiz va tanlangan koeffitsiyentlar asosida quyidagi kimyoviy reaksiya tenglamasini hosil qilamiz:

Koeffitsiyent tanlashning an'anaviy usullari

Ijobiy jihatlari: Hozirga qadar shakllangan test materiallari shu metodlarga asoslangan, shu bilan birga elektron balans usulini o'zlashtirgan o'quvchi elementlarning oksidlanish darajasi, eng muhim oksidlovchi va qaytaruvchilar mavzusidan, ion-elektron usulini o'zlashtirgan o'quvchi esa elektrolitik dissosiatatsiyalanish jarayoni mavzusidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi lozim.

Salbiy jihatlari: Bu usullar yordamida faqatgina oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarini tenglashtirish mumkin, shuning uchun bu metodlarni faqatgina 8- va 9 -sinf o'quvchilarida qo'llash mumkin. 7-sinf o'quvchilari uchun qo'llab bo'lmaydi.

An'anaviy usullarni qo'llash vaqtini ko'p talab etadi.

Koeffitsiyent tanlashning matematik usuli

Ijobiy jihatlari: Bu usul uchun o'quvchida oksidlanish darajasini aniqlash malaka-ko'nikmasi rivojlangan bo'lishi shart emas, shuning uchun bu metodni 7-sinf o'quvchilaridan boshlab qo'llash mumkin.

Bu usul yordamida o'quvchilarni fanga qiziqtirish mumkin, shu bilan birga bu metodni qo'llash davomida o'quvchilarni kimyo-matematika sohasidagi kasblarga yo'naltirish mumkin.

Bu usul yordamida koeffitsiyentlar tanlash kam vaqt talab etadi.

Mavzu matematika fani bilan bog'lanadi. Fanlararo integratsiya tashkil etiladi.

Bu usul yordamida o'quvchilarda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi shakllantiriladi.

Salbiy jihatlari: Bu usulni qo'llash uchun o'quvchilarda matematika fanidan sistemalar ustida amallar bajarish ko'nikma-malakasi rivojlangan bo'lishi shart.

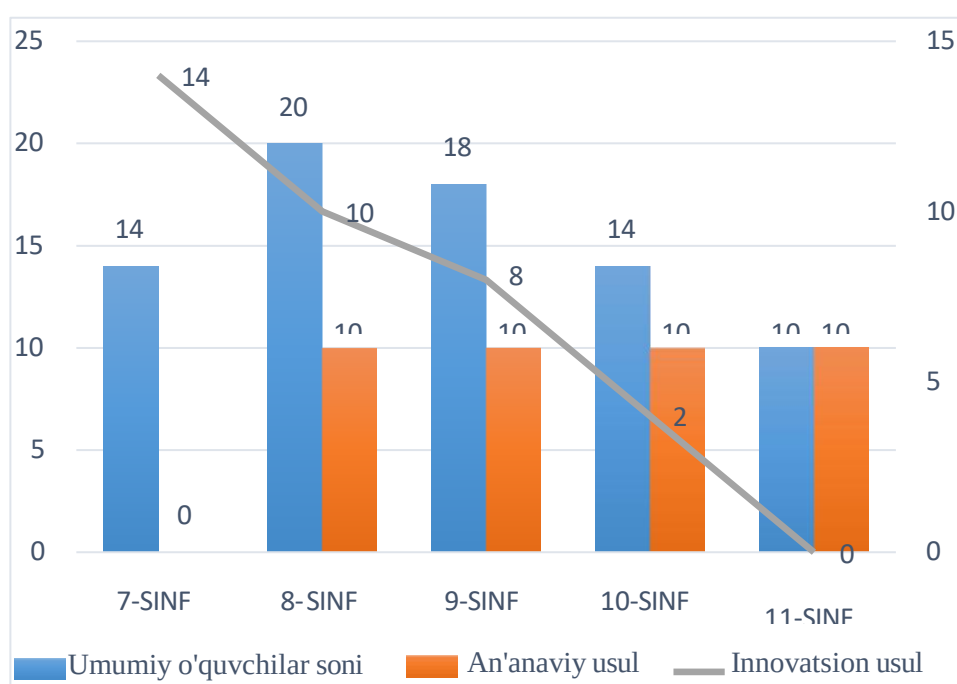
Reagentlar va mahsulotlar soni ortishi bilan matematik amallar soni ortadi

Kimyoviy reaksiyalarga koeffitsiyent tanlashning innovatsion (matematik) va an'anaviy usullar tahlili.

2-jadval. Samarqand shahar 34-maktab 7-11 sinf o'quvchilaridan olingan natijalar

Sinlar	Umumiy o'quvchi soni	An'anaviy usul	Innovatsion usul
7-sinf	14	0	14
8-sinf	20	10	10
9-sinf	18	10	8
10-sinf	12	10	2
11-sinf	10	10	0

2-diagramma. Samarqand shahar 34-maktab 7-11 sinf o'quvchilaridan olingan natijalar

Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari nafaqat nazariy jihatdan, balki ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu reaksiyalar orqali moddalarning fizik va kimyoviy xossalardagi o'zaro bog'liq o'zgarishlar, energiya almashinuvi hamda elektronlar harakati kabi asosiy jarayonlar tushuntiriladi. Tajriba asosida o'quvchilarda tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash va nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalari shakllantiriladi. Shu bilan birga, kimyoviy bilimlarni hayotda qo'llashga doir misollar orqali umumta'limiy kompetensiyalar rivojlanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begimkulov U. Sh. Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: FAN, 2011. – 232 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi nashrga tavsiya etgan 7-10-sinf kimyo darsligi
3. I.R.Asqarov, N.X.To'xtaboyev, K.G'.G'opirov 9- sinfi darsligi T. "O'zbekiston" NMIU-2019yil
4. S. Masharipov, A. Mutalibov, E. Murodov, H.Islomova. 9- sinfi darsligi G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2018

5. Musurmonova O., Ibragimov X., Jamoldinov O. Umumiy pedagogika. Darslik. I qism. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
6. Mavlonova R. A. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. –528 b.
7. Golish L.V.«Ta’limning faol uslublari: mazmuni, tanlash va amalga oshirish» T. O’rta maxsus kasb-hunar ta’limi markazi, 2001 yil.

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA
UYGA VAZIFALAR ORQALI KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH****РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЧЕРЕЗ ДОМАШНИЕ ЗАДАНИЯ
НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ ЧТЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ****DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY THROUGH HOMEWORK IN READING
LITERACY LESSONS FOR YOUNGER SCHOOLCHILDREN****Ergasheva G.A., Qoraboyev H.K.**

Annotasiya. O'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishni boshlang'ich sinflardan boshlab olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchi kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish borliqni, olamni yaxlit idrok etishni, tevarakatrofdagi voqea-hodisalarga nisbatan analitik fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga olib keladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish jarayoniga ko'plab omillar ta'sir qiladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga samarali ta'sir ko'rsatish omillaridan biri bu uyga vazifalardir. Mazkur maqolada uyga vazifalar orqali o'quvchilarda kognitiv faoliyatni rivojlantirishning imkoniyatlari o'qish savodxonligi darslari orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: uyga vazifa, kognitiv faoliyat, analiz, sintez, metodika, didaktik ta'lablar, hamkorlik.

Аннотация. Познавательную деятельность учащихся желательно развивать с начальных классов. Развитие когнитивных способностей учащегося приводит к развитию целостного восприятия всего, мира и развитию навыков аналитического мышления по отношению к событиям вокруг него. Многие факторы влияют на процесс развития когнитивных способностей учащихся в начальных классах. Одним из факторов, способных эффективно влиять на развитие когнитивного функционирования учащихся в начальных классах, является выполнение домашних заданий. В данной статье исследуются возможности развития познавательной активности у учащихся через выполнение домашних заданий через уроки читательской грамотности.

Ключевые слова: домашнее задание, познавательная деятельность, анализ, синтез, методология, дидактические требования, сотрудничество.

Abstract. It is desirable to develop the cognitive activity of students from primary school. The development of a student's cognitive abilities leads to the development of a holistic perception of everything, the world and the development of analytical thinking skills in relation to the events around him. Many factors affect the process of developing cognitive abilities of students in primary school. One of the factors that can effectively influence the development of cognitive functioning of students in primary school is the completion of homework. This article explores the possibilities of developing cognitive

Ergasheva G.A.,
Samarqand viloyati pedagogik
mahorat markazi

Qoraboyev H.K.
Samarqand viloyati pedagogik
mahorat markazi

activity in students through homework through reading literacy lessons.

Keywords: *homework, cognitive activity, analysis, synthesis, methodology, didactic requirements, cooperation.*

Kirish

Boshlang'ich sinflarning 1–4-sinflari uchun nashr qilingan «O'qish savodxonligi» darsliklarini metodik tuzilishi jihatidan o'z o'tmishdoshlariga ma'lum darajada o'xshash deb hisoblash mumkin.

Uy vazifasi ko'p hollarda darsda matn ustida olib borilgan ishlarni mustahkamlashga qaratilmagan, o'quvchilardan matn mazmunida aks etmagan ma'lumotlarni qidirib topish tarzida ta'riflangan. Masalan, «Allomalardan birini tanlab, u haqida ma'lumot topib yozing».

Mavzular bo'yicha tuzilgan ushbu «yangi» darsliklarda ayrim matnlar yuzasidan ularning avvalida o'qish, mazmuniga doir topshiriqni bajarish vazifasi berilgan bo'lsa (masalan, 1-mavzu), aksariyat matnlar biror topshiriqsiz havola qilingan. Aksariyat matnlardan keyin mazmuni yuzasidan savol va topshiriqlar, qisqa izohli lug'at joy olgan: matnni o'qish texnikasi ustida ishlash bilan bog'liq topshiriqlar deyarli keltirilmagan.

Matn mazmunini so'zlab berishni uy vazifasi qilib ko'rsatish uchun bu ish darsda boshlanishi kerak. Afsuski, buday topshiriq matndan oldin ham, keyin ham o'z aksini topmagan.

Ba'zi mavzularda matnni (hikoyani, maqollarni, she'rni) ifodali o'qish talab etilgan. Lekin ifodali o'qish yuzasidan ham darsda qandaydir o'rgatish ishlari mo'ljallanishi lozim bo'lsa kerak.,

Bu holat uyga berilgan vazifalarga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Matn yuzasidan berilgan topshiriq “o'qing” deb umumiy tarda ko'rsatilgan. O'qish texnikasiga doir topshiriq bo'lmagandan keyin nimani mustahkamlash kerak?

Shuni alohida ta'kidlash mumkinki, yangi darsliklarda darsda bajariladigan ish turlari o'qish texnikasi va boshqa shu kabi ish turlari bilan ronkretlashtirilmagandan keyin uy vazifalari ham noniq bo'lib qolaveradi. Darsda o'tilgan mavzu bo'yicha dars materiallaridan chetga chiqib izlanish tavsifida berilgan topshiriqlar o'quvchilarning real imkoniyatlaridan kelib chiqmagan. Uy vazifalarini darsda bajarilgan ish turlari bilan qat'iy muvofiqlashtirish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning taxlili

Boshlang'ich sinflarda o'qish bo'yicha beriladigan uy vazifalari qanday mazmunda bo'lishi kerakligi o'quv fani metodikasi oldida turgan asosiy muammolardan biridir. Yaqin o'tmishda amalda bo'lgan “O'qish kitobi” darsliklarida, shu darsliklarga yozilgan metodik qo'llanmalarda taqdim etilgan uyga vazifa berish va uy vazifasini so'rash tajribasini o'rganish asosida bir qator ma'lumotlarga ega bo'lish, xulosalar chiqarish imkonini yaratadi, degan o'y bilan dastlab shu materiallar tahlili amalga oshirildi.

2017-yili 1-sinf uchun nashr qilingan “O'qish kitobi” darsligida she'riy asarlar, ertaklar, nasriy asarlardan olingan ayrim parchalar berilgan bo'lib, ularga doir uy vazifalari deyarli belgilanmagan: mavzular bayonida uy vazifasi aks etmagan[3.125].

2018-yili 2-sinf uchun nashr qilingan “O'qish kitobi” darsligida 1-sinfidagi kabi she'riy asarlar, ertaklar, nasriy asarlardan olingan ayrim parchalar berilgan. Ushbu birgina uy vazifasini uchratish mumkin: “O'rganganlaringiz asosida uyda “Yaxshi insonlar qanday bo'lishi kerak?” degan savolga javob yozib keling”[3.192]. Ushbu birgina savol-topshiriq matn bilan bevosita bog'lanmagan holda berilgan bo'lsa-da, u o'quvchilarning shaxsiy qarashlaridan kelib chiqib javob berishlari uchun mo'ljallangan, binobarin, muayyan ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega.

2019-yili 3-sinf uchun nashr qilingan “*O‘qish kitobi*” darsligida ham ilmiy maqola tipidagi matnlar qatori she’riy asarlar, ertaklar, nasriy asarlardan olingan ayrim parchalar berilgan. Darslikda uy vazifalari maxsus belgi bilan ko‘rsatilgan. Bu vazifalar she’rni yod olish (5-, 16-, 21-, 25-, 34- va boshqa betlarda), o‘zi yashayotgan mahalla haqida (hikoyaga oid rasmdan foydalanib) kichik matn tuzish (11-, 24-, b.), Bobur tanigan kabutar rasmini chizish (27-b.), ertak qahramonlariga baho berish (85-b.), maqol mazmuniga (o‘zi bilgan topishmoqlar javobiga) mos matn tuzish (132-, 133-b.) o‘z ifodasini topgan.

Ko‘rinadiki, mazkur darslikda berilgan uy vazifalarining aksariyat qismi she’rni uyda yod olib kelish ko‘rinishiga ega. O‘zi yashayotgan mahalla haqida rasmdan foydalanib kichik matn tuzish ijodiy topshiriq hisoblanadi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarni mahallaning diqqatga sazovor tomonlariga e’tiborli bo‘lish sari undash barobarida ko‘chalari, uylarini ko‘z oldiga keltirgan holda tasvirlash malakasini shakllantirishga yordam beradi. Bunday mashqlar bola tasavvurini boyitish asnosida bog‘lanishli nutqini o‘stirish uchun xizmat qiladi. O‘qilgan ertak qahramonlariga baho berish o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi, ayni paytda rivojlanayotgan tafakkuriga asoslangan holda mustaqil fikrlash, o‘z fikrlarini muhokama-matn tarzida yozma bayon qilish ko‘nikmalarini ishga soladi. Nihoyat, darslikda berilgan maqol mazmuniga (o‘zi bilgan topishmoqlar javobiga) mos matn tuzish o‘quvchilarni xalqimiz hayot tajribasidan kelib chiqib yaratgan barcha maqollarning turmush tajribasi sifatida to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish xususiyatiga ega ekanligini tushunib yetishga odatlantiradi, topishmoqlar esa borliq narsa-hodisalarining ayrim so‘z zamiriga yashiringan jihatlari asosida nomini aniqlash, topqirlik namoyon qilish, ushbu narsa-hodisalar haqida fikr yuritib, ular haqida bir nechta gap bilan so‘zlash malakasini hosil qilishga yordam beradi.

2017-yili 4-sinf uchun nashr qilingan “*O‘qish kitobi*” darsligida ham ilmiy maqola tipidagi matnlar qatori she’riy asarlar, ertaklar, nasriy asarlardan olingan ayrim parchalar berilgan. Darslikda uy vazifalari maxsus belgi bilan ko‘rsatilmagan. Uy vazifalarining 7 tasi asar janrlarini ifoda etadi: She’r. Hikoya. Ertak. Rivoyat. Masallar. Dostondan parcha. Qissadan parcha. Ikkitasi: Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar. Darsning tugashi.

Mazkur “*O‘qish kitobi*” darsliklariga yozilgan “O‘qish” nomli metodik qo‘llanmalar yaqin o‘tmish mahsuli sifatida o‘qituvchiga uyga vazifa berish borasida darslikka ijodiy yondashish va uy vazifasini so‘rash mazmuni va usullari bilan qurollanish imkonini beradi.

3-sinf “*O‘qish kitobi*” darsligiga o‘qituvchilar uchun mo‘ljallab yozilgan “O‘qish” nomli metodik qo‘llanmada ikki rukn ajratilgan: “Uyga vazifa berish” va “Uy vazifasini so‘rash va o‘tilgan mavzuni mustahkamlash”. “Uyga vazifa berish” ruknida quyidagi vazifa va topshiriqlar o‘z aksini topgan:

Qo‘shiqlarni (she’rni) yod olish. 37-b. 67-b. 86-b. 89-b. 122-b. 139-b.

She’rini ifodali o‘qib, yod olish. 31-b. 96-b.

She’rini ifodali o‘qish, o‘zlari yashayotgan mahalla haqida kichik hikoya tuzib kelish. 35-b.

She’rni yod olish va Vatan haqida maqollar yodlab kelish 98-b.

She’rini ifodali o‘qib, (so‘zlab berish) 135-b, 142-b.

She’rni ifodali o‘qish, minora haqida ma’lumotlar topib kelish. 117-b.

She’rini ifodali o‘qib yod olish va gerbariylar tayyorlash. 158-b.

Matnni (ertakni, hikoyani, latifalarni) ifodali o‘qib, mazmunini qayta hikoya qilib berish (so‘zlab berish) 21-b.; 41-b. 43-b. 51-b. 55-b. 58-b. 114-b. 110-b. 131-b. 132-b. 144-b. 150-b.

Matnni o‘qib, so‘zlab berish, she’rni yod olish. 128-b. 147-b.

Rivoyatni ifodali o‘qib, mazmunini so‘zlab kelish. 27-b. rasm asosida insho yozib kelish. 74-b. 104-b. 77-b. 80-b. 82-b. 119-b.

Matnini o‘qib, mazmunini gapirib berish. 153-b.

Ertakni ifodali o‘qish, mazmunini og‘zaki hikoya qilish, qismlarga sarlavha topish. 47-b.

Hikoyani o'qib o'rganish, mazmunini so'zlab berish (qayta hikoyalash) (tayyorlanish) 24-b. 70-b. 93-b. 101-b. 155-b.

Hikoyaning mazmuniga mos rasm chizish. Chizgan rasmni og'zaki tasvirlab berish. 125-b.

Rivoyatni ifodali o'qish, kabutar rasmini chizish. 62-b.

Masalni ifodali o'qish

Ko'rinadiki, 3-sinf o'quvchilari uchun tavsiya etilayotgan uy vazifalari asosan qo'shiqni yoki she'rni yod olish tavsifida. Ikki o'rindagina avval ifodali o'qish, keyin yod olish talabi qo'yilgan. Aslida barcha holatlarda ifodali o'qish asosiy talablardan biri sifatida ajratilishi maqsadga muvofiq edi. Bir necha uy vazifasida qo'shimcha topshiriqlar berilgan: o'zlari yashayotgan mahalla haqida kichik hikoya tuzib kelish; Vatan haqida maqollar yodlab kelish; so'zlab berish; minora haqida ma'lumotlar topib kelish; gerbariylar tayyorlash. Natijada uy vazifasi murakkablashgan.

"Uy vazifasini so'rash va o'tilgan mavzuni mustahkamlash" ruknida aks etgan metodik tavsiyalar uyga berilgan vazifalardan kengroq qilib bayon etilgan, natijada nomutanosiblik yuzaga kelgan. Ushbu ruknda uy vazifalarini tekshirish maqsadini ko'zda tutuvchi quyidagi asosiy ish turlari havola qilingan:

She'rni, qo'shiqni yoddan so'rash. Bir o'rindagina ifodali o'qitish ta'kidlangan. Bir o'rinda baholash talab etilgan. Ayrim uy vazifalari savol-javob o'tkazish talabi bilan murakkablashtirilgan. Savol-javob o'tkazish uyga berilgan vazifalarda aks etmagan. Asosiy uy vazifasi o'qituvchining "Tarmoqlash" usuli bilan bolalarga ta'rif berish mazmunidagi qo'shimcha tushuntirishi bilan boyitilgan.

Matnni, ertakni, hikoyani, hikoyatni so'rash (va baholash) tarzi talabiga aniqlik kiritish mazmunida ayrim usullar ko'rsatilgan: o'qish (matnni o'qish, matnni qismlar bo'yicha o'qish, rejani o'qish, qismlarga qo'yilgan sarlavhalarni o'qish, ifodali o'qish); so'zlash, so'zlab berish, qayta hikoya qilish, savol-javob o'tkazish, "Tarmoqlash" usuli, "Zanjir" usuli, "Davom ettir" usuli, navbat bilan hikoya qilish, rejadani foydalanish (reja asosida qayta hikoya qilish, *"Hamkorlikda qayta hikoya qilish"* mashqi), rasmi kartochkalar ustida ishlash.

So'nggi "O'quvchilarga ertak mazmuniga ishlangan rasmi kartochkalar tarqatiladi" deb boshlanuvchi usul o'ziga xos tushuntirilgan:

Nihoyat, ikki o'rinda ijodiy topshiriqning bajarilishini tekshirish haqida so'z yuritilgan: o'quvchilar tuzib kelgan kichik hikoyani o'qitish, o'quvchilar chizgan rasmni tahlil qilish.

Metodik qo'llanmaning uy vazifasini so'rash qismida o'tilgan bo'lim yuzasidan savol-javob o'tkazish (96-b.), "Maqol va topishmoqlar" mavzusini yoddan so'rash (50-b.). Birinchi ish turini tushunsa bo'ladi, lekin ikkinchisi o'tilgan nazariy ma'lumotlarni o'quvchilardan so'rash bilan tavsiflanadi. Bunday nazoratdan oldin uyga shu narsa talab etilgan vazifa berish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, test, suhbat, savol-javob, kuzatish, tizimlashtirish, tasniflash, muammoviy-xronologik kabi usullardan foydalangan holda, tadqiqot uchun qo'yilgan asosiy maqsad hisoblangan ilmiy tadqiqotlarda keltirilgan ilmiy tahminlarning hozirgi metodikaga oid tadqiqotlarda asoslanganligi ochib berilgan.

Tahlil va natijalar

Ayrim metodist olimlar o'qituvchilarning uyga vazifa berishga munosabatlari haqida kuzatish natijalarini bayon qilganlar. R.T.Tillayeva adabiyot darslarida o'qituvchilar yo'l qo'yadigan kamchiliklar haqida shunday yozadi: "Kuzatishlarimiz davomida aksariyat o'qituvchilarning darslik bilan ishlashga e'tiborsizligi aniqlandi. Savol-topshiriqlar ustida ishlash metodikasiga amal qilinmasligi ham ko'zga tashlandi. Darslarda uy vazifasi berish jarayonida topshiriqlar yuklatilgani holda (ba'zi o'qituvchilarning bunga umuman amal qilmasligi) ularni bajarish yuzasidan ko'rsatmalar berilmasligi yoki keyingi darsda nazorat qilinmasligi hollari ham bu boradagi muvaffaqiyatsizlikka sabab bo'ladi".

Metodist olimi M.F.Fozilovning kuzatishlariga ko'ra, "O'qituvchi o'tgan darsda o'rganilgan hikoyani navbatdagi dars boshida takrorlash, uy vazifasini nazorat qilish maqsadida 5-6 ta muammoli savol beradi, o'quvchilar javob bera olmaganida, ularga hikoyaning shu muammoli savolga tegishli qismini o'qib chiqishni topshirmaydi"[8.129]. Uy vazifasi matnni o'qib, mazmunini o'zlashtirish topshirilgandagina nazoratni muammoli savollarga javob olish tarzida tashkil etish mumkin bo'ladi. Biroq boshlang'ich sinflarda uy vazifasini bu tarzda so'rash bolalarda katta qiyinchiliklar tug'diradi.

B.To'xliyev uy vazifasini yoppasiga nazorat qilish shaklini nuqsonli deb hisoblaydi: "Adabiyot darslarining tarkibiy qismlari va bu qismlarning o'zaro munosabatlari alohida e'tiborga molik. An'anaviy darslarda odatda dastlab uy vazifasi yoppasiga so'rab chiqiladi, keyin yangi mavzu o'tiladi, u mustahkamlanadi, o'quvchilarga uy vazifasi topshiriladi. Bu jarayonlarni tashkil etish va amalga oshirishda yetakchi shaxs sifatida o'qituvchi maydonga chiqadi. U yillar davomida hukmronlik qilib kelgan mazkur shakl bugungi kunda zamonaviy talablarga javob bermay qoldi"[6.123]

Sh.U.Sariyevning "Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish metodikasini takomillashtirish (1–2-sinf materiallari misolida)" mavzusidagi tadqiqot ishida keltirilgan "Boshlang'ich sinf o'qituvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari" bilan tanishish shuni ko'rsatdiki, "O'qish darslarida nutq o'stirish uchun qanday usullardan, ish uslublaridan foydalanasiz?", "Bir o'quv yili davomida o'qish darslarida nutq o'stirish uchun qanday tizimli ishlar olib borish kerak deb hisoblaysiz?", "Siz boshlang'ich sinflarning amaldagi "O'qish" dasturiga nimalarni qo'shgan bo'ladingiz?", "O'qish darslarida matn ustida ishlashda qanday usullardan foydalanasiz?", degan savollarga javoban (1–8-jadvallar) qayd etgan ish usullari sirasida uyga vazifa berish ham, uy vazifasini so'rash ham tilga olinmagan[7.148].

Xulosa va takliflar

Matnni ifodali o'qish borasida o'quvchilarga beriladigan bilim, hosil qilinadigan ko'nikma va malakalarning asosiy og'irligi darsdagi matn ustida ishlash zimmasiga yuklanadi, shu asosdagina ushbu ish turini uyga vazifa qilib topshirish mumkin bo'ladi. Uyga matn mazmunini chuqurroq tushunish vazifasi qo'yilganda savollarga javob berish, matndan notanish so'zlarni daftarga yozib chiqish, matn mazmunini qayta hikoya qilish, matnga reja tuzish, matn mazmuni yuzasidan savollar tuzish, jadval yoki grafiklar tuzish kabi ish turlari bajariladi.

Uy vazifasi boshlanishi berilgan matnni davom ettirish mazmunida rejalashtirilsa, darsning matn ustida ishlash bosqichida ikki-uch o'quvchiga o'z variantini aytirish; uyga berilgan vazifa matndagi biror tushuncha, ertak qahramonining xatti-harakati haqida fikr bildirish bo'lsa, bu ishni darsda og'zaki bajara boshlash, o'z fikrlarini uyda yozma bayon qilishni topshirish; vazifa matn mavzusida uy inshosi (yoki hikoya, maqola) yozish bo'lsa, darsning matn ustida ishlash bosqichida biror mavzuda inshoga tayyorlovchi ish turi – bir nechta gap yozish, darsda matnning ayrim til xususiyatlari tahlili o'tkazilsa, uyga ko'rsatilgan til birliklarining tahlilini bajarish topshirig'i beriladi.

Matn mazmuni doirasida beriladigan uy vazifasini so'rash uyga berilgan vazifa bilan mutanosiblikda amalga oshiriladi: uy vazifasi matnni o'qish texnikasi bo'lsa, keyingi darsda avvali darsda matnni sustroq o'qigan bir necha o'quvchiga o'qitib baholash; uyga sintagmatik o'qishni mashq qilish topshirilsa, keyingi darsda so'zlar juftini, ayrim gaplarni, sintagmatik o'qishni nazorat qilish; uy vazifasi matnni o'qish tezligini oshirish bo'lsa, navbatdagi darsda sekund ko'rsatkichi bo'lgan soatdan foydalanib, 3–4 o'quvchining o'qish tezligini tekshirish usullari qo'llanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'qish savodxonligi. Umimiy o'rta ta'lim maktablarining 1- sinfi uchun darslik. I qism./ U.Aydarova, N.Azizova. – Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 80 b.

2. O‘qish savodxonligi: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik. IV qism./ U.B.Aydarova, N.K.Azizova – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 80 b.
3. O‘qish kitobi: 1-sinf uchun darslik / Muallif-tuzuvchilar: T. G‘afforova, E.Shodmonov, G. Eshturdiyeva; Mas’ul muharrir: S. Matchonov. — T.: “Sharq”, 2017. — 128 b.
4. O‘qish kitobi 4-sinf: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik / S. Matchonov [va boshq.]. - Qayta ishlangan va to‘ldirilgan oltinchi nashr.- Toshkent.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2017. - 216 b.
5. Tillaeva R.T. Yuqori sinf adabiyot darslarida o‘quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – Toshkent, 2022. – 45-b.
6. To‘xliiev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi: – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 135-b..
7. Sariev Sh.U. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o‘stirish metodikasini takomillashtirish (1–2-sinf materiallari misolida): Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – Toshkent, 2020. – 164–170 b.
8. Fozilova M.F. Adabiyot darslarida adabiy nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi (nasriy asarlar misolida). Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD ... diss. – Toshkent, 2021. – 53-b.

“ONA TILI – O‘QISH SAVODXONLIGI” FANIDA 4K YONDASHUVI
4K APPROACH TO THE SUBJECT OF "MOTHER LANGUAGE – READING
LITERACY"

ПОДХОД 4К К ПРЕДМЕТУ «РОДНОЙ ЯЗЫК – ГРАМОТНОСТЬ ЧТЕНИЯ»

Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna, Abdullayeva Zarnigor Evadullo qizi

Fayzullayeva G.S.,
Samarqand viloyati pedagogik mahorat
markazi,
pedagogika fanlari doktori (DSc),
dotsent
gulchexrasharipboyevna81@gmail.com

Abdullayeva Z.E.,
Samarqand davlat pedagogika instituti,
I bosqich tayanch doktorant
abdullayevazarnigor44@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilar uchun “Ona tili–o‘qish savodxonligi va uni o‘qitish metodikasi” fanini 4K modeli asosida o‘qitishning samarali usullari yoritilgan. Mazkur model asosida tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlikda ishlash kabi XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar, didaktik o‘yinlar va interfaol metodlar tavsiflangan. Shuningdek, maqolada amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishning metodik asoslari, zamonaviy treninglar tajribasi va yangi darsliklarga mos yondashuvlar misolida tahlillar keltirilgan. Natijada, 4K modeli asosida tashkil etilgan darslar orqali talabalarning kasbiy kompetensiyalari, dars loyihasini tuzish ko‘nikmalari va amaliy faolligi oshishi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, o‘qitish metodikasi, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, hamkorlikda ishlash, pedagogik texnologiyalar.

Abstract. This article explores effective methods for teaching the subject "Mother Tongue – Reading Literacy and Its Teaching Methodology" based on the 4C model for future primary education teachers. It highlights pedagogical approaches, didactic games, and interactive methods aimed at developing 21st-century skills such as critical thinking, creativity, communication, and collaboration. The article also presents methodological foundations for organizing practical lessons effectively, discusses experiences from modern training sessions, and analyzes approaches aligned with new textbooks. As a result, it emphasizes that lessons organized according to the 4C model enhance students' professional competencies, lesson planning skills, and practical engagement.

Keywords: 21st-century skills, teaching methodology, critical thinking, creativity, communication, collaboration, pedagogical technologies.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные методы преподавания предмета «Родной язык – грамотность чтения и методы его преподавания» для будущих учителей, обучающихся по направлению начального образования на основе модели 4К. На основе этой модели описываются педагогические подходы, дидактические игры и интерактивные

методы, направленные на развитие навыков 21 века, таких как критическое мышление, креативность, коммуникация и работа в команде. В статье также представлены методические основы эффективной организации практических занятий, анализ опыта современных тренингов и подходов, подходящих для новых учебников. В результате подчеркивается, что посредством занятий, организованных на основе модели 4K, повышаются профессиональные компетенции учащихся, навыки планирования уроков и практической деятельности.

Ключевые слова: навыки 21 века, методика обучения, критическое мышление, креативность, коммуникация, сотрудничество, педагогические технологии.

Kirish.

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida talabalarining 4K konikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining muhim vazifasiga aylanmoqda. Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik – bular insonlarning kelajakdagi muvaffaqiyatining asoslaridir [10]. Har daqiqada o'zgarib turadigan dunyoda "4K" modeli mayoq sifatida paydo bo'ldi, ta'lim tizimida yangicha g'oyalar, yangicha metodika yuzaga chiqa boshladi hamda yangi darsliklar yaratila boshlandi. O'quvchilarni bu bebaho ko'nikmalar bilan tarbiyalash uchun har bir ta'lim dargohida sharoit yaratilmoqda. Shunga qaramasdan, talabalarda 4K ko'nikmalariga asoslangan dars dizayni to'liq shakllanmagan. Talaba-yoshlarning dars jarayonida sustligi, jamoaviy ishlash qobiliyati pastligi va muammolarga ideal yechim taklif qilolmayotgani fikrimiz isboti bo'ladi. Shunday ekan, 4K modelini ta'lim tizimiga olib kirishda yangi metodik yondashuvlar ishlab chiqish, talabalarda bu ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalarni joriy etish maqsadga muvofiq.

Yurtboshimiz shuning uchun ham ta'lim sohasida juda kop islohotlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, 2023–2024-o'quv yilidan boshlab 1–4-sinflarda yangi avlod darsliklari joriy qilindi. Respublikadagi barcha hududlarda "4K modeli asosida dars berish" mavzusida treninglar o'tkazilmoqda. Bilamizki, yaqinda Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazida ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy metodik yondashuvlarni targ'ib qilish maqsadida "XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi" mavzusida o'quv-amaliy seminar tashkil etildi [7; 32-b.]. Seminar davomida 4K modeli asosida pedagogik mahoratni oshirishga qaratilgan turli tajribalar almashildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Ushbu ko'nikmalarni zamonaviy ta'limga kiritgan asosiy tashkilotlardan biri – Partnership for 21st Century Skills (P21) tashkilotidir. Bu tashkilot 2002-yilda AQShda tashkil etilgan bo'lib, XXI asr uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar tizimini ishlab chiqqan. P21 tashkiloti ta'limni zamonaviy mehnat bozori talablariga mos uyg'unlashtirish maqsadida 4K ko'nikmalarini muhim kompetensiyalar sifatida ilgari surdi. Shuning uchun ham 4K ko'nikmalari muallifi sifatida P21 (The Partnership for 21st Century Skills) tashkiloti ko'rsatiladi [8]. 4K ko'nikmalari shu tarzda vujudga keldi va butun dunyo ta'limiga yoyildi. Shuningdek, XXI asr talabasida XXI asr ko'nikmalari bo'lishi kerak. Talabalarda 4K ko'nikmalarini real muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv, ochiq muloqot va jamoaviy ishlash orqali shakllantirish zarur [9]. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari ham 21-asr ko'nikmalarini bilishi va amaliyotda qo'llay olishi muhim.

2024-yilda K.S.Oslanovanning "4K modeli ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion usullardan foydalanish" uslubiy qo'llanmasi nashrdan chiqdi. Ushbu uslubiy qo'llanma boshlang'ich sinf

o'quvchilarida 4K modeli ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion usullardan foydalanib, zamonaviy yondashuvlar asosida dars berishga bag'ishlanadi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, Karima Qosimova boshchiligidagi 2009-yil "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" [4; 352-b] darsligi ishlab chiqildi. 2017-yilga kelib esa G'oyibnazar Ernazarovning "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" [1; 198-b] pedagogika kollejlari uchun o'quv qo'llanmasi, Safo Matchonov, X. Bakiyeva, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldoshova, G. Xolboyevlar hammualliflikda "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" [2; 644-b] darsligi yaratildi, bu darslik va qo'llanmalar asosida o'quv dasturlari, sillabus tuzildi va talabalarga o'qitilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" metodikasi fani orqali 4K ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini 4K ko'nikmalarini rivojlantirish deb belgilanib, tajriba ishlari O'zbekiston - Finlandiya pedagogika institutining 3-kurs boshlang'ich ta'lim yo'nalish tahsil olayotgan talabalar jalb qilindi.

Tahlil va natijalar. Tahlillarimiz mantiqiy davomi sifatida tadqiqotimiz obyekti bo'lgan boshlang'ich ta'lim talabalariga "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" fanini 4K modeli asosida o'qitish tushunchasiga doir izlanishlarimizga to'xtalamiz. Bu fan doirasida quyidagi ko'nikmalar rivojlanadi:

- jamoaviy ishlash, rolli o'yinlar, guruhlararo bahslar orqali hamkorlik;
- og'zaki va yozma nutqni o'stirish, o'quvchilar bilan muloqotga kirishuvchanlik, bo'lajak hamkasblari bilan til topishish orqali kommunikativlik;
- insho, bayon, diktantlar yozish, husnixat darslarini olib borish usullari, darslarda loyihalar yaratish orqali kreativlik;
- muammoli vaziyatlar yaratish hamda ularga yechim berish, tahlil qilish qobiliyati, matnlar bilan ishlash orqali kritik fikrlash. Yodlash, ma'lumotni haddan tashqari yuklash va qolipga solingan test kabi hozirgi ta'lim muammolari ko'pincha 4K ko'nikmalarni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi [8].

Amaliy mashg'ulotlarni 4K modeli asosida tashkil etishda quyidagilar inobatga olinadi.

1. Maqsadning aniqligi;
2. 4K modeli asosida bajariladigan ish turlari;
3. Darsda qo'llaniladigan 4K texnologiyasiga asoslangan metod va vositalar;
4. Ish turlarini tanlashda mantiqiy izchillik;
5. Talabalarda 4K ko'nikmalarini rivojlantirishda yutuq va kamchiliklarni aniqlash;
6. Talabalarining mustaqilligi va faolligini ta'minlash; [5; 104-b]

Quyida "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" fanidan 4K ko'nikmalarini rivojlantirishning bir qancha usullari keltirilgan:

Kritik (tanqidiy) fikrlashni rivojlantiruvchi usullar:

"5 BURCHAK" usuli

Tavsifi: Bu usul o'rganilayotgan mavzuni turli tomondan, ketma-ketlikda, osondan qiyinga tomon yo'nalishda tasavvur etish imkoniyatini beradi. Beshburchakning har tomoni muayyan bir topshiriqni ifodalaydi.

- 1-qadam: O'rganilayotgan mavzu haqida bilganlaringizni yozing.
- 2-qadam: Mavzuning o'rganilish tarixi haqida nimalarni bilasiz?
- 3-qadam: Fikrlaringizni izohlang. Nima uchun biz bu mavzuni o'rganishimiz kerak?
- 4-qadam: O'quvchilarga bu mavzuni qanday metodika asosida o'rgatamiz?

5-qadam: Dars jarayonida qanday yangicha metodlardan foydalanishingiz mumkin va natija qanday bo‘ladi?

Erishiladigan natija: Bu usul yakunida talabalar o‘rganilayotgan mavzuga turli nuqtai nazardan qarashga, taqqoslashga va darsni rejalashtirishga o‘rganadi. Ma’lumotlarni aniq, to‘g‘riligini tanqidiy baholashadi.

Qo‘llanilish doirasi: Bu usuldan barcha fanlarning darsni mustahkamlash qismida foydalanish mumkin.

Foydalanish vositalari: 5 burchak chizilgan A4 formatli qog‘oz.

Kreativ (ijodkorlik) fikrlashni rivojlantiruvchi usullar:

“POPCORN” usuli

Tavsifi: Bu usul talabalarning kreativligi oshirishga qaratilgan. Popkornni sariq rangli stikkerdan ichiga qiziqarli shart yoki topshiriq yozib yumaloqlab tayyorlab olamiz. Berilgan topshiriqlar dars mavzusi yoki darsdan tashqari antiqa shartlardan tashkil qilinishi mumkin. Savollarga kreativ yondashib javob bergan talabalar rag‘batlantiriladi.

Erishiladigan natija: Bunda talabalar tasavvurida – ko‘plab antiqa va nostandart g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyatlari qobiliyatlari rivojlanadi hamda muammolarga oson yechim topishni o‘rganadi.

Qo‘llanilish doirasi: hamma fan uchun

Foydalanish vositalari: Popcorn ko‘rgazmasi uchun qog‘oz stakan, sariq rangli stikkerlar kerak.

Kommunikativlik (muloqot) ni rivojlantiruvchi usullar:

“4 KVADRAT” usuli

Tavsifi: 4 kvadrat usuli asosan kommunikativlikni oshirishga mo‘ljallangan bo‘lib bunda 1 ta kvadrat ochilib 4 ta kvadrat hosil bo‘ladi, ya’ni bitta kvadrat tanlab, 4 ta savolga javob beriladi. Har bir kvadratchalar ichida berilgan savol va topshiriqlar mavzu asosida, mantiqiy bog‘liqlikda bo‘ladi.

Erishiladigan natija: Bu usul orqali talabalarda o‘z fikr va his-tuyg‘ularini ifodalash, taqdim etish, qabul qilish va o‘z mulohazalarini aniq dalillash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Qo‘llanilish doirasi: Hamma fan uchun.

Foydalanish vositalari: A4 formatdagi qog‘ozdan kvadrat shakllari tayyorlanadi.

Kollaboratsiya (hamkorlikda ishlash) ni rivojlantiruvchi usullar:

“TANGA” usuli

Tavsifi: Ushbu usulni biror bir hodisa, jarayonga nisbatan munosabat bildirish uchun qo‘llash mumkin. O‘rganilayotgan mavzuning ijobiy va salbiy tomonlari haqida jamoaviy bahs yuritiladi.

Erishiladigan natija: Bitta narsa yoki tushunchani ikki tomonlama tasavvur etish va qabul qilish, o‘zaro solishtirish yoki tahlil qilish, hamkorlikda ishlash va tanqidiy mushohada rivojlanadi.

Qo‘llanilish doirasi: Ona tili-o‘qish savodxonligi va uni o‘qitish metodikasi fani

Foydalanish vositalari: 2 tomoniga tanga rasmi tushirilgan tarqatmalar. Tavsiya etilayotgan metod va usullar dars mazmunini ochishga, talabalar faolligini oshirishga yordam beradi. Bu metodlardan foydalanish auditoriyani jonlantiradi, darsda o‘zgacha atmosfera yaratadi. Oliy o‘quv yurtida boshlang‘ich ta’lim talabalariga “Ona tili-o‘qish savodxonligi va uni o‘qitish metodikasi” fanining ham uzluksiz o‘tilishidan maqsad o‘zbek tilini chuqur o‘rganishdir. Mazkur fan boshlang‘ich ta’lim talabalarining fikrlash doirasi, nutq madaniyati va etikasini shakllantiruvchi asosiy fan hisoblanadi. Bu fan negizida talabalarning kasbiy tayyorgarligi oshiriladi. Zero, o‘zbek milliy tili hozirgi o‘zbek millatiga mansub bo‘lgan barcha kishilarning umumiy va yagona tilidir [3; 400-bet]. Shunday ekan, o‘z ona tilimizni o‘rganish va o‘rgatish - biz pedagoglarning oliy maqsadi.

Xulosa.

Demak, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har bir dars 4K modeli asosida o‘rgatilsa, sezilarli darajada yuqori natijalarga erishish mumkin. Qachonki, talabalar savol berish, fikr yuritish va

takomillashtirish uchun o'zlarini xavfsiz his qilsalar, o'shanda o'sish bo'ladi. XXI asr ko'nikmalarining ta'lim jarayoniga singdirishning vazifasi ham shunda, ya'ni bo'lajak pedagoglar bilim olishda do'stona, haqiqiy raqobat muhitini yaratishdir. O'zbekiston ta'lim dasturlariga 4K texnologiyasi chuqur integratsiya qilinishi zarur, chunki tanqidiy fikrlaydigan, muammolarni ijodiy hal qila oladigan, samarali muloqot qila oladigan va uzluksiz hamkorlik qila oladigan kadrlar hamisha kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" G'oyibnazar Ernazarov pedagogika kollejlari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent-"ILM ZIYO"-2017 198-bet
2. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" darslik. Safo Matchonov, X. Bakiyeva, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, G. Xolboyeva. T.: "Ishonchli hamkor", 2021. 644-b
3. Ona tili. O'quv qo'llanma. F.T. Shodiyev. Samarqand, SamDU nashri, 2020, 400 bet
4. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. K. Qosimova, S. Matchonov, Sh. Yo'ldosheva, Sh.Sariyev.-T.: "Noshir", -2009. 352-b
5. Ta'lim texnologiyalari. Ilmiy-uslubiy jurnal. 2014-yil 2-son. 104-b
6. 4K modeli ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion usullardan foydalanish. Uslubiy qo'llanma. K. S. Oslanova. Jizzax 2024-yil. 34-b
7. Boshlang'ich ta'lim. 2025-yil 4-son. 32- b
8. Internet ma'lumotlari
9. <https://pedagogs.uz/ped/article/view/1274/1234>
10. <https://pedagogs.uz/ped/article/view/1279/1239>

PEDAGOGNING KASBIY RIVOJLANISHI – TA'LIM SIFATI KAFOLATI
PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS – A KEY TO QUALITY
EDUCATION
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГА – ЗАЛОГ КАЧЕСТВА
ОБРАЗОВАНИЯ

Haydarov Komil Donabayevich

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchining kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar, pedagogik mahoratni oshirish masalalari, bugungi o'qituvchining ma'naviy qiyofasi, uning mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimida bo'layotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini yaxshi anglashi va ushbu jarayonning faol ishtirokchisi bo'lishi zarurligi to'g'risida mushohada yuritiladi.

Tayanch iboralar: *ma'naviyat, ta'lim islohotlari, kasbiy rivojlanish, uzluksiz ta'lim, ma'naviy barkamollik, pedagogik mahorat.*

Abstract. This article examines issues related to the professional development of teachers, the enhancement of their pedagogical skills, and their spiritual growth. It also highlights the importance of understanding the essence of educational reforms in our country and the necessity for teachers to actively participate in these processes.

Keywords: *spirituality, educational reforms, professional development, lifelong education, spiritual perfection, pedagogical mastery.*

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные с профессиональным развитием учителя, повышением его педагогического мастерства, духовного облика учителя, осознанием сущности реформ в сфере непрерывного образования в нашей стране и необходимостью стать активным участником этих процессов.

Ключевые слова: *духовность, реформы образования, профессиональное развитие, непрерывное образование, духовное совершенство, педагогическое мастерство.*

Haydarov K.D.

*Viloyat pedagogik mahorat
markazi, falsafa fanlari doktori
(DSc), professori,
komilhaydar58@gmail.com*

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-231-son qarori [2] "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta'minlash, ularning kasbiy bilim, ko'nikma va mahoratini muntazam oshirib borish" maqsadida qabul

qilingan bo‘lib, u maktab ta‘limini yangi bosqichga ko‘tarish, o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini muntazam ravishda oshirib borishni nazarda tutadi.

Davlatimiz rahbarining sa‘y-harakatlari bilan ta‘lim sohasida paydo bo‘lgan muammolar birin-ketin ijobiy yechimini topmoqda, soha jonkuyari bo‘lgan muallimning obro‘yi tiklanib, ijtimoiy mavqei kuchayib bormoqda. Prezidentimizning keyingi yillarda qabul qilgan Farmon va Qarorlarida pedagog xodimlarning qadr-qimmatini va nufuzini oshirish, ularning moddiy-ma‘naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgani bejiz emas. Bunday amaliy chora-tadbirlarning joriy etilishi pedagogik ta‘limning sifati va natijadorligini oshirish, uni ilg‘or mamlakatlar darajasiga olib chiqishda g‘oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ma‘naviyatning qudratli kuchi shundaki, u insonlarni yagona maqsad sari hamjihat bo‘lib intilishga undaydi. Inson - jamiyat taraqqiyoti taqdirini hal qiladigan ulug‘ zot. Ma‘naviyatning asosiy vazifasi esa inson qalbini poklashga qaratilmog‘i kerak.

Bugun muallim yangi O‘zbekistonning tom ma‘nodagi tayanch ustuni, ma‘naviyatning chinakam timsoli bo‘lishi lozim. U odamlarga nur, ziyo, go‘zallik baxshida etuvchi inson. U o‘zining aynan shu xislati bilan boshqalar uchun ibrat, namuna. El-yurtga ma‘rifat ulashib, ma‘naviyat chashmasidan bahramand etgan o‘qituvchi, ya‘ni ustoz, murabbiy doimo odamlarning izzat-ikromiga sazovor bo‘lib kelgan. Xalqimiz muallim hurmatini har doim joyiga qo‘ygan. Ilm-ma‘rifatga havas, intilish bizning zaminimizda azaldan oliy qadriyat hisoblangan.

Muborak hadislarda “Beshikdan to qabrgacha ilm izla”, deb bejiz aytilmagan. Bugungi muallim o‘z ustida muntazam izlanishi, muallimlik tajribasi va mahoratini tinmay oshirib borishi darkor. Zotan, muallimlik - dunyodagi eng savobli, ezgu va g‘oyat sharaflilik kasb. Shu boisdan, bugungi muallim tom ma‘noda yangi jamiyatning bunyodkori, yaratuvchi inson bo‘lishi lozim.

Adabiyotlar tahlili.

Umuman, mamlakatimiz olimlarining ta‘lim to‘g‘risida, jamiyatda muallimning o‘rni, milliy qadriyatlarning shaxs tarbiyasidagi ahamiyati to‘g‘risidagi falsafiy-pedagogik tadqiqotlar salmog‘i tobora ortib bormoqda. Xususan, N.Komilov, Q.Nazarov, X.Shayxova, M.Xajieva, Sh.Negmatova, M.Quronov, A.Ibragimov kabi faylasuf va pedagog olimlarning tadqiqotlari bunga misol bo‘la oladi. Ularning tadqiqotlarida ma‘naviy barkamollik, insonning ma‘naviy-axloqiy shakllanishida ta‘limning o‘rni, ma‘naviyatga tahdid, unga qarshi kurash, milliy tarbiyani qaror toptirish, bunda ziyolilarning vazifalari kabi ezgu vazifalarni yoritishga keng o‘rin berilgan.

Uzluksiz ta‘lim tizimiga ma‘naviy qadriyatlarni joriy etish, pedagogikaning tarbiyaviy tamoyillarini kuchaytirish, pedagogning metodik mahoratini oshirish muammolari turli soha olimlari va mutaxassisleri tomonidan o‘rganilgan. Ammo pedagogik mahoratning uzluksiz ta‘lim tizimi sifati va mazmuniga ta‘sir masalasi butun jarayon sifatida kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Ushbu maqola mazkur muammoga o‘ziga xos yondashuv sifatida uning ahamiyatini belgilaydi.

Mavzuga doir olib borilgan tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, mamlakatimizda ta‘lim ravnaqi yo‘lida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar bilan bir qatorda pedagogik jamoa a‘zolarining teran fikrlashlari, sog‘lom turmush tarzini kechirishlari, ma‘naviy yuksak fazilatlarga ega bo‘lishlari, ijodiy muhitda ezgu, savob va yaratuvchilik ishlarini olib borish – pedagogik mahoratni oshirishning muhim yo‘nalishlari sifatida davrning o‘zi taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlatimiz rahbarining “Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta‘lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak”, degan da‘vati ayni paytda pedagogik faoliyatimizda chinakam dasturulamal bo‘lishi zarur.

Shu ma'noda bugungi pedagog mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimida bo'layotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini yaxshi tushunishgina emas, balki yangi jamiyatni barpo etish jarayonidagi shaxsiy mas'uliyatini ham teran anglashi, o'zining bilimi, yuksak ma'naviyati va shaxsiy ibrati bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim.

Yurtimiz tarixiga nazar solsak, xalqimizning ziyo ahliga, ya'ni ustozu-murabbiylarga ehtiromi bejiz emasligiga imon keltiramiz. Qadimdan ma'naviyat eshigi, ma'rifat beshigi bo'lib kelgan Samarqandda ne-ne daholar, ilmu-urfon namoyondalari yashab o'tmagan. Imom Al-Buxoriy, Imom Al-Moturudiy, Imom Ad-Doramiy, Maxdumi A'zam, Abullays Samarqandiy, Mirzo Ulug'bek, Qozizoda Rumi singari buyuk ajdodlarimizning muborak nomlari Mag'ribdan Mashriqqacha - yetti iqlimga dong'i ketgan. Ulug' ajdodlarimiz yaratgan ulkan silsila bugun ham, ertaga ham, undan keyin ham davom etaveradi. Bugungi ziyolilarimiz, eng avvalo, o'qituvchi va murabbiylarimiz ana shu silsilaning davomchilaridir. Ulug' ajdodlar an'anasiga sadoqat ular pedagogik faoliyatining mazmun-mohiyatini tashkil etmog'i lozim.

Mamlakatimizda "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi esa o'qituvchining ijtimoiy himoyasini qonun bilan kafolatlabgina qolmay, uning o'z ustida mustaqil ishlashi, faqat ta'lim sifatini o'ylashi, uning mazmunini oshirishga hissa qo'shish borasida faoliyat olib borish imkoniyatlarini ham yaratdi [1]. Davlatimiz rahbari hamda hukumatning tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan Farmon va Qarorlarida o'qituvchining bilim darajasi va pedagogik mahoratini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Tahlil va natijalar.

Mamlakatimizda keyingi yillarda maktab ta'limi tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pirovardida uning sifati va samaradorligini oshirishga qaratildi. Bunday ezgu maqsadga faqatgina o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish orqali erishish mumkin. Agar o'qituvchida pedagogik mahorat yetishmasa, ta'limda samara haqida gap bo'lishi mumkin emas. Pedagogik mahorat eng avvalo o'qituvchining qiyofasi (imiji), uning ilmiy va ma'rifiy salohiyati, g'oyaviy yetukligi, shaxsiy sifatleri, o'quvchi yoshlar oldidagi obro'-e'tibori, hayotiy tajribasi va ko'nikmalariga bog'liq, albatta.

Mahoratli o'qituvchi qaysidir ma'noda qobiliyatli ham bo'ladi. Qobiliyat esa mehnat orqali o'z kasbining ustasi bo'lish, "kasbga sho'ng'ib ketish" degani. Pedagoglik kasbini tanlagan kishi o'z maqsadiga erishish uchun tinmay izlanishi, o'rganishi, malaka va ko'nikmalarini doimiy ravishda oshirib borishi lozim. Chunki zamon bir joyda to'xtab turmaydi, u doimo olg'a qarab ketadi. Shu bois, davr o'qituvchi oldiga yangidan yangi vazifalar qo'yadi. Bugungi o'qituvchi zamonga "moslashish" emas, undan bir qadar oldinda yurishga intilishi kerak. Dono xalqimizning "Bilgan kishi "bildim" demas, bildim desa – bilgani emas", degan hikmati [5.40] ham aslida shuni nazarda tutadi.

Pedagogik mahoratli bo'lishi uchun o'qituvchi qanday talablarga javob berishi lozim? Bugun o'qituvchilar, umuman, ta'lim xodimlari oldiga qo'yilayotgan talablar quyidagilardan iborat: birinchidan, muallim o'z fani - mutaxassisligini puxta bilishi zarur; ikkinchidan, u o'z bilimini o'quvchi (talaba)ga yetkazib berish mahoratiga ega bulishi kerak; uchinchidan, pedagog psixologik (ruhiy) tayyorgarlikka ega bo'lishi lozim; to'rtinchidan, o'qituvchi o'z ustida muntazam ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi maqsadga muvofiq. Ushbu talablarni o'zida mujassamlagan o'qituvchi faoliyatida, albatta, ijobiy o'zgarishlar, rivojlanish kuzatiladi.

Ushbu talablarni birma-bir tahlil qilib ko'raylik. Dastlabki ikki talab, bizningcha, barchaga tushunarli, uchinchi talab - o'qituvchida psixologik, yani ruhiy tayyorgarlik zarurligini hamma ham tushunavermaydi. Tasavvur qiling: sinfda 25-30 nafar o'quvchi bo'lsa, ularning har biri o'zgacha olam, o'qituvchi har qaysisining qalbiga yo'l topishi kerak, ularning har biriga individual yondashuv zarur. Buning uchun o'qituvchidan nima talab etiladi? – Ruhiy tayyorgarlik, albatta. Shu ma'noda bugungi pedagog ma'lum darajada ruhshunos bo'lishi kerak, degan talab to'g'ri va o'rindir.

Fikrimizcha, uchinchi talabga qo'shimcha sifatida mafkuraviy tayyorgarlikni ham kiritish zarur, chunki o'qituvchida muayyan darajada falsafiy mushohada yoki g'oyaviy saviya yetishmasa, u o'qitgan o'quvchidan kelajakda munosib kadr yetishib chiqishi qiyin. Mafkuraviy tayyorgarlik faqatgina umumta'lim maktabi o'qituvchisi emas, oliy ta'lim tizimi professor-o'qituvchilari, barcha olim va mutaxassislar uchun eng zarur xususiyatlardan biri bo'lishi lozim.

“Pedagogik mahorat” degan tushuncha aslida yangi emas, u falsafiy va pedagogik mazmundagi adabiyotlarda avvallari ham ko'p uchragan. O'sha davrlarda ham mahoratli o'qituvchilar bo'lgan. Mahoratli muallim hech qachon shogirdlari xotirasidan o'chmaydi, ular mahoratli ustozlarini doimo chuqur ehtirom va minnatdorlik bilan tilga oladilar. Sharq mutafakkiri Nosir Xusrav “Kimki shogirdlikka chin dildan shod, bir kun o'zi ham bo'lg'usi ustod” [5.540], deganda shuni nazarda tutgan.

Keyingi yillarda pedagogik mahoratning zarur omillaridan biri bo'lgan “malaka oshirish” degan ibora qaysidir ma'noda “kasbiy tayyorgarlik” degan tushuncha bilan o'rin almashayapti. Chunki kasbiy tayyorgarlik pedagogik mahoratni oshirishning bir butun, yaxlit jarayoni bo'lib, uning pirovard natijasi o'qituvchining improvizatsion xususiyatlarini rivojlantirishgina emas, balki eng avval pedagogik-psixologik, metodik va mafkuraviy tayyorgarlik darajasini ko'tarish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar qaror topishiga erishishdan iborat bo'lishi lozim.

Dunyoning eng taraqqiy etgan davlatlaridan biri bo'lgan Germaniyada o'qituvchilik o'ta mas'uliyatli va e'tiborli kasb sanaladi. Ushbu kasbni tanlagan odam ko'p mehnat qilishi, o'z ustida tinmay ishlashi, o'z malakasini doimiy oshirib borishi talab etiladi. Ushbu mamlakatda masofadan turib malaka oshirish, masofadan o'qitish tizim sifatida shakllangan. Uning eng ixcham va qulay shakllari amaliyotga joriy etilgan. Masalan, Berlindagi LIZUM (mintaqalararo pedagogika instituti)da asosan multiplikatorlar tayyorlanadi. Multiplikatorlar o'zlari ishlayotgan maktab va gimnaziyalarda o'qituvchilarning malakasini oshiradilar. Mazkur institutda bag'oyat ko'p informatsiyani o'zida mujassam etgan modul tizimlari yaratilgan. Bunday tizimlar nemis tilidan boshqa tillarda ham yaratilgan. Shuningdek, ushbu institut xodimlari Berlin va Brandenburg federal yerlari maktablari uchun modul yaratish maqsadida platformalarni taqdim etadilar. Institutda barcha fanlar bo'yicha o'quv platformalari mavjud. Federal yerlardagi ta'lim massasalari serverlar orqali bog'langan bo'lib, bunday tarmoq Yevropaning nemis zabon mamlakatlarini ham birlashtiradi.

Multimedia va internet tarmog'idan unumli foydalanish, o'qituvchilar malakasini oshirish jarayonida axborot-kommunikatsiya va boshqa texnika vositalarini keng qo'llash Germaniyada odat tusiga kirgan. Mashg'ulotlarda ko'rgazmalilik kuchli bo'lib, ta'lim samaradorligini ko'tarishda muhim o'rin tutadi. O'qituvchilarning slaydlar, mavzuga doir tarqatma materiallar yaratish borasidagi tajribalari ham e'tiborga molik.

O'zbekiston Prezidentining yuqorida qayd etilgan “Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-231-qarorida muallimlarning pedagogik mahoratini oshirish maqsadida ta'lim muassasalarida “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” belgilanganligi bejiz emas. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'qituvchi ta'limning eng zamonaviy, ilg'or shakl va uslublarni puxta egallashidan tashqari davlatimizning ta'lim sohasida olib borayotgan siyosatining mazmun-mohiyatini, umuman, demokratik islohotlarning ta'lim ravnaqiga ta'sirini ham chuqur bilishi, tafakkuri, mushohada va nutq madaniyatini oshirishga ham intilishi lozim. Chunki ta'limning yoshlar tarbiyasidagi ta'sirchanligi ikkita muhim ko'rsatkich – sifat va samaradorlik orqali belgilanadi va ushbu kuo'satkichlarga aynan o'qituvchining mahorati tufayli erishiladi.

O'qituvchilar malakasini oshirishning hozirgi (yangi) tizimini joriy etishdan ko'zlangan asosiy maqsad ham shunga qaratilgan. Bugun o'z malakasini oshirmoqchi bo'lgan o'qituvchi metodik mukammallikka erishish barobarida g'oyaviy va ruhiy tayyorgarligini oshirishi, tafakkurini, ijodkorlik

xususiyatlarini boyitib borishi talab etiladi. O'qituvchining kasbiy malakasini muntazam oshirib borishi bugun davr taqozosiga aylandi. Lekin malaka oshirish, ya'ni kasbiy rivojlanish jarayoni – bu o'qituvchining barcha “nuqson”lardan xalos bo'lishi degani emas. Bunda “qars - ikki qo'ldan” degan tamoyil mavjud bo'lishi lozim. O'z ustida muntazam ishlamas ekan, o'zini “qiynashni” istamas ekan, o'qituvchi nuqsonlardan qutula olmaydi.

Hududiy pedagogik mahorat markazlari, shuningdek, pedagogik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari hamda nodavlat ta'lim tashkilotlari tomonidan malaka oshirishning turli xil muqobil shakllari, pedagogik tayyorgarlik modullarining joriy qilinishi, “hayot davomida o'qish” tamoyilini amaliyotga tatbiq etilishi muallimning mahoratini oshirish sari tashlangan muhim qadamlar bo'ldi.

Kuzatuv va tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda maktabning o'zi malaka va mahoratni oshirish o'chog'i bo'lishi lozim. Har bir maktabda darslarga kirish va kuzatish, tahlil qilish, yangi innovatsion usullarni keng joriy qilish, o'zaro tajriba almashish, jamoatchilik nazorati, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va ommalashtirish ishlari yuqori saviyada tashkil etilgan bo'lishi kerak, bir so'z bilan aytganda, maktabda hayot “qaynashi” zarur.

O'qituvchining ilmiy tadqiqot ishlariga o'rganishi uning o'z ustida ishlashida muhim omildir. Albatta, agar u davriy nashrlarga maqolalar yozib tursa, loyihalar, grantlarda ishtirok etsa, ilmiy anjumanlarda ma'ruza qilsa uning mahorati oshib borishi shubhasiz. Ilgari o'qituvchi majburiy mehnatga jalb etilib, o'z ustida ishlashiga vaqt topolmas edi. Endilikda bunga barham berildi, mustaqil ishlashga vaqt ham, imkoniyat ham bor. Buni to'g'ri anglab yetgan o'qituvchilar o'z ustida ishlashga o'rganmoqdalar. Ushbu jarayonni har tomonlama qo'llab-quvvatlash zarur.

Bugungi pedagog o'z kasbining ustasi bo'lishi bilan birgalikda o'zining turmush tarzi bilan ham boshqalarga namuna bo'lishi kerak. Tarbiyada eng ta'sirchan omil – bu shaxsiy ibrat, namuna. Davlatimiz rahbarining “O'qituvchi va murabbiylar biz uchun ibrat namunasi, yuksak insoniy fazilatlar timsolidir”, degan ilhomdosh so'zlari o'qituvchi ma'naviyatimizning tom ma'noda andozasi ekanligini tasdiqlaydi.

Bugungi muallim ma'naviy o'tmishimizning tarixiy ildizlarini teran anglashi va uni o'quvchi yoshlar ongiga singdira olishi zarur. Masalan, u o'quvchi yoshlarni buyuk sohibqiron bobomiz Amir Temur vafotidan so'ng yurtimizda feodal tarqoqlik avj olgani, keyinchalik o'lkada uchta xonlik vujudga kelib, ular o'rtasidagi o'zaro kelishmovchiliklar tufayli mehr-oqibat bir qadar ko'tarilgani, bundan foydalangan chor Rossiyasi yurtimizni bosib olganligi va shu tariqa milliy-ma'naviy qadriyatlarimizga putur yetishiga sabab bo'lgan tarixiy xatolarga yo'l qo'yish mumkin emasligiga ishonirishi lozim. “O'z g'oyang bo'lmasa, sening yurtingda chet g'oya kelib hukmronlik qiladi” degan tarixiy hikmat yetmish yildan ortiq davom etgan kommunistik istibdod davrida isbot topganini xalqimizga, yosh avlodga tushuntirish borish o'qituvchining burchidir.

Bugungi o'qituvchi kechagi muallimdan butunlay farq qiladi. Endilikda o'qituvchilik mas'uliyati har qachongidan ham yuksak va sharaflidir. Bu mas'uliyat XXI asr kishisini kamol toptirish demakdir. Yigirma birinchi asr - aql zakovat asri deya e'tirof etilganligini inobatga olsak, o'qituvchi mas'uliyati naqadar muhimligini anglab yetamiz. Farzandlarimizni erkin fikrlashga o'rgatish, ularda mustaqil dunyoqarashni shakllantirish o'qituvchi faoliyatining mazmuni va mohiyatini tashkil etadi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev o'z asarida buyuk mutafakkir ajdodimiz Yusuf Xos Hojib merosidan “Dunyoda ikki turli inson haqiqiy inson sanaladi: biri – o'rgatuvchi, biri – o'rganuvchi” degan iqtibosni juda o'rinni keltirgan edi [3.423]. O'rgatuvchi – ustoz, o'rganuvchi – shogird munosabatida ustozning mas'uliyati kattadir. Yaxshi o'qituvchi deganda kasbiy mahorati yuqori bo'lgan muallimni tushunamiz.

Pedagogik mahorat o'qituvchining ma'naviy yuksakligidan dalolat beradi. “Pedagogika» so'zi “Bola yetaklayman» degani, demak, pedagog - bolani yetaklovchi shaxsdir. Lekin bolani yetaklay olish

uchun nima kerak? - Mahorat kerak! Yaponlar yoki koreyslar taraqqiyotda nega ilgari ketishdi? Chunki, ular ta'limga zo'r berib, yangi pedagogik texnologiyalarni dadil joriy qildilar. Ular bolalarni o'qitishdan ko'ra, o'qishga o'rgatishni ma'qul ko'rdilar. Boshqacha aytganda bolani baliq yeyishgagina emas, baliq ovlashga ham o'rgatdilar. Pedagogik mahorat o'qituvchi ma'naviyatining tarkibiy qismiga aylansagina u o'quvchida erkin fikrlash ko'nikmalarini shakllantira olishi mumkin.

Ma'naviy va mafkuraviy yetuklik, kasbiga sadoqat, uni hayotining mazmuni deb bilish, vatanparvarlik, milliy g'ururlilik, ilmga moyillik, bilimdonlik, tashkilotchilik, xushmuomalalik, kommunikativlik bugungi o'qituvchining shaxsiy sifatlari bo'lishi lozim. "O'quvchilarni o'ziga jalb qila olish, ishtiyoqini o'yg'ota olish, milliy zamonaviylik g'oyasini singdirib, milliy-tarbiyaviy vazifalarga ruhlantira olish; o'zini "mukammal, zamonaviy o'zbek ziyolisi" siymosiga ongli ravishda tayyorlash va takomillashtira borish; o'zbek tilida sof, tiniq, ifodali, ta'sirli, ohangdor so'zlash; notiqlik va aktyorlik mahorati; yuz-qiyofa, ko'z, qo'l, gavda harakatlari orqali o'z nutqining ta'sirchanligini oshira olish; his-tuyg'ularni jilovlay olish; o'quvchilarga bevosita va parallel ta'sir ko'rsata olish va h.k." [4.198] lar pedagogik mahoratning muhim belgilaridir.

Shu nuqtai nazardan, bugun o'qituvchi ma'naviy targ'ibotning eng oldingi marrasida turishi lozim. Dunyoviy ilmlardan saboq berar ekan, u "Men vatan ravnaqi uchun nima qildim?" degan tuyg'uni o'zi va o'quvchilar ongi-shuuriga joylashi kerak. Spitamen va Shiroq, To'maris va Muqanna, Jaloliddin Manguberdi va Temur Malik timsolida vatanparvarlik ibratini yoshlarimiz vujudiga singdirish, avlodlar tomirida sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzolarning qoni jo'sh urayotganini tushuntirishi zarur.

Mavzu doirasida online so'rovnoma o'tkazilganda respondentlarga "Har bir o'qituvchi buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosini bilishi va o'quvchilarga singdirib borishi kerak", degan fikrga munosabatingiz?" degan savol berilganda ularning 90,3 foizi (!) "to'g'ri, ma'qullayman" degan javobni bergani, ayniqsa, "milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni maktab ta'limi mazmuniga singdirishda qaysi omil muhim?" degan savolga ularning 91,4 foizi "o'qituvchining pedagogik mahorati" deb javob bergani asosida xulosa qilish qiyin emas: bugungi o'qituvchi ma'naviy qadriyatlarimizni chuqur bilishi va ularni ta'lim mazmuniga singdirib yubora oladigan mahoratga ega bo'lishi kerak!

O'quvchi yoshlarimizning Vatanga e'tiqod, milliy iftixor tuyg'ularini umumbashariy qadriyatlar, dunyo xalqlari tarixida o'chmas iz qoldirgan voqealar, jasorat namunalari misolida ham tushuntirish orqali oshirib borish bugun uzluksiz ta'lim islohotining muhim talabi ekanligi barchaga ayon. Ma'lumki, ikkinchi jahon urushi nihoyasida Xirosima va Nagasaki shaharlariga bomba tashlangandan so'ng dunyo afgor ommasida yaponlar bombaning asoratidan uch yuz yil mobaynida qutula olmaydi, degan tasavvur paydo bo'lgan edi. Ammo bunday farazlar haqiqat bo'lib chiqmadi, yaponlar o'zlarini qo'lga olib, irodali xalq ekanligini namoyish qildilar, jonkuyarlik va fidoyilik namunalari ko'rsatib mehnat qilishdi. Natijada Yaponiya dunyodagi eng rivojlangan davlatlar qatoriga chiqdi.

Yoki, o'z davlatiga haqiqiy mehr-muhabbat, yuksak ishonch namunasini Janubiy Koreya fuqarolari ko'rsatganliklarini yodga olish joizdir. Koreya moliyaviy inqirozga uchraganida fuqarolar hukumatning biror da'vatisiz ham o'z sarmoyalarini, ayollar hatto qimmatbaho taqinchoqlarini davlat g'aznasiga olib kelib, ikki qo'llab topshirganlar. Hukumat esa, o'z navbatida, burchini ziyodi bilan bajardi: mamlakat yana oyoqqa turib olishi bilan asl vatanparvar fuqarolaridan qarzini foizlari bilan to'lab, rozi qildi. Bu misollar chinakam vatanparvarlik namunasidir.

Bizning yurtimizda mamlakat ravnaqi uchun odamlar o'z boyligini davlatga topshirishini hech kim talab qilgani yo'q. Fidoyi bo'lishdan boshqa ulardan hech narsa talab qilinmaydi ham. Fuqarolarimiz qo'lni qo'lga berib, bir yoqadan bosh chiqarib, elu yurt manfaati uchun mehnat qilishsa, shundagina davlatga naf keltirishlari, yurtni obod qilishlari mumkin.

Fidoyi bo'lish uchun, avvalo, eng yuksak vatanparvarlik fazilatlari namoyondasi bo'lish lozim. Muallimlik kasbini ulug'lagan, munosib shogirdlar tarbiyalagan inson haqiqiy vatanparvardir. O'qituvchini xalqimiz bejizga "USTOZ", "MURABBIY" deb e'zozlamaydi. O'qituvchi shuning uchun ustozki, u minglab yoshlarga saboq berish bilan birga o'zidan keyin, o'zining o'rniga shogird tayyorlashi lozim. Shunda uning kelajak oldida, avlodlar oldida yuzi yorug' bo'ladi.

O'z kasbining ustasi bo'lgan o'qituvchini hamma hurmat qiladi, unga havas bilan qaraydi. O'qituvchining o'z mehnatidan qoniqish hissi, ertangi kunga ishonchi juda baland. Mashaqqatli, lekin g'oyat sharaflı mehnatlari bilan dong taratib, davlatimizning turli xil mukofotlariga sazovor bo'layotgan, xalqimizning qalb qo'ridan joy olayotgan murabbiylarimiz soni ko'payib borayapti.

Xulosa.

Bugungi o'qituvchi o'z bilim va tajribasini tinmay oshirib borishi, butun hayoti davomida o'quvchi bo'lib qolishi kerak. Ozgina bilim olish uchun ham ko'p o'qish kerak. "Men kam bilaman, lekin bilganlarimni juda yaxshi bilaman" [7.70], degan ekan bir donishmand. O'qituvchi bo'lish yuksak sharafiga muyassar bo'lish demakdir. Hamma ham o'qituvchi bo'la olmaydi. Muallim - ikki dunyosi obod inson. O'qituvchilikdan ham xayrli ish, xayrli kasb dunyoda yo'q.

Bayon qilinganlardan xulosa qilish mumkinki, bugun yurtimizda iqtisodiy islohotlarni ma'naviy to'lqin bilan kuchlantirish jarayoni ketayotgan bir paytda o'qituvchi o'zining faqat bilimi, aql-zakovati, pedagogik mahorati va yuksak ma'naviy salohiyati bilan ham ajralib turishi, katta-yu kichikka ibrat bo'lishi lozim. Bir so'z bilan aytganda, ma'naviyatning tom ma'noda andozasi bo'lishi zarur.

O'zbekistonda o'qituvchiga nisbatan hurmat muhitini yaratish imkoniyatdan voqelikka aylanib borayotgani amaliy ishlarda namoyon bo'lmoqda. Bunday g'amxo'rliklar o'qituvchining o'z kasbiga mehr-muhabbati va sadoqati yanada oshirib, uni o'z ustida ko'proq ishlash va pedagogik mahoratini oshirish sari ilhomlantirdi. Zero, pedagogik mahorat o'qituvchining kognitiv xususiyatlarini shakllantirishda muhim omil hamda o'qituvchining ma'naviy yuksakligidan dalolatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pedagogning maqomi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.02.2024 y., 03/24/901/0082-son.
2. Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 2024 yil 21-iyun. - Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.06.2024-y., 07/24/231/0445-son.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston", 2017.
4. Quronov M. Milliy tarbiya. - T.: "Ma'naviyat", 2007.
5. Hikmatnoma: o'zbek maqollarining izohli lug'ati. - T.: O'z. ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi, 1990.
6. Hikmatlar shodasi / to'plovchi va tarjimonlar A.Raimov, N.Raimova; muharrir A.Ziyadov. T.: "O'zbekiston", 2016.
7. Смешные рассказы: пер. С средневеков. ассир. Бар-Эбрая Г.Ю. (Абуль Фарадж). - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1992.

KASBIY RIVOJLANISH TRAYEKTORIYASINI LOYIHALASHNING O‘ZIGA XOSLIGI VA AMALIY QO‘LLANILISH JARAYONLARI

УНИКАЛЬНОСТЬ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ТРАЕКТОРИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

UNIQUENESS AND PRACTICAL APPLICATION OF DESIGNING A PROFESSIONAL DEVELOPMENT TRAJECTORY

Ibragimov Alamjon Amrilloevich, Sheraliyeva Moxichexra Bolibekovna

Annotatiya: Pedagog uchun kasbiy trayektoriyasini loyihalashning o‘ziga xosligi va uni amalda foydali tarzda qo‘llay olish muhim jarayon hisoblanadi. Kasbiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalashning shaxsga yo‘naltirilganlik, ehtiyoj va talabga qarab o‘zgarishi, vaqt, energiya, moliyaviy tomondan samarali qo‘llay olish kabi o‘ziga xos jihatlari mavjud. Agarda yuqoridagi jihatlarga tayangan holda ish olib borilsa ko‘zlangan maqsadga erishish imkoni ortib boradi. Mazkur maqolada, o‘qituvchining individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalash va takomillashtirishga motivatsion tayyorlik bosqichlari haqidagi ma’lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, kasbiy rivojlanish, shaxsga yo‘naltirilganlik, trayektoriya, o‘z o‘ziga ishonch.

Аннотация. Для педагога процесс проектирования его профессиональной траектории, а также способность эффективно применять ее на практике, являются важными задачами. Проектирование траектории профессионального развития обладает такими уникальными аспектами, как ориентация на личность, изменчивость в зависимости от потребностей и требований, а также возможность эффективного использования времени, энергии и финансовых ресурсов. Работа, основанная на вышеуказанных аспектах, увеличивает вероятность достижения поставленных целей. В данной статье представлены сведения об этапах мотивационной готовности будущих учителей к проектированию и совершенствованию их индивидуальной траектории профессионального развития.

Ключевые слова: учитель, профессиональное развитие, личностно-ориентированный подход, траектория, уверенность в себе.

Abstract. For a teacher, the uniqueness of designing their professional trajectory and the ability to apply it usefully in practice is a crucial process. Designing a professional development trajectory has unique aspects such as being person-oriented, being adaptable to needs and demands, and enabling efficient use of time, energy, and financial resources. If work is carried out based on the above aspects, the likelihood of achieving the set goals increases. This article provides information about the stages of motivational readiness for future teachers to design and improve their individual professional development trajectory.

Keywords: teacher, professional development, person-oriented approach, trajectory, self-confidence.

Ibragimov A.A.,
Pedagogika fanlari doktori,
dotsent

Sheraliyeva M.B.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
tayanch doktorant

Bugungi globallashtirilgan, jadal o'zgarayotgan ta'lim bozorida har bir shaxsning, xususan, bo'lajak pedagoglarning kasbiy rivojlanishi muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, ta'lim jarayoni Vatan kelajagiga ta'sir ko'rsatadi va bevosita ta'lim tarbiya beruvchi pedagogning yuzini ham ochib beradi. Ta'lim tarbiya borasida muhtaram prezidentimizning "Kelajak avlodimiz taqdiri, butun millatimiz, xalqimiz, davlatimiz taqdiri muhtaram muallimlarga bog'liq" [1] degan fikrlarini keltirishimiz mumkin. Bu ibora Prezidentning ta'lim sohasiga berayotgan ustuvor ahamiyatini, o'qituvchining jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini nihoyatda yuksak baholashini aks ettiradi. Ushbu g'oya uning Yangi O'zbekistonni qurish strategiyasining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi. Sababi, millatni millat qiladigan ham ustozdir. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy rivojlanishi muhim strategik ahamiyat kasb etayotgan vaziyatda an'anaviy ta'lim va malaka oshirish tizimlari har doim ham shaxsiy ehtiyojlar va ta'lim talablariga mos kelmasligi mumkin. Shu sababdan, kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash tushunchasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu shaxsning o'z kasbiy rivojlanishini ongli ravishda rejalashtirish, yuritish va unga moslashish imkonini beruvchi individual yo'ldir. Ya'ni, Kasbiy rivojlanish (inglizcha: Professional Development) - bu kasbiy faoliyatning rivojlanishini, bilimlarni, ko'nikmalarni va kompetensiyalarni kengaytirishni tushunadi. Bu jarayon shaxsiy rivojlanishni, kasbiy faoliyatni yaxshilashni, yangi texnologiyalarni o'rganishni va martaba maqsadlariga erishishni o'z ichiga oladi. [3] Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashning o'ziga xos jihatlari mavjud bo'lib, bu jihatlarni o'zida shakllantira olgan pedagoglar o'z oldiga qo'ygan maqsadiga va bugungi ta'lim bozorida raqobarbardosh mutaxassis sifatida faoliyat olib bora oladi.

Buguni zamon talablariga mos keladigan ta'limni kompyuter texnologiyalari asrida kundan kunga yangilanib borayotgan, talabga javob bera oladigan tarzda pishiq, puxta tayyorlangan va kasbiy rivojlangan pedagoggina yetkazib bera oladi. Bu bugungi davrda yer yuzi bo'yicha hal qilinishi kerak bo'lgan katta muammolardan biri bo'lib turibdi. Chunki, Vatan o'ziga ishongan, intiluvchan, o'z maqsadi yo'lida shaxdam qadam tashlay oladigan, yangiliklarni tez o'zlashtiradigan, o'z ona vatanini butun dunyoga tanita oladigan avlodlarga muxtoj. Bu avlodlarni esa ayni o'sha qobiliyatlarga ega bo'lgan individual va kasbiy rivojlangan pedagoggina shakllantirib beradi. Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashning o'ziga xosligi va amaliy qo'llanilish jarayonlari haqida bugungi kunda bir qancha olimlar va mutaxassislar chuqur ish olib borishmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad pedagoglarni zamon talablariga mos va xos tarzda kamol toptirishdir. Jumladan, Xudayberdiyeva J.R. pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonini loyihalash va tashkil etishga qaratilgan bir qancha fikrlarni bayon etgan. Uning tadqiqotlarida individual traektoriyalarni amaliyotga joriy etishning tashkiliy jihatlari va pedagogik shart-sharoitlari muhim o'rin egallaydi. J. O'sarov "Individual ta'lim traektoriyasi mustaqil fikrli yoshlar safini kengaytiradi" degan fikrni ilgari surgan. Bu ham kasbiy rivojlanishdagi individual yondashuvning shaxsning mustaqilligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash bo'yicha xalqaro miqyosda ko'plab nazariy va amaliy ishlar mavjud. Ular ko'pincha quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratadilar. Masalan, Linda Darling-Hammond (AQSh): U o'qituvchilar ta'limi va professionalizatsiyasi bo'yicha yetakchi mutaxassislardan biri. Uning ishlari o'qituvchilarni tayyorlashda shaxsiy ehtiyojlarni qondirishga, har bir o'qituvchining kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda rivojlanish dasturlarini moslashtirishga urg'u beradi. Uning fikricha, samarali kasbiy rivojlanish o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilishi va shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqishi kerak. Michael Fullan (Kanada): Ta'limdagi o'zgarishlar va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi bo'yicha taniqli olim. U uzluksiz kasbiy rivojlanishni va o'qituvchilarning o'z o'rganishlarida faol ishtirok etishini muhim deb biladi. Garchi u bevosita "individual traektoriya" atamasini ko'p ishlatmasa-da, uning nazariyalari o'qituvchilarning shaxsiy o'sishi va ta'lim muhitiga moslashishiga qaratilgan. Barry J. Zimmerman (AQSh): O'z-o'zini tartibga soluvchi o'rganish (self-regulated learning) nazariyasi asoschilaridan biri. Uning tadqiqotlari shaxsning

o'z o'rganish jarayonlarini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashda o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini boshqarishning muhimligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Donald Schön (AQSh): "Refleksiv amaliyotchi" (reflective practitioner) tushunchasini kiritgan olim. Uning fikricha, mutaxassislar o'z tajribalarini doimiy ravishda tahlil qilishlari va undan saboq olishlari kerak. Refleksivlik kasbiy traektoriyani ongli ravishda tuzish va uni doimiy korreksiya qilish uchun asosdir.

Maqolada keltirilgan olimlarning fikrlari "Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash" masalasiga har tomonlama yondashuvni ta'minlaydi. Ular, bir tomondan, individual xususiyatlar, o'z-o'zini nazorat qilish va refleksianing asosiy rolini ta'kidlasa, ikkinchi tomondan, uzluksiz o'rganish, moslashuvchanlik va zamonaviy mehnat bozori talablariga mutanosiblikni asosiy tamoyil sifatida olg'a suradilar. Bu fikrlar kasbiy traektoriyani nafaqat nazariy jihatdan asoslash, balki uni amaliy tomondan samarali qo'llay olish uchun ham yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashning bir qancha o'ziga xos jihatlari mavjud: Individuallik ya'ni shaxsga yo'naltirilganlik: Bu traektoriya har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari, shaxsiy fazilatlar, o'rgangan tajribalari va istiqbolidagi maqsadlariga asoslanadi. Dinamiklik va moslashuvchanlik: Ta'lim muhiti doimiy o'zgarishda bo'lgani tufayli, loyihalashtirilgan traektoriya ham qat'iy belgilab qo'yilgan emas, balki shaxsning ehtiyojlari va tashqi muhit talablariga qarab o'zgarishi va yangilanishi mumkin. U doimiy tahlil va korreksiyaning talab qiladi. Maksimal samaradorlikka intilish: O'rganuvchi pedagog shaxsining kuchli tomonlariga e'tibor qaratish va nimjon tomonlarini rivojlantirish orqali optimal o'rganish va kasbiy o'sishini ta'minlaydi. Bu esa vaqt, energiya, moliyaviy resurslardan samarali va oqilona foydalanishga qo'l keladi. Onliylik va javobgarlik: Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash jarayoni shaxsning o'z rivojlanishi uchun mas'uliyatni his etishini talab qiladi. Shaxs o'z maqsadlarini aniqlaydi, ularga yetishish yo'llarini qidiradi va natijalar uchun javobgar bo'ladi. Hayotiy va kasbiy rivojlanishning integratsiyasi: Kasbiy traektoriya pedagog shaxsining faqat ish joyidagi faoliyatini emas, balki uning shaxsiy rivojlanishi, hayotiy qadriyatlari va farovonligini ham hisobga oladi. O'zining hayoti va faoliyat olib borayotgan sevimli kasbi bir biri bilan o'zaro chambarchas holda birlashgan, bog'langan bo'lishi lozim. Tanlagan kasb pedagog shaxsining butun hayotiga mos kelishi kerak.

Kasbiy rivojlanish traektoriyasini amaliy qo'llash jarayonlari o'z o'rnida bir necha bosqich asosida amalga oshiriladi. 1. Dastlabki diagnostika va o'z-o'zini tahlil qilish. Bunda asosiy maqsad shaxsning hozirgi holatini, mavjud bilim, ko'nikma va tajribalarini aniqlashdan iborat bo'ladi. O'z-o'zini baholash testlari, kompetensiya tahlili, psixologik diagnostika, qiziqish va qobiliyatlar so'rovnomalari, SWOT tahlilini (kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlar) o'tkazish kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu bosqichda shaxsning shaxsiy qadriyatlari va hayotiy maqsadlari ham alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. 2. Maqsadlarni Belirlash: Aniqlangan kuchli va kuchsiz tomonlar, qiziqishlar hamda tashqi mehnat bozori talablari asosida qisqa, o'rta va uzoq muddatli kasbiy maqsadlarni belgilab olish maqsadni amalga oshirish uchun turtki bo'ladi. Maqsadlar SMART tamoyillariga (Specific – aniq, Measurable – o'lchanadigan, Achievable – erishiladigan, Relevant – dolzarb, Time-bound – vaqt bilan chegaralangan) mos kelishi lozim. Misol tariqasida, "Bir o'quv yili davomida o'zlashtirilishi kerak bo'lgan vazifalarga qo'shimcha tarzda chuqurroq yangi ilimni o'zlashtirish". 3. Rivojlanish rejasini tuzish: Belgilangan maqsadlarga erishish uchun aniq harakatlar rejasini ishlab chiqish. Qaysi bilim va ko'nikmalar yetishmayotganini aniqlash. Kurslar, treninglar, onlayn platformalar, mentorlik, stajirovka, mustaqil o'rganish, ish tajribasini oshirish kabi usullarni aniqlash. Har bir harakat uchun muddatlar va resurslar (vaqt, pul) belgilash. 4. Amalga Oshirish va Monitoring: Rivojlanish rejasini amaliyotga tatbiq etish va jarayonni muntazam kuzatib borish. Rejada belgilangan harakatlarni bajarish. O'zgarishlarni qayd etib borish (masalan, portfolio yuritish, kunliklar, elektron jurnallar). Belgilangan muddatlarda oraliq

natijalarni tahlil qilish. 5. Tahlil va Korreksiya: Olingan natijalarni tahlil qilish va zarurat tug'ilganda traektoriyaga o'zgartirishlar kiritish. Maqsadlarga erishildi-mi? Qaysi usullar samarali bo'ldi? Qanday qiyinchiliklar yuzaga keldi? Yangi imkoniyatlar paydo bo'ldimi? Bu kabi savollarga javob berish orqali traektoriyani yanada aniqlashtirish va uning samaradorligini oshirish. Bu bosqich takrorlanuvchi bo'lib, shaxsning kasbiy hayoti davomida doimiy takomillashib borishini ta'minlaydi.

Xulosa. Kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash zamonaviy shaxsning ta'lim mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishning asosiy vositasidir. Bu jarayon pedagog shaxsining o'z kasbiy o'sishini ongli ravishda boshqarishiga, shaxsiy va professional maqsadlariga erishishiga, shu bilan birga, doimiy o'zgarishlar sharoitida moslashuvchanlik va raqobatbardoshlikni saqlab qolishiga yordam beradi. Edgar Schein (AQSh): Karera langarlari (career anchors) nazariyasi bilan tanilgan. Uning fikricha, har bir shaxsning o'ziga xos kasbiy ehtiyojlari va qadriyatlari mavjud bo'lib, ular uning kasbiy tanlovi va rivojlanishiga ta'sir qiladi. Traektoriyani loyihalashda bu "langarlar"ni aniqlash muhim hisoblanadi. Pedagog xodimlarda kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash va uni amalga tadbiiq etish asnosida ta'lim va bilimga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirish, mustaqil ishlashni, o'z kasbiga hurmat va iftixor, qadriyat yaratish, tolerantlik tuyg'usi, o'z o'ziga bo'lgan ishonchi ham ortib borishini shakllantirish mumkin. Mazkur metodikani ta'lim tizimlariga, xususan, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash dasturlariga integratsiya qilish, kelajak avlodning nafaqat bilimli, balki o'z-o'zini rivojlantira oladigan, zamonaviy mehnat bozorining talablariga javob bera oladigan yetuk kadrlar bo'lib yetishishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – QHMMB, 24.09.2020. 03/20/637/1313-son.
2. Ibragimov A.A. Xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini modernizatsiyalash parametrlari. Monografiya. – Toshkent: "Navro'z" nashriyoti, 2019. 180 bet.
3. Muslimov N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped.f.dok. ..diss. –T.: 2007, -315 b
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
5. Axmedova M. T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo'llanma): 5110900 – Pedagogika va psixologiya / -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. - 80 bet.
6. <http://www.ziyonet.uz/> <http://www.edu.uz/>

**O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘LLASHDA MAKTAB VA OTA-ONALAR
HAMKORLIGINI TASHKIL ETISHDA INNAVATSION TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ
СОТРУДНИЧЕСТВА ШКОЛЫ И РОДИТЕЛЕЙ В ПРОФОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ.**

**THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN ORGANIZING SCHOOL AND
PARENTAL COLLABORATION IN GUIDING STUDENTS TOWARD CAREERS.**

**Igamov Sobir Salimovich, Markayev Zafar Ibodullayevich, Fozilov Behruz Qosimovich,
Nahalboyev Nazarbek Fazliddin o‘g‘li**

Igamov S.S.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori

Markayev Z.I.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti

Fozilov B.Q.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti

Nahalboyev N.F.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola maktablar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradigan, o‘quvchilarni kasb tanlashida ongli qarorlar qabul qilishni osonlashtiradigan yangi innovatsion texnologiyalar yoritilgan. Tadqiqot raqamli texnologiyalarga asoslangan kasbiy maslahat vositalari va ma‘lumotlar almashinuvini tartibga soluvchi, o‘quvchilar kasb tanlash bosqichlarini ilmiy asosda kuzatib borishni ta‘minlaydigan interaktiv aloqa tizimlarini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: O‘quvchilar, innovatsion texnologiyalar, maktab va ota-onalarning hamkorligi, kasbga yo‘naltirish, kasbini tanlash, raqamli platformalar, ta‘limda AT, kasbga oid maslahatlar, ta‘lim texnologiyasi, o‘quvchilarni rivojlantirish, ota-onalarning ishtiroki.

Аннотация. Эта статья освещает новые инновационные технологии, которые укрепляют сотрудничество между школами и родителями, облегчая учащимся принятие осознанных решений при выборе профессии. Исследование изучает инструменты профессионального консультирования на основе цифровых технологий и интерактивные системы связи, которые регулируют обмен информацией, обеспечивая научно обоснованное наблюдение за этапами выбора профессии учащимися.

Ключевые слова: Учащиеся, инновационные технологии, сотрудничество школы и родителей, профориентация, выбор профессии, цифровые платформы, ИТ в образовании, профессиональные консультации, образовательные технологии, развитие учащихся, участие родителей.

Abstract. This article highlights new innovative technologies that strengthen collaboration between schools and parents, making it easier for students to make informed decisions about their career choices. The research examines digital technology-based career counseling tools and interactive communication systems that regulate information exchange, ensuring scientifically grounded monitoring of students' career selection stages.

Keywords: Students, innovative technologies, school and parental collaboration, career guidance, career choice, digital

platforms IT in, professional, educational technology, student development, parental involvement.

KIRISH

Bugungi kunda o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ota-onalar ishtirokini e'tirof etishimizga qaramay, ota-onalarni kasb tanlash bo'yicha maslahat tizimiga samarali integratsiya qilishda katta bo'shliq saqlanib qolmoqda. Tadqiqotimizni olib boorish jarayoni shuni ko'rsatadiki, ko'p ota-onalar zamonaviy ta'lim yo'llari va mehnat bozori tendentsiyalari to'g'risida yetarli ma'lumotga ega emasligi sababli kasb tanlash bo'yicha maslahat berishga o'zlariga ishonchlari yo'q. Tadqiqotimiz so'rovnomalari shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning 58 foizi bugungi kunda mehnat bozorida talab mavjud bo'lgan kasblardan bexabar, 61 foizi esa o'z farzandlarining ta'lim imkoniyatlarini samarali yo'naltira olmasligini his qilgan.

Bizning fikrimizcha kasbga yo'naltirish – bu o'quvchilarni o'z qobiliyatlari va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda kelajak kasblariga tayyorlash jarayonidir.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishi hamisha dolzarb, ko'p qirrali hamda butun maktab pedagog jamosi va ota-onalarning hamkorlikdagi ishi hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirishda hamkorlik ta'lim texnologiyasi atamasiga ham mualliflik ta'rifini berishga harakat qilsak.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning hamkorlik ta'lim texnologiyasi – bu o'quvchilarning kelajakdagi kasb tanlovini ongli va maqsadli amalga oshirishiga yordam berish maqsadida o'qituvchi, ota-onalar, kasb-hunar mutaxassislari, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan ta'lim texnologiyasidir.

Bu ta'lim texnologiyasi o'quvchilar kelajakdagi kasbini ongli tanlashiga, mehnat bozorida muvaffaqiyatli raqobatlasha olishiga va hayotiy maqsadlarini aniq belgilashiga yordam beradi.

Bizning fikrimizcha o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli kasb tanlashga yo'naltirish uchun quyidagi tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

Interfaol hamkorlik tamoyili – ushbu tamoyil o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar va mutaxassislari o'rtasida doimiy muloqotga asoslanadi. Bu tamoyil asosida o'quvchining ma'lum bir kasb yoki kasblarga nisbatan qiziqishlari, qobiliyati, bilimi to'g'risida reyali ma'lumot olish imkoni paydo bo'ladi.

Amaliy yo'naltirish tamoyili – kasbiy amaliyotlar, ustoz-shogird tizimi, ekskursiyalar, ustaxonalarda ishlash orqali kasblar bilan yaqindan tanishtirish imkoniyatini yaratishga asoslanadi. Ushbu tamoyil asosida o'quvchida kasbiy axborot va kasbiy ma'lumotlarni bevosita olish imkoni paydo bo'ladi.

Differensial yondashuv tamoyili – har bir o'quvchining qiziqishlari, qobiliyati va shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda yo'naltirishga asoslangan. Ushbu tamoyil asosida har bir o'quvchi bilan individual ishlash imoni paydo bo'ladi.

Kuzatish va maslahat tamoyili – psixologik testlar, qiziqishlar tahlili va kasb tanlash bo'yicha maslahatlar orqali o'quvchilarga individual yondashuvni shakllantirishga asoslangan. Ushbu tamoyil o'quvchiga o'z qobiliyati va psixafizalogik imkoniyatiga mos kasb tanlashga yordam beradi.

Yuqoridagi tamoyillar asosida o'quvchilarni ongli kasb tanlashga yo'llash ishida hamkorlik texnologiyasi algoritmini ishlab chiqdik.

Ushbu ta'lim texnologiyada hamkorlik ishtirokchilari vazifalari algoritmi quyidagicha:

Umumiy o'rta ta'lim maktabi – o'quvchilarini kasbga yo'naltirish dasturlarini ishlab chiqadi.

Ota-onalar – farzandlarining qobiliyatlarini rivojlantirishda ko'maklashadi.

Ish beruvchilar va tadbirkorlar – o'quvchilarga kasbiy amaliyot va tajriba almashish imkoniyatini yaratadi.

ADABIYOT TAHLILI VA METODIKASI

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish uchun innovatsion texnologiyalarni integratsiyalashuvi yuzasidan olimlar tomonidan bizgacha bajarilgan tadqiqotlarining statistik natijalari tahlil qilindi.

O'quvchilarni kasbiy tayyorgarligi masalalari bo'yicha turli tadqiqotlar, muxandis-pedagoglar tayyorlashni takomillashtirishga bag'ishlagan respublikamiz olimlari tadqiqotlari jumlasiga: N.Shodiyev N.A.Muslimov, U.N.Nishonaliyev, O'.Q.Tolipov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov va boshqalarning tadqiqot ishlari nazariyasini va amaliyotini qismlarga bo'lib o'rganilgan. Keyingi yillarda Respublikamiz olimlari tadqiqotlari, jumladan: N.A.Muslimov, O'.Q.Tolipovlarning ishlarida bo'lajak kichik mutaxassisni tayyorlash jarayoniga yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash, R.H.Jo'rayevning ishlarida esa bozor iqtisodiyoti sharoitida mutaxassis kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish pedagogik muammo sifatida o'rganilgan. Sh.S.Sharipov, J.G'.Yo'ldoshev, R.Sh.Ahlidinov, Sh.Ye.Qurbonov, E.Seytxalilov, M.Mirkosimov, U.I.Inoyatov, M.X.Saidov, F.A.Nosirova, M.R.Rajabova, H.Saidov, L.V.Peregudov, A.A.Yuldashev, G.S.Abduraxmanov va boshqalarning tadqiqot ishlarida o'quvchilarni texnik texnologik bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish muammolari bo'yicha bir qancha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan V.Masson, A.Trenojkin, S.Tolstov, S.Rusakina, N.Baranskiy, N.Mironenko, V.Jukov, N.Falkova, Y.Lipets kasb-hunar egallashda fanlararo ayrim jihatlari bo'yicha tadqiqotlar olib borishgan. Shaxsning kasbiy qobiliyatini rivojlantirish va ijodkorlik qobiliyatlari masalalari bo'yicha G.Bush, S.Guseva ishlarida, kasbiy qobiliyatlarni psixologik jihatlari esa, L.Vigotskiy, A.Matyushkin, S.Rubinshteyn, o'quvchilar kasbiy qobiliyatining psixologik-pedagogik jihatlari D.Bogoyavlenskaya, A.Veyn, D.Perkinslarning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan. V.G.Razumovskiy, YE.I.Rojkova va boshqalarning ishlarida esa kasbiy qobiliyatning didaktik jihatlari yoritib berilgan. Kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish pedagogik muammo sifatida P.Atutov, S.Batishev, Y.Babanskiy, V.Alekseyev, V.Paneyax, P.Andrianov, A.Vorobyovlar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

METODOLOGIYA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.09.2019 yildagi PF-5812-son farmoni **Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida**. 2021 — 2025-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha **Harakatlar strategiyasida** belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.12.2021 yildagi 792-sonli **Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari** to'g'risidagi qarorida umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash 2022/2023 o'quv yilidan boshlab 10-sinflarda, 2023/2024 o'quv yilidan — 11-sinflarda tashkil etilishi ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.08.2022 yildagi PQ-350-sonli **Zamonaviy bilim va kasb-hunar egallash imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi** qarorida zamonaviy bilim olish hamda mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasb-hunar egallash istagida bo'lgan yoshlarning ta'lim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratish, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning intellektual hamda kasbiy mahoratini rivojlantirishga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash tashabbus va g'oyalarni amalga oshirish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilib kelmoqda.

Shu bilan birga, professional ta'lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg'unlashmaganligi, o'quv jarayoniga O'zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to'laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlariga to'sqinlik qilmoqda. Professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.06.2021 yildagi PQ-5140-son qarori ***"Ishchi kasblar bo'yicha kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"*** ishchi kasblar bo'yicha kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, o'quv jarayonlarini amaliyot bilan bog'lagan holda tashkil etish, ishsiz aholi, jumladan yoshlar va xotin-qizlarda zamonaviy kasb va tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, kasb-hunarga o'qitish muassasalarining faoliyati samaradorligini oshirish, mazkur jarayonda mahalliy ijroiya hokimiyati organlarining mas'uliyatini oshirish maqsadida chiqarildi. Bu qonunni ijrosini ta'minlash maqsadida shu yilning o'zida Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tizimida 16 ta ***"Ishga marhamat"*** monomarkazlari, 30 ta kasb-hunarga o'qitish markazlari va 136 ta mahalla aholisini kasb-hunarga o'qitish maskanlari tashkil etilgan.

Innovatsion texnologiyalarning kasbga yo'naltirishda maktab va ota-onalar hamkorligiga ta'sirini baholash uchun aralash usullardan foydalanildi. Miqdoriy ma'lumotlar Samarqand, Navoiy, Surxondaryo viloyatlaridagi 500 ta ota-onadan iborat tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlab olingan so'rovlar orqali to'plandi. So'rov o'quvchilarning kasb tanlashni rejalashtirish bo'yicha maktablar va ota-onalar o'rtasidagi ta'lim texnologiyasi vositachiligidagi o'zaro munosabatlarning samaradorligini o'lchashga qaratildi.

Shu bilan birga, sifatli ma'lumotlar ta'limda texnologik tashabbuslarni amalga oshirishda ishtirok etgan 50 nafar pedagoglar bilan tizimli suhbatlar orqali to'plandi. Ushbu suhbatlar innovatsion vositalar orqali maktab va ota-onalar hamkorligini rivojlantirishda erishilgan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlar aniqlash imkonini berdi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish muayyan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish va o'quvchilarni kasbga yo'naltirishdagi yaxshilanishlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun statistik usullarni o'z ichiga oladi. Prognozli modellash, shuningdek, ta'lim texnologiyasini keng qo'llashni o'quvchilarning kasb tanlash natijalariga potentsial uzoq muddatli ta'sirini bashorat qilish uchun ham qo'llanildi.

Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, maktabda muloqot qilish uchun raqamli platformalar bilan shug'ullanadigan ota-onalar farzandlarining kasb tanlash rejalashtirishda faol ishtirok etish ehtimoli 35 foizga ko'proq. Bundan tashqari, bashoratli modellar shuni ko'rsatadiki, agar mavjud tendentsiyalar davom etsa, 2030 yilga borib O'zbekistondagi maktablarning taxminan 70 foizi maktab va ota-onalar hamkorligini osonlashtirish uchun ilg'or texnologik vositalarga ega bo'ladi, bu esa fan va texnologiya sohalarida martaba izlayotgan o'quvchilar sonining 25 foizga oshishiga olib keladi.

Ushbu ilmiy taxminlar maktablar va ota-onalar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishda innovatsion texnologiyalarning muhim rolini ta'kidlaydi, natijada o'quvchilarni kasbiy axborotdan xabardor va to'liq ongli ravishda kasbga yo'naltiriladi.

NATIJALAR

O'zbekistonda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishda maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish uchun innovatsion texnologiyalar integratsiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotimiz asosida bir qancha e'tiborga molik xulosalarga keldik.

1. Ta'lim muassasalarida texnologiyani qabul qilish:

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi qabul qilinganidan buyon maktablarni kompyuter laboratoriyalari bilan jihozlash va raqamli qurilmalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha hamkorlikda ishlar olib borilmoqda. Ushbu tashabbus ta’lim muassasalarida texnologik resurslar mavjudligini sezilarli darajada oshirdi.

2. Raqamli platformalar orqali ota-onalar ishtiroki:

Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, maktablar tomonidan taqdim etilgan raqamli platformalar bilan faol shug‘ullanadigan ota-onalar o‘z farzandlarining kasb tanlashni rejalashtirishda faol ishtirok etishdi. Xususan, ushbu ota-onalarning 68 foizi o‘z farzandlarining ilmiy yutuqlari va potentsial kasb tanlash yo‘llari haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishlarini, faqat an’anaviy muloqot usullariga tayangan ota-onalarning 32 foizini qayd etishdi.

3. O‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligiga ta’siri:

Ota-onalari hamkorlikda innovatsion texnologik vositalardan foydalangan o‘quvchilarning kasb tanlash tayyorgarligi yuqori bo‘ldi. Baholash natijalari shuni ko‘rsatdiki, bu o‘quvchilar o‘zlarining kasbiy qiziqishlari va kasbiy maqsadlariga erishish uchun zarur qadamlar haqida aniq tushunchaga ega bo‘lish ehtimoli 30 foizga ko‘proq.

4. Texnologik integratsiyadagi muammolar:

Ijobiy natijalarga qaramay, ushbu texnologiyalarni keng joriy etishda qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. So‘ralgan ota-onalarning taxminan 32 foizi raqamli savodxonlikning cheklanganligini samarali ishtirok etish uchun to‘siq sifatida ko‘rsatgan, 27 foizi esa ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi bilan bog‘liq xavotirlarini bildirgan.

5. Kelajakdagi tendentsiyalarning bashoratli tahlili:

Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilmaga investitsiyalar va ota-onalar va o‘qituvchilar uchun maqsadli o‘quv dasturlari davom etsa, innovatsion texnologiyalar orqali maktab va ota-onalarning samarali hamkorligi keyingi besh yil ichida 20 foizga oshishi mumkin. Ushbu yaxshilanish o‘quvchilarning kasb tanlash tayyorgarligini 15 foizga oshirish bilan bog‘liq bo‘lishini pragnoz qilmoqdamiz.

Bu tadqiqot natijalari maktab va ota-onalar hamkorligini mustahkamlash va o‘quvchilarning kelajakdagi kasblari sari ongli va muvaffaqiyatli yo‘l olishlariga ko‘maklashishda innovatsion texnologik yechimlarning hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

MUNOZARA

O‘quvchilarni ongli kasb tanlash sari yo‘naltirishda maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish uchun innovatsion ta’lim texnologiyalarning integratsiyasi istiqbolli imkoniyatlar va muhim muammolarni ham taqdim etadi. Ushbu munozara tadqiqot natijalarining oqibatlarini o‘rganadi, ularni kengroq ta’lim tendentsiyalari doirasida kontekstualashtiradi va bashoratli tushunchalarni beradi.

O‘zbekiston sharoitida ota-onalarning raqamli platformalardan foydalanish faolligi sezilarli darajada oshayotganligi kuzatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ushbu platformalardan foydalanadigan ota-onalarning 68 foizi o‘z farzandlarining ilmiy yutuqlari va potentsial kasb tanlashi haqida ko‘proq ma’lumotga ega, 45 foizi an’anaviy muloqot usullariga tayanadi. Bu 23 foiz differensial raqamli platformalar axborot bo‘shliqlarini samarali tarzda bartaraf etishi va o‘quvchilarni yaxlit qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada rivojlantiradi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, raqamli savodxonlik va teng huquqli foydalanish bilan bog‘liq muammolar mavjud. So‘ralgan ota-onalarning taxminan 32 foizi raqamli savodxonlikning cheklanganligini samarali ishtirok etish uchun to‘siq sifatida ko‘radi.

Bundan tashqari, ma’lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi bilan bog‘liq xavotirlar ota-onalarning 27 foizi tomonidan bildirilgan. Ushbu xavotir o‘quvchilar ma’lumotlarining maxfiyligi va yaxlitligini

ta'minlash va shu bilan barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlash uchun tezkor ma'lumotlarni boshqarish tizimlari zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot doirasidagi bashoratli modellashlash raqamli infratuzilma va keng qamrovli o'quv dasturlariga barqaror sarmoya kiritilishi bilan innovatsion texnologiyalar orqali maktab va ota-onalarning samarali hamkorligi kelgusi besh yil ichida 20 foizga oshishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Ushbu prognoz global ta'lim tendentsiyalariga mos keladi, bu yerda raqamli vositalarni qabul qilish kengaytirilishi, shaxsiylashtirilgan ta'lim va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirishi kutilmoqda.

XULOSA

O'quvchilarni ongli kasb tanlashi sari yo'naltirishda maktab va ota-onalar hamkorligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi katta imkoniyatni namoyish etdi. Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar bilan ishlashdan xabardor ota-onalar o'z farzandlarining ilmiy yutuqlari va kasb tanlash istiqbollari haqida an'anaviy muloqot usullaridan foydalanadiganlarga qaraganda 23 foiz ko'proq ma'lumotga ega bo'ldi. Ushbu faollik o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va kasbiy maqsadlariga erishish uchun zarur imkoniyatlar aniqligini 30 foiz ga oshirishi aniqlandi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, ota-onalarning 32 foizida raqamli savodxonlikning cheklanganligi va 27 foizida ma'lumotlarning maxfiyligi bilan bog'liq muammolar mavjudligi aniqlandi. Maqsadli raqamli savodxonlik dasturlari va ishonchli ma'lumotlarni himoya qilish choralari orqali ushbu muammolarni hal qilish juda muhim omil hisoblanadi.

Ilmiy tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, raqamli infratuzilmaga barqaror investitsiyalar va keng qamrovli o'qitish tashabbuslari kelgusi besh yil ichida maktab va ota-onalarning samarali hamkorligini 20 foizga oshirishi mumkin, bu esa o'quvchilarning ongli kasb tanlash tayyorgarligini 15 foizga oshirishga olib keladi. Ushbu prognozlar ta'lim natijalarini optimallashtirish uchun texnologiyadan foydalanishda strategik rejalashtirish va resurslarni taqsimlashning muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, innovatsion ta'lim texnologiyalarni joriy etish maktab va ota-onalar hamkorligini mustahkamlash va o'quvchilarni kasbga yo'naltirishga ko'maklashishning istiqbolli yo'llarini taqdim etsa-da, mavjud to'siqlarni bartaraf etish uchun birgalikda harakat qilish zarur. O'qituvchilar, ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar orqali o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga samarali tayyorlaydigan ta'lim ekotizimini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Magzumov P.T. Pedagogicheskiye osnovi trudovogo stanovleniya lichnosti shkolnikov: Avtoref. dokt.ped.nauk. – T.: 1991. - 41 b.
2. Djurayev R.X. Didakticheskiye osnovi intensivatsii protsessa obucheniya v profTexuchilishax. – T.: NII PP, 1992. - 73 b.
3. Davlatov K.D. va b. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 320 b.
4. Abdullayeva Q.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari: Diss. ... ped. fan. nom.- Toshkent: 2006. - 182 b.
5. Tolipova J. O'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish. // Xalq ta'limi. – 2002 № 4.
6. Axliddinov R. Umumiy o'rta ta'limni takomillashtirishning tashkiliy pedagogik asoslari: Diss. ped. fan. nomzodi 1998 y.-146 b.
7. Nishonaliyev U.N. Formirovaniye lichnosti uchitelya trudovogo obucheniya: problemi i perspektivi. – T.: FAN, 1995. – 85 b.
8. Sharipov SH va.b. Texnologiya fani 5-sinf darsligi.-T.: Sharq.2017 y. 250 b.

9. Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi. «Maktab va xayot» jurnali 2014-yil, 1-son
 10. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003 – 172 b.
-

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TALABALARNING EKOLOGIK MADANIYATINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SYSTEMATIC DEVELOPMENT OF STUDENTS' ENVIRONMENTAL CULTURE BASED ON PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY

Ishankulova Komila Kurbanovna, Shernazarov Iskandar Ergashovich

Ishankulova K.K.,
GulDU "Ekologiya va geografiya"
kafedrasida katta o'qituvchisi
komilaeshankulova@mail.com

Shernazarov I.E.,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti,
pedagogika fanlar doktori DSc,
dotsent
shernazarov_iskandar855@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarning ekologik madaniyatini tizimli shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Muallif ekologik muammolarning dolzarbligini ta'lim orqali bartaraf etish yo'llarini ko'rsatadi. Shuningdek, ekologik ong, ongli xatti-harakat va barqaror turmush tarzini shakllantirishda interfaol metodlarning o'rni yoritiladi. Talabalarda ekologik tafakkur va javobgarlik hissini rivojlantirishga qaratilgan muammoli ta'lim yondashuvining afzalliklari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, ekologik madaniyat, ekologik ong, pedagogik texnologiya, talabalar, ekologik tarbiya.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы системного формирования экологической культуры студентов на основе проблемного обучения. Автор акцентирует внимание на актуальности экологических проблем и необходимости их решения через образовательный процесс. Раскрывается значение интерактивных методов в формировании экологического сознания, поведения и устойчивого образа жизни. Особое внимание уделено эффективному использованию проблемного подхода для развития экологического мышления и ответственности студентов.

Ключевые слова: проблемное обучение, экологическая культура, экологическое сознание, педагогические технологии, студенты, экологическое воспитание.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of systematically developing students' environmental culture through problem-based learning technology. The author emphasizes the urgency of ecological issues and the role of education in addressing them.

The paper highlights the importance of interactive methods in shaping environmental awareness, behavior, and a sustainable lifestyle. It outlines the advantages of applying a problem-based approach to foster environmental thinking and a sense of responsibility among students.

Keywords: *problem-based learning, environmental culture, environmental awareness, pedagogical technology, students, ecological education.*

Dunyo hamjamiyatida ekologik muammolar insoniyat tarixida umumbashariy muammoga aylandi. Ekologik xavfsizlik kishilik jamiyatining buguni va ertasi uchun dolzarbligi, juda zarurligi bois eng muhim muammolar jumlasiga kiradi. Bu muammolar amaliy tarzda hal etilsa, ko'p jihatdan hozirgi va kelgusi avlod turmush sharoitini yaxshilash imkonini beradi.

Ekologiya hozirgi zamonning keng miqyosidagi keskin ijtimoiy muammolardan biridir. Uni hal etish barcha xalqlarning manfaatlariga mos bo'lib, sivilizatsiyaning hozirgi kuni va kelajagi ko'p jihatdan ana shu muammoning hal qilinishiga bog'liqdir.

Ekologik xavfsizlik muammosi allaqachonlar milliy va mintaqaviy doiradan chiqib, butun insoniyatning umumiy muammosiga aylangan. Tabiat va inson o'zaro muayyan qonuniyatlar asosida munosabatda bo'ladi. Bu qonuniyatlarni buzish o'nglab bo'lmas falokatlarga olib keladi. Insonning tabiat imkoniyatlarini va uning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olmay jadal yuritilgan xo'jalik faoliyati, atmosfera ifloslanishi, azon qatlamining buzilish va hokazolarning ro'y berishiga olib keldi. Buning natijasida butun dunyoda ekologik muhitning yomonlashuvi bilan bog'liq, turli-tuman kasalliklar ortib bormoqda.

O'zbekistonning ekologik xavfsizligi nuqtai nazaridan qaraganda, suv zahiralarning shu jumladan yer usti va yer osti suvlarining keskin taqchilligi hamda ifloslanganligi katta tashvish tug'dirmoqda. Bundan tashqari chiqindi muammosi va uni qayta ishlash yoki Respublikaning daryolari, kanallari, suv omborlari va hatto yer osti suvlari ham har taraflama inson faoliyati ta'siriga uchramoqda. Ichimlik suv ta'minoti manbasining ifloslanishi Respublikada, ayniqsa, Orol bo'yida kasallikka chalinishning yuqori darajasiga sabab bo'lmoqda. Orol dengizining qurib borishi xavfi g'oyat keskin muammo bo'lib qoldi. Orol tangligi insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik va gumanitar fojialardan biridir.

“Tabiat bilan hazillashib bo'lmaydi. U hamisha haqqoniy, hamisha qattiqqo'l, hamisha jiddiy. U doimo haq, hatto va yanglishlarga esa odamlarning o'zlari sababchidir” - deb ta'kidlagan edi Gyote. Shu sababli, atrof - muhitni muhofaza qilish va tabiat boyliklaridan unumli foydalanish, hozirgi kunda butun insoniyat uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ekologik masalalarni yaxshi anglab olish hamda ularni to'g'ri amalga oshirish jamiyatning va har bir kishining haetiy zaruriyatiga aylanmog'i lozim. Tabiatni qayta o'zgartirish sharoitida inson salomatligini saqlash muammosi. Tadqiqotchilarning kuzatishlariga ko'ra, kishilarning o'rtacha umri qisqarib bormoqda. Aholi salomatligi kamida 50 foiz turmush tarziga, 15-20 foiz atrof - muhitga, yana shuncha miqdorda odam irsiyati va sog'liqni saqlash xizmatiga bog'liq ekan. Shu sababli inson salomatligi nuqtai nazaridan ham atrof muhitni muhofaza qilish zaruriyati vujudga kelgan.

Atrof - muhitni ifloslanishidan himoya qilish muammosi. Ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'siri muttasil kuchaymoqda. Sanoat qishloq xo'jaligi va maishiy xizmat korxonalarining chiqindi va oqavalari tufayli tabiat o'ziga yot moddalar bilan to'yinmoqda suv havo va tuproqning tabiiy sifati buzilmoqda. Tirik tabiat irsiyatini muhofaza qilish muammosi, atrof muhitning ifloslanishi tufayli tirik mavjudotlar irsiyatida salbiy o'zgarishlar paydo bo'lmoqda. Ko'plab o'simliklar va hayvonot turlari halokat yoqasida turibdi. Yuqorida ta'kidlangan ekologik muammolarning keskinlashuvi yer yuzining

ayrim hududlarida ekologik ofatlar ro'y berishiga sababchi bo'lmoqda. Mana shunday inqirozlardan biri bizning Respublikamiz, ya'ni orol va orolbo'yi mintaqasida ham ro'y bermoqda. Bu muammo bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining bir necha bor uchrashuvi bo'lib o'tdi va tegishli qarorlar qabul qilindi. Respublikamiz rahbariyati ekologik muammolarnti tez va ijobiy hal qilishga, onalik va bolalikni himoya qilishga birinchi navbatda e'tibor bermoqda.

Respublikamiz birinchi Prezidenti tomonidan maxsus farmoni bilan "Sog'lom avlod uchun" ordeni va shu nomdagi jamg'arma tashkil etilganligi bunga misoldir. Zero, onalik va bolalikni muhofaza qilish, sog'lom avlodni tarbiyalash va millatni sog'lomlashtirish eng avvalo tabiatni, atrof-muhitni muhofaza qilish, uning sifatini yaxshilashni talab etadi. Tabiat, jamiyat va hayotni inson uchun yaratilgan moddiy - ma'naviy ne'mat sifatida talqin etish uni asrab avaylashga da'vat etish qadimgi ma'naviy merosimizning buyuk gumanistik mavzuni tashkil etadi. "Avesto" - buning yorqin namunasidir.

Qur'oni karim va —Hadisi sha'rifda ham tabiatni muhofaza qilish, boyitish pokiza saqlashga oid pand - nasihatlar o'z aksini topgan.

Tabiat insoniyat uchun nafaqat iste'mol manbai, balki uning ma'naviyatini o'stirish, estetik dunyoqarashini tarbiyalash omili hamdir. Shu sababli tabiatning sofligini saqlash, uni ko'paytirish insoniyat istiqbolini kafolatlabgina qolmay, shu bilan birga kelgusi avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlashga o'z hissasini qo'shadi.

O'zbek xalqining boy ma'naviy-madaniy merosi, milliy qadriyatlari o'sib kelayotgan avlodda eng oliy insoniy sifatlarni tarbiyalashda katta imkoniyatlarga ega. Markaziy Osiyo allomalarining jahon ilm-fani rivojini ta'minlagan ilmiy qarashlari o'zining pedagogik (ta'limiy tarbiyaviy) mohiyatiga ko'ra milliy qadriyatlar orasida alohida o'rin tutadi. Ular tomonidan ilgari surilgan hamda asrlar davomida yoshlarda atrofmuhitga to'g'ri munosabatni tarbiyalash, tabiat muhofazasi uchun mas'uliyat xissini shakllantirishga yordam beruvchi ekologiyaga oid qarashlaridan foydalanish bugungi kunda ham ekologik ta'lim-tarbiyaning samarali bo'lishi uchun muhim g'oyaviy asos sanaladi.

Talabalarga ekologik bilimlarni berishda, ularda vatanga muhabbat, ona tabiatni sevisish shu bilan birgalikda sog'lom turmush tarziga intilish, tabiat va atrof-muhitga mas'uliyatli endashish ko'nikma va malakalarini tarbiyalashda alohida o'rin tutishini hisobga olgan holda boyitishga jiddiy e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Dars jarayonida ekologiyaga oid materiallardan foydalanish talabalarda sog'lom turmush tarziga intilish va ekologik bilimlarni o'rganishga qiziqishni yuzaga keltiradi, shuningdek, milliy- ma'naviy qadriyatlar mohiyatini chuqur anglashlari uchun imkoniyat yaratdi. Sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirishda yozuvchi va shoirlarning asarlarini o'rganish juda muhim. Chunki yozuvchi va shoirlar o'z asarlarida inson va tabiat munosabati masalasini hech qachon chetlab o'tmaydilar. Ularning asarlarida ekologik tarbiya faqat tabiatni muhofaza qilish tarzidagina emas, balki insonparvarlik, inson tafakkurini rivojlantirish, ma'naviy axloqiy xislatlarni tarbiyalash kabi muhim muammolar bilan bog'liq holda o'z ifodasini topadi.

Talabalar madaniyatini va uning tarkibiy qismi sifatida ekologik madaniyatni oshirish uchun muhim ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega professor-o'qituvchilar zarur. Ta'lim, shu jumladan ekologik ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan, bu shuni anglatadi-ki, talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirish uchun mutaxassislar zamonaviy dunyoda biologiya, geografiya, kimyo, atronomiya, fizika va ekologiyaning o'zaro bog'liqligi to'g'risida xabardor bo'lishiga yordam beradi [1; 85-89-b].

Ekologik ta'lim va ekologik tarbiya talabada ekologik bilimlarga asoslangan va qabul qilingan qarorlar va umuman tabiat va insoniyat taqdiri uchun shaxsiy javobgarlikni anglashga asoslangan faol hayotiy jarayonlarni rivojlantirishga yordam beradigan tabiatga bo'lgan munosabatni shakllantirishga

qaratilgan. Ekologik ta'limning ijtimoiy-madaniy ahamiyati shunda-ki, u shaxsning intellektual va ma'naviy sohasini, tajribasini rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy munosabatlar va atrof-dagi tabiat va odamlar bilan munosabatlarni belgilaydigan qadriyatlar tizimidir. Ta'lim tizimi qurilgan asosiy qoidalar orasida [2; 108-111-b], talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish uchun eng muhimlari, quyidagilar:

talabalarni o'qitish nafaqat ularning eng yaqin jamiyatiga, balki butun insoniyat muammolariga e'tibor qaratish orqali amalga oshirilishi kerak, o'zingizni tabiat va jamiyatning bir qismi sifatida his qilishingizga yordam berish, ular uchun javobgarlikni anglash;

umumiy madaniy, ijtimoiy-axloqiy va kasbiy rivojlanishning uyg'unligi insonning ijodiy shakllanishiga yordam beradi;

umuminsoniy va kasbiy madaniyatni o'zlashtirish samaradorligi shaxs uchun muhim bo'lgan faoliyatning xilma-xilligi va samaradorligiga bog'liq.

O'quv jarayonida ekologik madaniyatni rivojlantirish ekologik ta'limning maqbul shakli hisoblanadi. Oliy ta'limda talabalarning kasbiy tayyorgarligini ilmiy-texnik taraqqiyotni ekologiyalashtirishning aniq vazifalari bilan o'zaro bog'lashga qaratilgan samarali ekologik ta'lim va tarbiya tizimini yaratish zarur. Ta'lim atrof-muhitni yaxshilash masalalari bo'yicha odamlar o'rtasida konstruktiv muloqotni yaratish va ta'minlash uchun zarur shart sifatida qaraladigan nuqtai nazar mavjud [3]. Oliy ta'lim muassasalaridagi ekologik ta'lim-bu talabalarda tabiatdan foydalanishning zarur ko'nikmalarini shakllantirishga, shuningdek, jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakllarini optimallashtirish zarurligiga ilmiy bilimlarga asoslangan ishonchni shakllantirishga qaratilgan psixologik va pedagogik jarayon. Shunday qilib, ekologik ta'lim va tarbiyaning maqsadi yuqori darajadagi ekologik madaniyatga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishdir. Demak u tabiiy dunyo bilan uning qonunlarini tushunish asosida o'zaro aloqada bo'lishga, tabiat bilan "hamkorlik qilishga" imkon beradigan ekologik dunyoqarashga ega bulishlikdir. Boshqacha qilib aytganda, ekologik ta'limning maqsadi oliy ta'lim muassasasi, shu jumladan klassik universitet bitiruvchisining ekologik va dunyoqarash pozitsiyasini shakllantirish bo'lishi kerak.

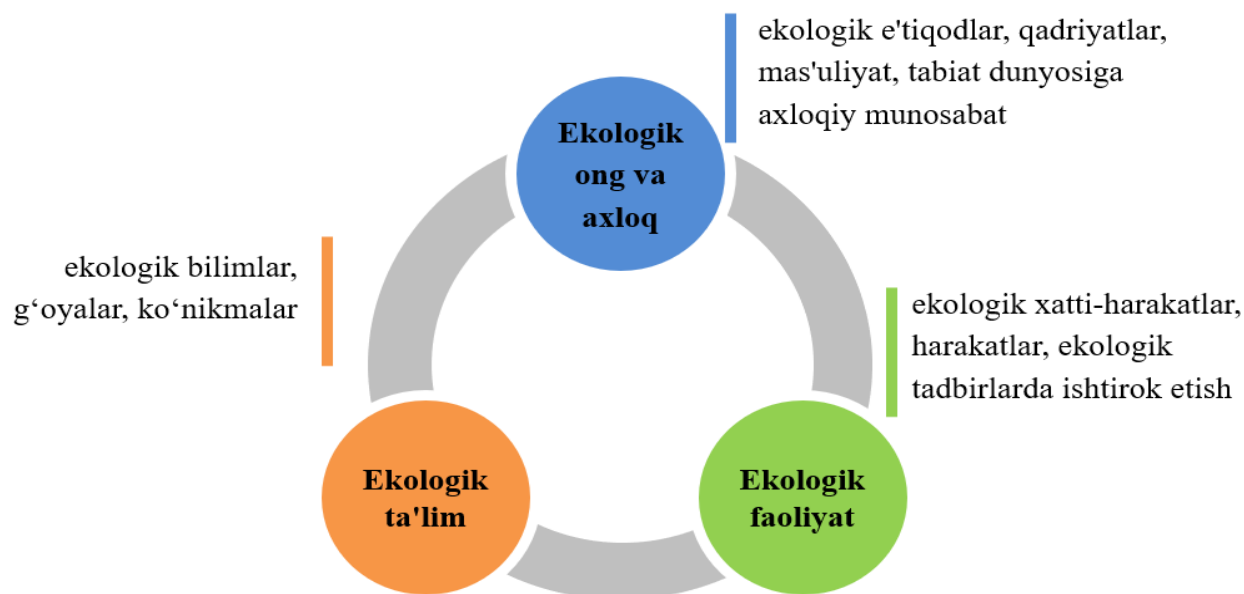
Shubhasiz, ta'limi sifatini oshirish ekologik madaniyat darajasiga bog'liq.

XX-asrning taniqli o'qituvchisi, Rossiya ta'lim akademiyasining akademigi B.T. Lixachev shaxsning ekologik madaniyatini odamda chinakam aql va tsivilizatsiyani shakllantirishga hissa qo'shadigan tizimni tashkil etuvchi omil deb biladi. Ekologik madaniyat muammosini birinchilardan bo'lib taniqli tadqiqotchi va mutafakkir V.I. Vernadskiy ko'targan, u tabiat va insonning keyingi rivojlanishi ularning o'zaro manfaatli birligiga asoslanishi kerakligini ta'kidlagan. Hozirgi kunda kasbiy faoliyatning barcha turlarida ekologik xavfsizlik jamiyatning barqaror rivojlanishining asosi sifatida qaralmoqda. Shu munosabat bilan shaxsning ekologik madaniyatini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega, shu jumladan davlat ta'lim standartining tarkibiy qismi sifatida va yuqori ekologik madaniyat yaqin kelajakda sertifikatlangan mutaxassislarning malakasini baholashning asosiy mezonlaridan biriga aylanishi kerak.

Ekologik madaniyat ekologik ongini, axloqiy, estetik va faoliyat-amaliy munosabatlarni birlashtirish jarayonida shakllanadiga. Ushbu konsepsiya asosidagi uchlik quyidagi ta'rifda aks etadi:

ekologik madaniyat-bu ekologik ta'lim, tabiatga ongli munosabat va atrof-muhitni boshqarishni takomillashtirishda amaliy ishtirok yetish [4].

Ushbu konsepsiya asosidagi uchlik quyidagi ta'rifda aks etadi: ekologik madaniyat-bu ekologik ta'lim, tabiatga ongli munosabat va atrof-muhitni boshqarishni takomillashtirishda amaliy ishtirok etish [4].

1-rasm. Shaxsning ekologik madaniyatining tuzilishi

Ekologik madaniyat, shuningdek, insonning ekologik ta'limi va uning ekologik kompetensiyasining eng yuqori namoyishi sifatida qaraladi [5].

Bizning fikrimizcha, ekologik madaniyat ekologik shakllanish jarayoni va natijasini aks ettiruvchi umumlashtirilgan xususiyatdir - Bu bilimlarning umumiyliigi, tabiat haqidagi g'oyalar, hissiy, hissiy va qiymat o'rtasidagi birlikni nazarda tutadi unga bo'lgan munosabat va u bilan o'zaro munosabatlarni uyg'unlashtirishga asoslangan tegishli ko'nikmalar, ko'nikmalar va ehtiyojlar "tabiat-inson-jamiyat" tizimi.

Talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish uchun muhim bo'lgan pedagogik qo'llab-quvvatlash, agar o'qituvchining shaxsiyati qobiliyatlarni rivojlantirish va o'quv faoliyatida ekologik materiallardan foydalanish qobiliyatini ro'yobga chiqarishni o'z ichiga olgan yuqori ekologik yo'nalish bilan ajralib tursa, mumkin. Hozirgi kunda o'qituvchilar ham, talabalar ham ekologik ta'lim uchun alohida ahamiyatga ega ekanligini tobora ko'proq anglamoqdalar ijtimoiy va kasbiy o'zlik muammolari kontekstida "inson- jamiyat - tabiat" tizimida hissiy va qadriyat munosabatlari tajribasini to'plash-shaxsni aniqlash. Biroq, o'qituvchining muammolarni hal qilishga tayyorligi o'qitish jarayonida yekologik ta'lim (va shuning uchun o'quv jarayonini insonparvarlashtirishni amalga oshirish uchun) maqsadlaringizga yerishish har doim ham yetarli yemas.

Universitetda mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish uchun fanlararo bilimlar hamkorligiga e'tibor qaratish lozim. Qo'shimcha ekologik trening talabalarni tabiiy fanlar va gumanitar fanlarning ekologik salohiyatidan foydalanish qobiliyatini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi va kelajakdagi bitiruvchilarning atrof-muhitga shaxsiy ijobiy munosabatini, barqaror ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Har bir oliy ta'lim muassalarida talabalarga beriladigan ekologik bilimlar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, talabalarda sog'lom turmush tarziga intilish va ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi fikrlarni tahlil qilib, sog'lom turmush tarziga va ekologik madaniyatga quyidagicha ta'rif beramiz: Sog'lom turmush tarzi tabiatni, jamiyatni va o'z-o'zini muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanish, faol hayotiy pozitsiyada turish va amal qilishdir. Ekologik madaniyat- bu tabiat haqidagi bilim, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyatining yuksak ko'rsatgichi, ongli va masuliyatli yondashuvdir. Unda tabiat bilan inson o'rtasidagi o'zaro oqilona, mas'uliyatli munosabat tarkib topadi.

O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'lim-tarbiya masalalari chuqur tarixiy ildizlarga ega. Ekologik ta'lim-tarbiya muammolari Avesto, Kur'oni karim, Xadis ilmida tabiat muxofazasiga oid tarbiyaviy g'oyalar sifatida o'z aksini toptan. Buyuk shak; mutafakkirlaridan Muxammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulugbek, Zaxiriddin Muxammad Bobur kabi allomalar o'z asarlarida tabiat va jamiyatning o'zaro aloqadorligi, tabiatni muxofaza qilish, uning boyliklarini asrab avaylash, saqlash va ko'paytirish, tashqi muxitning tirik organizmlarga ta'siri kabi masalalarni ko'rsatib o'tganlar. Bu xolat Markaziy Osiyoda kadimdan ekologik tarbiyaga aloxida e'tibor berilganligidan dalolat beradi. XX asrning oxirgi choragidan boshlab jaxon miqyosida yuzaga kelgan vaziyat ekologik muammolarni o'rganishga bo'lgan e'tiborni kuchaytirdi. Ushbu xolat ekologik ta'lim-tarbiya muammolariga bag'ishlangan ko'pgina fundamental tadqiqotlarning amalga oshirilishiga sabab bo'ldi. Jumladan, ekologik ta'limning nazariy asoslari akedemik I.D.Zverev, A.N.Zaxlebniy, E.O.Turdikulov, biologik yunalishi I.T.Suravegina; oliy o'quv yurti talabalariga ekologik ta'lim berish I.T.Ponomareva kabi olimlar tomonidan tadbiq etilgan.

Ekologik muammolar inson xayoti va faoliyatining barcha soxalarini qamrab olib, kompleks xarakterga ega bo'lganligi uchun ular chuqur ilmiy asoslangan xolda tizimli bartaraf etilmog'i lozim. Ekologik muammolarni vujudga keltirgan sabablarni aniqlash, yechimlarini topish va bu masalaga boshqa qaytmaslik uchun avlodlarda barqaror ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish muxim axamiyatga ega. Bu vazifani samarali amalga oshirish uchun esa avvalo, "ekologiya", "ekologik ong", "ekologik ta'lim", "ekologik tarbiya", "ekologik madaniyat" kabi tushunchalar moxiyatini chuqur anglash zarur.

Ekologiya - (yunoncha oikos-uy, turar joy va logiya-fan, ta'limot) - organizmdan xar xil darajada yuqori turadigan sistemalar; populyatsiyalar, biotsenozlar, biogeotsenozlar (ekosistemalar) va biosferaning tuzilishini, ularda kechadigan jarayonlarni urganadigan biologiya fanlari majmui.

Ekologiya tushunchasi ilk bor nemis biolog olimi Ernest Gekkel tomonidan 1866 yilda fanga kiritilgan. "Ekologiya" atamasi o'sha davrlarda xayvon turlari va ular populyatsiyalarining xamda o'simliklar turlarining tashqi muxit bilan munosabatlari ularning sekin-asta rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganadigan ilm soxasiga nisbatan qo'llanilgan. Ammo xozirgi kunga kelib ekologiya tushunchasining mazmuni, moxiyati uzgarib ketdi.

Ekologiya - Yer yuzidagi xar k;anday moddiy narsa -geografik unsurlar (tog' jinslari, suv, tuproq, o'simliklar, xayvonlar, inson va boshqalar)ning asta sekin rivojlanishiga ularni o'rab turgan tashqi muxitning ko'rsatadigan ta'sirini o'rganadigan va bu jarayonni boshqarishga yo'naltirilgan faoliyat soxasidir. Ekologik tarbiya - o'quvchilarni ekologik bilimlar asosida ularda atrof-muxitga nisbatan axloqiy-estetik munosabatlarni, oqilona ekologik xatti-xarakat ko'nikma va malakalarini, ekologik tafakkur xamda ekologik faoliyatlarini shakllantirishdir. Ekologik ta'lim - nazariy ekologik bilimlar xamda amaliy faoliyat ko'nikma va malakalaridan tarkib topgan, tabiatdan oqilona foydalanish, o'zgartirish va o'zlashtirish masalalarini o'z mazmuniga singdirgan tizimli xamda uzluksiz jarayondir. Ekologik ta'lim xar bir insonda ekologik ong, dunyoqarash va madaniyatni shakllantiradi. Insonlarni tabiat to'g'risidagi bilimlar bilan qurollantiradi va tabiat zaxiralaridan oqilona foydalanishning ilmiy negizi bo'lib xizmat qiladi.

Ekologik ong tushunchasiga tadqiqotchilar tomonidan turlicha yondashuvlar mavjud. Tadqiqotchi V.N.Sattorovning fikricha, ekologik ong - ijtimoiy-ruxiy xodisa bo'lib, u murakkab tuzilishga ega. Shaxs ekologik ongi tizimlangan ekologik bilimlarni o'rganish, bu boradagi o'tmish qadriyatlar mazmunini anglash, biogeotsenoz xaqida to'la va chuqur ma'lumotga ega bo'lish, tabiatni muxofaza qilish borasida yaratilgan dastur, g'oya va nazariyalar moxiyati bilan tanishish orqali xosil qilingan qarash, tasavvur, xissiyot va e'tiqodlar tizimidir. Ekologik ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy bosqichi shaxsga barqaror ekologik madaniyatning shakllanganlik darajasi bilan belgilanadi. Barqaror ekologik madaniyat

tushunchasini atroflicha izoxlash asnosida asosiy negiz bo'lgan "madaniyat" tushunchasiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida barcha darajalardagi ta'lim o'quv dasturlariga ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish masalalarini kiritish orqali uzluksiz ekologik ta'lim tizimini takomillashtirish, xususan, ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlantirish masalalarini ta'limning barcha bosqichidagi o'quv dasturlariga joriy etish, ekologik muammolarni va tabiatdan to'g'ri foydalanish zaruratini yanada chuqur anglab yetishga yordam beruvchi ekologiya bo'yicha yangi umumta'lim va maxsus o'quv rejalari (dasturlari) ni joriy etish va mavjudlarini yaxshilash chora-tadbirlarida aniq vazifalar belgilab berildi. Bakalavriat ta'lim yo'nalishlarining o'ziga xos xususiyatlariga mos holda "Ekologik xavfsizlik", "Mintaqaviy ekologiya", "Ishlab chiqarishni ekologizatsiyalash", "Ekolok san'at", "Boshlang'ich sinfda ekologik ta'lim-tarbiya texnologiyalari" kabi kurslar (modullar) o'quv fani sifatida tavsiya etildi va ularning o'quv dasturlari ishlab chiqilgan.

Jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy paradigmaning o'zgarishi ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni ham belgilab berdi. Asosiy maqsad hayotda o'zini to'liq anglay oladigan rivojlangan shaxsni shakllantirish edi. Shu munosabat bilan shaxsning ma'naviy, axloqiy, intellektual madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shadigan yangi pedagogik texnologiyalarni izlash, shuningdek, odamlar, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtiradigan qiymat yo'nalishlarini o'zlashtirish zarurati tug'ildi. Ta'limning zamonaviy gumanistik modeli ustuvor yo'nalishga aylanmoqda. Ta'limni insonparvarlashtirish shaxsga yo'naltirilgan, madaniy, aksiologik yondashuvlarga asoslangan pedagogik jarayonni tashkil qilishni o'z ichiga oladi. Shu sababli, ta'limning dolzarb muammolaridan biri bu nafaqat atrofdagi dunyo haqidagi bilimlar tizimini kengaytirish uchun asos bo'ladigan, balki o'quvchilarning qadriyat, intellektual, madaniy, ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradigan bunday pedagogik jarayonni tashkil etishdir.

Zamonaviy ta'lim kontekstida ekologik ta'lim va tarbiya muammolari A. N. Verbitskiy [7], E. V. Girusev [8], I. S. Dejninkova [9], G. A. Ivanov [10], M. S. Kagan [11], I. A. Kazantseva [12], V. G. Kezin [13], V. Yu. Lvova [14], N. N. Moiseeva [15-17], I. N. Ponomareva [18], I. T. Suravegina [19-24] va boshqalar. Asosiy e'tibor talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirishga qaratiladi. Olimlar ekologik madaniyat tarkibida hissiy, ijtimoiy, axloqiy va madaniy kabi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishadi.

Bizga ekologik madaniyatni insonning umumiy madaniyatining eng muhim qismi sifatida talqin qilish, ularning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda uning shaxsiy va faoliyat sohalarida namoyon bo'lishi eng dolzarb bo'lib tuyuladi. Ekologik madaniyatga ega bo'lgan odam sayyoramiz tabiatini eng katta qadriyat sifatida qabul qila oladi, yerdagi hayotning barcha ko'rinishlariga g'amxo'rlik qiladi va atrof-muhit holati uchun javobgardir.

Zamonaviy sharoitda, ekologik muammolar jamiyatda etakchi o'rinni egallaganida, ta'limning ustuvorligi bu yuqori salohiyatli talabalarining borligidadir. Salohiyatli talabalar kelajakdagi tabiatdan foydalanuvchilardir. Ularda ekologik muammolarni anglash, ularning shaxsiy ahamiyatini tushunish, hal qilish usullarini ko'rish, shuningdek, mavjud ekologik muammolarni hal qilishda ijodiy o'zini o'zi anglashga ichki ehtiyojga ega bo'lgan qobiliyati rivojlangan mutaxassislardir. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirish dolzarb yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Shu bilan birga, ekologik ta'lim bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagilarni ko'rsatdi: bir tomondan, talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirish ta'limni insonparvarlashtirish nuqtai nazaridan dolzarb muammo ekanligi tan olinadi. Boshqa tomondan, ekologik madaniyat yaxlit,

shaxsiy-qiymat hodisasi sifatida emas, balki uning rivojlanish jarayoni tizimli, izlovchi sifatida namoyon bo'ladi:

talabalarni ekologik muammolarni va ayniqsa mintaqaviy ahamiyatga molik muammolarni hal qilish bo'yicha shaxsga, qiymatga yo'naltirilgan o'quv-tadqiqot faoliyatiga tizimli kiritilishini ta'minlash;

o'quv-tadqiqot faoliyatida talabalarning ijodiy o'zini o'zi anglashi uchun sharoit yaratish;

ularning ekologik tadqiqot tafakkuri asoslarini tizimli ravishda rivojlantirish;

talabalarning ekologik madaniyatni o'zlashtirish, o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini o'zi anglashga bo'lgan doimiy ehtiyojini maqsadli ravishda rivojlantirishdan iborat;

Ekologik madaniyat ekologik muammolarni hal qilish bo'yicha o'quv-tadqiqot faoliyatida talabalarning ijodiy o'zini o'zi anglashi sharti sifatida, boshqa tomondan, ushbu faoliyatda boyitiladigan va takomillashtiriladigan ochiq, dinamik tizim sifatida qaraladi.

Ekologik madaniyat - tor ma'noda tabiatdan oqilona foydalanish deb ta'riflanadi. Keng ma'noda, bu tushuncha universal qadriyatlar - er, tabiat, hayot, inson, sog'liq ustuvorligiga asoslangan umuminsoniy madaniyatning yangi mazmunini tashkil etadi. Ekologik madaniyat, qiymat yo'nalishlari tizimida o'zini namoyon qiladi va ekologik asoslangan xatti-harakatlarni rag'batlantiradi, inson va ijtimoiy-tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarning tabiati va sifat darajasini belgilaydi.

Ekologik madaniyatni shakllantiradigan va uni meros qilib olish mexanizmlarini takomillashtiradigan eng muhim ijtimoiy muhit bu bolalar uchun qo'shimcha ta'lim tizimidir. Qo'shimcha ta'lim muassasalari, asosiy va qo'shimcha ta'limni birlashtirgan holda, insonning ekologik rivojlanishi uchun katta salohiyatga ega bo'lib, u o'z hayotida tabiat va jamiyatning koevolutsiyasi (koevolutsiya-ekotizimda o'zaro ta'sir qiluvchi biologik turlarning birgalikdagi evolyutsiyasi. Bir turdagi shaxslarning har qanday belgilariga ta'sir qiladigan o'zgarishlar boshqasida yoki boshqa turlarda o'zgarishlarga olib keladi) g'oyalarini idrok eta oladi va amalga oshiradi. Doimiy ijodiy o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan, nafaqat tez o'zgarib turadigan tsivilizatsiya sharoitlariga moslasha oladi, balki "inson - jamiyat - tabiat" tizimidagi qadriyatlarning ustuvorligini ta'minlaydi.

Talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish muvaffaqiyatining zaruriy sharti-bu ta'lim mazmuni va pedagogik texnologiyalarga madaniy tarkibiy qismni kiritish asosida tabiiy fanlar va gumanitar bilimlarni birlashtirish.

Bugungi kunda insoniyat global ekologik muammolarni hal qilishga majbur bo'lib, tabiat bilan o'zaro ta'sir o'tkazish strategiyasini ishlab chiqadi, bu inqirozdan chiqish yo'lini ta'minlaydi, jamiyat va umuman biosferaning yanada ijobiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu munosabat bilan asosiy masalalar bo'yicha kontseptual pozitsiyani qayta ko'rib chiqish mavjud: insonning mohiyati, uning dunyodagi roli va maqsadi, madaniyat rivojlanishidagi tendentsiyalar, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar.

Zamonaviy dunyo rivojlanishining ob'ektiv tendentsiyalariga eng mos va ko'proq mos keladigan narsa inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda ratsional va ma'naviy tamoyillarni uyg'unlashtirish g'oyalariga muvofiq shaxsning ekologik madaniyatini rivojlantirishning kontseptual asoslarini ishlab chiqishdir.

Tavsiyalar:

Ta'lim muassasalarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish.

O'qituvchilarni muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish.

Talabalarga ekologik muammolar haqida ma'lumot berish va ularning yechimini topishga undash.

Ekologik loyihalarni amalga oshirish va ularga talabalarni jalb qilish.

Ta'lim dasturlariga ekologik mavzularni kiritish.

Talabalarning ekologik savodxonligini oshirish.

Talabalarni atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha amaliy faoliyatga jalb qilish.
Ommaviy axborot vositalarida ekologik mavzularni keng yoritish.
Ekologik ta'lim va targ'ibotga investitsiya kiritish.
Ta'lim dasturlariga muammoli ta'lim texnologiyasini kengroq joriy etish.
O'qituvchilarni muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish.
Talabalarni ekologik muammolar haqida ma'lumot berish va ularning yechimini topishga undash.
Ekologik loyihalarni amalga oshirish va ularga talabalarni jalb qilish.
Talabalarning ekologik faoliyatini rag'batlantirish.
O'zbekiston sharoitida xorijiy tajribani o'rganib, eng maqbul ta'limiy texnologiyalarni joriy etish.
Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash.
O'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirish bo'yicha kurslar tashkil etish.
Talabalarning ekologik faoliyatga qiziqishini oshirish uchun turli xil tadbirlar o'tkazish.
Ekologik ta'lim va tarbiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.
Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Ushbu nazariy-metodik asoslar talaba-yoshlar ekologik madaniyatini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishga, ilmiy-metodik xususiyatlar talabalarda tabiiy resurslarga e'tiborli munosabatini samarali shakllantirishga, pedagogik-psixologik aspektlar muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarning ekologik madaniyatini tizimli rivojlantirishga tavsiyalar talabalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning ta'limiy texnologiyalar asosida o'rganilishini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

XULOSA

Muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirish va tizimli rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ushbu texnologiya orqali talabalarda ekologik muammolarni anglash, ularga nisbatan shaxsiy mas'uliyatni his qilish, barqaror yashash tamoyillariga rioya etish kabi ijtimoiy ahamiyatli kompetensiyalar shakllanadi.

Maqolada ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari — ekologik ong, axloqiy-estetik munosabat, ekologik xatti-harakatlar – muammoli o'qitish yondashuvi orqali rivojlantirilishining pedagogik va psixologik jihatlari yoritilgan. O'zbekiston sharoitida bu boradagi an'analar, milliy qadriyatlar va davlat siyosati bilan uyg'unlashgan yondashuvlar samaradorlikni oshiradi.

Shuningdek, ekologik ta'lim va tarbiya mazmunini tabiiy hamda gumanitar fanlar bilan integratsiya qilish, talabalarni ekologik loyihalarga jalb qilish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy metodlarni joriy etish taklif etilgan.

Muammoli ta'lim texnologiyasi talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda samarali metod bo'lib, u nafaqat ekologik bilimlarni, balki ijtimoiy mas'uliyat, madaniy qadriyatlar va shaxsiy intellektual salohiyatni rivojlantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Marlinskaya S.A., Shishmakova Ye.A. Produktivnoe ekologicheskoe obrazovanie // Nar. obrazovanie. – 2008. – № 10. – S. 85–89.
2. Sankin L.A., Viktorenkova S.V. Duxovno-nravstvennoe vospitanie studentov // Pedagogika. – 2008. – № 10. – S. 108–111.
3. Beyersdorf M., Michelsen G., Siebert H. Umweltbildung: theoretische Konzepte – empirische Erkenntnisse – praktische Erfahrungen. – Neuwied; Kriftel: Lucherhand, 1998. – S. 384
4. Ожегов Ю.П., Никонорова Е.В. Экологический импульс: Проблемы формирования экологической культуры молодежи. – М.: Мол. гвардия, 1990. – с. 271

5. Игнатов С.Б. Экологическая компетентность в контексте образования для устойчивого развития // Образов. и наука. – 2011. – № 1. – С. 22–32.
 6. То‘хтаев А. Ekologiya. T.: O‘qituvchi. 1998., 2001. B. 234
 7. Вербский А.Н. Основы концепсии развития непрерывного экологического образования // Педагогика-1997- № 6 с. 31-36.
 8. Гирусев Е. В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы. / Сб. Философские проблемы глобальной экологии. -М.: Наука, 1983.
 9. Дежникова Н.С. Об использовании технологии экологического воспитания подрастающего поколения: Тез. докл. межд. конф. -М., 1996.
 10. Иванов Г. А. Формирование системы экологических знаний в процессе изучения естественно-научных и специальных дисциплин в ССУЗ нефтедобывающего профиля: Автореф. дис. канд. пед. наук. -Казан: НИИ ССУЗ, 1992. -18с.
 11. Каган М.С. Философия культуры.Л.: Наука, 1974
 12. Казанцева Л. А. Методика организации химического эксперимента исследовательского характера в средних проф. тех. училищах: Дис. канд. пед. наук. -Казан, 1983. -18с.
 13. Кезин В.Г. Формирование экологической культуры личности младших подростков в педагогическом процессе школы, средствами музыкального искусства: Дис. канд. пед. наук. М,1998. - 198 с.
 14. Лвова В.Ю. Формирование экологической культуры подростков в учебно - воспитательном процессе средней общеобразовательной школы: Дис. канд. пед. наук. Чебоксары, 1998. - 306 с.
 15. Моисеев Н.Н. Историческое развитие и экологическое образование. М., Изд. МНЭПУ, 1995.-42 с
 16. Моисеев Н. Н. Экологическое образование и экологизация образования //Биология в школе. -1996. -№ 3. -с. 29-32.
 17. Моисеев Н.Н. Экология и образование. М.: Юнисам, 1996.
 18. Пономарева И.Н. Основные концептуальные положения к проблеме экологического образования и воспитания: Матер, межвуз. конф. по методике преподавания биологии. СПб.: Образование, 1993. - с 4 -14
 19. Суравегина И. Т., Мамедов Н. М. Экологическое образование: проблемы базовых знаний //Биология в shk. -1993. -№ 1 -с. 17-22.
 20. Суравегина И.Т. Концепция базовых знаний в общеобразовательной области. Экология: Сб тез. Между нар. конф. по экологическому образованию детей. -Обнинск, 1995. с 146 - 147.
 21. Суравегина И.Т., Сенкевич В.М. Как учить экологии. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1995. - 96 с
 22. Суравегина И.Т., Концепция экологического образования в общеобразовательной школе: Сб. Экологическое образование в средней общеобразовательной школе: концепции, модели, программы учебных курсов. -М.: НИИ СИМО, 1996. с 3 - 5.
 23. Суравегина И. Т., Мамедов Н. М. О требованиях к уровню подготовки учащихся по экологии //Биология в shk. -1996. -№ 3-е. 33-37.
- Суравегина И. Т., Мамедов Н.

MATNDA PRAGMATIK MAQSAD VA HARAKATNI IFODALANISH VOSITALARI
MEANS OF EXPRESSING PRAGMATIC PURPOSE AND ACTION IN THE TEXT
СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ЦЕЛИ И ДЕЙСТВИЯ В ТЕКСТЕ

Kuchiboyev Mansur Abdumurotovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan nutqiy akt nazariyasiga oid asosiy tushunchalar va ularning pragmatik maqsad va harakatlarini ifodalovchi vositalar tahlil qilinadi. J. Ostinning nutqiy akt nazariyasi asosida fikrning talaffuzi va matnda ifodalanganda qanday harakatlar amalga oshirilishi mumkinligi ko'rsatilgan. Maqolada, shuningdek, nutqiy aktlarning muloqotda qanday o'rin tutishi, kommunikantlarning pragmatik maqsadlari hamda matn hosil qiluvchi funksiyalar tahlil qilingan. Ushbu nazariya yordamida nutqiy harakatlarning nafaqat axborot uzatishda, balki o'zaro munosabatlarni ifodalashda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Nutqiy akt, pragmatik maqsad, harakat, Ostin, muloqot, lisoniy o'yinlar, axborot uzatish, tilshunoslik, nutqiy faoliyat, kommunikativ maqsad.

Аннотация. В данной статье анализируются основные концепции теории речевых актов, развитой во второй половине XX века, а также средства выражения прагматических целей и действий. Основываясь на теории речевых актов Дж. Остина, статья показывает, как при произнесении или выражении мысли в письменной форме выполняются различные действия. В статье также рассматривается роль речевых актов в коммуникации, прагматические цели коммуникантов и функции, которые создают текст. Теория демонстрирует важность речевых актов не только для передачи информации, но и для выражения межличностных отношений.

Ключевые слова: Речевой акт, прагматическая цель, действие, Остин, коммуникация, лингвистические игры, передача информации, лингвистика, речевая активность, коммуникативная цель.

Abstract. This article analyzes the key concepts of speech act theory, developed in the second half of the 20th century, and the means of expressing pragmatic purposes and actions. Based on J. Austin's speech act theory, the paper highlights how different actions are carried out when a thought is uttered or expressed in writing. The article also discusses the role of speech acts in communication, the pragmatic goals of communicants, and the functions that produce the text. The theory demonstrates the importance of speech acts not only in transmitting information but also in expressing interpersonal relationships.

Keywords: Speech act, pragmatic purpose, action, Austin, communication, linguistic games, information transmission, linguistics, speech activity, communicative purpose.

Kuchiboyev M.A.,
Samarqnd davlat
pedagogika instituti,
m6160612k@mail.com

Badiiy matnning madaniylararo muloqot vositasi sifatida nutq akti va uning pragmatik xususiyatlarini o'rganish hozirgi kunda nafaqat tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik, jamiyatshunoslik, madaniyatshunoslik, ruhshunoslik kabi fanlar tomonidan ham tadqiqot ob'ektiga aylangan. Ushbu maqolada badiiy matnlarning madaniylararo muloqotda qanday vosita sifatida xizmat qilishi, ularning pragmatik va kommunikativ jihatlari, nutq akti sifatida badiiy matnlarning qanday ishlatilishi va maqsadga erishishda qanday ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi. Madaniyatlararo muloqotda tilning rolini o'rganish, uning odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar va tushunishni qanday shakllantirishi, shuningdek, badiiy matnlar orqali ma'lum bir pragmatik maqsadga erishishning usullari ko'rsatiladi.

XX asrning ikkinchi yarmida hozirgi zamon lingvopragmatikasida insonning nutqiy faoliyatini o'rganishda bir necha yo'nalishlardagi fundamental tadqiqotlar vujudga keldi. Ulardan eng asosiylaridan biri J. Ostin nomi bilan bog'liq bo'lgan, L. Vitgenshteynning (1985) lisoniy o'yinlar g'oyasiga asoslangan nutqiy akt nazariyasidir.

Bu nazariyaning mohiyati shundaki, lisoniy fikr nafaqat olamda ro'y berayotgan voqea-hodisalarni bayon qilish va ularni yolg'on yoki haqiqat ekanligini talqin qilish uchun, balki bu voqea-hodisalarga munosabat bildirish, bu orqali qandaydir nutqiy maqsad va harakatlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan jarayonni o'rganishdir.

Nutqiy akt nazariyasining asoschilaridan biri J. Ostinning fikricha, har qanday fikr talaffuz qilinganda yoki matnda ifodalanganda, o'z ma'nosi ifodasidan tashqari, ma'lum bir harakatni ham ifodalaydi, ya'ni biror bir voqea haqida darak-xabar beradi, bu xabar tasdiqlanadi yoki inkor qilinadi, biror narsa iltimos qilinadi, taqiqlanadi yoki buyruq, maslahat, ruxsat beriladi, va'da yoki taklif qilinadi hamda takalluf, minnatdorchilik izhor qilinadi va hokazo (Austin 1962).

Bularning barchasi kommunikantlarning, asar muallifining pragmatik maqsadi deya yuritiladi. Demak, nutqiy akt kommunikantlar fikrining aniq bir maqsadda va muhitda og'zaki yoki yozma shaklda voqelanishidir. Nutqiy akt mazmunining shakllanishi bildirgan fikr ma'nosining so'zlovchi (muallif) va tinglovchi (kitobxon) tomonidan muloqot matniga nisbatan "boyitilishi", idrok etilishi natijasidir. Nutqiy akt bu jarayonda matn hosil qiluvchi, diskursni tarkib toptiruvchi funksiyalarni ham bajaradi (Safarov 2008: 73-74).

Bu jarayonda matn pragmatikasining kommunikativ aspektlariga alohida to'xtalmoq joiz. Ma'lumki, axborot uzatuvchisining (muallifning) kommunikativ maqsadi muloqot jarayonining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi va bunday maqsad go'yo ataylab hosil qilingan kommunikativ intensiya sifatida matn strukturasi va mazmunida lisoniy voqelanadi.

Bunday kommunikativ maqsadning yana bir xususiyati — u matnning mazmuniy va struktura tuzilishiga bog'liqligida, receptor (qabul qiluvchi)ga ko'rsatgan kommunikativ ta'sirida (uning xulqida, javob munosabatlarida) o'z aksini topadi. Receptor uzatilayotgan axborotni qabul qilar ekan, matnga (axborotga) nisbatan ma'lum xususiy munosabatlarga kirishadi va bu munosabat receptorning pragmatik munosabati deya yuritiladi.

Bunday pragmatik munosabatlar mohiyatiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin. Ya'ni u faqat yangi bir axborot manbasi sifatida unga qiziq tuyulmaydigan, intellektual xarakterda bo'lishi mumkin. Yoki bu axborot unga ma'lum qiziqish uyg'otadigan, unga o'z shaxsiy munosabatini bildirishga rag'bat uyg'otadigan darajada ta'sir qilishi mumkin.

Nutqiy akt lisoniy va ekstralingvistik vositalar orqali voqelanadi va tadqiqotchilarning juda ko'pchiligi nutqiy akt uch bosqichli lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlardan tashkil topishini e'tirof etishadi. (Ostin, 1986).

Lokutiv nutqiy harakat deyilganida, birinchi suhbatdosh tomonidan kommunikativ maqsaddan kelib chiqib ikkinchisiga biror fikrning, axborotning uzatilishi, axborotning qabul qilinishi jarayoni tushuniladi. **Lokutsiya** – “eshittirmoq, uzatmoq, tinglamoq, qabul qilmoq” ma’nolarini anglatadi.

Lokutiv harakat og’zaki nutqda dialog shaklida, yozma matnda muallif fikrining kitobxonga uzatilishi, personajlar dialogi sifatida vujudga keladi. Binobarin, lokutiv harakat og’zaki nutqda ro’yobga chiqadi.

Masalan: “Biznikidan ham bir piyola choy ichib keting!” iborasi birinchi suhbatdoshning ikkinchisini mehmonga taklif qilish istagini ifodalayapti. Ayni paytda gapda **illokutiv harakat** ham mavjud. U so’zlovchining tinglovchiga ko’rsatayotgan iltifotini, mehmondorchilikka taklifini, unga ko’rsatilayotgan izzat-hurmatini va ziyofatga taklifini ifodalovchi illokutiv harakatni, gapiruvchining kommunikativ maqsadini ifodalaydi.

Agar lokutiv harakat milliy madaniy xarakterga ega bo’lsa, boshqa millat vakillari bunday ma’nodagi taklifni eshitib (masalan: “*Je vous invite chez moi pour boire une tasse du thé*”) ensasi qotishi mumkin. Chunki fransuzlar bir piyola choy ichish uchun uylariga mehmonga taklif qilmaydilar.

Bunday maqsad nutqiy tuzilmaning **illokutiv natijasini**, ya’ni suhbatdoshga ko’rsatilgan **pragmatik ta’sirini** belgilaydi. Binobarin, **illokutiv harakat** – muloqot ishtirokchilarining o’zaro munosabatlarining ifodalanishidir.

O.G. Pocheptsovning ta’rificha, illokutiv harakatning ijrochilari so’zlovchi yoki matn muallifi bo’lib, u nutqiy faoliyat jarayonida yuzaga keladi (Pocheptsov 1986:24).

Z. Vendler talqinicha, illokutiv maqsad — “mental harakat bo’lib, so’zlovchi tinglovchini ushbu harakatni bajarishga undaydi” (Vendler 1985:243).

Nutqiy harakat kommunikativ mazmunining to’liq voqelanishi uchun maqsaddan tashqari, unga erishishni ta’minlovchi vosita va shart-sharoit bo’lishligi ham talab qilinadi.

J. Searl va D. Vandervekenlar nutqiy harakatning illokutiv kuchini yetti qismdan tarkib topgan shart-sharoitlar sifatida ta’riflaydilar. Ulardan birinchisi — kommunikativ maqsad bo’lib, bunday maqsadsiz nutqiy harakat vujudga kelmaydi.

Keyingilari esa:

1. illokutiv maqsadga erishish usul va vositalari,
2. illokutiv kuchning voqelanish jadalligi,
3. voqelanishni ta’minlaydigan propozitsional,
4. haqqoniylik kabi mental shart-sharoitlardir. (Searle, Vanderveken 1985).
5. Illokutiv kuch qismlarining tuzilishi mantiqiy tartibga ega va bu tartib illokutiv harakatning mustaqilligini ta’minlab, uning propozitsiya aktisiz bajarilishiga ham imkoniyat yaratadi.

Masalan: “Regret!” - “Afraid!” – “*Afsuski!*”, “Oh my God!” – “*Voy Xudoyim!*”, “*Finally!*” – “*Nihoyat!*”, “Here it is then!” – “*Ana xolos!*” kabi nutqiy birliklar propozitsiya mazmuniga ega emas, ammo ular illokutiv jihatdan to’liq shaklga ega bo’lib, muayyan kontekstda kommunikativ maqsad va mazmunni ifodalaydi.

Nutqiy harakat strukturasining uchinchi, yakuniy bosqichi — **perllokutiv akt** bo’lib, u **nutqiy ta’sirning natijasi** sifatida ta’riflanadi. Binobarin, perllokutiv akt so’zlovchi tomonidan tinglovchini biror **javob harakatga undash** maqsadida amalga oshiriladi.

Nutqiy ta’sir darajasini avvaldan aytish qiyin, so’zlovchi fikrini eshitgan (lokutsiya), o’qigan tinglovchining bo’lg’usi hattiharakati, javobi **turlicha bo’lishi mumkin**. Shu nuqtai nazardan, nutqiy muloqot aktining **maqsadi ikki sathlidir**:

1. **Birinchi sathda** — so’zlovchining maqsadi axborot yetkazish yoki olishdir.
2. **Ikkinchi sathda** — so’zlovchi va tinglovchining talabini, qiziqishini qondirish maqsadi ham nazarda tutiladi.

Bunday harakat va maqsad **darak, so‘roq, undov** mazmunli bo‘lishi mumkin.

Masalan: "Don't you want to give your seat to the elderly?" – "Qariyaga joy bo‘shatmaysizmi?" iborasida **ham so‘roq, ham undovli harakat** mujassam.

Bunday jumladagi **yashirin talabni** eshitgan (lokutsiya) tinglovchi "Get smarter responses, upload files and images, and more." – "Marhamat!" deb uning talabini bajaradi yoki biror **bahonani ro‘kach qilib**, joy bo‘shatishdan **bo‘yin tovlashi** mumkin. Bu esa **muloqot jarayonida pragmatik vazifaning kommunikativ maqsad doirasida bajarilishidir**.

Bunday vazifani **pragmatik mazmunni aniqlashtiruvchi, muloqot maqsadi mazmunini va nutqiy harakat kuchini** aniq belgilaydigan **illokutiv fe‘llar** bajaradi.

Bunday fe‘llar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

To order – buyurmoq, To warn, To prevent – ogohlantirmoq, "to advise" yoki "to counsel" – maslahat bermoq, "to defend" yoki "to forbid" – taqiqlamoq, "**to propose**" yoki "**to suggest**" – taklif qilmoq va hokazo.

Fikrimizni asoslash uchun quyidagi misolga murojaat qilaylik:

"I will take you to your grandfather's house tomorrow." (*Ertaga seni bobongnikiga olib boraman.*)

Bunday gapning ijrosida va'da berish nutqiy harakati bajarilayapti. Ammo bu harakat mazmunini aniq ifodalash uchun illokutiv fe‘ldan foydalanish mumkin: "I promise to take you to your grandfather's house tomorrow." (**Ertara seni bobongnikiga olib borishga va'da beraman**).

Illokutiv fe‘llarning ma’no tarkibida talaffuz etilayotgan nutqiy birlikning (gap yoki matnning) pragmatik-kommunikativ mazmunini ifodalovchi semalar asosiy o‘rinni egallaydi. Masalan,

"I am not against setting Saturday as the day of rest." (Shanba kunini dam olish kuni deb belgilanishiga rozilik bildiraman).

"**I am against setting Saturday as the day of rest.**" (Shanba kunini dam olish kuni deb belgilanishiga qarshilik bildiraman).

"I demand to set Saturday as the day of rest." (Shanba kunini dam olish kuni deb belgilanishini talab qilaman).

Misollardagi tuzilmalar bir xil propozitsiyaga ega, ularning farqi faqatgina **pragmatik mazmunda**, ya’ni turli nutqiy harakatlar ifodalanishida va **kommunikativ maqsadlarning har xil bo‘lishida**, turli **illokutiv fe‘llar** (rozi bo‘lmoq, qarshi bo‘lmoq, talab qilmoq) qo‘llanishi **vosita xizmatini** o‘tamoqda.

J. Searl pragmatik mazmunning bunday namoyon bo‘lishini "**ifodalanish tamoyili**" faollashuvi natijasi deb ataydi.

Umuman olganda, **nutqiy akt va uning mazmunini ifodalovchi vositalar** o‘rtasida **funktsional va mazmuniy nomutanosiblik** paydo bo‘lishining sabablari turlicha. Bularning biri, albatta, **ayrim illokutiv fe‘llarning ma’no strukturasida so‘zlovchi bildirayotgan fikrning haqiqat ekanligiga ishonmayotganligiga ishora qiluvchi sema**, bo‘lak mavjudligidir.

Masalan: to threaten – tahdid qilmoq, to provoke – ig‘vo qilmoq, tuhmat qilmoq, "**to scold**" or "**to reprimand**" – so‘kmoq, haqorat qilmoq, *humilier* – kamsitmoq

kabi fe‘llarni **birinchi shaxsda qo‘llash** va shu yo‘sinda **nutqiy harakat mazmunini ochiq bayon qilish** mumkin emas. Chunki:

"I threaten you, I will kill you!" ("Men senga tahdid qilyapman, o‘ldiraman!")

turidagi tuzilma **nutqiy muloqot ma’nosiga xilof** — bunday birliklar faqatgina **uchinchi shaxs**, ya’ni **muloqot jarayonini kuzatuvchi** tomonidan qo‘llanishi mumkin:

"I will kill you!" – he threatens ("O‘ldiraman!" – dedi u, tahdid bilan).

Ko‘pgina illokutiv fe‘llar performativ formulalarni, ya’ni nutqiy bir qolipga solingan iboralarni hosil qiladi.

Masalan "I demand that you come to work on time" – "Ishga vaqtida kelishingni talab qilaman", "I promise to come on time" – "Vaqtida kelishga va'da beraman" va hokazo.

Performativ formulalarning grammatik qurilishi ham o'ziga xosdir. Bunday formulalarda fe'l albatta hozirgi zamon birinchi shaxs birlikda, ikkinchi aktant esa deytik olmoshning ikkinchi shaxs birlik yoki ko'pligida ifodalanadi.

O'zbek va rus tillarida bunday "qoliqlangan" nutq aktlarida har ikkala aktantning tushirib qoldirish holatlari kuzatiladi.

Masalan:

"Yordamingiz uchun rahmat" – "Благодарю за помощь"

"Tarqalmasligingizni so'rayman" – "Прошу не расходиться"

"Maysalar ustidan yurilmasin!" – "По газонам не ходить!"

"Qasam ichamanki, bu haqiqat" – "Клянусь, что это правда"

Performativ tuzilmalarda faqat axborot uzatilib qolmasdan, balki tinglovchiga jadal ta'sir o'tkazish, ularni javob harakatiga undash maqsadlari aniq namoyon bo'ladi.

Nutqiy aktlar borasidagi tadqiqotlar keyinchalik **D.J. Serl**, **D. Vanderveken** (Searle, Vanderveken, 1985), **D. Versyuren** (Verschueren, 1980), **D. Vunderlix** (Wunderlich, 1976), **D.J. Lich** (Leech, 1963), **T. van Deyk** (Dijk, 1981), **K. Bax va R. Xarnish** (Bach, Harnish, 1980), **G.G. Po'chepcov** (1981), **Yu.D. Aprexyan** (1986), **N.D. Arutyunova**, **E.V. Paduchyeva** (1985), **I.P. Susov** (1985), **Sh. Safarov** (2008) tadqiqotlarida yana-da rivojlantirildi va ularda nutq aktlarining bir-birlaridan farq qiluvchi turli tasniflari keltirildi.

Nutq aktlarini ifodalovchi barcha lisoniy vositalarni aniqlash vazifasi ilk bora **T. Ballmer va V. Brennenshyul** tadqiqotida amalga oshirildi (Ballmer, Brennenstuhl, 1980). Ular ingliz tilidagi nutq aktida eng ko'p qo'llaniladigan 4800 fe'lni har tomonlama, ko'p qirrali tasnif qilishib, lug'at sifatida nashr qilishdi.

Shundan so'ng **A. Vezbickayaning** ingliz tilidagi nutq aktida ishtirok etadigan fe'llarning semantik lug'ati chop qilindi va unda barcha fe'llar 37ta guruhga bo'lib tasnif qilindi (Wezbicka, 1987). Keyinchalik bu yo'nalishda **D.J. Serl va D. Vanderveken**larning tadqiqotida nutq akti nazariyasi yana-da takomillashdi va illokutiv mantiklashning asoslari yaratildi (Searle, Vanderveken, 1980).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vanderveken D. Nebukval'nye rechevye akty. V kn.: Kontseptualizatsiya i smysl. Novosibirsk: Nauka, 1990. -s.31-61.
2. Vendler Z. Illokutivnoe samoubijstvo. V kn.: Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp.16. Lingvisticheskaya pragmatika. -M.: Progress, 1985. - S.238-250.
3. Ostin D.L. Slovo kak deystvie. V.kn.: Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. XVI. -M.: Progress, 1986. S.22-130.
4. Po'chepcov G.G. Kommunikativnye aspekty semantiki. -Kiev: Vyshaya shkola. 1987. -131 s.
5. Safarov Sh.S. Pragmalingvistika. -T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2008. -285 b.
6. Serl D. Klassifikatsiya illokutivnykh aktov. V.kn.: Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. XVII. -M.: Progress, 1986. S.170-194.
7. Азнаурова, Э.С. Прагматика художественного слова Текст. / Э.С. Азнаурова. Ташкент: Фан, 1988.
8. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира// Семиотика и информатика. 1986, вып. 28.
М. Экология. Учебный комплект для 9-11 кл. -М.: Школа пресс, 1997.

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI MA‘NAVIY FAOLIYATGA
METODIK TAYYORLASHNI TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA O‘RGANISH****ИЗУЧЕНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ДУХОВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ
СИСТЕМНОГО ПОДХОДА****STUDYING METHODOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE PRIMARY TEACHERS
FOR SPIRITUAL ACTIVITY BASED ON A SYSTEMATIC APPROACH****Nabiyeva Dilfuza Temirovna**

Annotatsiya: Ushbu maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash jarayonini tizimli yondashuv asosida o‘rganish, “Talabalarni ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash”ni tizim sifatida boshqa tizimlardan ajralib turadigan muhim xususiyati, tarkibiy qismlari, orasidagi o‘zaro mustahkam aloqasi haqida.

Kalit so‘zlar: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash, tizimli yondashuv, muhit.

Аннотация. В статье рассматривается процесс методической подготовки будущих учителей начальных классов к духовной деятельности на основе системного подхода, важной черты, отличающей «Методическую подготовку учащихся к духовной деятельности» как систему от других систем, ее компонентов и прочной взаимосвязи между ними.

Ключевые слова: Будущие учителя начальных классов, методическая подготовка к духовной деятельности, системный подход, среда.

Abstract. This article is about the study of the process of methodological preparation of future primary school teachers for spiritual activity based on a systematic approach, the important feature that distinguishes "Methodological preparation of students for spiritual activity" as a system from other systems, its components, and the strong relationship between them.

Keywords: Future primary school teachers, methodological preparation for spiritual activities, systematic approach, environment.

Nabiyeva D.T.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti
nabiyevadilfuza07@mail.com

Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarni katta va murakkab masala (pedagogik jarayon)larni tizimli yondashuv asosida o‘rganish o‘tgan asrning 80-yillaridan boshlab pedagog olimlar o‘rtasida katta qiziqish uyg‘otmoqda. Mazkur yondashuv usulida “tizim”, “tizimlilik”, “yaxlitlik” kabi tushuncha va kategoriyalar tizimli yondashuv metodologiyasi va nazariyasining pedagogik ob‘yektlarni tadqiq qilish vositasi sifatida qo‘llaniladi.

Talabalarni ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash jarayonini tizimli yondashuv asosida o‘rganish deganda mazkur sistemada mavjud bo‘lgan barcha ichki va tashqi aloqalar va tizimcha (element)larni hisobga olishni murakkab sistemasining tarkibiy qismi bo‘lgan ayrim pedagogik

ob'yektlarni o'rganishni, o'quv-tarbiya jarayonida ko'zda tutilgan aniq maqsadga samarali erishishda ularning har birining o'zni va rolini namoyon qilishni tushunamiz.

Ushbu nuqtai nazardan talabalarni metodik tayyorlash muammosi ma'lum maqsadlarga qaratilgan, bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan tizim va funksional komponentlardan iborat sistema sifatida qaralishi mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash muammosini tizimli yondashuv asosida o'rganishga kirishishdan oldin yuqorida ko'rsatilgan kategoriyalarni sharhlash asqotadi.

"Tizim" tushunchasi (yunoncha sistema – yaxlit, qismlardan tarkib topgan, birlashtirilgan) mayyan yaxlitlik, butunlikni hosil qiluvchi, o'zaro ta'sirlashuv va bog'liqlikda bo'lgan ko'plab elementlarni anglatadi. U tartibli ravishda joylashgan va o'zaro bog'liqlikda bo'lgan qism (element)lar birligini ifodalaydi. Har qanday pedagogik tizim tuzilish jihatidan – maqsad, o'quv va ilmiy axborot, pedagogik muloqot vosita (o'quvchi va pedagog)larni o'z ichiga oladi.

Tizimli yondashuv metodologiyasi va nazariyasida "Tizim" va "muhit"ni tizimdan tashqari yotuvchi hamma narsa deb qarash qabul qilingan.

Professor N.A. Muslimov tizim va muhit o'rtasidagi cheksiz o'zaro aloqalar mavjudligini, ular vositasida muhit va tizimning o'zaro ta'sirlashuvini amalga oshirishini alohida ta'kidlagan [1].

Murakkab jarayon va hodisalarni tizimli yondashuv asosida o'rganishda tizimlilik tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi.

"Tizimlilik" tushuncha – bu pedagogik jarayonlar va borliqdagi hodisalarning tizim hosil qila olish, tizimning mavjudligi, moddiy dunyoning hamda uni bilish shakllarining tizimi qurilishga egaligi kabi holatlarni aks ettira olishidir.

Shuningdek, "Yaxlitlik" tushunchasi – hodisaning muayyan darajadagi mukammalligi, yuqori rivojlanish darajasini aks ettirishidir yaxlitlik o'rgana yotgan jarayon, hodisasining sifat jihatidan to'laqonligina, ichki birligini ifodalaydi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda yuqoridagilarga asoslanib yaxlitlik kategoriyasini tizimdagi, natijaviyligini, uni tashkil etuvchi qismlar va umuman tizimning mukammalligini, uning sifat jihatdan aniqligini, o'zaro bir-birini taqozo qilishni, bog'liqligini, ta'sirlanishining o'ziga xosligini ifodalaydi, deb tafsiflangan.

Mazkur aloqadorligining muhim xususiyatlaridan biri shundan iboratki, bunda muhit tizimga abiturent (ta'lim oluvchi)lar resursni yetkazib beradi va o'z navbatida pedagogik tizimdan esa faoliyatning yakuniy natijasi (bizning misolda, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda tayyor bo'lgan o'qituvchini qabul qiladi. Boshqacha aytganda pedagogik tizim muhit (jamiyat)ga ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tufayli uzluksiz ravishda vujudga keladigan ehtiyoj (ijtimoiy byurtma)larni qondirish manbai sifatida juda asqotadi. Ayni paytda pedagogik tizimni faoliyat natijalari muhit (jamiyatda vujudga keladigan ijtimoiy byurtma)ning xarakteriga bog'liq bo'lganiga qaramay, ular bevosita mazkur tizimning o'zida yaratilishini ta'kidlash joizdir. Tizim va muhit orasidagi o'zaro aloqadorlikning muhim xususiyatlardan yana biri – bu tizimni tashqi muhitda uzluksiz ravishda vujudga keladigan muammoli vaziyat (ijtimoiy buyurtma)larni xis qilish uchun yaratilishidir.

Pedagogik jarayonlarni tizimli yondashuv asosida tekshirishning mazkur usuli ta'lim-tarbiya jarayonidagi yaxlit bir butun uyg'un holatda o'rganishga imkon beradi. Umumiy holda mazkur yondashuvning uch bosqich tarzda quyidagi tavsiflash mumkin:

- tizimning tuzilishi va ishlash tamoyillarini tahlil qilish va tasvirlash;
- uning barcha tarkibiy qismlaridagi o'ziga xos xususiyatlarini, ularning o'zaro bog'liqligi va ichki tarkibini tahlil qilish;
- tizimning boshqa tizimlarga o'xshashligi va bir-biridan ajralib turadigan xususiy tomonlarini namoyon qilish.

“Talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash”ni tizim sifatida boshqa tizimlardan ajralib turadigan muhim xususiyati – bu uning element va tarkibiy qismlari orasidagi o‘zaro mustahkam aloqasi tufayli vujudga keladigan bir butunligi, yaxlitligidir.

Talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash jarayoniga tizimli yondashuv asosida o‘rganish deganda biz mazkur pedagogik tizimda mavjud bo‘lgan barcha ichki va tashqi aloqalar va tizimlarni hisobga olish, murakkabroq tizimning tarkibiy qismi bo‘lgan ayrim pedagogik ob’yektlarni o‘rganishni, o‘quv-tarbiya jarayonida ko‘zda tutilgan aniq maqsadga samarali erishishda ularning har birining o‘rni va rolini namoyon qilishni tushunamiz.

Endi talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorgarligini, hamda pedagogik tizimning ichki bog‘lanishlarini ochib berishga o‘tamiz. Bunda biz “Talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash”ni mazmun va jarayon (tashkiliy shakllar, usullar va jarayonni boshqarish) sifatida qaraymiz:

1. Milliy taraqqiyot talablari va amaliyotdagi keng imkoniyatlar orasidagi pedagogik ziddiyat natijasida vujudga keladigan ma’naviy, mafkuraviy muammolarni o‘z amaliyotida hal qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan ziyolilarga ehtiyoj sezilmoqda. Shu bois talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash pedagogika fanining dolzarb muammosi hisoblanadi va u jamiyat talabidan kelib chiqqan pedagogik maqsadni hal etishga qaratilgandir.

2. Pedagogik tizimda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlashning maqsadi, mazmuni va vazifalarini amalga oshirish uchun pedagogik muloqot vositalari (shakl, usul va didaktik vositalar) ishlatiladi va boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarni ma’naviy tarbiyalash samaradorligi uchun javobgarlikni oshirishga shaxsni axloqiy-irodaviy sifatlarini shakllantirishga yo‘naltiriladi.

3. Oliy ta’lim tarbiya jarayonida talabalarni ma’naviy tayyorlash bo‘yicha ma’lum tajriba to‘plagan. Asosan, bu ijtimoiy va psixologik-pedagogik tajribalar talaba tanlovi, refat, talabalar mustaqil ta’limi, ilmiy-metodik, kurs va malakaviy bitiruv ishi va boshqalardir.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari pedagogik tizimning zaruriy tarkibiy komponenti bo‘lib, ular ma’naviy tarbiyani amalga oshirish bilan bog‘liq o‘quv ishlab chiqarish faoliyati sub’yekti sifatida chiqadi. Ularning bu sohadagi yaratuvchanlik noziklik hamma vaqt qadrlanadi va tegishli ravishda rag‘batlantiriladi.

4. Oliy maktab professor-o‘qituvchilari talabalarini ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlashga auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar, pedagogik va ishlab chiqarish amaliyoti orqali faol ishtirok etadilar.

Bu muhokama qilayotgan tizim o‘zining yuqorida sanab o‘tilgan tarkibiy qism (komponent)lar tomonidan qaralishi va tahlil qilinishi mumkin.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ma’naviy faoliyatga metodik tayyorgarligi boshlang‘ich ta’lim predmetlari bo‘yicha darslarda va sinfdan tashqari ishlarda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’naviy tarbiyalashni amalga oshirishga burchlidir.

Hozirgi zamon didaktika fanida qabul ta’lim mazmunining to‘rt komponentli tuzilmasidan foydalanib, oliy ta’lim muassasasini bitiruvchi (boshlang‘ich sinf o‘qituvchi) bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar (faoliyat usullari), ishga ijodiy yondashish hamda o‘quvchi shaxsini ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha zarur bo‘lgan sifatlar bo‘lishi kerak, deb taxmin qilamiz. Quyida ushbu komponentlarning har birini qarab chiqamiz.

1. Jamiyatimiz buyurtmasiga muvofiq o‘quvchilarni ma’naviy tarbiyalash munosobati bilan boshlang‘ich sinf o‘qituvchising bilimlari mazmuni, maqsadi va vazifasi:

-Sharq jonlanish davrida Vatanimizda o‘sib-ulg‘aygan buyuk ajdodlarimizning ilm-fan, ayniqsa, uning matematika, astronomiya, mineralogiya va b.q. tabiiy fanlar bo‘yicha buyuk kashfiyotlari tufayli

dong taratib o'z dunyo xalqlari allaqachonlar ularni o'z muqaddas mulki deb tan olgan boy ma'naviy merosimiz bilan bog'liq bilimlar;

-ma'naviyat, ma'naviy boylik, ma'naviy yetuklik, ma'naviy sifatlar, inson, millat, va jamiyat ma'naviyati, diniy ma'naviyat, odob-axloq ma'naviyati, dunyoni ilmiy bilish ma'naviyati, texnik ma'naviyat, kasbiy ma'naviyat, ma'naviy dunyoqarash, millatning ma'naviy qiyofasi, milliy ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy ehtiyoj, ma'naviy poklanish, ma'naviy inqiroz, ma'naviy takomil va uning bosqichlari, ma'naviy ogohlik, ma'naviy tajavuz va h.k. bilan bog'liq ijtimoiy, falsafiy, tarixiy bilimlar (boshlang'ich sinf o'qituvchisi tushunadigan darajada);

-ma'naviy tarbiya bo'yicha pedagogik-psixologik metodik bilimlari;

-jamiyatimizning ta'lim muassasalari oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi, mamlakatimizda erkin fuqorolik, demokratik jamiyat qurish munosabati bilan o'zbek xalqining farzandi ekanligidan g'ururlanuvchi, mustaqil fikrlovchi, aqlli, vijdonlik, tashabbuskor, yurt obodonligi va xalq faravonligi uchun fidoyi, jasur, mehnatsevar, insonparvar shaxsni tarbiyalash muammosi va h.k. bilan bog'liq ijtimoiy, shaxsni va siyosiy bilimlarni nazarda tutadi.

2. Yuqorida keltirilgan bilimlar guruhlariga muvofiq ravishda o'qituvchining faoliyat usullari (ko'nikma va malakalar).

3. O'qituvchining ijodiy faoliyat tajribasi-ma'naviy tarbiyani amalga oshirish bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida egallangan o'z tayyorgarligini samarali (ijodiy) qo'llash bo'yicha bilimlar va ko'nikmalar yig'indisi sifatida.

4. O'qituvchilarini shaxsiy sifatleri. Bu sifatlar jamiyatimiz tomonidan o'qituvchi oldiga muhim vazifalardan biri sifatida boshlang'ich ta'lim oldiga e'tiqodini va pedagogik – psixologik, axloqiy va metodik tayyorgarligini ta'minlaydi.

Muhokama qilinayotgan tizim o'z funksiyasini to'liq bajarishi uchun uning ichki aloqadorligini ham yoritish zarur. Tizimni atroflicha o'rganish uchun dastavval uning ichki tuzilishini bilish zarur, ya'ni tizimning qanday komponentlardan tashkil topganligini uning tuzilishi va funksiyalari qandayligini hamda qanday kuchlar, omillar ushbu tizimning yaxlitligini, bir butunligini, mustaqilligini ta'minlashini aniqlash lozim bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasasi talabasi va bitiruvchilarini (oliy pedagogik ta'limning oraliq va oxirgi bosqichlariga muvofiq ravishda) ma'naviy faoliyatga metodik tayyorgarligi deganda biz ularning kichik yoshdagi o'quchilarni ma'naviy tarbiyalash ishini egallashini miqdoriy va sifat darajasini tushunamiz.

Pedagogik ta'lim mazmuniga ma'naviy tarbiya nazariyasi va uslubiyati elementlari dahldor bo'lib, ular oliy ta'lim muassasasining barcha bo'g'inlarida shakllanadi.

Shuningdek, mazkur sistema o'z navbatida o'zidan kichik yana qator tizimcha (element)lardan iborat. Mazkur sistemalardan birortasi tahlil qilinganda, qolgan barcha tizimcha (element)lar u uchun tashqi muhit hisoblanadi. U holda tahlil qilinayotgan sistemali muhit bilan aloqasi (o'zaro ta'siri) uning "Kirish" va "Chiqish"lari orqali amalga oshadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash tizimini mazmun va pedagogik jarayon nuqtai nazaridan qirqim (qatlam)larga ajratib o'rganish maqsadiga muvofiq. Bunda biz ushbu tizimning turli qirqim (qatlam)larini borligiga guvoh bo'lamiz. Quyida ularning asosiylariga tavsif beramiz.

1. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash-oliy ta'lim muassasasida tarbiyaviy faoliyatning yangi yo'nalishlaridan biridir. U bilan ta'limning milliy mazmuni, mehnat tarbiyasi, axloqiy, estetik tarbiya va h.k. vazifalari yonma-yon turadi. Oliy ta'lim muassasasida talabalarni ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash jarayonini tashkil qilishga qancha to'g'ri yondashilsa OTM oldida turgan ko'plab boshqa vazifalar shuncha osonroq va samaraliroq hal bo'ladi.

2. Talabalarni ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash bo'yicha OTM oldida turgan ish ko'p qirralidir. U barcha professor-o'qituvchilar, tuyuterlar, uslubiy birlashma, kafedra dekanat rahbarlari va h.k. tomonidan amalga oshiriladi.

3. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlashning mazmuni va jarayoni tizimli tahlil qilinganida ushbu tayyorgarlikning komponentlari sifatida ya'ni ushbu sistema o'z navbatida o'zidan kichik tizimchalarga bo'lib qaralganda pedagogik ta'lim, o'qituvchilar malakasini oshirish, ularning o'z ustlarida mustaqil ishlab bilimlarini oshirishlari kabi bosqichlarni qamrab olganligini ko'rish mumkin.

4. Oliy pedagogik ta'lim tizimi ko'p funksiyali tizim hisoblanadi. U bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchini jamiyat tomonidan maktab o'qituvchisiga yuklatilgan barcha vazifalarni bajarish uchun tayyorlashga xizmat qiladi. Ushbu umumiy tizimdan talabalarni boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash ishini amalga oshirishga tayyorlash tizimini ajratish va o'rganish mumkin.

5. Oliy pedagogik ta'lim mazmunida ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik-psixologik, metodik, umummilliy, umumtexnikaviy, umumkasbiy hamda iqtisodlik turkumiga kiruvchi o'quv predmetlari mavjud. Tizimli yondashuv o'quv predmetlari mazkur turkumlarning tashkil etuvchi predmetlarning har birini talabalarni ma'naviy faoliyatga metodik tayyorlash bo'yicha imkoniyatlarni namoyon qilishga va o'rganishga yordam beradi.

O'tkazgan tadqiqotimiz ushbu tizimning ko'p qirraligini, uning tarkibiy tuzilishiga va funksional, tizim hosil qiluvchi elementlar va tizimning chiqishidagi talabalarga mos ravishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ma'naviy tarbiyaviy faoliyatiga metodik tayyorlash mazmuni va jarayonga tuzatishlar kiritishga imkon berganini ko'rsatdi.

O'qituvchi pedagog faoliyatini murakkab tizim sifatida MDH mamlakatlari olimlari orasidan birinchilardan bo'lib N.B. Kuzmina, A.I. Izerbakov, B.A. Slastenin va b.q. tadqiq qilganlar.

Professor B.A. Slastenin o'qituvchi pedagogik faoliyati strukturasi (tuzilishi)ni va motivatsiya sohasini tizim tashkil qiluvchi komponent sifatida ta'siflaydi [2].

Respublikamiz pedagog olimlari, N. Muslimov [1], N. Shodiyev [3], A. Xodjaboyev [4] va b.q. o'qituvchi shaxsini shakllantirish sharoitini tadqiq qilishda tizimli yondashuv usullaridan foydalanish zarurligini alohida ta'kidlaganlar.

O'qituvchisi ma'naviy tarbiyaning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatini tasavvur qila olmasa, istiqloq qo'lga kiritgan imkoniyat (yutuq)lardan tarbiyaviy jarayonda tarbiyalanish vajlarini (iqtisodiy, siyosiy, axloqiy va h.k.)ni o'ylab, mulohaza qila olmasa va ulardan o'z mashg'ulotlarida samarali foydalanmasa, predmet bo'yicha darslar uchun ma'naviy tarbiya mazmunidagi didaktik materiallarni tanlab olish va ulardan unumli foydalanish hamda ma'naviy tarbiya metodikasini qo'llash malakasiga ega bo'lmasa uning kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha faoliyatini baholash juda qiyin.

Demak, o'quv predmetlarini o'qitishda eng muhimi har bir sinfda ko'p (sonli predmetlarni, ularda o'rgatilishi lozim bo'lgan hodisa, jarayonlarni yoritish orqali o'quvchilarda erkin, mustaqil fikrlashni milliy istiqloq tafakkurini shakllantirishga erishishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N. A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy- metodik asoslari. Ped. fan. dok. ...diss.-T., 2007,-349 b.
2. Сластёнин В. А. Педагогический процесс как система / В. А. Сластёнин. – М., 2000 г.
3. Shodiyev N., Rahimqulova M. Oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kasbiy-pedagogik yo'naltirilganlik.-Samarqand: SamDU, 2019.-68 b.
4. Xodjaboyev A.R., Husanov I.A. O'quv qo'llanma. Kasbiy ta'lim metodologiyasi.T., «Fan va texnologiya», 2007, 192 bet.

TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ТЕХНОЛОГИЯ

MODERN APPROACHES TO IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF TEACHING THE SUBJECT OF TECHNOLOGY

Jiyanqulova Rahima Xayrullayevna, Narziyeva Zebiniso Muzaffar qizi

Jiyanqulova R.X.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori

Narziyeva Z.M.
O'zbekiston-Finlandiya
Pedagogika instituti,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi
(texnologik ta'lim) yo'nalishi 1-
bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodologik yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Dars samaradorligini oshirishda innovatsion metodlar, raqamli resurslar va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan dars jarayonining o'quvchilarning texnik tafakkuri, ijodkorligi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday ta'sir qilishi ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *texnologiya fani, ta'lim texnologiyalari, metodologiya, innovatsion yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, dars samaradorligi.*

Аннотация. В данной статье освещается значение современных образовательных технологий и методологических подходов в преподавании предмета "Технология". На научной основе изложено, каким образом инновационные методы, цифровые ресурсы и компетентностный подход, лежащие в основе организации учебного процесса, влияют на развитие технического мышления, творческих способностей и практических навыков учащихся с целью повышения эффективности уроков.

Ключевые слова: *предмет "Технология", образовательные технологии, методология, инновационный подход, компетентностный подход, эффективность урока.*

Abstract. This article highlights the importance of modern educational technologies and methodological approaches in teaching the subject of Technology. It scientifically explains how innovative methods, digital resources, and competency-based approaches used in organizing the learning process influence the development of students' technical thinking, creativity, and practical skills, thereby enhancing the effectiveness of lessons.

Keywords: *Technology subject, educational technologies, methodology, innovative approach, competency-based approach, lesson effectiveness*

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub islohotlar zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ta'lim metodlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, texnologiya fani – amaliy ko'nikma va kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodologik yondashuvlarning o'rne beqiyosdir. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – bu o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali o'qitish uslublarini joriy qilishdir.

Texnologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirish va uni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish bo'yicha respublika va xorijiy olimlar tomonidan turli ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, STEAM, PBL (Project-Based Learning), raqamli vositalar orqali dars samaradorligini oshirishga oid nazariy hamda amaliy ishlar mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston — 2030” strategiyasi (PF-158, 2023-yil 11-sentabr)da “Ta'lim va ishlab chiqarish tashkilotlari o'rtasida innovatsion hamkorlikni ta'minlash vazifasi belgilangan”[1]. Shuni aytib o'tish kerakki, texnologiya fanini o'qitishda ishlab chiqarish bilan hamkorlik o'quvchilarning real ish jarayonlariga tayyorlanishini ta'minlaydi. Bu yondashuv ularning amaliy tajriba orttirishiga va mehnat bozoriga muvaffaqiyatli integratsiyalashishiga yordam beradi.

“Ta'lim to'g'risida”gi qonun (O'RQ-637, 2020-yil 23-sentabr)da “Ta'limda innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omilidir”[2]. Mazkur qonun texnologiya fanini zamonaviy yondashuv asosida ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamonaviy elektron ta'lim vositalaridan foydalanib o'qitishni taqozo etadi. Bu vositalar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari texnologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan to'g'ri foydalanish o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Texnologiya fanini o'qitishda raqamli vositalar va innovatsion metodlar o'quvchilarning amaliy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Darslarni interaktiv tarzda tashkil etish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, multimediya darslar, simulyatsiyalar va onlayn loyihalar orqali texnologiya fanining mazmuni boyitiladi. Bu o'quvchilarning bilim olishda faol va mas'uliyatli bo'lishini ta'minlaydi.

Xususan, Sherboyev Q.X., Umarova R.U., Karimov I., Xamidova D., Xotamov E.O., Qodirov Q.Q., Solihova M.T., Ortiqova M.Q. kabi pedagog-olimlarning ishlarida texnologiya fanining mazmuni, dars samaradorligini oshirish usullari va o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish yondashuvlari tadqiq etilgan. Shunga qaramay, texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlarni tizimli joriy etish, ularning amaliy samaradorligini baholash va milliy ta'lim tizimiga integratsiyalash borasida hali ham chuqur o'rganilishga muhtoj jihatlari mavjud.

Texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu fan o'quvchilarda texnik tafakkur, kasbga yo'naltirilgan ko'nikmalar va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Asosiy qism:

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari – bu o'quvchilarni bilim olishga faol jalb qiluvchi, ularning mustaqil izlanishlarini rag'batlantiruvchi va amaliy mashg'ulotlarga yo'naltiruvchi tizimdir. Misol uchun, “klaster”, “aqliy hujum”, “BBB” (bilaman – bilmoqchiman – bilib oldim), “keys-stadi” metodlari texnologiya fanida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

Interaktiv yondashuvlar orqali o'quvchilarning faolligi oshadi, ular o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar (masalan, virtual laboratoriyalar, onlayn test tizimlari, mobil ilovalar) ta'lim samaradorligini bir necha barobarga oshiradi.

Metodologik yondashuvlar esa pedagogik faoliyatga tizimli qarash, maqsadli rejalashtirish va baholash mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Har bir mavzuni o'rgatishda loyihalashtirish, muammo asosida o'rgatish, differensial yondashuvlar kabi metodlar qo'llanilishi kerak.

“Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayonida samarali qo'llash ta'lim sifatini yuksak talab darajasiga ko'tarish muammolarini hal etishda muhim omil hisoblanadi”[3]. Shuni aytish joizki, Yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish texnologiya fanida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish va darslarning qiziqarli bo'lishiga yordam beradi.

1. Ta'lim texnologiyalarining o'rni va turlari

Ta'lim texnologiyalari – bu pedagogik jarayonni loyihalash, amalga oshirish va natijalarni baholashda qo'llaniladigan tizimli usullar majmuasidir. Zamonaviy darslarda quyidagi texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Blended learning (aralash o'qitish), Case-study (muammo asosida tahlil qilish), Interaktiv texnologiyalar – guruhli ish, aqliy hujum, insert texnikasi, Raqamli platformalar – Kahoot, Wordwall, Canva orqali darslar.

Bunday yondashuvlar texnologiya fanida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida ham samaradorlikni oshiradi.

2. Metodologik yondashuvlar

Metodologik yondashuvlar o'quv jarayonini maqsadga yo'naltirilgan va tizimli ravishda tashkil etishga xizmat qiladi. Jumladan:

Muammoli o'qitish – texnologik masalalarni hal qilish orqali o'rgatish;

Kompetensiyaviy yondashuv – o'quvchining real hayotdagi faoliyatga tayyorlanishini ko'zlash;

Konstruktivistik yondashuv – o'quvchilarning mavjud bilim asosida yangi bilimlarni o'zlashtirishi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarni loyihalash, rejalashtirish, bajarish va baholash bosqichlariga jalb qilish yuqoridagi yondashuvlar asosida amalga oshiriladi.

3. Texnologiya darslarida zamonaviy vositalar

Zamonaviy vositalardan foydalanish texnologiya fanining zamonaviyligini va amaliyotga yaqinligini oshiradi. Masalan: virtual laboratoriyalar – texnologik jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish; onlayn testlar va viktorinalar – bilimlarni tez va aniq baholash; multimedia vositalari – videodarslar, animatsiyalar orqali o'rganish.

Bu vositalar o'quvchining darsga qiziqishini oshiradi va bilimni mustahkamlashga yordam beradi. Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.[4] Pedagogik texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshiradi, ayniqsa texnologiya kabi amaliy fanlarda bu metodlar o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning ta'lim jarayonida qatnashishini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar, o'quvchilarning darslik matnlarini ko'rib chiqish orqali tushuntirish, interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish, virtual laboratoriyalar orqali amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish va boshqalar kabi turli usullar orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va o'ziga xos qilishda yordam beradi.

Texnologiya fani – nazariy emas, amaliy o'quvchilarga yo'naltirilgan fan bo'lib, unga nisbatan metodik yondashuvlar ham zamonaviy va faol bo'lishi lozim. An'anaviy darslar o'quvchini tayyor sxema va ko'rsatmalarga ergashtirsa, zamonaviy metodlar esa o'quvchining o'z fikrini bildirishi, mustaqil qaror qabul qilishi va natijaga yo'naltirilgan ishlarda ishtirok etishini ta'minlaydi. **Bugungi kunda o'quvchilar texnologiyadan nafaqat foydalanuvchi, balki yaratuvchi bo'lishni istaydilar.**

Shu bois ularga dars jarayonida dizayn qilish, dasturlash, 3D modellashtirish, loyiha tuzish kabi faoliyatlar orqali mustaqil ijod qilish imkonini beradigan amaliy mashg'ulotlar o'tish kerak. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalari shakllanadi va mustahkamlanadi[5]. Texnologiya fanida amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimini, balki amaliy tajribasini ham oshiradi. Bu esa o'z navbatida ularning mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, aniq bir texnologik yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Amaliy mashg'ulotlar davomida o'quvchi nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni o'rganadi, bu esa fanning o'zlashtirilish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar, hamda raqamli vositalar bilan boyitilgan darslar o'quvchining fan bilan bo'lgan qiziqishini oshiradi, uni faol va ijodkor ishtirokchiga aylantiradi. Amaliy faoliyatga asoslangan darslar o'quvchilarni nafaqat bilim oluvchilarga, balki ishlab chiqarish jarayonlarini anglaydigan va unga yechim topa oladigan shaxslarga aylantiradi. Bu esa yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirishda, ularni hayotga tayyorlashda texnologiya fanining o'rnini qanchalik muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi. O'quvchilar o'z qo'llari bilan nimanidir yaratish jarayonida mas'uliyat, aniqlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini ham o'zlashtiradilar. Amaliy mashg'ulotlarning bunday ko'p qirrali ta'siri uni zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirmoqda. **Bu jarayon o'z isbotini amalda topmoqda va zamonaviy o'qitish sistemasining muhimligini ko'rsatdi [6].** Chunki o'quvchilar amaliy faoliyat davomida o'z fikrini erkin bayon eta olishni, mustaqil qaror qabul qilishni va ish jarayonining har bir bosqichini tushunib yetishni o'rganadi. Bu esa ularda nafaqat kasbiy kompetensiyalarni, balki shaxsiy sifatlarni ham shakllantiradi. Bunday darslar orqali o'quvchilar o'z qo'llari bilan mahsulot yaratish, texnologik jarayonlarni boshqarish va ularni baholash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shu jihatdan qaraganda, texnologiya fanida zamonaviy o'qitish uslublarining qo'llanilishi nafaqat dars samaradorligini, balki o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy tayyorgarligini ham kuchaytiradi. Shu bilan birga, texnologiya fanining zamonaviy talqinda o'qitilishi o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va iste'dodini aniqlash hamda ularni tegishli yo'nalishga yo'naltirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ijodiy fikrlash va amaliy bilim asosida biror texnologik mahsulot yaratishga qaratilgan mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda texnik tafakkur, dizayn madaniyati, loyiha asosida ishlash ko'nikmalari rivojlanadi. Bunday faoliyatlar o'quvchini faqat tayyor bilim egasi emas, balki ishlab chiqaruvchiga, yangilik yaratuvchiga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan qaraganda, "Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o'quvchi yoshlarda texnik ijodkorlikni shakllantirish mavzusi yoritilgan"[7] degan fikr dolzarb haqiqatga aylandi. Chunki har qanday innovatsion metod (masalan, loyiha asosida o'qitish, gamifikatsiya, muammoli vazifalar orqali o'rganish, STEAM yondashuvi) o'quvchini o'rganilayotgan mavzuga bevosita bog'laydi. Bu uslublar darsni jonlantiradi, har bir o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi va uning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga zamin yaratadi.

Ayniqsa, texnik ijodkorlik bugungi mehnat bozorida talab etiladigan muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, texnologiya fanini an'anaviy tarzda emas, aynan innovatsion yondashuvlar asosida o'qitish o'quvchi yoshlarga amaliy hayotda zarur bo'lgan malaka va tajribani taqdim etadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbga yo'naltirilganligini va raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa:

Texnologiya fanini samarali o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodologik yondashuvlardan unumli foydalanish – bu zamon talabi. O'qituvchidan pedagogik mahorat, yangilikka ochiqlik va innovatsion fikrlash talab etiladi. Natijada, o'quvchilar zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan, mustaqil fikrlay oladigan va amaliy faoliyatga tayyor bo'lgan shaxs sifatida shakllanadi

Texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodologiyalarini qo'llash o'quvchilar faoliyatini faollashtiradi, ularning amaliy bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

O'qituvchilar uchun bu – dars sifatini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish va texnikaviy muammolarga ijodiy yondashuvni shakllantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Shuning uchun ham, texnologiya fanini o'qitishda metodik yangiliklarni tatbiq etish ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasi (PF-158, 2023-yil 11-sentabr).
2. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (O'RQ-637, 2020-yil 23-sentabr).
3. Sherboyev Q.X.- "Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayonida samarali qo'llash"- CyberLeninka, 2023.
4. Umarova R.U.- "Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish"- CyberLeninka, 2023.
5. Qodirov Q.Q. "Texnologiya fanini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarning roli"- "Kasb-hunar ta'limi" jurnali, 2022, №2
6. Yazdanova N.A. "Texnologiya fanini o'qitishda interfaol usullardan to'g'ri foydalanish yuzasidan metodik tavsiya"- "Pedagoglar.uz" ilmiy jurnali, 2022.
7. Xalmuxamedova M.A., Tursunov D.X. "Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o'quvchi yoshlarda texnik ijodkorlikni shakllantirish"- "Ares.uz" elektron jurnali, 2023.

RAQAMLI AVLODNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ЦИФРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

PEDAGOGICAL FEATURES OF THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF THE DIGITAL GENERATION

Jumanov Sherzod Saloyevich

Annotatsiya: Bugungi kunda kompyuterlar, planshetlar va mobil telefonlar kabi raqamli vositalar hayotimizning tabiiy qismiga aylanib ulgurdi. Texnologiyaning rivojlanishi jamiyatni va bizning odatlarimizni doimiy ravishda o'zgartirmoqda. Bizning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rganish va o'rgatish usullarimiz, imkoniyatlarimiz ham o'zgardi va raqamli pedagogikaning paydo bo'lishi bu o'zgarishlarning natijasidir. Har bir pedagogikaning maqsadi o'quvchi-talabalarda jamiyat talablari doirasidagi zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir. Maqolada X avlod, Y avlod, Z avlod va XXI asrdagi Alfa avlod xususiyatlari va ulardan kelib chiquvchi pedagogik yondoshuvlar klassifikatsiyasi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar: *Youtuber, Instagramer, TikToker, avlodlar nazariyasi, Baby Boomerlar avlodi, X avlod, Y avlod, milleniallar, Z avlod, zumerlar, Alfa avlod, IGen (Internet generation) – internet-avlod, VR/AR simulyatsiyalari.*

Аннотация. Сегодня цифровые устройства, такие как компьютеры, планшеты и мобильные телефоны, стали естественной частью нашей жизни. Развитие технологий постоянно меняет общество и наши привычки. Наши методы обучения и преподавания, а также возможности в образовательном процессе также изменились, и появление цифровой педагогики является результатом этих изменений. Целью каждой педагогики является формирование необходимых знаний и навыков в рамках требований общества. В статье рассматриваются особенности поколений X, Y, Z и Альфа в XXI веке и вытекающая из них классификация педагогических подходов.

Ключевые слова: *YouTubers, Instagramers, TikTokers, теория поколений, поколение бэби-бумеров, поколение X, поколение Y, миллениалы, поколение Z, Zoomers, поколение альфа, IGen (поколение интернета) - поколение интернета, симуляции виртуальной и дополненной реальности.*

Abstract. Today, digital devices such as computers, tablets and mobile phones have become a natural part of our lives. The

Jumanov Sh.S.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa (PhD)
doktori
jumanovsherzod06@gmail.com

development of technology is constantly changing society and our habits. Our methods of learning and teaching in the educational process, our opportunities have also changed, and the emergence of digital pedagogy is the result of these changes. The goal of any pedagogy is to form the necessary knowledge and skills in students within the framework of the requirements of society. The article discusses the characteristics of Generation X, Generation Y, Generation Z and Generation Alpha in the 21st century and the classification of pedagogical approaches arising from them.

Keywords: *YouTubers, Instagramers, TikTokers, generation theory, Baby Boomers, Generation X, Generation Y, millennials, Generation Z, Zoomers, Alpha generation, IGen (Internet generation), VR/AR simulations.*

Insonning mohiyati uning ma'naviyati va xulqi bilan belgilanadi. Bugun ana shu ma'naviyat va xulqning yangi, hammabop manbai – internet paydo bo'ldi [1]. Raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan axborotlashgan asrda undan foydalanmaslikning iloji yo'qligi Internet XXI asr kishisi uchun kasbiy, biznes, ijodiy va shaxsiy g'oyalar hamda qarashlarni ifoda etishga ko'mak beruvchi axborot maydoniga aylangani bilan izohlanadi. Global tarmoq deyarli barcha turdagi va sohalaridagi oflayn faoliyatni onlayn formatda amalga oshirishning eng maqbul, tezkor, arzon, keng qamrovli vositasiga aylandi. Shu bois XXI asrning axborot sivilizatsiyasi yangi raqamli avlodni – YouTuberlar, Instagramerlar, TikTokerlar va boshqalarni vujudga keltirdi.

Dunyoning aksariyat mamlakatlari raqamlashtirish, “elektron hukumat”ni barpo etish va rivojlantirish borasida o'z milliy strategiyasiga ega. Tadqiqotchi V.Soloveyning fikricha, bunga uch asosiy jarayonni sabab qilib olish mumkin:

1. Internet butun dunyo aholisi 90 foizi hayotining ajralmas bir qismiga aylanib ulgurdi;
2. Odamlarda rasmiy ommaviy axborot vositalariga nisbatan ishonch yo'qolgan;
3. Kitob va televideniya yordamida foydalanmaydigan, zamonaviy jamiyat va texnologiyalar asrida ulg'ayayotgan avlod vakillari siyosat sahnasiga kirib kela boshladi [2].

Bu hodisaning pedagogika fani uchun o'ta muhim ikkinchi tomoni ham bo'lib, bu yoshlar ma'naviy olamiga yot, buzg'unchi g'oyalarning kirib kelishi (ekstremizm, millatchilik, irqchilik misolida), g'arb yashash tarziga xos, lekin o'zbek mintalitetiga zid g'oyalar, qarashlar (kiyinish, chekish, tatuirovkalar va hokazo), pornografik va tekshirilmagan, feyk axborotlar (fitna, uydirma, bo'htonlar)ning tarqalayotganligi voyaga yetayotgan yosh avlodning tarbiyasiga, xulq-atvoriga jiddiy zarar yetkazishi tabiiy.

Xalqaro maydonda mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion kurashlar kuchayib borayotgan hozirgi murakkab va tahlikali davrda oldimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish, mamlakatimiz mustaqilligi, tinch-osoyshta hayotimizga xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan tajovuzlarga qarshi kurash olib borish vazifasi turibdi.

Bunday sharoitda “internet (ijtimoiy tarmoq) orqali beriladigan har qanday ma'lumot tarqalib, yoshlar dunyoqarashiga, qadriyatlariga, xarakteri, kayfiyatiga ta'sir o'tkazib jamoatchilik fikrini xosil qiladi. Shu bilan bir qatorda ushbu axborotlar tom ma'noda kishilarning ijtimoiy hayotda o'zlarini tutishlari, ma'lum jarayonlarga nisbatan fikrlashlari hamda munosabatlarini “dasturlashtirish”ga erishadi” [3]. Shu bois jamiyatda internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli avlod vakillariga biroz xavotir

bilan qarash bor. Chunki bu yoshlar kattalar bilmaydigan, qila olmaydigan ishlarni noutbukning bir necha tugmasni bosib hal qilishmoqda. Xavotirga sabab – ularning internetga muttasil berilganida bo‘lib qolmoqda. Chunki indigo bolalar, g‘ayrioddiy iqtidorli, o‘ziga xos falsafiy dunyoqarashga ega, ijodkor va “qo‘lida gadget bilan tug‘ilganlar” aynan raqamli avlodga mansubdir.

1991 yilda amerikalik olimlar Neyl Xou (Neil Howe) va Vilyam Shtraus (William Strauss) tomonidan ushbu holat o‘rganilib, avlodlar nazariyasi yaratildi [4]. Unga ko‘ra, har 20-25 yilda insonlarning yangi avlodi dunyoga keladi. Ularning avlodlar nazariyasiga ko‘ra: Boy berilgan avlod: 1880-1900 yillarda tug‘ilgan. Buyuk avlod, g‘oliblar avlodi: 1901-1924 yillarda tug‘ilgan. Hozirda ularning bir necha nafari qolgan bo‘lishi mumkin. Jim avlod: 1925-1945 yillarda tug‘ilgan bolalar. Baby Boomerlar avlodi: demografik portlash davrida 1946-1964 yillarda tug‘ilgan. X avlod, noma'lum avlod: 1965-1982 yillarda tug‘ilgan. Y avlod, milleniallar: 1982-1995 yillarda tug‘ilgan. Z avlod, zumerlar 1995–2010 yillarda tug‘ilgan. Alfa avlod: 2010-2025 yillarda tug‘ilganlar [5].

Bu avlodlarning davriy chegaralari nisbiy bo‘lib, ular turli mamlakatlarning sanoatlashtirish va iqtisodiy rivojlanish sur‘atlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlariga qarab 5-6-10 yilga farq qilishi mumkin.

“Qo‘lida smartfon bilan tug‘ilgan, raqamli avlod” deb 1995–2010 yillarda tug‘ilgan Z avlod va 2010-2025 yillarda tug‘ilgan Alfa avlod vakillari atalishining boisi, ular raqamli texnologiyalar tezkor rivojlanayotgan davrda dunyoga kelgan, planshet, iPad, VR va 3D reallikni faol qo‘llaydigan avloddir. Raqamli avlod quyidagi xususiyatlarga egaligi qayd qilinadi:

- Ular juda yosh
- butunlay raqamli
- ular internet va ijtimoiy media asrida tug‘ilgan
- eng so‘nggi rusumdagi texnik moslamalar bilan deyarli to‘liq ta‘minlangan
- yuksak intellektual salohiyat
- ijodiy tafakkur
- yangi reallikka tez moslashuvchanlik
- tadbirkorlik

Ba‘zida raqamli avlod vakillarini IGen (Internet generation) – internet-avlod deyishadi. Chunki, ular hayotini internet va smartfonsiz tasavvur qila olishmaydi. Global tarmoqda o‘sayotgan Z avlodning yashash makoni virtual dunyo. Ular jonli suhbat o‘rniga tarmoqdagi matnli muloqotni (ko‘pincha hech qachon ko‘rmagan “do‘stlari” bilan ham) afzal ko‘rishadi.

“Raqamli avlod” bu - “Z avlod”, “Alfa avlod”, “ijtimoiy tarmoq avlodi”, “raqamli aborijenlar” (“digitalnatives”) – raqamli texnologiyalar kundalik hayotining ajralmas qismiga aylangan yoshlar va bolalar qatlamidir. “Raqamli avlod” iborasi ilk bor tadqiqotchi Mark Prenski tomonidan iste‘molga kiritilgan [6]. “Raqamli avlod” barcha sohada individual yondashuv muhim – ya‘ni barcha sohalarida har bir insonga alohida individual qarash lozim degan g‘oya asosida yashaydilar [7]. Ular yolg‘izlikni, yakkalikni yaxshi ko‘rishadi, real jamiyat, odamlar orasida o‘zlarini noqulay sezishadi. Atrofida minglab odam bo‘lsada, lekin qo‘llarida mobil aloqa vositasi yoki internet bo‘lmasa o‘zlarini butun dunyodan uzilgandek his qilishadi. Soha mutaxassisi, yaponiyalik olim Tamaki Saito o‘z tadqiqotida bu kabi insonlarga “xikikomori” (yapon. “yolg‘iz yashovchi”)lar deb ta‘rif bergan [8].

Z avlod vakillari biror kasbni egallash yoki biror ishni boshlashdan oldin “Bu o‘zidan avvalgi davrda qanday bo‘lgan va hozirgi vaqtda qanday samara beryapti”, degan savolni o‘rtaga qo‘yib, taqqoslaydi. Ana undan keyin xulosa chiqaradi. Bir tomondan, bu yaxshi. Lekin, ikkinchi tomondan, ular juda katta axborot oqimi ichida qolib ketyapti. Bu avlod vakillari orasida mustaqil bo‘lishga intilish yoshi tobora yosharib bormoqda. Bundan bir necha yil avval bolalar o‘smirlikka qadam qo‘yganida, ya‘ni 12-15 yoshlar oralig‘ida mustaqil bo‘lishga intilar edi. Bugungi kunda esa ayrim yoshlarning hatto

o'smirlik davriga o'tmasidan avval ham o'zini individual shaxs sifatida tan olishlarini istashlari ko'zga tashlanmoqda.

Bu avlodga xos yana bir xususiyat ularda atrofdegilarga nisbatan shaxsiy fikr va tashhisning borligidir. Ular tez hazm bo'ladigan qisqa, lo'nda, tushunarli axborotlarni iste'mol qiladi. Bu avlod vakillariga axborotni publitsistik-ommabop va so'zlashuv uslubida yetkazib, do'stona muloqot qilinsa, ular bilan til topishish va ularni ishontirish osonroq bo'ladi [9].

X va Y avlod dunyoqarashi asosan kitoblar va televizor ta'sirida shakllangan. Raqamli Z avlodning qarashlarini internet shakllantirdi va bu jarayon davom etadi. Bilim olish, tengdoshlari bilan muloqot ham onlayn formatda bo'ladi. Bu bugunning ob'ektiv haqiqati. Raqamli avlod uchun internet hamma narsani biladigan nufuzli avtoritetga aylandi. Raqamli avlodning deyarli har birida bir nechta ijtimoiy tarmoqda o'z akkaunti bor.

Yana bir e'tiborli jihat – raqamli avlodning klipli tafakkur qilish xususiyatidir. Klipli tafakkur bu atrofdegil olamni kichik hajmdagi videokliplar, qisqa metrajli yangiliklar kanali yoki boshqa muqobil ko'rinishda qisqa, rang-barang va yorqin bo'yoqlarda idrok qilishidir. Klipli tafakkur egalari uchun katta hajmdagi ma'lumot va axborotni qabul qilish qiyin. Chunki har xil axborotlarning juda ko'pligi fikrni jamlab va o'zlashtirishga yo'l qo'ymaydi. Raqamli avlodda fan va texnikaga, xususan, muhandislik (injiniring), axborot texnologiyalari, biotibbiyot, robotexnika va sun'iy intellekt kabi sohalarga qiziqish baland bo'lib, YouTube, Instagram, Snapchat va TikTok raqamli avlodning o'zligini namoyon qilishning mediamakoni hisoblanadi.

Tadqiqotimiz ob'ektini umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 7 – 18 yoshli o'quvchilari tashkil qiladi va bu segment avlodlar nazariyasiga ko'ra Digital Natives, IGen segment, Alfa avlodni tashkil qiladi. Shu sababli Alfa avlodning pedagogik xususiyatlarini aniqlash biz uchun muhim hisoblanadi. Alfa avlod – 2010 yildan keyin tug'ilgan va asosan raqamli texnologiyalar hamrohligida o'sgan avloddir. Shu bois ularning tarbiyasi uchun alohida, maxsus metodik yondashuvlar zarur, chunki ularning xususiyatlari oldingi avlodlardan sezilarli darajada farq qiladi. Quyidagi jadvalda ana shu xususiyatlar va ulardan kelib chiquvchi pedagogik yondashuvlar klassifikatsiyasi bayon qilindi.

Alfa avlod xususiyatlari va ulardan kelib chiquvchi pedagogik yondashuvlar klassifikatsiyasi

Жадвал.

T/r	Alfa avlod xususiyatlari	Pedagogik yondashuv
1	Raqamli ong (Digital Natives): Alfa avlod raqamli texnologiyalar bilan sinxron yashaydi. Ular uchun smartfon, planshet, internet – kundalik hayotning ajralmas qismi.	Ta'lim jarayonida interaktiv vositalar (onlayn platformalar, multimedia)dan foydalanish. Tarbiyaviy videodarslar, simulyatsiya va AR/VR texnologiyalari orqali o'qitish.
2	Qisqa diqqat va tez tushunish: Bu avlod tezkor va qisqa ma'lumotlarga qiziqadi. Ular qisqa vaqtda diqqatini jamlay oladi.	Qisqa, samarali, vizual va dinamik o'quv materiallar yaratish. Gemifikatsiya (o'yin shaklidagi o'qitish) usullarini qo'llash.
3	Interaktivlikka intilish: Alfa bolalar jonli muloqotni afzal ko'radi va o'zlari ishtirok etishni xohlashadi.	Guruh bilan ishlash, ma'naviy-axloqiy muammolarni hal qilish bo'yicha mashqlar o'tkazish. Muloqotga asoslangan o'quv jarayonlarini tashkil qilish.
4	Tanqidiy fikrlash: Ular ma'lumotlarni tahlil qila olishadi va o'z mustaqil fikrlarini bildirishni istaydilar.	Mavjud ma'naviy-axloqiy bilimlarni sinovdan o'tkazuvchi, turli vaziyatlardagi xulq modellarini tahlil qilishni talab qiladigan

		topshiriqlar berish. Muhokamalar va debatlar o'tkazish.
5	Ekologik va ijtimoiy ong: Alfa avlod atrof-muhitga, tenglik va adolat kabi ijtimoiy qadriyatlarga qiziqadi.	Ekologik ta'lim va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiruvchi mashg'ulotlar uyushtirish. Loyihaviy faoliyat orqali ijtimoiy muammolarni hal qilishga o'rgatish.
6	Mustaqillik va shaxsiy yondashuv: Alfa avlod shaxsiy ehtiyojlar va qiziqishlarga asoslangan ta'limni afzal ko'radi.	Individual o'quv rejalarini joriy qilish. O'quvchilarning qiziqishlari va kuchli tomonlariga e'tibor qaratish.
7	Texnologik innovatsiyalarga qiziqish: Alfa avlod yangi texnologiyalarni tez o'rganadi va qo'llay oladi.	VR/AR simulyatsiyalarini qo'llash bo'yicha dasturlarni joriy qilish. Ma'naviy-axloqiy xulq modellarini yaratishga o'rgatish.
8	Multitasking: Bu avlod bir vaqtning o'zida bir necha faoliyatni bajarishga moyildir.	Tarbiyaviy jarayonni turli faoliyatlar bilan boyitish. Fanlarni integratsiyalashgan holda, keys stadi misollaridan foydalangan holda o'qitish.

Yuqoridagi jadval mazmunidan Alfa avlod ma'naviy-axloqiy tarbiyasi uchun pedagogik metodlar ham o'ziga xos bo'lib, ular:

- gemifikatsiya: dars jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish;
- proyektli ta'lim: real hayotga mos keladigan muammolarni yechish;
- interaktiv texnologiyalar: VR/AR simulyatsiyalarini qo'llash;
- kollaboratsiya: jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ijodiy mashqlar: ya'ni yangi g'oyalar va mahsulotlar yaratishga yo'naltirish shular jumlasiga kiradi.

Alfa avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish va ularning real fazilatlarini darajasi va shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olish muhim hisoblanadi. Ular uchun doimiy ravishda rivojlanish va yangiliklar bilan hamnafas bo'lish asosiy omillardan biridir. Shu jihatdan VR/AR simulyatsiyalari bugungi kun texnologiyalari orasida zamonaviy ta'lim, tadqiqotlar va ilmiy amaliyotlarni yanada samarali qilish uchun eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ular virtual va real dunyoning birlashishini ta'minlaydi. Biroq, VR/AR simulyatsiyalarining ushbu imkoniyatlari bevosita ma'naviy-axloqiy tarbiya maqsadlarida foydalanish metodikasi ishlab chiqilmagan. Shu sababli tadqiqotimizda bu masalaga alohida yondoshdik.

Avvalo ma'naviy-axloqiy, milliy, mafkuraviy tarbiya nuqtai nazaridan VR va AR nimaligini aniqlash talab etiladi. VR (Virtual Reality – Virtual reallik) texnologiyalari bo'lib, ular orqali tarbiyalanuvchi o'quvchi sun'iy yaratilgan tarbiyaviy muhitga tushiriladi. Bunda virtual reallik shlemlari (masalan, Oculus Quest, HTC Vive) qurilmalaridan foydalanish mumkin bo'ladi. Misol tariqasida o'quvchi o'z mafkuraviy immunitetini namoyon qilish xulqini o'rganishi uchun real muhit simulyatsiyasi yaratiladi.

AR (Augmented Reality – kengaytirilgan reallik) texnologiyasi. Bunda real dunyoga virtual elementlar qo'shiladi. Buning uchun smartfonlar, planshetlar, maxsus ko'zoynaklar (masalan, Microsoft HoloLens) qurilmalaridan foydalaniladi. Misol: o'quvchilarga ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda Sohibqiron Amir Temur davri, Ikkinchi Renessansning 3D manzaralarini, xaritasini ko'rsatish.

Bugungi kunda VR/AR simulyatsiyalari ximiya yoki fizika fanlari bo'yicha amaliy ishlarda, tibbiyotda vrachlarning jarrohlik simulyatsiyalari orqali amaliyotlarni mashq qilishlarida, tarix fanida

tarixiy voqealarni yoki qadimiy joylarni qayta tiklab ko'rsatish maqsadlarida foydalanilmoqda. Shuningdek, ushbu texnologiyalardan trening va kasbiy tayyorgarlik maqsadlarida sanoat qurilmalari bilan ishlashni o'rgatishda, aviatsiya ta'limida uchuvchilar trenajyorlarida VR orqali uchishni o'rgatishda, harbiy tayyorgarlikda esa jang simulyatsiyalari va strategik mashg'ulotlarni o'tishda foydalanilmoqda. Arxitektura va dizaynda loyihalarni virtual muhitda ko'rish va tahlil qilish, qurilish bo'yicha qarorlarni vizual asosda qabul qilish amaliyoti keng tarqalmoqda. Ma'rifiy va madaniy maqsadlarda VR/AR simulyatsiyalari muzeylar va galereyalarga virtual sayohatlar va tarixiy eksponatlarni ko'rishda, turizmga esa sayyohlar boradigan joylarni VR orqali oldindan ko'rsatishda qo'llanilmoqda.

Bu imkoniyatlar pedagogika, xususan umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda VR/AR simulyatsiyalarini qo'llashning afzalliklari ko'pligini ko'rsatadi. Jumladan, tarbiyaviy treninglar xavfsiz muhitda o'tkaziladi. Ma'lumotlarni tez va oson o'zlashtirish imkoniyati yaratiladi. Ushbu texnologiyalar tejamkor bo'lib, uzoq joylarga borib yurishni, transport xarajatlarini, qimmat qurilmalarni yaratib, bir marta qo'llab, keyin tashlab yuborishni yoki tarixiy, zamonaviy tarbiyaviy syujet, voqealarni qayta, real yaratish talab qilinmasligi va interaktivligi bilan ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonini qiziqarli qiladi.

Misollar orqali VR/AR qo'llanilishiga namunalar sifatida "Irodalilik" fazilatini VR simulyatsiyasi orqali o'rganishda jahon chempioni Bahodir Jalolovning sport mashg'ulotlaridagi, ringdagi, tinch hayotdagi xulqini 3D formatda o'rganish mumkin. AR simulyatsiyasini qo'llash uchun planshet orqali o'quvchi "Uydan - maktabga" marshrutida o'quvchi duch keladigan tarbiyaviy vaziyatlarni, harbiy vatanparvarlik tarbiyasi uchun muhim bo'lgan urush maydonlari yoki zamonaviy texnikalarni real vaqtda ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Umuman, VR/AR texnologiyalari Alfa avlod uchun o'tkaziladigan amaliy tarbiya treninglari, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni samaradorlikning yangi darajasiga olib chiqib, o'quvchilarning bilim, e'tiqod, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Bu borada xorij mamlakatlarida muayyan tajribalar to'plangan. Masalan, AQShning Kolorado shtatida davlatga qarashli Kolumbin maktabida sinf maydonini o'zgartirish bo'yicha tajriba o'tkazildi. Tadqiqotning shiori: «Yangi o'rganish yangi sharoitlarni talab qiladi». Eksperimental dastur texnologiya va yangi o'qitish usullaridan foydalanishni o'z ichiga olgan. O'quvchilar jamoasi o'z oldiga ta'limni individuallashtirilgan, moslashuvchan va haqiqiy hayot talablariga moslash vazifasini qo'ydi. O'quvchilar yig'ilib, butun dunyodagi tengdoshlari bilan muloqot qila oladigan yangi sinfga ko'p tarmoqli dam olish maskani – Skype Mountain o'rnatishdi. Sinf xonasida o'quvchilarga mo'ljallangan kichik o'quv maydonlari va taniqli shaxslar hamda voqealar haqidagi qisqa, ilhomlantiruvchi tasvirli tarixlar to'plami bo'lgan «hikoyalar taxtasi» ham tashkil etildi. Bu esa Alfa avlod uchun qiziqarli ijodiy-ma'rifiy, tarbiyaviy muhitni yaratdi.

Amerika maktablarida faol qo'llanilayotgan yana bir yangilik bu smart-doskadir. Aqlli taxtalar odatdagi doskalardek ishlaydi, faqat o'quvchi ularga bo'r bilan emas, raqamli markerlar bilan yozadi. Ba'zi doskalar ulkan raqamli sensorli ekranlarga ega. Bolalar darsda tasvirlarni erkin boshqarib, odamning ichki organlarini o'rganishadi, Yupiterning sun'iy yo'ldoshini kuzatishadi. Smart-stol bir xil raqamli displey, faqat gorizontol holatda bo'ladi. U devordagi ma'lumotlarni o'qiydi va stol ustiga «qo'yadi», bu yerda bir guruh alfa bolalar birgalikda vazifani hal qilishadi. Masalan, o'quvchilardan raqamlarni rang bo'yicha joylashtirishni yoki xaritada Afrikaning barcha mamlakatlarini belgilashni so'rash mumkin. Umumiy maqsadga erishish o'quvchilarda XXI asrning asosiy ko'nikmalaridan biri bo'lgan kollaboratsiya, ya'ni jamoaviy ishlash kompetentsiyasini shakllantiradi. Aqlli stol, shuningdek, nogironligi mavjud bolalarning foydalanishi uchun ham moslashtirilgan. Bularning barchasi alfa avlodga tayanch ma'naviy-axloqiy fazilatlarini o'rgatish, axloqiy trening jarayoniga jalb qilish va

zamonaviy ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun VR/AR texnologiyalari mukammal ma'naviy-axloqiy tarbiyaviy qurilma bo'la olishini ko'rsatadi.

Jahon miqyosida raqamli iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar tajribasi bu sohaning cheksiz imkoniyatlarga ega ekanligini namoyon qildi. Zero raqamli texnologiyalar xuddi raqamli iqtisodiyot sohaning drayveriga, harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Bu esa pedagogikaning ham raqamlashuvini taqozo qilmoqda. Chunki mamlakatimizda ta'lim-tarbiya jarayonini rivojlantirish va modernizatsiyalashda raqamli texnologiyalarning muhim omilligi Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida alohida e'tibor qaratildi.

Bir so'z bilan aytganda, raqamli pedagogika – o'zida turli raqamli texnologiyalar (kompyuterlar, gadjetlar, dasturiy ta'minot va b.)ni mujassam qilgan, ta'lim va tarbiya sifatining yuqori darajasini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayonning tarbiyaviy imkoniyatlari deb hisoblab, uni chuqur ilmiy tadqiqot qilinishi talab etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy texnologiyalar va globallashuv davrida yosh avlodni sog'lom va milliy qadriyatlarga uyg'un shaxs sifatida tarbiyalash uchun quyidagi vazifalarga e'tibor berish zarur:

1. Milliy qadriyatlarni shakllantirish va saqlash, ularga madaniy merosni o'rgatish, milliy an'analar, urf-odatlar va tarixiy meros haqida bilim berish zarur. Jumladan, "Milliy an'analar haftaligi" kabi tadbirlarni tashkil qilish, alfa avlodga milliy o'zlikni anglatish maqsadida ularda o'z millatining qahramonlari va buyuk shaxslari bilan faxrlanish hissini uyg'otish zarur.

2. Ma'naviy-axloqiy tarbiya kontekstida kattalarga hurmat, tengdoshlar bilan muloqot madaniyati, yordam berish va mas'uliyat hissini shakllantirish maqsadga muvofiq. Buning uchun maktablarda "Yaxshilikka qadam" loyihasini yo'lga qo'yish, o'quvchilarga halollik va adolat, to'g'rilik va adolatning ahamiyatini tushuntirish, interaktiv treninglar va infoteynment, hayotiy vaziyatlarni loyihalashtirish, VR/AR simulyatsiyalar qo'llanilgan holda mashg'ulotlar o'tkazish.

3. Innovatsion yondashuv asosida tarbiyalash, raqamli texnologiyalardan foydali foydalanish maqsadida Internet va zamonaviy qurilmalar orqali ma'naviy tarbiyani kuchaytirish. Ushbu maqsadda o'quvchilar uchun milliy qadriyatlarga oid mobil ilova va platformalar yaratish. Alfa avlodning kreativ ko'nikmalari hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Qodirov, M.Quronov va boshq. "Fazilatli avlod. Uzluksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. III qism. Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2019. 7-bet.

2. В.Соловей. Особенности политической пропаганды в цифровой среде// Гуманитарные науки. Вестник финансового университета. №1,, 2018. 81-87 с.

3. To'raqulov Z. Yangi O'zbekistonda raqamli targ'ibot texnologiyalarining rivojlanish tendentsiyalari. Ped. fanlari b. F. dokt. (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, IMTI, 2025. 10 b.

4. <https://censamm.org/resources/profiles/strauss-howe-generational-theory>

5. <https://www.mbaskool.com/fun-corner/popular/15150-generation-names-in-america-lost-gi-silent-baby-boomers-gen-x-millennials-gen-z.html>

6. Prensky M. H. Digital Natives, Digital Immigrants [Electronic resource]. – Mode of access: [http://www.nnstoy.org/download/technology/digital natives digital immigrants.pdf](http://www.nnstoy.org/download/technology/digital%20natives%20digital%20immigrants.pdf)

7. Захарова В. Студенты поколения Z: реальность и будущее// Науч.тр.Моск.гуманит. ун-та. 2019. №4, С-47-54.

8. Saito Tamaki, Angles, J. Hikikomori: Adolescence without end. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013.

9. <https://yuz.uz/news/x-y-z-avlodlar-nazariyasini-nega-organishimiz-kerak>

10. A.Qodirov, M.Quronov va boshq. "Fazilatli avlod. Uzluksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. III qism. Toshkent: Muharrir nashiryoti, 2019. 7-bet.

11. Jumanov Sh.S. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ijodiy-madaniy ishlar bo'yicha targ'ibotchi faoliyatini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. Fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati. –Samarqand.: 2023. –28 b.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA TA'LIMINI TASHKIL ETISH HOLATI

СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

THE STATE OF GEOGRAPHY EDUCATION ORGANIZATION IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

Juraxujayev Davronxo'ja Davronxo'ja o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida geografiya fani uchun 2024–2025-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejalari va o'quv dasturlarining tarkibi, shuningdek, dars soatlarining taqsimlanishi tahlil qilingan. Tahlil asosida, geografiya fanining amaldagi o'quv rejasi va ajratilgan dars soatlariga ko'ra o'quvchilarning qiziqishlarini yanada oshirish uchun muhim takliflar berilgan. Maqolada ta'lim sohasidagi yangiliklar va o'zgarishlar, ayniqsa geografiya fani o'qitishidagi innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish zarurligi bayon etilgan. Geografiya darslarining samaradorligini oshirish uchun yangi metodologiyalar va pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shuningdek dars soatlarining ilmiy va amaliy jihatdan muvofiqligini yaxshilashga qaratilgan tavsiyalar to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'quv reja, o'quv dasturlari, dars soatlari, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, geografiya ta'limi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье проанализированы состав базисных учебных планов и программ по предмету география, предусмотренных для 2024–2025 учебного года в общеобразовательных школах, а также распределение учебных часов. На основе анализа даны важные предложения по повышению интереса учащихся к географии в рамках действующего учебного плана и выделенного количества часов. В статье освещены новшества и изменения в системе образования, в частности, необходимость внедрения инновационных подходов в преподавание географии. Отмечена значимость внедрения новых методик и педагогических технологий для повышения эффективности уроков географии, а также даны рекомендации по обеспечению научной и практической обоснованности распределения учебных часов.

Ключевые слова: учебный план, учебные программы, учебные часы, педагогические технологии, инновационные подходы, обучение географии, эффективность образования

Abstract. This article analyzes the structure of the core curriculum and educational programs in geography for the 2024–2025 academic year in general secondary schools, as well as the distribution of instructional hours. Based on the analysis, significant recommendations are provided to enhance students' interest in geography within the framework of the current curriculum and allocated lesson hours. The paper discusses recent developments and reforms in the education system, particularly the necessity of implementing innovative approaches in geography teaching. It

Juraxujayev D.D.
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
Geografiya kafedrası
o'qituvchisi
ddjuraxujayev@mail.ru

emphasizes the importance of integrating new methodologies and pedagogical technologies to improve the effectiveness of geography lessons, along with suggestions to optimize the scientific and practical justification of instructional hour allocation.

Keywords: curriculum, educational programs, instructional hours, pedagogical technologies, innovative approaches, geography education, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirish, o'quvchilarda mustahkam bilimlar bazasini shakllantirish hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (2022–2026 yillar)"da ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini innovatsion metodlar asosida tashkil etish, shuningdek, amaliy mashg'ulotlarning ulushini kengaytirish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni samarali hal etish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifa sifatida belgilab berilgan [1]. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirish esa, eng avvalo, dars jarayonlarini puxta rejalashtirish va fan xususiyatiga mos metodik yondashuvlarni joriy etishni talab etadi. Jumladan, geografiya fanining mazmuni va mohiyati aynan amaliy mashg'ulotlar orqali chuqur anglashni talab qilgani bois, bu fanni sifatli o'qitishda amaliy topshiriqlarning ulushi muhim ahamiyat kasb etadi. Darslarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, o'quvchilarning faolligini oshiribgina qolmay, ularning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bunda o'quv dasturlari va rejalarining ilmiy-metodik asosda takomillashtirilishi, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning tatbiq etilishi muhim o'rin tutadi.

Muhokama va natijalar. 2024-2025-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv reja O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 26-martdagi 94-son buyrug'iga asosan tasdiqlangan. Unga ko'ra tabiiy fanlar turkumiga kiruvchi geografiya va iqtisodiyot fanlar tizimiga 7-11 sinflar uchun haftalik umumiy yuklama hajmi 9 soatni tashkil etib, mazkur soatlar ichida "Iqtisodiy bilim asoslari" hamda "Tadbirkorlik asoslari" fani ham o'tilishi belgilangan. Bunda, 8-9-sinflar uchun haftasiga 0,5 soatdan "Iqtisodiy bilim asoslari" fani, 11-sinfda esa "Tadbirkorlik asoslari" fani haftasiga 1 soatdan o'qitilishi ko'rsatib qo'yilgan [2]. Bundan ko'rinib turibdiki hozirgi kunda geografiya fani uchun ajratilgan soatlarning umumiy hajmi 7 soatni tashkil etmoqda.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasiga ko'ra Geografiya fani tuzilishi quyidagi kurslarning ketma-ketligini o'z ichiga oladi:

- ❖ 7-sinf – Geografiya (Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi);
- ❖ 8-sinf – Geografiya (O'zbekiston tabiiy va ijtimoiy iqtisodiy geografiyasi);
- ❖ 9-sinf – Geografiya (Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi);
- ❖ 10-sinf – Geografiya (Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi);

Mazkur kurslarining mazmuni tizimli ravishda quyidan yuqori tomon (yoki "oddiydan murakkabga" tamoyili asosida) o'zgarib boradi. Bunda ma'lumotlarning qaytarilishiga yo'l qo'yilmaydi, ammo oldingi kurs bilimlari bilan bilan chambarchas bog'langan holda beriladi. Chunki geografik voqea va hodisalarni tahlil qilishda komplekslilik va tizmlilik tamoyili muhim ahamiyatga ega [4, 5].

Mazkur kurslarning mazmuni va unga ajratilgan soatlarning tahlilini quyida ko'rib chiqamiz.

7-sinf Geografiya (Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi) kursi okeanlar, materiklar haqida umumiy tushuncha, geografik qobiqning mohiyati va chegaralari, materiklar va okeanlarning shakllanishi va rivojlanishi, iqlim hosil qiluvchi omillar, iqlim mintaqalari, tabiat komplekslari va ularning zonalligi, okean tubi relyefi, okean suvining xususiyatlari, dengiz oqimlari, har bir materikning geografik o'rni, tabiatini o'rganish tarixi, geologik tuzilishi, foydali qazilmalari, relyefi, iqlimi va iqlim mintaqalari, ichki suvlari, tabiat zonalari, tabiiy geografik o'lkalari, tabiatiga insonning ta'siri,

antropogen landshaftlari, ekologik muammolari, tabiatini muhofaza qilish, har bir okeanga kompleks tabiiy geografik tavsif kabi masalalarni qamrab oladi [6].

Mazkur masalalar bo'yicha o'quvchi yoshlarga kerakli bo'lgan bilim va ko'nikmalarni berish uchun umumta'lim maktablarida umumiy hajmi 68 saotdan iborat dars mashg'ulotlari belgilangan tartibda olib borilmoqda (1-jadval).

1-jadval.

7-sinflar uchun geografiya darslariga ajratilgan soatlarning taqsimlanishi

Chorak	Haftasiga o'tiladigan soat	Choraklar bo'yicha ajratilgan soat	Umumiy soatning taqsimlanishi:			
			Nazariy mashg'ulot	Amaliy mashg'ulot	Umumlashtiruvchi dars	Nazorat ishi
1-chorak	2	18	15	1		2
2-chorak	2	14	9	2	2	1
3-chorak	2	20	13	3	1	3
4-chorak	2	16	10	2	2	2
Jami (o'quv yili davomida):		68	47	8	5	8

Mazkur jadval tahlili shuni ko'rsatadiki 7-sinflar uchun geografiya darslarining taqsimlanishida eng ko'p soat nazariy dars mashg'ulotlariga qaratilgan bo'lsa (47 soat yoki umumiy soatning 69 foizi), eng kam soat esa umumlashtiruvchi darslariga qaratilganligini ko'rish mumkin (5 soat yoki umumiy soatning 7 foizi).

8-sinf Geografiya (O'zbekiston tabiiy va ijtimoiy iqtisodiy geografiyasi) kursi O'zbekistonning geografik o'rni va tabiatining o'ziga xos xususiyatlari, geologik tuzilishi va foydali qazilmalari, relyefi, iqlimi, ichki suvlari, tabiat zonalari va tabiiy geografik rayonlashtirilishi, aholisi, ehnat resurslari, iqtisodiy tarmoqlar tarkibi, qishloq xo'jaligi, sanoat tarmoqlari, xizmat ko'rsatish, tashqi iqtisodiy aloqalari, iqtisodiy rayonlar va ularni tashkil etuvchi viloyatlar hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari kabi masalalarni qamrab olgan [7, 9].

Mazkur sinf uchun ajratilgan soatlar quyi sinfga qaraganda biroz kam ekanligini ko'rish mumkin (2-jadval). Buning sababi aynan shu sinfda o'tiladigan "Iqtisodiy bilim asoslari fani"ga ajratilgan soatlarning o'tgan 2-yildan buyon geografiya darslari tarkibida o'qitilayotganligidir. Ushbu fanga haftasiga 0,5 soatdan ajratilgan bo'lib, bir o'quv yili davomida jami hisobda 17 soat dars mashg'ulotlari olib borilmoqda. Bundan kelib chiqadiki, hozirgi vaqtda 8-sinflar uchun geografiya darslari 68 soat emas balki, $68-17=51$ soatlik dars mashg'ulotlari olib borilmoqda.

2-jadval.

8-sinflar uchun geografiya darslariga ajratilgan soatlarning taqsimlanishi

Chorak	Haftasiga o'tiladigan soat	Choraklar bo'yicha ajratilgan soat	Umumiy soatning taqsimlanishi:			
			Nazariy mashg'ulot	Amaliy mashg'ulot	Umumlashtiruvchi dars	Nazorat ishi
1-chorak	1,5	14	13,5			0,5
2-chorak	1,5	10	9,5			0,5
3-chorak	1,5	15	13,5	1		0,5
4-chorak	1,5	12	10,5	0,5	0,5	0,5
Jami (o'quv yili davomida):		51	47	1,5	0,5	2

Mazkur jadval tahlili shuni ko'rsatadiki 8-sinflar uchun geografiya darslarining taqsimlanishida eng ko'p soat va eng ko'p "yuk" nazariy dars mashg'ulotlariga to'g'ri kelmoqda (47 soat yoki umumiy soatning 92 foizi). Ushbu ajratish hozirgi holatda vaziyatni bir muncha yengillashtirish uchun albatta eng optimal yechim bo'lishi mumkin. Boshqacha holatda esa bu nooqilona qaror hisoblanadi. Chunki, mazkur sinf uchun 2024-2025-yilgi taqvim mavzuiy reja (1-ilova) tahlil qilinganda 6-sinflarda Tabiiy fanlar (Science)ning joriy etilishi sababli mazkur sinf ma'lumotlarining bir sinf yuqoriga ya'ni 7-sinfga ko'tarilishi, shuningdek, 7-sinf ma'lumotlarining esa aynan biz ko'rib chiqayotgan 8-sinfga qo'shib o'tilayotgani ayon bo'ldi. Bu degani avval ikki kurs o'tilgan ma'lumotlar endilikda bir kursda o'tilmoqda. To'g'ri mazkur ikki kurs mazmuniy jihatdan bir birini to'ldirishi mumkin ammo bir sinf uchun bunday keng ko'lamdagi kursni to'liq o'zlashtirishning imkoni yo'q. Yana "Iqtisodiy bilim asoslari" fani evaziga qisqargan soatlar bilan. Vaziyatning bunday davom etishi esa vaqti kelib o'quvchi yoshlarning ongida fan bo'yicha mazmuniy boshliqlarning hosil bo'lishiga va yoshga doir bilim va ko'nikmalarni egallash bilan bog'liq bo'lgan boshqa bir qator muammolarning ham yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

9-sinf Geografiya (Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi) kursi ikki bo'limdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim "Jahonning umumiy tavsifi" deb nomlanadi unda jahonning siyosiy xaritasi, mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ko'ra tasnifi, davlat tuzilishi, dunyo tabiiy resurslari, ekologik muammolar, jahon aholisi, mehnat resurslari, xo'jalik tarmoqlari: sanoati, qishloq xo'jaligi, tashqi iqtisodiy aloqlalar hamda xalqaro munosabatlar kabi mavzularni o'z ichiga qamrab oladi. Ikkinchi "Jahonning regional tavsifi" bo'limida esa asosan jahonning regional tavsifi Yevropa, Osiyo, Afrika, Amerika, Avstraliya va Okeaniyaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari, xo'jalik tarmoqlari tarkibi va subregionning tayanch davlatlari iqtisodiy-ijtimoiy ko'rsatkichlari to'g'risidagi masalalar atroflicha ko'rib chiqiladi [8, 10].

Mazkur mavzular bo'yicha dars mashg'ulotlari haftasiga 1,5 soatdan olib boriladi va o'quv yili davomida jami 51 soatni tashkil etadi. Chunki ushbu sinfda ham 8-sinfidagi kabi "Iqtisodiy bilim asoslari" fani davom etadi va taqsimlanish ham shu zaylda amalga oshadi. Ushbu kurs mavzulari ham fanning mazmunidan kelib chiqqan holda bir qancha shakllarda olib borilishi rejalashtirilgan (3-jadval).

3-jadval.

9-sinflar uchun geografiya darslariga ajratilgan soatlarning taqsimlanishi

Chorak	Haftasiga o'tiladigan soat	Choraklar bo'yicha ajratilgan soat	Umumiy soatning taqsimlanishi:			
			Nazariy mashg'ulot	Amaliy mashg'ulot	Umumlashtiruvchi dars	Nazorat ishi
1-chorak	1,5	14	12,5	0,5		1
2-chorak	1,5	10	9			1
3-chorak	1,5	15	13,5	0,5		1
4-chorak	1,5	12	10,5		1	0,5
Jami (o'quv yili davomida):		51	45,5	1	1	3,5

Mazkur jadval tahlili shuni ko'rsatadiki 9-sinflar uchun geografiya darslarining taqsimlanishida eng ko'p soat nazariy dars mashg'ulotlariga qaratilgan bo'lsa (45,5 soat yoki umumiy soatning 89 foizi), eng kam soat esa umumlashtiruvchi dars va amaliy mashg'ulot darslariga qaratilganligini ko'rish mumkin (1 soat yoki umumiy soatning qariyb 2 foizi).

10-sinf Geografiya (Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi) kursi jahonning siyosiy xaritasi, mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi, boshqaruv shakli va davlat tuzilishi jihatidan tasniflanishi, jahon

tabiiy resurslari geografiyasi, zamonaviy ekologik muammolar, Yer shari aholisi, urbanizatsiya jarayoni, jahon xo'jaligi, uning tarmoq va hududiy tuzilishi, qit'alarining geografik o'rni, siyosiy xaritasi, tabiiy resurslari, aholisi, iqtisodiyoti, tayanch mamlakatlarning kompleks tavsifi kabi masalalarni qamrab oladi [3] va bu masalalarni batafsil o'rganish uchun umumta'lim maktablarida umumiy hajmi 68 soatdan iborat dars mashg'ulotlarini olib borish belgilab berilgan.

Mazkur mavzular o'quv yili davomida to'rt chorakda ham haftasiga ikki soatdan olib boriladi. Dars jarayonlarining qanday shaklda olib borilishi esa 4-jadvalda o'z aksini topgan.

4-jadval.

10-sinflar uchun geografiya darslariga ajratilgan soatlarning taqsimlanishi

Chorak	Haftasiga o'tiladigan soat	Choraklar bo'yicha ajratilgan soat	Umumiy soatning taqsimlanishi:				
			Nazariy mashg'ulot	Amaliy mashg'ulot	Umumchi dars	Nazorat ishi	Loyiha darsi
1-chorak	2	18	11	3		3	1
2-chorak	2	14	10	2	1	1	
3-chorak	2	20	14	3	1	2	
4-chorak	2	16	11	1	2	2	
Jami (o'quv yili davomida):		68	46	9	4	8	1

Mazkur jadval tahlili shuni ko'rsatadiki 10-sinflar uchun geografiya darslarining taqsimlanishida eng ko'p soat nazariy dars mashg'ulotlariga qaratilgan bo'lsa (46 soat yoki umumiy soatning 68 foizi), eng kam soat esa loyiha darslariga (1 soat yoki umumiy soatning qariyb 2 foizi) qaratilganligini ko'rish mumkin.

O'quv rejalar tahlili shuni ko'rsatadiki bugungi kunda mamlakatimiz maktablarida barcha geografiya kurslarida darslarni tashkil etishda asosan nazariy bilimlar berishga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur darslarni tashkil etishda o'qituvchilar ko'proq an'anaviy ya'ni sharqona uslublardan foydalanishayotganligini ko'rishimiz mumkin. Chunki ushbu sohadagi "yangiliklar diffuziyasi" ijtimoiy va etnik sabablarga ko'ra biroz sekin kechmoqda. Bu esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, zamonaviy geografik muammolarni tahlil qilish va yechim topish kabi kompetensiyalarning shakllanishiga o'zining ta'sirini ko'rsatadi.

Taklif va tafsirlar. Mazkur muammoni bartaraf etish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- ✓ o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, muammoli o'qitish, loyihaviy yondashuv, tadqiqotga asoslangan ta'lim usullariga yo'naltirish zarur;
- ✓ geografiya darslariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng jalb qilish, virtual xaritalar, interaktiv mashg'ulotlar va raqamli platformalardan foydalanish;
- ✓ o'qituvchilar malakasini oshirish kurslarini yangilangan kontent va uslublar asosida tashkil etish, fan o'qituvchilarining o'zaro tajriba almashinuvini rag'batlantirish;

Shu orqali, geografiya fani nafaqat nazariy bilimlar manbai, balki hayotiy muammolarga amaliy yechimlar topish maydoniga aylanishi mumkin.

Xulosa. 2024–2025 o'quv yiliga mo'ljallangan geografiya fanining tayanch o'quv rejasida dars soatlarining katta qismi nazariy shaklda olib borilishi belgilab berilgan. Bu esa bilimlarning biryoqlama o'zlashtirilishiga olib kelishi mumkin. Ushbu muammoning oldini olish uchun amaliy mashg'ulotlar hamda faol o'quv metodlariga asoslangan topshiriqlar ulushini oshirish lozim. Bunday yondashuv geografiya ta'limining zamonaviy pedagogik talablarga mos ravishda rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2024-yil 26-martdagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun 2024-2025-o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv rejani tasdiqlash to‘g‘risida”gi 94-son buyrug‘i.
3. Fedorko V. va boshq. “Geografiya” Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinf o‘quvchilari uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 192 b.
4. Juraxujayev D.D. Ijtimoiy-iqtisodiy geografiya fanlarini o‘qitishning ayrim masalalari // Natijaga yo‘naltirilgan uzluksiz ta’limni joriy etish tendensiyalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T., 25.3.2024, 558 bet.
5. Juraxujayev D.D. Geografiya fanlarini o‘qitishning ayrim masalalari // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta’lim amaliyotiga tatbig‘i mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand viloyati PYMO‘MM, 2024. – 659 b.
6. Mirakmalov M. [va boshq.]. Geografiya [Matn]: 7-sinf uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 176 b.
7. Musayev P.G‘., Musayev J.P. “Geografiya” (O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi): Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinf o‘quvchilari uchun darslik.– T.: «Sharq», 2019. – 176 b.
8. Qayumov A. va boshq. “Geografiya” (Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi). Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari uchun darslik. – T.: «O‘zbekiston», 2019. – 176 b.
9. Qurbonniyozov R. Geografiya o‘qitish metodikasi // Toshkent: - “Innovatsiya-Ziyo” nashriyoti, – 2022. – 230 b.
10. Vaxobov X., Alimkulov N. R., Sultonova N. B. Geografiya o‘qitish metodikasi // Toshkent:- “Nodirabegim” nashriyoti. – 2021. – 360 b.

O‘ZBEK MILLIY QO‘G‘IRCHOQSOZLIK TEXNOLOGIYASI VA UNI BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA O‘QITUVCHILARIGA O‘RGATISH USULLARI

ТЕХНОЛОГИЯ УЗБЕКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО КУКОЛЬНОГО ИСКУССТВА И МЕТОДЫ ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ БУДУЩИМ УЧИТЕЛЯМ ТЕХНОЛОГИЙ

UZBEK NATIONAL PUPPET-MAKING TECHNOLOGY AND METHODS OF TEACHING IT TO FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS

Mamasoliyeva Sh.L., Zubaydova M.M.

Mamasoliyeva Sh.L.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti
Tasviriy san‘at va
texnologik ta‘lim
kafedrasida dotsent
shohista_25@mail.ru

Zubaydova M.M.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti
Texnologik ta‘lim
yo‘nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Xalq hunarmandchiligi har bir millatning ma‘naviy-madaniy merosi va an‘analarini saqlashga, qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazishga xizmat qilibgina qolmay, balki urf-odatlarini va millat tarixini o‘zida aks ettiradi, jamiyatning iqtisodiy-ma‘naviy rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shadi. Bu borada esa ta‘lim tizimi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada o‘zbek milliy qo‘g‘irchoqsozlik san‘atining tarixiy ildizlari, qo‘g‘irchoq tayyorlash texnologiyasi va uning bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilariga o‘rgatishning ahamiyati tahlil qilingan. Qo‘g‘irchoq tayyorlash jarayonidagi an‘anaviy usullar va zamonaviy kreativ yondashuvlar uyg‘unligi ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, milliy qo‘g‘irchoqlar tikish texnologiyasini oliy ta‘limga integratsiyalash bo‘yicha metodik yondashuvlar, amaliy mashg‘ulotlar va ijodiy topshiriqlar tizimi ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘g‘irchoqsozlik, xalq amaliy san‘ati, kreativ pedagogika, milliy o‘zlik, texnologiya o‘qituvchilari, o‘quv-metodik yondashuv.

Аннотация. Народные ремёсла не только способствуют сохранению духовно-культурного наследия и традиций каждого народа, передаче ценностей от поколения к поколению, но и отражают обычаи, историю нации, внося значительный вклад в экономическое и духовное развитие общества. В этом процессе система образования играет ключевую роль. В статье проанализированы исторические корни узбекского национального кукольного искусства, технология изготовления кукол и значение обучения этому ремеслу будущих учителей технологии. Рассмотрено сочетание традиционных методов изготовления кукол с современными креативными подходами. Также разработаны методические подходы, система практических занятий и творческих заданий по интеграции технологии изготовления национальных кукол в высшее образование.

Ключевые слова: кукольное искусство, народное прикладное искусство, креативная педагогика, национальная идентичность, учителя технологии, учебно-методический подход.

Abstract. Folk crafts not only help preserve the spiritual and cultural heritage and traditions of a nation and pass its values from generation to generation, but also reflect customs and national history, contributing significantly to the economic and spiritual development of society. In this process, the education system plays a crucial role. This article analyzes the historical roots of Uzbek national puppet-making art, the technology of puppet production, and its importance in training future technology teachers. It explores the integration of traditional techniques with modern creative approaches. Furthermore, methodological

approaches, practical lessons, and a system of creative assignments for integrating national puppet-making technology into higher education have been developed.

Keywords: *puppet-making, folk applied art, creative pedagogy, national identity, technology teachers, educational-methodological approach.*

Kirish. Yurtimizda so'nggi yillarda xalq hunarmandchiligini rivojlantirish maqsadida ulkan islohotlar olib borilmoqda. Aholini hunarmandchilikka jalb qilish, ustoz-shogird an'analari asosida mahallalarda yoshlarga hunar o'rgatish va aholi bandligini ta'minlash, shuningdek, kambag'allikni qisqartirish, hunarmandchilikni rivojlantirish bo'yicha ko'plab tashkiliy ishlar va chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev tomonidan hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, hunarmandlarni xom ashyo bilan ta'minlash, mahsulotlarni ichki va tashqi bozorda keng targ'ib qilish hamda soha uchun zarur infratuzilmani rivojlantirish kabi masalalarni belgilandi [1]. Prezidentimizning ushbu tashabbuslari natijasida milliy hunarmandchilikni rivojlantirish, madaniy merosni saqlash va aholi bandligini oshirishga qaratilgan bo'lib, milliy hunarmandchilik hamda xalq badiiy amaliy san'atini rivojlantirish, soha vakillarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks ishlar amalga oshirilmoqda.

Xalq hunarmandchiligi – milliy madaniyatning muhim qismi bo'lib, u xalqning an'anaviy bilim va ko'nikmalarini avloddan-avlodga yetkazishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda O'zbekistonda hunarmandchilikni rivojlantirish uchun maxsus dasturlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda hunarmandchilikning yangi yo'nalishlari paydo bo'lmoqda hamda an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda zamonaviy dizaynlar yaratilmoqda. Ekologik toza va tabiiy materiallardan foydalangan holda global bozorlarga chiqish uchun marketing va brending ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, O'zbekistonning milliy hunarmandchiligi bugungi kunda ham taraqqiy etib, dunyo bozorida o'z o'rnini mustahkamlamoqda.

O'zbekistonda hunarmandchilikning rivojlanishi mehnat bozorida yangi ish o'rinlarini yaratib, ishsizlik darajasini kamaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ayollar va yoshlar uchun mustaqil daromad manbai bo'lishi mumkin. Hunarmandchilik milliy urf-odatlar qadimiy san'at va hunarlarni saqlab qolish, keyingi avlodlarga yetkazish uchun xizmat qiladi [2].

Material va metodlar

O'zbek xalqining boy madaniy merosi orasida qo'g'irchoqsozlik san'ati alohida o'rin egallaydi. Bu san'at turi nafaqat estetik tarbiya sifatida, balki xalq og'zaki ijodi, urf-odat va rasm-rusumlarning ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Ayniqsa, teatr qo'g'irchoqlari, o'ziga xos obrazlar, xalqona timsollar (masalan, Polvon, Ziyrak, Qiziqchi, Boy va boshqalar) orqali o'zbek xalqining dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari namoyon bo'ladi [3].

O'zbekiston hududiga birinchi qo'g'irchoqlarni qadimgi yunonlar, Makedoniyaliklar olib kelganlar [4]. Ammo islom dini Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan qo'g'irchoq yasash va tikish ta'qiqlangan. Temuriylar davriga kelib, yana ko'plab turdagi qo'g'irchoqlar paydo bo'lgan [5]. O'zbek qo'g'irchoqsozlik san'ati tarixi shundan boshlangan.

Markaziy Osiyoda birinchi qo'g'irchoqlar qo'lbola vositalardan: somon, qamish, yog'och, loydan yasalgan bo'lib, keyinchalik matodan tikiladigan qo'g'irchiqlar ham paydo bo'lgan. Bugungi kunda har bir hududda qo'g'irchoqlarning o'ziga xos uslubi shakllangan [6].

Har bir xalqning milliy urf-odatlari, xalq amaliy san'ati va milliy tarixini o'zida aks ettirgan qo'g'irchoqlari bo'lgani kabi o'zbek milliy qo'g'irchoqlariga ham bugungi kunda kelib nafaqat mahalliy aholi, balki sayyohlar ham katta qiziqish bildirib, xarid qilishmoqda. Qo'l mehnati butun dunyoda katta ahamiyatga ega, chunki bu juda ko'p vaqt sabr va ilhom talab qiladigan, o'zida rassomlik, dizaynerlik,

haykaltaroshlik san'atini mujassamlashtirilgan mashaqqatli jarayondir. Qo'lda ishlangan qo'g'irchoqlar betakror, noyobligi bilan ajralib turadi.

Qo'g'irchoq nafaqat bola uchun o'yinchoq, balki tarbiya vositasidir. U orqali bola an'analarimizni, millatimizga xos qadriyatlarni his etadi, kerak bo'lsa, o'rganadi ham. Qo'g'irchoqlar millatimizdan, tariximizdan so'zlaydi. Farzandlarimiz tajovuzkor, g'arbona o'yinchoqlarni emas, aksincha ichki kechinmalari yuzida aks etib, ibo, hayo ufurib turgan, insoniy tuyg'ulari ifodalangan sharqona qo'g'irchoqlar bilan do'st tutinsalar, qanday yaxshi! Buning uchun esa tikilayotgan qo'g'irchoqlarda millatimizning tanti, mehnatkash, oliyjanob qiyofasini aks ettirishimiz juda muhim. Qizaloqlarimiz xorijdan kelgan qo'g'irchoq (barbi)larni o'ynab, ertaga ularga taqlid qilsa, bolalik vaqtida balog'at yoshidagi qizlardek fikrlasa, bu jarayonda axloqiy tarbiyalariga bu qanday ta'sir qiladi, xo'sh bu haqda o'yladikmi? O'zimizning asl qadriyatlarga xos bo'lgan o'yinchoqlar-u qo'g'irchoqlar bu borada muammolarga yechim bo'la oladi.

Milliy qadriyatlarga hurmat va muhabbat eng avvalo oilada, shuningdek maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida boshlanadi. So'z farzand salomatligi, ularning kamoli haqida ketar ekan, bu ishga ma'suliyat bilan yondashmoq lozim.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga tayanib, ushbu maqolada trikotaj matodan qo'g'irchoq tikish texnologiyasi keltirildi. Quyida keltirilgan qo'g'irchoq uning yuz ifodasida hissiyotlarni ko'rsatib berish mumkin bo'ladi. Bunda qo'g'irchoqning yuzidagi ifodani trikotaj mato yordamida shakl chiqarish mumkin.

Kerakli xom ashyolar: trikotaj mato, sintefon, igna-ip, bo'yoqlar, turli xil furnituralar va h.k. (1-rasm)

1-rasm. Qo'g'irchoq tikish uchun kerakli xom ashyolar.

Xom ashyo tanlab olingach, andoza yordamida bichilgan qo'g'irchoqning tana qismlari qo'lda tikilib, ichiga sintefon solinadi (2-rasm).

2-rasm. Qo'g'irchoqning tana qismlariga ishlov berish.

Keyingi bosqichda yuz yoki tana qismlariga shakl beriladi (3-rasm). Bunda katta o'lchamli ignadan foydalaniladi. Yuzga shakl berishda qahramonning xarakterini berishga harakat qilish kerak.

3-rasm. Qo'g'irchoqning yuz va tana qismlariga shakl berish.

Navbatdagi bosqichda qo'g'irchoqning tayyor bo'lgan tana qismlari bir-biriga birlashtiriladi. So'ngra rassomlik san'atini ishga solgan holda qo'g'irchoqning yuz ifodasi bo'yoqlar yordamida ko'rsatib beriladi.

So'nggi bosqichda qo'g'irchoqqa soch va milliy kiyimlar tikiladi (4-rasm). Shu bilan so'nggi pardoz ishlari yakunlanadi.

4-rasm. Qo‘g‘irchoqni tayyor holga keltirish.

Natijalar

Bunday qo‘g‘irchoqlarni tikishni bo‘lajak mutaxassislariga o‘rgatish orqali milliy qadriyatlarimizning yanada rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Albatta hunarmandchilikda, ijodkorlikda, san’atda chegara yo‘q. Har bir ijodkor o‘z tasavvuridan kelib chiqib, ijod qiladi. Keltirilgan namuna bir misol sifatida namoyish etildi, aslida talabaning bu kabi faoliyatga kreativlik bilan yondashishi milliy qo‘g‘irchoqlarimizning yangidan-yangi namunalarini yaratishni taqozo etadi.

Tajriba natijasida quyidagilar aniqlandi:

- talabalar qo‘g‘irchoq tayyorlash orqali o‘zlarining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish imkoniga ega bo‘ldilar;
- mustaqil ta’lim topshiriqlari doirasida qo‘g‘irchoqlarni tikish orqali talabalarning **kasbiy** motivatsiyasi va milliy qadriyatlarga hurmatini oshirdi;
- bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari milliy obrazlar (keltirilgan misolda – xayoli, iboli o‘zbek qizi) asosida pedagogik mahoratini namoyon qildi;
- xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fani misolida “Ustoz-shogird” an’anasi metodik jihatdan qayta tatbiq qilindi.

Muhokama

Bugungi kunda ta’lim tizimida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar – xalq hunarmandchiligini kreativ pedagogika bilan uyg‘un holda ta’lim tizimiga tatbiq etishni taqozo qilmoqda [7-8]. Xususan, pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalari texnologik ta’lim yo‘nalishida o‘qitiladigan Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fani doirasida bu masalani yechish imkoniyatlari katta. Ayniqsa, bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilariga qo‘g‘irchoq tayyorlash texnologiyasini o‘rgatish, ularni kasbga mehr uyg‘otish, ijodiy tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Qo‘g‘irchoq tayyorlash bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil etish – nafaqat kasbiy ko‘nikmalarni, balki, xalq og‘zaki ijodiga mehr, milliy o‘zlikka hurmat asnosida estetik dunyoqarash va ijodkorlikni rivojlantirish imkonini beradi. Talabalarga berilgan mustaqil ta’lim topshiriqlarini bajarish davomida

ular o'zbek xalqining milliy merosiga yangicha ko'z bilan qarash, ularni kreativ pedagogika asosida boyitishga harakat qilishdi.

Qo'g'irchoq tayyorlashda ishlatiladigan texnologik ketma-ketlikni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish bo'lajak o'qituvchining bilimni amaliyot bilan bog'lash, o'z loyihasini rejalashtirish, bajargan ishlarini baholash va taqdim etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa

Milliy qo'g'irchoqsozlik san'atini texnologiya ta'limi yo'nalishida o'qitish – bo'lajak o'qituvchilar uchun katta tarbiyaviy va kasbiy ahamiyatga ega. Bu nafaqat ularni milliy qadriyatlar asosida shakllantirish, balki kreativ fikrlovchi, estetik didli, raqobatbardosh mutaxassis qilib yetishtirish imkonini beradi.

Agar bo'lajak texnologiya o'qituvchilari qo'g'irchoq tikish san'atini mukammal o'rgansalar va o'rganganlarini maktabdagi to'garak mashg'ulotlarida qizaloqlar (bo'lajak onalar)ga o'rgatsalar, ular kelajakda ona bo'lganlarida o'z farzandlariga qo'lda tiksalar, sotib olingan o'yinchoqlarga qaraganda onaning qo'l mehnati bilan yaratilgan qo'g'irchoq bola uchun azizroq, qimmatliroq, qadrliroq bo'ladi. Ayniqsa ona tomonidan tikilgan qo'g'irchoq bolaga ishonch, himoya, iliqlik hissini beradi. Onaning qo'li bilan tikilgan qo'g'irchoq oddiy o'yinchoq emas, balki mehr bilan tayyorlangan sovg'adir. Bola buni his qilib, onasining g'amxo'rligini yana-da chuqurroq anglaydi. Qo'g'irchoq tikish jarayonida bolaning onasi yonida bo'lishi bolada ham qiziqish uyg'otib, hunarmandchilikka yo'naltirish mumkin. Shunday qilib ona tikib bergan qo'g'irchoq nafaqat o'yinchoq, farzand uchun mehr va tarbiya manbai bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, qo'g'irchoq tikish hunarini yoshlarga o'rgatish orqali ma'naviy-madaniy merosimizning davomiyligi ta'minlanadi, shu bilan birga milliy urf-odatlarimiz, milliy o'zligimizning yo'qolib ketmasligiga erishiladi. Yoshlar qo'g'irchoqlar yaratish davomida ijorkorlik qobiliyatlarini ishga solib, yaratuvchanlik qobiliyatlarini yana-da rivojlantiradi. Shuningdek, milliy qo'g'irchoqlarni tikish va ularni sotishni yo'lga qo'yish orqali qo'shimcha daromad qilish imkoniga ham ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-iyundagi PF-91-sonli Farmoni.
2. Sh. Mamasoliyeva. Xalq hunarmandchiligi. O'quv qo'llanma. SamDU nashriyoti. 2022 y. 200 b.
3. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan*: ich.unesco.org
4. Paul Bernard. "Alexander and his successors in Central Asia" in *History of Civilizations of Central Asia*. Volume II, UNESCO Publishing, 1994.
5. Brend Barbara. "Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzād of Herāt (1465–1535)". // *Journal of the Royal Asiatic Society*. 17.1 (2007): 231-233 pages.
6. K. Jabborova. Milliy qo'g'irchoqlarining tarixiy bosqichlari. // "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal. Vol. 4, Issue 3, 2023.
7. Qodirov S. *Milliy hunarmandchilikni o'qitishda kreativ yondashuv*. // Pedagogika jurnali, 2022, №3.
8. Doniyorova S. *O'zbek qo'g'irchoqchilik san'atining pedagogik imkoniyatlari*. // Oliy ta'lim muammolari jurnali, 2023, №2.

7-SINF TEXNOLOGIYA DARSİ “QUROQCHILIK SAN’ATI” MAVZUSINI PISA DASTURI ASOSIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASI

ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ «ИСКУССТВО ЛОСКУТНОГО ШИТЬЯ» НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В 7 КЛАССЕ НА ОСНОВЕ ПРОГРАММЫ PISA

TEACHING TECHNOLOGY FOR THE TOPIC “PATCHWORK ART” IN 7th GRADE TECHNOLOGY LESSONS BASED ON THE PISA PROGRAM

Mamasoliyeva Shohista Lutfullayevna

Annotatsiya. Umumiy o‘rta ta’lim O‘zbekistonda ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Aynan maktab ta’limining sifati va samaradorligi davlatning rivojlanish istiqbollarini aks ettirib, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun zamin yaratadi. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinf texnologiya fanidagi quroqchilik mavzusi misolida dars samaradorligini oshirishning PISA xalqaro dasturiga asoslangan innovatsion texnologiyasi keltirilgan. Tadqiqotning maqsadi o‘quvchilarning o‘qish va matematik savodxonligini texnologiya darslari orqali rivojlantirish imkoni mavjudligini ko‘rsatish va bu yo‘l bilan o‘quvchilarni PISA tadqiqotlariga tayyorlashga muayyan darajada hissa qo‘shishdan iborat.

Kalit so‘zlar: maktab ta’limi, texnologiya darsi, quroqchilik, PISA, o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik.

Mamasoliyeva Sh.L.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti
Tasviriy san’at va
texnologik ta’lim
kafedrası dotsent
shohista_25@mail.ru

Аннотация. Общее среднее образование является одним из приоритетных направлений социальной политики в Узбекистане. Качество и эффективность школьного образования отражают перспективы развития государства и создают основу для подготовки высококвалифицированных кадров. В данной статье представлена инновационная технология повышения эффективности уроков на основе международной программы PISA на примере темы «Лоскутное шитьё» на уроках технологии для 7-х классов общеобразовательных школ. Цель исследования – продемонстрировать возможности развития читательской и математической грамотности учащихся через уроки технологии и тем самым внести определённый вклад в подготовку школьников к участию в международном оценивании PISA.

Ключевые слова: школьное образование, урок технологии, лоскутное шитьё, PISA, читательская грамотность, математическая грамотность.

Abstract. General secondary education is one of the priority areas of social policy in Uzbekistan. The quality and effectiveness of school education reflect the country’s development prospects and lay the foundation for training highly qualified specialists. This article presents an innovative teaching technology aimed at increasing the effectiveness of lessons based on the international PISA program, using the topic

“Patchwork” in 7th grade technology classes in general education schools as an example. The aim of the study is to demonstrate the potential for developing students’ reading and mathematical literacy through technology lessons, thereby making a meaningful contribution to preparing students for participation in the international PISA assessment.

Keywords: school education, technology lesson, patchwork, PISA, reading literacy, mathematical literacy.

Kirish

Mamlakatimizda maktab ta’limiga bo’lgan munosabatlarni davr talablariga mos yangi bosqichga olib chiqish masalasi hali hanuzgacha keng muhokama qilinmoqda. Chunki jamiyat va davlat taraqqiyoti, kelajagining qanday bo’lishi sifatli ta’limga bog’liq, ilm-fanga tayangan jamiyat esa hech qachon inqirozga yuz tutmaydi. O’quvchining hayotga moslashishi, dunyoqarashi shakllanishida maktabning o’rni beqiyos. Chunki maktablar bo’lajak mutaxassislarni aniqlashda va shakllantirishda eng muhim bo’g’in hisoblanadi.

Prezidentimizning “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo’lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko’plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug’iladi. Shunday ekan, Yangi O’zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi”, – degan fikrlari yuqorida bildirilgan fikrlarimizning yorqin misolidir [1].

Yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risidagi” qonunning qabul qilinishi, yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqilishi, beshta muhim tashabbusning ilgari surilishi va joriy etilishi orqali o’quvchi-yoshlarning bilim olishi va kasbiy shakllanishiga bo’lgan e’tibor yana bir marotaba davlat ahamiyatidagi masala darajasiga ko’tarildi. Bu muhim hujjatlarda yoshlarimizga chuqur bilimlar berish bilan birga kasb-hunarga o’rgatishning yo’l-yo’riqlari ko’rsatib berildi [2-4].

XXI asr uchun muhim bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalar o’quvchining masalaga tanqidiy yondashishi, ishonarli tarzda ifodalay olishi, mantiqiy fikrlashi va muhokama qilishi, murakkab muammolarni hal qila olishini taqozo etar ekan, barcha fan o’qituvchilari qatori texnologiya fani o’qituvchilari ham dars jarayonida fan doirasidagi muayyan bir bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, texnologiya fanini boshqa fanlar bilan integratsiyalash (STEAM yondoshuv) kabi masalalar bilan ham jiddiy shug’ullashlari fursati yetdi.

Bir qator hukumat qarorlarida ham umumiy o’rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo’nalishlarini belgilash, o’sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko’tarish, o’quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida xalq ta’limiga strategik vazifalar yuklangan [5]. Xususan, xalq ta’limini rivojlantirish konsepsiyaning birinchi bandida PISA tadqiqotlarida O’zbekistonning ishtirokini ta’minlash va 2030 yilga borib kuchli 30 talikka kirishga erishish maqsadli yo’nalish sifatida belgilangan [6].

Shu maqsadda O’zbekiston Respublikasi 2021-yilda Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (OECD) Xalqaro o’quvchilarni baholash Dasturi (PISA) doirasida umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilarining o’zlashtirish ko’rsatkichlarini nazorat qilish va baholashni amalga oshirish hamda ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi [7].

Barchamizga yaxshi ma’lumki, PISA maktab o’quvchilarining o’qish, matematik, tabiiy-ilmiy, iqtisodiy va kompyuter savodxonligi bo’yicha bilimlarni baholaydi. Ushbu maqolada o’quvchilarning o’qish va matematik savodxonligini baholashga qaratilgan ishlanma (topshiriqlar to’plami) tavsiya etilgan.

O'qish savodxonligi o'quvchilarning o'qish texnikasini nazarda tutmaydi. Aksincha, o'quvchilarning berilgan badiiy asardan parcha, xat, hujjat, maqolalar, qo'llanmalar, matnni ochib berishga mo'ljallangan diagrammalar, rasmlar, xaritalar, turli chizma va jadvallarda berilgan matnni tushunishi, mazmuni haqida fikr yuritish olishi, matn mazmuniga baho berishi va o'qiganlari haqida o'z fikrini bera olishi kabi kompetensiyalarini aniqlaydi. Demak, "o'qish savodxonligi" tushunchasi o'z maqsadiga ko'ra, insonning yozma matnlarni tushunish qobiliyatini va ular haqida fikr yuritishni, o'z maqsadlariga erishish uchun uning mazmunidan foydalanish bilan bilim va qobiliyatlarini rivojlantirishni va jamiyatda faol ishtirok etishni taklif qiladi [8].

PISA tadqiqotlarining ustuvor yo'nalishlaridan yana biri matematik savodxonlikni baholashdir. Matematik savodxonlik – bu shaxsning turli hayotiy vaziyatlar (kontekstlar) va masalalar ustida matematik mulohaza yuritish, berilgan muammoni matematika yordamida ifodalay olish, muammoni yechishda matematikani qo'llay olish va olingan natijalardan muammoning yechimini talqin qilish va baholashda foydalana olish qobiliyatidir. U hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun tushunchalar, algortimlar, faktlar va vositalarni o'z ichiga oladi [9].

Material va metodlar

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf texnologiya fani darsligi [10] tahlil qilinganda taqvim ish rejaga ko'ra "Quroqchilik sana'ti"ga oid mavzular "Servis xizmati" yo'nalishi II-bob Mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasi nomli 4-bo'limida (jami 24-soat) o'qitishga mo'ljallanganligi hamda o'g'il va qiz bolalar ajratib o'qitiladigan sinflar uchun 3-chorakda quyidagicha taqsimlanganligi aniqlandi (1-jadval):

1-jadval

Darslar tartibi	Mavzular nomi	Soat
43-44-dars	Xalq hunarmandchiligida quroqchilik san'ati va tarixi.	2
45-46-dars	19-amaliy mashg'ulot. Tikiladigan buyumga eskiz chizish va shablon tayyorlash. Gazlama va sun'iy charmlardan quroqning "Tegirmon" usulida yostiq bichish va tikish.	2
47-48-dars	Buyumga astar tikish va qavish. Oxirgi ishlov berish.	2
49-50-dars	Quroqchilik san'atidan foydalanib mustaqil buyumlar yaratish. Nazorat ishi №6	2
51-52-dars	Charmdan quroq usulida sumka bichish va tikish.	2
	Jami	10

O'g'il va qiz bolalar ajratib o'qitilmaydigan sinflar uchun esa "Quroqchilik san'ati" mavzusi 3-chorakda o'qitishga mo'ljallangan bo'lib, quyidagicha taqsimlangan (2-jadval):

2-jadval

Darslar tartibi	Mavzular nomi	Soat
9-dars	Xalq hunarmandchiligida quroqchilik san'ati va tarixi	1
10-dars	Amaliy mashg'ulot: Tikiladigan buyumga eskiz chizish va shablon tayyorlash. Gazlama va sun'iy charmlardan quroqning "Tegirmon" usulida yostiq bichish va tikish	1
11-dars	Quroqchilik san'atidan foydalanib mustaqil buyumlar yaratish.	1
12-dars	Charmdan quroq usulida sumka bichish va tikish	1
	Jami	4

Ushbu mavzulardan kelib chiqib, 7-sinf texnologiya fani “Xalq hunarmandchiligida quroqchilik san’ati va tarixi” mavzusi uchun PISA tadqiqoti talablariga asoslangan, ya’ni o’quvchilarning o’qish savodxonligini baholash doirasida “matndan axborotni topish va uni ajtarib olish” ko’nikmalarini shakllantirish bo’yicha quyidagi “Quroqchilik san’ati tarixi” deb nomlanadigan matn va matn yuzasidan savollarni o’z ichiga olgan noan’anaviy topshiriq tayyorlandi [11].

QUROQCHILIK SAN’ATI TARIXI

Sharq mamlakatlarida quroqchilik qadimdan ma’lum bo’lib, o’ziga xos xususiyat va an’analarga boy. Quroq dastlab yamoq ko’rinishida darveshlar choponida qo’llanilgan bo’lib, marqa’, hirqa deb ham atalgan. Bu haqda Imom G’azzoliyning (1058-1111) “Kimyoi saodat” (Ruh haqiqati), o’rta asrlar tarixchisi Husayn Voiz Koshifiy (1440-1505) qo’lyozmalarida so’z yuritilgan. Buyuk murafakkir Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida ham “muraqqa” atamasiga murojaat qilingan bo’lib, bu atama darveshlar kiyimiga nisbatan qo’llanilgan. Kamoliddin Husayn Gozurgohiyning “Majolis ul-ushshoq” asarida keltirilishicha, muraqqa’, yoxud quroqdan tikilgan liboslar yomon nazar va balolardan asraydi, deb ishonilgan.

Quroqni matodan tayyorlangan applikatsiya deyish ham mumkin. Applikatsiya usulida turli mato parchalarini birlashtirib buyum tikish usuli Yevropada “pechvork” (“patch” – yamoq, “work” – ish), Shimoliy Amerikada esa “kvilt” deb ataladi.

Misrda topilgan ilk applikatsiya topilmasi – o’hu terisidan tikilgan bezak bo’lgan. U mil.av. 980-yillarga taalluqli bo’lib, Qohiradagi Bulat muzeyida saqlanadi.

Matnga ko’ra, quyidagi mulohazalardan qaysi biri to’g’ri?

1-savol. Quroq, applikatsiya, pechvork, kvilt – bir xil texnikaga asoslangan hunarmandchilik turlaridir.

- To’g’ri
- Noto’g’ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

2-savol. Quroqchilikning tarixi mil.av. 980-yilga borib taqaladi.

- To’g’ri
- Noto’g’ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

3-savol. Sharq mamlakatlarida o’rta asrlarda yashagan insonlarning kiyimlari quroq usulida tikilgan.

- To’g’ri
- Noto’g’ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

4-savol. Quroqchilikka oid qadimiy buyumlar bugungi kungacha saqlanib qolmagan.

- To‘g‘ri
- Noto‘g‘ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

5-savol. Quroq, marqa‘, hirqa, muraqqa‘ ma‘nodosh so‘zlardir.

- To‘g‘ri
- Noto‘g‘ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

6-savol. O‘rta asrlar quroqchiligiga oid ma‘lumotlar keltirilgan manba ishonchli emas.

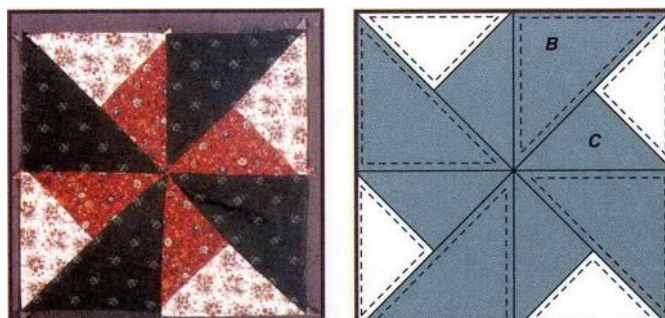
- To‘g‘ri
- Noto‘g‘ri

Javobingizni izohlarda qoldiring.

Navbatdagi topshiriq ham PISA dasturi talablariga asoslangan bo‘lib, bunda “Tikiladigan buyumga eskiz chizish va shablon tayyorlash. Gazlama va sun‘iy charmlardan quroqning “Tegirmon” usulida yostiq bichish va tikish” (ish rejadagi 45-46/10-darslar) hamda “Quroqchilik san‘atidan foydalanib mustaqil buyumlar yaratish” mavzulari (ish rejadagi 49-50/11-darslar) doirasida o‘quvchilarning matematik savodxonlik ko‘nikmasini rivojlantirish maqsad qilib olindi. Matematik savodxonlikni oshirishga uchun tayyorlangan topshiriqlar to‘plami quyidagicha bayon etilgan:

Quroqning “tegirmon” usulida yostiq bichish va tikish

Quyidagi rasmda quroq tikishning “Tegirmon” usuli uchun shablon va quroq yostiqning tayyor ko‘rinishi keltirilgan. U o‘lchami 30x30 sm bo‘lgan 4 ta kvadrat bloklardan tashkil topgan.

1-topshiriq. Agar quroq bo‘laklarini biriktirish uchun 0,5 sm sarflansa, tayyor yostiqning o‘lchami necha sm bo‘ladi?

2-topshiriq. Keltirilgan rasm asosida har bir tur matodan qancha sarflanishini hisoblang.

3-topshiriq. Quroqning B elementi C elementidan qancha ortiq?

4-topshiriq. Ushbu shakllardan yana qanday bloklarni hosil qilish (uchburchak shakllardan qanday blok qurish) mumkin? Javobingizni chizmalarda ifodalang.

Quyidagi rasmda quroq usulida tikilgan qozon ushlagichning tayyor ko'rinishi keltirilgan. U turli xil gazlamalardan bichilgan kengligi 5 sm bo'lgan tasmlardan tashkil topgan. Ilgichning uzunligi 6 sm.

1-topshiriq. Agar mato bo'laklarini biriktirish uchun 0,5 sm chok haqi sarflansa, tayyor qozon ushlagichning o'lchami necha sm bo'ladi?

2-topshiriq. Keltirilgan rasm asosida har bir tur matodan qancha sarflanishini hisoblang. Bunda asos gazlama, isituvchi qatlam va astarni ham inobatga oling.

3-topshiriq. Shu ko'rinishda bichib olingan tasmlarni asosga yana qanday usullarda biriktirish (bichib olingan tasmlardan qanday blok qurish) mumkin? Javobingizni chizmalarda ifodalang.

Natija va muhokamalar

O'qish savodxonligini baholashga qaratilgan yuqoridagi kabi topshiriq asosida o'quvchi nafaqat matnlardan axborotni topish va ajratib olish, matnning mazmunini anglash kabi ko'nikmalarni hosil qiladi, balki "ha" yoki "yo'q" degan javobni berish bilan birga javobni izohlash orqali o'quvchilarda fikrni aniq ifodalay olish ko'nikmasi shakllanadi, natijada yozma nutq rivojlanadi. O'qish savodxonligi yetarlicha bo'lmagan taqdirda o'quvchi tushunmagan narsani egallay olmaydi va natijada kitobga qiziqishi susayadi, o'qish jarayoni qiyinlashadi, olamni bilishga qiziqish kamayadi.

Matematik savodxonlik baholashga qaratilgan topshiriqda ham nafaqat arifmetik hisob-kitob ishlari bajariladi, balki "geometrik shakllardan blok qurish" kabi topshiriqni bajarish davomida fazofiy tafakkur rivojlanadi, shuningdek kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga erishiladi. Bu esa

o'quvchilarga matematikaning olamdagi o'rnini tushunishga hamda yaratuvchan, qiziquvchan va o'zini-o'zi tahlil qiladigan XXI asr insonlariga zarur bo'ladigan asoslangan hukm va qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Xulosa

Maqolada aynan 7-sinf texnologiya darsidagi quroqchilik mavzusining tanlanishiga sabab, PISA tadqiqotiga ko'ra, matematik va o'qish savodxonligi ko'nikmalarini baholash uchun 15 yoshli o'quvchilar tanlab olinadi. 7-sinf o'quvchilari esa aynan shu yosh oralig'iga to'g'ri keladi. Yuqorida keltirilgan topshiriq asosida o'quvchilar o'qish va matematika fanlarida olgan nazariy bilimlarini amalda qo'llash, ya'ni hayotda tadbiriq etilish imkoniga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30.09.2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son.
3. "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident farmoni 30.06.2020 yildagi PF-6017-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 19-mart kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida ilgari surilgan 5 muhim tashabbus.
5. "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.12.2018 yildagi 997-son qarori.
6. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son.
7. <https://straregy.uz>
8. S.A. Yuldosheva. Matn asosida o'qish savodxonligini rivojlantirish. "Ta'limda xalqaro baholash tadqiqotlari: amaliyotdagi muammolar va istiqboldagi vazifalar" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiali. 2022 y. 172-bet.
9. To'raqulov I. O'quvchilar savodxonligini oshirishda PISA xalqaro baholash dasturining ahamiyati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Vol..2, Issue 11. 2022 y. 222-bet.
10. Sharipov Sh. S. va boshqalar. Texnologiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. T.: - Respublika ta'lim markazi, 2022
11. Mamasoliyeva Sh.L. Xalq hunarmandchiligi. O'quv qo'llanma. SamDU nashriyoti, 2021 yil. ISBN 978-9943-6088-5-6.

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA O'QITUVCHILARIGA XALQ HUNARMANDCHILIGINI KREATIV PEDAGOGIKA ASOSIDA O'RGATISH TEXNOLOGIYASI

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИЙ К ОБУЧЕНИЮ НАРОДНЫМ ПРОМЫСЛАМ НА ОСНОВЕ КРЕАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКИ

TEACHING FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS FOLK CRAFTS BASED ON CREATIVE PEDAGOGY

Mamasoliyeva Shohista, Muminova Munavar

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq hunarmandchiligi, xususan quroqchilik san'atini kreativ pedagogika asosida bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilariga o'rgatish yo'llaridan biri yoritilgan. Milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish, ijodiy yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish davomida hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlash orqali talabalarni hunarmandchilikka jalb qilish tajribasi keltirilgan. Zamonaviy quroqchilik namunasi sifatida quroq sumka tikish texnologiyasi amaliy tajriba orqali sinovdan o'tkazilgan va uning pedagogik samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *xalq hunarmandchiligi, texnologik ta'lim yo'nalishi, kreativ pedagogika, quroqchilik san'ati, ijodiy faoliyat, kasbiy tayyorgarlik.*

Аннотация. В данной статье рассмотрен один из подходов к обучению будущих учителей технологии народным ремёслам, в частности, искусству лоскутного шитья, на основе креативной педагогики. Представлен опыт формирования профессиональных компетенций и приобщения студентов к ремесленничеству через выполнение самостоятельных творческих заданий и изготовление изделий народного промысла. Как современный образец лоскутного шитья, была апробирована технология пошива лоскутной сумки, проведён её практический анализ и дана педагогическая оценка эффективности.

Ключевые слова: *народные промыслы, направление технологического образования, креативная педагогика, искусство лоскутного шитья, творческая деятельность, профессиональная подготовка.*

Abstract. This article explores one of the approaches to teaching folk crafts, particularly the art of patchwork, to future technology teachers through the principles of creative pedagogy. It presents practical experience in instilling national values, developing professional competencies through creative methods, and involving students in handicrafts by completing independent

Mamasoliyeva Sh.L.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti Tasviriy
san'at va texnologik ta'lim
kafedrası dotsent
shohista_25@mail.ru

Muminova M.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti Texnologik
ta'lim yo'nalishi
3-bosqich talabasi

learning tasks. As a modern example of patchwork, the process of sewing a patchwork bag was tested in practice, and its pedagogical effectiveness was analyzed.

Keywords: *folk crafts, technology education, creative pedagogy, patchwork art, creative activity, professional training.*

Kirish

Xalq hunarmandchiligi moddiy madaniyatimizning eng qadimiy va ahamiyatli yo'nalishlaridan biri bo'lib, bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilarini malakali mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda ularga boy milliy-madaniy merosimizni chuqur o'rgatish, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarni saqlash, shuningdek, xalq hunarmandchiligining turli tarmoqlarini tiklash va rivojlantirish kabi ishlarni oliy ta'lim bilan integratsiyalash katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-sonli farmonida hunarmandchilikni, jumladan, quroqchilik san'atini rivojlantirish, ustoz-shogird an'analarni jonlantirish, yoshlarni hunarga o'rgatish orqali ularning bandligini ta'minlash vazifalari belgilangan [1].

Quroqchilik san'atini yoshlarga o'rgatish orqali talabalarning ma'naviy olamini boyitish, badiiy didini shakllantirish, ruhiyatini tarbiyalash va hunar sirlarini o'rgatish kabi bir qator vazifalarni hal etish mumkin. Shu jihatdan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-noyabrdagi PQ-4539-sonli qarorda belgilanganidek, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash, "ustoz-shogird" tizimi orqali hunar o'rgatish, zamonaviy hunarmandchilik markazlarini yaratish orqali bu maqsadlarga erishish mumkinligi ko'zda tutilgan [2].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrdagi PQ-77-sonli qaror bilan hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha yangi mexanizmlar joriy etilgan. Bu esa quroqchilik kabi an'anaviy hunarmandchilik turlarini ham zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlantirishga xizmat qiladi [3].

Material va metodlar

Quroq tikish ko'p asrlik tarixga ega. Har bir millatning quroqchilik borasida o'z maktabi, uslublari mavjud. Xususan, Yevropaga ushbu usul Sharqdan kirib kelgan bo'lib, "pechvork" nomi bilan mashhurdir. Rossiyada esa XIX asrda fabrikalar faoliyat ko'rsata boshlagandan so'ng, sanoatda quroq tikish san'ati yo'lga qo'yilgan. Vaqt o'tishi bilan hunarmandchilikning bu turi san'at darajasiga ko'tarilgan va maishiy hayotga keng qo'llanila boshlangan. O'zbekistonda quroqchilik qadim tarixga ega bo'lib, quroq atamasi Imom G'azzoliyning "Kimyo saodat" hamda Alisher Navoiyning "Nasomiy ul-muhabbat", Kamoliddin Husayn Fanoiyning "Majolis ul-ushshoq" asarlarida va tarixchi Husayn Voiz Koshifiyning qo'lyozmalarida "marqa", "hirqa" va "muraqqa" nomlari bilan tilga olingan [4].

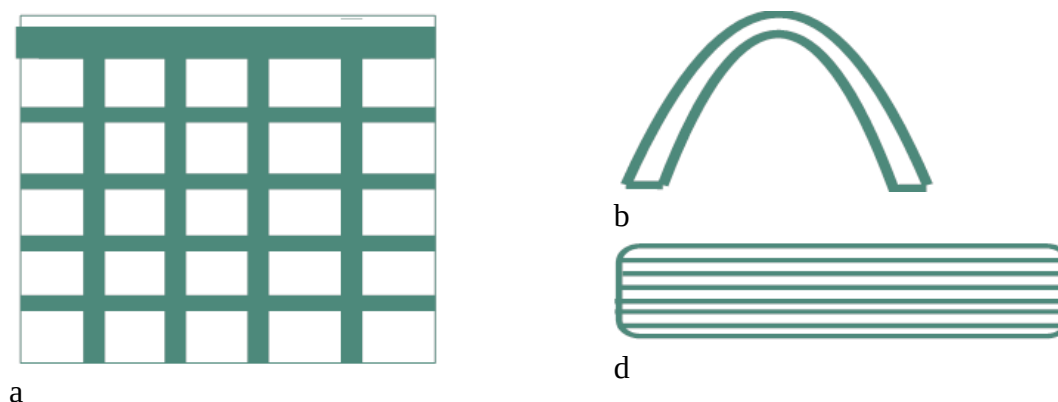
Xalqimizda quroq bilan bog'liq urf-odatlar, an'analari ham bor. Masalan, bola tug'ilishi bilan uning umri davomida amalda bo'ladigan bir an'ana mavjud, ya'ni yangi tug'ilgan chaqaloq yetti kunlik bo'lgach, uvali-juvali bo'lsin degan niyatda baxtli-saodatli yettita xonadondan yetti xil mato parchasi yig'ib chiqiladi. Ushbu mato parchalaridan kichkina choponcha tikib, chaqaloq chillasidan chiqquncha kiydirib qo'yishadi. To'y marosimlarda yangi kelin-kuyovga begona ko'zlardan saqlansin va farzandlari ko'p bo'lsin degan niyatda chimildiqning ikki tomoniga ham quroq tikib qo'yiladi. Ostona esa "quroq poyondozi" solinadi [5].

Quroqchilik uslubida nafaqat dasturxon, yostiq, ko'rpa, ko'rpacha kabi milliy buyumlar, balki ko'plab zamonaviy buyumlarni ham yaratish mumkin. Maqolada ana shunday zamonaviy buyumlardan biri – quroqchilik uslubida sumka tikish texnologiyasi keltirildi.

Sumkalar dastlab pulning paydo bo'lishi bilan iste'mol qilina boshlangan va xalta ko'rinishida bo'lgan. Ham erkaklar, ham ayollar ishlatadigan kichik sumkalar mavjud bo'lgan. Sanoat inqilobidan keyin moda va tendensiyalar o'zgarishi munosabati bilan 19-asrning oxiriga kelib, yangi turdagi sumkalar paydo bo'lgan [6].

Bugungi kunda quroqchilik "yashil moda" yo'nalishining muhim qismiga aylangan. Dizaynerlar eski matolar va kiyim qoldiqlaridan foydalanib, yangicha, o'ziga xos buyumlar yaratishmoqda. Ayniqsa, milliy matolar adras, atlas va beqasamni quroq uslubida ishlatish milliy dizaynerlikni ommalashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Quroq buyumlar tarixdan amaliy ehtiyojdan paydo bo'lgan bo'lsa-da, bugungi kunda san'at va modaning muhim elementi hisoblanadi. Ular nafaqat ekologik, balki estetik jihatdan ham jozibali bo'lib, milliy va zamonaviy uslublarning uyg'unlashuvi natijasida yanada rivojlanmoqda [7].

Maqolada tikish texnologiyasi tavsiya etilayotgan quroq sumkada milliy adras matosi zamonaviy jinsi matosi bilan uyg'unlashtirildi. Bunda sumkaning asosi jinsi matosidan bichilgan bo'lib, bir vaqtning o'zida astar vazifasini ham bajaradi. Shuningdek, quroq ustidan tikiladigan tasmalar, bog'ich va sumkaning tagligi ham jinsi matosidan bichib olindi (1-rasm).

1-rasm. Sumka detallari: a – asos va tasmalar; b – bog'ich; d – taglik.

Ma'lumki, quroqlarning chiroyli chiqishi unda tanlangan gazlama qiyqimlarining tolaviy tarkibi, qiyqimlardagi ranglar uyg'unligi, ranglarning mutanosibligi, iplarning to'g'ri tanlanishi, ishlov berish sifati kabi bir qator omillarga bog'liq. Quroqlarni tikishda ko'pincha, tabiiy gazlamalardan foydalaniladi, chunki, ular yengil bo'lib, yaxshi bukiladigan va taxlanadigan xususiyatga ega. Ammo, quroqlardan buyum tayyorlash jarayonida ularning yuvilganda kirishish xususiyatlarini e'tiborga olish zarur [4].

Matolarning ana shunday xususiyatlarini hisobga olgan holda sumka uchun mos keladigan adras matosidan qiyqim (bo'lak)lar tanlab olindi, bunda ranglar uyg'unligiga e'tibor berildi. Shu tariqa quroq detallari bichib olinadi. Quroq detallari bichib olingach, mato bo'laklarining ranglarining uyg'unligi ta'minlangan holda sumka asosi ustiga joylashtirildi (2-rasm).

Navbatdagi bosqichda quroq detallari orasiga qo'yiladigan tasmalar bichib olinadi va ularga ag'darma chok bilan ishlov berildi (3-rasm).

2-rasm. Quroq detallarini joylashtirish.

3-rasm. Tasmalarga ishlov berish.

Ishlov berib olingan tasmalar quroq detallari ustidan xuddi savat to'qilganidek qilib qo'yiladi, dastlab ko'klab chiqiladi, so'ngra mashinada bostirib tikiladi (4-rasm).

4-rasm. Sumka detallariga ishlov berish.

So'ngra sumkaning ostki qismiga ishlov beriladi. Buning uchun asosiy mato (jinsi)dan bichib olingan detalga bir necha qator bostirma baxyaqator yuritiladi (5-rasm).

So'nggi bosqichda sumkaning bog'ichlari sumkaga biriktirib tikiladi. Lozim bo'lsa, qo'shimcha bezak tasmalar bilan bezatiladi (6-rasm).

5-rasm. Sumkaning ostki qismiga ishlov berish.

6-rasm. Zamonaviy quroqchilik uslubidagi sumkaning tayyor holati.

Tadqiqot metodikasi fanlararo integratsiyani, an'anaviy hunarmandchilik va zamonaviy kreativ pedagogika metodlarining uyg'unlashuvini taqozo qildi [8]. Ayniqsa, xalq hunarmandchiligi elementlarini mustaqil ta'lim jarayoniga tatbiq qilish orqali talabalarni kasbga yo'naltirish, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash hamda ijodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarishning samarali usuli yaratildi.

Quroq sumka tikish jarayonini mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida amalga oshirishning bosqichlari, talabalar tomonidan bajariladigan harakatlar va pedagogik maqsad mazmuni quyidagi jadvalda keltirildi.

Quroq sumka tikish jarayonini mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida amalga oshirishning bosqichlari
1-jadval

№	Bosqich	Harakat	Pedagogik maqsad
1.	Kompozitsiya tanlash	Sumka shakli va dizaynini qog'ozga tushirish	Yaratuvchanlik va tasavvurni rivojlantirish
2.	Quroq qism (detal)larini bichish	Matoni geometrik shakllarda qirqish	Aniq hisob-kitob bilan ishlash, tejamkorlik ko'nikmalarini va mehnat madaniyatini shakllantirish
3.	Quroq qism (detal)larini joylashtirish	Bo'laklarni uyg'unlashtirish va tikishga tayyorlash	Garmoniya (uyg'unlik)ni tushunish
4.	Buyumni tikish	Bo'laklarni birlashtirib, asosiy kompozitsiyani yaratish	Amaliy ko'nikma va sabr-toqatni rivojlantirish
5.	Buyumni bezash	Turli xil bezak materiallar yordamida kompozitsiyani boyitish	Estetik tafakkurini rivojlantirish
6.	Yakuniy baholash	Mahsulotni estetik, funksional va sifat asosida baholash	O'z mehnatiga tanqidiy yondashuvni shakllantirish

Natijalar

Talabalar tomonidan quroq sumka loyihasi yaratilib, har bir bosqich – kompozitsiya tanlash, materiallar tayyorlash, tikish, bezatish va taqdimot amalga oshirildi. Grafik tahlillar orqali ijodiy faollikning oshganligi, kasbiy motivatsiya va mustaqil ishlash ko'nikmalarining shakllangani aniqlandi. Ishlab chiqilgan mahsulotlar zamonaviy talablar va milliy uslub uyg'unligida bo'lib, o'ziga xos va funksional dizayn namunalari sifatida e'tirof etildi.

Hunarmandchilik va kreativ pedagogikani uyg'unlashtirish maqsadida pedagogik jarayonlar, topshiriqlar va ustoz-shogird modeli bog'liqlikda ko'rib chiqildi, shuningdek, talabalar ishtirokidagi kuzatuv, suhbatlar orqali ma'lumotlar yig'ildi. Talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni hayotda, real vaziyatlarda qo'llash, buning natijasida hattoki moddiy manfaat ko'rish mumkinligini ko'rsatish maqsadida “quroq sumka” tikish amaliyoti o'quv jarayonida joriy etilib, natijalar baholandi, o'rganilgan materiallar asosida pedagogik xulosalar chiqarildi.

Muhokama

Qo'l mehnati bilan tayyorlangan milliy uslubdagi sumkalar chet ellik sayyohlarning e'tiborini tortishi – tabiiy hol. Bundan tashqari, har bir mijoz uchun individual dizayn yaratish imkoniyatining mavjudligi mahsulotning betakrorligi va o'ziga xosligini ta'minlaydi. Bu esa texnologik ta'lim yo'nalishining qo'li gul talaba-qizlari uchun qo'shimcha daromad manbai sifatida tadbirkorlik uchun imkoniyatlar yaratadi.

Bunday ijodiy yondashuvlarni oliy ta'lim tizimiga, xususan texnologiya ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar faoliyatiga integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Talabalarga mustaqil ta'lim topshiriqlari orqali noan'anaviy va kreativ hunarmandchilik ishlanmalarini ishlab chiqish imkoniyatini berish ularning tashabbuskorligi, yangilik yaratishga intilishi, innovatsion fikrlash madaniyatini shakllantiradi. Bu jarayonda talabalar nafaqat milliy hunarmandchilik an'analari o'rganadilar, balki ular asosida zamonaviy dizayn, funktsionallik va estetikani uyg'unlashtirgan yangi mahsulotlar yaratish ko'nikmasini ham egallaydilar.

Shuningdek, ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarda analitik fikrlash, mustaqil izlanish, g'oyalarni asoslash, natijani baholash va o'z ishlanmasini himoya qilish kabi ko'nikmalar rivojlanadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning mutaxassislik fanlariga nisbatan chuqurroq qiziqish uyg'otadi va bilimlarni nazariy emas, amaliy jihatdan o'zlashtirishlariga keng yo'l ochadi.

Shunday qilib, hunarmandchilik sohasida ijodiy yondashuvni qo'llab-quvvatlash va uni ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirish, nafaqat talabaning kasbiy kompetensiyasini shakllantiradi, balki uni zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh, ijodiy fikrlaydigan va tashabbuskor mutaxassis sifatida voyaga yetkazadi.

Xulosa

Xalq hunarmandchiligini texnologiya ta'limi jarayoniga integratsiyalash – bu nafaqat amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, balki talabalarning estetik didi, mehnatsevarlik fazilatlarini va milliy qadriyatlarga sadoqatini kuchaytirish vositasidir. Prezident farmon va qarorlarida belgilanganidek, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash orqali yoshlarning bandligini ta'minlash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va milliy madaniy merosni asrab-avaylash imkoniyati vujudga keladi. Shu bois xalq amaliy san'ati (hunarmandchilik) turlarini ta'lim tizimiga faol kiritish dolzarb va istiqbolli yo'nalishlardan biridir.

Quroqchilikni kreativ pedagogika asosida o'rgatish – texnologiya ta'limi yo'nalishida kasbiy tayyorgarlikni boyituvchi, estetik tarbiyani mustahkamlovchi va mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlovchi samarali yo'nalishdir. Bu metodika orqali hunarmandchilikni zamonaviy shaklda rivojlantirish va yoshlar bandligini ta'minlashga erishish mumkin.

Natijada, hunarmandchilik sohalarini yetarlicha o'rgangan, hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlashni puxta o'zlashtirgan yoshlarning ishsiz qolmasliklari, mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar bo'lib yetishishlariga keng yo'l ochiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242 son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-noyabrdagi PQ-4539-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrdagi PQ-77-son Qarori.
4. Sh. Mamasoliyeva. Xalq hunarmandchiligi. Samarqand. SamDU nashriyoti, 2022. 200 b.
5. Qodirov Sh. "Quroqchilik – estetik tarbiyaning vositasi sifatida" // Xalq ta'limi, 2023, №1.
6. Wikipedia ensiklopediyasining "Handbag" maqolasi.
7. Sh. Mamasoliyeva Sabirova L. "Quroq tikish texnikasini takomillashtirish" // Modern Education and Development, Vol. 4 No. 3 (2024).
8. Begmatova, D. "Kreativ ta'lim metodlari va ularning samaradorligi" // Innovatsion pedagogika, 2024, №2 (1).

TEKNOLOGIYA O'QITUVCHILARI KASBIY KOMPETENTLIGINING HOZIRGI HOLATI

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ

THE CURRENT STATE OF TECHNOLOGY TEACHERS' PROFESSIONAL COMPETENCE

Mamasoliyeva Shohista, Toshtemirova Sevinch

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya fani o'qituvchilari kasbiy kompetentligining hozirgi holati o'rganildi. Tadqiqotda 8-sinf texnologiya darsligidagi "Bluzka bichish va tikish" mavzusining o'zlashtirilishidagi muammolar tahlil qilindi. So'rovnoma natijalari asosida texnologiya o'qituvchilarining amaliy va nazariy bilimlaridagi bo'shliqlar, o'quv qo'llanmalardagi kamchiliklar hamda mavzuning mazmuniy noaniqligi aniqlandi. Muammo sabablari tahlil qilinib, yechim takliflari ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, texnologiya o'qituvchisi, servis xizmati yo'nalishi, xalq hunarmandchiligi texnologiyasi, anketa so'rovnomasi.

Аннотация. В данной статье исследовано современное состояние профессиональной компетентности учителей технологии в общеобразовательных школах. В исследовании были проанализированы проблемы усвоения темы «Кройка и шитьё блузки» в учебнике технологии для 8 класса. На основе результатов анкетирования выявлены пробелы в теоретических и практических знаниях учителей технологии, недостатки учебных пособий, а также содержательная неопределённость темы. Проведен анализ причин проблем и разработаны предложения по их решению.

Ключевые слова: компетенция, учитель технологии, направление сервисных услуг, технология народных ремёсел, анкетирование.

Abstract. This article explores the current state of professional competence among technology teachers in general secondary schools. The study analyzes the challenges in mastering the topic "Blouse cutting and sewing" from the 8th-grade technology textbook. Based on survey results, the article identifies gaps in teachers' theoretical and practical knowledge, shortcomings in educational materials, and the conceptual ambiguity of the topic. The causes of the issues are examined, and solutions are proposed.

Keywords: competence, technology teacher, service field, folk crafts technology, questionnaire survey.

Mamasoliyeva Sh.L.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti Tasviriy
san'at va texnologik ta'lim
kafedrasida dotsent
shohista_25@mail.ru

Toshtemirova S.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti 1-bosqich
magistranti

Kirish

Hozirgi zamonning jadal rivojlanib borayotgan sharoitida mehnat bozorida ustunlikka erishish kuchli raqobatbardoshlikni talab qiladi. Bu esa har bir mutaxassisdan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishni va uni doimiy ravishda rivojlantirib borishni taqozo etadi.

O'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha Respublikamizda ham bir qator muhim me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning malakasini takomillashtirish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan [1-3].

Kasbiy kompetentlik – bu mutaxassis tomonidan faqatgina muayyan bilim va ko'nikmalarning egallanishi emas, balki integrallashgan bilim va amaliy harakatlarni chuqur o'zlashtirishni anglatadi. Kompetensiya, shuningdek, mutaxassislik doirasidagi bilimlarni uzluksiz boyitib borish, yangi axborotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy ehtiyojlarni tushunish, zarur ma'lumotlarni qidirib topish, ularni tahlil qilish va mehnat faoliyatida samarali qo'llay olishni ham talab etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi [4].

Texnologiya ta'limi o'qituvchilari uchun kasbiy kompetensiyalar – ularning o'z fanini samarali o'qitishi, o'quvchilarni zamonaviy mehnat bozoriga mos ravishda tayyorlashi va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlar majmuidir [5-6].

Texnologiya darslari o'ziga xos jihatlari bilan boshqa umumta'lim fanlaridan ajralib turadi. Bu jihatlardan ushbu fan negizida nazariy bilimlarni berish bilan bir qatorda qo'l mehnatiga asoslangan amaliy ko'nikma va malakalar bilan izohlanadi [7-8]. Shuning uchun ham texnologiya o'qituvchilari boshqa fan o'qituvchilari singari pedagogik, axborot-kommunikatsion, kreativ-innovatsion, ijtimoiy-kommunikativ, reflektiv va muammolarni hal qilish kompetensiyalari bilan bir qatorda quyidagi amaliy-texnologik kompetensiyalarga ham ega bo'lishi lozim:

- tikuvchilik, yog'ochga ishlov berish, metallga ishlov berish, elektr ishlari kabi ishlarda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish;

- loyihalash, modellashtirish va tayyor mahsulot yaratish bosqichlarini bilish;
- texnik hujjatlar va chizmalar bilan ishlay olish va h.k.

Texnologiya fanining xalq hunarmandchiligi bo'limi aynan loyihalash-konstruktorlik va qo'l mehnati bilan bog'liq amaliy ko'nikmalarning uyg'unligini talab qilar ekan, ushbu maqolada 8-sinf texnologiya darslari xalq hunarmandchiligi texnologiyasi bo'limi doirasida o'qituvchilarning bu boradagi malakalari bilan bog'liq masalalarni chuqurroq tadqiq qilishga harakat qildik.

Material va metodlar

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinf texnologiya darsligi [9] tahlil qilinganda taqvim ish rejaga ko'ra, "Servis xizmati" yo'nalishi I-bobi xalq hunarmandchiligi texnologiyasiga bag'ishlanganligi hamda mavzular o'g'il va qiz bolalar bo'linmaydigan sinflar uchun 1-2-chorakda o'qitishga mo'ljallangan bo'lib, quyidagicha taqsimlanganligi aniqlandi (1-jadval):

1-jadval

Darslar tartibi	Mavzular nomi	Soat
3-4-darslar (I chorak)	1-amaliy mashg'ulot: Sun'iy gullardan guldasta yasash.	2
5-6-darslar (I chorak)	2-amaliy mashg'ulot: Izonit usulida panno tikish.	2
7-dars (I chorak)	3-amaliy mashg'ulot: Bluzkani bichish va tikish texnologiyasi.	1
9-1-darslar (I-II chorak)	To'qish san'ati. 4-amaliy mashg'ulot: Bolalar ponchosini to'qish texnologiyasi.	2
	Jami	7

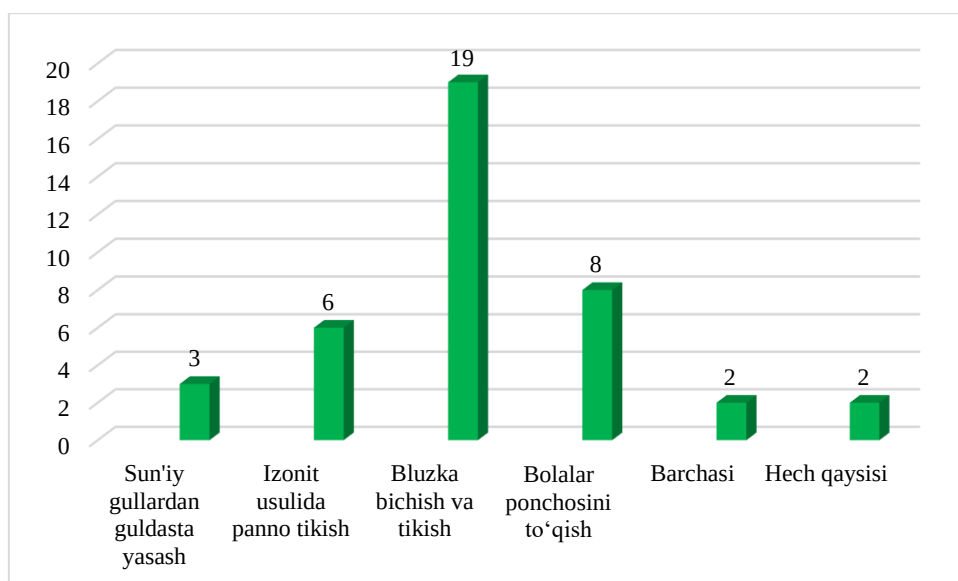
O'g'il va qiz bolalar bo'linmaydigan sinflar uchun esa "Xalq hunarmandchiligi texnologiyasi"ga oid mavzular 1-2-chorakda o'qitishga mo'ljallangan bo'lib, quyidagicha taqsimlangan (2-jadval):

2-jadval

Darslar tartibi	Mavzular nomi	Soat
7-dars (I chorak)	Sun'iy gullardan guldasta yasash.	1
9-dars (I chorak)	Izonit va uning turlari. Izonit usulida panno (gulsavat) tikish.	1
10-dars (II chorak)	Bluzka bichish va tikish texnologiyasi.	1
11-12-darslar (II chorak)	To'qish san'ati. Bolalar ponchosini to'qish texnologiyasi.	2
	Jami	5

Tadqiqot obyekti va predmetidan kelib chiqqan holda texnologiya o'qituvchilari kasbiy kompetengligining hozirgi holatini o'rganish va tahlil qilish maqsadida anketa so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya fani o'qituvchilaridan 40 nafari ko'ngilli ravishda ishtirok etishdi.

1-bosqich savolnoma respondentning ismi-shrifi, ish joyi, ish staji bilan bog'liq umumiy savollar hamda "8-sinf texnologiya darsligi xalq hunarmandchiligi bo'limidagi qaysi amaliy mashg'ulotlarni o'tish sizga qiyinchilik tug'diradi?" mazmunidagi o'qituvchidan kasbiy kompetentlik talab etadigan savoldan iborat bo'ldi.

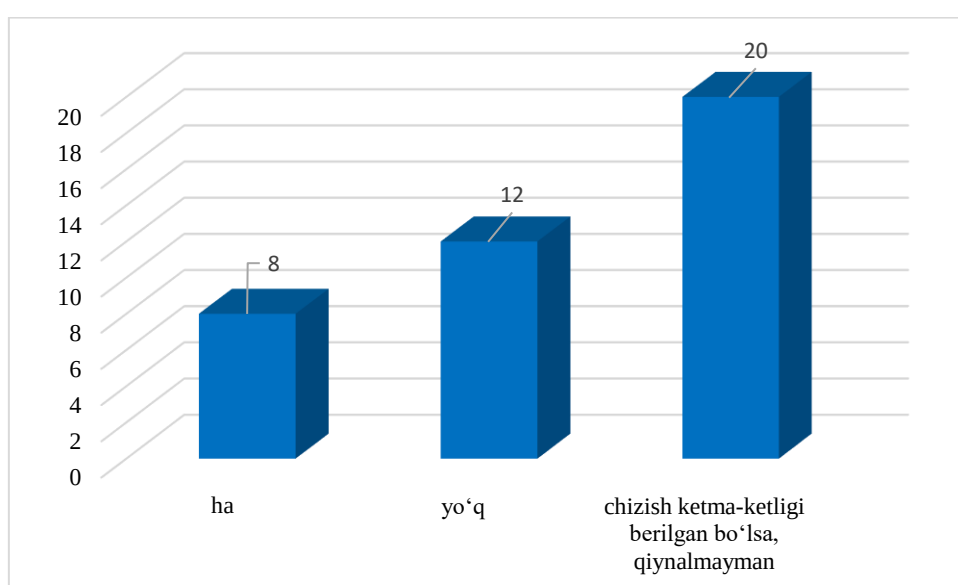

1-rasm. 8-sinf texnologiya darsligi xalq hunarmandchiligi bo'limidagi o'qituvchilar uchun qiyinchilik amaliy mashg'ulot mavzulari.

40 nafar respondentlardan iborat o'qituvchilar bu savolga quyidagicha javob berishdi: 7,5% ishtirokchilar "Sun'iy gullardan guldasta yasash"; 15% ishtirokchilar "Izonit usulida panno tikish"; 47,5% ishtirokchilar "Bluzka bichish va tikish"; 20% ishtirokchilar "Bolalar ponchosini to'qish"; 5% ishtirokchilar barcha mavzularni o'tishga qiynalishlarini; yana 5% ishtirokchilarga esa hech qaysi mavzuni o'tish qiynalmasliklarini bayon etishdi.

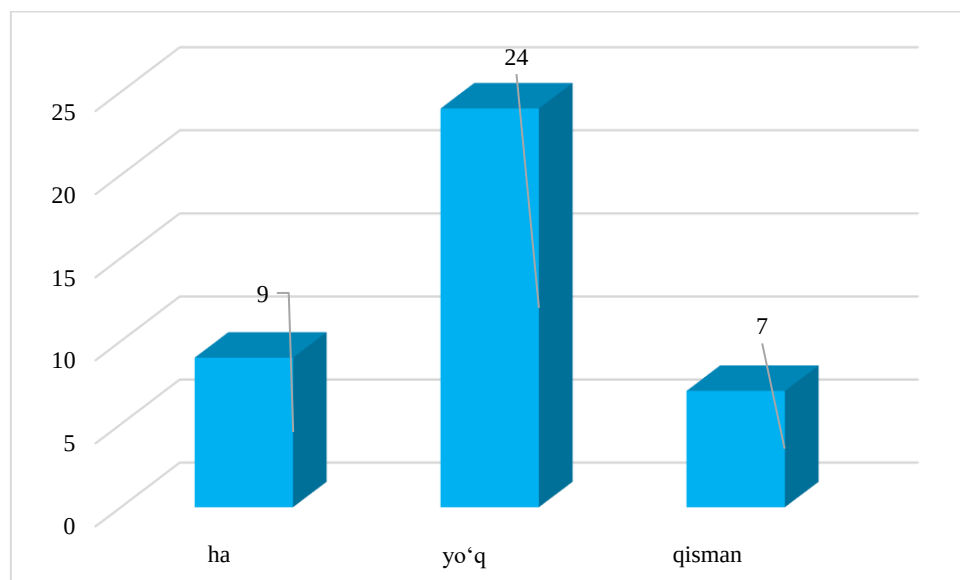
Aksariyat respondentlarga bluzka bichish va tikish mavzusini o'tish qiyinchili tug'dirganligi sababli, qiyinchilikning nimadan iborat ekanligini aniqlash maqsadida navbatdagi so'rovnoma shu mavzuga chuqurroq to'xtaldik va so'rovnoma savollari ham aynan shu mavzu doirasida tuzildi.

"Kiyimlarni loyihalash bilan bog'liq ko'nikmaga egamisiz?", – degan savolga 20% ishtirokchilar "ha" javobini, 30% ishtirokchilar "yo'q" javobini, 50% ishtirokchilar esa "chizish ketma-ketligi berilgan bo'lsa, qiynalmayman", – degan javoblarni berishgan.

2-rasm. O'qituvchilarning kiyimlarni loyihalash bilan bog'liq ko'nikmalarga egaligi.

“Darslikda mavzuga oid keltirilgan QR-kod mavzuni to‘ldirishga yordam beradimi?”, – degan savolga 22,5% ishtirokchilar “ha” javobini, 60% ishtirokchilar “yo‘q” javobini, 17,5% ishtirokchilar esa “qisman”, – degan javoblarni berishgan.

3-rasm. Berilgan QR-kodning mavzuni to‘ldirishga yordam berish darajasi.

Natija va muhokamalar

So‘rovnoma da berilgan javoblardan 8-sinf texnologiya fani xalq hunarmandchiligi bo‘limida o‘qituvchilarga eng ko‘p qiyinchilik tug‘diradigan amaliy mashg‘ulot – “Bluzka bichish va tikish” mavzusi ekanligi ma‘lum bo‘ldi. Bizningcha, buning sababi darslikda bluzka asos chizmasini loyihalashning ketma-ketligi keltirilmagan. So‘rovnoma natijalaridan ko‘rinib turibdi-ki, agar buyum loyihasini chizish ketma-ketligi bayon etilsa, o‘qituvchilar bu mavzuni o‘tishga qiynalishmaydi. Bu mavzuning o‘zlashtirilishida darslikda keltirilgan QR-kodning yordam bermasligi ham salbiy holatdir.

Darslikdagi mavzuga oid matnda kiyimlarni loyihalash va modellashtirish bilan bog‘liq bir qator atama va tushunchalar berilganligi sababli, matndagi atamalar asosida ham savollar tuzildi. Olingan natijalarga ko‘ra, o‘qituvchilarning aksariyati “vitachka nima, uni ko‘chirish usullarini bilasizmi”, “andozalar komplekti nima”, “kertim nima”, “taqilma nima”, “gazlamaning o‘rish ipi nima” kabi savollarga berilgan javoblarning aksariyati salbiy bo‘lganligi sababli, o‘qituvchilar atamalar borasida ham yetarlicha bilimga ega emasligi ma‘lum bo‘ldi.

Shuningdek, mazkur mavzu uchun ajratilgan dars soatining ham mavzuni to‘liq o‘zlashtirish uchun yetarli emasligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida muayyan bo‘shliqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Xususan, “Bluzka bichish va tikish” mavzusi bo‘yicha:

- darslikdagi chizma ketma-ketligi yo‘qligi dars o‘tishda muammoga sabab bo‘lmoqda;
- amaliy topshiriqlarning izohsizligi va atamalar bo‘yicha yetarli ma‘lumotlar berilmagani sezilmoqda;
- QR-kodlar orqali berilgan ma‘lumotlar amaliy foydalanishga yaroqsiz;
- bluzka modellashtirishda axloqiy-tarbiyaviy jihatlar (bo‘yin o‘mizining ochiqligi) milliy qadriyatlarga zid tarzda aks etgan.

Xulosa

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari texnologiya o‘qituvchilarining 8-sinf xalq hunarmandchiligi bo‘limini o‘qitish bilan bog‘liq kasbiy kompetentligining hozirgi holatini ijobiy deb bo‘lmaydi.

Yuqoridagi kabi darslikdan olingan holatda (noaniq vazifalarni bajarishda) texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligi namoyon bo'ladi. Buning uchun o'qituvchidan tikuv buyumlarini loyihalash faniga doir bilim, ko'nikma va malakalar talab etiladi. Mazkur fanni yetarli darajada o'zlashtirmagan texnologiya o'qituvchilari fan uchun ajratilgan darsning sifatsiz o'tilishiga yoki barbod bo'lishiga sababchi bo'ladilar.

Shuningdek, bluzkani modellashtirish bilan bog'liq axloqiy-tarbiyaviy jihatlar – yana bir masala. Ya'ni darslikda keltirilgandek modellashtirilgan bluzkaning bo'yin o'mizi juda ham ochiq bo'lib, bu o'zbek mentalitetiga to'g'ri kelmaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini ijobiy deb bo'lmaydi. Ayniqsa, bluzka tikish kabi amaliy mashg'ulotlar ustida ishlashda ularning bilim va ko'nikmalari yetarli emasligi ma'lum bo'ldi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirishda tizimli yondashuv, o'quv materiallarining aniqligi va amaliyotga yo'naltirilganligi muhim omillardandir.

Bu kabi salbiy holatlarni bartaraf etish uchun esa quyidagicha yechimlar taklif etildi:

- darsliklarni metodik jihatdan boyitish;
- kiyimlarni loyihalash va modellashtirish bo'yicha asos chizmani chizish ketma-ketligini ishlab chiqish va bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish;
- darslikka atamalar lug'atini kiritish;
- texnologiya o'qituvchilari uchun qayta tayyorlov va malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4851-son qarori.
4. Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – T: Nizomiy nomidagi TDPU huzuridagi PKQT MO tarmoq markazi, 2015 y. 120 bet.
5. Ismoilov T. Texnologiya fani o'qituvchisining sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilishdagi kasbiy kompetentligi. // *Физико-технологического образования*. 2021. 3(3).
6. Xayrullayeva, N. B. Texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga oid kompetentligini rivojlantirish usullari. // *Journal of Universal Science Research*, 2023 y. 1(11), 148-152-b.
7. Tursunova Sh.B. va boshqalar. Bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. // *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 2023 y. 6(1).
8. Avazov G'.B. Bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentligini rivojlantirish. // *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2024 y. 3(30), 408-412-b.
9. Tohirov O'.O. va boshqalar. 8-sinf Texnologiya darsligi. – T.: Ilm-ziyo, 2019. 160 bet.

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING MA‘RIFIY QARASHLARI
ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ
MAHMUDHOJA BEHBUDI'S ENLIGHTENMENTAL VIEWS

Mirzoyeva Nigora Shavkatjonovna, Abdisamatov Ozodbek

Annotatsiya. Ushbu maqola jadidchilik harakatining rahnamosi, buyuk ma‘rifatparvar Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilmiy-ma‘rifiy qarashlari tahlil qilingan. Behbudi Turkiston jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri bo‘lib, ta‘lim-tarbiya islohoti, ayollar savodxonligi, milliy o‘zlikni anglash va matbuot orqali ma‘rifat targ‘ibotiga katta e‘tibor qaratgan. U yangi usul maktablarini rivojlantirish tarafdori bo‘lgan. Shuningdek, "Oyna" gazetasi va "Padarkush" dramasi yaratib, xalqni ilm-fan va zamonaviy tafakkur sari yo‘naltirishga harakat qilgan. Behbudi islom va zamonaviy taraqqiyot uyg‘unligi g‘oyasini ilgari surgan va ma‘rifat orqali millat ravnaqiga erishish mumkinligini ta‘kidlagan. Uning g‘oyalari keyingi avlod jadidlari uchun muhim ilhom manbai bo‘lib xizmat qilgan.

Kalit so‘zlar: *Ma‘rifatparvarlik, jadidchilik, yangi usul maktablari, gazeta-jurnallar, ma‘rifiy harakatlar, din, millat, isrofgarchilik, ma‘naviy barkamollik.*

Аннотация. В данной статье проанализированы научно-просветительские взгляды выдающегося просветителя, лидера джадидистского движения Махмудходжи Бехбуди. Бехбуди был одним из ведущих представителей джадидизма в Туркестане, придавал большое значение реформе системы образования и воспитания, грамотности женщин, осознанию национальной самобытности и распространению просвещения через прессу. Он выступал за развитие новых методических школ. Кроме того, создал газету «Ойна» и драму «Падаркуш», стремился направить народ к науке и современному мышлению. Бехбуди выдвигал идею гармонии ислама и современного прогресса, утверждая, что процветания нации можно достичь через просвещение. Его идеи послужили важным источником вдохновения для последующих поколений джадидов.

Ключевые слова: *Просветительство, джадидизм, новые методические школы, газеты и журналы, просветительские движения, религия, нация, расточительство, духовное совершенство.*

Abstract. This article analyzes the scholarly and educational views of Mahmudkhoja Behbudi, a prominent figure and guide of the Jadid movement. Behbudi was one of the leaders of the Turkestan Jadidism movement and placed great emphasis on educational reform, women's literacy, national identity, and the promotion of enlightenment through the press. He advocated for the development of new method schools. Furthermore, through the creation of the newspaper Oyna and the play Padarkush, he aimed to guide the people towards science and modern thinking. Behbudi promoted the idea of harmonizing Islam with modern progress and emphasized that national development could be achieved through

Mirzoyeva N.Sh.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika
instituti o‘qituvchisi
n_mirzoyeva@gmail.ru

Abdisamatov O.,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika
instituti talabasi
o_abdisamatovo@gmail.ru

enlightenment. His ideas served as a significant source of inspiration for the next generation of Jadids.

Keywords: *Enlightenment, Jadidism, new method schools, newspapers and journals, educational movements, religion, nation, extravagance, spiritual maturity.*

KIRISH

Mamlakatimiz buyuk allomalar va avliyolar yurti sifatida dunyo tamadduni va ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo'shgan. O'zbekiston zaminidan yetishib chiqqan olim va mutafakkirlar nafaqat Sharq, balki butun jahon madaniyati va ilm-fani rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ma'naviyatimizning ildizlari bo'lgan buyuk mutafakkurlarimiz hayoti, ijodini va ularning ma'rifiy qarashlari yoshlarimiz tarbiyasiga katta ahamiyatga ega bo'lib uni keng ommaga targ'ib qilish ulkan ahamiyat kasb etadi.

Bugungi jamiyatning har jabhasi shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda yoshlarimizni chalg'ituvchi omillar juda ko'p. Bugun esa har doimgidanda ko'proq ilm izlanish, o'rganish, o'qish va yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish talab qilinadi. Buning uchun biz avvalo buyuk ta'riximiz, ajdodlarimizning o'lmas meroslari va ularning umr yo'llarini o'rganishimiz va qadrlashimiz lozim. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng ajdodlar me'rosini o'rganish masalasida alohida e'tibor berila boshlandi. Tariximiz zarvaraqlaridan joy olgan jadid bobokalonlarimizning bosib o'tgan yo'llari, ilm yo'lidagi matonatlari, xalq ma'rifati uchun qilingan mehnatu chekkan zahmatlari ham o'rganishi zarur bo'lgan asosiy mavzulardan biridir. Bu borada Prezidentimiz quyidagicha ta'kidlab o'tgan: "Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarur"... Jadidchilik harakatining har bir namoyandasining bosgan yo'llari har bir yosh avlodga bevosita o'rnak bo'la oladi. Shunday ekan bugungi kun zamonaviy pedagogining asosiy vazifalaridan biri-bu o'sib kelayotgan yosh avlodga ta'lim jarayonida madaniyatimiz, ma'rifatimiz gulshanidagi porloq yulduzlarning ta'lim-tarbiya sohasidagi jonkuyarliklarini o'rgatib borishdir. Ushbu maqolamizda ma'rifatparvar, Turkiston jadidlarining sarkorlaridan bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifat yo'lidagi harakatlari haqida muxtasar keltirilgan.

ASOSIY QISM

Ma'lumki, XIX asr oxiri - XX asr boshida Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat tarix sahnasiga ma'rifatparvar shaxslar - jadidlarni olib chiqdi. Ular Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Sadridin Ayniy, Abduqodir Shakuriy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev kabi ma'rifatparvar milliy maktablarni isloh qilish, dunyoviy fanlarni o'qitish dasturini kengaytirgan holda yangi usul maktablarini tashkil etdilar. Ular oddiy xalq uchun kutubxonalar tashkil qildilar. Darslik va o'quv qo'llanmalar yozdilar, gazeta-jurnallar tashkil qilib, ma'rifatparvar g'oyalarini keng yoydilar. Jadidchilik harakati avval ma'rifatparvar harakat bo'lgan bo'lsa keyinchalik yillar o'tib ijtimoiy siyosiy harakatga aylangan.

Adib, publitsist, pedagog, olim, din va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistondagi jadidchilik harakatining asoschilari va yetakchilaridan biri edi. U ma'rifat va maorif ishlarining faqatgina nazariyotchisi bo'lib qolmay, balki o'lka maorifi rivojida amaliy tomondan ham jonbozlik ko'rsatdi. Shuningdek, Behbudiy maktabni isloh qilinishini millatning isloh etilishiga qiyosladi va uni umummilliy g'oya deb bildi. Mahmudxo'ja Behbudiy axloq va tarbiyaning asosi-maktab, barcha ilmlarning boshi-maktab, saodatning, fozil insonning ma'naviy chashmasi-maktab degan aqidaga qat'iy amal qilgan. Millatga "o'qimoq, o'qitmoq kerakdur. Bolalarga otalardan ilmi, diniy va ilmi zamoniy meros qolsun", – deya murojaat qilib, o'zi ilgari surgan milliy g'oyani barcha targ'ib qilishi zarurligini ta'kidladi. Behbudiy xotin-qizlarning savodsizligini jamiyat taraqqiyotiga to'siq deb bilgan va ularning ham ilm olishi zarurligini targ'ib qilgan. Behbudiyning umummilliy g'oyasi targ'iboti uchun milliy matbuot

kerak edi. Jadidlar chiqara boshlagan gazeta va jurnallar rosmasiga fikr almashish, ilg'or g'oya va fikrlarni targ'ib etish, bahslashish maydoniga aylangan, demokratik qadriyatlarni o'zida aks ettirgan, fikrlar qaramaqarshiligini ko'tara oladigan, ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi tanqidiy maqolalarni yoritadigan matbuot nashrlari edi. Behbudiy xalqni savodli, ma'rifatli qilish uchun jadid maktablarini ishonchli vosita deb biladi. Matbuotni esa ma'rifatni yoyish quroli sifatida qaradi va uning kuchidan unumli foydalandi. Behbudiyning ma'rifiy qarashlari, ta'lim-tarbiya uyg'unligi uchun kurash masalalari uning o'zi bevosita ham noshir, ham muharrir sifatida tashkil etgan "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnali sahifalarida o'z aksini topdi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy muharrirlik qilgan "Oyina" jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatish maqsadida millat va uning haq-huquqlariga, tarixiga, til va adabiyot masalalariga, dunyodagi ahvolga oid turli tuman maqolalarni chop etdi. Behbudiy o'z zamonida millatning zabun ahvolini, Chor Rossiyasi yuritayotgan bosqinchilik siyosatini ko'rib o'zi va xalqining haqini talab qilgan insonlardan edi. Maqolalaridan birining sarlavhasiga ham «Haq olinur, berilmas» deb yozgan edi. Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy ma'rifiy qarashlari millatning ko'zini ochish, ularni ilmga, ma'rifatparvarlikga, vatando'stlikga, diniy va dunyoviy bilimlardan xabardor bo'lishga, farzandlarni ilm-ma'rifat bilan qurollantirish orqali yuksak insoniy axloqqa erishish mumkinligini maqolalarida va darsliklarida qayta va qayta ta'kidlaydi. Filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Karim aytgalaridek: "Agar biz haqiqatda komil inson bo'lishimiz kerak bo'lsa, bu dunyoda aziz bo'lishimiz lozim bo'ladigan bo'lsa, birinchi navbatda har qanday inson o'zining nafsini jilovlay olishi kerak. Jadidlardan nafs jilovini, yo'qchilig-u to'qchilik ustida fikrlashni, vatan va tuproq nima ekanligini o'rganish mumkin". Bundan bilishimiz mumkinki jadidlar o'z nafslarini jilovlay olishni bilganlar. Behbudiy ham o'zining moddiy manfaatlarini ko'zlamasdan, o'z xalqining turmushidan qayg'urgan va o'lkaning o'zgalarga qaramligi uning bosh qayg'usi bo'lganligi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Bu qayg'u esa farzandlarni zamonaviy ilm-fanni egallash orqali vatanni ilm yo'li bilan ozod qilish lozimligini takror va takror aytadi. "Zamona ilmu hunaridan bebahra xalq o'zgalarga poymol bo'ladi", uning bunday xulosasi uning har bir maqolasi, darsligi va u yaratgan birinchi asari "Padarkush"da ko'zga tashlanib turadi.

"Padarkush" (1911-yil) birinchi o'zbek dramasi bo'lib, o'qimagan, johil va nodon bolaning o'z otasini o'ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini "milliy fojia" deb atagan. Bu asarda u ilmsizlik, jaholatning qanday fojealarga sabab bo'lishi mumkinligi haqida aytib o'tadi. Drama va undagi obrazlar: boy, ziyoli, domla, boyning o'g'li Toshmurod hamda uning do'stlari orqali adib oilada axloqiy tarbiyani naqadar katta ekanini ko'rsatib bergan. Ushbu dramaning boshidanoq Toshmurodning tarbiyasiz ekanligi yaqqol ko'zga ko'rinadi. Uning beadablarcha otasi va domla gaplashib o'tirgan xonaga besalom kirib kelishi, otasini mensimay gapirishi ilmsizlik og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkinligining yaqqol namunasidir. Toshmurodning bunday ahvolga tushib qolishida boyning hissasi katta. Uning ilmga befarqligi, ilm ahlini kamsitishi, albatta, bizda boy haqida yaxshi taassurot qoldirmaydi. Uning bu harakatlari esa oxir-oqibat nodon o'g'li uning o'limiga sabab bo'lishiga olib keldi. Asarda ilm olish zarurligi va uning foydalari domla hamda ziyoli obrazlari orqali yoritib berilgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik g'oyalari, jamiyatni taraqqiy ettirish uchun kadrlar tayyorlashning zarurligi to'g'risidagi qarashlari, uning «Padarkush» asaridagi ziyoli obrazi orqali ifodalanadi. Ziyoli o'zining ilm-fan, texnika, madaniyat, davlat, jamiyat ishlari haqidagi fikr– mulohazalarini aniq, lo'nda, ilmiy, ishonarli dalillar orqali tushuntirishga, isbotlashga harakat qiladi. Xususan, ziyolidagi bu xususiyatlar uning boy bilan bo'lgan munozarasida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Amerikalik olim E.Olvort "Padarkush" dramasi haqida "Dramada ilgari surilgan jiddiy muammolar ta'lim va tarbiyani kuchaytirish, xalqni asriy jaholat, qoloqlikdan qutqarish, jinoyat va jazo, majburiyat va mas'uliyat singari ijtimoiy munosabatlar sodda va ta'sirli ifodalangan. Dramada ilk bora turkistonliklarga o'z tilida, tipik obrazlar, tipik xarakterlar orqali jiddiy hayotiy muammolar,

ochiqchasiga gapirilgan edi. Ilmsizlik, jaholat, to'g'ri yo'ldan adashish oilaga baxtsizlik, chinakam kulfat keltirishi ta'sirli dialoglarda aks ettirilgani uchun sahnadagi harakatlar tomoshabinni hayratga solib, butun vujudini qamrab oladi. Sahnadagi voqealarni to'g'ri idrok qilgan har qanday tomoshabin Turkistonning asosiy fojiasi nimadan iborat ekanligini ko'rib yig'laydilar, mamlakat yoshlarini o'qitish orqali yangi hayotga olib chiqish zarurligini tushunadilar“ deb ta'kidlaydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy “Millatlar qanday taraqqiy etarlar?” nomli maqolasida yozishicha, taraqqiy qilayotgan millatlarning ulamosi zamondan xabardor bo'lib, o'z millatini rivojlanishning zarur ashyosi bilan ta'minlashga sa'y-harakat qiladi, millatni ko'tarmoq, rivojlantirmoq uchun mol–mulk bilan g'ayrat qilib pul ajratishni va sarflashni, homiy bo'lishni millat mulkdorlariga taklif va tashviq qiladi, tushuntiradi. Turkistonda ayrim boy va sarmoyadorlar pullarini ta'limga emas balki mayxona va boshqa ahamiysiz joylarda sarflashardi, ta'limga kelganda yordam brolmasdilar. Bu juda achinarli holat edi. Mahmudxo'ja Behbudiy barcha harakat va xarajatlarni ilm-fanni rivojlantirish yo'lida sarflash zarurligini uqtiradi. U jamiyat taraqqiyoti uchun maktablarda dunyoviy fanlarni o'qitmoq nihoyatda zarurligini teran tushungan holda: “Boshqa millatlarga qaralsa ko'rurki, muntazam maktablari bor va avval maktabda diniy ilm ustida dunyoviy ilm va fanlar ham o'qilur, chunki dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqa millatlarga poymol bo'lur”, deydi. Bundan tashqari Mahmudxo'ja Behbudiyning qarashlari nafaqat o'z davrida balki hozirgi zamonda ham juda katta ahamiyatga egadir. Ular to'y va maraka marosimlarni kamxarajat, dabdabasiz, bekamu ko'st o'tkazish kerakligini ta'kidlaganlar. Dinda ham ortiqcha isrofgarchilik gunoh hisoblanadi. Shuning uchun to'y va boshqa bazmlarni kamxarajat qilib, unga ketadigan pulni ilm va ma'rifat yo'lida sarflash taraqqiyotimizning yuksalishda katta ahamiyat kasb etadi degan aqida, ma'rifiy aqidalaridan biri edi.

Xulosa qilib aytganda, ma'rifatparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy ma'rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongini yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, yoshlar qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda. Mustaqillik tufayli ma'rifatpar jadidlarning nomlari tiklanib, tavallud kunlari tantanali nishonlandi, ularning pok nomi oqlandi. Ularning dunyoqarashlarida bayon etilgan falsafiy-axloqiy fikrlari xalqimizning madaniy-ma'naviy qadriyatlar sifatida hanuzgacha saqlanib kelmoqda. Hozirgi kunda jadidlarni asarlari va maqolalarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev aytgalaridek: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz Yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi–bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi–ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat” deya ta'kidlaydilar. Shunday ekan tariximizni o'rganish va o'rgatish, ajdodlar merosini yosh avlodga yetkazish, qadrlash har birimizning burchimiz hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Aliyev A. Mahmudxo'ja Behbudiy.-Toshkent:-Yozuvchi. 1994 yil
2. Zaynobidin Abdurashidov. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156 b
3. Ahrorova Z. Mahmudxo'ja Behbudiyning pdegogik qarashlari va ma'rifiy-amaliy faoliyati. Pedagog. Fan.nomzodi. diss.T.: 1997. 157
4. Edvort Olvort. Birinchi o'zbek dramasi “Jahon adabiyoti” jurnali, 2009 yil, 9-son
5. <https://kun.uz/uz/04478142?q=%2F04478142>
6. Mahmudxo'ja Behbudiy. Millatlar qanday taraqqiy etarlar? // Samarqand. 1913, 30 iyul
7. Бехбудий М. Баёни ҳақиқат // Улуғ Туркистон. 1917, 12 июн.

8. Бехбудий М. Эҳтиёжи миллат // Самарқанд. 1913, 12 июл.

9.Олимов Ш. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг таълимий- ахлоқий қарашлари. // “Маҳмудхўжа Бехбудий миллат фидойиси ва маърифатпарвар” мавзусида илмий мақолалар тўплами. БухДУ. – Бухоро: “Дурдона” 2014. –92 б

10.Ахророва, З. Б. (2023). МАҲМУДХЎЖА БЕҲБУДИЙНИНГ МАЪНАВИЙ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯГА ОИД ҚАРАШЛАРИ. Academic research in educational sciences, 5(NUU Conference 2), 201-206.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR ORQALI FAOLIYAT TURLARINI TASHKIL ETISH

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ПОМОЩЬЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МУЗЫКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

ORGANIZATION OF ACTIVITIES THROUGH PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS IN GENERAL SCHOOLS

Omanqulova Shohida Nematillo qizi, Abduraxmanova Odina Abdumalik qizi

Annotatsiya. Musiqa ta'limimi o'qitishda zamonaviy usullar va texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, musiqa darslarida faoliyat turlarini tashkil etishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularni yanada faol va ijodkor qilish mumkin. Musiqa fanida tashkil etiladigan faoliyat turlari, jumladan: jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi, musiqa tinglash kabilar o'quvchilarning estetik didi, tasavvur qilish, eshitish va ijod qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu ma'noda mazkur maqolada umumta'lim maktablari musiqa darslarida musiqiy faoliyat turlarini pedagogik texnologiyalar orqali qo'llashning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Shuningdek, amaliy faoliyat turlarining – kuylash, tinglash, musiqiy ritm mashqlari, musiqiy ijod – pedagogik yondashuvlar asosida qanday tashkil etilishi haqida tavsiyalar berilgan.

Omanqulova Sh.N.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori,
dotsent

Kalit so'zlar: umumta'lim maktablari, musiqa darslari, pedagogik texnologiyalar, kreativlik, ta'lim-tarbiya, musiqa o'qituvchisi, o'quvchi, jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi, musiqa tinglash, musiqiy faoliyat turlari.

Abduraxmanova O.A.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
"Musiqa ta'limi va
san'at" mutaxassisligi
magistranti

Абстрактный. Использование современных методов и технологий в обучении музыке становится все более важным. В частности, используя передовые педагогические технологии в организации деятельности на уроках музыки, можно повысить интерес учащихся, сделать их более активными и творческими. Мероприятия, организованные в рамках музыкального образования, в том числе: групповое пение, музыкальная грамотность и слушание музыки, развивают у учащихся эстетический вкус, воображение, слух и творческие способности. В этом смысле в данной статье широко освещаются теоретические и практические основы использования музыкальной деятельности посредством педагогических технологий на уроках музыки в общеобразовательных школах. Даны также рекомендации по организации практических занятий — пения, слушания, упражнений на музыкальную ритмику, музыкального творчества — на основе педагогических подходов.

Ключевые слова: общеобразовательные школы, уроки музыки, педагогические технологии, творчество, воспитание, учитель музыки, ученик, коллективное пение, музыкальная грамотность, слушание музыки, виды музыкальной деятельности.

Abstract. The use of modern methods and technologies in teaching music education is becoming increasingly important. In particular, by using advanced pedagogical technologies in organizing activities in music lessons, it is possible to increase students' interest and make them

more active and creative. Activities organized in music, including: group singing, musical literacy, and music listening, develop students' aesthetic taste, imagination, hearing, and creative abilities. In this sense, this article broadly covers the theoretical and practical foundations of using musical activities in music lessons in secondary schools through pedagogical technologies. Recommendations are also given on how to organize practical activities - singing, listening, musical rhythm exercises, and musical creativity - based on pedagogical approaches.

Keywords: *secondary schools, music lessons, pedagogical technologies, creativity, education, music teacher, student, group singing, music literacy, music listening, types of musical activities.*

Kirish. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Ayniqsa, musiqa darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirish, ularni musiqiy tafakkurga yo'naltirish va ijodiy faoliyatga jalb etishda muhim omil hisoblanadi. An'anaviy dars usullaridan farqli ravishda, pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan musiqa mashg'ulotlari o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol fikrlash va musiqiy ijodga undaydi. Shu sababli, bugungi ta'lim jarayonida musiqa darslarini samarali tashkil etish uchun faoliyat turlarini pedagogik yondashuvlar asosida rejalashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'limga pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish bo'yicha amaliy tajribalarni o'rganish, kuzatish va tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'limning deyarli barcha bo'g'inlarida mashg'ulotlarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish keng tus olmoqda. Bizningcha bu har bir darsda pedagogik texnologiyaning u yoki bu turini qo'llash kerak degan xulosani bermasligi kerak. Ilg'or pedagogik texnologiya qachon samarali bo'ladi, u o'quvchilar uchun qiziqarli, ularni faollashtiruvchi, mustaqil va ijodiy fikrlashga, mushohada qilishga yo'naltira olsa.

Buning uchun o'qituvchi pedagogik texnologiyani tanlashda dars mavzusi, tuzilishi, o'quvchilarni qiziqishi, musiqa darslarining nazariy, amliy, ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olgan holda qo'llashiga to'g'ri keladi.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad va vazifalar quyidagilarni ko'zda tutadi: Tashkil etish, hamkorlikda (o'qituvchi va o'quvchi o'zaro munosabatlari) ishlash, guruh bo'lib, yakka holda ishlash, har bir o'quvchining faolligini ta'minlash, takomillashtirish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, nazorat qilish, baholash va hokazo.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Musiqa o'qitish metodikasi, nazariyasi, pedagogik texnologiyalar yo'nalishidagi mavjud ilmiy-uslubiy adabiyotlarni, ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganishimiz, tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, umumta'lim maktablari musiqa darslarida pedagogik texnologiyalar orqali faoliyat turlarini tashkil etish xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda turli pedagogik metodlar va texnologiyalarning samaradorligi o'rganilgan va umumta'lim maktablari musiqa darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning kreativ faolligini oshirish masalalari va darslarda musiqiy faoliyat turlarini tashkil etish xususiyatlari haqida umumiy fikr-xulosalar qisqa mazmunda tavsiyalar berilgan.

Xorijiy olimlar tomonidan musiqa ta'limining rivojlanishiga bag'ishlangan tadqiqotlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha qator ishlar amalga oshirilgan:

Britaniyalik olimlar Andrew King, Evangelos Himonides (2016) "Music, Technology and Education Critical Perspectives" kitobida musiqa ta'limida texnologiyalardan foydalanishning pedagogik jihatlariva o'quvchilarning kreativligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi.

O'zbekistonda musiqa ta'limi bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan: N.S.Qiyomov, N.A.Muslimov, R.Qodirov, D.Karimova, Q.Panjiyev, Sh.Mustafayev, I.Qudratov, B.Madrimov, H.Nurmatov va boshqalar ilmiy-tadqiqotlarida bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, malakali kadrlar tayyorlash masalasini ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil etishgan. Qolaversa taniqli olim Q.Panjiyev tomonidan "Musiqa o'qitish metodikasi" fanining darsligi yaratilganligini keltirib o'tish lozim. Xuddi shuningdek, G.Sharipova va Z.Xodjayevalarning "Musiqa o'qitish metodikasi" nomli darsligida ta'lim sohasida olib borilayotgan yangi islohotlar, pedagogik texnologiyalar va ijodiy faollikni oshirish uchun yangicha yondashuvlar haqida gap ketgan. G.Davronovanning "Musiqa o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida umumta'lim maktablari musiqa o'qitish metodikasining umumiy masalalari, o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish, musiqa darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'llari ishlab chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risidagi 2022-yil 11-may, PF-134-son farmonida Maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, maktab ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha aniq ko'rsтамalar ishlab chiqilgan⁸.

Pedagogik texnologiyalar yordamida darslarni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish mumkin. Bu esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash, musiqaga nisbatan ijodiy yondashish va yangi g'oyalarni ilgari surish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Har bir o'quvchi o'zini namoyon etish, yangi narsalarni o'rganish va ijod qilish istagiga ega. Agar darslar to'g'ri tashkil etilsa, bu maqsadlar ro'yobga chiqarish osonlashadi.

Shu o'rinda texnologiya va kreativlik so'zlariga ta'rif berib o'tamiz. "Texnologiya" tushunchasi texnikaviy taraqqiyot bilan bog'liq holda fanga o'tgan asrning 70-yillarida kirib keldi va yunoncha ikki so'zdan technos - san'at, hunar va logos - fan, ta'limot so'zlaridan tashkil topib, hunar fani ma'nosini anglatadi. [6,15-b].

Ta'lim yoki o'qitish texnologiyasi – ta'lim modellarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari hamda ularning o'zaro ta'sirini inobatga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini natijadorligiga erishish, qo'llash, tasarruf etish tizimidir [6].

Umuman olganda o'qitish texnologiyasi o'qituvchi tomonidan darslarni samarali tashkil etish va o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarga o'rgatish uchun qo'llaniladigan usul va vositalar yig'indisidir. Boshqacha qilib aytganda bu darsni rejalashtirish, tushuntirish, mashq qildirish va natijani tekshirish jarayonlarini oson va tushunarli usullar bilan amalga oshirish yo'llaridir.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda ta'lim tizimida fanlarni interaktiv, o'quvchi-shaxsga yo'naltirilgan tarzda o'qitish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, musiqa darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ularni musiqiy savodxonlikka o'rgatish hamda estetik didini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. An'anaviy dars metodlaridan farqli ravishda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar – bu dars jarayonini samarali va tizimli tashkil etishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlar majmuidir.

⁸ Prezidentining 2022-2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risidagi 2022-yil 11-may, PF-134-son farmoni

Musiqqa darslarida faoliyat turlarini tashkil etishda – kuylash, musiqani tinglash va uni tahlil qilish, musiqiy ritm mashqlari, improvizatsiya va ijodiy ishlar kabi mashgʻulotlar asosiy oʻrinni egallaydi. Ushbu faoliyatlarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida boyitish darsni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, multimedia vositalari orqali kompozitorlar hayoti va ijodiga oid videoroliklar namoyish qilish, musiqiy asarlarni tinglab tahlil qilish, virtual musiqqa asboblardan foydalanish oʻquvchilar bilimini mustahkamlashda katta yordam beradi.

Shuningdek, interfaol usullardan foydalanish orqali oʻquvchilarni darsga faol jalb qilish mumkin. Darslarda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish musiqiy faoliyatni faollashtiradi va har bir oʻquvchining oʻz qiziqishi va imkoniyatiga mos yondashuvni taʼminlaydi.

Musiqqa taʼlimida amaliy faoliyat turlari – kuylash, tinglash, musiqiy ritm mashqlari va musiqiy ijod – oʻquvchilarning estetik didi, ijodiy tafakkuri va musiqiy qobiliyatini rivojlantirishda muhim oʻrin tutadi. Ushbu faoliyatlarni samarali tashkil etishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, jumladan, shaxsga yoʻnaltirilgan, faoliyatga asoslangan, integrativ va ijodiy yondashuvlar muhim rol oʻynaydi.

Kuylash faoliyati oʻquvchining tovush balandligi, nafas olish texnikasi, musiqqa ohangini toʻgʻri ifodalash kabi koʻnikmalarini shakllantiradi. Bu jarayonda individual yondashuv orqali har bir bolaning ovoz diapazoni va qobiliyatini hisobga olish lozim. Oʻrgatilayotgan kuylar bolalarga tanish, mazmunan tushunarli va qiziqarli boʻlishi kerak.

Tinglash faoliyati esa musiqqa asarlarini anglab, tahlil qilish, emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Pedagog bu jarayonda savol-javoblar, obrazli tasvirlar, suhbatlar orqali oʻquvchining eʼtiborini faollashtiradi. Musiqqa tinglash mashgʻulotlari tarbiyaviy maqsadlarga ham xizmat qiladi – vatanparvarlik, goʻzallikka intilish, insoniy fazilatlarini shakllantiradi.

Musiqiy ritm mashqlari bolalarning koordinatsiya, eshitish sezuvchanligi, muvofiqlik va jismoniy faolligini oshiradi. Bu faoliyat turida oʻyin elementi asosiy vosita sifatida qoʻllanadi. Harakatli, ritmik oʻyinlar orqali bolalar musiqani his etib, ritmni aniqlash, unga mos harakat qilish koʻnikmasini egallaydi.

Musiqiy ijod – eng yuqori darajadagi amaliy faoliyat boʻlib, u oʻquvchilarning fantaziyasi, mustaqil fikrlashi va musiqiy bilimlarini qoʻllay olish qobiliyatini shakllantiradi. Bu yoʻnalishda bolalar oʻz kuylari, oddiy kuylar yaratish, improvizatsiya qilish orqali ijodiy faoliyatga jalb qilinadilar. Pedagogning vazifasi – ularni ragʻbatlantirish, erkinlik berish va musiqiy tafakkurni rivojlantirishga yoʻnaltirishdir.

Bir soʻz bilan aytganda, musiqqa darslarida amaliy faoliyat turlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish orqali bolalarning ijodiy, estetik va intellektual salohiyatini rivojlantirishga erishish mumkin. Har bir faoliyat turiga toʻgʻri yondashuv qoʻllanilganda, u nafaqat taʼlimiy, balki tarbiyaviy maqsadga ham xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ham aytishimiz mumkinki Pedagogik texnologiyalar – bu oʻqitish jarayonini samarali tashkil etish va oʻquvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtirishga qaratilgan turli metod va usullar majmuidir. Hozirgi zamon taʼlim tizimida pedagogik texnologiyalarni toʻgʻri tanlash va qoʻllash oʻquvchilarning darsga boʻlgan qiziqishini oshiradi, mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi. Ushbu jarayonda oʻquvchilar oʻqituvchi boshchiligida darsni mustaqil oʻzlashtiradi, oʻrgangan bilimlariga ijodiy yondoshadi va izlanadi.

“Musiqqa taʼlimida oʻqitish jarayonini texnologiyalashtirish deganda, multimedia vositalari, turli dasturiy taʼminot imkoniyatlaridan hamda musiqiy tovushlarni tahrir qilish uskunalaridan foydalangan holda oʻquv jarayonini amalga oshirish nazarda tutiladi”. [6,15-b)] Masalan, dars jarayonida kompyuter va multimedia vositalaridan foydalanish –musiqqa darslarida video darslar koʻrsatish, musiqqa asboblarning ovozi tinglatish, interaktiv dasturlar orqali mashqlar bajarish. Slaydlar, grafikalar, audio

va video materiallar bilan boyitilgan darslar o'quvchilar mavzuni oson tushunib oladilar va darsga qiziqishlari ortadi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiyalar orqali nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning kreativ faolligini ham rivojlantirish mumkin. Shu sababli, musiqa darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish orqali o'quvchilarning kreativ faolligini oshirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. Umumta'lim maktablarida musiqa darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o'quvchilarning musiqiy savodxonligini oshirishda, ularning estetik tarbiyasini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali darslar yanada qiziqarli, interaktiv va samarali o'tadi. Faoliyat turlarini to'g'ri rejalashtirish va ularni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, musiqani chuqur anglash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Pedagogik texnologiyalar orqali o'qituvchi o'quvchi faoliyatini boshqaruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni kiritishimiz maqsadga muvofiq. 1. Musiqa o'qituvchilari uchun pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

1. Musiqa darslari uchun maxsus multimedia resurslari, interaktiv dasturlar va mobil ilovalarni ishlab chiqish va joriy etish.

2. Musiqa darslarida faoliyat turlarini (kuylash, tinglash, musiqa savodi, ritmik harakatlar) samarali tashkil etish uchun darslik va metodik qo'llanmalarda zamonaviy yondashuvlarga keng o'rin berish.

3. O'quvchilar ijodkorligini rag'batlantirish maqsadida musiqa sohasida tanlovlar, loyihalar va musiqiy laboratoriyalar tashkil etish.

4. Darslarda milliy va jahon musiqasi namunalarini uyg'un qo'llash orqali o'quvchilarda musiqiy madaniyat va tolerantlikni shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida"gi PQ – 112

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 15-noyabrdagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-391-son Qarori

4. G. M. Sharipova Z. Xodjayeva. Musiqa o'qitish metodikasi (darslik) Toshkent, "NIF MSH" 2020 yil.

5. G.M.Davronova "Musiqa o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanma Samarqand 2021

6. G.M.Davronova "Musiqa o'qitishda innovatsion texnologiyalar" darslik Samarqand-2024.

7. Hamdamova M. Yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari. Uslubiy tavsiyalar. – Toshkent, 2007 yil. 10-25 betlar.

A'NAVY-AXLOQIY FAZILATLAR ORQALI O'RTA SINF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EDUCATING MIDDLE SCHOOL STUDENTS THROUGH SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES.

Pardayev Sobit Abdivali o'g'li, Murodova Munisa Shuhrat qizi

Pardayev S.A.

Samarqand davlat pedagogika
instituti,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori, dotsenti.
sobitpardayev@70gmail.com

Murodova M.Sh.

Samarqand davlat pedagogika
instituti "Musiq ta'limi va
san'at" yo'nalishi 1-bosqich
magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy fazilatlar orqali tarbiyalashning nazariy asoslari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Fazilat, ma'naviyat, ma'rifat, axloqiy sifatlar, qadriyatlar, jamiyat, iqtisodiyot, vatanparvarlik, ma'naviy me'ros, fuqoro, islohot.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические основы воспитания духовно-нравственных качеств учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: Добродетель, духовность, просвещение, нравственные качества, ценности, общество, экономика, патриотизм, духовное наследие, гражданин, реформа.

Abstract. This article reveals the theoretical foundations of educating students in general secondary schools through spiritual and moral qualities.

Keywords: Virtue, spirituality, enlightenment, moral qualities, values, society, economy, patriotism, spiritual heritage, citizen, reform.

KIRISH

Kishilik jamiyatida kechayotgan ijtimoiy islohotlarning samaradorligi uning fuqarolarni ma'naviy salohiyatiga bog'liq. Shu bois mustaqillikning dastlabki yillarida Prezident Sh.M.Mirziyoyev jamiyat rivojlanishining ma'naviy- axloqiy negizlarini aniq belgilab berdi. Bular – umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish; insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi; vatanparvarlikdir. Zero, jamiyat rivojlanishi faqat uning iqtisodiy taraqqiyotinigina emas, balki ma'naviy yuksalishini ham taqozo etadi. Ma'lumki "ma'naviyat", "ma'rifat" tushunchalari bilan filosoflar, psixologlar, filologlar, pedagoglar qiziqib, ularga o'z fanlari nuqtai-nazaridan yondashib ta'riflar berdilar. "Ma'naviyat insonning xalqning, jamiyat, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi", - deb yozadi O'zbekiston Respublika Davlat Mustaqilligi asoschisi I.Karimov, o'zining 1992 yilda "O'zbekistonning o'z istiqloli va taraqqiyot yo'li" kitobida shunday deb yozgan "Xo'sh, ma'naviyat nima ekanki u insonning, xalqning, jamiyat va davlatning, kuch-kudrati ekan? Xo'sh, ma'naviyat nima ekanki, u yo'q joyda baxt - saodat, xuzur - xalovat, yo'q ekan. Keling ushbu jumboklarga filosof va pedagoglarning ta'rifi bilan javob berishga xarakat qilamiz". "Ma'naviyat - inson qalbida ko'ngil ko'zgusida aks etgan haqiqat nuridir, deyilgan ta'rif darhaqiqat so'fiona ramziy ta'rifdir, zotan boshqacha ta'rif bu cheksiz moxiyatni cheklab

qo'yadi" – deb yozadi T.Maxmudov "Ma'naviyat – insonning ma'lum darajadagi jismoniy, aqliy va ruhiy balog'ati va dunyoqarashini ifodalovchi tushunchadir", deb ta'riflaydi. Bu ta'riflarda ma'naviyat "inson qalbining xaqiqiy nuri", "insonning ma'lum darajadagi jismoniy, ruhiy, aqliy balog'ati va dunyoqarashini" ifodalovchi tushuncha nuqtai – nazaridan baholanmoqda. Demak, inson barkamol bo'lishi uchun o'zida ushbu xususiyatlarni tarkib ettirmog'i, xayoliga qalbi, ko'ngil ko'zgusidagi xaqiqat bilan qaramog'i lozim. Bu uchun inson o'zini ham ruhan, xam aqlan, ham jismonan tayyorlab tabiat, jamiyat inson taraqqiyotida mazkur nurlar orqali qaramog'i lozim.

Shunday qilib, ma'naviyat insonning ruhiy, jismoniy, aqliy balog'at yoshi ekan bu yoshda inson hayotga o'quvchilik ko'zi bilan emas o'smirlar ko'zi, balog'at yoshi ko'zi bilan qaraydi. Oqibat natijada qalban ulg'ayadi, ruhlari tetiklashadi oqni - qoradan, yaxshini - yomondan ajrata olishga xarakat qiladi, irodasini iymon- e'tiqodini, zaxiriy va botiniy kuchlarini mustahkamlaydi. Shuning uchun A.Erkayev ta'kidlaganidek "Ma'naviyat – insonning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyatidir, ya'ni insonning mehr - muruvvat, adolat, to'g'rilik, sofdillik, vijdon, or-nomus, vatanparvarlik, go'zallikni sevis, zavqlanish, yovuzlikka nafrat, iroda, matonat va shu kabi ko'plab asl insoniy xislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik, kasb etgan majmuidir". Demak ma'naviy insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi zot belgisi. Insonda ma'naviyat bo'lsa u tabiatdagi boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. Yoki boshqacha aytganda insondagi mehr - muruvvat, adolat, to'g'rilik, sofdilligi, yovuzlikka nafrat ko'zi bilan qarashi, irodaliligi, matonati uning ma'naviyatligidan darak beradi.

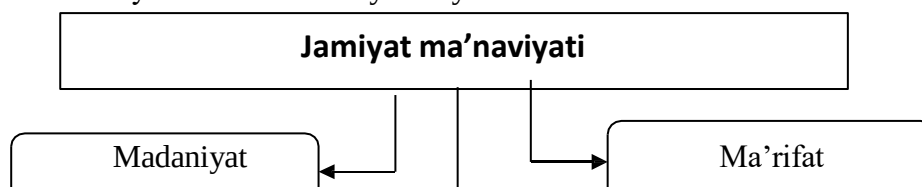
Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ma'naviyat to'g'risida akademik E.Yusupov, S.Otamurodov, A.Jalolov, O.Nosirxo'jayev, M.Lafasov, M.Zaripov, H.Karamatov, A.Mavrulov, U.Qoraboyev, Xoji Ismatulloh Abdullohlar va boshqalarning ta'riflari keltirilgan. Barchasida ma'naviyat, aql, idrok ruhi kechinma, ichki kayfiyat kabi ma'nolarni anglatadi, shuning uchun xam u shaxs barkamolligi uchun zarurdir. Demak, insonlarda ayniqsa yoshlarda axloq, ilm, odob, iymon, vijdon, halollik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, e'tiqod, burch, ma'suliyat hissini hosil qilib ularni tekinox'rlilik, hasadgo'ylik, johillik, g'iybat qilishlik, o'z vatani, o'z xalqi, o'z ota – onasiga sotqinlik, tuhmat qilish kabi xislatlarga murosasizlikni shakllantirish bugungi kun talabi ma'naviyatning asosi ekan uni o'rgatish lozim. Zero, ma'rifat - bilish, bilim, tanish va ma'lumot kabi ma'nolarni anglatuvchi tushunchadir. SHuning uchun xam ma'naviyat ma'rifat bilan uyg'un holatda, hamkorlikda, bir – birini o'zaro to'ldirib, rivojlanib boradi. "Ma'rifat,- deb yozadi akademik E.Yusupov kishilarning ongiga muayyan bilimlar g'oyalar, e'tiqod va iymon, axloq va odob normalarini singdirish, ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, targ'ib etish maksadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimidir".

Demak, ma'rifat yosh avlodga axloqiy fazilatlarini singdirish maqsadida milliy an'analar, urf-odatlar, qadriyatlarni o'rgatish, to'g'riroq aytadigan bo'lsak shaxsning mentalitetini shakllantirish jarayonidir.

"Ma'rifat" - arabcha "arafa" – "bilmoq" fe'lidan olingan bo'lib bilish, bilim, anglash, tanish ma'nolarini anglatadi. Ya'ni, ma'rifat "ta'lim- tarbiya, iktisodiy, siyosiy, falsafiy, diniy g'oyalar majmui asosida, kishilarning ong bilimini, madaniyatini o'stirishga qaratilgan faoliyat". Ma'rifat orqali tabiat, jamiyat, tafakkur, taraqqiyot qonunlari anglanadi, tabiatda, jamiyatda sodir bo'ladigan hodisalar, voqealarning mohiyat mazmuni tushuniladi. Ma'rifat yordamida axloqiy sifat va kamolotga erishiladi.

Mustaqillik tushunchasi "ma'naviyat" madaniyat tushunchalari bilan uzviy bog'langan bo'lib inson kamoloti, davlat taraqqiyotining suyanchig'idir. Ham dunyoviy ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular inson, jamiyat kamolotining hal qiluvchi omili bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. SHuning uchun jamiyat taraqqiyoti va inson kamolotiga ijobiy ta'sir etadigan g'oyalarni yaratish, targ'ib qilishga intilganlar. Bunday insonlarni ma'rifatparvarlar deb ataganlar.

Oliy o'quv yurtlarida rahbar va talabalar o'rtasida ma'naviy nomutanosiblik bo'lmasligi kerak. Bunday holatlar noxush oqibatlarga sabab bo'ladi. Har qanday mafkura kabi O'zbekiston Respublikasi milliy istiqlol mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri ham jamiyatda ma'naviy-axloqiy qarashlarning ustuvorligiga erishish sanaladi. Ijtimoiy tarbiyaning boshqa turlari kabi ma'naviy-axloqiy tarbiya asosini ham ilg'or milliy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, xalq pedagogikasi g'oyalari tashkil etadi. Jamiyat ma'naviyati uch muhim soha yo'nalishida amaliy faoliyatni tashkil etish asosida shakllantiriladi:

Madaniyat ("kultura" so'zidan olingan bo'lib, parvarish qilish, ishlov berish ma'nosini bildiradi). Ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo'lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy boyliklar tizimi.

Ma'rifat shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me'yorlarni singdirish, ta'lim-tarbiyani takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, ularni targ'ib etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi.

Muhokama.

Mafkura (arabcha "mafkura" - naqta nazar va e'tiqodlar tizimi, majmui) – jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy yuksaklik, ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarining rivojini ta'minlovchi, ularning maqsad va yo'nalishlarini aniqlashda yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar tizimi.

Har uchala sohaning uzviy birligi asosida jamiyat ma'naviyati yuksaladi. Ma'naviyat sohasida ijobiy yechimini ta'minlash zarur bo'lgan asosiy vazifani ko'rsatar ekan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlaydi: "Bu sohadagi asosiy vazifamiz – milliy qadriyatlarimizni tiklash, o'zligimizni anglash, milliy g'oya va mafkurani shakllantirish, muqaddas dinimizning ma'naviy hayotimizdagi o'rnini va hurmatini tiklash kabi mustaqillik yillarida boshlagan ezgu ishlarimizni izchillik bilan davom ettirish, ularni yangi bosqichga ko'tarish va ta'sirchanligini kuchaytirishdir. Bu sohadagi ishlarimizning pirovard maqsadi – iymon-e'tiqodi

butun, irodasi baquvvat, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirishdir. Ya'ni, mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs – komil insonni tarbiyalashdan iborat". Demak, ma'naviyatli inson bilimli, ma'lum kasb-hunar sohibi, o'z Vatanining sodiq fuqarosidir. O'z davlati qonunlarini biladigan va ularga amal qiladigan, yurti bilan g'ururlana oladigan inson. O'z Vatani boyliklarini saqlaydigan, uni yanada boyitadigan, go'zalliklaridan bahramand bo'ladigan shaxs. U har qanday zararli illatlarga qarashi kurashadigan, milliy va

umuminsoniy qadriyatlarni avaylab asraydigan insondir. Axloq⁸ esa shaxsning xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Axloq ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat ma'naviy-ruhiy hayotida o'ziga xos o'rin tutadi.

Axloq - ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismonan yetukligining mezoni bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. SHuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va unga qo'yiladigan talablar bu jamiyatda ma'lum ijtimoiy-axloqiy talablarga mos axloqiy xislatlarni shakllantirish maqsadida o'quvchilar ongi, hissiyotlari hamda xulqiga muvofiq va tizimli ta'sir etishdir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya vazifalari quyidagilardan iborat. Bular: o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy ongini shakllantirish; ularda ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash va rivojlantirish; o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy xulq-atvor ko'nikma va odatlarini tarkib toptirish. Ma'naviy-axloqiy tarbiya mohiyatiga ko'ra inson ongining jamiyat bilan aloqadorligi, jamiyat oldida burchli ekanligi, o'z xulq-atvorini jamiyat taraqqiyoti darajasiga bog'liqligini tushunishi, jamiyat tomonidan tan olingan axloqiy me'yor, ideal hamda talablarni bajarishda masouliyatni his etishi, ma'naviy-axloqiy bilimlarning e'tiqodga aylanishi va bu e'tiqodlarning tizimligi, mustahkam ma'naviy-axloqiy his- tuyg'u va xislatlarni shakllantirish, o'quvchilar tomonidan ma'naviy-axloqiy xulq-atvor jamiyat aozolariga bo'lgan e'tiborni namoyon etuvchi mezonlardan ekanligining anglab yetilishi, ma'naviy-axloqiy odatlarning shakllanishi va boshqalardan iborat.

naviy-axloqiy tarbiya mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash masalasining kun tartibiga qo'yish zaruriyatining yuzaga kelganligi munosabati bilan tub o'zgarishlar yuz berdi.

Eng muhim qadriyat inson omili hisoblanadi. Hayot insonga bir marta beriladi, Shuning uchun ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarda uni mazmunli, o'zgal va o'zining hayoti ma'nosini anglagan holda o'tkazish kerakligi haqida ko'plab rivoyat, hikmat va pand-nasihatlardan mavjud.

Bundan tashqari ta'lim muassasasida o'quvchilarga qadriyat sifatida munosabatda bo'lish ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Zero, ta'lim tamoyillarida eng muhim, asosiy tamoyillardan biri ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bo'lib, uning asosiy mohiyati o'quvchi shaxsiga insoniy munosabatda bo'lishni, ta'lim jarayonini erkinlashtirishni talab etadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyada yana bir eng qimmatli qadriyat erkinlikdir. Ta'limni demokratlashtirish bilan birga shaxs erki va huquqini hurmat qilish rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida o'quvchi shaxsida masouliyatni his etish, ongli intizomga rioya etish ko'nikmalarini tarbiyalaydi. SHuningdek, vatanparvarlik, xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlik, msouliyatni his etish, burch, or-nomus, vijdonlilik, tartiblilik, adolatlilik va boshqa xislatlar tarbiyasi katta ahamiyatga ega.

Natijalar.

Bugungi kunda jinsiy tarbiya, mehnat tarbiyasi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sog'lom turmush tarzini tarkib toptirish, ayniqsa, zarurligini kundalik hayot tarzi yanada yaqqol namoyon etmoqda.

Tekinxo'rlik, narkomaniya, tamaki mahsulotlari va spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, fahsh, johillik kabi salbiy illatlar ham hayotda uchrab turadi. Bu illatlar insonning axloqiy qiyofasinigina emas, balki o'zini ham yemirib boradi. Inson ham ma'naviy, ham jisman haloq bo'ladi. Shu bois insonning ma'naviy- axloqiy tarbiyasini tashkil etish ijtimoiy tarbiyaning boshqa yo'nalishlaridan ustun qo'yilishi zarur. Binobarin, ma'naviy-axloqiy tarbiya yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liqdir. Agar tarbiyaning boshqa yo'nalishlarida muayyan tarbiya

(masalan, jismoniy, huquqiy va boshqalar) u yoki bu tarbiyaviy tadbirlar tizimiga

asoslansa, ma'naviy-axloqiy tarbiyada esa har bir tarbiyalanuvchining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, tarbiyaviy vaziyatni inobatga olgan holda, yaxlit tarbiyaviy ishlar rejalashtiriladi va unga mos metod hamda usullar tanlanadi.

Tarbiyaviy tadbirlar rejasini ishlab chiqish, tadbirlarni tashkil etishda ma'naviyat, axloq inson ongining shakli, inson madaniyatining bir qismi ekanligi haqidagi tushunchaga ega bo'lish nazarda tutiladi. Ma'naviyat va axloqning mohiyati, uning me'yorlari va tamoyillari mazmunini tushunish o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan fikr yuritishlariga imkon beradi. Natijada ular o'zlari va boshqalarning xatti-harakatlarini ana shu nuqtai nazardan baholaydilar. Ma'naviy-axloqiy tushunchalar, baholash va muhokama yuritish asosida ma'naviy-axloqiy e'tiqod shakllanadi va nihoyat inson xatti-harakati va xulqi aniqlanadi.

Ma'naviy-axloqiy e'tiqodga ega inson axloqiy me'yorlar, talablarni ongli bajaradi va ularga hurmat bildiradi. Lekin, ma'naviy-axloqiy me'yorlar haqida bilimga ega bo'lish va uni tushunish hali e'tiqodni faoliyatga aylantiradi degan gap emas, ma'naviy-axloqiy bilimlar qachon hayotiy tajribalarda qo'llanilib, o'quvchilar tomonidan ularning faoliyatida namoyon bo'lgandagina shakllangan deyish mumkin.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular inson tomonidan, uning voqea-hodisalar, kishilar hamda o'z xulqiga nisbatan his- tuyg'ularni uyg'otishga rag'bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. SHunga ko'ra ma'naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag'bat bilan hosil bo'ladigan faoliyat eng asosiy bo'lib hisoblanadi.

Shuningdek, o'quvchida ma'naviy-axloqiy xislatlarni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj bo'lishi shart. Demak, ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo'ladi. Ma'naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o'quvchi tomonidan axloqiy

me'yor va tamoyillar mohiyatini o'rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir.

O'rta sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalashda milliy musiqadan foydalanish masalasi ham bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida qarash mumkin. Mustaqillikning dastlabki yillarida, uning qo'llanish doirasi nihoyatda keng bo'lganligi bilan tavsiflanadi. "Yorqin rang-barang, keskin o'zgarishlar asosida tuzilgan, ammo o'zaro bog'lanmagan estrada kontserti amalda barcha badiiy ijodiyotning nazm va musiqadan to tsirkgacha qariyb barcha turlari namunalarini o'z komiga torta olishga "qodir" ekanligini namoyish etdi. Va nihoyat filarmonik kontsert va teatr spektakllaridan farqli o'laroq tomoshabin va artistlar orasidagi o'ziga xos muloqat, yengil bog'liqlik kabi ijrochilik tabiatining asosiga aylandi. SHu jumladan, tomosha jarayonida tinglovchi bilan doimiy, bevosita bog'liq bo'lish holati o'ziga xos konferans kabi musiqaning yuzaga chiqishiga ham sabab bo'ldi".

Xalq musiqa ijodiyoti har bir xalqning ulkan ma'anaviy boyligi hisoblanadi. Uning tarkibidagi eng ommaviy, tarbiyaviy-ta'sirchan xalq qo'shiqlari o'zining g'oyaviy-badiiy mazmuni, xalq hayotining barcha qirralarini ifoda etishi kabi xususiyatlari bilan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, ma'rifiy va estetik dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ta'kidlab o'tilgan ma'naviy meros, madaniy boyliklar, milliy qadriyatlar tizimida xalq qo'shiqchilik ijodiyoti alohida mavqega ega bo'lib, ular xalqimizning milliy urf- odatlari, an'analari, bayram marosimlari, tarixiy, diniy, falsafiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda o'zida ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarni mujassam etadi. Ilm o'rganish, insoniy fazilatlar-odob, axloq, to'g'rilik, rostgo'ylik, halollik, iymon-e'tiqod, vatanni sevisht, uni qadrlash, o'tonani hurmat qilish, ona tabiatni e'zozlash kabi umuminsoniy fazilatlarini madh etuvchi qo'shiqlarni o'rganish va kuylash o'z-o'zidan yoshlar qalbida ezgu his-tuyg'ular uyg'otishi, ularda insoniy fazilatlarini shakllanishiga badiiy-emotsional ta'sir etishi shubhasiz. Chunki, badiiy yetuk, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan juda ko'plab xalq ijodiyotiga mansub kuy-qo'shiqlar bevosita xalqning yaratuvchilik qudratini mahsuli bo'lib, ularning tarbiyaviy ta'sir kuchi eng avvalo ular mazmunidagi go'zallik,

ulug'vorlik, jo'shqinlik, tushkunlik, g'amginlik, ma'yuslik his-tuyg'ularini

uyg'otuvchi xususiyatlarga ega ekanligidadir. Bunday asarlarni tinglash, tahlil qilish, yaratilish tarixi, mohir ijrochilari, g'oyaviy-badiiy mazmuni haqidagi suhbatlar o'quvchi-yoshlar qalbida ezgu his-tuyg'ular uyg'otadi, ideal obrazlar timsolidagi oliy janob fazilatlarini egallashga ilhomlantiradi.

Xalq qo'shiqlari o'zining shakl va janr xususiyatlariga ko'ra sertarmoqli bo'lib, ular orasida alla, qo'shiq, yalla, lapar va o'quvchilar folklor qo'shiqlari ommaviyligi bilan ajralib turadi. Masalan, inson

hayotida birinchi eshitgan qo'shiq – bu alladir. Alla onalarning dil turidan sizib chiqqan ezgu-umidlari, farzandini kelajagi haqidagi shirin orzularining ifodasidir. Allaning sehrli qudrati haqida buyuk alloma Abu Ali ibn Sino shunday yozadi. “O'quvchini mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri o'quvchini asta- sekin tebratish, ikkinchisi uni uxlatish uchun zarur musiqali alladir. Bu ikki narsani qabul miqdoriga qarab o'quvchining tanasi bilan badan tarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan iste'dodi hosil qilinadi”.

Qo'shiq barmoq vaznidagi to'rtlik she'riy misralar bilan aytiladigan qo'shiqchilik ijodiyotidagi eng keng tarqalgan, sermahsul janrdir. O'zbek xalq q'ishlari o'zining uzoq tarixiga ega ekanligini Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu-lug'atit turk” asarida keltirilgan ko'plab qo'shiqlar (arabcha “she'r”, “qasida”, “ramaz” deb tarjima qilingan) misolida ham ko'rish mumkin. Olim tomonidan t'plangan qo'shiqlar o'zbek yozma adabiyotini yuzaga kelishi va taraqqiy etishida zamin bo'lib xizmat qilganligini tasdiqlaydi.

Yalla va laparlar o'zining quvnoqligi, sho'xchanligi, hazil-mutoyibaga moyilligi, raqsboqligi bilan kishilarda quvnoq kayfiyat hosil qiladi, ularni ruhini tetiklashtiradi, mehnat va ijod qilishiga ilhomlantiradi. Folklor qo'shiqlarida esa xalq hayotining turli ko'rinishlari o'zining badiiy ifodasini topgan. Folklor so'zini “xalq”, “donishmandlik” degan ma'noni bildirishini o'zi ham bejiz emas. Qadim-qadimdan turli kasb egalari tomonidan har bir kasb, mehnat turi, tabiat, fasllar, oilaviy rasm-rusumlar, mavsum-marosimlar bilan bog'liq folklor musiqalari zahirida xalq donishmandligining o'ziga xos badiiy in'ikosi mujassamlashgan.

Bunday musiqa asarlari o'quvchi-yoshlarda o'zi mansub bo'lgan xalqning tarixi,

tili, urf-odatlarini, boqiy qadriyatlariga hurmat-ehtirom, qadrlash va vorislik qilish tuyg'ularini uyg'otadi. O'quvchilar qo'shiqlari esa o'zida o'quvchilarning ruhiy olami bilan kattalar (shoir, bastakor) dunyoqarashining uyg'unlashuvi ostida shakllanib kelgan bo'lib, ularning aksariyati ma'lum bir harakatli uryinlar orqali ijro etiladi.

Xulosa. Shuni unutmasligimiz kerakki, xalq qo'shiqlaridan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanishda ularni badiiy yetukligi, g'oyaviy mazmuniga ko'ra tarbiyaviy- ta'sirchanlikka ega namunalariga e'tibor berish, o'quvchi-yoshlarni turli yosh davrlariga, ovoz diapozoni, kuylash imkoniyatlariga mos kelishiga ko'ra tanlash eng muhim pedagogik talablardandir. Aksincha, yengil-elpi, badiiy sayoz qo'shiqlar esa o'quvchi qalbini his etish tuyg'usini, estetik didini nogiron qilib qo'yishi mumkin. Shuning uchun ilk maktab yoshlaridanoq chinakam san'at asari bo'lgan xalq ijodiga xos q'ishlari bilan yengil-elpi, “bir eshitgulik” q'ishlarni farqlash, unga nisbatan o'z munosabatlarini bildirish olishdek k'nikma va malakalarini shakllantirib borish musiqiy-estetik tarbiyaning dolzarb vazifalaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent “O'zbekiston” – 2017 y.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O'zbekiston” NMIU, 2016y.
4. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. “O'zbekiston” NMIU, 2016 y.
5. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi

to'g'risida." O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 1-ilova: "2017- 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi". Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 8 fevral soni va Internet resurs: www.lex.uz.

6. A.I.Petrosyans "Cholg'ushunoslik" 3 nashr. Toshkent, "O'qituvchi", 1995 yil.
7. A.Navoiy, «Mahbubulqulub».
8. A.Fitpat, O'zbek musiqasi to'g'risida, « Alanga» jurnali, 2-soni 21bet, 1928 yil.
9. Azizxadjaeva N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat" (o'quv qo'llanma) T. 2006.
10. Ashamuratova S.Q. "Xudojestvenno esteticheskoe vospitanie shkolnikov Uzbekistana" O'quv qullanma. T. " fan" 1991 yil.
11. B.Matyokubov "Damli va zarbli cholg'ularda chalistni o'rgatish amalyoti" 2004 Toshkent, 43 b.
12. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent "Sharq" 2007

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA
AXBOROT- TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH****IMPROVING INFORMATION TECHNOLOGY COMPETENCE IN TRAINING FUTURE
PRIMARY TEACHERS****ПОВЫШЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

Pardayev Asror Ikromovich, Aliqulova Nazira Isomiddin qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion kompetentligini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi asoslangan hamda bo‘lajak o‘qituvchilarda innovatsion kompetentlikni shakllantirishning samarali shakl, metodlaridan foydalanish imkoniyatlari va usullari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: interfaol o‘qitish, interfaol o‘qitish metodlari, keys-stadi, videometod, trening, videotrening, innovatsion kompetentlik, viktorinalar.

Аннотация. В данной статье она основывается на том, что формирование инновационной компетентности будущих учителей является актуальной педагогической проблемой, и рассматриваются возможности использования эффективных форм и методов формирования инновационной компетентности будущих учителей, методов оценивания.

Ключевые слова: интерактивное обучение, интерактивные методы обучения, кейс, видеометод, обучение, видеотренинг, инновационная компетентность, викторины.

Abstract. In this article, it is based on the fact that the formation of innovative competence of future teachers is an urgent pedagogical problem, and the possibilities of using effective forms and methods for the formation of innovative competence of future teachers, formal and informal assessment methods adopted by teachers are considered.

Keywords: interactive learning, interactive teaching methods, case study, video method, learning, video training, innovative competence, quizzes

Pardayev A.I.,

*O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika
instituti katta o‘qituvchisi
asror198713141516@gmail.com*

Aliqulova N.I.,

*O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika
instituti 3-kurs talabasi
aliqulovasnazira@gmail.uz*

KIRISH

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan bu har bir ta’lim oluvchining nafaqat bilimlar yig‘indisi bilan qurollantirilishi, balki qiziqishlari, moyilligi, rivojlanishi va ta’lim tarbiyasi, ularni ta’lim jarayonidagi faol pozitsiyalarini shakllantirishiga mos ravishda sifatli ta’limni ta’minlashdan iborat bo‘ladi.

Bugun talim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma’qullanmoqda:

- Faoliyat yo‘nalishiga qarab tanlanadi (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi).
- Kiritilgan o‘zgarishlarning tavsifiga ko‘ra (radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan).
- O‘zgarishlar kolamiga ko‘ra (lokal, modulli, tizimli).
- Kelib chiqish manbayiga ko‘ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan).

Innovatsiyaning maqsadi - sarflangan mablagi yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda fanlarni o‘qitish jarayonida ta‘limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari nomoyon qilish va tadbiq etish lozim. AKT fani o‘zlashtirishda darslik, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlar hamda ishchi holatdagi kompyuterlarning ishlab chiqarishdagi namunalari va maketlaridan foydalanilish kerak. Axborot texnologiya faniga oid televizor, radioda berilgan eshittirishlarni ko‘rish, o‘rganilgan ish usullarini bajarish, jurnal va gazetalarda berilgan ma‘lumotlarni o‘rganib borish, axborot texnologiya faniga oid atamalarni topishda media vositalardan foydalanib, didaktik topshiriqlarni bajarish axborot manbalaridan (televizor, radio, audio-video yozuv, telefon) foydalana olish va fayllarni ochishda mediamadaniyatga rioya qilish muhim ahamiyat ega.

Axborotlashtirish jarayonini tezlashuvi, tarmoq texnologiyalarini rivojlanishi va virtualizatsiya, ijtimoiy sharoitlarning so‘nggi tuzilmasini shakllantiradi. Axborotlashtirish zamonaviy ta‘lim muhitining ajralmas tarkibiy qismiga aylanadi. Ta‘lim tizimida asosiy o‘rinni boshlang‘ich maktab egallaydi, uning tarkibida bolaning axborot muhitiga kiritish bazasi shakllanadi. Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini ta‘lim va tarbiyaning zamonaviy usullarini o‘zlashtira oladigan, ta‘lim jarayonida texnik vositalardan samarali foydalana oladigan va o‘z kasbiy kompetentligini uzluksiz takomillashtirib bora oladigan mutaxassis deb baholash mumkin. Uning asosiy vazifasi o‘quvchilarga axborot bilan ishlashning samarali yo‘llarini ko‘rsatish bo‘lib, bu ularga o‘z navbatida axborot ta‘lim muhitida erkin harakatlantirish va murakkab ta‘lim masalalarini yengillik bilan hal etish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining axborot kompetentligining eng muxim ko‘rsatkichlaridan, ularning o‘qitishning innovatsion shakl va usullaridan foydalanishga tayyorligi, zamonaviy multimediyalar vositalaridan optimal ravishda foydalanishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini kasbiy faoliyatining asosiy xususiyatlariga, bolalarni ta‘lim muhitiga moslashuvi jarayonida ishtirok etish, axborot jamiyati sharoitida o‘qish va o‘z-o‘zini rivojlantirish xususiyatlarini takomillashtirish, maktabning axborot muhiti doirasida ta‘limning rivojlantiruvchi funksiyasini amalga oshirish lozim va zarur. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitish yoshga xos xususiyatlari va o‘qitishning o‘ziga xos shakl va usullarini hisobga olishni talab etiladi. Shaxsning axborot kompetentligi jamiyatni axborotlashtirish jarayoni bilan bevosita bog‘liqdir. Axborotning eksponensial o‘sishi jamiyatga ta‘sir ko‘rsatib, uni axborotlashuviga olib keladi. Axborotlashtirish asosida shaxsiy kompyuter, butun kutubxonalar mazmunini kompakt ko‘rinishda saqlashga imkon beruvchi o‘nlab va yuzlab gigabayt hajmdagi disklar, aloqaning optik tolali kanallari, aloqaning video matnli tizimlari, ma‘lumotlar va bilimlarni taqdim etishni metodlari, elektron pochta tizimlari va h.k. kabi fundamental kashfiyotlar yotadi.

Hozirgi globallashtirish jarayonlarida ta‘limga innovatsion yondashuvning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati quyidagilar bilan o‘lchanadi:

1. Fan-texnika taraqqiyoti va ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish uzluksiz ta‘lim tizimi, xususan, oliy tahlim muassasalaridagi o‘quv jarayonini ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish, ta‘limdagi innovatsion yondashuvlar va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda takomillashtirish;

2. Talaba-yoshlardagi ma‘lumotlilik darajasi, intellektual salohiyat, ijtimoiy faollik, ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishning samarali tashkiliy shakllari, texnologiyalarini yaratish va amaliyotga tatbiq etish;

3. Pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining kasbiy-innovatsion kompetentligini rivojlantirish zarurati. Fanlarni onlayn o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanganimizda fan bo'yicha o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimotlar namoyish qilganimizda talabalar ko'rish orqali chuqurroq tasavvur va bilimga ega bo'ladilar. Bizningcha boshlang'ich sinf darslarida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish katta ijobiy natija beradi. Boshlang'ich ta'lim uchun ijtimoiy buyurtmaning asosiy ijrochisi boshlang'ich maktab o'qituvchisidir. O'qituvchilarning katta qismi boshlang'ich ta'lim jarayonida kompyuter va uning asosida yaratilgan texnologiyalardan foydalanish pedagogik ishlarni osonlashtirishi mumkin, bu o'quvchilarning rivojlanishi va ijtimoiylashuvi uchun muhimdir, deb hisoblashadi. Shu bilan birga, amaliy tajribani o'rganish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish ommaviy hodisa emas. Sabablarga nafaqat hal qilinmagan tashkiliy va pedagogik muammolar, balki o'qituvchining standart tomonidan belgilangan vazifalarni hal qilishga, boshlang'ich sinflarda o'quv jarayonini axborotlashtirishga tayyor emasligi kiradi. Ma'lum bo'lishicha, kompyuterdan foydalanish boshlang'ich ta'limning yangi sifatini ta'minlamaydi, bu o'quv jarayonini axborotlashtirishga qaratilgan. Sababi, ta'lim jarayonini axborotlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limning maqsadlariga qanday erishish mumkinligi, boshlang'ich maktab o'quvchilarini mazmuni, vositalari, tashkil etish shakllari, o'qitish va tarbiyalash uslublari va uslublaridagi zaruriy o'zgarishlar to'g'risida, o'qituvchining ushbu o'zgarishlarni rejalashtirishga tayyorligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida aniq fikrlarning yetishmasligi. Shu bilan birga, novator o'qituvchilar kasbiy faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ayrim yo'nalishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda tajriba to'pladilar. Sababi, ta'lim jarayonini axborotlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limning maqsadlariga qanday erishish mumkinligi, boshlang'ich maktab o'quvchilarini ta'lim mazmuni, vositalari, tashkil etish shakllari, o'qitish va tarbiyalash uslublari va uslublaridagi zaruriy o'zgarishlar to'g'risida, o'qituvchining ushbu o'zgarishlarni rejalashtirishga tayyorligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari asosiy omil bo'ladi.

Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, o'quvchilarga malakali duradgorlar, chilangarlar, oshpazlar, tikuvchilar va turli sohadagi hunarmandlarimiz tomonidan bajarilgan o'quv mashg'ulotlari "Master klass" larni namoyish etish orqali ularda turli xil mehnat ko'nikmalarini shakllantirish, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini ham yaxshi yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi. Buning uchun texnologiya fani o'qituvchilarimiz axborot texnologiyalari sohasida bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lishlari kerak bo'ladi. Bu esa axborot va kommunikatsion kompetensiya (axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetensiyasi) texnologiya ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismidir. axborot kommunikatsion texnologiyalar sohasidagi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini axborotlashtirish sharoitida ta'lim natijalari sifatini ta'minlash uchun zarur shart sifatida ko'rib chiqamiz. «Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining axborot kommunikatsion texnologiyalar qobiliyati kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan amaliy foydalanishga qaratilgan va kompyuter savodxonligi tarkibiy qismlarini o'zlashtirish bilan cheklanmagan. axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetensiyasi ko'p jihatdan nafaqat bilim, balki ta'lim sohasidagi mutaxassisning shaxsiy va kasbiy faoliyatiga xos bo'lib, o'z kasbiy faoliyatida barcha to'plam va turli xil kompyuter vositalari va texnologiyalaridan maqsadli va odatiy foydalanishga yuqori darajada tayyorlanadi: o'qituvchi, kollej psixologi, ishlab chiqarish ustasi, ta'lim muassasasi menejeri yoki rahbari. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish axborotni qayta ishlash uchun kompyuter texnologiyalarini nazariy va amaliy o'rganish orqali amalga oshiriladi;

-turli maqsadlardagi (umumiy, maxsus, o'quv) dasturiy ta'minotni o'rganish va uni kasbiy faoliyatda qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilish;

-axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini hisobga olgan holda fanni o'qitishning uslubiy tizimini o'zgartirish va telekommunikatsiya texnologiyalari orqali pedagogik tajriba almashish madaniyatini singdirish va hokazo.

Elektron o'qitish bo'yicha bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy faoliyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

-o'qitilayotgan fanning elektron o'quv-uslubiy majmuasini ishlab chiqish qobiliyati;

-interfaol, mul'timedia elektron ta'lim resurslarini yaratish va tayyorlaridan foydalanish uchun dasturiy vositalardan foydalana olish qobiliyati;

-o'quvchilari uchun tarmoq ta'lim shakllarini (telekommunikatsion loyihalar, viktorinalar, telekonferensiyalar, olimpiada va boshqalar) ishlab chiqish va o'tkazish qobiliyati;-kompyuter aloqasi vositalaridan foydalana olish qobiliyati. Elektron ta'limni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari tarmoq foydalanuvchilarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etishga asoslangan Hemis masofaviy ta'lim saytidan foydalanish bilan bog'liq.

Axborot faoliyatidagi kompetentlik shuningdek axborot texnologiyalarining salbiy oqibatlarini bartaraf etish qobiliyatida ifodalanadi (masalan, haqiqatdan yiroqlashish, kompyuterdan qo'rqish, muloqotning pasayishi, muloqot bo'yicha sherigining shaxsini hisobga olmaslik va uni xabarlar to'plamiga tenglashtirish hisobiga mehnatni noinson parvarlashtirish va boshqalar). Ta'limni modernizatsiyalash mazmunida bo'lajak o'qituvchi ish tayyorlash sifatining integral ko'rsatkichi sifatida kasbiy kompetentlikni tushunish kerak bo'lib, u muayyan bilimlar va ko'nikmalar majmui orqali belgilanmaydigan, balki insonning aniq bir vaziyatda egallangan bilimlar va tajribalarini amalga oshirish ko'nikmalarini egallaydi. O'qituvchining kasbiy mahorati o'z ichiga turli kompetentliklarni, jumladan axborot kompetentligini kiritadi. Zamonaviy sharoitlarda o'qituvchining axborot kompetentligi uning umuman kasbiy pedagogik kompetentligini belgilashi ma'lumdir. YE.I.Trofimova, o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'rganib, pedagogika mutaxassisligidagi bitiruvchiga talablar ro'yxatini quyidagi tashkil etuvchilarni kirituvchi axborot ko'nikmalari bilan to'ldirish zarur deb hisoblaydi:

-fanga oid – kompyuterning ishlash prinsiplarini, informatikaning asosiy tushunchalari va axborotga ishlov berish usullarini bilish;

-foydalanuvchilik — dasturiy ta'minotning asosiy ko'rinishlari bilan ishlash; -baholash – axborot muhitining turli manbalaridan axborotlarning

ishonchliligini baholash;

- pedagogik — axborot texnologiyalaridan o'quv jarayonida maqsadga muvofiq foydalanish.

Ta'kidlashimiz mumkinki, zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'zini o'zi o'qitish faoliyati motivatsiyasini kuchaytiradi, chunki bu ijodiy samarali kasbiy faoliyatning individual uslubini shakllantirish va rivojlantirishga, kasbiy mahoratni, kasbiy faoliyat va kompetensiya sifatlarini va professional introspeksiya qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'nikma hosil qiladi.

Agar o'qituvchilar maxsus axborot kompetentlikning yetarli darajasiga, ya'ni o'quv-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi kompetentlikka ega bo'lmasalar hamda sifatli dasturiy mahsulotlarni izlash va tanlashni amalga oshirishga, anik didaktik vazifalarni yechish uchun ulardan maqsadga muvofiq foydalanishga tayyor bo'lmasalar, o'qitishning yangi axborot texnologiyalari boshlang'ich ta'limda foydasiz bo'lishi tabiiy. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisining axborot kompetentligini ikki bloklarning umumiyligi ko'rinishida strukturaviy ifodalash mumkin: axborot kompetentlik "tayanch" komponentlari bloki va "maxsus" komponentlari bloki. O'qituvchining axborot kompetentligi — kasbiy dunyoqarash va mustaqil ta'limni kengaytirish

maqsadida axborot faoliyatining turli ko‘rinishlarini bajarish bilan bog‘lik ko‘nikmalarni kiritishi hamda mavjud ma‘lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va o‘zlashtirish, yangi bilimni hosil qilish va uni kasbiy hamjamiyatga yetkazish bilan bog‘lik. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi axborot kompetentligining tayanch komponentlari to‘g‘risida yuqorida ta’kidlanganlar umumta’lim maktabi bitiruvchisining axborot kompetentligining komponentli tarkibi bilan bevosita aloqadorligini anglatadi. Shuning uchun o‘qituvchining axborot kompetentligi tayanch komponentlarini tanlashga ko‘rsatma bo‘lib, o‘z mazmuniga ko‘ra muvofiqlik mezon hisoblangan mezon xizmat qilishi mumkin, ya’ni boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi axborot kompetentligining xar bir tayanch komponentining umumta’lim maktabi bitiruvchisining axborot kompetentligining mos komponentiga muvofiqligi va uni kasbiy pedagogik faoliyat kontekstida ko‘rib chiqish. Pedagogik tizimda yangi elementning paydo bo‘lishi, yangi axborot texnologiyalari ko‘p jihatdan uning funksiyalarini o‘zgartiradi va yangi pedagogik samaraga erishishga imkon beradi. O‘qitishning yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchining kasbiy imkoniyatlarini ahamiyatli oshiradi, uning pedagogik kompetentligining chegaralarini kengaytiradi va demak, uning kasbiy faoliyatining mahsulдорligini oshirishga, ya’ni ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. O‘qituvchining boshlang‘ich ta’lim o‘quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha faoliyati strukturasini modeliga muvofiq ravishda pedagogik ko‘ikmalar orqali ko‘rib chiqish ham juda e’tibot talab masalalardan biri hisoblanadi. Yukorida keltirilgandan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, axborot kompetentligi kompleksini ta’lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama foyda keltiradi. Ushbu texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng joriy etish xalq ta’limi muassasalari oldiga qo‘yilgan ko‘p muammolarni o‘z paytida hal etishga yordam beradi. Hozirda fanlarni axborot kommunikatsion vositalarining zamonaviy qurilmalaridan foydalanib o‘qitish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlaridan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari keng foydalanish orqali o‘z o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali yutuqlarga erishishi mumkin. Shu sababli ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash bosqichlaridayoq axborot kompetentligining talabalarda rivoj topishida ulkan hissa qo‘shish muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.Mo‘minov. Informatika. O‘quv qo‘llanma T.: ”Tafakkur bo‘stoni”, 2014.y
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi, Toshkent, 2016
3. Stuart Gray. Information Technology in a Global Society for the IB Diploma: Black and White Edition. ”Create Spyce Independent Publishing Platform”. Desember 20, 2011 y
4. Pardayev A., O‘rinboyev Z. Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyasi. o‘quv qo‘llanma. SamDCHTI tahtir-nashiriyot. 2024.
5. Ro‘ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. “Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi” / Metodik qo‘llanma –T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013.-115b.
6. Sayidahmedov N. “ Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”.-T.: Oliy pedagogika instituti, 2003.
7. Eshmirzaev, G. (2021). Talabalar kompetentligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Jizzax-2021
8. Eshmirzaev, G. (2021). Boshlang‘ich sinflarni o‘qitishda elektron darsliklarni o‘rni. Innovations in primary education, 2(ArxivNo 4).
9. A.Pardayev. THE CONCEPT OF STUDENTS' MEDIA COMPETENCE AND THE SCIENTIFIC BASIS OF ITS DEVELOPMENT. 2023 International Journal of Advance Scientific

Research (ISSN – 2750-1396) VOLUME 03 ISSUE 10 Pages: 155-160 SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5.478)(2022: 5.636) (2023: 6.741) OCLC – 1368736135

10. Ковшарова Т.В. Формирование медиаобразованности старшеклассников в экологоинформационном педагогическом пространстве урока. Диссертация ...кандид. пед. наук. – Иркутск, 2006. – 186 с.

11. Максимова Г.П. Медиавоспитание в высшей профессиональной школе. Ростов н/Д.: Изд-во Ростов. гос. пед. ун-та, 2006. 180 с.

12. Usanov M. M. Opportunities Use Of Cloud Technologies In The Educational Process //Electronic Journal Of Actual Problems Of Modern Science, Education And Training 2020.

13. Mustafayevich U. M. Innovative technologies as a factor of development professional competence students //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 7. – С. 199-203.

14. Усанов М. М. Таълимдаги булутли технологиялар //НамДУ илмий ахборотномаси-Научный вестник НамГУ. – 2020.

15. Mustafayevich U. M. Using of Cloud Technologies in the Process of Preparing Future Specialists for Professional Activity //International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)-2020.

16. G'afforova. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogic texnologiyalar. -T.: 2016

PEDAGOGIK TASHXISDA MILLIY TARBIYA QADRIYATLARINI QO‘LLASHNING METODIK ASOSLARI

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКЕ

METHODOLOGICAL BASES FOR APPLICATION OF NATIONAL VALUES OF EDUCATION IN PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS

Pulotov Abdurayim Murotovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonini samarali boshqarishda pedagogik tashxis usullarining o'rni, milliy ta'lim-tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari, o'zgarayotgan jamiyat talablariga mos ravishda o'quvchilarga kerakli bilim va malakalarni berish jarayonidagi muammolar to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ta'lim jarayoni, pedagogik tashxis, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается роль методов педагогической диагностики в эффективном управлении образовательным процессом, специфика отечественного образования, проблемы обеспечения обучающихся необходимыми знаниями и умениями в соответствии с требованиями меняющегося общества.

Ключевые слова: система образования, образовательный процесс, педагогическая диагностика, инновационные технологии.

Abstract. This article discusses the role of pedagogical diagnostic methods in the effective management of the educational process, the specific features of national education, and the problems in providing students with the necessary knowledge and skills in accordance with the requirements of a changing society.

Keywords: education system, educational process, pedagogical diagnosis, innovative technologies.

Pulotov A.M.,
Navoiy viloyati pedagogik
mahorat markazi Fanlarni
rivojlantirish bo'limi
boshlig'i, pedagogika fanlari
nomzodi, dotsent,
abdurayimp@mail.ru

Kirish. Pedagogik tashxis ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini baholash va ta'lim jarayonini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'limning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashdir. Milliy ta'lim-tarbiya tizimi o'zining an'anaviy qadriyatlari, madaniyati, til va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda, zamonaviy pedagogik usullar bilan uyg'unlashishi kerak. Bu maqolada pedagogik tashxis usullarining milliy ta'lim-tarbiyadagi o'rni va uning mavjud muammolari tahlil qilinadi.

Pedagogik tashxis - bu ta'lim jarayonida o'quvchining bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy rivojlanishini baholash va diagnostika qilishning ilmiy-uslubiy usulidir. Bu jarayon orqali o'qituvchi o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ta'limni yanada samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Milliy ta'lim tizimida pedagogik tashxis, o'quvchilarning o'ziga xos madaniy va milliy qadriyatlar asosida rivojlanishini ta'minlash uchun zarurdir.

Milliy ta'lim-tarbiyaning mohiyati har bir mamlakatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstiga bog'liqdir. O'zbekistonda ta'lim tizimi milliy qadriyatlar, an'analar va ijtimoiy ehtiyojlarga asoslanadi. Milliy ta'lim-tarbiya o'quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan axloqiy-etik qadriyatlarni ham o'rgatish vazifasini bajaradi. Bunday tizimda pedagogik tashxis o'quvchilarning milliy va global talablarga mos keladigan shaklda rivojlanishini ta'minlash uchun ishlatiladi [1].

Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchining bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini aniqlash uchun pedagogik tashxis usullari muhim ahamiyat kasb etadi, ammo ushbu usullarning muvaffaqiyatli qo'llanilishi o'quvchining shaxsiyati, tarbiyasi va ijtimoiy muhitini hisobga olish bilan bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, milliy ta'lim-tarbiya tamoyillari pedagogik tashxisga boyituvchi omil sifatida qaralishi zarur [5].

Pedagogik tashxis jarayonida milliy tarbiya qadriyatlaridan foydalanish nafaqat o'quvchi shaxsini chuqur anglash, balki ularning tarbiyaviy ehtiyojlarini to'g'ri belgilash imkonini beradi. Shunday ekan, har bir pedagog tashxis vositalarini tanlayotganda milliy merosni hisobga olgan holda harakat qilishi lozim. Shu tariqa, o'zligimizni saqlagan holda zamonaviy talablarga mos pedagogik faoliyat olib borish mumkin bo'ladi [6].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Pedagogika fani rivojlanishining hozirgi bosqichida o'qituvchilarda pedagogik tashxis qilish ko'nikmasini rivojlantirish muammosini hal qilish zarurati, birinchidan, malaka oshirish jarayonlari va uzluksiz kasbiy rivojlantirish sohasidagi tadqiqotlar asosida pedagogik tashxis qilish ko'nikmasini o'z ichiga olgan milliy ta'lim-tarbiyani tushunish zarurligiga olib keldi. Ikkinchidan, kasbiy rivojlantirish sohasida yosh o'qituvchilarni pedagogik tashxis qilish ko'nikmasini rivojlantirishning dolzarbligi malaka oshirish muassasalarining ushbu ko'nikmaning kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishiga qo'yadigan talablarini oshirishdan iborat. Pedagogik mahorat markazlarining asosiy talablari – o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi, tashqi ko'rinishi, natijalarga e'tibor, faol pedagogik pozitsiya, muloqot qobiliyatlari, harakatchanlik, raqamli texnologiyalarni bilish savodxonligi - bular uzluksiz kasbiy rivojlantirish davomida shakllanishi mumkin bo'lgan "asosiy" ko'nikmalardir [3].

Ta'lim-tarbiya tizimining rivojlanishida pedagogik tashxis usullaridan foydalanish bo'yicha xorijiy va respublikamizda olib borilgan bir qator ilmiy tadqiqot ishlarida pedagogik tashxisning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va uning samaradorligini oshirish masalalari ma'lum darajada nazariy jihatdan yoritilgan.

Respublikamizda pedagogik tashxis usullarini ilmiy asoslash masalalari bo'yicha Ziyoxo'jayev M, Azlarov T.[1], Safarova R.[7], Lutfullayev M., Zaripov K., mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlarida Venetskiy I.G.[4], Bestujev-Lada I.V., Brushlinskiy A.V.[3], xorijiy mamlakatlarda K.Klauer[6], K.Ingenkamp va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik tashxis milliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotchilar tomonidan pedagogik tashxis usullarining nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi, milliy ta'lim tizimiga integratsiyasi va mavjud muammolarni hal etish yo'llari bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirgan bo'lib, lekin o'qituvchilarni pedagogik tashxisga tayyorlash va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarurligi masalalari hal etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Pedagogik tashxis usullari, ta'lim jarayonining har bir bosqichida o'quvchilarning rivojlanishini doimiy ravishda kuzatib borishni ta'minlaydi. Bu usullar orqali o'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini, shuningdek, ularning ijtimoiy va axloqiy rivojlanishini aniqlaydilar [2]. Biroq, milliy ta'lim tizimida ba'zi muammolar mavjud bo'lib, ularning asosiylarini keltiramiz:

- o'qituvchining pedagogik tashxisga tayyorlanmaganligi;
- milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi farq;
- resurslar va infratuzilma yetishmasligi.

Milliy ta'lim tizimida pedagogik tashxisning samarali qo'llanilishi birinchidan, o'qituvchilarni pedagogik tashxisni qo'llashga tayyorlash uchun maxsus kurslar va treninglar tashkil etish, ikkinchidan, milliy ta'lim tizimining global standartlarga moslashishi uchun ta'lim dasturlariga muvofiq zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, uchinchidan, ta'lim tizimi resurslarini optimallashtirish, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, va raqamli-ta'lim vositalarini joriy etilishini talab etadi.

Pedagogik tashxisning raqamli-ta'lim komponenti quyidagilarni o'z ichiga oladi: pedagogik tashxis uchun asos, ya'ni pedagogik tashxis qilinadigan hodisalarning ob'ektiv ravishda mavjud aloqalari va rivojlanish tendentsiyalarini aks ettiruvchi bilim; ushbu bilim va pedagogik tashxis qilingan ob'ekt haqidagi joriy ma'lumotlar o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatlari; pedagogik tashxis qiluvchi sub'ektning ixtiyorida bo'lgan bilim (professional, psixologik, uslubiy) va turli xil sifat xususiyatlari bilan ajralib turadi: tanlanganlik, to'liqlik, xabardorlik, to'g'rilik.

Ushbu tadqiqot zamonaviy pedagogik ilm-fanning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan pedagogik tashxisni milliy ta'lim-tarbiya qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish zaruratidan kelib chiqib olib borildi. Tadqiqotning metodologik asoslari pedagogika va psixologiya fanlari yutuqlari, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, milliylikka asoslangan yondashuvlar va zamonaviy pedagogik diagnostika texnologiyalariga tayanadi.

Birinchidan, tadqiqot shaxsga yo'naltirilgan yondashuv doirasida olib borildi. Bu yondashuv o'quvchining o'ziga xos individual xususiyatlarini, uning qiziqishlari, ehtiyojlari, rivojlanishi va tarbiyaviy ko'rsatkichlarini chuqur o'rganishni nazarda tutadi. Shu sababli, pedagogik tashxisda faqat bilim darajasini emas, balki o'quvchining shaxsiy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanish holatini ham baholashga alohida e'tibor qaratildi.

Ikkinchidan, tadqiqotning metodologik tayanchi sifatida milliy-madaniy yondashuv tanlab olindi. Bu yondashuvga ko'ra, ta'lim-tarbiya jarayonida xalqimizning asrlar davomida shakllangan axloqiy-me'yoriy qarashlari, madaniy qadriyatlari, urf-odatlar va an'alarini hisobga olish pedagogik faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi. O'zbekistonning boy tarbiyaviy merosi, jumladan, ulug' mutafakkirlar (Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va boshqalar)ning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari, xalq maqollari, udumlari pedagogik tashxisda samarali mezonlar sifatida xizmat qilishi mumkin.

Uchinchidan, tadqiqotda integrativ (ya'ni, integratsiyalashgan) yondashuv muhim metodologik asoslardan biri sifatida qo'llanildi. Bu yondashuv orqali zamonaviy tashxis metodlari (test, portfel tahlili, refleksiya, diagnostik suhbat) an'anaviy tarbiya vositalari (axloqiy topshiriqlar, milliy urf-odatlardan olingan holatlar) bilan uyg'unlashtirildi. Bu holat o'quvchilar shaxsini yanada chuqurroq va ko'p qirrali baholash imkonini berdi.

Tadqiqotning metodologik asoslaridan yana biri konstruktivistik yondashuvga ko'ra, o'quvchilar bilimni tayyor holatda emas, balki o'z tajribalari va faol ishtiroki orqali hosil qiladi. Shu sababli, tashxis jarayonlarida o'quvchilarning shaxsiy mulohazalari, his-tuyg'ulari va axloqiy qarorlari tahlil etilib, ularning ichki dunyosi bilan milliy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlik o'rganildi.

Shuningdek, tadqiqotda tizimli yondashuv prinsiplariga muvofiq, pedagogik tashxis mustaqil, alohida jarayon sifatida emas, balki ta'limning barcha bosqichlari bilan bog'liq holda, o'zaro aloqador tarkibiy qismlar majmuasi sifatida tahlil qilindi.

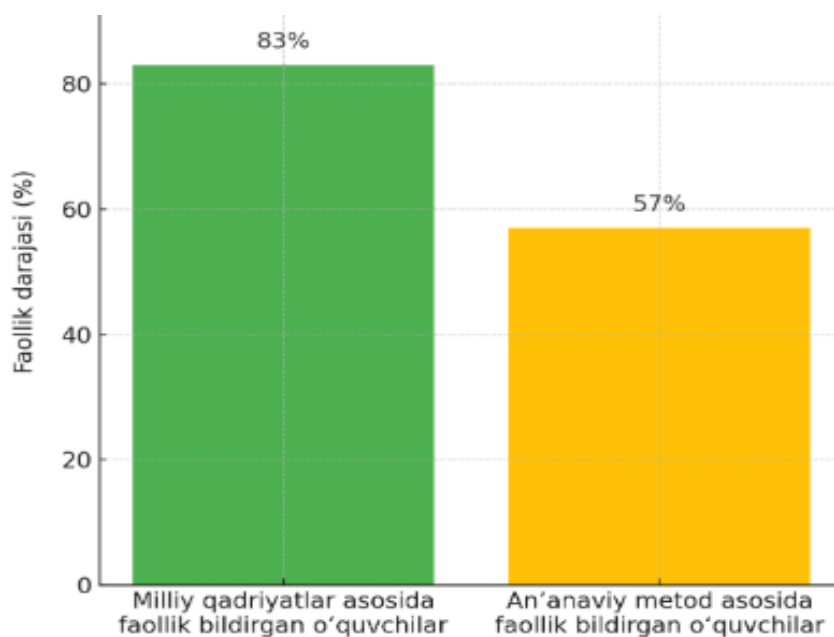
Natijada, tadqiqotning metodologik asoslari sifatida shaxsga yo'naltirilgan, milliy-madaniy, integrativ, konstruktivistik va tizimli yondashuvlar tanlab olindi va ular asosida pedagogik tashxisni

milliy ta'lim-tarbiya qadriyatlari bilan uyg'unlashtirishning nazariy-amaliy imkoniyatlari aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tadqiqot davomida olingan nazariy va amaliy ma'lumotlar statistik tahlil qilinib, pedagogik tashxis usullaridan foydalanishda milliy ta'lim-tarbiya qadriyatlarining qanday ahamiyat kasb etishi aniqlashtirildi. O'rganilgan ilmiy-pedagogik manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, mavjud tashxis tizimlarining asosiy e'tibori o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashga qaratilgan bo'lib, tarbiyaviy komponentlar yetarli darajada qamrab olinmagan. Shu bois, milliy qadriyatlar asosida tuzilgan tashxis mezonlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy zarurat sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma va suhbatlar natijalari o'qituvchilarning aksariyati pedagogik tashxisda milliy qadriyatlardan foydalanish tarafdori ekanligini ko'rsatdi. Biroq, ular bu borada amaliy vositalar va metodik tavsiyalarning yetishmasligini ta'kidlashdi.

Tajriba sinflarda milliy qadriyatlar asosida tuzilgan topshiriq va baholash vositalari joriy etilgach, o'quvchilarda ijtimoiy faollik, o'z fikrini erkin bayon qilish, muloqot madaniyati va axloqiy qaror qabul qilishga tayyorlik darajasi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Jumladan, milliy qadriyatlarga asoslangan metodlar joriy qilingan sinflarda o'quvchilar faolligi 83 foizga yetgan bo'lsa, an'anaviy metodlar qo'llanilgan sinflarda bu ko'rsatkich 57 foizni tashkil qildi (1-rasm). Bu esa milliy ta'lim-tarbiya asosidagi tashxis metodlarining samaradorligini amalda isbotlaydi.

1-rasm. Milliy qadriyatlarga asoslangan va an'anaviy metodlar bo'yicha o'quvchilar faolligi

Pedagogik tajriba-sinov natijalar esa o'quvchilarning milliy qadriyatlar bilan bog'liq topshiriqlarga nisbatan ko'proq qiziqish bildirganini ko'rsatdi va ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tashxis orqali ilmiy-metodik tahlil qilish imkoniyatini yaratadi [5].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Pedagogik tashxis usullari o'quvchilarning rivojlanishini doimiy ravishda nazorat qilish, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va ularning shaxsiy ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

pedagogik tashxisda milliy qadriyatlarining hisobga olinishi, o'quvchining shaxsiyati, axloqiy dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini tahlil qilish imkonini beradi;

Milliy ta'lim-tarbiya an'analari, ayniqsa halollik, hurmat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar asosida tuzilgan tashxis materiallari o'quvchilarning tarbiyaviy rivojlanishini baholashda ijobiy natijalar beradi;

tashxis usullarini milliylik ruhida moslashtirish - ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, madaniy mos va maqsadli tashkil etish imkonini yaratadi;

o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi ishonchli aloqa, milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan tashxis vositalari orqali mustahkamlanadi, bu esa ta'lim-tarbiya sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy tashxis texnologiyalari va milliy tarbiya yondashuvlari integratsiyasi orqali o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini samarali nazorat qilish, individual yondashuvni yo'lga qo'yish va tarbiyaviy ishlarni differensiallashtirish imkoniyati yaratiladi [7].

Tadqiqotning ilmiy natijalari asosidagi takliflar quyidagilardan iborat:

o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlariga asoslanib dars rejalarini shakllantirish;

diagnostik ma'lumotlar asosida to'g'ri pedagogik qaror qabul qilishga o'rganish;

tashxis natijalariga tayangan holda har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojiga mos dasturlar ishlab chiqish;

faqat bilim emas, balki ijtimoiy-emotsional, motivatsion va shaxsiy rivojlanish holatini baholovchi ko'rsatkichlarni qamrab olgan tizim yaratish;

har bir o'qituvchi tashxis qilishning turli metodlarini (test, suhbat, kuzatuv, portfoliolar) to'g'ri qo'llay olishi uchun **nazariy va amaliy ko'nikmalar beruvchi o'quv dasturlari** ishlab chiqilishi zarur;

o'quvchilarning qobiliyati va ehtiyojlarini inobatga olgan holda **qo'shimcha mashg'ulotlar** va **mentorlarcha yondashuvlar** orqali ta'lim samaradorligini oshirish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Азларов Т.Р. Информатика ва ҳисоблаш техникаси асослари курсини миллий мактабларда ўқитишни такомиллаштиришнинг методик тизими. – Дисс.пед.ф.н.ил.дар.ол.у-н ёзилган дисс.-Т. 1993.-150 б.

2. Бестужев-Лада И. В. Рабочая книга по прогнозированию [Текст] / И. В. Бестужев-Лада. – М.: Мысль, 1983. – 430 с.

3. Брушлинский, А. В. Мышление и прогнозирование (логико-психологический анализ) [Текст] / А. В. Брушлинский. – М.: Мысль, 2004. – 229 с.

4. Венецкий И.Г. Математико-статистический анализ контроля учебного процесса по математике в вузе с применением ЭВМ.-М.:НИИВШ. 1975.-63 с.

5. Зиёхўжаев М., Пулотов А.М. Ўқувчилар билим даражаларини прогноз қилишда Монте-Карло методи // Халқ таълими.-1998.-№5.-Б.76-77.

6. Klauer K.I. (Hg.) Hadbuch der. Pedagogischen Diagnostik. Dissel-dorf: Schwann, 1978.

7. Safarova R., Musayev U. va b. Umumiy o'rta ta'lim mazmunini modernizatsiyalashning didaktik parametrlari. –T.: Fan, 2008. 222 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TIZIMIDAGI
TARBIYALANUVCHILARINING QO'SHIQ KUYLASH KO'NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISH METODLARI

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПЕНИЯ У ВОСПИТАННИКОВ СИСТЕМЫ
ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

METHODS FOR DEVELOPING SINGING SKILLS IN CHILDREN WITHIN THE
PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

Qiyomov Nishon, Mamatova Marjonaoy

Qiyomov N.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari doktori,
professor

Mamatova M.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti,
Musiq ta'limi va san'at
yo'nalishi 1-bosqich
magistranti:

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta'lim tashkiloti tizimidagi tarbiyalanuvchilarining qo'shiq kuylash ko'nimalarini rivojlantirish metodlari to'g'risida so'z boradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolajonlarning qalblariga nafosat, musiqaga bo'lgan qiziqishlari, Ona Vatanga bo'lgan muhabbatini, go'zallikka intilib yashashi kabi tuyg'ularini musiqa kuylash mashg'ulotlari orqali idrok etib borishga undash asosiy maqsadlarimizdan biridir. Shuningdek, bolalarni milliy qadriyatlarimiz, xalq musiqa ijodi namunalari misolida tarbiyalash, ularda zaruriy bilim va ko'nikmalarini oshirish maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi musiqa rahbarlarining oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Maqola musiqa ta'limi sohasida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi va tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Musiqiy ta'lim, qo'shiq kuylash, ovozni sozlash, musiqiy mahorat, vokal-xor malakalari, bolajonlar ovozi, ijodiy tafakkur, repertuarlar, musiqiy qobiliyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы развития навыков пения у воспитанников системы дошкольного образования. Одной из основных целей музыкальных занятий в дошкольных образовательных учреждениях является побуждение детей к восприятию утонченности, интереса к музыке, любви к Родине и стремления к прекрасному через пение. Кроме того, важной задачей музыкальных руководителей в дошкольных учреждениях является воспитание детей на примерах национальных ценностей и образцов народного музыкального творчества, а также развитие у них необходимых знаний и навыков. Статья предназначена для педагогов и исследователей, работающих в сфере музыкального образования.

Ключевые слова: Музыкальное образование, пение, постановка голоса, музыкальное мастерство, вокально-хоровые навыки, детский голос, творческое мышление, репертуар, музыкальные способности.

Abstract. This article discusses methods for developing singing skills among children in the preschool education system. One of the primary goals of music classes in preschool educational institutions is to encourage children to embrace refinement, interest in music, love for their homeland, and a desire for beauty through singing. Additionally, an important task for music instructors in preschool institutions is to educate children based on national values

and examples of folk music creativity, while also enhancing their essential knowledge and skills. The article is intended for educators and researchers working in the field of music education.

Keywords: *Musical education, singing, voice training, musical mastery, vocal-choral skills, children's voice, creative thinking, repertoire, musical abilities.*

Kirish

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimda, hozirgi kunda bolajonlarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning musiqa mashg'ulotlariga bo'lgan ishtiyoqini oshirish hamda yosh avlodni ma'naviy jihatdan komil va yetuk inson bo'lib voyaga yetishishlari borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Ushbu jarayonlarda musiqa san'ati nafaqat bolajonlarning his-tuyg'ularini ifoda etish, balki estetik didini shakllantirish, o'z fikrini mukammal bayon etish, ritm va kuylar orqali dunyoni rang-barang va chuqurroq anglashlariga yordam beradi. Ayniqsa, milliy musiqa asarlari, xalq kuy-qo'shiqlarimiz kichkintoylarning qalblarida Vatanga bo'lgan muhabbat, milliy qadriyatlarimizga bo'lgan hurmat tuyg'ularini shakllantiribgina qolmay, ularni har tomonlama rivojlangan shaxs bo'lib ulg'ayishiga yordam beradi. Bolajonlarning yoshlariga mos bo'lgan musiqiy asarlar va qo'shiqlar esa ularda unutilmas taassurot qoldirish bilan birga, ularning ijodiy va ma'naviy dunyosini ham boyitadi.

Musiqa mashg'ulotlari ya'ni qo'shiq kuylash jarayonida bolalar hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradilar, hamda bolalar milliy va jahon musiqa merosi bilan tanishib, turli janrlardagi qo'shiqlarni eshitib ijro etishga ko'nikma hosil qiladilar. Shuningdek, qo'shiq kuylash bolajonlarning hissiy olamini boyitadi. Ular quvnoq va sho'x qo'shiqlarni kuylaganlarida kayfiyatlari ko'tariladi, sokin va lirika ohangdagi kuylarni kuylaganda esa his-tuyg'ularini chuqurroq anglashlari mumkin bo'ladi. Bunday tanlangan qo'shiqlar esa ularning ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turli uslublardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqiy mashg'ulotlar kichkintoylarda badiiy nafosat zavqini uyg'otadi, musiqaga qiziqishini o'stiradi. Musiqa mashg'ulotlarini ilmiy metodik jihatdan har tomonlama takomillashtirib, hozirgi zamon talabiga mos ravishda olib borish bugungi kunda bo'lajak musiqa rahbarlarining oldilariga qo'yilgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni musiqa mashg'ulotlarini o'tishga doir metodik tavsiyalar, mashg'ulotlarning reja namunalari, bog'chalarda o'tkaziladigan ertaliklar, bayramlar, tadbirlar ssenariylari batafsil yoritilgan ushbu o'quv qo'llanmalar asosida olib borilsa, oldimizga qo'yilgan maqsadga erishilgan hisoblanadi.

Ta'lim muassasalaridagi musiqa darslarida, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida bir guruh ya'ni jamoa bo'lib, qo'shiq kuylay olishning ahamiyati va o'rni hozirda juda beqiyosdir. Qo'shiqlarni kuylashda bolajonlarning tog'ri nafas olishlari, talaffuz va ovoz chiqarish qobiliyatlari yaxshilanadi. Ayniqsa, bir guruh bo'lib ya'ni jamoaviy kuylash ularni jipslashtirib, inoqlik, o'zaro hamkorlik qilishni, bir birlarini eshita olishlarini o'rgatadi.

Qo'shiq kuylashni samarali o'rgatish uchun bolalar va o'quvchilarning yosh toifalarini hisobga olgan holda turli xil o'qitish usullaridan foydalanish zarur.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'shiq kuylash bolalarning musiqiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi, bulardan vokal, eshitish qobiliyati, ritm tuyg'usi, badiiy mahorat, diksiya va boshqa ko'plab yo'nalishdagi qirralarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, musiqa darslarining oldiga qo'yilgan pedagogik maqsadi va vazifalarini amalga oshirish uchun eng avvalo, bolalarning musiqiy mahorati va qobiliyatlarini muntazam ravishda o'rganish va rivojlantirish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Farrux Nurullayev – "Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqiy tarbiya" (2022). Mazkur metodik qo'llanma 5111100 "Musiqa ta'limi" yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, «Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqiy tarbiya» fani dasturiga asoslangan holda tuzilgan. Unda

ajdodlarimizga munosib avlodni tarbiyalashda musiqaning ham munosib o'ri, bolani estetik tarbiyalashdek sharaflı ishni to'g'ri yo'lga qo'yish, musiqa – estetik tarbiya, demokratik jamiyat kishisini garmonik tarbiyalash yo'lida olib borilayotgan ulkan ishning tarkibiy qismi ekanligi haqida ilmiy ma'lumotlar va metodik tavsiyalar berilgan. Dildora Soipova – “Musika o'qitish nazariyasi va metodikasi” (2021). Ushbu o'quv qo'llanmada maktabgacha ta'lim muassasalari, umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi musiqa mashg'ulotlarini, darslarini tashkil etish masalalari, musiqa o'qitishning nazariy asoslari, xorijiy mamlakatlardagi musiqa o'qitish tizimi, sinfdan tashqari musiqiy tarbiyani tashkil etish shakl va yo'llari o'z ifodasini topgan. Nigora Najmetdinovanning – “Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarining o'ri” (2022) maqolada maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga musiqiy-estetik tarbiya berish borasida aniq vazifalarni qo'yadi: bolalarni tabiat go'zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish; estetik did va hissiyotni shakllantirish; hayotda go'zallik tushunchasini to'liqligicha anglashni o'rgatish; bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish; bolalarda go'zallikni o'z hayotlariga, o'z faoliyatlariga olib kirish. “Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga musiqiy ta'lim berish” (2021) Ushbu maqolada qo'shiq kuylash musiqa mashg'ulotining asosini tashkil etadi. Har bir qo'shiq ma'lum pedagogik maqsadlarni amalga oshirishi ko'zda tutib tanlanadi. Qo'shiq kuylash jarayonida bolaning fikrlash qobiliyati, nutqi, idroki o'sadi. Bolalar ovozi asrash tarbiyalashning zarur shartlaridan biri, qo'shiqlarni ularning yoshiga va ovoz diapazoniga qat'iy rioya etib tanlashdan iborat. “Musika mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi” (2021) maqolada esa musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi va maktabgacha ta'limning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat talablari haqida ma'lumotlar berilgan. Maktabgacha ta'lim jarayonida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi va zamonaviy konsepsiyalari yoritilgan. Abdullaeva G. “Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan musiqiy mashg'ulotlar” maqolalarida quyidagilarni tavsiya etib o'tganlar: Kitobda bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda qo'shiq kuylashga o'rgatish bosqichlari bayon qilingan va bolajonlarning tovush balandligi, nafas olish texnikasi, musiqiy eshituvini rivojlantirish usullari tavsiya etiladi. Xolboeva D. “Maktabgacha ta'limda musiqiy tarbiya” (2020) maqolalarida esa pedagogik metodlar, ayniqsa vizual, taktil, harakatli yondashuvlar orqali qo'shiq kuylashga o'rgatish yo'llari keltirilib, har bir yosh guruhiga mos repertuar tanlash muhimligi ta'kidlangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'shiq kuylash malakalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlarni aniqlash, tahlil qilish va ularni amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti - Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib borilayotgan musiqa mashg'ulotlari.

Tadqiqotning predmeti - Bolalarning qo'shiq kuylash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik usullar va vositalar.

Nazariy metodlar - Ilmiy-pedagogik va musiqiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali o'quv dasturlarni o'rganish.

Empirik metodlar - Kuzatuv va har xil so'rovnomalar (bolalar va pedagoglar uchun).

Interfaol yondashuv - Bolalarning faol ishtiroki, ijro tajribasi va musiqiy qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan usullar ishlab chiqiladi.

Eksperimental metodlar – Musika mashg'ulotlari davomida o'tkazilgan mashg'ulotlar, bayramlar, interaktiv usullar, o'yin texnologiyalari.

Tahlil va natijalar

Musika darslari boshqa darsliklardan juda farq qiladi va o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Bu xususiyatlarga quyidagilarni misol qilsak bo'ladi:

- musiqa mashg'ulotlarida musiqa savodxonligini oshirish va ijrochilikka doir bo'lgan bir necha faoliyat turlari (qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa savodi, bolalarning musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lib kuylash) kabilardan tashkil topadi;

- musiqa mashg'ulotlari bolalarning ruhiyatlariga, emotsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularni quvontiradi, ijodiy kechinmalarini hosil qilib, ma'naviy ozuqa beradi.

Musiqa rahbarining oldiga qo'ygan vazifalaridan biri bu bolajonlar uchun qo'shiqlarni quyidagi talablarga muvofiq tanlashdir:

- tarbiyaviy ahamiyati, musiqiy tuzilishi va xarakteri;

- qo'shiq matnini yodlay olish qulayligi, badiiy mahorat va bolalarning lug'aviy va so'zlarga mosligi;

- bolalarning ovozigina mos ohang xarakteri, intonatsiyaning ifodaliligi, o'lchami, tessiturasini va ohang diapazoni;

- qo'shiqning fortepiano cholg'u asboblari jo'rli: bolalarning yoshlariga mos keladigan badiiy xususiyatlar va ifodalilik;

- qo'shiqning shakli, necha jumla va qismdan iboratligi (bir qismli, ikki qismli yoki ko'p qismli), xorning ya'ni jamoaviylikning mavjudligi.

Qo'shiqlarni ijro etishdan oldin albatta ovoz qizdirish mashqlari, nutqning ravonligi, intonatsiya, diksiya va artikulyatsiyani rivojlantirish muhim sanalanadi. Aniq, chiroyli va ifodali qo'shiq aytish uchun avvalambor eshita olishni (musiqiy slux) ni turli xil mashqlar orqali rivojlantirish muhimdir. Bunday holda turli xil usullardan foydalanish ham mumkin:

- vokaliz qo'shiqlar orqali ovoz qizdirish;

- notalarni o'qib kuylash;

- solfedjio darslari va eshitish mashqlari;

- kuylarni bir marta eshitib takrorlay olish bilan.

Bolalarning kuylash ko'nikmalarini shakllantirishda ham quyidagi bosqichlarni qo'llash kerakli va foydalidir, bular:

- Tinglash hamda idrok qilish: Bolalar avvalo qo'shiqni tinglab, uning ohangini va ritmini his qilishlari kerak. Bu bosqichda musiqani chuqur idrok etish uchun quvnoq muhit yaratish, o'z-o'zini nazorat qilish, ovoz me'yorini va eshitishni uyg'unlashtira bilish qobiliyatini tarbiyalash zarur.

- Takrorlash va mustahkamlash: Qo'shiqni bir necha bor takrorlash orqali bolalar uni yod oladi va mustahkamlaydi. Bu bosqichda pedagog materialni qayta-qayta mustahkamlaydi, natijada bolalarning bosh miya qobig'ida qo'zg'alish (uyg'onish) kontsentratsiyasi kuchayadi.

- Ko'rsatma va namunalar: Pedagog tomonidan qo'shiq yoki musiqiy ritmik harakatlarni ko'rsatish va bolalarga bajartirish orqali o'rgatish samarali bo'ladi.

- Savol-javob orqali suhbat: Bolalar bilan savol-javob orqali suhbatlashish, ularning fikrini eshitish va tushunish, musiqani chuqurroq idrok etishga yordam beradi.

- Obrazli va poetik nutq: Qo'shiq matnini obrazli va poetik nutq bilan boyitish, bolalarning tasavvurini rivojlantiradi va qo'shiqni chuqurroq anglashlariga yordam beradi.

- Harakatlar bilan uyg'unlashtirish: Qo'shiq aytish jarayonida turli xil mashqlar va harakatlar bajarish, bolalarning musiqiy-ritmik hislarini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar yorqin va quvnoq ranglarni xush ko'radilar, ularda bu orqali quvnoqlik hissiyotlari rivojlanib boradi. O'quv materiali murakkabligiga ko'ra xilma - xildir: ko'proq aqliy faoliyatni, diqqatni talab qiladigan vazifalarni mashg'ulotlar boshida berish kerak. Kuylashdan oldin murakkab jismoniy mashqlarni berish mumkin emas, chunki bunday mashqlar bolalarni nafas olishlarini qiyinlashtiradi.

Amaliyotga qaraganda faoliyat turlarini quyidagicha berish maqsadga muvofiq.

Mashg'ulot boshida kichik musiqiy - ritmik mashqlar, turli xil raqs elementlari ham bo'lishi mumkin. Bunday harakatlar bolalar diqqatini bir joyga jamlaydi. Ritmik mashqlardan so'ng bolalar stulclariga o'tiradilar va musiqa tinglaydilar. Keyin esa qo'shiq kuylashga o'tadilar. Bolalar bir mashq davomida 2 - 3 ta qo'shiq kuylashadi. Masalan, onajonim, Vatanjonim Vatanim, raqs, qo'shiq jarayonida musiqa savodidan xabardor bo'ladilar. Bunday mashg'ulotlar "mavzuli mashg'ulotlar" ya'ni anniq bir mavzuda o'tkazilayotgan mashg'ulotlar deyiladi.

Musiqa mashg'ulotlarida qo'shiq kuylashdan oldin bajariladigan mashqlardan biri nafas olishdir. To'g'ri nafas olish va talaffuz qilish kuylashning muhim jihatlardan biridir. Bolalarni to'g'ri nafas olishga, avval «gulni hidlab», so'ng kuylay boshlashga, o'tirgan yoki turgan holatda to'g'ri kuylashga o'rgatish zarurdir.

Qo'shiq kuylash jarayoni bolajonlarning tog'ri nafas olish, talaffuz va ovoz chiqarish qobiliyatlarini yaxshilaydi. Ayniqsa, jamoaviy ya'ni guruh bo'lib kuylash ularni jipslashtirib, o'zaro do'stlik va hamkorlik qilishni, bir birlarini eshita olishlarini o'rgatadi. Shuningdek, musiqa mashg'ulotlarida bolalar milliy va jahon musiqa merosi bilan tanishib, turli janrlardagi qo'shiqlarni eshitib ijro etadilar. Shuningdek, qo'shiq kuylash bolalarning hissiy olamini boyitadi. Ular quvnoq qo'shiqlarni kuylaganda kayfiyatlari ko'tariladi, sokin va lirika ohangdagi kuylarni kuylaganda esa his-tuyg'ularini chuqurroq anglashi mumkin bo'ladi. Bu esa ularning ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Musiqa mashg'ulotlarini o'tkazish davomida musiqa o'qituvchisi avvalambor bolalarning yoshi va qiziqishlarini hisobga olishi kerak. Masalan: Ular qanday qo'shiqlarni tinglaydilar, aynan qaysi san'atkorning qo'shiqlarini yaxshi ko'radilar, ularning sevimli qo'shiqlari qaysilar va hokazo. Mashg'ulotlarning tuzilishi o'quv materialining mazmuniga asoslanishi kerak. Asarlarning tarbiyaviy ahamiyati, badiiy saviyasi, yoshiga mosligini hisobga olish o'qituvchi uchun muhimdir. Musiqa mashg'ulotlarida bolalar olamni, hayotni, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali ko'rib idrok etib borishadi. Bog'chalarda musiqiy tarbiya ishlari badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy tarzda bog'langan holda olib boriladi. Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan musiqa mashg'uloti bolajonlarda badiiy-estetik zavq uyg'otadi, ularning his-tuyg'ularini shakllantiradi, ijodiy fikrlash qobiliyati va nutqini o'stiradi. Bundan tashqari musiqiy o'yinlar va raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini shakllantirib, qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Bu bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy ta'lim, tarbiyaviy ishlar yosh avlodda oliyjanob fazilatlarini bog'cha yoshidan rivojlantirishda nafosat tarbiyasining asosiy qismi bo'lib hisoblanadi. "Musiqa rahbari tomonidan yaxshi tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalarni barkamol inson bo'lib yetishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Bu ishda bolalar bog'chasi pedagogik jamoasining ishtiroki va faolligi juda muhimdir"⁹.

Kichikintoylarning musiqiy tayyorgarligi, o'quvi va qobiliyatini aniqlash quyidagi faoliyatlardan iborat:

- musiqiy o'quvi (musiqiy tovushlarning balandligi va pastligini his etish qobiliyati);
- tembr o'quvi (musiqiy tovushlarni bir-biridan farqlash);
- ritm tuyg'usi (musiqaga mos harakatlarni bajarish, qadam tashlab yurish, qarsak chalib musiqani xotirada saqlab qolish, musiqani his qilish va ifodalash).

⁹ G. Sharipova, SH. Yakubova. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasidan.

Musika darslarining oldiga qo'yilgan har qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirish, eng avvalo, musiqa o'qituvchisining pedagogik va uslubiy tayyorgarligiga bog'liq. Musika darslari boshqa darsliklardan juda farq qiladi va o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Bu xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- musiqa mashg'ulotlarida musiqa savodxonligi va ijrochilikka doir bo'lgan bir necha faoliyat turlari (qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa savodi, bolalarning musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lish) kabilardan tashkil topadi;
- musiqa mashg'ulotlari bolalarning ruhiyatiga, emotsiyasiga faol ta'sir ko'rsatib, ularni quvontiradi, ijodiy kechinmalar hosil qilib, ma'naviy ozuqa beradi.

Qo'shiq aytishni o'rganish har bir shaxsga kompleks yondashuvni, jumladan nafas olish mashqlarini, quloqni rivojlantirishni, diksiya ustida ishlashni, diapazonni va hissiy ekspressivlikni talab qiladi. To'g'ri tanlangan usullar o'quvchilarga vokal san'ati asoslarini o'zlashtirishga va ularning imkoniyatlarini ochishga yordam beradi. Bunda o'qituvchining roli katta rol o'ynaydi. O'qituvchi bilishi kerak bo'lgan vazifalar quyidagilardan iborat:

- har bir bolajonlar ovozi individual xususiyatlarini hisobga olish;
- qo'shiq aytishga qiziqishni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;
- to'g'ri nafas olish va ovozni to'g'ri chiqarishni nazorat qilish;
- hissiy ekspressivlikni rivojlantirish (Hissiy ekspressivlik — bu insonning o'z his-tuyg'ularini tashqi ko'rinishlar orqali (mimika, ovoz ohangi, tana harakati, ko'z qarashi va h.k.) aniq va kuchli ifodalash qobiliyatidir. Bu atama, ayniqsa, psixologiya, san'at (ayniqsa teatr, musiqa, adabiyot) va kommunikatsiya sohalarida qo'llaniladi).
- ritmik mashqlar bajarish (Qo'shiq kuylash bilan birga ritmik mashqlar ham bajariladi. Masalan, qo'shiq aytib turgan holda chapak chalish yoki doira usulida harakat qilish ritm sezgisini rivojlantiradi).
- eshitish qobiliyatini rivojlantirish (Musiqiy mashg'ulotlar davomida bolalar turli notalar, ohanglar va ritmlarni ajratishni o'rganadilar. Bu ularning eshitish sezgiriligini oshirish bilan birga, diqqatni jamlash va eslab qolish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi).
- jamoaviy bolalar bilan guruhda ishlash va ijtimoiy ko'nikmalar (Jamoaviy ravishda qo'shiq kuylash bolalarni o'zaro uyg'unlikda harakat qilishga o'rgatadi. Xor ijrosi vaqtida har bir bola boshqa yonidagi ishtirokchilar bilan hamohang bo'lishi, bir-birining ovozi eshitishi va ritmni saqlashi kerak. Bu esa ularni muloqotga ochiq, jamoa bilan ishlashga qodir shaxs sifatida tarbiyalaydi).

Bolalar bilan qo'shiq kuylash mashg'ulotlarini tashkil etishda musiqiy pedagog ijodkorlik va bolalarga xos yondashuvusullarini namoyon qilishi zarur. Dastlab, o'qituvchi bolalarni yangi qo'shiqlar bilan tanishtirib, ularni muloyim va yoqimli ohangda, ifodali tarzda ijro etadi. Bu orqali bolalarda musiqa va matnga nisbatan qiziqishlari uyg'onadi. Shuningdek, pedagog imo-ishora, jest va qiziqarli uslublar yordamida o'z fikrlarini bolalarga aniq va tushunarli yetkaza olishi kerak. Shu tarzda bolalar qo'shiq so'zlarini yod olishlari osonlashadi. Bundan tashqari, mashg'ulotlar davomida turli xil musiqiy harakatlar, ritmik topshiriqlar va tasviriy vositalardan foydalaniladi. Bolalar qo'shiq mazmunini tushunib yetgach, uni bosqichma-bosqich o'rganishga kirishadilar. Biroq, qo'shiq kuylashdan avval, bolalarning ovozi tayyorlash uchun maxsus vokal mashqlarni bajarish muhim hisoblanadi. Kichik yoshdagi bolalarda musiqa darslariga bo'lgan qiziqishni saqlab qolish va ularni charchatmaslik maqsadida qo'shiq o'rgatish metodikasida muntazam ravishda turli usullar va shakllardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mashg'ulotlar davomida bolalar stullariga suyanib o'tirgan holda qo'shiq kuylashlari mumkin, bu esa ularning tana holatini, qomatlarini to'g'ri saqlashlariga va o'zlarining jismoniy holatlarini nazorat qilishlariga imkon yaratadi. Ijro chog'ida bolalarning qo'llarini tizzalariga qo'yishlari ularni tartib-intizomga o'rgatadi va ovoz chiqarish texnikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiqning mazmuni bilan bog'liq musiqiy va ritmik harakatlarni bajarish bolalarning nafas olish faoliyati, ko'krak qafasining kengayishi va umumiy jismoniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Yengil

aytiladigan va ijrosi sodda bo'lgan qo'shiqlar bolalarning e'tiborini oson jalb qiladi hamda ularning emotsional holatiga mos tushadi. Musiqiy ta'lim jarayonida inson ovozi asosiy va eng qulay vosita bo'lib, u qo'shiqni tezda o'rgatish va birgalikda ijro etish imkonini beradi. Bolalarda vokal va xor madaniyatini shakllantirish uchun turli xil ovoz chiqarish mashqlaridan foydalanish zarur. Aynan ushbu mashqlar orqali bolalarda bir-birini eshitish, ovozini boshqalar bilan muvofiqlashtirish kabi muhim musiqiy ko'nikmalar rivojlanadi. Mashqlar yoki kuylash jarayonida bolalarga nafas olish va chiqarishni o'qituvchining qo'l ishoralari asosida bir vaqtning o'zida boshlash va tugatishni o'rgatish lozim. Qo'shiqlarni baland ovozda emas, balki mayin, yoqimli va ifodali tarzda kuylashga alohida e'tibor berilishi zarur. Shu yo'sinda chiroyli, musiqiy jihatdan boy va hissiyotlarga boy qo'shiqlar hosil bo'ladi. Yengil aytiladigan va ijrosi sodda bo'lgan qo'shiqlar bolalarning e'tiborini oson jalb qiladi hamda ularning emotsional holatiga mos tushadi. Musiqiy ta'lim jarayonida inson ovozi asosiy va eng qulay vosita bo'lib, u qo'shiqni tezda o'rgatish va birgalikda ijro etish imkonini beradi.

O'zbek xalqining boy madaniy merosini yosh avlod qalbiga singdirish uchun bolalarga yalla, lapar, alla kabi xalq qo'shiqlari hamda terma qo'shiqlarning milliy musiqiy-ritmik harakatlari bilan ta'lim berishni e'tibordan chetda qoldirmasligimiz zarur. Bu meros bolalarning ruhida milliy g'urur, ma'naviy uyg'unlik va estetik didni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shu yo'l orqali biz ularning qalbida Vatan, xalq va madaniyatga muhabbatni yoshligidan shakllantiramiz.

Ushbu metodik yondashuvlar orqali bolajonlarda quyidagi natijalarga erishiladi:

1. Musiqani chuqur idrok etish: Bolalar musiqani chuqurroq his qilishni o'rganadilar, bu esa ularning musiqiy savodxonligini oshiradi.
2. Ifodali kuylash: Bolalar qo'shiqni ifodali tarzda kuylashni o'rganadilar, bu esa ularning hissiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
3. Jamoaviy ijro: Bolalar jamoa bo'lib kuylashni o'rganadilar, bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.
4. Nutq va talaffuzning rivojlanishi: Qo'shiq aytish orqali bolalarning nutqi va talaffuzi rivojlanadi, bu esa ularning umumiy kommunikativ ko'nikmalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi tarbiyalanuvchilarning qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirishda o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish, zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish hamda to'g'ri nafas olish va aniq talaffuzga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'shiq kuylash maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nafaqat estetik zavq bag'ishlovchi faoliyat, balki ularning nutqiy rivojlanishi, to'g'ri nafas olish ko'nikmalari, ijodiy fikrlash qobiliyati hamda jamoadagi muvofiqlikni shakllantiruvchi muhim tarbiyaviy jarayon hisoblanadi. Musiqa rahbari kichkintoylarga qo'shiq o'rgatish jarayonida o'zining kasbiy bilimlari, metodik yondashuvlari va pedagogik mahoratini samarali qo'llashi lozim. O'quv mashg'ulotlari davomida bolalarning yoshlariga mos repertuarni tanlash, kuy va matn mazmunining mosligini ta'minlash, ovoz diapazoniga mos kuylash hamda nafas olishni to'g'ri taqsimlash kabi jihatlar alohida e'tibor talab qiladi. Mazkur uslubiy yondashuvlar bolalarda nafaqat musiqiy eshitish va estetik didni, balki nutqiy faoliyatni, obrazli tafakkurni hamda emotsional sezgirlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tarzda bolalarning musiqiy didi shakllanadi, ularning emotsional sezgirligi, og'zaki nutqi, ijtimoiy muomala madaniyati va shaxsiy rivojlanish jarayoni ham tizimli ravishda takomillashadi. Musiqa orqali ta'sirchan tarbiyaviy vosita sifatida har tomonlama barkamol shaxs tarbiyalashga yo'naltirilgan samarali shart-sharoitlar yaratiladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. B. Boltayev, J. A. Xodjayev. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa tarbiyasi. Darslik. - Samarqand: SamDU nashriyoti.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. -Toshkent, 2008y
3. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish. Metodik qo'llanma. Toshkent, 2004.
4. G. Sharipova, SH. Yakubova. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasi o'quv qo'llanmasidan.
5. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish" – M.S. Muxitdinova tomonidan yozilgan ushbu ishda musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.
6. "Musiqa savodi, metodikasi va ritmika" – Nafisa Yusupova tomonidan yozilgan ushbu qo'llanmada bolalarning musiqa savodi, metodikasi va ritmikaning asosiy masalalari yoritilgan.
7. Maktabgacha ta'lim muassasalarining musiqa darsliklari.
8. Abdullaeva G. "Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan musiqiy mashg'ulotlar".
9. Farrux Nurullayev – "Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqiy tarbiya" (2022).
10. Dildora Soipova – "Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi" (2021).
11. Nigora Najmetdinovaning – "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarining o'rni" (2022).
12. "Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga musiqiy ta'lim berish" (2021)
13. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni turli xil musiqa faoliyatlariga o'rgatish yo'llari" – G. Radjabova.
14. Xolboeva D. "Maktabgacha ta'limda musiqiy tarbiya" (2020)
15. "MUSIQA O'QITISH NAZARIYASI METODIKASI VA MAKTAB REPERTUARI" – G. M. Sharipova, D. F. Asamova, Z. L. Xodjayeva. Toshkent-2014
16. [www. ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz).

4- SINIF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDAGI UYGA VAZIFALARNING TAHLILI VA ULARNI TASHKIL ETISH YUZASIDAN AMALIY TAVSIYALAR

АНАЛИЗ ЗАДАНИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ИХ ОРГАНИЗАЦИИ В УЧЕБНИКЕ ПО ГРАМОТНОСТИ ЧТЕНИЯ 4 КЛАССА

ANALYSIS OF HOMEWORK IN THE 4TH GRADE READING LITERACY TEXTBOOK AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS FOR THEIR ORGANIZATION

Qoraboyev Husniddin Kamolovich

Annotasiya. Zamonaviy boshlang‘ich ta‘limning vazifasi o‘quvchini har tomonlama kamol toptirishdan iborat. Mazkur mavfani amalga oshirishda o‘qish savodxonligi darslari ham keng didaktik imkoniyatga ega. O‘qish savodxonligi darslarida nafaqat dars vaqtida balki darsdan tashqari uyga vazifalarni bajarishda ham namoyon bo‘ladi. Bolaning uy vazifasini samarali bajarishi ko‘p jihatdan uygavazifalarni o‘qituvchining to‘g‘ri tashkil etishiga ham bog‘liq. Ushbu maqolada 4- sinf O‘qish savodxonligi darslarida uyga vazihalarning tahlili va uni tashkil etish yuzasidan amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, uyga vazifa, kreativ fikrlash, kompetentlik, metodik tavsiya, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, natija.

Аннотация. Задача современного начального образования – всестороннее воспитание учащегося. Уроки грамотности чтения также имеют широкий дидактический потенциал в реализации этого видения. Грамотность чтения проявляется в классе, не только во время уроков, но и при выполнении домашних заданий вне класса. Способность ребенка эффективно выполнять домашнее задание также во многом зависит от правильной организации домашнего задания учителем. В данной статье приведены практические рекомендации по анализу домашних визитов и их организации на уроках читательской грамотности в 4 классе.

Ключевые слова: начальное образование, домашнее задание, творческое мышление, компетентность, методические рекомендации, критическое мышление, сотрудничество, результат.

Abstract. The task of modern primary education is the comprehensive education of the student. Reading literacy lessons also have a wide didactic potential in realizing this vision. Reading literacy is manifested in the classroom, not only during lessons, but also when doing homework outside the classroom. The child's ability to effectively do homework also largely depends on the correct organization of homework by the teacher. This article provides practical recommendations for the analysis of home visits and their organization in reading literacy lessons in the 4th grade.

Keywords: primary education, homework, creative thinking, competence, methodological recommendations, critical thinking, collaboration, result.

Qoraboyev H.K.,
Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek
tili va adabiyoti universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
qoraboyevhusniddin2@gmail.com

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlarida davlat siyosatidagi ustuvor vazifalardan biri ta'lim sohasi ekanligi e'tirof etildi. Ta'lim sohasida esa har tomonlama kamol topgan barkamol avlodni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Barkamol avlod tarbiyasi tizimli ishlarni olib borishni ta'lab etadi. Bu ishlarning poydevori esa boshlang'ich ta'limdan boshlanadi. O'quvchilarda boshlang'ich ta'lim jarayonida XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishda O'qish savodxonligi darslari ham katta imkoniyatga ega.

O'qish savodxonligi darsligida berilgan hikoya, she'riy asarlar, ertak, rivoyat, masal va boshqa janrdagi asarlarni o'qitish, dars jarayonida turli metodik ishlarni tashkil qilish va o'tkazish o'quvchilarda mustaqil faoliyatini yo'lga qo'yishda, 4 K ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar mustaqil faoliyatini yo'lga qo'yishning asosiy omillaridan biri uyga vazifalardir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirib borib mustaqil hayotga tayyorlashda uy vazifalarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish ahamiyatlidir. O'qish bo'yicha uyga vazifa berish va ushbu vazifaning qay tarzda, qay darajada bajarilganini so'rab, nazorat qilish ona tili va o'qish savodxonligi darslarining tarkibiy qismlari sirasiga kiradi. Uyga vazifa berish o'ziga xos ta'lim mazmuni bilan, uy vazifasini so'rash o'tilganlarni takrorlash, mustahkamlash va nazorat bilan bog'liq bo'lib, shunga monand maqsad va vazifalarga ega. Uyga vazifa berish zaruriyati shunda namoyon bo'ladiki, darsda hamma o'quvchilarning jo'rlikda o'qitishni hisobga olmaganda ovoz chiqarib o'qishlarini tashkil etishning iloji yo'q. Bolalarning uyda o'qishlari ana shu bo'shliqning o'rnini to'ldiradi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslari samaradorligini oshirish uning mazmunini takomillashtirishda muhim o'rin tutadigan tadbirlar – uy vazifasini muayyan mutanosiblikda belgilash, o'quvchilarga tushuntirish, so'rash va baholash bilan bog'liq dars bosqichlarini to'g'ri tashkil etish muammolari bo'yicha K.Qosimova, S.Matchonov, N.Bekniyozova, H.Bakiyeva, Sh.Sariyev; Q.Yo'ldoshev, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova, M.To'ychiyeva kabi metodist olimlar tomonidan turli nuqtayi nazardan tadqiq qilingan.

Q.Husanboyeva adabiyot darslarining odatdagi qurilishini isloh qilish haqida gapirib, shunday deydi "Shundan (kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirishdan – izoh bizniki) kelib chiqib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsning uy vazifasini so'rash, uni mustahkamlash, yangi darsni tushuntirish va uni mustahkamlash, uy vazifasi berish tizimidan voz kechilgan. Ayni holat adabiyot o'qitish jarayonga ham yangicha yondashuvni taqozo etib, muallimlarni o'quvchilar faolligini oshiradigan saboq turlaridan foydalanishga undamoqda".[3.,10-b.]

4-sinf darsligiga yozilgan metodik qo'llanmada ta'kidlanishicha, "O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi".[2, 4-b. Bular, albatta, asosiy strategik maqsadlar. Ayni paytda quyidagi qo'shimcha strategik maqsadlar ham mavjud: o'quvchilarning mustaqil o'quv-biluv faoliyatini shakllantirish, ijodiy faolligini oshirish, bilimlarni puxta egallashga odatlantirish. Boshlang'ich sinflarda o'quvchi intensiv rivojlanadi. Darsda boshlangan ishning qiyomiga yetmagan jihatini uyda davom ettirishga odatlanish bolaning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa,

o'quvchida o'z dunyoqarashini kengaytirishga ichki ehtiyojni uyg'otish, ma'naviy kamoloti yo'lida o'zining ishtirokini ta'minlash; uni matn ustida olib boriladigan ishlar orqali bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish, bunda mustaqil ishlash usullarini egallash sari yo'naltirish katta ahamiyat kasb etadi. Agar o'quvchi bilim olishga qiziqsa, u maktabdagi o'quv fanlarini jiddiy o'rganadi. Buning uchun bilim olish o'quvchining ichki tabiiy ehtiyojiga aylanishi kerak. Ehtiyoj insondagi har qanday qobiliyat namoyon bo'lishining zarur sharti hisoblanadi. Shundagina yuqoridagi tadbirlar ta'lim amaliyotida o'z samarasini beradi, o'quvchini ma'naviy barkamollik sari yo'naltiradi.

Zero, "Ona tili o'qitish metodikasi" darsligida izohlanganidek, "Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi".[4,67-b.]

Q.Husanboyeva, R.Niyoymetovlarning "Adabiyot o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida "Bilimlarni o'zlashtirishda bolalar mehnati, bu yo'lida ularning erkinligi muhim. O'quvchini mehnat qilishga majbur etish, unga mehnat qilib bilim olishdan zavq olish mumkinligini, mehnatning ehtiyojga aylanishini anglatish tarbiyashunoslik maqsadining asosidir. Qay yoshdagi bola qanday qiyinchiliklarni yengib o'ta olishi mumkinligini, mehnatning qanaqasi osonu qaysisi azobli ekanini aniqlab olmoq o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir",[1,178-b.] deb alohida ta'kidlanadi.

Bu borada uy vazifalari o'quvchilarning o'qish fani yuzasidan o'tilayotgan yoki o'tilgan darslar mobaynida olgan bilimlari, hosil qilina boshlagan ko'nikma va malakalarini yanada mustahkamlash (bilimni ko'nikmaga, ko'nikmani malakaga yaqinlashtirish), talab darajasiga yetkazish uchun xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

O'zbekistondagi boshlang'ich ta'lim jarayoni ham faol transformatsiya jarayonidan o'tgan. Bu jarayon metodika sohasidagi tadqiqotlarda, darsliklar, ta'lim dasturlari hamda infratuzilmaning modernizatsiyasi, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Erishilgan yutuqlarga qaramay, ta'lim tizimi bir qator jiddiy muammolar bilan yuzma-yuz, ular qatorga ular qatorida metodik ilmida boshlang'ich ta'limda uyga vazifalar ustida ishlanmaganligini ham ta'kidlashimiz mumkin. Boshlang'ich sinflrda uyga vazifalar ustida ishlash, ularni to'g'ri tashkil etish masalalarining tadqiqi mavzumizning metodologik asoslarini ifodalaydi..

Tahlil va natijalar

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi fani 1- sinfda 68- soat, 2- sinfda 102 soat, 3- sinfda 102 soat, 4- sinfda 102 soat bo'lib jami 1-4- sinflarda 374 soatni tashkil etadi.

O'qish savodxonligi fanida berilgan matn osti savollari tahlil qilinib oltita turga ajratilgan:

1. Oddiy savollar
2. Aniqlashtiruvchisavollar
3. Tushuntiruvchi savollar
4. Ijodiy savollar
5. Baholovchi savollar
6. Amaliy savollar

Boshlang'ich sinflarda 2023- o'quv yilidan boshlab O'qish savodxonlifgi darsligi o'qitila boshlandi. Darslik har bir sinf bo'yicha har chorakka bitta qismdan to'rt qismni tashkil etadi.

1. Rivoyat bilan bog'liq uyga vazifalar: 6-bet "Yerga chizilgan rasm" rivoyatini qayta hikoya qilish vazifasi berilgan.

2. She'rni ifodali o'qish bilan bog'liq uyga vazifalar: 10-bet Miltiqboy Xonnazarovning "Sohibqiron bobom mening" she'rini ifodali o'qing. She'r matnidan foydalanib, hikoya tuzing va unga sarlavha qo'ying kabi vazifalar berilgan.

3. Asar bilan bog'liq uyga vazifalar: 13-bet G'iyos Komilovning "Sirli sandiq" asarini o'qing. Sirli sandiqqa nima yashiringani haqida ma'lumotlar bilan asarni davom ettiring vazifasi berilgan.

4. Hikoya bilan ishlashga oid uyga vazifalar: 16-betda Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar" hikoyasini o'qing va shaxsini o'zgartirib qayta hikoya qiling. 39-betda Mahmud Murodovning "Maydondagi bolalar" hikoyasini o'qing va shaxsini o'zgartirib, qayta gapirib bering. 69- betda Xudoyberdi To'xtaboyevning "Telebola" (Peshonasigab televizor yopishib qolgan bolaning sarguzashtlari) 1- qism. Hikoyani so'zlab bering. 76- betda Xudoyberdi To'xtaboyevning "Telebola" (Peshonasigab televizor yopishib qolgan bolaning sarguzashtlari) 2-3- qism. Hikoyani o'qib, so'zlab berishga tayyorlaning. Ta'til vaqtida shu kitobni o'qib, sarguzashlar yakuni bo'yicha xulosa chiqaring ko'rinishidagi uyga vazifalar berilgan.

5. Ijodkorlikka oid uyga vazifalar: 19-betda "Bobolarning buyuk ishlari" mavzusida qiziqarli ma'lumotlar toping. 21-betda "Ajdodlarim – faxrim" mavzusida matn tuzing. 28- betda "Mening tanlagan kasbim" mavzusida matn tuzing. 45-betda "Zamonaviy kasblar olami" mavzusida qiziqarli ma'lumotlar to'plang, 51-betda dunyo mo'jizalari haqida qo'shimcha ma'lumot to'plang. 55- betda qo'shimcha manbalardan tabiat mo'jizalari haqida ma'lumotlar toping. Uni o'rganganlaringiz bilan solishtiring. 78- betda "Mo'jizalar olami" bo'limida o'rganganlaringiz asosida "Mo'jiza haqida men bilganlarim" mavzusida matn yozing kabi uyga vazifalar berilgan.

6. Masal bilan ishlashga oid uyga vazifalar: 33- betda Ivan Krilovning "Cho'rtanbaliq va mushuk" masalini o'qing. Masal mazmuniga mos rasm chizing vazifasi berilgan.

7. She'ri yod olish bilan bog'liq uyga vazifalar: 36-betda Kavsar Turdiyevaning "Mard o'g'lonlar bo'lamiz" she'rini yod olish, 42-betda Qambar Otaning "Chevar" she'rini ifodali o'qing, 59- betda Umida Abduazimovaning "Mo'jiza" sherini yod oling mazmunidagi uyga vazifalar berilgan.

8. Ertak bilan bog'liq uyga vazifalar: 60- betda "Dengiz suvi nega sho'r" (xitoy xalq ertagi) audioertagini tinglang va qayta so'zlab bering. Tabiatda ham dengiz suvi nega sho'r bo'lishi haqida ma'lumot topib yozing mazmunidagi uyga vazifalar berilgan.

Boshlang'ich sinflarda uyga vazifa berish va uy vazifasini so'rash o'qish darslarining sifat-samaradorligini oshiruvchi omil sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning kognitiv va kreativ kompetensiyalari, mustaqil fikrlash layoqatlarini shakllantirish orqali tafakkurini o'stirish uchun xizmat qiladi. Ta'lim olishga bo'lgan mas'uliyatni tarbiyalaydi, aqliy faolligini kuchaytiradi, matnlarni o'qib o'rganish imkoniyatlarini yuzaga keltiradi; o'quvchilarning yosh kitobxon sifatida matnni o'qib-o'rganish, boshqalarning nazorati va ko'magisiz shug'ullanish, tadqiq etish hamda qaror qabul qilish, o'z-o'zini baholash kabi malakalarini shakllantiradi.

"O'qish kitobi", "O'qish savodxonligi", darsliklarida uyga vazifa berish va uy vazifasini so'rashga doir topshiriqlar tahlili matn ustida olib boriladigan ishlar bilan o'zaro mutanosib emasligini ko'rsatdi. Darsda yetarlicha mustahkamlanmay qolgan bilimlar, ish hajmi va miqdori, shuningdek, psixologik, pedagogik va didaktik talablarga kutilganidek amal qilinmasligi matn asosida egallanadigan ko'nikma va malakalarga doir strategik va taktik maqsadlar belgilashni taqozo etadi.

Matn mazmuni doirasida uyga beriladigan vazifalar sifatida matnni o'qish texnikasi, sintagmatik o'qish, ifodali o'qish va o'qish sur'ati bilan bog'liq ravishda belgilanadigan uy vazifalari; matn mazmuni yuzasidan savollarga javob berish, matn mazmunini qayta hikoya qilish, kalit so'zlarni tanlash, reja tuzish kabi uy vazifalari turlarini ajratish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar

Uy vazifasini darsda matnni o'qish, matn mazmunini tushunish va o'zlashtirish ishlari bilan mutanosib tarzda tashkil etish o'quvchilarni savodli kitobxon sifatida kamol toptirish, mustaqil ishlashga, ijodiy fikrlashga o'rgatish orqali ularning tafakkurini o'stirish yo'nalishida belgilash; darsda matn mazmuni doirasida bajariladigan ish turlari; matn mazmunidan qisman chetga chiqqan holda

bajariladigan ish turlari mutanosibligini ta'minlash; uy vazifasi bilan bog'liq dars bosqichlari mazmunini rejalashtirishda o'quvchilarning bilim saviyasi va imkoniyatlarini hisobga olish asosiy didaktik talablardir

Bolalarning hayot tajribasi, ko'rgan-kechirganlariga tayanib beriladigan savollar; mavzuga doir tushunchalarni jadvalga solish, grafik tasvirlash; darslikdagi suratlar ustida ishlash; matndagi tasvir asosida rasm chizish; matnda keltirilgan faktlar, maqol yoki matal, biror tushunchaga munosabat bildirib bir nechta gap yozish; boshlanishi berilgan matnni davom ettirish, uy inshosi yozish kabilar matn mazmunini bivosita tushunishga yordam beruvchi ish turlari sifatida hayot bilan aloqadorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2018. – 251-b.
2. Ona tili va o'qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 80 - b.
3. Husanboyeva Q. Tahlil-adabiyotni anglash yo'li. – Toshkent, 2014. – 128-b..
4. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik): [K. Qosimova], S. Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. – Toshkent.: NOSHIR, 2009. – 267-b.
5. O'qish savodxonligi: Umimiy o'rta ta'lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik. IV qism./ U.B. Aydarova, N.K. Azizova – Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 80 b.

O‘ZBEK MAQOM MUSIQASINING XALQARO TA’LIM TIZIMIDAGI O‘RNI**РОЛЬ УЗБЕКСКОЙ МАКОМУЗЫКИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЕ
ОБРАЗОВАНИЯ****THE ROLE OF UZBEK MAQAM MUSIC IN THE INTERNATIONAL EDUCATION
SYSTEM**

Qudratov Ismatilla, Rashidov Sardor

Qudratov I.,
O‘zbekiston – Finlandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari nomzodi,
professor

Rashidov S.,
O‘zbekiston – Finlandiya
pedagogika instituti, Musiqa ta’limi
va san’at yo‘nalishi
1-kurs magistranti
rashidovsardor29@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek maqom musiqasining xalqaro ta’lim tizimidagi o‘rni kompleks tahlil qilingan. Maqomning noyob badiiy-falsafiy xususiyatlari, BMTning madaniyat bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) tomonidan Insoniyat nomoddiy madaniy merosi sifatida tan olinishi va xorijiy tadqiqotchilarning unga bo‘lgan qiziqishi yoritilgan. Shuningdek, xorijiy universitetlar va konservatoriyalarda maqomni o‘qitish tajribalari, o‘zbekistonlik mutaxassislarining hissasi va masofaviy o‘qitish resurslarining ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Maqolada maqomni xalqaro miqyosda o‘qitishdagi metodik, tilga oid va moliyaviy muammolar atroflicha tahlil qilinib, kelajakda xalqaro hamkorlikni kengaytirish, zamonaviy o‘quv qo‘llanmalarini yaratish va innovatsion o‘qitish usullarini joriy etish bo‘yicha asosli tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: maqom, xalqaro ta’lim, musiqa merosi, madaniy integratsiya, Shashmaqom, pedagogika, UNESCO.

Аннотация: В данной научной статье комплексно анализируется роль узбекской макамной музыки в международной образовательной системе. Освещены уникальные художественно-философские особенности макама, его признание ЮНЕСКО как нематериального культурного наследия человечества и интерес к нему со стороны зарубежных исследователей. Рассмотрен опыт преподавания макама в зарубежных университетах и консерваториях, вклад узбекских специалистов и значение онлайн-образовательных ресурсов. В статье подробно проанализированы методические, языковые и финансовые проблемы в преподавании макама на международном уровне, а также даны обоснованные рекомендации по расширению международного сотрудничества, созданию современных учебных пособий и внедрению инновационных методов обучения в будущем.

Ключевые слова: статус, международное образование, музыкальное наследие, культурная интеграция, шашки, педагогика, ЮНЕСКО.

Abstract. this scholarly article provides a comprehensive analysis of the role of Uzbek maqom music in the international education system. It highlights the unique artistic and philosophical characteristics of maqom, its recognition by UNESCO as intangible cultural heritage of humanity, and the growing interest from foreign researchers. The article examines the experiences of teaching maqom in foreign universities and

conservatories, the contributions of Uzbek specialists, and the significance of online educational resources. Furthermore, it thoroughly discusses the methodological, linguistic, and financial challenges in teaching maqom internationally and offers well-founded recommendations for future expansion of international collaboration, creation of modern educational materials, and implementation of innovative teaching methods.

Keywords: *status, international education, musical heritage, cultural integration, checkers, pedagogy, UNESCO*

Kirish.

Maqom san'ati O'zbek milliy musiqa madaniyatining bebaho durdonasi bo'lib, asrlar davomida xalqimizning estetik didi, ruhiy-ma'naviy dunyosi va tarixiy tafakkuri bilan uzviy bog'lanib kelmoqda. Maqom kuy va ashulalari orqali xalqning qadimiy urf-odatlarini, an'anaviy hayot tarzi va badiiy tafakkuri o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, Shashmaqom tizimi o'zining murakkab tuzilishi, chuqur falsafiy mazmuni hamda musiqiy imkoniyatlari bilan nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo hududida muhim madaniy meros sifatida e'tirof etiladi.

Globalizatsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va madaniyatlararo muloqotning jadallashuvi natijasida milliy san'at turlarining xalqaro miqyosda o'rganilishi va targ'ib qilinishi dolzarb masalaga aylangan. Bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlarning oliy musiqa ta'lim muassasalarida O'rta Osiyo, xususan, o'zbek maqom san'atiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Shu munosabat bilan, maqom musiqasini xalqaro ta'lim tizimiga integratsiya qilish, uning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish va xorijiy talabalarga taqdim etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada o'zbek maqom musiqasining xalqaro ta'lim tizimidagi o'rni, uni xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning zamonaviy yo'nalishlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqom musiqasining xalqaro madaniy muloqot va ta'limdagi ahamiyati, uning global musiqiy makondagi tutgan o'rni ilmiy asosda yoritiladi.

Asosiy qism.

Maqom san'ati o'zbek xalqining musiqiy merosida o'ziga xos o'rin tutadi. Uning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon bilan bog'liq bo'lib, ilk yozma manbalar IX–X asrlarga borib taqaladi. Bu davrda Buxoro, Samarqand va Xorazm kabi markazlarda musiqiy-ma'rifiy hayot jadal rivojlanib, maqom san'ati yuksak bosqichga ko'tarilgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiy kabi mutafakkirlarning asarlarida maqom musiqasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati ta'kidlangan.

Shashmaqom tizimi o'zining murakkab tuzilishi, tartiblangan ohanglari, sho'ba va peshravlari bilan alohida e'tiborga loyiq. Bu tizim doirasida ijro etiladigan musiqalar faqatgina estetik zavq bag'ishlab qolmay, balki ruhiy-ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Shu bilan birga, maqomlar o'zining nazariy asoslari — maqomlar tizimi, usullar, ladlar va ritmik strukturasi bilan ham Sharq musiqa madaniyatining yuksak namunasi hisoblanadi.

O'zbek maqomi faqat og'zaki ijod mahsuli emas, balki ilmiy asoslangan musiqiy tizim sifatida ham shakllangan. Buni mashhur musiqa nazariyotchilari — Abdulkadir Marog'iy, Darvish Ali Changi, Hoji Abdulaziz Abdurasulovlarning merosida yaqqol ko'rish mumkin. Bugungi kunda esa maqom san'ati nafaqat sahna ijrosi, balki ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'rganilmoqda. Maqom tizimi Navoiy, Bobur, Mashrab, Muqimiy kabi mutafakkirlar asarlarida ham madh etilgan.¹⁰

¹⁰ Rajabov, I. (2006). "Maqomlar masalasiga doir." Toshkent: Yangi asr avlodi.

Shashmaqomning har bir bo‘limi – nasr, soz va vokal qismlarining uyg‘unligi orqali inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi¹¹. Maqom musiqasi o‘zbek xalqining o‘zligining ifodasi bo‘lib, uning har bir bo‘g‘inida milliy tarix, til, madaniyat va ruhiyat mujassam. UNESCO tomonidan Shashmaqomning nomoddiy madaniy meros sifatida e’tirof etilishi ham ushbu musiqaning xalqaro darajadagi qadriyat ekanligini ko‘rsatadi¹². Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimi orqali o‘quvchilarda milliy identitetni shakllantirishda maqom musiqasining o‘rni beqiyosdir¹³. Xalqaro o‘quv dasturlari, xususan IB (International Baccalaureate) va Cambridge Assessment tizimlarida musiqa fani muhim o‘rin tutadi¹⁴¹⁵. Bu tizimlarda musiqa orqali madaniyatlararo muloqot, estetik tafakkur, ijodiy yondashuv va milliy qadriyatlarni anglashga katta e’tibor beriladi. So‘nggi yillarda jahonning turli mamlakatlarida Sharq musiqasiga, xususan, Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekistonning boy musiqiy merosiga bo‘lgan ilmiy va ijodiy qiziqish ortib bormoqda. Bunda maqom san’atining o‘ziga xosligi, uning falsafiy mazmuni va murakkab musiqiy tuzilmasi xorijiy tadqiqotchilar va ijrochilarda katta taassurot uyg‘otmoqda.

Evropa, Osiyo va Amerika qit’alaridagi bir qator nufuzli musiqa akademiyalarida Sharq musiqasi yo‘nalishida maxsus kurslar joriy etilgan bo‘lib, bu darsliklarda maqom musiqasi alohida mavzu sifatida o‘rgatilmoqda. Masalan, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, AQSh va Janubiy Koreya kabi davlatlarning konservatoriya va san’at institutlarida maqom musiqasi namunalarining tinglanishi, tahlil qilinishi, hattoki ijro yo‘nalishlari ham o‘rgatilmoqda.

Bunday qiziqishning ortishiga bir necha omillar sabab bo‘lmoqda:

- **Maqom san’atining qadimiyligi va badiiy chuqurligi.** Ko‘plab xorijiy musiqashunoslar maqomlarni Sharq falsafasi bilan uyg‘un holda tahlil qilmoqda.

- **UNESCO tomonidan Shashmaqomning nomoddiy madaniy meros sifatida e’tirof etilishi (2003 yilda)** — bu maqom san’atining xalqaro maqomini mustahkamladi.

- **O‘zbekistonning ochiq tashqi siyosati va madaniy diplomatiyasining faollashuvi.** Turli xalqaro festivallar, anjumanlar va akademik hamkorlik loyihalari orqali maqom musiqasi xorijiy sahnalarda yangramoqda.

Shuningdek, ayrim xorijiy tadqiqotchilar maqom musiqasini o‘z dissertatsiyalarining asosiy mavzusi sifatida tanlamoqda. Bu holat o‘z navbatida, maqom san’atining ilmiy yo‘nalish sifatida ham jahon miqyosida e’tirof etilayotganidan dalolat beradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, maqom musiqasining xalqaro ta’lim tizimidagi tutgan o‘rni hali to‘la shakllanmagan. Ayni paytda bu yo‘nalishda izlanishlar davom etmoqda va O‘zbekiston tomonidan maqom musiqasini tizimli ravishda xorijiy ta’lim muassasalariga tatbiq etish bo‘yicha yanada faolroq siyosat yuritilishi lozim.

O‘zbekistonlik o‘quvchilar ham ushbu tizimlarda qatnashar ekan, ularning milliy musiqiy merosi – maqom musiqasi asosida bilim olishi ularning xalqaro ta’lim tizimiga integratsiyalashuvini

¹¹ Matyoqubov, O. (2008). "Maqom nazariyasiga doir." Toshkent: Musiqa.

¹² YUNESKOning rasmiy sayti. (Turli yillar). Nomoddiy madaniyat yodgorligi ro‘yxatlari.

¹³ Karimov, I. A. (2000). "Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch." Toshkent: Ma’naviyat.

¹⁴ Fakhri, F. (2021). "Globalizing Music Education: Integrating Traditional Music into Western Curricula." *International Journal of Music Education*, 39(1), 1-15.

¹⁵ International Baccalaureate Music Guide. – www.ibo.org

ta'minlaydi. IB tizimining Music SL/HL kurslarida o'quvchilar o'z madaniy meroslari asosida ijro, tahlil va kompozitsiya ishlarini olib boradi. Shu jihatdan maqom musiqasi boy materiallar manbai hisoblanadi. Cambridge dasturida esa GCSE va A-Level bosqichlarida Sharq musiqasi tahlili kiritilgan¹⁶. Shu bois, o'zbek maqomi o'zining murakkab ritm, maqomiy tizim va poetik jihatlari bilan boshqa xalqlar musiqasidan ajralib turadi¹⁷. Bugungi kunda xalqaro ta'lim maktablarida maqom musiqasini o'qitish bo'yicha yagona metodika mavjud emas. Pedagoglarning yetishmasligi, zamonaviy o'quv materiallari, texnik vositalarning kamligi muammo tug'dirmoqda¹⁸¹⁹. Shu bilan birga, O'zbekiston kompozitorlar uyushmasi, San'at va madaniyat instituti, Maqom markazi kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda maqom musiqasining xalqaro ta'limga joriy etilishi istiqbolli yo'nalish hisoblanadi²⁰. Bugungi kunda bir qator xorijiy oliy ta'lim muassasalari o'z o'quv dasturlariga turli milliy musiqa janrlarini, jumladan, o'zbek maqom san'atini kiritmoqda. Bunday tashabbuslar nafaqat madaniy almashinuvni mustahkamlash, balki musiqiy xilma-xillikni ilmiy asosda o'rganishga xizmat qilmoqda.

Xususan, **AQShdagi Indiana University, Harvard University, UCLA (Los-Anjeles universiteti)** va **Fransiyadagi Sorbonna universiteti** kabi yirik ilmiy markazlarda maqom san'ati bo'yicha maxsus modullar ishlab chiqilgan. Ushbu kurslarda o'zbek maqomi etnomusikologiya, madaniyatshunoslik va amaliy musiqa fanlari doirasida o'rgatilmoqda. Ular ko'pincha quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- **Tinglov kurslari** (listening sessions) — maqom ijrolarini tahlil qilish, turli maktablardagi farqlarni o'rganish;

- **Ijro mahorati mashg'ulotlari** — tanbur, dutor, nay kabi cholg'ularda maqom parchalarini ijro etishni o'rganish;

- **Seminarlar va ochiq ma'ruzalar** — maqom tarixiy taraqqiyoti, nazariy asoslari, falsafiy mohiyatini tahlil qilish.

Bunday darslarni, asosan, O'zbekistondan taklif etilgan mutaxassislar yoki maqom ijrosiga ixtisoslashgan xorijiy tadqiqotchilar olib boradi. Bu esa, o'z navbatida, xalqaro ilmiy hamkorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Ayniqsa, **UNESCO, DAAD (Germaniya), Fulbright (AQSh), Erasmus+** kabi dasturlar doirasida o'zbek maqomini xorijda o'rgatish, mahorat darslari tashkil qilish, dissertatsion tadqiqotlar o'tkazish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu orqali maqom san'ati xalqaro ta'lim makonida nafaqat o'rganilmoqda, balki izlanishlar predmeti sifatida rivoj topmoqda.

Biroq bu yo'nalishdagi amaliyotlar hali keng ko'lamda emas. O'zbekistonda mavjud boy tajriba va kadrlar salohiyatini hisobga olgan holda, maqom san'atini xorijiy ta'lim tizimiga yanada samarali tatbiq etish uchun maxsus o'quv rejalar, multimedia darsliklar, xalqaro metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

O'zbek maqomining xalqaro ta'lim tizimiga to'liq integratsiyalashuvida bir qator muammolar va to'siqlar mavjud bo'lib, ularni hal qilish maqomning global miqyosdagi rivojlanishi uchun muhimdir.

¹⁶ International Baccalaureate Music Guide. — www.ibo.org

¹⁷ Matyoqubov, O. (2008). "Maqom nazariyasiga doir." Toshkent: Musiqa.

¹⁸ Rajabov, I. (2006). "Maqomlar masalasiga doir." Toshkent: Yangi asr avlodi.

¹⁹ Semionov, A. A. (1962). "Sredneaziatskiy traktat po muzyke XV veka." Tashkent: Nauka.

²⁰ "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali materiallari. (Turli yillar to'plamlari).

Birinchidan, metodik yondashuvlar yetishmasligi asosiy muammolardan biridir. Maqom an'anaviy ravishda ustoz-shogird an'anasi asosida, og'zaki yo'l bilan o'rganiladi. G'arbiy musiqiy ta'lim tizimida esa notalar, yozma qoidalar va standartlashgan o'quv dasturlari ustuvor ahamiyatga ega. Maqomning murakkab modalligi, nozik mikrotonal tuzilishi va ijro uslublari G'arbiy notalash tizimiga to'liq mos kelmasligi sababli, uning universal o'quv qo'llanmalarini yaratish qiyinchilik tug'diradi. Bu esa o'quv jarayonini standartlashtirishga to'sqinlik qiladi.

Ikkinchidan, notalarning universalizatsiyasi masalasi dolzarbdir. Maqomning har bir ijrochining o'ziga xos talqini bilan boyitilishi, og'zaki ijrochilik an'anasi notalashtirish jarayonida ba'zi jihatlarining yo'qolib ketishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xalqaro miqyosda o'qitish uchun maqomning xususiyatlarini saqlagan holda universal notalash va tushuntirish tizimini yaratish talab etiladi. Bu, maqomning o'ziga xosligini saqlagan holda, uning o'rganilishini osonlashtirishi kerak.

Uchinchidan, til to'siqlari ham jiddiy muammo hisoblanadi. Maqom matnlarining aksariyati fors-tojik va eski o'zbek tilidagi klassik she'riyat namunalari bo'lib, ularning falsafiy va lirik mazmunini xorijiy talabalarga to'liq yetkazish uchun professional tarjimonlar va chuqur ilmiy tushuntirishlar zarur. Bu esa o'qitish jarayonini murakkablashtiradi va maqomning matn bilan bog'liq chuqur ma'nosini yetkazishda qiyinchiliklar tug'diradi.

To'rtinchidan, moliyaviy va tashkiliy masalalar ham cheklovlar yaratadi. Xalqaro ta'lim dasturlarini yo'lga qo'yish, maqom ustalarini xorijga yuborish, almashinuv dasturlarini moliyalashtirish, shuningdek, xorijiy talabalar uchun grantlar ajratish yuqori xarajatlarni talab qiladi. Shuningdek, maqomni o'qitish bo'yicha xalqaro miqyosda muvofiqlashtirilgan strategiya va markazlashtirilgan boshqaruv tizimining yetishmasligi ham dolzarb muammolardan biridir. Maqom san'atining xalqaro ta'lim tizimiga tatbiq etilishi o'zbek milliy musiqiy madaniyatining global miqyosda targ'ib etilishi uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq bu jarayonda bir qator tizimli muammolar ham mavjud bo'lib, ularni aniqlash va bartaraf etish muhim ilmiy-amaliy masala sanaladi.

I. Metodik ta'minotning yetishmasligi

Maqom san'atini xorijiy auditoriyaga o'rgatish uchun zamonaviy va xalqaro ta'lim mezonlariga mos keladigan o'quv dasturlari, metodik qo'llanmalar va darsliklar yetarli emas. Mavjud manbalar asosan ichki auditoriyaga mo'ljallangan bo'lib, tarjimasi va xorijiy ta'lim kontekstiga moslashtirilmagan.

II. Mutaxassis kadrlarni cheklanganligi

Maqomni chuqur biladigan, shu bilan birga xorijiy tillarda (ayniqsa ingliz tilida) erkin muloqot qila oladigan pedagog-kadrlar soni kam. Bu esa xalqaro miqyosda samarali ta'lim berishni cheklaydi.

III. Texnologik imkoniyatlarning yetarli darajada ishlatilmasligi

Raqamli platformalarda maqom musiqasiga oid interaktiv kontent, audio-vizual materiallar, video-darslar yetarli emas. Bu esa xorijdagi mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini toraytiradi.

IV. Maqom musiqasining o'ziga xosligi

Maqom san'ati o'zining murakkab ichki tuzilmasi, ilg'or estetik mazmuni, fors-tojik terminologiyasi bilan boshqa madaniy muhitda to'laqonli tushunilishini qiyinlashtiradi. Bu esa o'quv jarayonida qo'shimcha izohlash, moslashtirishni talab qiladi.

Istiqbollar va tavsiyalar.

O'zbekistonning boy maqom merosi nafaqat milliy madaniyatimizning bebaho xazinasini, balki jahon madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Bugungi globallashtirish sharoitida maqom san'atini xalqaro ta'lim tizimiga integratsiyalash dolzarb ilmiy, ma'naviy va madaniy masalaga aylanmoqda. Mazkur maqolada o'zbek maqom musiqasining xalqaro miqyosda o'rganilish holati,

xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'qitilish tajribalari, mavjud muammolar hamda istiqbolli yo'nalishlar tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda maqom san'atiga bo'lgan ilmiy va ijodiy qiziqish xalqaro maydonda ortib bormoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayonda muayyan to'siq va muammolar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv, metodik yutuqlar va xalqaro hamkorlik zarur.

O'zbek maqomining xalqaro ta'lim tizimidagi o'rnini mustahkamlash uchun quyidagi istiqbolli yo'nalishlar va asosli tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: O'zbekistonning oliy musiqa ta'lim muassasalari (masalan, O'zbekiston davlat konservatoriyasi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti) va yetakchi xorijiy universitetlar, konservatoriyalar o'rtasida akademik almashinuv dasturlarini yanada faollashtirish zarur. Qo'shma ilmiy loyihalar, seminarlar va konferensiyalar tashkil etish, o'zaro professor-o'qituvchilar va talabalar almashinuvini yo'lga qo'yish muhimdir. Bu, maqom bo'yicha bilim va tajriba almashinuvini kuchaytiradi.

2. O'quv qo'llanmalarini yaratish: Xalqaro talabalar uchun ingliz, rus va boshqa yetakchi tillarda maqom nazariyasi, tarixi, ijrochiligi bo'yicha universal ta'limiy adabiyotlar, darsliklar va metodik tavsiyalar ishlab chiqish lozim. Bu qo'llanmalar ham notalashtirilgan, ham og'zaki ijro an'analarni tushuntiruvchi, shuningdek, audio-video ilovalar bilan boyitilgan bo'lishi kerak. Multimedia resurslari maqomni o'rganishni osonlashtiradi.

3. Innovatsion o'qitish usullarini joriy etish: Zamonaviy texnologiyalardan, jumladan, interaktiv dasturlar, virtual reallik (VR) texnologiyalari, uch o'lchamli modellar yordamida maqom cholg'ularini o'rganish va ijro etish simulyatsiyalarini yaratish orqali maqomni o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Onlayn o'quv platformalari va MOOC (Massive Open Online Courses) tizimlari orqali maqom darslarini keng auditoriyaga yetkazish zarur. Bu global auditoriya uchun maqomni ochiq va qulay qiladi.

4. Maqom ijrochiligi va tadqiqot markazlarini tashkil etish: Xorijiy davlatlarda, ayniqsa, Sharqshunoslik va musiqashunoslik markazlarida o'zbek maqomi bo'yicha maxsus bo'limlar yoki madaniy markazlar tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu markazlar o'quv jarayonlari, akademik izlanishlar va madaniy tadbirlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, shu orqali maqom san'atini xalqaro madaniy hayotga faol integratsiya qiladi.

5. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish: O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan maqomning xalqaro miqyosdagi targ'iboti va ta'lim tizimiga integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlovchi maxsus dasturlarni ishlab chiqish va moliyalashtirish mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Jumladan, xalqaro loyihalar uchun grantlar ajratish, maqom ijrochilari va olimlari uchun xorijiy safarlarini rag'batlantirish muhimdir. Madaniy diplomatiya vositasi sifatida maqomni targ'ib qilish davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylanishi kerak.

6. Xalqaro musiqa dasturlariga maqom musiqasi bo'yicha modul va dars ishlanmalari ishlab chiqish.

7. IB va Cambridge tizimida ishlovchi o'qituvchilar uchun maqom musiqasi bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

8. Maqom ijrochiligi va tahlili bo'yicha audio-vizual resurslarni yaratish.

Xulosa

O'zbek maqom san'ati o'zining chuqur tarixi, boy falsafiy mazmuni va murakkab musiqiy tuzilishi bilan insoniyatning bebaho madaniy merosiga mansubdir. Uning xalqaro ta'lim tizimidagi o'rni

tobora ortib bormoqda, biroq bu jarayon bir qator metodik, tashkiliy va moliyaviy muammolarni ham o'z ichiga oladi. Yuqorida ko'rsatilgan tavsiyalar va istiqbolli yo'nalishlar asosida olib boriladigan tizimli ishlar o'zbek maqomining jahon miqyosida yanada keng tan olinishiga, uning o'qitilishi va targ'ib qilinishi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maqomning umuminsoniy qadriyat sifatida dunyo madaniy xilma-xilligiga qo'shadigan hissasi beqiyosdir. Uni kelajak avlodlarga yetkazish va xalqaro miqyosda yoyish barcha mutaxassislar va tashkilotlar oldidagi muhim vazifadir. Maqom san'atining global miqyosda o'rganilishi va ijro etilishi madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtiradi va dunyo xalqlarini musiqiy hamohanglikda birlashtiradi. Maqom matnlarining professional tarjimalarini tayyorlash: Maqom nasr va she'riy matnlarining falsafiy, lirik va tarixiy mazmunini to'liq aks ettiruvchi, turli tillarga (ayniqsa, ingliz tiliga) yuqori sifatli, ilmiy-adabiy tarjimalarini tayyorlash. Bu tarjimalar o'quv qo'llanmalariga kiritilishi va ijrochilar uchun tushunarli bo'lishi kerak. Onlayn maqom kurslarini yaratish; Ustoz-shogird an'anasini xorijiy ta'limga integratsiyalash kabi chora-tadbirlar lozim.

Madaniy kontekstni tushuntirishga urg'u berish: Maqomni o'qitish jarayonida uning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq madaniy, ijtimoiy va tarixiy kontekstni chuqur tushuntirish. Bu xorijiy talabalarga maqomning falsafiy qatlamlarini va badiiy mohiyatini to'laroq anglashga yordam beradi.

Davlat tomonidan moliyaviy va tashkiliy ko'makni kuchaytirish: Maqom san'atini xalqaro miqyosda targ'ib qilish va uning ta'lim tizimiga integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlovchi maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish. Xalqaro loyihalar uchun grantlar ajratish, maqom ijrochilari va olimlari uchun xorijiy safarlarni moliyalashtirish, shuningdek, xorijiy talabalar uchun stipendiya dasturlarini joriy etish. Maqom nazariyasiga oid asarlarni ingliz, fransuz, rus va boshqa tillarga tarjima qilib, xalqaro akademik muomalaga olib chiqish. Maqomni BMTning madaniyat bo'yicha tashkiloti (UNESCO) bilan hamkorlikda targ'ib qilish: YUNESKOning nomoddiy madaniy merosni himoya qilish va targ'ib qilish dasturlari doirasida maqom bo'yicha qo'shma loyihalarni amalga oshirish, bu san'at turini yanada keng auditoriyaga tanitish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashrafiy, M. (1987). "O'zbek klassik musiqasi tarixi." Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Karimov, I. A. (2000). "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch." Toshkent: Ma'naviyat.
3. Levin, T. (1996). "The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia (and Queens, New York)." Indiana University Press. (Maqomga oid xorijiy tadqiqotlardan biri)
4. Rajabov, I. (2006). "Maqomlar masalasiga doir." Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Semionov, A. A. (1962). "Sredneaziatskiy traktat po muzyke XV veka." Tashkent: Nauka.
6. YUNESKOning rasmiy sayti. (Turli yillar). Nomoddiy madaniyat yodgorligi ro'yxatlari. (Buxoro Shashmaqomi va Xorazm maqomlari bo'yicha ma'lumotlar).
7. Matyoqubov, O. (2008). "Maqom nazariyasiga doir." Toshkent: Musiq.
8. G'ofurov, I. (2015). "O'zbek xalq musiqasi ijodiyoti." Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Mamiya, J. (2007). "Maqom music of Central Asia: A historical and theoretical study." Tokyo University of the Arts. (Yaponiyalik tadqiqotchining ishi)
10. Shashmaqom notalari. (1975-1984). Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. (6 jildlik).
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maqom san'atini rivojlantirishga oid Farmonlari va Qarorlari. (Turli yillar).
12. "Sharq taronalari" xalqaro musiqasi festivali materiallari. (Turli yillar to'plamlari).

13. Internet resurslar: Maqom.uz, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi sayti, BMTning madaniyat bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) madaniyat yodgorligi platformalari.
14. Bensom, G. (2019). "The music of Central Asia." Routledge.
15. Fakhri, F. (2021). "Globalizing Music Education: Integrating Traditional Music into Western Curricula." International Journal of Music Education, 39(1), 1-15.
16. International Baccalaureate Music Guide. – www.ibo.org
17. Sharifxo‘jayev B. Maqom nazariyasi. – Samarqand, 2021.

PEDAGOGIK JARAYONDA MANAVIY-MARIFIY FAOLIYAT PRINSIPLARI

ПРИНЦИПЫ ДУХОВНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯPRINCIPLES OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY IN TEACHER'S
ACTIVITY*Raximov Asomiddin Anorboyevich*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'naviy-ma'rifiy faoliyat prinsiplari to'g'risida ma'lumot berilib, uni talaba shaxsini rivojlantirishdagi roli izohlangan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni tashkil qilishning ayrim yo'nalishlari izohlangan.

Kalit so'zlar: ta'lim islohoti, shaxs, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, ma'lumot, demokratik jamiyat, ma'naviyat, ma'rifat, faoliyat, prinsip, ijodkorlik, tashabbuskorlik, qadriyatlar, oliy ta'lim muassasasi.

Аннотация. В данной статье представлена информация о принципах духовно-просветительской деятельности и объяснена ее роль в развитии личности школьника. Также разъяснены некоторые направления организации духовно-просветительской деятельности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: реформа образования, личность, образование, воспитание, развитие, информация, демократическое общество, духовность, просвещение, активность, принцип, творчество, инициатива, ценности, высшее учебное заведение.

Abstract. This article provides information on the principles of spiritual and educational activity and explains its role in the development of a student's personality. Also, some directions of organizing spiritual and educational activities in higher educational institutions are explained.

Keywords: educational reform, personality, education, upbringing, development, information, democratic society, spirituality, enlightenment, activity, principle, creativity, initiative, values, higher education institution.

Raximov A.A.,

*O'zbekiston-Finlyandiya
pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori, dotsent*

Kirish

Respublikamizda ro'y berayotgan ta'lim islohoti sharoitida barkamol avlod o'z Vataniga, xalkiga, ona yeriga, millatiga, ota - onasiga sodiq bo'lgan har tomonlama kamol topgan insonlarni tarbiyalash eng muxim ahamiyat kasb etadi. Yangilangan davlat tizimida tarbiya mazmuni maksad va vazifalari xam yangilanadi. Bu yangilanish avvalo tarbiyani insonparvarlik va demokratiya prinsipi asosida qurilishi bilan farqlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek " ta'lim-tarbiya – har qaysi davlat va jamiyatning nafaqat bugungi, balki ertangi

kunini ham hal qiladigan eng muhim va ustuvor masaladir. Shuning uchun mamlakatimizda bu masalaga davlat miqyosida ulkan e'tibor qaratilmoqda" [1, 353]. Darhaqiqat bugun ta'lim va tarbiya jarayonini sifatli tashkil qilish har qachongidan ham dolzarb bo'lib turibdi.

Tarbiyani insonparvarlashtirish va demokratiyalash prinsipi talabalar, o'qituvchi - tarbiyachilar ijodiy faollik va mustaqilligini rivojlantirishi ularni turli xil ijtimoiy foydali ishlarni amalga oshirishda hamkorligini ta'minlash uchun dasturulamal bo'lib xizmat qiladi.

Talaba-yoshlarda ijodiy faollik, aqliy zakovat, axloqiy salohiyat, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ularni keng qamrovli ijtimoiy -foydali ishlarga faol ishtirok etishlarini shakllantirish uchun, oliy ta'lim muassasalarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning alohida o'rni bor.

Adabiyotlar tahlili

Shunga ko'ra biz ushbu maqolada ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, uni rejalashtirish, tashkil etish prinsiplari, shakllari xususida fikr yuritamiz.

O'z yurtiga, Vataniga muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy xususiyatdir. Ana shu noyob insoniy fazilatlarni asrab avaylash va yanada takomillashtirish farzandlarimizning ozod va demokratik O'zbekistonning munosib o'g'il-qizlari etib tarbiyalash masalasi ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo'nalishini tashkil etishi darkor. Shunga asosan ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni aniq rejalashtirish, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya tizimini yaratish, uning shakllari, metodlarini yosh avlod ma'naviy-ma'rifiy dunyokarashini shakllantirishga qaratishni taqozo qiladi. Har qanday tarbiya, tadbir, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat yig'indisi ma'lum qoidalar, talablarga rioya qilinganda, yoiniki, ularga asoslangan taqdirdagina maqsadli bo'ladi. Bu qoidalar, talablar, asoslar pedagogika fanida «prinsiplar» deb nomlanadi.

Darxakikat, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat ham ma'lum prinsiplarga amal qiladi. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat prinsiplari - bu ta'lim muassasalarida barkamol avlodni tarbiyalash maksadida tashkil etiladigan ma'rifiy tadbirlarning yo'nalishiga, mazmuniga, metodlari va tashkiliy shakllariga, tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlariga ko'yiladigan asosiy talablarga amal qilishni ifodalaydigan koidalardir.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat prinsiplari o'qituvchi-tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi talablar, qoidalar yig'indisi hisoblanib, u barkamol insonni tarbiyalashning vazifalari bilan belgilanadi va umuminsoniy tarbiya to'g'risidagi ta'limotga hamda ilmiy pedagogik ma'lumot erishgan yutuqlarga asoslanib, uning qonuniyatlarini aks ettiradi. Shuning uchun ma'naviy-ma'rifiy faoliyat jarayonida bu prinsiplarga rioya kilish uning samaradorligini oshiradi, sifat ko'rsatkichini rivojlantiradi.

Tadqiqotlar metodologiyasi

Hozirgi zamon jahon va milliy pedagogika nazariyalariga asoslanib, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat prinsiplarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ijtimoiy yo'nalganlik prinsipi;
- ixtiyoriylik, mustaqillik, o'yin va romantika prinsipi;
- ishda ijodkorlik, tashabbuskorlik, yangilikka intilish nuqtai nazaridan yondashish prinsipi;
- ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning rejaliligi va tadbirlarning talaba-yoshlarlar kuchiga mos bo'lishini ta'minlash prinsipi;
- ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning muntazamliligi, davomiyligi, uzviyligi va ta'sirchanligi prinsipi;
- ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni tashkil etishda tarbiyalanuvchilarning yosh va individual xususiyatlarini xisobga olish prinsipi.

Endi mazkur ma'naviy-ma'rifiy faoliyat prinsiplarini tavsiflashga o'tamiz:

1. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ijtimoiy yo'nalganligi prinsipi. Bu prinsip ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishda ijtimoiy taraqqiyot, mamlakatning g'oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy rivojidan kelib chiqqan holda, darsdan va auditoriyadan tashqari tashkil qilinadigan ishlar mazmunini, to'garak, klublar, birlashmalar faoliyatini mamlakat taraqqiyoti bilan bog'lanishi, shuningdek, fan, texnika, madaniyat, san'at yutuqlariga asoslanishni nazarda tutadi.

2. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga ishtirok etishning ixtiyoriyligi prinsipi.

Bu prinsip ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat fakultativlar, to'garaklar, turli seksiyalar, klublar va x.k. larga ishtirok etadigan talabalarning qiziqishi, istak-xohishi, qobiliyatiga qarab tanlash va bunda ularning ixtiyoriy bo'lishini ta'minlashga qaratiladi. Ixtiyoriylik prinsipi, talabalar ixtiyoriyligini inobatga olib, ularni toliqtirmaslik va zo'riqtirmaslik uchun, ta'lim muassasalarida tashkil qilinadigan darsdan tashqari ishlarning ikkitadan ortiq bo'lmasligini inobatga olishni ham nazarda tutadi.

3. Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatda talabalar-yoshlar mustaqilligi, tashabbuskorligi, ijodkorligini hisobga olish prinsipi.

Bu prinsip talabalarning qiziqishlari, tashabbuslari asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil qilish lozimligini nazarda tutadi. Har qanday tadbir, avvalo talabalarning mustaqilligiga asoslanishi, o'qituvchi-tarbiyachi ularni ruxlantirishi, faoliyatini rivojlantirishi lozim. Shunda talaba-yoshlarda tashabbuskorlik, qiziqishlar, ijodiy qobiliyat rivojlanadi. Har qanday tadbirni ular yuqori ko'tarinki ruhda qiziqish bilan, tashabbus bilan mustaqil ijro etishga o'rganadilar. Ularda o'z-o'zini boshqarish his-tuyg'usi taraqqiy etadi.

4. Tarbiyaviy tadbirlarning o'yin faoliyati, romantika shaklida bo'lish prinsipi. Bu prinsipni asosan kichik va o'rta maktab o'quvchilariga qo'llash maqsadga muvofiq. Chunki kichik va o'rta maktab yoshi o'quvchilari asosan o'yin faoliyatiga ko'proq ehtiyoj sezadilar. Ammo bu ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat tarbiyaning yo'nalishiga, mazmuniga, metodlari, tashkiliy shakllariga, tarbiya jarayonining ishtirokchilarining o'zaro munosabatlariga ko'yiladigan asosiy talablarni ifodalaydigan qoidalarga qaratilgan.

5. Ma'naviy - ma'rifiy faoliyatda talabalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish prinsipi. Ushbu prinsipda tadbirlarning vazifalari, mazmuni talaba-yoshlarning yosh va tayyorgarlik darajalariga mos bo'lib, ular sog'ligiga, dunyoqarashiga ma'naviy-axloqiy salohiyatiga aqliy zakovatiga salbiy ta'sir ko'rsatishdan yiroq bo'lishi lozim.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning kayd etilgan prinsiplariga asoslanilsa, ularning yaxlitligi, o'zaro hamkorligi, bir-birini to'ldirilishiga e'tibor qaratilib, ulardan samarali foydalanilsa, talabalarning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlanuvchanlik faoliyatlari maqsadli yo'lga ko'yilishi, barkamol insonning to'liq shaxs bo'lib shakllanishi kafolatlanadi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni maqsadli tashkil qilish, yo'naltirish uning mazmunini aniq belgilash va rivojlantirish bilan belgilashdir. Agar mazmun va reja nomutanosibligi tashkil etilsa, ko'zlangan maqsad amalga oshmaydi. Shunga ko'ra inson noto'g'ri tarbiyalanadi, bundan jamiyat ham, insonlar ham, odamning o'zi ham aziyat chekadi. Demak mazmunni aniq belgilash va uni to'g'ri rejalashtirish darkor. Aks holda buyuk mutafakkir Bedil, aytganidek, agar me'mor dastlabki g'ishtni to'g'ri qo'ymasa, devor yulduzlarga yetsa ham qiyshiq bo'lib qolaveradi. Bedilning bu fikri ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga daxldordir. Modomiki shunday ekan, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat mazmunini aniq tasavvur qilish, uning yo'nalishlarini to'g'ri belgilash va rejalashtirish lozim.

Tahlil va natijalar

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat insonning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyatini anglatadigan, uni ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan ichki olamini boyitadigan, vijdoni,

iymoni, e'tiqodi, dunyokarashini, mafkuraviy salohiyatini mustaxkamlaydigan, umuminsoniy qadriyatlarni bilish, targ'ib qilish, yoxud muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga muvofiq aqliy zakovati va ma'naviy-axloqiy salohiyatini tarkib toptirish, rivojlantirish jarayonidir. Shunga ko'ra jamiyatni, ijtimoiy-siyosiy, iktisodiy-madaniy rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni quyidagi yo'nalishlar bo'yicha mazmunini belgilash va rejalashtirish talabga muvofiqdir.

Tashkiliy-tarbiyaviy ishlar

II. Mafkuraviy (G'oyaviy-siyosiy) tarbiya talabalar ijtimoiy faolligi va o'qishga munosabatini kuchaytirish.

III. Ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish, bilish faolligini oshirish.

IV. Umuminsoniy, milliy axloq va xulk madaniyatini tarbiyalash.

V. Go'zallik, nafosat va badiiy tarbiya.

VI. Mehnatsevarlik va mehnat ahliga muhabbat tarbiyasi.

VII. Iqtisodiy va ekologik tarbiya hamda tabiatni muhofaza qilish

VIII. Yoshlarning huquqiy bilimdonligini oshirish.

IX. Sog'lomlashtirish va talabalar jismoniy barkamolligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish.

X. O'qituvchi-tarbiyachilar va OTMning ishchi-xodimlari bilan olib boriladigan ma'naviy - ma'rifiy hamda mafkuraviy ishlar.

XI. Ota-onalar va mahalla bilan ishlash.

XII. OTM dagi jamoat tashkilotlari (Yoshlar ittifoqi, Kasaba uyushma, xotin-qizlar qo'mitasi) bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar.

Yuqorida qayd etib o'tilganidek, oliy ta'lim muassasalarida barcha fanlarni o'kitish jarayonida talabalarning ma'naviy-ma'rifiy madaniyatini oshirishga va darsdan tashqari olib boriladigan ishlarga qaratilmog'i lozim. Bunda har bir talaba «ma'naviyat», «madaniyat» tushunchalarining tub ma'nosini anglab olishlari, milliy ma'naviyatimiz sarchashmalari, manbalaridan xabardor bo'lishlari, bu manbalardan mustaqil erkin ilm olish, o'rganish malakalariga ega bo'lishlari lozim. Bizningcha, oliy ta'lim muassasalarida tashkil qilinadigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat yo'nalishlari quyidagicha qamrab olinsa maqsadga muvofiqdir:

I yo'nalish: - mustakillik, bilimlar bayramini o'tkazish, yubiley sanalarga doir bayramlar, ustozlar va murabbiylar kuni, Konstitutsiya kuni, Vatan himoyachilari kuni, diniy bayramlar («Ramazon» va «Qurbon» hayitlari), Hosil bayrami, Navro'z bayrami, Xotira va qadrlash kunini nishonlash, tarixiy obidalarga, respublika ziyoratgoxlariga ekskursiyalar uyushtirish, yil murabbiysi kabi ko'rik tanlovlarni o'tkazish bo'yicha tadbirlarni o'tkazish rejalashtiriladi.

II yo'nalish: - mafkuraviy tarbiya talabalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olib, mamlakatimizning ichki va tashki siyosatiga doir ma'lumotlarni o'rganish, Prezidentimiz asarlarini o'qib o'rganish, Oliy majlis qarorlari, ma'lumotlari bilan tanishish, davlatimiz ramzlari mohiyatini o'rganish, davlat arboblarning faoliyatlari bilan tanishish kabi masalalar muhokamaga qo'yiladi.

SH yo'nalish: - aqliy mehnat madaniyati, bilish faolligi va o'qishga ongli munosabat, ilmiy dunyoqarash asoslarini tarbiyalash. «O'kishni o'rgan», «Mening qiziqarli mashg'ulotim», «Mening qiziqishlarim», «Inson va texnikaviy dunyo», «Mashhur odamlar hayotidan», «Mening orzu va qiziqishlarim», «Men bilgan va bilmagan dunyo», «Fan taraqqiyoti uchun» kabi mavzularda suhbatlar, munozaralar, ilmiy amaliy anjumanlar o'tkazish, «O'yla, izla, top», «Quvnoqlar va zukkolar» o'yinlarini tashkil etish va h.k.

IV yo'nalish: - umuminsoniy axloq asoslarini tashkil etgan Islom dinida ta'lim-tarbiya masalalari, allomalarimiz ta'limotini o'rganish, «Odob-axloq saboqlari», «Ma'naviyat va hayot»,

“Hayotva turmush odobi” kabi mavzularda davra suhbatlari tashkil etish, “Qizlar iffati”, “Yigitlik g‘ururi”, “Ayol madaniyati” mavzularida baxsmunozara, so‘zlashish, kiyinish, muomala odobi bo‘yicha suhbatlar, kechalar, anjumanlar o‘tkazish.

V yo‘nalish: - talabalar va professor-o‘qituvchilar jamoasi estetik madaniyatini rivojlantirish maqsadida taniqli san‘atkorlar, haqida ma‘lumot berish, uchrashuvlar tashkil qilish, “Musiqqa mening hayotim”, “So‘z qalbni yengar, kiyim husnni» mavzularida suxbat, “Jahon ichra - jahonim - Buxoro Sharifim”, “Men nechun sevaman, O‘zbekistonni” nomli stendlar chiqarish, ijodkor, shoirlar, yozuvchilar, kompozitorlar, aktyorlar, rejissorlar bilan uchrashuvlar tashkil qilish, kitobxonlar konferensiyalarini uyushtirish: badiiy ijod to‘garaklarini tashkil qilish, ekskursiyalarga borish, odob go‘zalligi, xulq madaniyati, did va xulq qoidalari ko‘rik tanlovlarini uyushtirish.

VI yo‘nalish: - mehnat ilg‘orlari, kahramonlari, faxriylari bilan uchrashuvlar uyushtirish: ijtimoiy-foydali mehnat shanbaliklari, yakshanbaliklarga ishtirok etish: texnik ijodiy to‘garaklarga, klublarga, remont - qurilish otryadlari ishiga katnashish: “Mehnatning qadriga yet”, “Kasb va mehnat”, “Kasbim-faxrim” stendlarini chiqarish: kasblar, mehnatqaxramonlari vitrinalari, “Shahrimiz mustaqillik yillarida” fotomontajini chiqarish va h.k.

VII yo‘nalish: - iqtisodiy tarbiya va tabiatni muhofaza qilish: iqtisodiy bilim, tejamkorlik to‘g‘risida ma‘lumotlarini berib borish: o‘quv xonasi jihozlarini darslik, o‘quv qo‘llanmalarini asrash to‘g‘risida suhbatlar o‘tkazish: “Iqtisod va maorif”, “Suv obi-hayot” stendlarini tashkil qilish: iqtisodchilar, hisobchilar, bank xodimlari bilan uchrashuvlar, savol – javob kechalarini tashkil qilish.

VIII yo‘nalish: - talaba-yoshlarning huquqiy bilimdonligini oshirish bo‘yicha: talaba-yoshlarda yuksak fuqarolik sifatlarini tarbiyalash, mustaqil Respublika konstitutsiyasi, qonunlariga hurmat his-tuyg‘ularini o‘stirish: milliy istiqlol g‘oyalariga sadoqat, diniy ekstremizm va fundamentalizmga muhosasa bo‘lishni shakllantirish: xalq deputatlari, huquqni himoya qilish organlari xodimlari bilan suhbat, uchrashuv, savol-javob kechalarini uyushtirish: “O‘z uyingni o‘zing asra”, “Militsiya - mening qo‘riqchim”, “Huquqiy onglik - davr talabi” ko‘rgazmali stendlar tashkil qilish: Yo‘l harakati qoidalari, “Yosh huquqshunos” to‘garagini tashkil etish: “Siz qonunni bilasizmi?” ko‘rik tanlovini o‘tkazish.

IX yo‘nalish: - sog‘lomlashtirish va talabalar jismoniy barkamolligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish. O‘quv muassasalarida ertalabki sog‘lomlashtirish mashg‘ulotlarini tashkil qilish: jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat darslari, to‘garaklarini faoliyatini takomillashtirib borish: Talaba-yoshlar harakat organlarini chiniqtirishga e‘tiborni kuchaytirish: sport seksiyalarini tashkil qilish: o‘quv yilida o‘tkaziladigan sport o‘yinlari, musobaqalari jadvalini ishlab chiqish: “Kichik universiada”, “Olimpiada rezervlari” kabi sport o‘yinlarini muntazam o‘tkazish, sog‘lom turmush tarzi va uni faol amalga oshirishini keng targ‘ib qilish: “Sog‘lom tanda sog‘ aql” ko‘rik tanlovini o‘tkazish.

X yo‘nalish: - o‘qituvchi-tarbiyachilar va talaba-yoshlar o‘rtasida olib boriladigan ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyat. “Ma‘naviyat - millat gultoji”, “Islom ma‘naviyat mash‘ali”, “Hadis ilmi - hayot ilmi”, “Ma‘naviyatimiz darg‘alari” mavzularida suhbatlar, kechalar uyushtirish, “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi”, “Mehnat qonunlari”, “Oila kodeksi”, “Jinoyat kodeksi”, “Ta‘lim to‘g‘risida qonun”, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” kabi qonun va meyoriy hujjatlarni o‘rganish soatlarini o‘tkazish, “O‘qituvchilik sha‘ni”, “Tarbiyachilar mahorati”, “Kasb madaniyati”, “Yosh avlod murabbiysi” mavzularida kechalar uyushtirish.

XI yo‘nalish: - ota-onalar va mahalla bilan ishlash. O‘quv yurti hududida talaba-yoshlar ota-onalarining pedagogik ma‘lumotlarini aniqlash maqsadida “Aholining ma‘naviy-ma‘rifiy” bilimdonligi ko‘rik tanlovlarini tashkil qilish: “Bir bolaga yetti mahalla ota-ona” mavzusida suhbat, kechalar uyushtirish: sinf, guruh ota-onalar majlislarini amalga oshirish: “Ochiq eshiklar kuni”

tadbirini o'tkazish: ota-onalar komiteti faoliyatini yo'lga qo'yish: "Ota-onalar burchagi", "Oila va jamiyat" seminarlarini tashkil qilish: talaba-yoshlar, ota-onalar bilan bayramlar, kinofil'mlar ko'rish, teatrlarga borish tadbirlarini yo'lga qo'yish "Obod mahalla", "Mahalla - madaniyat o'chog'i", "Mas'uliyatli oila" uchrashuvlari, kechalarini tashkil qilish va o'tkazish.

XII yo'nalish: - oliy ta'lim muassasasi jamoat tashkilotlari bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat. Yoshlar ittifoqi, kasaba uyushmasi, xotin-qizlar qo'mitasi kabi jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda faoliyatni yo'lga qo'yish, jamoat tashkilotlarining ilmiy, texnik, madaniy, sport va fizkultura uyushmalarini tashkil qilish. Darsdan so'ng talaba-yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy ishlari ustidan pedagogik rahbarlikni yo'lga qo'yish. Qayd qilingan ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi ishlar o'quv yilida rejalashtiriladi. Yillik reja asosida oylik va haftalik boshqariladigan ishlar tuziladi.

Yuqorida kayd etib o'tilgan yo'nalishlarda ma'naviy-ma'rifiy faoliyat olib borish maqsadida ishlar o'quv yilida yoki bosh yilga mo'ljallab tuziladi va rejalashtiriladi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat turli shakllarida tashkil etiladi. Buni taxminan uch guruhga bo'lish mumkin:

Yakka tartibdagi (Individual) ishlar.

To'garak ishlari.

Ommaviy ishlar.

Yakka tartibdagi ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga olimpiadalar, iqtidorli talabalar bilan o'tkaziladigan tanlovlar, konkurslar, ko'rgazmalar kiradi. Garchi bu shakldagi tadbirlarga ko'pchilik ishtirok etsada unda har bir ishtirokchi yakka holda ishtirok etishi, o'quv yurti, viloyatini tadbirning ma'lum turi bo'yicha yakka tartibda himoya qilgani uchun uni yakka shakldagi ma'naviy-ma'rifiy faoliyat deb ataymiz. Fan olimpiadalari - bu bilimlarga qiziqishini rivojlantirishning eng muhim vositasidir. Uning tarbiyaviy qiymati shundaki, garchi ma'lum fan bo'yicha o'tkazilsada, unda tuziladigan yakka holatdagi topshiriqlar, savollar talabani ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi, bilim olishga intilishini kuchaytiradi.

Yakka tartibdagi ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning tanlov va ko'rgazma shaklidagi turi ham talaba-yoshlarga ijodkorlikni, maqsadga intiluvchanligini rivojlantiradi. Masalan: talaba "Mohir qo'llar", "Texnik ijodkorlik", "She'riyat maskani" kabi tanlovlar va ko'rgazmalarda ishtirok etib, har biri o'z ijodkorligi, qobiliyati, iste'dodini namoyish etadi. Bu tanlovlar oliy ta'lim muassasasidan boshlanib, respublika miqyosida o'tkazganligi tufayli talabada mas'uliyat, faxr, sha'n uchun kurash his-tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Hozirgi kunda o'quv yurtlarida eng ko'p tarqalgan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat shakli bu to'garak ishidir. Oliy ta'lim muassasalaridagi fan to'garaklari, badiiy havaskorlik, foto, radio, kinovavaskor to'garaklari, "Yosh adabiyotshunos", "Yosh kitobxon", "Yosh pedagog" kabi to'garak va klublar xam katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

To'garaklar va klublarda ishtirok etish talaba-yoshlarga bilish qobiliyatlari, ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan birga ularda yurt, Vatan, xalq oldidagi mas'uliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi va shuning uchun ham yosh avlodning ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning yana bir shakli ommaviy tadbirlardir. Bunga ertaliklar, mavzuiy kechalar, disputlar, savol-javob kechalari, anjumanlar, festivallar, sport bayramlari va o'yinlari, ekskursiyalar va x.k.lar kiradi.

Shunday kilib, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat keng qamrovlidir. Zero, ma'naviyat va ma'rifat - Oliy qadriyat. U xalqimizning urf-odatlarini, mutafakkirlarimizning sermazmun ta'limotlarini, tarixiy milliy qahramonlarimizning hayot yo'lini, istiqlof, erk uchun kurashganlarning mashaqqatli

turmush saxifalari o'zida aks ettiradi. Shuning uchun ham u oliy qadriyat. U o'z yo'nalishlariga ko'ra komil insonni tarbiyalash kabi buyuk maqsadni amalga oshiradi.

Yuqorida aytilgan fikrlar, ishlarni amalga oshirsak, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat o'z muddaosiga yetgan, barkamol avlodni shakllantirishga tamal toshi ko'yilgan bo'ladi. Buning uchun esa doimo izlanish, xarakat kilish lozim. Ma'naviy - ma'rifiy faoliyatda bu boradagi bor imkoniyatlardan maksimal foydalanishlari zarur.

Shunday kilib, ta'lim muassasalarida tashkil qilib o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat talaba-yoshlarni bilimga chanqoqliklarini oshirib, aqliy salohiyat va zakovatlarini rivojlantirish bilan birga, ularni ma'naviy barkamol bo'lib tarbiyalanishlar

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. – 400 b.
2. Prezident Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 26-martdagi “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-5040-son qarori. Yangi O‘zbekiston. www.lex.uz
3. Prezident Sh.Mirziyoyevning Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori. // Xalq so'zi. 2018-yil, 15- avgust
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining o‘z lavozimiga kirishishiga bag‘ishlangan tantanali marosimda so‘zlagan nutqi. “Yangi O‘zbekiston” ijtimoiysiyosiy gazetasi. 2021-yil 7-noyabr.
5. V.Alimasov, Y.Manzarov. O‘zbekistonda ma'naviy-ma'rifiy soha: nazariya va amaliyot. Toshkent, 2014.108b.
6. V.Rustamov. Ssenariynavislik mahorati. Toshkent, 2017 yil, 33b.
7. Madaniyat va san'at atamaları izohli lug'ati/ Taxriri: B.Sayfullayev. - Toshkent; 2014.-B. 87.
8. B.Sayfullayev B.,Rustamov V. Madaniy tadbirlarni tashkil etish mahorati: o'quv qo'llanma. - Toshkent; 2017. -B.47.
9. Genkin D.M.. Massoviye prazdniki. -Moskva; 1998. -S. 45. 9. O‘zbek tilining izohli lug'ati /Taxriri: Z.Ma'rufov. -Moskva, 1981. -B.198.
10. Umarov B, Olimov Sh. Oliy o'quv yurtlarida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya asoslari. - T: «Fan», 2004.

PIRLS 2026GA TAYYORGARLIK JARAYONIDA O'QUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К PIRLS 2026

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' READING LITERACY IN PREPARATION FOR 2026

Salimova Moxigul Rashidovna

Annotatsiya: Maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturining mohiyati va O'zbekistonning 2021-yilgi ishtiroki natijalari tahlil qilinadi. 2026-yilgi tadqiqotga tayyorgarlik jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, savodxonlikni rivojlantirishga doir tavsiyalar va innovatsion yondashuvlar taqdim etiladi. Maqola natijalari PIRLS 2026 baholashida samarali ishtirok etishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: *PIRLS, xalqaro baholash dasturi, ta'lim tizimi, o'qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash.*

Аннотация. в статье анализируется сущность международной оценочной программы PIRLS и результаты участия Узбекистана в 2021 году. При подготовке к исследованию 2026 года будут рассмотрены методические подходы, направленные на повышение читательской грамотности младших школьников. Также будут представлены рекомендации и инновационные подходы к развитию грамотности. Результаты статьи могут способствовать эффективному участию в оценке PIRLS 2026.

Ключевые слова: *PIRLS, международная программа оценки, система образования, грамотность чтения, критическое мышление.*

Abstract. The article analysis will be analyzed the essence of the Pyrages International Assessment Program and the results of the participation of Uzbekistan's 20221 participation. In preparation for the study of 2026, methodical approaches aimed at increasing the reading literacy of primary school will be considered. In addition, literacy recommendations and innovative approaches are provided. The results of the article can serve to effectively participate in the Pirls 2026.

Keywords: *Pirls, international assessment program, education system, reading literacy, critical thinking*

Salimova M.R.

*O'zbekiston - Finlandiya
pedagogika instituti,
1-bosqich magistranti*

moxigulsalimova77@gmail.com

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim sifatini xalqaro mezonlar asosida baholash har bir davlatning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu davlatlar o'rtasidagi tali'm sifatini taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Xalqaro baholash dasturlari ta'lim tizimining qaysi bosqichda ekanligini

ko'rsatuvchi muhim vositalar sifatida xizmat qiladi. Shu maqsadga xizmat qiluvchi bir nechta xalqaro baholash dasturlari mavjud bo'lib, ulardan eng muhimlari orasida PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) xalqaro tadqiqoti alohida o'rin tutadi.

PIRLS dasturi o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda 2018-yilda o'qish savodxonligi bo'yicha PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun hukumat qarori chiqarilgan va bu ishlar keyingi yillarda jadal davom ettirilgan.²¹ Qarorda Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish va o'quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsad qilib olingan. Bu jarayon, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi farmonida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'qituvchilarni malakasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va o'quvchilarga zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali bilim berishni takomillashtirish masalalari alohida ta'kidlangan.²²

Bu sa'y-harakatlar PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlari orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishga yordam beradi.

Mazkur maqolada, O'zbekistonning PIRLS tadqiqotidagi ilk ishtiroki va o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar yoritiladi. Maqsad — 2026-yilda bo'lib o'tadigan PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlikda o'qituvchilarni malakasini oshirish va boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni ko'rib chiqishdir.

Adabiyotlar sharhi:

PIRLS baholashining o'ziga xos jihatlari

Xalqaro baholash tadqiqotlari o'tkazilishi maktablar faoliyatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlarni amalga oshirish uchun zarur tashkiliy, metodik va texnik tayyorgarlik maktabning boshqaruv tizimi, ta'lim muhiti va infratuzilmasini yaxshilashga olib keladi. O'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni o'zi mustaqil izlash, tahlil qilish kabi ko'nikmalari rivojlanadi. Tadqiqotlar jarayonida o'quvchilarning faqat yodlagan ma'lumotlari emas, balki ularga ishlov berish, nosoz vazifalarni hal qilish, zarur ma'lumotlarni tez topish va jamoaviy ishlash qobiliyatlari baholanadi. Bu esa zamonaviy ta'limda talab qilinadigan ko'nikmalarni rivojlantirishga, shuningdek, mamlakat ta'limini global miqyosda ilg'or o'rinlarga olib chiqishga yordam beradi.

PIRLS – Progress in International Reading and Literacy Study – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash dasturi. PIRLS dasturi boshlang'ich sinf o'quvchilarini matnni o'qish va tushunish sifatini baholash, shuningdek, mamlakatlar milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligi bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar va natijalarni taqqoslash imkoniyatini beradi.[3; 27-b.]

PIRLS dasturi o'quvchilarning o'qish bo'yicha savodxonligini ikki asosiy yo'nalishda baholaydi:

- adabiy matnlarni tushunish;
- informatsion matnlarni tahlil qilish;

Baholash jarayonida o'quvchidan matnni faqat o'qish emas, balki tushunish, tahlil qilish, asosiy fikrni ajratish, voqealar ketma-ketligini anglash va xulosa chiqarish kabilar talab qilinadi.

Topshiriqlar asosan test shaklida va ochiq javobli savollar ko'rinishida bo'lib, o'quvchining fikr yuritish darajasini aniqlashga xizmat qiladi. 2026-yildan boshlab ushbu baholash butunlay raqamli

formatda o'tkazilishi rejalashtirilmogda, bu esa yangi yondashuvlarni va texnologiyalardan foydalanishni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili

PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) dasturi o'quvchilarning o'qish va tushunish darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu baholash dasturining metodologiyasi va o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash usullari ko'plab ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. Ushbu adabiyotlar tahlili, PIRLS dasturining savodxonlikni baholashda qo'llaniladigan metodikalar va metodlarning qanday rivojlanganini ko'rsatadi.

S. R. Qurbonovning "PIRLS Xalqaro tadqiqotlariga tayyorlash: Muammo va yechimlar" maqolasida PIRLS tadqiqotlariga tayyorgarlik jarayonidagi muammolar va ularni yechish usullari ko'rib chiqiladi. Maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining o'qish va tushunish savodxonligini oshirish uchun milliy o'quv dasturlari, metodikalar va yangi avlod darsliklarini yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Qurbonov, shuningdek, badiiy va axborot matnlarining o'quvchilarning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganadi.

"PIRLS 2021 baholash qamrov doirasida" o'quvchilarning o'qish va matnni tushunish ko'nikmalari baholanadi. Qo'llanma (A. Ismailov va boshqalar, 2021) bu jarayonda qo'llaniladigan metodologiya va baholash tizimlarini tushuntiradi. PIRLS dasturi o'quvchilarning matnni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va savollarga javob berish orqali o'qish ko'nikmalarini o'lchashga qaratilgan. Ushbu qo'llanma o'qituvchilarga samarali dars berish va o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan metodik tavsiyalarni taqdim etadi.

D.Rabbonayeva tomonidan tayyorlangan "PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to'plami" (2019) o'quvchilarning matnni o'qish va tushunish malakalarini rivojlantirish, shuningdek, PIRLS xalqaro baholash dasturiga mos topshiriqlarni yaratish bo'yicha metodik tavsiyalarni o'z ichiga olgan muhim qo'llanmadir. Ushbu to'plamda matnni o'qib tushunishga oid savollar, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rag'batlantiruvchi topshiriqlar, shuningdek, o'qituvchilar uchun baholash mezonlari keltirilgan. Qo'llanma boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik darajasini aniqlash va takomillashtirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Gazeta.uz "PIRLS tadqiqotlarida ilk bor ishtirok etgan O'zbekiston 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egalladi" (2023) maqolasida O'zbekistonning PIRLS tadqiqotidagi past natijalarining sabablari ijtimoiy-iqtisodiy omillar, maktab tayyorgarligi va ota-onalarining ta'lim darajasi bilan bog'liq ekani ta'kidlangan. Ota-onalari kitob o'qishni yoqtirgan o'quvchilar yuqori ballarga erishgan. Shuningdek, qizlar o'g'il bolalarga qaraganda yaxshiroq natijalar ko'rsatgan. Maktab resurslari va xavfsizlik masalalari ham ta'lim sifatiga ta'sir qilgan.

Ta'lim Xabarlarining "2026 yilda O'zbekiston PIRLS tadqiqotida ishtirok etadi" (2026) maqolasida, O'zbekistonning PIRLS tadqiqotida ishtirok etishi va o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashdagi ulushi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ushbu maqola, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini o'lchashda xalqaro baholash tizimlariga kirishning ahamiyatini ta'kidlaydi va O'zbekistonning global ta'lim tizimidagi o'rnini kuchaytirishni maqsad qilgan.

Adabiyotlar tahlili PIRLS dasturining o'qish savodxonligini baholashdagi o'rnini aniq ko'rsatib, o'quvchilarning ilmiy va metodik ko'nikmalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlarining qanday foydali bo'lishi haqida batafsil tushuncha beradi. Har bir manba PIRLS dasturining qo'llanilishi, o'quvchilarning bilim darajasini baholash va ta'lim tizimida global o'rin olishga alohida urg'u beradi.

O'zbekiston PIRLS dasturida ilk bor ishtirok etdi

O'zbekiston ilk bor PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) dasturida 2021-yilda ishtirok etdi. Ushbu tadqiqotda mamlakat o'quvchilari o'qish savodxonligi va matnni tushunish

darajasi bo'yicha baholandi. Tadqiqotda 57 mamlakat ishtirok etib, O'zbekistonning natijalari global miqyosda taqqoslanib, turli darajadagi o'quvchilarni tahlil qilish imkoniyatini berdi.

Bunda o'quvchilar faqat yodlagan ma'lumotlarni emas, balki matnni tahlil qilish, asosiy fikrni ajratish va voqealar ketma-ketligini anglash kabi ko'nikmalari baholandi.

Shu tarzda, O'zbekistonning PIRLS tadqiqotida ishtiroki ta'lim tizimini global miqyosda takomillashtirishga qaratilgan muhim bir qadam bo'ldi.

Jadval 1 O'zbekistonning 2021-yilgi PIRLS tadqiqotida olingan natijalari

O'QUVCHI GURUHI	O'RTACH A BALL	BALL ORALIG'I	FOIZDAGI NATIJALAR
Umumiy naija	437	400-625	49-o'rin, 57 ta mamlakat orasida
Quyi daraja (400 ballgacha)	-	400 dan kam	70% o'quvchilar
O'rtacha daraja (475 ball)	-	400-475	34% o'quvchilar
Yuqori daraja (550 ballgacha)	-	475-550	7% o'quvchilar
Rivojlangan daraja	-	550-625	0% o'quvchilar
Qizlar	449	-	Qizlar o'rtacha 449 ball to'plagan
O'g'il bolalar	425	-	O'g'il bolalar o'rtacha 425 ball to'plagan

Manbaa: Gazeta.uz. (2023, 17-may). PIRLS tadqiqotlarida ilk bor ishtirok etgan O'zbekiston 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egalladi. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/05/17/pirls/>

Izohlar:

- ball oralig'i – o'quvchilarning natijalari qanday darajalarga to'g'ri kelishini ko'rsatadi.
- foizdagi natijalar – har bir darajadagi o'quvchilar foizini ko'rsatadi.

O'zbekiston PIRLS dasturi uchun qabul qilingan o'rtacha balldan (500) sezilarli past (437 ball) natija qayd qilgan va 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egallagan.

Baholarni past bo'lishining asosiy sabablari sifatida ijtimoiy-iqtisodiy omillar, maktabga tayyorgarlik, maktab resurslari va sharoiti hamda pandimeya asoratlarini ko'rsatish mumkin.

Ushbu natija ta'lim tizimida o'quvchilarning savodxonlik darajasi past ekanligini va rivojlangan mamlakatlar qatoriga kirish uchun ta'lim sohasini takomillashtirish hamda o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatdi.

Ta'lim xabarlar.uz saytining 10.04.2025-yildagi maqolasiga ko'ra, hozirda xalqaro tadqiqotning asosiy sinov jarayonlariga tayyorgarlik ko'rilmoqda va 233 ta maktab ishtirok etishi belgilangan. 2024-yilda matematika, tabiiy fanlar, o'qish savodxonligi va raqamli dunyoda o'rganish yo'nalishlari bo'yicha maqsadli o'quv kurslari tashkil etilib, unda hududiy boshqarmalar va pedagogik mahorat markazlarining 93 nafar mutaxassisi o'qitilgan. PISA 2025 xalqaro tadqiqoti doirasida 233 ta maktabning 9049 nafar o'quvchisi, PIRLS 2026 xalqaro tadqiqoti doirasida esa tajriba-sinov jarayonlari o'tkazilib, unda 30 ta maktabning 1350 nafar o'quvchisi, 1350 nafar ota-onasi va 50 nafar o'qituvchisi ishtirok etishi rejalashtirilgan.

Hozirda esa 4186 nafar o'qituvchilar uchun 4 ta yo'nalish bo'yicha trening o'tkazilmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro PIRLS 2026 tadqiqotida ishtirok etish to'g'risida shartnoma imzolangan.[11;]

Harakatlar shuni ko'rsatadiki hozirda PIRLS dasturiga tayyorgarlik davom etmoqda.

Quyida O‘zbekistonning 2021-yilgi natijalaridagi tahlillar orqali 2026-yilgi sinov jarayonlariga tayyorgarlik uchun bir nechta tavsiyalarni keltirib o‘tamiz:

Tavsiyalar yo‘nalishlar bo‘yicha:

1. O‘quvchilarning savodxonlik darajasini oshirish

Natija: O‘zbekiston o‘quvchilarining 70% quyi darajada natija ko‘rsatgan.

Reflektiv yozuv daftari joriy etish – har bir matndan so‘ng o‘quvchi o‘z fikrini yozib, asosiy g‘oyani ifodalab o‘rganadi.

2. O‘quvchilarning yuqori daraja natijalarini ko‘paytirish

Natija: Faqat 7% o‘quvchi yuqori darajani egallagan.

“Savodli lider” konsepsiyasi – kuchli o‘quvchilar boshqalar bilan ishlash orqali bilimni mustahkamlaydi, ijtimoiy o‘rganish faollashadi.

3. Qizlar va o‘g‘il bolalar o‘rtasidagi farqni kamaytirish

Natija: Qizlar – 449 ball, o‘g‘il bolalar – 425 ball; 24 ball farq.

Jinsga mos qiziqarli matnlar: o‘g‘il bolalar uchun sarguzasht, texnika mavzulari; qizlar uchun emotsional-ijtimoiy hikoyalar asosida ish yuritish.

4. Rivojlangan darajaga erishish uchun kengaytirilgan dasturlar

Natija: Hech bir o‘quvchi rivojlangan darajaga erisha olmagan.

“Matn ortida nima bor?” topshiriqlari – o‘quvchilarni yashirin fikrlar, kontekst va noaniq ifodalarning mohiyatini tushunishga yo‘naltiradi.

5. Xalqaro baholash natijalaridan foydalanish

“Xalqaro savodxonlik kuni” – har chorakda 1 kun yuqori natija ko‘rsatgan mamlakatlar tajribasi asosida ochiq darslar o‘tkazish orqali global metodlarni tatbiq etish.

6. Raqamli formatga o‘tishga tayyorgarlik (PIRLS 2026 raqamli formatda bo‘ladi)

“Raqamli o‘qish haftaligi” – har hafta 1 kun kompyuter orqali matnli topshiriqlar bajarish orqali o‘quvchilarni digital formatga moslashtirish. Bu faoliyat 2026-yilgi baholashgacha bir yillik strategiya asosida amalga oshiriladi.

Xulosa

PIRLS 2026 xalqaro baholash tadqiqotida ishtirok etish – O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun muhim strategik qadamdir. O‘zbekistonning PIRLS tadqiqotida ilk ishtiroki natijalaridan tegishli xulosa chiqargan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish orqali nafaqat baholashda yuqori natijalarga erishish, balki umuman ta‘lim sifatini oshirish, bilim olishga qiziqishni shakllantirish mumkin bo‘ladi. Bu yo‘nalishda olib borilayotgan tizimli ishlar, o‘qituvchilar malakasini oshirish, yangi metodik yondashuvlarni joriy etish — barchasi 2026-yildagi baholashda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur”.

3. M.Pardayeva, M.Ergasheva. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etish: Biologiya fani o‘qituvchi va metodistlari uchun metodik qo‘llanma.- Toshkent, 2022 - 96 b.

4. D.Rabbonayeva. PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to‘plami. O‘quv uslubiy qo‘llanma.- (1-qism) - Samarqand XTXQTUMOHM. -2019. 64 bet.

5. M. Ergasheva, Q.A.Niyozov. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi monitoringida baholash dasturlari va topshiriqlaridan foydalanish metodikasi. O'quv qo'llanma.- Toshkent, 2023 – 160 b.
6. S.A.O'sarov, N.A.Ismatov, M.B.Boyzoqov, N.F.Isayev. Matematikani o'qitishning dolzarb muammolari va yechimlari respublika ilmiy onlayn anjumani materiallari to'plami. To'plam. – Jizzax, 2021 - 456 b
7. A.A.Ismailov N.A.Karimov B.Q.Haydarov SH.N.Ismailov. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning matematik savodxonligini baholash. Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2019 – 112 b.
8. A.A. Ismailov G.Tog'ayeva S.Akbarova D.Asqarova. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini baholash. Metodik qo'llanma. - Toshkent, 2019 – 112 b.
9. A.A.Ismailov va b. Kreativ fikrlashni baholash Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. – Toshkent, 2021-yil 6. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2017). TIMSS 2019 Assessment Frameworks. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center
10. M.Ergasheva va boshqalar. PISA, PIRLS TIMSS xalqaro baholash dasturlariga maktab o'quvchilarini tayyorlash mexanizmlari. Metodik qo'llanma,-T.; 2022-yil. 8 b.t
11. Ta'lim Xabarlari. (10.04.2025)“Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish savodxonligini baholaydigan xalqaro PIRLS 2026 dasturida ishtirok etadi”.-<https://talimxabarlari.uz/26165/> murojaat qilingan sana 2025-yil 10-iyun.
12. Gazeta.uz. (2023, 17-may). PIRLS tadqiqotlarida ilk bor ishtirok etgan O'zbekiston 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egalladi. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/05/17/pirls/> murojaat qilingan sana 2025-yil 10-iyun.
13. IEA. Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS). – <https://www.iea.nl/studies/iea/pirls>
14. Mullis, I.V., Martin, M.O., & Sainsbury, M. (2016). PIRLS 2016 Assessment Framework. Boston College.
15. Solijonova, M., To'xtayeva, Z. (2023). “Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar”. – Ta'lim innovatsiyalari jurnali, 2(3), 45-51.
16. Rasulov, B. (2021). “PIRLS baholash tizimining o'ziga xos xususiyatlari”. Pedagogik mahorat, 4(1), 18-22.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FASILITATSIYA HAMDA FASILITATORLIKNING AHAMIYATI

ФАСИЛИТАЦИЯ И ЗНАЧЕНИЕ РОЛИ ФАСИЛИТАТОРА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

FACILITATION AND THE IMPORTANCE OF THE FACILITATOR'S ROLE IN PRIMARY GRADES

Saydulloyeva Shoxsanam Mashrafjonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda fasilitatorlik hamda fasilitatsiya jarayonlari haqida, uning mazmun-mohiyati, bugungi davr pedagoglari uchun ushbu kompetensiyani o'zlashtirish muhimligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *fasilitatsiya, fasilitatorlik, boshlang'ich sinf, o'qituvchi, talaba, faoliyat, guruh dinamikasi, jamoaviy o'zaro ta'sir*

Аннотация. В статье рассматривается фасилитация и процессы фасилитации в начальной школе, ее содержание и сущность, а также важность овладения этой компетенцией для современных педагогов.

Ключевые слова: *фасилитация, содействие, начальная школа, учитель, ученик, деятельность, групповая динамика, командное взаимодействие*

Abstract. The article examines facilitation and facilitation processes in primary school, its content and essence, as well as the importance of mastering this competence for modern teachers.

Keywords: *facilitation, assistance, primary school, teacher, student, activity, group dynamics, team interaction*

Saydulloyeva Sh.M.,

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika
instituti assistenti*

shoxsanamsaydulloyeva94@gmail.com

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining sinfni boshqarishdagi o'rni o'quv jarayonining samaradorligi va o'quvchilarning rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ular nafaqat bilim beradi, balki yosh bolalarda tartib-intizom, ijtimoiy ko'nikmalar va o'qishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantiradi. Boshlang'ich sinf davri o'quvchilarning o'quv muhitiga moslashishi va kelajakdagi ta'lim yo'lini belgilashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Har bir o'quvchining xarakteri, qobiliyati va ehtiyoji turlicha bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bu farqlarni hisobga olib, har bir bolaga mos usullar qo'llaydi. Masalan ba'zi o'quvchilar ko'proq e'tibor talab qilsa, boshqalari mustaqil ishlashga moyil bo'ladi. O'qituvchi bu holatlarni muvozanatlashtirib, sinfni bir butun sifatida boshqaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqat muddati qisqa bo'lganligi uchun o'qituvchi darsni qiziqarli va harakatli tarzda olib boradi. O'yinlar, guruh ishlari va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning e'tiborini jalb qilib, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Ta'lim tizimidagi sifat o'zgarishlari va global modernizatsiya tufayli o'qituvchining roli ham, shunga mos ravishda unga qo'yiladigan talablar, uning kasbiy va shaxsiy fazilatlar ham o'zgarib bormoqda. Bo'lajak o'qituvchi nafaqat har bir bola bilan individual, balki guruh bilan ishlashni ham samarali tashkil eta olishi lozim. Ta'limda "Fasilitatsiya" hamda "Fasilitatorlik"

tushunchalari mavjud bo'lib, bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarni fasilitator qilib tarbiyalash zarurligi ochiqdanmoqda.

"Facilitation" so'zi ingliz tilidan olingan so'z bo'lib, uning so'zma-so'z tarjimasi qulay shart-sharoitlar yaratish sifatida talqin qilinadi. Tajribali fasilitator o'qituvchi o'z o'quvchilariga o'quv jarayonining qulay muhitda o'tishi va samarali bo'lishini ta'minlashi kerak. Ta'lim spektrida "Fasilitatsiya" tushunchasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni mavzu-subyekt asosida, muloqot uchun qulay bo'lgan muayyan uslub asosida o'qituvchining ma'lum fazilatlarini tufayli tashkil etish orqali o'quv jarayoni samaradorligini oshirishni anglatadi.

"Fasilitatsiya" tushunchasi anglanilgan va maqsadga yo'nalgan faoliyatning ko'rinishi bo'lib, pedagogning bevosita ishtirokini taqozo etadi.[1] Fasilitatsiya faqat oddiy faoliyatgina emas, balki aniq maqsadga ega bo'lgan, oldindan o'ylangan faoliyatdir. Bu faoliyat aniq maqsadga erishishga qaratiladi. Bunda pedagog yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi shaxs bo'lishi kerak. U o'quvchilarning fikrlashini, muhokamasini va o'zlashtirishini qo'llab-quvvatlaydi. Fasilitatsiya jarayonida o'quvchilar passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchilar, o'zlashtirish jarayonining subyektlari hisoblanadilar. Fasilitatsiya o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tahlil qilishini va boshqalar bilan hamkorlik qilishini rag'batlantiradi.

Boshlang'ich maktabda fasilitatsiyani o'quvchiga ijobiy ta'sir ko'rsatishni ta'minlaydigan, sinfda qulay muhit yaratish maqsadida, o'quvchilarning o'z kuchiga bo'lgan ishonchini oshirish, mustaqil ishlash faoliyatiga bo'lgan ehtiyojini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash yo'lidagi rivojlantiruvchi ta'lim usuli sifatida tushunish kerak.[2]

Fasilitatsiya jarayonida jamoaning birgalikda va samarali ishlashi, yangi narsalarni yaratish yoki nazariy ilmiy ma'lumotlarni o'zlashtirish, keyinchalik amaliy qo'llanilishini topish uchun izlanishlar olib boriladi. Jamoaviy ish va jamoaviy o'zaro ta'sir o'qituvchining maxsus harakatlari orqali tashkil etiladi. Fasilitatsiya aynan shu harakatlarni osonlashtirish jarayonini aks ettiradi. Unda ustuvorlik pozitsiyasini yetakchi egallaydi. Ta'lim sohasida bu joy o'qituvchiga tegishli. Uning vazifasi o'zini hokim sifatida ko'rsatish emas, balki neytral pozitsiyani egallash va talabalarni to'g'ri va rivojlanish yo'nalishiga yo'llashdir. [3]

Fasilitatsiya jarayonidan samarali foydalanish jamoada muammolarni guruhda muhokama qilishning barcha imkoniyatlaridan foydalanishga imkon beradi. Jarayonning amalga oshirilishi va jamoaning tashkil etilishi bilan guruhlarining o'zaro ta'siri va qo'yilgan vazifalarga osonroq va tezroq erishish natijaviyligi ortadi.

Fasilitatsiya jarayonini boshqarishda bo'lajak pedagoglarda kommunikativ kompetensiya, ya'ni insonlar bilan o'zaro muloqot qilish, fikr va his-tuyg'ularini yetkazish, tushunish va muomala qilish qobiliyati shakllangan bo'lishi zarur. Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish o'quvchilar bilan ishlash jarayonida ularning o'z nuqtai nazarini to'g'ri himoya qilishga, o'z fikrini dadil va dalillar bilan ifodalashga, murojaat qilishga, qiziqarli bahs-munozaralar olib borishga, o'z g'oyalarini yoki guruh fikrini tinglovchilarga yetkazishga o'rgatish imkonini beradi. Guruh muhokamalarini tashkil etishda fasilitatsiya usullaridan foydalanish yordam berishning keng imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Fasilitatsiya usullarini amalga oshirish natijasi quyidagicha:

1. O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi.
2. Muhokama ishtirokchilari tomonidan masalalarni ko'rib chiqish uchun turli fikrlar va variantlarni qabul qilinadi.
3. Raqib nuqtai nazarini tolerant idrok etishni shakllantiriladi.
4. Tinglovchilar oldida nutq so'zlash ko'nikmalarini rivojlanadi.
5. Guruhda ishlash va boshqalarni qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini yuksaladi.

Fasilitatsiya jarayoni o'quvchilarning jamoaviy o'zaro ta'sirga kirishiga yordam beradi, o'quvchilarning tasavvurini rivojlantiradi, ularning fikrlarini, his-tuyg'ularini, ichki dunyosini chuqurroq tushunishga imkon beradi, o'quvchilarning ham kommunikativ, ham intellektual qobiliyatlariga faol hissa qo'shadi. O'quvchilar muammoni hal qilish yo'llarini o'z-o'zidan izlash ko'nikmalariga ega bo'ladi. Ular turli manbalardan ma'lumot qidirishni o'rganadilar. Jamoada ishlash tajribasini egallaydilar. Ular turli xil yechimlarni ishlab chiqarishni o'rganadilar.

Munozara usullarini to'g'ri amalga oshirish o'qituvchiga o'quvchilarning o'zaro munosabatlarida samarali dialogik jarayonni o'rnatishga yordam beradi, bu jarayonda an'anaviy usuldan farqli o'laroq, har bir bayonot va fikrlar guruh ishtirokchilari tomonidan qabul qilinadi va muhokama etiladi. Taqdim etilgan bir qator turli fikr-mulohazalar orasidan o'quvchilar eng maqbulini tanlaydilar. Muhokama usullarini qo'llashda bag'rikenglik tushunchasi dolzarblashadi, bu uni ziddiyatli qarama-qarshi fikrlarda ko'rsatishga imkon beradi. Fasilitatorga uyushgan muhokamaga faol aralashish tavsiya etilmaydi. Biroq, o'qituvchi hali ham uning samaradorligi uchun javobgardir. Bundan tashqari, u muhokama vaqtidagi vaqt chegarasi, uning tuzilishi va unumdorligini nazorat qiladi. Tartibni saqlash, ichki ziddiyatlarning oldini olish javobgarligi fasilitatorga tegishli bo'ladi.

Fasilitatsiya usullarini amaliyotga tatbiq etish natijasida universal refleksiv ko'nikmalarni maksimal darajada rivojlantirish, tinglovchilarning har biriga pedagogik va psixologik yordam ko'rsatish, birgalikda harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish, iroda salohiyatini safarbar qilish mumkin bo'ladi. Fasilitatsiyaning turli sohalarda, ham o'qituvchilik faoliyatida, ham jamoada professional ishchi muloqotini o'rnatish uchun keng qo'llanilishi uning katta imkoniyatlari bilan oqlanadi. Mashg'ulotlarda fasilitatsiya usullarini qo'llashning funksional imkoniyatlari juda keng. Ular talabalarni jadal aqliy faoliyatga rag'batlantiradi, ularning bilim faolligini qo'llab-quvvatlaydi, o'quvchilarning umumiy ishda ishtirokini oshiradi, ularning eng yaxshi fazilatlarini ochishga imkon beradi, ularning shaxsiy o'sishiga yordam beradi, muayyan qarorlar qabul qilish uchun mas'uliyatni o'rgatadi, barcha guruh a'zolarining ijodiy salohiyatini ochishga undaydi. Bunday o'zgarishlar esa ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Fasilitatorlik nima? Fasilitatorlik – bu muhokama, trening yoki faoliyatni samarali o'tkazish uchun muhit yaratib, ishtirokchilarning fikrlarini erkin ifoda etishini ta'minlash faoliyati. Ta'lim jarayonidagi fasilitatorlik o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi an'anaviy munosabatlarni o'zgartiradi. O'qituvchi endi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda o'rganishlarini osonlashtiruvchi rolini o'ynaydi. Fasilitatsion ta'limda o'qituvchi zarur ma'lumotlarni ijodiy egallash, fikr yuritishni shakllantirish, ma'lum materialdagi yangi muammolarni topish, imkoniga ega bo'ladi. Bunda o'quvchilar o'qituvchi bilan va o'zaro hamkorlikda ko'proq dialogik munosabatlarga kirishadi, muloqotda tashabbuskor bo'lib, o'qituvchiga ko'plab savollar bilan murojaat qiladi, asosan o'quv masalalarini bajarish bilan ko'proq band bo'ladi; kognitiv faoliyatning yanada yuqori darajalarini aniqlaydi.[1]

Fasilitatorlik ko'plab chet el mamlakatlarida samarali amalga oshirilib borilmoqda. Fasilitatorga aylangan o'qituvchi ta'lim jarayoni markazini o'quvchilarga bo'shatib beradi va endi uning vazifasi ilmiy tadqiqot yoki loyihalarga asoslangan amaliy topshiriqlarni taqsimlash, kichik guruhlariga bo'lingan o'quvchilarning faoliyatini kuzatish hamda dars yakunida mavzuni xulosalashdan iborat bo'ladi.[4] Fasilitatorlikning ta'lim jarayonidagi o'rnini juda muhimdir, chunki u o'rganuvchilarni maqsadlarga yo'naltirish, fikr almashish va jamoa bilan hamkorlikda ishlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Fasilitatorlik ta'lim jarayonida o'rganuvchilarni o'z fikrlarini ifodalashga, muloqotlarni rivojlantirishga va jamoaviy ishlashni samarali va o'ziga xos usullarda tashkil etishga yordam beradi. Bu esa o'rganuvchilarning o'zlashtirish va tushunchalarini rivojlantirishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.X.Xodjayev, Z.T.Saliyeva, N.B.Matkarimova. Pedagogikaning pragmatik aspektlari [Matn]: maqolalar – Toshkent: «Ijod Nashr» nashriyoti. 2023 – 408 b
2. Turdiyeva N. Fasilitatsiya va fasilitator tushunchasi. /maqola, 2022
3. Mamaraimova M. Zamonaviy ta’limda fasilitator faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari, /tezis/ The role of exact sciences in the era of modern development, www.uzresearchers.com
4. Nazokat Yusufjonova. Sizda qirq besh daqiqa bor! (metodik qo‘llanma), T.: 2024
5. Ziyouz.com

**MUZEY PEDAGOGI KASI VOSITASIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TURIZM
FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI**

**TECHNOLOGY OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR TOURISM ACTIVITIES
THROUGH THE MEANS OF MUSEUM PEDAGOGY**

**ТЕХНОЛОГИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ТУРИСТСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВАМИ МУЗЕЙНОЙ ПЕДАГОГИКИ**

Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada muzey pedagogikasi vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlash texnologiyasi o‘rganiladi. Maqolada turizm sohasi va muzeylarning ta’limdagi ahamiyati, ularning o‘qituvchilarning turizm bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Muzey pedagogikasi o‘quv jarayonida turizmga oid bilimlarni samarali va interaktiv tarzda yetkazishda muhim vosita sifatida qaraladi. Ayniqsa, turizmga oid ilmiy va madaniy merosni o‘rganish, muzeyda tashkil etiladigan ekskursiyalar va interaktiv materiallar yordamida bo‘lajak pedagoglarni real hayotdagi turizm faoliyatiga tayyorlash usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola o‘qituvchilarning turizm sohasida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida malaka oshirishning samaradorligini ta’minlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Muzey pedagogikasi, turizm faoliyati, o‘qituvchilarni tayyorlash, interaktiv ta’lim, pedagogik texnologiyalar, turizm sohasi, ilmiy meros.

Аннотация. В данной статье исследуется технология подготовки будущих педагогов к туристской деятельности средствами музейной педагогики. В статье освещается значение сферы туризма и музеев в образовании, их роль в формировании туристских знаний и умений педагогов. Музейная педагогика рассматривается как важный инструмент эффективной и интерактивной передачи знаний о туризме в образовательном процессе. В частности, будут рассмотрены методы изучения научного и культурного наследия, связанного с туризмом, подготовки будущих педагогов к реальной туристской деятельности с помощью экскурсий и интерактивных материалов, которые будут организованы в музее. Статья направлена на обеспечение эффективности повышения квалификации педагогов в сфере туризма на основе современных педагогических технологий.

Ключевые слова: Музейная педагогика, туристская деятельность, подготовка учителей,

Ubaydullayev S.S.

Farg‘ona davlat universiteti

“Pedagogika nazariyasi va tarixi”

mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

saydaliyevichsaidakbar2004@gmail.com

интерактивное обучение, педагогические технологии, индустрия туризма, научное наследие.

Abstract. this article will study the technology of preparing future teachers for tourism activities through the means of museum pedagogy. The article highlights the tourism industry and the importance of museums in education, their role in shaping teachers' knowledge and skills in tourism. Museum pedagogy is seen as an important tool in communicating knowledge about tourism in an effective and interactive way during the educational process. In particular, the study of scientific and cultural heritage related to tourism, tours organized in the museum and methods of preparing future educators for real-life tourism activities using interactive materials are considered. The article is aimed at ensuring the effectiveness of training of teachers on the basis of modern pedagogical technologies in the field of Tourism.

Keywords: *Museum pedagogy, tourism activities, teacher training, interactive education, pedagogical technologies, tourism industry, scientific heritage.*

Kirish

Muzeylarga borish ham turistik sayohatning kichik bir turi hisoblanib, undan kattaroq sayohat va ziyoratlar uchun boshlanish nuqta vazifasini o'taydi. Shu bois bo'lajak o'qituvchilar muzeylar faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatsa, muzey o'z vazifasini to'laqonli bajarsa, bu keyingi bosqich uchun asos vazifasini o'taydi. Talaba o'zining keyingi faoliyatini shu qiziqish bo'yicha yo'lga qo'yadi yoki sayohat qilish maqsadi va odati shakllanadi. Biroq bu o'z-o'zidan bo'ladigan jarayon emas. Chunki bo'lajak o'qituvchining muzeylar bilan aloqadorligi amaliyot, kurs ishlari yoki shu yo'nalishdagi darslar orqali bo'lishi, juda kam hollarda o'z istagi bilan borishi orqali amalga oshishi mumkin. Bunday sharoitda muzey pedagogi kasini professional ta'sir ko'rsatish vositasi va qiziqtirish kuchi orqali unda turistik marshrut shakllanishi mumkin. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarni, birinchi navbatda, muzeylar bilan bog'lash, ular orqali talabani tabiat, tarix yoki boshqa bir voqelik bilan munosabat o'rnatishga vositachi bo'luvchi muzeylarga munosabatini, qiziqishini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili

To'raqulov, A. (2016) "Muzey pedagogikasi va uning ta'lim jarayoniga ta'siri". Ushbu asarda, To'raqulov muzey pedagogikasining ta'limdagi o'rni va uning o'qituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlashdagi rolini o'rganadi. Muallif muzeylarda turizmga oid bilimlarni o'rgatishning samarali usullari va pedagogik texnologiyalarni taqdim etishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ayniqsa, interaktiv usullar va ekskursiyalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning turizm faoliyatiga oid tajribalarini shakllantirishga e'tibor qaratiladi.

Fayzullayev, B. (2018) "Turizm faoliyatiga tayyorlashda muzey pedagogikasining roli". Fayzullayevning tadqiqotida turizm faoliyatiga tayyorlashda muzey pedagogikasining ahamiyati va uning pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Muallif muzeylarning turizm sohasida ishlovchi o'qituvchilarni tayyorlashdagi o'rni, shuningdek, pedagogik texnologiyalar va metodlarning integratsiyasi haqida so'z yuritadi. Muzeylar ta'lim jarayonida nafaqat ilmiy va madaniy me'rosni o'rganishda, balki o'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Shodmonov, R. (2017) “Muzei pedagogikasining zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyasi”. Shodmonovning asarida muzei pedagogikasining zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uygʻunlashuvi koʻrib chiqiladi. Bu asar turizm sohasidagi oʻqituvchilarni tayyorlashda interaktiv metodlar, virtual turlar, va multimedia vositalarining qoʻllanilishiga oid yangiliklarni oʻz ichiga oladi. Shodmonov turizm faoliyatiga tayyorlanayotgan pedagoglar uchun samarali taʼlim texnologiyalarini taqdim etish zarurligini taʼkidlaydi.

Tursunov, S. (2020) “Pedagogik texnologiyalar va muzeida turizm taʼlimi”. Ushbu tadqiqotda Tursunov pedagogik texnologiyalarni muzeilarda turizm taʼlimini samarali oʻrgatish uchun qanday qoʻllanilishini koʻrib chiqadi. Oʻqituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlashda muzei pedagogikasining oʻrni, ayniqsa interaktiv va virtual pedagogik metodlarning taʼlim jarayonidagi yeri haqida soʻz boradi. Asarda turizm sohasida ishlovchi oʻqituvchilarni tayyorlashda muzeilarning roli va uning taʼlim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Qodirov, M. (2015) “Turizm faoliyatiga tayyorlashda oʻqituvchilar uchun pedagogik metodlar”. Qodirovning ilmiy ishida turizm faoliyatiga tayyorlashda oʻqituvchilar uchun pedagogik metodlar va texnologiyalar keng tahlil qilinadi. Maqolada pedagogik texnologiyalarni qoʻllash, oʻqituvchilarning turizm sohasida zarur koʻnikmalarni oʻzlashtirishida muzeilarning oʻrni alohida koʻrsatilgan. Asarda turizm sohasida pedagoglarning malakasini oshirishda muzei pedagogikasining ahamiyati va uning taʼlimda samarali qoʻllanilishi haqida muhim tavsiyalar berilgan.

Jumaniyozov, T. (2019) “Muzeilar va taʼlim tizimi: Oʻzbekiston misolida”. Jumaniyozovning tadqiqoti Oʻzbekistondagi muzeilarning taʼlim tizimiga qoʻshgan hissasini oʻrganadi. Maqolada turizm faoliyatiga oid oʻqituvchilarni tayyorlashda muzeilarning pedagogik roli va oʻqituvchilarga turizmni oʻrgatishda qanday imkoniyatlar yaratishi haqida soʻz boradi. Jumaniyozov muzeilar orqali oʻqituvchilarga madaniy va tarixiy merosni taqdim etish, shuningdek, oʻquv jarayoniga turizm faoliyatiga oid amaliyotlarni kiritish imkoniyatlarini koʻrib chiqadi.

Natija va muhokama

Oliy taʼlimda talaba-yoshlarni tarixiy xotira asosida toʻgʻri tarbiyalashda, vatanga sadoqatli va masʼuliyatli boʻlishlarida davlat muzeilari muhim oʻrin tutadi. Zero, “yosh avlodga oʻtmishdagi otabobolarimizning mehnati bilan yaratilgan milliy kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, mehnat qurollari, eski uy-roʻzgʻor buyumlarini koʻz qorachigʻidek avaylab-asrash va ularga hurmat bilan qarash tuygʻusini singdira olsak, ular chinakam milliy eʼtiqodli, qadriyatlarimizga hurmat bilan qaraydigan insonrarvar shaxs boʻlib shakllanishlariga erishish mumkin. Muzeilar tarixiy, moddiy va maʼnaviy yodgorliklarni toʻrlash, saqlash, tashkil qilish va oʻrganish ishlarini bajaruvchi, ilmiy-maʼrifiy muassasa sifatida juda katta pedagogik vazifani bajaradi”. Shuning uchun ham uning imkoniyatlaridan taʼlim tizimida foydalanish muhim vazifalardan biridir.

Bu borada mamlakatimizdagi tarix muzeilarining faoliyatini rivojlantirish, yoshlarni kengroq jalb qilish va bu orqali tarixiy tafakkurni haqqoniy shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, talabalarda muzei pedagogi kasi orqali tarix muzei xazinasini ochish, tarixiy ashyoning mohiyati, u bilan bogʻliq qiziqarli voqelikka olib kirish ham ularda bilim olishga, tarixni chuqurroq oʻrganishga va shu bilan birga uni oʻz koʻzi bilan koʻrish ishtiyoqining shakllanishiga taʼsir koʻrsatadi. Bu esa shubhasizki, turistik faoliyatga taʼsir etadi. Misol uchun, “kulolchilik – jahon tarixida hunarmandchilikning ilk sohalaridan biri. Uning taraqqiyot bosqichlari, davriy va hududiy farqlarini qiyoslash orqali oʻqituvchilarda katta taassurot uygʻotsa boʻladi. Shuningdek, insoniyat tamaddunida milliy kulolchilikning oʻrni va rolini koʻrsatish maqsadga muvofiqdir. Albatta, tushuntirish ishlari amaliyot bilan, yaʼni kulolchilik mahsulotlarini yasash va uning davrini aniqlash kabi mashgʻulotlar bilan olib borilishi lozim. Bunday mashgʻulotlarni qogʻoz, kashtachilik, kandakorlik, toʻqimachilik, tasviriy sanʼat, muqovasozlik, yozuv, tangashunoslik tarixi kabi qadimdan rivojlangan sohalar boʻyicha

ham olib borish mumkin”. Bunday yondashuv orqali bo‘lajak o‘qituvchilarni turistik faoliyatga qiziqtirish, o‘z iqtidorlarini yo‘naltirishga imkoniyat yaratish ham mumkin bo‘ladi. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda bunday faoliyat ularning fikrlash tarzini, dunyoqarashini o‘zgarishiga, hayotga, yashashga bo‘lgan qarashini qayta baholashga imkon beradi. Shuning uchun ham rivojlangan davlatlar tajribasiga ko‘ra, ko‘rlab korxona va tashkilotlar o‘z xodimlarini ta‘til vaqtida dam olishga, turistik sayohatlarga, ekskursiyalarga yuborishga harakat qiladi. Bu orqali xodimlarning ta‘tili maroqli o‘tishi, sog‘lig‘i tiklanishi bilan birga ularning qarashlari, fikrlash tarzi ham o‘zgaradi, bu esa ularning ishlash tarziga, ishga munosabatiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

B.Xodjaevning fikricha, “ko‘rgina muzeylarda o‘quvchilarga savol-javob shaklida tushuntirish ishlari olib boriladi. Muzey pedagogi biror- bir hodisa bo‘yicha o‘quvchilarga savol berish orqali ularda voqeliklarni kuzatish, tahlil qilish va echim torish ko‘nikmalarini tarkib tortiradi. Bu ham o‘quvchilarning eksrozisiyada namoyish etilayotgan ma‘lumotlarga munosabati va unga nisbatan shaxsiy fikrini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega”. Demak, bo‘lajak o‘qituvchilarda muzey ta‘limi orqali turistik faoliyatga yo‘naltirishda shaxsiy fikrni shakllantirish va unga munosabatni tarkib tortirish, tanlov zavqiga erishish imkoniyatini berish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlashda xerrening va rerformans kabi muzey-pedagogik faoliyat shakllaridan foydalanish kengayib bormoqda. Bu orqali muzeylarga tashrif buyuruvchilar sonini oshishiga, shuningdek, muzey pedagogi kasi imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga harakat qilinmoqda.

Xerrening – bu oldindan o‘ylangan ssenariysiz rivojlanadigan va tomoshabinlarning faol ishtiroki uchun mo‘ljallangan muzeydagi improvizasiya qilingan teatr harakati sanaladi. Mazkur harakat orqali muzeyga tomoshabinlarning qiziqishini oshirish, ularni chalg‘ib qolmasliklariga erishish mumkin bo‘ladi. Shuningdek, turli sohaga oid muzeylar faoliyatida mazkur shakl orqali tomoshabinni o‘sha olamga olib kirish va ularda o‘ziga xos jo‘shqinlikni hosil qilish mumkin bo‘ladi.

Rerformans – bu oldindan ishlab chiqilgan dastur asosida qurilgan yoki o‘ziga xos ssenariy bo‘yicha ishlab chiqilgan rassomlarning jamoaviy yoki yakka harakati hisoblanadi. Senariy asosida tashkillangan harakat orqali tomoshabinlarga aniq, tizimli axborotni berib borish mumkin bo‘ladi. Bu esa tomoshabinda muzey eksronatlari to‘g‘risida kengroq bilimlarni hosil qilish imkoniyatini yaratadi.

Talabalar muzeyda ko‘proq erkinlik va mustaqillikni yoqtiradi. Ularga qo‘l bilan ushlab ko‘rish va eksronat bilan muloqotga kirishish imkoniyatini yaratish zarur. Chunki aynan eksronat nusxalari, maketlari va mulyajlari talabalar uchun boshqa o‘quv vositalariga tenglashtirib bo‘lmaydigan noyob o‘quv materiali hisoblanadi. Shu bois ko‘rlab muzeylar o‘z zallarida bolalar uchun nodir eksronatlar nusxalarini yasab, ularga redmetlarni sinab ko‘rishga imkon yaratadi. Tarixiy shaxslar kiyimini kiyib ko‘rish yoxud zodagon ayolning taqinchoqlarini taqib ko‘rish, kulolchilik charxida ko‘zalarni yasab ko‘rish o‘quvchida katta taassurot uyg‘otadi. Tadqiqotchi Shaxnoza Kasimovaning fikricha, “Muzey auditoriyasining muhim rarametri – uning tayyorgarlik va o‘ziga jalb qilish darajasi hisoblanadi. Bu ba‘zan “tashrif buyuruvchining muzeydagi madaniyati” tushunchasi bilan ifodalanadi. Bu erda gar odamning muzey muhitida o‘ziga yo‘l topa olishi va o‘ziga xos muzey tilini qabul qila olishi haqida bormoqda. Muzey madaniyatiga baho berish mezoni muzeylarga tez-tez borish va tanlash, eksrozisiyalar bilan maqsadga muvofiq tanishish, yodgorliklarni ko‘rib chiqish va hokazolardan iborat”.

Muzeyga bolani yoshligidan jalb qilish, ajdodlari qoldirgan boy ma‘naviy merosni jajji, murg‘ak qalbiga singdira olish Vatanga bo‘lgan muhabbatini oshirishga zamin yaratadi. Bu borada esa muzey pedagogi kasining mehnati kattadir. Ya‘ni, muzeylarda bolalar uchun maxsus eksrozisiyalar, ko‘rgazmalar tashkil etilishi, muzey zallarida turli yoshdagi tomoshabinlarga mo‘ljallangan maxsus ekskursiyalar o‘tkazilishi tomoshabinda muzey to‘g‘risidagi ma‘lumotni tez va aniq olishda katta samara

beradi. Bundan tashqari muzeylarda oilaviy tashriflarni ko'raytirish va ular bilan bog'liq turli qiziqarli o'yinlar, mashg'ulotlar o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Bu borada chet el muzeylari tajribalaridan foydalanish lozim. Dunyoning rivojlangan qator mamlakatlari muzeylarida oilaviy tashrif kunlari, turli o'yinlar, maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Masalan, turli uchrashuvlar, oila vakillariga mo'ljallangan zamonaviy texnik dasturli intellektual o'yinlar fikrimiz dalilidir.

Muzeylar jamiyatning eng kichik vakillaridan tortib to keksalariga qadar xizmat ko'rsatsalar-da, yangi avlodning dunyoqarashi, didi, ongini shakllantirishga turtki beruvchi maskan sifatida nom qozongan. Muzeylar tarixiy, badiiy, estetik va ilmiy savodni oshirishga xizmat qiluvchi maskan hisoblanadi. Ularda xalq, millat yoki jahon tarixining, madaniyatining, jamiyatlar rivoji va inqirozining aksi mavjud. Turli davr, tarix va jamiyatlarning izlari muhrlangan eksponatlarning qiziqarli namoyishi ulkan intellektual va emosional ta'sir quvvatiga ega. Muzeyda davrlar, jamiyatlar, fikrlar va g'oyalar to'qnashuvining guvohi bo'lish mumkin.

Zamonaviy hayotda muzeylar an'anaviy vazifalar va funksiyalardan biroz chetga chiqib, jamiyat hayotida aktiv ishtirok etishga ko'mak beruvchi yanada keng dasturlarni amalga oshirish kerak. Tomoshabinlarning qiziqishini oshirishga xizmat qiladigan innovasion texnologiyalarni muzeylar boshqaruvida qabul qilish samarali natija beradi. Muzeylar yoshlarning ma'naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda madaniy-tarixiy, tabiiy-ilmiy qadriyatlarni yig'uvchi, ular haqidagi ma'lumotlarni muzey ashyolari vositasida targ'ib qiluvchi ijtimoiy institut bo'lib, ulardan o'quv-tarbiyaviy maqsadda foydalanishda qator muammolarni hal etishni taqozo etadi.

Turistlarni ko'proq jalb qilish dunyo tamadduni va tarixiy obidalar namunalarini qayta tiklash va asl holiga keltirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Samarqanddagi Bibixonim majmuasining qayta tiklanishi, Imom Al-Buxoriy, Moturudiy kabi allomalarimiz nomi bilan bog'liq tarixiy obidalarining qaytadan barro qilinishi bunga misol bo'ladi.

Bu sohani rivojlantirish uchun kadrlar tayyorlash va ularni qayta tayyorlash, malakasini oshirishga ham katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizning bir qancha oliy o'quv yurtlarida (O'zMU, TDIU, UzDJTU, SamISI kabilar) turizm, xalqaro turizm, turizm menejmenti, turizm xizmatlari oreratorligi, turizm marketingi kabi o'quv yo'nalishlari bo'yicha bakalavr va magistrlar tayyorlash yo'lga qo'yilmoqda. Bularning hammasi kelajakda mamlakatimizda turizmning rivojlanishi uchun asosiy omillardir.

Bugungi kunda dunyoda kelajak avlod tarbiyasida muzeylar muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Shu bois ham XXI asr boshlarida butun dunyoda Bolalar muzeyini rivojlantirish harakatlari boshlangan. Muzey pedagogi kasi dunyoning ko'r davlatlarida kundalik hayotning asosiy qismiga aylangan. Uning shakllanishi o'tgan asrda boshlangan va pedagogi kaning tez rivojlanib borayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida o'z ahamiyatini namoyon qilib borayotgan faoliyat turi hisoblanadi. Har bir muzey faoliyatida bu dargohning tarixi, ish mezonlari, undagi eksponatlar tavsifiga doir ma'lumotlar bilan ishlashda muzey ta'limini to'g'ri, qiziqarli va tushunarli qilib olib borishda muzey redagolgarining ishi juda muhim sanaladi. Biroq bu ishni mamlakatimizdagi muzeylar faoliyatida qoniqarli deb bo'lmaydi.

Umuman olganda, O'zbekistonda muzey pedagogi kasi rprofessional tarzda yo'lga qo'yilmagan va oliy ta'lim tizimida bunday yo'nalishlar mavjud emas. Shuning uchun muzeylar faoliyatini rivojlantirishda va muzey pedagogi mutaxassisini tayyorlashda xorij tajribasini chuqur o'rganish va zamonaviy andozada muzeylar faoliyatini yo'lga qo'yish zamon talabidir.

Rivojlangan davlatlarning muzey tajribasida muzey pedagogi kasi yoshlarning jismoniy va psixologik rivojlanishidan kelib chiqqan holda turli o'quv usullaridan foydalaniladi. Shuningdek, ko'rlab xorijiy muzeylar teatrlashtirilgan sahnalardan foydalanmoqda. Bu ayniqsa, tarix va texnika muzeylarida samarali natija beradi. Mazkur tomoshalar bir guruh muzey xodimlarining ma'lum bir

davrni o'zida aks ettiruvchi qahramonlar obraziga kirishi yoki ekskursovodlarning mavzu bo'yicha libos kiyishi bilan namoyon bo'ladi". Bunday yondashuv tomoshabinlar va qiziquvchilarga ta'sir o'tkazish orqali muzey faoliyatini ommalashtirishda ijobiy samara beradi.

Xulosa

Bo'lajak o'qituvchilarni turizm faoliyatiga tayyorlashda virtual shaklda bo'lsa ham sayohat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ular virtual muzeylar orqali turistik faoliyatga qiziqish, bilvosita bilish ularni yanada yaqinroq, o'z ko'zi bilan ko'rish istagining ortib borishi kuzatiladi.

Virtual muzeyga sayohat qilish orqali talabada turistik faoliyat haqidagi tushunchalar boyiydi, turizmning imkoniyatlari xususidagi xulosalari kengayishiga yordam beradi. Talaba virtual sayohatlar orqali turistga aylanadi, turistik ob'ektlar va joylar to'g'risida aniq xulosalar chiqara oladi. Mazkur jarayonda virtual muzeyning tarbiyaviy ahamiyati, ayniqsa, yorqin namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Безрукова В.С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). – Екатеринбург. 2000. –С.937.
2. Биржаков М. Б., Никифоров В. И. Индустрия туризма: Перевозки. -СПб., 2001. –С.399.
3. Troyanskaya S.L. Muzey pedagogikasi va uning umumiy madaniy kompetentsiyani rivojlantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari. Izhevsk : «Ilmiy kitob» uyushmasi. 2007 yil.
4. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: O'qituvchi, 1996.
5. Исмаилова Ж. Музей педагогикаси: тарихи, бугуни ва истикболи // Ўзбекистон музейлари истикболи. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б. 20.
6. Исмоилова Ж. Замонавий музейшунослик асослари. – Тошкент, 2016. – Б.4
7. Ismoilova Z. Pedagogikadan amaliy mashg'ulotlar. – T.: Fan, 2001.
8. Касьянов В.Н., Несгаворова Г.П., Волянская Т.А. Виртуальный музей истории информатики в Сибири // Современные проблемы конструирования программ. – Новосибирск, 2002. – С.170.
9. Каулен, М. Е. Словарь актуальных музейных терминов / М. Е. Каулен, А. А. Сундиева, И. В. Чувилова и др. // Музей. –2009. – № 5. – С. 47–68.

MUSIQA TA'LIMI SOHASIDA FINLYANDIYA TAJRIBASI: PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING TAHLILI

FINLAND'S EXPERIENCE IN THE FIELD OF MUSIC EDUCATION: AN ANALYSIS OF PEDAGOGICAL APPROACHES

ОПЫТ ФИНЛЯНДИИ В СФЕРЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Xudaybergenova Malika

Annotatsiya: Fin ta'lim modelida o'quvchi markazlilik, ijodiy yondashuv, o'yin asosida o'qitish va ustozlar malakasiga bo'lgan talablar yuqori darajada rivojlangan. Ushbu maqolada Finlyandiya musiqa ta'limi tizimining asosiy tamoyillari, pedagogik yondashuvlari va ular orqali musiqiy savodxonlikni shakllantirishdagi ilg'or tajribalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Finlyandiya, musiqa ta'limi, musiqa savodxonligi, pedagogik model, o'quvchi markazlilik, ijodkorlik, metodika.*

Abstract. In the Finnish educational model, student-centeredness, creative approaches, game-based teaching, and high standards for teacher qualifications are highly developed. This article analyzes the fundamental principles of the Finnish music education system, its pedagogical approaches, and advanced practices in fostering musical literacy through these methods.

Keywords: *Finland, music education, musical literacy, pedagogical model, student-centeredness, creativity, methodology.*

Аннотация. В финской модели образования высокоразвиты требования к ориентированности на учащегося, творческому подходу, обучению через игру и квалификации преподавателей. В данной статье анализируются основные принципы и педагогические подходы системы музыкального образования Финляндии, а также передовой опыт формирования музыкальной грамотности с их помощью.

Ключевые слова: *Финляндия, музыкальное образование, музыкальная грамотность, педагогическая модель, ориентированность на ученика, творчество, методика.*

Xudaybergenova M.,

*O'zbekiston davlat san'at va
madaniyat instituti tayanch
doktoranti,*

maaliikhudaibergenova@mail.ru

Kirish. Bugungi globallashuv va texnologik rivojlanish sharoitida san'at va musiqa ta'limining jamiyatda tutgan o'rni qayta baholanmoqda. Ilg'or davlatlarda, xususan Finlandiyada musiqa ta'limi nafaqat madaniy, balki intellektual rivojlanish vositasi sifatida qaralmoqda. Fin ta'lim tizimi, o'zining

demokratik, o'quvchi markazli va ijodkorlikni rivojlantiruvchi yondashuvi bilan jahon miqyosida e'tirof etilgan.

Ushbu maqola doirasida, Finlyandiya tajribasi asosida O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa savodxonligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar o'rganilmoqda. Shu bois maqolada Finlyandiya tajribasini tahlil qilish orqali samarali jihatlarni ajratib olish va mahalliy sharoitga moslashtirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Xo'sh, Finlyandiya ta'lim tizimi haqida qanday ma'lumotlarga egamiz? Biz asosan Finlyandiya ta'lim tizimi deganda, albatta PISA (inglizcha — **Programme for International Student Assessment**, OECD (2019). Education Policy Outlook: Finland.) – turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dasturi ko'z oldimizga keladi. Finlar ushbu xalqaro dasturda bir necha yillardan buyon peshqadamdir. Bundan tashqari Finlyandiya ta'lim tizimida musiqa darslariga e'tibor kuchli. Sababi finlar aniq fanlarni o'zlashtirishda musiqaning roli katta ekanligini allaqachon tan olishgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Xususan, so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa odamlarga ko'p jihatdan ta'sir qiladi va kundalik hayotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (Mitchell 2012; Saarikallio 2011).[2] Musiqa hissiy ta'sirga ega, diqqatni jamlash va dam olishga yordam beradi hamda ijtimoiy yaqinlikni yaratadi (Hairo-Lax va Muukkonen 2013). Juvonen (2009) maktablarda musiqani o'qitishning qanday amalga oshirilishiga qarab, barcha uchun mazmunli va qiziqarli mazmun taklif etuvchi ko'p qirrali fan sifatida ko'radi. Bundan tashqari, Xayro-Laks va Muukkonen (2013) o'rta maktab yoshidagi o'quvchilar uchun musiqani ko'p jihatdan boyitadigan tajriba sifatida baholaydilar. Masalan, musiqa hissiy holatlarni nazorat qilishga va umuman olganda, ayniqsa o'smirlik davrida his-tuyg'ularni ozod qilishga yordam beradi (Saarikallio 2007, 17-18, 37-38). Shu sababli, u maktablardagi yoshlar uchun ham muhim vosita bo'lishi mumkin (masalan, Hairo-Lax va Muukkonen 2013; Juvonen, Lehtonen, Ruismäki 2016; Numminen 2005, 57-60; Honkonen 2018 ga qarang).

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology).

Finlyandiya ta'lim tizimi quyidagi asosiy prinsiplarga tayangan:

- **Barchaga teng imkoniyatlar:** ijtimoiy maqomidan qat'i nazar, barcha bolalar sifatli ta'lim oladi.
- **Ustozlarning nufuzi:** Finlandiyada ustozlik kasbi eng obro'li kasblardan biri hisoblanadi.

O'qituvchilar ilmiy darajali mutaxassislar bo'lib, pedagogik erkinlikka ega.

- **Moslashuvchan dasturlar:** Har bir maktab o'zining lokal ehtiyojlariga mos dastur ishlab chiqish huquqiga ega.

- **O'quvchi markazlilik:** ta'lim jarayoni o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlariga yo'naltirilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Finlyandiya musiqa ta'limi tizimi san'atni har bir bola uchun ochiq va foydali qiluvchi modelga ega. Quyidagi jihatlar diqqatga sazovor:

- **Ijodiy yondashuv:** Fin o'qituvchilari bolalarga nota o'qishni o'rgatishdan avval, ularni musiqani "tuyish"ga, eshitish, takrorlash, ijod qilishga undaydi.

- **Metodik yondashuvlar:** Orff Schulwerk, Dalcroze eurhythmics va Kodály metodlari Fin musiqa ta'limida keng qo'llaniladi. Bu usullar orqali o'quvchilarda ritm, harakat va eshitish asosida musiqiy bilimlar shakllanadi.

- **Kompozitsiya huquqi:** Finlandiyada "Har bir bolada kompozitsiya qilish huquqi bor" degan pedagogik tamoyil mavjud. Bu orqali ijodiy fikrlash, o'z ifodasini topish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi.

• **Guruhda ishlash:** sinf ichida hamkorlikda musiqiy loyihalar tayyorlash, musobaqalar va improvizatsiyalar o'tkaziladi.

Fin ta'lim tizimida musiqa savodxonligiga kompleks yondashiladi. Unda:

• **Solfedjio, nota o'qish, xonandalik, ritmik mashqlar** bir butun sifatida qaraladi.

• **Vizual va audial** yondashuvlar sintez qilinadi. Masalan, musiqa chizmalari, ranglar orqali notalarni anglash.

• **Raqamli texnologiyalar:** musiqiy ilovalar, kompyuter dasturlari yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlashadi.

Ammo shu bilan birgalikda bugungi Finlandiya musiqa ta'lim tizimida ham o'ziga yarasha muammo va kamchiliklar mavjud. Xususan "Finlyandiya umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi uchun eng katta imkoniyat boshlang'ich maktabda, ya'ni dastlabki olti sinfda mavjud, chunki bu davrdan keyin musiqa darslari miqdori kamayadi. Shubhasiz, keng qamrovli pedagogik va musiqiy ko'nikmalarsiz asosiy o'quv dasturida belgilangan mazmunni o'qitish imkonsizdir. Musiqani to'g'ri o'qitishni xohlaydigan har qanday finlyandiyalik sinf o'qituvchisi ham mohir pedagog, ham musiqachi bo'lishi shart". (Tereska, 2003; Vesioja, 2006 tadqiqotlari ham buni tasdiqlaydi). "Ko'pchilik fin talaba-o'qituvchilari musiqani faqat maktabda o'rganishgan. Ularning aksariyati birorta ham musiqa asbobini chala olmaydi va qo'shiq aytishdan cho'chidi. O'qituvchilik tayyorgarligiga qabul qilish imtihonlari nomzodlarning musiqa qobiliyatlarini hech qanday tarzda tekshirmaydi. Finlyandiya universitetlarida musiqa ta'limining hajmi va sifati turlicha. Bu jihatdan Joensuu universiteti o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha tipik misol hisoblanadi. Joensuu'dagi sinf o'qituvchiligi ta'limi dasturida faqat 5 kredit (45 daqiqadan 80 ta dars) majburiy musiqa va musiqa ta'limi fanlarini hamda ba'zi tanlov fanlarini o'z ichiga oladi. Majburiy o'quv dasturiga o'n ikkita 45 daqiqalik piano darslari kiritilgan". (Mikko Anttila, Kurybos erdvës 07:8-14.)

Xulosa va takliflar(Conclusion/Recommendations)

Finlyandiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, musiqa ta'limini samarali tashkil etish uchun:

- O'quv dasturlarini moslashtirish va ijodiy metodlarni joriy etish kerak;
- O'qituvchilarning metodik va texnologik tayyorgarligini oshirish muhim;
- Har bir bola uchun musiqiy ifoda imkoniyatini yaratish zarur.

O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu yondashuvlar bosqichma-bosqich joriy etilsa, bu nafaqat musiqa fanining o'zlashtirilishini, balki bolalarning umumiy estetik, madaniy va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. O'zbekiston musiqa ta'lim tizimining Finlyandiya musiqa ta'lim tizimidan farqlarini qisqacha ushbu jadvalda ko'rishingiz mumkin:

Aspekt	O'zbekiston	Finlyandiya
Ta'lim yondashuvi	Markazlashgan, nazariy asoslangan	Moslashuvchan, o'quvchiga yo'naltirilgan
Ijro va yaratuvchanlik	Kamroq rivojlangan	Keng rivojlangan, ijodiy imkoniyatlar ko'p
Infratuzilma	Cheklangan (asbob va texnologiya yetishmaydi)	Yuqori darajada, zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan
O'qituvchi roli	Bilim beruvchi	Yo'lboshchi va ilhomlantiruvchi mentor
Texnologiya qo'llanilishi	Juda kam	Faol qo'llaniladi (dasturlar, studiyalar)
Fanlararo integratsiya	Kam uchraydi	Keng tarqalgan, boshqa fanlar bilan bog'liq

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2019). Education Policy Outlook: Finland.
2. Anttila, M.(2007). Challenges for Music Studies in Class Teacher Education in Finland. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=127041>
3. Väkevä, L., & Westerlund, H. (2007). The "method" of democracy in music education. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, 6(4), 96–108.Finnish National Agency for Education (2016). Core Curriculum for Basic Education.
4. Malika Xudaybergenova O‘zbekiston ta’lim tizimida musiqa o‘qitishning shakllanish bosqichlari va tavsifi. 2024/10/15. News of the NUUz [PDF]journalsnuu.uz
5. Malika Xudaybergenova O‘zbekistonda musiqa savodxonligi darslari samaradorligini oshirishda Finlyandiya tajribasidan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari. 2024/12/20 Nordic_Press.

SHAHARDA YASHOVCHI YOSH OILALARDA EKOLOGIK MADANIYAT VA MAS'ULIYAT UYG'UNLIGI

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ГАРМОНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В МОЛОДЫХ СЕМЬЯХ, ПРОЖИВАЮЩИХ В ГОРОДЕ

ECOLOGICAL CULTURE AND THE HARMONY OF RESPONSIBILITY IN YOUNG URBAN FAMILIES

Yusupova Muhabbatxon Abdulajon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola shaharda yashovchi yosh oilalarning ekologik madaniyat va mas'uliyat uyg'unligini tadqiq etishga bag'ishlangan. Hozirgi kunda ekologik muammolarning keskinlashuvi jamiyat a'zolarining ekologik madaniyatini shakllantirish va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatini kuchaytirishni taqozo qilmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi yosh oilalardagi ekologik madaniyat va mas'uliyatning shakllanish xususiyatlarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va istiqbolli yechimlarni ishlab chiqishdir. Tadqiqot Toshkent shahrida istiqomat qiluvchi yosh oilalar misolida olib borilgan bo'lib, sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlaridan foydalangan holda chuqur tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari yosh oilalar ekologik qadriyatlarni anglashda yuqori darajaga ega ekanliklarini ko'rsatdi, biroq bu qadriyatlarni kundalik hayotda qo'llash bo'yicha amaliy faoliyat darajasi past ekanligi aniqlangan. Tadqiqotda shuningdek, ekologik mas'uliyatni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar ham ishlab chiqilgan bo'lib, bu tavsiyalar yosh oilalarni ekologik tashabbuslarga jalb qilish mexanizmlarini rivojlantirish, ekologik ta'lim dasturlarini kengaytirish hamda mahalliy hokimiyat organlari va nodavlat tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladigan kompleks dasturlarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Yusupova M.A.

TMC instituti o'qituvchisi,

“Oila va gender” ilmiy-
tadqiqot instituti
doktoranti

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, ekologik mas'uliyat, yosh oilalar, ekologik ta'lim, ekologik infratuzilma, barqaror rivojlanish, ekologik ong.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию взаимосвязи экологической культуры и ответственности среди молодых семей, проживающих в городах. В настоящее время обострение экологических проблем требует усиления экологической культуры и ответственного отношения общества к окружающей среде. Основная цель данного исследования – изучение особенностей формирования экологической культуры и ответственности у молодых семей, выявление существующих проблем и разработка перспективных решений. Исследование проведено на примере молодых семей, проживающих в городе Ташкенте, с использованием качественных и количественных методов анализа. Результаты исследования показали, что молодые семьи обладают высоким уровнем понимания экологических ценностей, однако практическая реализация этих ценностей в повседневной жизни остается низкой. Также в исследовании разработаны рекомендации по усилению экологической ответственности, предусматривающие механизмы привлечения молодых семей к экологическим инициативам, расширение

программ экологического образования и разработку комплексных программ в сотрудничестве с местными органами власти и неправительственными организациями.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическая ответственность, молодые семьи, экологическое образование, экологическая инфраструктура, устойчивое развитие, экологическое сознание.

Abstract. This article explores the integration of ecological culture and responsibility among young families living in urban areas. The current escalation of environmental issues necessitates strengthening ecological culture and fostering responsible attitudes towards the environment among community members. The primary objective of this research is to investigate the characteristics of the formation of ecological culture and responsibility among young families, identify existing challenges, and propose prospective solutions. The study was conducted using qualitative and quantitative research methods based on the example of young families residing in Tashkent city. Findings revealed that young families possess a high level of understanding of ecological values; however, their practical implementation in daily life remains limited. The research also includes recommendations aimed at enhancing ecological responsibility, including mechanisms for involving young families in ecological initiatives, expanding ecological education programs, and developing comprehensive programs in collaboration with local government bodies and non-governmental organizations.

Keywords: ecological culture, ecological responsibility, young families, ecological education, ecological infrastructure, sustainable development, ecological

Kirish. Hozirgi global ekologik inqiroz sharoitida shaharlarda ekologik muhitni yaxshilash va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun yosh oilalar ekologik madaniyat va mas'uliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yosh oilalar jamiyatning eng faol va o'zgarishlarga tez moslashuvchi segmenti sifatida ekologik xabardorlik va ekologik barqaror amaliyotlarni qo'llashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bugungi kunda insoniyat ekologik muammolar ta'sirida yashab, bu muammolarning oqibatlarini iqtisodiyot, sog'liqni saqlash va umumiy hayot sifatiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun ekologik ong va mas'uliyatning rivojlanishi jamiyat uchun dolzarb vazifaga aylanmoqda. Yosh oilalarning ekologik jihatdan ongli bo'lishlari nafaqat oilaviy farovonlikni ta'minlashda balki, butun jamiyatdagi ekologik vaziyatni yaxshilashda ham muhim rol o'ynaydi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi shaharlarda yashovchi yosh oilalarda ekologik madaniyat va mas'uliyat uyg'unligini tadqiq qilish hamda mavjud muammolar va istiqbolli yechimlarni aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot doirasida Toshkent shahrida istiqomat qiluvchi yosh oilalarning ekologik qadriyatlarini shakllantiruvchi omillar, ularning atrof-muhitga munosabatlari va kundalik ekologik xulq-atvorlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqot davomida yosh oilalarda ekologik mas'uliyatni rivojlantirish va atrof-muhit muhofazasi bo'yicha amaliy tadbirlarni kengaytirish imkoniyatlari ham baholanadi.

Adabiyotlar sharhi. Ekologik madaniyat va mas'uliyat tushunchalari global ekologik muammolarning kuchayishi bilan ijtimoiy va ilmiy jamoatchilik diqqat markaziga tushmoqda. Ushbu tushunchalar atrof-muhitga munosabatda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar va amaliyotlarni ifoda etadi. So'nggi yillarda ekologik madaniyat mavzusida

qilingan tadqiqotlar ekologiya, pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlari nuqtai nazaridan turlicha yondashuvlar asosida olib borilgan.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda ekologik madaniyat jamiyat a'zolarining ekologik qadriyatlar tizimi va tabiat bilan uyg'un yashashga qaratilgan xatti-harakatlar majmuasi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, oilada ekologik qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlariga ko'p e'tibor qaratilmoqda. Ba'zi tadqiqotchilar oilaning ekologik qadriyatlarni rivojlantirishdagi rolini alohida ta'kidlab, oiladagi ta'lim jarayoni ekologik ong va amaliy harakatlarni shakllantirish uchun asos bo'lishini ko'rsatishadi.

Shuningdek, yosh oilalar ekologik mas'uliyatini oshirishda ta'lim tizimining roli va ahamiyati ham alohida qayd etilgan. Bir qator tadqiqotlar maktabgacha, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida ekologik tarbiya va ta'limning samaradorligini ko'rsatib berdi. Ushbu ta'lim bosqichlarida ekologik ong va ekologik mas'uliyatning shakllanishi kelajakda yosh oilalar tomonidan ekologik jihatdan ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekiston kontekstida ekologik madaniyat va mas'uliyat mavzusida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, ba'zi bir tadqiqotlar yoshlar o'rtasida ekologik ong va xabardorlikni oshirish uchun innovatsion usullar va mahalliy sharoitga moslashgan dasturlar ishlab chiqishni taklif qilmoqda. Ammo yosh oilalar bilan bog'liq amaliy tadqiqotlar yetarli emas.

Xorijiy tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, ekologik madaniyat shakllanishida davlat siyosati, axborot kompaniyalari va jamoatchilik tashabbuslarining o'zaro hamkorligi juda muhimdir. Shuningdek, ekologik mas'uliyatli xatti-harakatlarni rag'batlantiruvchi iqtisodiy va ijtimoiy mexanizmlar ham ko'zda tutilmoqda. Bunday tadqiqotlar ekologik mas'uliyatli amaliyotlarni joriy etishda yosh oilalarning iqtisodiy va ijtimoiy motivatsiyalarini ham chuqur o'rganadi. Bu esa ekologik madaniyatni jamiyatda keng joriy etish imkoniyatlarini oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi shaharda yashovchi yosh oilalarning ekologik madaniyat va mas'uliyatini chuqur tahlil qilishdan iborat bo'lganligi sababli, sifatli va miqdoriy tadqiqot usullarining kombinatsiyasidan foydalanildi. Tadqiqot Toshkent shahrida istiqomat qiluvchi yosh oilalar orasida olib borildi. Tadqiqot namunasi tanlashda reprezentativlikni ta'minlash uchun ko'p bosqichli tanlov usulidan foydalanildi. Shahar hududlari demografik jihatdan xilma-xil bo'lgani sababli, Chilonzor, Mirzo Ulug'bek, Yunusobod va Sergeli tumanlaridan jami 300 ta yosh oila tanlab olindi.

Sifatli tadqiqot doirasida yarim strukturalashgan chuqur intervyular olib borildi. Intervyular yosh oilalar bilan ularning ekologik tushunchalari, ekologik madaniyat va mas'uliyatga oid fikrlari, shuningdek, kundalik hayotda ekologik amaliyotlarni qo'llash darajasi haqida batafsil ma'lumot olish uchun tashkil etildi. Chuqur intervyular davomida respondentlarning shaxsiy tajribalari, qarashlari va atrof-muhit muammolariga nisbatan munosabatlari aniqlab olindi. Mazkur intervyular audio shaklda yozib olinib, so'ngra batafsil stenogrammalarga aylantirildi. Olingan ma'lumotlar tematik tahlil usuli yordamida chuqur o'rganildi va tahlil qilindi.

Miqdoriy tadqiqot bosqichida anketalar tuzilib, respondentlarga tarqatildi. Anketalar yosh oilalarning ekologik qadriyatlari, ekologik mas'uliyat ko'rsatkichlari va atrof-muhit muhofazasiga doir amaliy xatti-harakatlarni aniqlashga yo'naltirildi. Anketa savollari respondentlarning demografik ma'lumotlari, ta'lim darajasi, iqtisodiy holati kabi omillar bilan bir qatorda, ekologik ong va ekologik mas'uliyatning shakllanishini aniqlashga imkon beradigan savollarni o'z ichiga oldi. So'rovnomalarning ishonchliligini ta'minlash uchun avvaldan pilot tadqiqot o'tkazildi va natijalar asosida anketa savollari qayta ko'rib chiqilib, aniqlashtirildi. To'plangan ma'lumotlar SPSS dasturi yordamida statistik jihatdan

tahlil qilindi. Statistik tahlil jarayonida asosiy tavsifiy statistikalar, korrelyatsion tahlillar va regressiya modellari qo'llanildi.

Tadqiqotda etika jihatlari ham inobatga olindi. Har bir respondentdan tadqiqot ishtirokida rozilik olingan holda, barcha ma'lumotlar maxfiy saqlandi va shaxsiy ma'lumotlar anonim tarzda tahlil qilindi. Intervyular va so'rovnomalardan olingan ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish uchun respondentlarning javoblari bir-biri bilan solishtirib tekshirildi va validatsiya qilindi. Bu esa tadqiqot natijalarining haqqoniyligi va ishonchliligini oshirdi.

Tadqiqot metodologiyasida qo'llanilgan sifatli va miqdoriy usullar bir-birini to'ldiruvchi tarzda amalga oshirilib, bu esa tadqiqot natijalarining keng qamrovliligini ta'minladi. Mazkur yondashuv orqali ekologik madaniyat va mas'uliyatga oid yosh oilalarning kompleks va batafsil tasviri yaratildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yosh oilalarning ekologik madaniyat va mas'uliyat darajasi ko'p jihatdan oila ichidagi qadriyatlar, iqtisodiy holat, ta'lim darajasi hamda mahalliy va shahar infratuzilmasining holati bilan bog'liq. Miqdoriy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 75% ekologik qadriyatlarni tushunish va atrof-muhitni muhofaza qilish zarurligini anglashda yuqori darajada ekanligini bildirgan bo'lsa-da, kundalik ekologik amaliyotlarni qo'llashda faqatgina 40% respondent faol ekanligini ko'rsatdi. Ushbu ziddiyatning sabablari sifatida respondentlar shaharda ekologik tashabbuslarni amalga oshirish uchun sharoitning yetarli emasligini va zarur resurslar (qayta ishlash punktlari, ekologik tovarlar do'konlari va boshqalar)ning yetishmasligini ko'rsatdilar.

Sifatli tadqiqot natijalari chuqur intervyular davomida olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilindi va quyidagi asosiy mavzular aniqlandi: ekologik ong va mas'uliyat tushunchasi, amaliy ekologik harakatlarni amalga oshirishdagi to'siqlar, ekologik tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashning zaruriyati va yosh oilalar tomonidan kutilayotgan yordam shakllari. Respondentlar tomonidan qayd etilganidek, ekologik mas'uliyatni amaliyotga joriy qilishda iqtisodiy manfaatdorlik va qulaylik asosiy omil hisoblanadi. Respondentlarning aksariyati (65%) atrof-muhitni himoya qilish uchun maxsus rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar va iqtisodiy imtiyozlarni kiritish zarurligini ta'kidlaganlar.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, yosh oilalarning ekologik mas'uliyati darajasi ularning ta'lim darajasi va iqtisodiy holati bilan sezilarli darajada bog'liqdir. Ta'lim darajasi yuqori bo'lgan oilalar ekologik muammolarga nisbatan ko'proq xabardor bo'lib, kundalik hayotda ekologik amaliyotlarni qo'llashda faolroq bo'lishdi. Shuningdek, iqtisodiy jihatdan yaxshi holatda bo'lgan oilalar ekologik mas'uliyatni amalga oshirishda ko'proq resurs va imkoniyatlarga ega ekanligi kuzatildi.

Muhokama davomida yosh oilalar tomonidan ekologik madaniyat va mas'uliyatni rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif qilindi: ekologik ta'lim dasturlarini kengaytirish va zamonaviylashtirish, ekologik tadbirlarni ko'proq tashkil qilish, mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ekologik amaliyotlarni rag'batlantiruvchi maxsus dasturlar ishlab chiqish va joriy etish. Bundan tashqari, respondentlar ekologik tashabbuslarni targ'ib qilish uchun OAV va ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanishni tavsiya qildilar.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, shahar infratuzilmasini yaxshilash ham yosh oilalarning ekologik mas'uliyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Respondentlarning aksariyati (70%) shahar hokimiyatlari tomonidan ekologik infratuzilmani yaxshilash, xususan, qayta ishlash punktlarini kengaytirish va ekologik tovarlar savdosini rivojlantirish kabi amaliy choralarni ko'rishni taklif qilishdi.

Xulosa va tavsiyalar. Ushbu tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, shaharda yashovchi yosh oilalarda ekologik madaniyat va mas'uliyatning shakllanishi ko'plab ichki va tashqi omillar bilan bog'liq

ekanligi aniqlandi. Yosh oilalar atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan ekologik qadriyatlarni anglashda yetarli darajaga ega bo'lishsa-da, kundalik ekologik harakatlarni amaliyotga joriy etish darajasi past bo'lib qolmoqda. Bu holatning asosiy sabablari orasida infratuzilmaning yetarli emasligi, ekologik ta'lim dasturlarining samaradorligi pastligi va iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarining mavjud emasligi ko'rsatildi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ekologik ta'lim dasturlarini kengaytirish va zamonaviylashtirish. Yosh oilalar va umuman aholi uchun ekologik bilimlarni uzluksiz ravishda yetkazish va ekologik ongni rivojlantirish uchun maktabdan tashqari ta'lim, seminarlar, treninglar va ekologik kampaniyalarni tizimli ravishda tashkil etish zarur.

2. Shahar infratuzilmasini rivojlantirish. Shaharda qayta ishlash punktlari, ekologik tovarlar do'konlari va boshqa ekologik xizmatlarni kengaytirish orqali aholining ekologik harakatlarga faol qatnashish imkoniyatlarini yaratish kerak. Bu yo'nalishda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan amaliy loyihalar ishlab chiqilishi va ularning amalga oshirilishini moliyalashtirish masalalari hal etilishi lozim.

3. Ekologik amaliyotlarni iqtisodiy rag'batlantirish. Yosh oilalar tomonidan ekologik mas'uliyatli harakatlarni amalga oshirish uchun davlat va mahalliy organlar tomonidan maxsus subsidiyalar, grantlar va boshqa iqtisodiy imtiyozlar tizimini yaratish zarur. Bu orqali aholining ekologik tashabbuslarga qiziqishi va ishtirokini sezilarli darajada oshirish mumkin.

4. Jamoatchilikni jalb qilish. Ekologik tashabbuslar va harakatlarning ommaviyligini oshirish uchun ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng targ'ibot ishlarini olib borish tavsiya etiladi. Bu yo'nalishda yoshlarning ekologik muammolarga munosabatini shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlar va boshqa zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanish lozim.

5. Davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini kuchaytirish. Ekologik tashabbuslarni rivojlantirishda davlat organlari va nodavlat tashkilotlar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlik doirasida ekologik muammolarga oid tadbirlarni muntazam ravishda o'tkazish, ekologik mas'uliyatni rivojlantiruvchi loyihalarni qo'llab-quvvatlash va yosh oilalarni faol jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, yuqoridagi tavsiyalarni amalga oshirish orqali shaharda yashovchi yosh oilalar ekologik madaniyat va mas'uliyatini samarali ravishda rivojlantirish hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'ladi. Kelajakda bu yo'nalishda qo'shimcha tadqiqotlarni olib borish ham tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, A., & Toshboyev, S. (2022). O'zbekistonda ekologik ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llari. Toshkent: Fan.
2. Karimov, O., & Rasulov, B. (2023). Yosh oilalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari. Toshkent: Innovatsiya.
3. Mahmudova, G. (2023). Ekologik mas'uliyat va barqaror rivojlanish. Toshkent: Adabiyot nashriyoti.
4. Nurmatov, H. (2022). Atrof-muhit muhofazasida jamoatchilik ishtiroki. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Raximova, Z. (2022). Ekologik ong va uning yoshlar orasida shakllanishi. Toshkent: Yoshlar nashriyoti.

6. Иванов, С.А. (2022). Экологическая культура и устойчивое развитие общества. Москва: Просвещение.
7. Смирнова, Л.В. (2023). Экологическое воспитание в городской среде. Москва: Экология и жизнь.
8. Фролов, А.П. (2022). Инфраструктура экологических инициатив. Санкт-Петербург: Наука и жизнь.
9. Кузнецов, И.Г. (2023). Экономические механизмы экологической ответственности. Москва: Наука.
10. Петрова, Е.Н. (2022). Современные подходы к экологическому образованию молодежи. Москва: Образование и наука.
11. Smith, J. & Green, A. (2023). Ecological Education and Sustainable Development in Urban Families. New York: Academic Press.
12. Johnson, P. & Lee, K. (2022). Environmental Responsibility among Young Urban Families. *Journal of Environmental Studies*, 34(4), 189-202.
13. Martinez, R. (2023). Innovations in Environmental Infrastructure for Urban Sustainability. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Brown, S., & Taylor, D. (2022). Community Engagement and Environmental Responsibility. *Environmental Education Research*, 28(2), 345-362.
15. Wilson, E. (2023). The Role of Education in Developing Ecological Awareness. *Journal of Sustainable Development*, 16(3), 45-60.

**ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ
ПЕДИАТРИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИНЫ ДЛЯ РАННЕГО ДИАГНОСТИКИ И
ПРОФИЛАКТИКИ РАСПРОСТРАНЕННЫХ ДЕТСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ**

**THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING PEDIATRIC
DISCIPLINES FOR EARLY DIAGNOSIS AND PREVENTION OF COMMON
CHILDHOOD DISEASES**

**KENG TARQALGAN BOLALAR KASALLIKLARINING OLDINI OLISH VA ERTA
TASHXIS QO'YISH UCHUN PEDIATRIYA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION
TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH**

Абдуллаева Мавжуда Эргашевна

Абдуллаева М.Э.,
Андижанский
государственный
медицинский институт,
Заведующая кафедрой
пропедевтики детских
болезней и поликлинической
педиатрии,
Кандидат медицинских наук,
доцент
ORCID:0000-0001-6603-0315

Аннотация.

Актуальность: Цифровые технологии это оперативное распространение профилактической информации и персональный мониторинг, которые обеспечивают новый уровень эффективности профилактики детских заболеваний. Учитывая специфику системы медицинского образования, целенаправленное использование преподавателями коммуникационных цифровых технологий и методов в организации учебного процесса имеет большое значение. **Цель** использование мобильного приложения, применяемого на практических занятиях по кинической дисциплине педиатрия и оценка эффективности профилактической деятельности. **Материалы и методы исследования.** При создании мобильного приложения был проведен опросник IPSS по распространенным заболеваниям среди детей. Данное приложение предназначено для обсуждения симптомов заболеваний детей и оценки их состояния, а также предназначено для использования педагогами в их профессиональной деятельности. **Результаты исследования.** Использование мобильного приложения на клинических дисциплинах педиатрии формирует у студентов не только теоретические знания, но и практические навыки, критическое мышление и клиническое мышление, что особенно актуально в педиатрической практике. **Выводы** мобильные приложения дифференцируют тяжесть заболевания с помощью соответствующих возрасту симптомов. Это дает практическую пользу студентам и преподавателям и укрепляет социально-педагогическое сотрудничество.

Ключевые слова: цифровые технологии, мобильные приложения, система медицинского образования, технология и методика обучения

Abstract.

Relevance: Digital technologies are the rapid dissemination of preventive information and personal monitoring, which provide a new level of effectiveness in preventing childhood diseases. Given the specifics of the medical education system, the purposeful use of digital communication technologies and methods by teachers in the

organization of the educational process is of great importance. **Purposeis:** to use a mobile application used in practical classes in the clinical discipline of pediatrics and to evaluate the effectiveness of preventive activities. **Materials and methods of research.** When creating the mobile application, an IPSS questionnaire on common diseases among children was conducted. This application is designed to discuss the symptoms of children's diseases and assess their condition, and is also intended for use by educators in their professional activities. **Research results.** The use of a mobile application in the clinical disciplines of pediatrics forms students not only theoretical knowledge, but also practical skills, critical thinking and clinical thinking, which is especially relevant in pediatric practice. **Conclusions** mobile applications differentiate the severity of the disease by age-appropriate symptoms. This provides practical benefits to students and teachers and strengthens social and pedagogical cooperation.

Keywords: digital technologies, mobile applications, medical education system, technology and teaching methods

Annotatsiya:

Dolzarbli: raqamli texnologiyalar bu profilaktika ma'lumotlarini tezkor ravishda tarqatish va bolalar kasalliklarining oldini olish samaradorligining yangi darajasini ta'minlaydigan shaxsiy monitoringidir. Tibbiy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'qituvchilar tomonidan o'quv jarayonini tashkil etishda aloqa raqamli texnologiyalari va usullaridan maqsadli foydalanish katta ahamiyatga ega. **Maqsad:** pediatriya klinik yo'nalishi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan mobil ilovadan foydalanish, pediatriya va profilaktika faoliyati samaradorligini baholash. **Materiallar va tadqiqot usullari.** Mobil ilovani yaratishda bolalar orasida keng tarqalgan kasalliklar bo'yicha IPSS so'rovnomasi o'tkazildi. Ushbu ilova bolalar kasalliklarining alomatlarini muhokama qilish va ularning holatini baholash uchun, shuningdek o'qituvchilar tomonidan ularning kasbiy faoliyatida foydalanish uchun mo'ljallangan. **Tadqiqot natijalari** pediatriyaning klinik fanlarida mobil ilovadan foydalanish talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni, tanqidiy fikrlashni va klinik fikrlashni shakllantiradi, bu pediatriya amaliyotida dolzarbdir. **Xulosa.** Mobil ilovalar orqali kasallikning alomatlari va og'irligi baholanadi. Bu talabalar va o'qituvchilarga amaliy foyda keltiradi va ijtimoiy-pedagogik hamkorlikni mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, tibbiy ta'lim tizimi, o'qitish texnologiyasi va metodikasi

Введение. Одним из приоритетных направлений государственной политики Узбекистана в сфере охраны здоровья детей является модернизация медицинского образования с акцентом на внедрение инновационных технологий в учебный процесс. Государственные программы и стратегические инициативы направлены на повышение качества подготовки специалистов, способных эффективно использовать современные диагностические и профилактические инструменты [1]. Применение цифровых технологий, симуляционного обучения, телемедицины и искусственного интеллекта в обучении педиатрических дисциплин становится неотъемлемой

частью образовательных реформ [4, 8]. Модернизация и трансформация содержания современного медицинского образования, создание инновационной образовательной среды, широкое использование интерактивных методов обучения и других педагогических технологий способствуют приобретению студентами навыков, компетенций и личностных качеств, значимых для их профессиональной деятельности.

В сфере образования отмечаются проблемы и трудности при применении интерактивных методов педагогами: частичная информации об использовании интерактивных методов, неточность применения метода. ненадлежащее их использование во время обучения, отсутствие навыков использования, а в некоторых случаях не использование педагогических технологий во многих образовательных условиях или их несвоевременное применение [5, 7]. Причиной тому являются, по мнению некоторых авторов, недостаток информации, ограниченные возможности выбора и применения технологий, соответствующих теме обучения, недостаток времени для подготовки вопросов и ответов для методов предусматривающих использование интерактивных методов и т. д. [6].

Необходимо своевременное решение этих проблем с помощью использования новых инновационных технологий, которые могли бы с легкостью устранить такие пробелы в медицинском образовании. Одним из таких технологий является использование мобильных приложений для активизации процесса использования интерактивных методов преподавания клинических дисциплин педиатрического направления [2, 3].

Целью исследования: использование мобильного приложения на практических занятиях по клинической дисциплине педиатрия. Особенно уместно и эффективно применение данной технологии на практических занятиях, посвященных профилактике распространенных детских заболеваний, контролю здоровья детей, обеспечению динамики наблюдения за ребенком и т.п.

Материалы и методы исследования. При создании мобильного приложения был создан опросник IPSS по распространенным заболеваниям среди детей. Данное приложение предназначено для обсуждения симптомов заболеваний и предназначено для использования педагогами в их профессиональной деятельности, выбран эффективный метод в предметной области педагогики и сформирована анкета для опроса. При этом учитывались нехватка времени и принцип ориентированный на интерес и активность студента при использовании этой технологии. Изучены особенности методического обеспечения преподавания клинических дисциплин.

Результаты исследования. Был разработан опросник «IPSS» для оценки симптомов заболеваний, широко распространенных среди детей. Разработано мобильное приложение для использования оптимизированного опросника с целью определения клинических признаков, включающие вопросы об общем состоянии, повышении температуры тела, наличия кашля, болей и других симптомов приведенных в таблице 1, а также о качестве жизни ребенка - таблица 2. Международная система оценки респираторных симптомов (IPSS) представляет собой анкету из 7 вопросов, которая позволяет оценить симптомы заболеваний у детей. Форма заполняется родителями ребенка в мобильном приложении телефона или компьютера. Ответ на каждый вопрос оценивается от 0 до 5 баллов. Родители ребенка имеют возможность выбрать один из 7 вопросов в зависимости от проявления симптома заболевания.

Таблица 1

Система оценки симптомов заболевания у детей (опросник IPSS) для мобильного приложения

	нет	редко, 1 из 5 случае в	Менее чем полови ну случае в	Примерно полови ну случае в	Более полови ны случае в	Почти всегда
1.Повысилась ли температура вашего тела (или тела вашего ребенка)?	0	1	2	3	4	5
2. Испытывали ли вы (или ваш ребенок) насморк, заложенность носа или потерю обоняния?	0	1	2	3	4	5
3. Есть ли кашель? Если да, то это сухой кашель или кашель с выделением мокроты? Как долго это продолжается?	0	1	2	3	4	5
4. Есть ли ощущение боли, покраснения или зуда в горле? Усиливается ли боль, когда вы едите или пьете?	0	1	2	3	4	5
5. Испытываете ли вы головные боли, боли в костях и мышцах, общую слабость или утомляемость?	0	1	2	3	4	5
6. У вас покраснели глаза, слезятся глаза или болят уши?	0	1	2	3	4	5

	нет	1 раз	2 раза	3 раза	4 раза	5 и более
7. Есть ли лихорадка, респираторные симптомы (кашель, насморк), признаки общей интоксикации (головная боль, боли в мышцах) и затрудненное дыхание?	0	1	2	3	4	5

Общий балл может варьировать от 0 до 35 (от отсутствия симптомов до очень тяжелых симптомов). Сумма симптомов заболевания обозначается как IPSS (0-35).

На основании результатов анкетирования пациентов выделены следующие группы по набранным баллам, которые определяют состояние ребенка:

0 баллов – не заболевания.

1-7 баллов - легкие симптомы.

8-19 баллов - средняя симптоматика.

20–35 баллов — тяжелые симптомы.

Оценка качества жизни (QOL) может варьироваться от «отлично» до «очень плохо» или от 0 до 6 баллов (табл. 3). Симптоматический статус пациента выражается следующим образом: IPSS= (0-35), QOL= (0-6).

Таблица 3

Оценка качества жизни и степень удовлетворенности пациента

	Очень хорошо	Хорошо	Удов летво ритель но	Смеша нные чувств а	Неудо в летвор и тельно	Плохо	Очень плохо
Как вы оцениваете общее состояние и качество жизни? Выразите свою удовлетворенность	0	1	2	3	4	5	6

Нами анализировано 5 256 анкет, полученных в результате практического использования электронной программы, разработанной с использованием оптимизированного опросника IPSS для первичной диагностики заболевания ребенка.

Использование мобильного приложения на клинических дисциплинах педиатрии показало, что у студентов успешно формируются не только теоретические знания, но и практические навыки, критическое мышление и клиническое мышление, что особенно актуально в педиатрической практике. Мобильные приложения обеспечивают гибкость в обучении: студенты могут повторять материал, тестировать свои знания и отрабатывать практические навыки в удобное для них время и в индивидуальном темпе. Это способствует более глубокому усвоению информации и повышает общую эффективность образовательного процесса.

Заключение. Современные коммуникационные технологии, такие как мобильные приложения, являются мощным инструментом, интегрирующим социальные, педагогические и медицинские направления. Такие мобильные приложения имеют возможность дифференцировать тяжесть заболевания с помощью соответствующих возрасту симптомов. Это дает практическую пользу студентам и преподавателям и укрепляет социально-педагогическое сотрудничество. Интеграция цифровых профилактических инструментов в систему педагогической профилактики позволяют не только повысить уровень вовлечённости студентов, но и значительно расширить спектр интерактивных методов, доступных преподавателю. Интеграция мобильных приложений в преподавании клинических дисциплин педиатрического направления становится неотъемлемой частью современного образовательного пространства и мощным инструментом активизации учебной деятельности студентов.

Список использованной литературы

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

2. Абдуганиева Ш. Х., Фазилова Л. А. Мобильные учебные приложения: плюсы и минусы // Педагогика и психология в медицине: проблемы, инновации, достижения. Под редакцией д. м. н., профессора Ванчаковой НП—М. Издательство Перо. – 2021. – Т. 2021. – С. 7.

3. Атрощенко И. Г., Коваленко А. С., Лебедева Т. В. Мобильные приложения и их

использование в учебном процессе //Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – 2019. – №. 2. – С. 160-166.

4. Каюмова М Цифровые технологии в клинической практике: перспективы и вызовы // Academic research in educational sciences. 2025. №Conference 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-tehnologii-v-klinicheskoy-praktike-perspektivy-i-vyzovy>.

5. Лебедев, Г.С. Эволюция интернет-технологий в системе здравоохранения /Г.С. Лебедев, И.А. Шадеркин, И.В. Фомина, А.А. Лисненко, И.В. Рябков, С.В. Качковский, Д.В. Мелаев //Журнал телемедицины и электронного здравоохранения. - 2017. - № 2. - С. 24 63-78.

6. Чиркова В. М. Современные технологии в медицинском образовании как средство обучения студентов нового поколения //Карельский научный журнал. – 2020. – Т. 9. – №. 1 (30). – С. 40-42.

7. Эргашев Х.М. (2022). АКТ воситалари оркали профилактик мониторинги. – Андижон.

8. Kurbanovich T. B., Ulaboyevich K. S. Effective use of digital technologies in the medical education system //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. –2022. –Т. 3. – No. 3. –С. 473-477.

СОВРЕМЕННЫЕ СЛОЖНОСТИ В СФЕРЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

YOSHLARNING MA'NAVİY-AXLOQIY MADANIYATI SOHASIDAGI ZAMONAVIY QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING MUMKIN BO'LGAN YO'LLARI

MODERN DIFFICULTIES IN THE SPHERE OF SPIRITUAL AND MORAL CULTURE OF YOUTH AND POSSIBLE WAYS TO OVERCOME THEM

Далакьян Жанна Сейрановна

*Далакьян Ж. С.
Старший преподаватель
Ташкентского архитектурно-
строительного университета*

Аннотация. Раскрыть проблемные аспекты духовно-нравственной культуры молодежи. Рассмотреть проблемы во взаимодействии религии и воспитания на духовно-нравственной современном этапе среди молодого поколения.

Ключевые слова: педагогика, религия, духовность, нравственность, культурное наследие, воспитание, семья, СМИ.

Annotatsiya. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy madaniyatining muammoli tomonlarini ochib berish. Yosh avlod o'rtaida ma'naviy va axloqiy hozirgi bosqichda din va tarbiyaning o'zaro munosabatidagi muammolarni ko'rib chiqing.

Kalit so'zlar: pedagogika, din, ma'naviyat, axloq, madaniy meros, tarbiya, oila, OAV.

Abstrakt. To reveal the problematic aspects of the spiritual and moral culture of youth. To consider the problems in the interaction of religion and education at the spiritual and moral modern stage among the younger generation.

Keywords: religion, spirituality, morality, cultural heritage, upbringing, family, media.

В различные исторические эпохи общество высоко ценило людей с высокодуховной нравственностью и воспитанностью. В условиях политических и экономических кризисов, создающих сложные жизненные обстоятельства, требования к личности возрастают, и такие моральные принципы, как гуманность, толерантность, доброта и милосердие, зачастую оказываются на втором плане. В результате новое поколение подвергается критике за бездуховность, безверие и агрессивность, при этом игнорируется тот факт, что это явление может быть следствием процесса выживания в условиях сложной социальной реальности. В связи с этим перед педагогами, средствами массовой информации, творческой интеллигенцией и деятелями религиозного просвещения стоит важная задача.

Актуальность проблемы воспитания молодежи обусловлена несколькими ключевыми аспектами:

✓ Современное общество нуждается в подготовке всесторонне образованных, высоконравственных и воспитанных людей, обладающих не только интеллектуальными способностями, но и выдающимися душевными качествами.

- ✓ В условиях современного мира человек постоянно подвергается как позитивному, так и негативному влиянию средств массовой информации на его духовность и нравственность. Современные медиа могут способствовать распространению негативных моделей поведения, пропагандируя насилие, агрессию и потребительство.
- ✓ Полученное образование не гарантирует достижения высокого уровня духовно-нравственной воспитанности, поскольку воспитанность является качеством личности, определяющим её поведение в повседневной жизни и отношение к другим людям на основе уважения и доброжелательности. Также необходимо заметить, что образовательные учреждения часто акцентируют внимание на получении знаний, игнорируя важность формирования духовно-нравственных качеств.
- ✓ Привитие знаний о нравственности имеет важное значение не только для информирования личности о нормах поведения, принятых в современном обществе, но также для формирования представлений о последствиях нарушения моральных норм и этических стандартов для окружающих.
- ✓ Недостаток воспитания в семье. В условиях занятости родителей изменения семейных структур наблюдается снижение уровня нравственного воспитания в семьях.
- ✓ Бездуховность и утрата нравственных ориентиров: Молодежь часто сталкивается с отсутствием четких моральных ориентиров, что приводит к бездуховности и потере интереса к духовным ценностям.
- ✓ Неправильное понимание религии может привести как к фанатизму, так и к безнравственным или аморальным действиям.

Перечисленные выше аспекты, в таком количестве заведомо настораживают о возможных последствиях духовно-нравственной культуры будущего поколения. Каждое последующее поколение ориентировано на процессы, происходящие ранее, и именно от этого наследия зависит формирование их ценностных ориентиров и моральных установок. В условиях стремительных изменений в обществе, вызванных глобализацией, технологическим прогрессом и изменением социальных норм, молодежь сталкивается с множеством вызовов, которые могут негативно сказаться на их духовно-нравственном развитии. Таким образом, необходимо осознать важность комплексного подхода к воспитанию молодежи с акцентом на духовные и нравственные ценности в условиях современного общества.

Духовно-нравственное воспитание представляет собой важный аспект общего воспитательного процесса, направленный на усвоение подрастающим поколением высших духовных ценностей и их практическое применение в поведении. [1]. В рамках образовательной системы процесс формирования у молодежи этих ценностей осуществляется преподавателями через различные дополнительные мероприятия, такие как факультативные занятия, кураторские часы, экскурсии в музеи, участие в волонтерских движениях и акциях. Для достижения этой цели используются разнообразные методы и приемы, включая беседы по вопросам этики, разъяснения о моральных поступках и внушения.

В качестве основных критериев нравственного воспитания выступают: уровень знаний принципов и категорий нравственной культуры (добро, любовь, честь, мужество, сопереживание, совесть и т.д.), убежденности в необходимости выполнения норм морали, сформированность моральных качеств личности, умения и навыки соответствующего поведения в различных жизненных ситуациях. Уровень нравственной культуры студента определяется через развитую гуманитарную сферу в самом учебном заведении.

Важным аспектом этого процесса является создание образовательной среды, способствующей формированию нравственных ценностей. Учебные заведения должны не только передавать знания, но и активно участвовать в воспитании студентов как целостных личностей. Это включает в себя внедрение курсов по этике, философии и религиозным учениям, которые помогут студентам осознать важность моральных норм и их влияние на общество.

Кроме того, необходимо развивать у студентов критическое мышление и способность к самоанализу. Это позволит им не только осознавать свои действия и их последствия, но и

принимать обоснованные решения в сложных ситуациях. Важно научить молодежь задавать себе вопросы о том, что такое добро и зло, каковы их личные ценности и как они могут влиять на окружающий мир. Формирование моральных качеств личности также требует активного участия со стороны преподавателей. Они должны служить примером для студентов, демонстрируя высокие этические стандарты в своей профессиональной деятельности. Взаимодействие между преподавателями и студентами должно строиться на доверии и уважении, что создаст атмосферу поддержки и взаимопонимания.

Не менее значимой является роль внеучебной деятельности в процессе нравственного воспитания. Участие студентов в волонтерских проектах, благотворительных акциях и социальных инициативах способствует развитию у них чувства ответственности за окружающий мир. Такие практики помогают молодежи осознать важность взаимопомощи и солидарности с другими людьми.

Одной из ключевых проблем нравственного становления современной молодежи является недостаток послушания и уважения к родителям. Часто причиной этого является отсутствие взаимопонимания между родителями и детьми, что является основой формирования подлинных нравственных ориентиров. Дефицит взаимопонимания может приводить к деформациям в семейных отношениях и взаимодействию между взрослыми и детьми. Таким образом, для эффективного духовно-нравственного воспитания необходимо создать условия для диалога между поколениями и укрепления семейных связей.

Важным шагом в этом направлении является развитие навыков открытого общения в семье. Родители должны быть готовы выслушивать мнения и переживания своих детей, а также делиться своими мыслями и чувствами. Это создает атмосферу доверия, где каждый член семьи чувствует себя услышанным и понятым. Регулярные семейные обсуждения, совместные мероприятия и время, проведенное вместе, могут значительно укрепить эмоциональные связи и способствовать лучшему пониманию друг друга. Кроме того, необходимо учитывать изменения в обществе и культуре, которые влияют на восприятие молодежью традиционных ценностей. В условиях быстрого технологического прогресса и глобализации молодые люди могут сталкиваться с множеством альтернативных моделей поведения и мировоззрения. Родителям важно быть в курсе этих изменений и адаптировать свои подходы к воспитанию, сохраняя при этом основные нравственные принципы. [2]

Также стоит обратить внимание на роль образовательных учреждений в формировании уважения к родителям. Школы и университеты могут проводить семинары, тренинги и лекции по вопросам семейных отношений, где будут обсуждаться важность взаимопонимания и уважения в семье. Такие мероприятия помогут молодежи осознать ценность семейных связей и научат их конструктивно решать конфликты. Не менее важным аспектом является пример родителей в их повседневной жизни. Дети учатся на примере взрослых, поэтому важно, чтобы родители демонстрировали уважение не только к своим детям, но и друг к другу. Позитивные модели поведения внутри семьи создают основу для формирования у детей аналогичных ценностей.

Религия, наряду с семьей, служила основой для формирования устойчивой системы нравственных, правовых, художественных, экономических и других ценностей, а также культурных норм, определяющих образ жизни и ментальность народов, и ценностные ориентации личности. На протяжении длительного времени религия была практически единственной формой, в которой сохранялось и передавалось историческое и культурное наследие народов и цивилизаций. Культурный опыт человечества на протяжении тысячелетий пронизан религиозными воззрениями.

Стоит особо отметить необходимость интеграции религиозных аспектов в образовательный процесс. Религия может служить мощным источником нравственных ценностей и моральных ориентиров. Обсуждение религиозных учений о добре, любви к ближнему и сострадании может обогатить внутренний мир студентов и помочь им сформировать более глубокое понимание человеческих отношений. Таким образом, для достижения высокого уровня нравственного воспитания необходимо комплексное

взаимодействие всех участников образовательного процесса: преподавателей, студентов и родителей. Только совместными усилиями можно создать условия для формирования гармоничной личности с высокими моральными стандартами, способной активно участвовать в жизни общества и делать его лучше.

Культура является активной творческой деятельностью людей в сферах материального и духовного производства, направленной на освоение мира и создание общественно значимых материальных и духовных ценностей. В этом контексте более глубокое понимание духовно-религиозной культуры возможно через призму трехкомпонентной системы: «материальные ценности – духовные ценности – саморазвитие общества и человека». [3]

Материальные ценности представляют собой основу, на которой строится вся культурная деятельность. Они включают в себя не только физические объекты, такие как произведения искусства, архитектурные сооружения и технологические достижения, но и условия жизни, которые обеспечивают благосостояние и комфорт. Эти ценности формируют среду, в которой человек может развиваться, реализовывать свои способности и стремления.

Духовные ценности, в свою очередь, являются теми идеалами и принципами, которые направляют человеческую деятельность. Они включают в себя моральные нормы, этические стандарты, религиозные убеждения и философские концепции. Духовные ценности помогают людям осознать свое место в мире, находить смысл жизни и стремиться к гармонии с окружающей действительностью. Они служат основой для формирования личной идентичности и социальной ответственности.

Саморазвитие общества и человека — это конечная цель взаимодействия материальных и духовных ценностей. В процессе саморазвития происходит не только индивидуальный рост личности, но и эволюция всего общества. Человек, осознавая свои потребности и стремления, начинает активно участвовать в культурной жизни своего сообщества, что способствует его прогрессу. Общество же, в свою очередь, создает условия для самореализации каждого индивида через образование, доступ к информации и возможности для творчества.

Таким образом, взаимодействие материальных и духовных ценностей создает динамичную систему, способствующую развитию как личности, так и общества в целом. Важно отметить, что эта система не является статичной; она постоянно изменяется под воздействием новых вызовов времени — социальных изменений, технологических инноваций и культурных трансформаций.

В настоящее время средства массовой информации (печать, радио, кино, телевидение, интернет) охватывают около 70% населения планеты и являются мощным фактором социализации. С развитием научно-технического прогресса молодое поколение все чаще встречается с мобильными телефонами в руках. Однако СМИ часто представляют искаженную картину жизни общества, что может формировать у зрителей ложные представления о реальности. Например, преступления на экране могут казаться более жестокими по сравнению с реальной жизнью, что может повлиять на поведение людей в обществе.

Эта искаженная реальность может привести к формированию стереотипов и предвзятых мнений. Люди начинают воспринимать мир через призму медийных образов, что может способствовать возникновению страха и недоверия к окружающим. Например, постоянное освещение насилия и преступлений в новостях может создать у зрителей ощущение, что мир стал более опасным, чем он есть на самом деле. Это может привести к изоляции индивидов и снижению их социальной активности.

Кроме того, влияние СМИ на молодежь проявляется в формировании идеалов и стандартов поведения. Реклама и развлекательные программы часто пропагандируют определенные ценности — успех, богатство, физическую привлекательность — что может создать давление на молодых людей. Они могут начать стремиться к достижению этих идеалов любой ценой, что иногда приводит к негативным последствиям для их психического здоровья и самооценки.

Важно отметить, что не все влияние СМИ является негативным. Они также могут служить источником информации о социальных проблемах, способствовать развитию

критического мышления и повышать уровень осведомленности о важных вопросах. Например, документальные фильмы и социальные программы могут привлекать внимание к вопросам экологии, прав человека или здоровья населения.

Для того чтобы минимизировать негативное влияние СМИ на молодежь, необходимо развивать медиаграмотность. Это включает в себя обучение навыкам критического анализа информации, умению различать факты и мнения, а также осознанию манипулятивных техник, используемых в медиа. Образовательные учреждения могут играть ключевую роль в этом процессе, внедряя курсы по медиаграмотности в учебные программы.

Таким образом, средства массовой информации оказывают значительное влияние на формирование мировоззрения молодежи и общественного сознания в целом. Важно осознавать как положительные аспекты этого влияния, так и его потенциальные риски. Создание условий для критического восприятия медийного контента поможет молодым людям стать более активными участниками общества и принимать обоснованные решения на основе достоверной информации.

В заключение можно отметить, что эффективные методы формирования гражданственности, патриотического и национального самосознания включают целенаправленное развитие у студентов таких качеств как любовь к Родине, доброта, трудолюбие и сотрудничество. Для развития духовно-нравственного воспитания молодежи могут быть использованы различные формы: благотворительные акции, концерты, трудовые десанты по благоустройству территории, диспуты и часы общения.

Решение актуальных проблем духовно-нравственной культуры молодежи требует комплексного подхода со стороны общества, образовательных учреждений, семей и религиозных организаций. Только совместными усилиями можно создать условия для формирования высоконравственной личности, способной внести положительный вклад в развитие общества.

Важным аспектом этого процесса является интеграция различных образовательных программ и инициатив, направленных на воспитание гражданственности. Например, внедрение курсов по истории своей страны и ее культурному наследию может помочь молодежи лучше понять свои корни и осознать свою роль в современном обществе. Также стоит обратить внимание на развитие критического мышления у студентов, что позволит им более осознанно подходить к вопросам патриотизма и гражданской ответственности.

Не менее значимой является роль семьи в формировании духовно-нравственных ценностей. Родители должны стать примером для своих детей, демонстрируя активную жизненную позицию и участие в общественной жизни. Совместные семейные мероприятия, такие как участие в волонтерских проектах или посещение культурных событий, могут укрепить связь между поколениями и способствовать передаче ценностей.

Религиозные организации также могут сыграть важную роль в этом процессе. Они способны предложить молодежи платформу для обсуждения моральных вопросов и формирования этических норм. Организация встреч с представителями различных религий может способствовать развитию толерантности и взаимопонимания среди молодежи.

Таким образом, формирование гражданственности и духовно-нравственного воспитания молодежи — это многогранный процесс, требующий активного участия всех слоев общества. Создание условий для развития высоконравственной личности возможно только при условии взаимодействия образовательных учреждений, семейных ценностей и общественных инициатив. В результате таких усилий мы сможем воспитать новое поколение граждан, готовых к активному участию в жизни своего общества и способных внести значимый вклад в его развитие.

Литература

1. Адамова А. Г. Сущность духовно-нравственного воспитания учащихся в контексте системного подхода // ВЕСТНИК. 2008. С. 26.
2. Абдуллаханова Г.С. Духовно-нравственное воспитание и развитие молодежи – веление времени. № 2, 2022 г.

3. Глущенко В.В. Актуальные аспекты системного и процессного подходов в исследованиях экономики и управления. Экономика и бизнес № 4 2013г. С. 387
4. Мамалова Х.Э., Абдулазимова Т.Х. Духовно-нравственное развитие молодого поколения. Мир науки, культуры, образования. №2(75) 2019
5. Садиков, М.И. Новые формы взаимной интеграции светского и религиозного знания. // Формирование мировоззрения современной молодёжи в многоконфессиональном регионе. Задачи, опыт, проблемы и пути их решения. – Махачкала: Изд-во ДГУ, 2006. – 168 с
6. Харисова Л. Образование и религия: контуры педагогического взаимодействия //Государственно-конфессиональные отношения в современном обществе. / Под общ. ред. Набиева Р.А., выпуск 11. Казань, 2003. -179 с

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРАДИЦИЙ НАРОДНО-ПЕСЕННОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННОЙ МУЗЫКОТЕРАПИИ

ZAMONAVIY MUSIQATERAPIYADA XALQ QO'SHIQLARI IJRO AN'ANALARIDAN FOYDALANISH

THE USE OF FOLK SONG PERFORMANCE TRADITIONS IN MODERN MUSIC THERAPY

А.Р.Кустяева

Аннотация. В статье автор анализирует роль и значение народно-песенного исполнительства как составной части музыкотерапии, представив ретроспективный материал, который является фундаментом зарождения вокалотерапии и ее совершенства в работе над голосовым аппаратом певца-вокалиста.

В рамках исследования современных российских и зарубежных методик, авторами проявлен интерес к их неординарности и качеству применения. Метод Винеры Ахатовны Ганеевой и эффект вокального исполнения Димаша Кудайбергена - это новые концепции в современной музыкальной системе подготовки певцов вокалистов к своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: музыкотерапия, вокалотерапия, народная песня, народно-песенное исполнительство, вокал, голос.

Abstract. In the article, the author analyzes the role and significance of folk song performance as an integral part of music therapy, presenting retrospective material that is the foundation of the emergence of vocal therapy and its perfection in working on the vocal apparatus of a singer-vocalist.

In the context of knowledge of modern Russian and foreign methods, the author showed interest in their originality and quality of application, both from the point of view of musicology and medicine. The method of Vinera Akhatovna Ganeeva and the effect of vocal performance of Dimash Kudaibergen are new concepts in the modern musical system of training singers vocalists for their professional activities

Keywords: music therapy, vocal therapy, folk song, folk song performance, vocals, voice

А.Р.Кустяева,
ФГБОУ ВО «Казанский
государственный институт
культуры»,
доцент кафедры сольного
народного пения,
Заслуженная артистка Республики
Татарстан

Введение. Вокальное исполнительство с точки зрения вокалотерапии в традиционном стиле (народная песня) в современном мире является действенным способом мировосприятия и познания человека самого себя как личности.

Наследие народно-песенного фольклора самобытно, ярко и колоритно, так как дает возможность певцу раскрыться. Народная песня, продолжает воздействовать на духовный мир человека. Несмотря на то, что современный мир находится под влиянием информационно-цифрового пространства, тем не менее значимость народно-фольклорной культуры имеет вес и в наши дни.

Народ, который стремится сохранить свою культуру, обычаи, традиции и нормы, умело беречь духовность, будет идти к корням своих предков и облагораживая современную вокальную культуру, обучаясь вокалу по-особенному относиться к своему голосу при исполнении народной песни.

Исследованный нами научный материал по народно - певческому вокальному исполнительству свидетельствует о том, что в народной песне по сей день сохраняется этнический дух, который подчеркивает жизнь и быт наших народов, проживающих на большой территории Российской Федерации. В народной песне воплощается духовная мощь народа, особые образы, это также можно отнести к терапевтическим инструментам лечения души и тела человека.

Обзор литературы. Вокально - музыкальный язык народно-традиционного искусства, как утверждал советско-российский культуролог и семиотик Юрий Михайлович Лотмант - это важный побудительный мотив проявления интереса к фольклору через знаки народно-традиционной культуры и искусства [6]. Голос, как особенное природное явление (музыкальный инструмент), данный человеку выражать чувства и эмоции через пение, а также это эффективнейшее средство, с точки зрения терапии, для снятия внутреннего напряжения.

Обращаясь к исследователям музыкотерапии и акцентируя внимание на катарсисе, мы прочитываем следующие мнения. Так, например, Огородников Юрий Александрович, рассуждает в своих монографических трудах об искусстве, в частности о музыке, которая настолько эстетична и космична, что, когда в нее погружаешься происходит выход из суеты и дисгармоничных состояний, а человек погружается во внутреннее единство, чувствует свою значимость и встроенность в мир, очищается от раздробленности, отчужденности и повседневности.

С.Швабе, обращаясь к ретроспективной и проспективной фазе музыкотерапии говорит о том, что первая помогает пережить важность раскрытия внутреннего конфликта, когда через слушание и исполнение песни происходит конфронтация человека с его травмами и страхами, частично осознанные конфликты сталкиваются с нуждами и желаниями.

Вторая фаза разряжает внутреннее напряжение, восстанавливает гармонию и корректирует расстройства души. В процессе вслушивания и воспроизведения песни развивается потребность с помощью переживания и стабилизации уравнивания самочувствия и рождения человека как личности, и очищения его души. Таким образом, пение служит преодолению недугов, повышает самооценку и неоднозначность поведения [1].

Методология исследования. На основании работ Б.Г. Ананьева, В.Г. Афанасьева, Ю.К. Бабанского в исследовании были использованы системный подход; ценностный подход в исследовании основан на работах Б.А. Ахмешева, Е.С. Ваниной, А.Н. Малюкова, О.В. Плотниковой; культурологический подход рассматривался на основе работ М.С. Каган, Н.Е. Щурковой.

Метод лечения пением или вокалотерапия используется в лечебных и профилактических целях для физических и психических расстройств разных направлений болезней.

История нам дает множество примеров борьбы с недугами, когда древнейшие народные целители с помощью интуиции угадывали оздоровительную силу пения. В древней Греции, родине зарождения великих наук, культуры и искусства, философы, такие как, например, Демокрит, пением предлагал излечить некоторые виды психического расстройства – бешенство. Аристотель и Пифагор своими рекомендациями, обращали внимание на то, что пение это лечение душевных болезней и помешательства.

В нашей российской истории, в период зарождения славянской культуры, пение было душой совершенствования и оздоровительной силой для человека. Больного лечили таким образом: во время хорового исполнения человека с недугом сажали в круг и вели хоромы, под широким музыкальным воздействием, которое с помощью музыкально-звуковой вибрации захватывало пространство, больной, погружаясь в него получал терапию с помощью «тела звука», разраставшегося ввысь и вширь. И таким образом, песня и пение становились панацеей, излечивающей недуг и способствовали восстановлению нормального биоэнергетического ритма жизни [3].

В культуре наших народов особым лекарством является народная песня и ее глубочайший смысл с наглядностью, образностью и юмористичностью. Главные звуки тянутся, народные мотивы звучат ровно, плавно и выразительно, а благодаря звучанию голоса приобретает четкость и сила. Народное песнопение очищает человека от ненужных забот, от трудностей жизни, это некий катарсис [9].

Анализ и результаты. Существуют два способа музыкотерапии (лечения музыкой). Во-первых, это пассивное слушание музыкального материала, направленное на расслабление нервной системы. И второй – это вокалотерапия, т.е. терапия пением.

Аппелируя к народной песне, к ее характеристикам таким как мелодичность, ритмичность и ладовость, которые положительно воздействуют на психоэмоциональное состояние человека, и при исполнении исчезает застенчивость, агрессивность, замкнутость, появляется желание творчески себя выразить и легко коммуницировать с окружающим миром.

Занимаясь народным пением, исполнитель подвергается сразу двум оздоравливающим воздействиям: с одной стороны, пение укрепляет дыхательную и сердечную системы, а с другой – положительно «заряжает» нервную систему.

Обратимся к татарской народной песни, которая индивидуальна и требует большой вокальной работы, так при ее исполнении предполагается наличие большого певческого дыхания и определенного способа звукоизвлечения. Мягкость и теплота исполнения, специфические приемы звукообразования, связанные с сосредоточением артикуляционного аппарата передней части рта похожего на насвистывание.

Все это позволяет легко насыщать мелодику татарской народной песни со сложным ритмическим рисунком (музыкальный орнамент), что в итоге приводит к свободной импровизации исполнения, наполненной богатой мелизматикой, широким дыханием и большим диапазоном [2].

Профессор Казанского государственного института культуры, народная артистка Российской Федерации и Республики Татарстан Венера Ахатовна Ганеева, обладающая лирико-колоратурным сопрано, умело и профессионально сочетает классическое и народное вокальное исполнение музыкальных произведений. Ее метод работы заключается в сочетании нескольких составляющих: сохранение национального колорита татарской народной песни – так называемая

«полуприкрытая» манера исполнения. Сочетание бельканто, простоты изложения музыкального материала и духовный контакт со зрителем – это есть вокалотерапия [5].

Мы бы хотели остановиться на методике директора Центра Музыкальной психотерапии в Нью-Йорке Даян Остин, которая предлагает следующие, уже распространенные сегодня как в Российской Федерации, так и за рубежом техники и упражнения вокалотерапии, среди них она выделяет:

1. Вокальное удержание, с помощью которого происходит процесс расслабления на основе медитации, выполнения медленных вдохов и выдохов на произвольной высоте, в процессе удержания звуков на том или ином высотном уровне.

2. Метод свободного ассоциативного пения. Он близок вокальному удержанию, но в тоже время в процессе занятий вокалист добавляет произвольно выбранные слова, которые долго и медленно пропеваются.

3. Скандирование или акцентированное пропевание звуков, слогов и слов в определенном ритме на основе артикуляционной гимнастики, она позволяет выразить сдерживаемые эмоции и оказывающие лечебное воздействие на организм.

4. Тонирование, это процесс воспроизведения гласных, согласных и сочетаний звуков в течении длительного времени как лечебная терапия звуком.

5. Релаксационные и дыхательные техники вокалотерапии, позволяющие включать циклы упражнений на вдох и выдох, продолжительность, интенсивность и чистоты для укрепления мышц диафрагмы и дыхательной системы.

6. Система беззвучных механических упражнений и озвученной дыхательной гимнастики, направленная на удлинение выдохаво время пения и тренировку певческого аппарата.

7. Обучающе - игровые и вокально-двигательные приемы, куда включают ритмически организованное произнесение стихов или эмоционально-выразительное исполнение песен, музыкальных фраз, чтобы передать эмоцию, выражение чувств и стабилизировать психическое состояние с помощью голоса.

8. Групповые музыкально-терапевтические сессии, включающие прослушивание спокойной музыки для уравнивания внутреннего состояния, выполнения дыхательных упражнений для укрепления тонуса дыхательной системы, вокализацию гласных и согласных звуков для хорошего воздействия на организм и нормализацию внутреннего состояния.

9. Групповые вокально-терапевтические сессии, привносящие очередность вокализации звуков, слогов, чтобы передать внутреннее состояние и свободу самовыражения [10].

Пение – это род музыки, где в качестве музыкального инструмента выступает голосовой аппарат человека. Известный всем музыкантам факт: ни один музыкальный инструмент в мире не может сравниться с голосом хорошего певца по силе эмоционально-художественного и лечебного воздействия

Примером такой методики и природосообразности вокальных данных, на наш взгляд, является творчество казахского певца Народного артиста Казахстана – Динмухаммеда Канатовича Кудайбергенова (Димаш Кудайберген), который получил известность, показав природный дар голоса с широким диапазоном, охватывающим семь октав, семь полутонов (от басового регистра до высоких нот колоратурного сопрано и свисткового регистра).

Сегодня в музыкальной мире имеет место быть «Эффект Димаша». Его стиль исполнения заключается в необыкновенном соединении классической, народной (казахская песня) и поп-музыки. Пение легкое, свободное, непринужденное, изящно-играючи заполняет пространство так, что слушатель обвороченный сливается в одну музыкально-песенную картину. Едва заметно переходя от высокого нотного сопрано до самых бархатно низких басовых нот, зритель

наполняет свой слуховой аппарат тончайшим мелодичным звучанием, получая очищение (катарсис - терапию), с помощью завораживающего переливания от восторга замирает сердце, легкие начинают дышать непринужденно и по всему телу проходит блаженная дрожь [8].

От песен в исполнении Димаша Кудайбергенова, знающие люди и просто народ проявляют свои эмоции восторга и очарования от сказочно-чарующего песенного исполнительского искусства Димаша. Чудо «борогожденного» голоса молодого парня из Казахстана – это космическое пространство, соединенное с земным бытием, тональность которого является исцелением души и тела.

Голос Димаша – это натуральная картина природы, ограниченная прозрачностью алмаза, полетом птицы и нежностью бархата. Доктор наук из Ливана Хамда Фархат в одном из интервью высказала следующую точку зрения.

Она является преподавателем клинической психологии и психотерапии Ливанского университета, музыкотерапевт из Ливана. Доктор Хамда Фархат с уверенностью заявила о том, что голос Димаша помогает в лечении, так как дает различные эмоции и переживания, дает глубину, прозрачность и правдивость ощущений. Это является основой контакта со зрителем. Исполнительство Димаша передает свои переживания на подсознание, незаметно переключая техники вокала, артист прямо доставляет произведение в разум.

В голосе Димаша, как далее продолжает свои мысли Хамда Фархат, есть свои особенности. Рассказывая о своей методике, ее принцип работы основан на методе «U», особенность которого заключается в том, что пациент за один сеанс прослушивает три музыкальных композиции, после каждой делится своим впечатлением и влиянием на состояние души. Это связано с тем, что каждая музыкальная мелодия имеет свою индивидуальную природу, когда человек погружаясь проходит через различные состояния.

Природа голоса Димаша Кудайбергенова заключается в том, что песни в его исполнение охватывает сразу три фазы в одном произведении. Заключительными мыслями доктора Хамды Фархат стал вывод о том, что в музыкальной индустрии наступил новый период и зародилась новая концепция вокального исполнительства [11].

Выводы и предложения. Пение – это также физиологический процесс, в котором участвуют все органы и системы организма, оно положительно воздействует на ослабленные стороны во время заболевания человека и лишь при правильном звукоизвлечении начинают работать клетки, усиливается кровоток и газообмен, что в итоге положительно сказывается на всем организме человека.

Синтез вокалотерапии и музыкотерапии с помощью этой концепции позволит молодым певцам оптимизировать свои творческо-музыкальные силы, с помощью метода лечения понять правильность работы над отдельными аспектами физиологических и психологических заболеваний. Итогом станет способ устранения симптомов психосоматических недугов при правильном прослушивании и проникновении в мелодичность, чистоту музыкально-певческого звучания вокальных произведений.

Вокалотерапия и музыкотерапия – это главные учебные дисциплины, в которых заложены психология, музыковедение, нейрофизиология, что способствует положительному процессу развития личности, его здоровому образу жизни и правильному ускорению образования нейронно-мыслительных связей.

Список использованной литературы

1. Арпентьева, М.Р. Современная вокалотерапия: возможности и ограничения/М.Р. Арпентьева//Музыкальная культура и образование: инновационные пути развития/ Материалы II международной научно-практической конференции, 2017. - С. 1-3
2. Валеева А.Р., Татарское фольклорное пение как часть музыкальной терапии на уроках музыки в школе А.Р. Валеева, Л.И. Салихова//Музыкальная культура XXI века: теория, исполнительство, образование/Материалы II Международной научно-практической конференции. Редколлегия: Т.Ю. Гордеева, Р.Р. Мирная. Казань, 2022. – С. 59-63
3. Вокалотерапия: лечение пением - [URL:https://deti-elita.ru/vokaloterapiya-lechenie-peniem](https://deti-elita.ru/vokaloterapiya-lechenie-peniem) (дата обращения: 30.04.2025)
4. Гиматдинова, Э. Р. Арт-терапия для людей с ОВЗ средствами музыкально-театрального творчества (на примере движения «Абилимпикс») / Э. Р. Гиматдинова, А. Р. Кустяева, Г. Б. Бабаева // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. – 2024. – № 2. – С. 147-151.
5. Кустяева, А. Р. Вокально-педагогические принципы воспитания исполнителей татарской народной песни в классе профессора кафедры сольного пения КазГИК Виныры Ахатовны Ганеевой / А. Р. Кустяева // Музыкальная культура XXI века: Теория, исполнительство, образование : Материалы I Всероссийской научно-практической конференции, Казань, 21 мая 2020 года / Редколлегия: З.М. Явгильдина, Т.Ю. Гордеева, Л.З. Бородавская. – Казань: Казанский государственный институт культуры, 2020. – С. 342-350.
6. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства/Ю.М. Лотман. – СПб.: Академический проект. – 2002. – 544с.
7. Методы социальной адаптации и реабилитации в учебной и внеурочной деятельности средствами музыкальной терапии лиц с инвалидностью и ОВЗ / А. В. Беляева, А. А. Гармонова, Т. Ю. Гордеева [и др.]. – Казань: Казанский государственный университет, 2021. – 220 с.
8. Музыка Димаша лечит людей / Доктор наук о Димаше - [URL:https://dzen.ru/a/X2WdzkwHzgYEI5f2](https://dzen.ru/a/X2WdzkwHzgYEI5f2) (дата обращения: 30.04.2025).
9. Особенности народного пения и фольклорного творчества. – [URL:https://artvocal.ru/osobennosti-narodnogo-peniya-i-folk-tworchestva.php](https://artvocal.ru/osobennosti-narodnogo-peniya-i-folk-tworchestva.php) (дата обращения: 30.04.2025).
10. Проданова Я.М.Использование принципов вокалотерапии в профессиональной подготовке вокалистов/Я.М. Проданова, Е.А. Бодина//Исследование молодых ученых. – 2023. - № 9(54). - С. 1-4.
- 11.[URL:https://dimash-efc.ru/translations/tpost/remnhukez1-effekt-dimasha-prislushaites-k-golosu-ko](https://dimash-efc.ru/translations/tpost/remnhukez1-effekt-dimasha-prislushaites-k-golosu-ko) (дата обращение: 30.04.2025).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЧАЛЬНОЙ МЕТОДИКИ ФОРТЕПИАННОГО ИСПОЛНЕНИЯ.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE ELEMENTARY METHODOLOGY OF PIANO PERFORMANCE

FORTEPIANO IJROCHILIGI BOSHLANG'ICH METODIKASINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Мустафаев Шомурод Нормуминович, Велиляева Динара

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы начальной методики обучения игре на фортепиано. Особое внимание уделяется анализу педагогических подходов к формированию исполнительских навыков у начинающих учащихся. Освещаются ключевые методические принципы, направленные на развитие музыкального слуха, техники и выразительности исполнения. Также приводится обзор современных образовательных пособий и методов, используемых в практике фортепианного преподавания. Работа направлена на систематизацию знаний, необходимых для эффективного обучения начинающих пианистов, а также на определение направлений дальнейшего совершенствования методики.

Ключевые слова: фортепиано, методика обучения, начальный этап, исполнительские навыки, музыкальный слух, педагогика, цифровые технологии.

Annotatsiya. Ushbu maqolada fortepiano ijrosiga o'qitishning boshlang'ich metodikasining nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarda ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarni tahlil qilishga qaratilgan. Musiqa eshitish qobiliyati, texnika va ijrodagi ifodadorlikni rivojlantirishga qaratilgan asosiy metodik tamoyillar yoritib beriladi. Shuningdek, fortepiano o'qitish amaliyotida qo'llaniladigan zamonaviy ta'limiy qo'llanmalar va usullarga umumiy tahlil taqdim etiladi. Maqola boshlang'ich pianistlarni samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan bilimlarni tizimlashtirish hamda metodikani yanada takomillashtirish yo'nalishlarini belgilashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: fortepiano, o'qitish metodikasi, boshlang'ich bosqich, ijrochilik ko'nikmalari, musiqiy eshitish, pedagogika, raqamli texnologiyalar.

Abstract. This article examines the theoretical and practical foundations of the initial methodology for teaching piano performance. Special attention is given to the analysis of pedagogical approaches to developing performance skills in beginner students. Key methodological principles aimed at fostering musical hearing, technique, and expressive performance are highlighted. The article also provides an overview of modern educational materials and methods used in piano teaching practice. The work is intended to systematize the knowledge necessary for

Мустафаев Ш.Н.,
доктор педагогический наук,
профессор

Велиляева Д.,
Магистрантка I курса
Самаркандского
государственного
педагогического института
Отдела Музыкальное
образование
velilaevadinara8@gmail.com

effective instruction of beginner pianists and to identify directions for further improvement of the methodology.

Keywords: *piano, teaching methodology, initial stage, performance skills, musical ear, pedagogy, digital technologies.*

Введение

Обучение игре на фортепиано на начальном этапе является одним из важнейших этапов в формировании музыкально-исполнительских навыков учащихся. Именно в этот период закладываются основы техники, музыкального мышления, слухового восприятия и выразительности, которые определяют дальнейший творческий рост исполнителя. Эффективность начального обучения во многом зависит от грамотно выстроенной методики, основанной как на проверенных педагогических принципах, так и на современных подходах к музыкальному образованию.

В последние десятилетия наблюдается активное обновление методических подходов, направленных на индивидуализацию обучения, использование игровых форм, развитие мотивации и креативности у детей. Однако остаётся актуальной задача систематизации теоретических знаний и практического опыта, способствующих формированию устойчивых исполнительских умений с учётом возрастных и психологических особенностей учащихся.

Настоящая статья направлена на анализ и обобщение теоретических и практических основ методики начального обучения фортепианному искусству, а также на выявление эффективных приёмов, способствующих успешному музыкальному развитию начинающих пианистов.

Анализ литературы

Вопросы начального обучения фортепиано на протяжении многих лет находились в центре внимания как отечественных, так и зарубежных педагогов-музыкантов. Классические труды А. Б. Гольденвейзера, С. Ф. Майкапара, Г. Нейгауза заложили фундамент педагогических принципов, направленных на формирование исполнительской культуры у начинающих пианистов. В их работах подчёркивается важность сочетания технического развития с художественно-образным мышлением, а также необходимости индивидуального подхода к обучению. В своём труде «Вопросы фортепианной педагогики» А. Б. Гольденвейзер акцентирует внимание на необходимости органичного соединения техники и художественного содержания в исполнении с ранних этапов обучения. Он подчёркивает важность развития звукового ощущения, индивидуального подхода к учащемуся и последовательности в освоении приёмов игры. Его методика основана на постепенном расширении репертуара и осознанной работе над музыкальной фразой. С. Ф. Майкапар, в своих педагогических сборниках и методических комментариях к собственным пьесам для детей, предлагает систему, ориентированную на постепенное развитие координации, чувства ритма и художественной выразительности. В его подходе сочетаются техническая доступность материала и его художественная ценность, что делает его работы незаменимыми в начальном фортепианном обучении. Г. Нейгауз в книге «Об искусстве фортепианной игры» подчёркивает значимость эмоционального и интеллектуального восприятия музыки с первых шагов обучения. Он рассматривает исполнительство как форму мышления и духовного развития, а не просто как механический процесс. Его педагогика направлена на воспитание мышления музыканта, а не только техники.

Современные исследователи, такие как Е. Н. Абалкина, В. М. Бялко, Л. А. Баренбойм, расширяют рамки методического дискурса, рассматривая фортепианное обучение через призму возрастной психологии, когнитивных процессов и мотивационных механизмов. Их труды подчёркивают значимость ранней диагностики музыкальных способностей и адаптации методик

в зависимости от личностных особенностей учащихся. В исследованиях Е. Н. Абалкиной акцент сделан на психолого-педагогических аспектах формирования фортепианных навыков у детей младшего возраста. Автор предлагает методы, учитывающие когнитивные и эмоциональные особенности детей, подчёркивая необходимость формирования устойчивой мотивации к занятию музыкой и развития самостоятельности в обучении. Методические разработки В. М. Бялко сосредоточены на поэтапном овладении техникой игры и её связи с развитием музыкального восприятия. Автор разрабатывает структурированную систему упражнений, направленных на преодоление начальных технических трудностей, уделяя особое внимание развитию мелкой моторики и артикуляции звука. Л. А. Баренбойм поднимает вопросы формирования исполнительского мышления у учащихся с первых лет обучения. Он акцентирует внимание на важности аналитического подхода к музыкальному тексту и навыков самостоятельной работы. Его методика строится на принципах постепенного усложнения задач с учётом возраста и уровня подготовки ученика.

Зарубежные авторы, в частности К. Остерман, Дж. Слобода и С. Халлер, акцентируют внимание на нейропсихологических аспектах обучения музыке, а также на влиянии междисциплинарных подходов, включая элементы игровой педагогики, технологии и психологической поддержки. Отдельные исследования посвящены внедрению цифровых образовательных платформ и интерактивных методов в процесс начального фортепианного обучения. К. Остерман в своих исследованиях посвящает внимание влиянию стиля преподавания на учебную мотивацию детей. Она выделяет важность доверительных отношений между педагогом и учеником и демонстрирует, что позитивная, поддерживающая среда способствует более глубокому усвоению материала и формированию устойчивого интереса к игре на фортепиано. Джон Слобода в своих работах по психологии музыкального обучения анализирует когнитивные механизмы, лежащие в основе формирования исполнительских навыков. Он подчёркивает значение осознанной практики и рефлексии в процессе обучения, а также влияние раннего музыкального опыта на дальнейшие достижения исполнителя. С. Халлер занимается изучением интеграции технологий в начальное музыкальное образование. Его исследования демонстрируют, как цифровые ресурсы (интерактивные приложения, виртуальные инструменты, обучающие платформы) могут эффективно дополнять традиционные методы обучения, повышая вовлечённость и успеваемость учащихся.

Несмотря на обилие научных и методических работ, остаётся открытым вопрос о комплексной системе подготовки начинающих пианистов, которая одновременно учитывала бы технические, художественные, мотивационные и психологические аспекты. Настоящее исследование направлено на восполнение данной лакуны путём систематизации существующих методик и выявления наиболее эффективных практик в контексте современной музыкальной педагогики.

Методологическая основа настоящего исследования базируется на междисциплинарном подходе, объединяющем теоретические положения фортепианной педагогики, психологию музыкального обучения и современные образовательные технологии. В качестве ключевых методологических ориентиров были выбраны труды ведущих отечественных и зарубежных исследователей в области фортепианного исполнительства и начального музыкального образования.

Методология исследования

В исследовании применялись методы анализа и синтеза педагогической литературы, наблюдение за учебным процессом в музыкальной школе (в течение одного учебного года), качественное обобщение практического опыта преподавателей. Использованы сравнительно-

сопоставительный анализ методических подходов, а также эмпирическая интерпретация педагогических наблюдений над учениками младшего школьного возраста. Применение комплексного подхода позволило выявить эффективные элементы методики и сформировать обоснованные предложения по их дальнейшему развитию.

Анализ и результаты

Проведённый анализ показал, что наиболее эффективные результаты достигаются при сочетании классических принципов фортепианного обучения с индивидуализированными и цифровыми подходами. Ученики, обучающиеся по методике, включающей слушание, сочинение, импровизацию, а также элементы визуализации и мультимедиа, демонстрируют более высокий уровень мотивации и вовлечённости. Использование цифровых обучающих платформ (например, Flowkey, Piano Maestro) усиливает интерактивность и самостоятельность учащихся. Однако недостаточная цифровая подготовка некоторых преподавателей, а также отсутствие методической базы адаптации новых технологий ограничивает эффективность их применения. Это требует дальнейшего научно-методического осмысления.

Выводы. Проведённое исследование позволило установить, что теоретические и практические основы начальной методики фортепианного исполнения представляют собой сложную систему, включающую в себя не только формирование технических навыков, но и развитие музыкального слуха, образного мышления, выразительности и креативности учащихся. Эффективность педагогического процесса на начальном этапе обучения во многом определяется способностью преподавателя применять личностно-ориентированные подходы, учитывать индивидуальные особенности учеников и выстраивать обучение на основе принципов последовательности, системности и эмоциональной вовлечённости. Интеграция современных цифровых технологий и интерактивных форм способствует активизации познавательной деятельности, однако требует повышения квалификации преподавателей и методической поддержки.

Список использованной литературы

1. Гольденвейзер А. Б. Очерки пианистки и педагогики. — М.: Музыка, 1959.
2. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. — М.: Музыка, 1973.
3. Майкапар С. Ф. Методика начального обучения игре на фортепиано. — М.: Профиздат, 1981.
4. Абалкина Е. Н. Проблемы музыкального образования детей. — СПб.: Композитор, 2005.
5. Жигалкина И. В. Современные подходы к музыкальному обучению. — Казань: КГУ, 2018.
6. Халлер С., Остерман К. Инновационные методы музыкального обучения. // Journal of Music Pedagogy, 2020.
7. Баренбойм Л. А. Начальное обучение фортепиано: принципы и практика. — М.: Музыка, 1990.
8. Брагина И. М. Методика преподавания фортепиано в ДМШ. — Екатеринбург: УрГПУ, 2002. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "FIN TA'LIM TIZIMINING O'ZBEK TA'LIM TIZIMIGA ISLOH QILINISHI SABABLARI." *Ustozlar uchun* 57.4 (2024): 39-42.
9. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "HISTORY AND METHODOLOGY OF BIOGEN TECHNOLOGIES (ONTOLOGICAL-EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS)." (2023).
10. Shermanov, Isobek. "BIOETIKA: FAN-TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUARISH JARAYONIDAGI AHAMIYATI (ijtimoiy-falsafiy tahlil)." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 194-194.

11. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "Main tasks in the material and spiritual transformation of biotechnological processes." *Asian Journal Of Multidimensional Research* 12.7 (2023): 24-30.
12. Шерманов, Иsobek. "Ижтимоий тараққиётда биотехнологик жараёнларни шакллантириш: муаммо ва таклифлар." *Общество и инновации* 3.6 (2022): 64-69.
13. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "БИОТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНЛАР ТАРАҚҚИЁТИДА МОДДИЙ ВА МАЪНАВИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УЙЎНЛИГИ МАСАЛАЛАРИ." *PHILOSOPHY AND LIFE INTERNATIONAL JOURNAL* SI-1 (2022).
14. Шерманов, И. "МИЛЛИЙ ИЖТИМОЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА УНИНГ МУСТАҚИЛ ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ." *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА* 35.2 (2017): 103-104.
15. Шерманов, Иsobek Чилмаматович. "СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ: ОСНОВЫ МАТЕРИАЛЬНОГО И ДУХОВНОГО СООТНОШЕНИЯ." *Актуальные научные исследования в современном мире* 3-7 (2017): 142-146.
16. Shermanov, Isobek Chilmamatovich. "DIALECTIC AND SINERGETIC PECULIARITIES OF MATERIAL PRODUCTION PROCESS." *Theoretical & Applied Science* 2 (2017): 81-86.
17. Шерманов, И. Ч. "ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТДА МАЪНАВИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ФАЛСАФИЙ МЕТОДОЛОГИК АҲАМИЯТИ." *ILMIY XABARNOMA*: 44.
18. Негматова, Шахзода, and Хасан Орипов. "Проблемы формирования интернет-грамотности среди молодежи." *Наука и образование сегодня* 5 (6) (2016): 37-39.
19. Negmatova, Shakhzoda Shukhratovna, and Nodirjon Ergashevich Togaev. "Diversity in social development." *Школа Науки* 5 (2019): 43-45.
20. Негматова, Шахзода, and Хасан Вахобович Орипов. "Влияние глобальных кризисов на духовность человека." *Достижения науки и образования* 10 (32) (2018): 33-35.
21. Negmatova, Shahzoda. "Competition between political parties in Uzbekistan." *European Journal of Humanities and Social Sciences* 1 (2016): 25-27.
22. Negmatova, Shahzoda Shuxratovna. "Legal processes of ensure of socio-economic competition." *The Fourth International Congress on Social Sciences and Humanities*. 2015.
23. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda, and Oripov Khasan Abdivakhobovich. "The influence of intellectual competition to social development in the 21st century." *European science* 7 (49) (2019): 44-47.
24. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda. "A Paradigm of Synergetics and Nonlinear Thinking." (2023).
25. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda. "Modern Scientific Thinking: Innovative And Euristic Aspects." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 3.10 (2021): 13-17.
26. Negmatova, Sh Sh. "THE CONCEPT OF COMPETITION IN THE SCIENTIFIC COMMUNITY." *Актуальные направления фундаментальных и прикладных исследований*. 2016.
27. Negmatova, Shahzoda Shuxratovna. "MORAL NORMS OF THE ECONOMIC COMPETITIVE." *Teoretičeskâ i prikladnâ nauka* 7.27 (2015): 44-47.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ СОВРЕМЕННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ ФОРТЕПИАННОМУ ИСПОЛНЕНИИ
ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHDA BOSHLANG‘ICH FORTEPIANO
TA‘LIMIDA PEDAGOGIK USULLAR

PEDAGOGICAL METHODS IN APPLYING MODERN TECHNOLOGIES IN
ELEMENTARY PIANO INSTRUCTION

Мустафаев Шомурод Нормуминович, Велиляева Динара

Аннотация. Статья посвящена исследованию современных педагогических стратегий, применяемых на начальном этапе обучения игре на фортепиано с использованием цифровых и интерактивных технологий. Описываются подходы, способствующие активному вовлечению учащихся в образовательный процесс, развитию слухового восприятия, моторики и исполнительской выразительности. Особое внимание уделено интеграции мультимедийных средств, мобильных приложений и онлайн-платформ в индивидуальные и групповые занятия. Также анализируются способы адаптации методик к возрастным и психофизическим особенностям обучающихся. Работа опирается на практические примеры использования технологических решений в фортепианном образовании.

Мустафаев Ш.Н.,
доктор педагогический наук,
профессор

Велиляева Д.,
Магистрантка I курса
Самаркандского
государственного
педагогического института
Отдела Музыкальное
образование
velilaevadinara8@gmail.com

Ключевые слова: цифровые технологии в музыке, начальное фортепианное обучение, методика преподавания, интерактивные платформы, мультимедийные инструменты, музыкально-педагогические подходы, индивидуализация обучения.

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli va interaktiv texnologiyalarni qo‘llagan holda fortepianoda boshlang‘ich o‘qitish bosqichida foydalaniladigan zamonaviy pedagogik strategiyalar tahlil qilinadi. O‘quvchilarning dars jarayoniga faol jalb etilishi, eshitish qobiliyati, barmoqlar harakati va ifodali ijrochilik ko‘nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiluvchi yondashuvlar bayon etiladi. Individual va guruh mashg‘ulotlarida multimedia vositalari, mobil ilovalar va onlayn platformalarning integratsiyasi alohida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, metodikalarni o‘quvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlariga moslashtirish yo‘llari tahlil qilinadi. Maqolada fortepiano ta‘limida texnologik yechimlardan foydalanishning amaliy misollariga asoslaniladi.

Kalit so‘zlar: musiqa raqamli texnologiyalar, boshlang‘ich fortepiano ta‘limi, dars berish metodikasi, interaktiv platformalar, multimedia vositalari, musiqa pedagogikasi, ta‘limni individuallashtirish.

Abstract. This article explores modern pedagogical strategies applied during the initial stage of piano instruction with the integration of digital and interactive technologies. It outlines approaches that enhance student engagement, auditory development, motor coordination, and expressive performance skills. Particular focus is given to the integration of multimedia

tools, mobile applications, and online platforms in both individual and group lessons. The article also examines methods for adapting teaching strategies to the age and psychophysiological characteristics of learners. Practical examples of utilizing technological solutions in piano education are presented.

Keywords: *digital technologies in music, beginner piano instruction, teaching methodology, interactive platforms, multimedia tools, music pedagogy, personalized learning.*

Введение

Современный этап развития музыкального образования характеризуется активной цифровизацией учебного процесса и внедрением инновационных технологий в педагогическую практику. В условиях стремительного обновления образовательной среды перед преподавателями фортепиано встаёт задача не только сохранить традиционные ценности академического обучения, но и эффективно интегрировать цифровые инструменты для повышения качества и доступности начального обучения. Начинающие учащиеся по своей природе особенно восприимчивы к визуально-интерактивным формам подачи материала, что открывает широкие возможности для формирования устойчивых навыков исполнительства на раннем этапе.

Вместе с тем, простое использование технологических решений не гарантирует педагогического эффекта. Ключевым фактором остаётся выбор адекватных методических подходов, позволяющих адаптировать цифровые ресурсы к индивидуальным особенностям ребёнка, уровню подготовки и целям обучения. Таким образом, перед педагогом стоит необходимость выстраивания гибкой, многоуровневой методики, сочетающей элементы традиционного музыкального воспитания с потенциалом новых технологий.

Настоящая статья направлена на всесторонний анализ педагогических методов, применяемых в условиях цифровой трансформации фортепианного образования на начальном этапе. Особое внимание уделяется практическим аспектам внедрения технологий, способствующих развитию музыкального мышления, техники и выразительности исполнения у начинающих музыкантов.

Анализ литературы

В последние годы в музыкальном образовании активно развиваются и внедряются современные технологии. Это особенно заметно в процессе начального обучения игре на фортепиано, где цифровые средства начинают играть всё более важную роль. Многие учёные такие как Е.А. Бодина, Л.Н. Хижняк, В.В. Германова и др. подчёркивают, что современные технологии помогают сделать обучение интересным, наглядным и доступным для младших школьников. Использование обучающих приложений, мультимедийных материалов и онлайн-программ позволяет разнообразить уроки, адаптировать их под возможности каждого ученика и повысить его мотивацию к занятиям.

Исследователи А.Ю. Громова, И.В. Беляева отмечают, что такие цифровые инструменты помогают быстрее сформировать у начинающих пианистов важные навыки: чувство ритма, слуховую внимательность, координацию движений. Однако они подчеркивают, что технологии не заменяют преподавателя, а лишь помогают ему, если используются правильно и с учётом возраста ребёнка.

В работах зарубежных авторов, таких как М. Шнайдер, Г. Рейнхарт и А. Мюллер, рассматриваются модели «смешанного обучения», когда очные занятия сочетаются с дистанционными или самостоятельными тренировками дома при помощи приложений. Такой

подход помогает сделать обучение более гибким и удобным, особенно при индивидуальных различиях учеников по темпу освоения материала.

В то же время авторы К.С. Антипина, Н.В. Соловьёва обращают внимание на возможные трудности при чрезмерном увлечении технологиями: это может привести к поверхностному изучению музыкального материала, снижению качества восприятия на слух, и даже к формированию формальных, «механических» навыков без глубокого понимания музыки. Поэтому педагогу важно грамотно подбирать цифровые средства, чтобы они действительно способствовали обучению, а не мешали ему.

Методология исследования

Данное исследование основано на современных научных подходах к педагогике музыкального образования, в частности — на системном, деятельностном и личностно-ориентированном подходах, которые позволяют рассматривать использование цифровых технологий в начальном фортепианном обучении как многогранный и динамичный процесс. Целью исследования является выявление и обоснование эффективных педагогических методов, применяемых при использовании современных технологий в обучении детей игре на фортепиано на начальном этапе. Объектом исследования выступает сам процесс обучения, а предметом — методы преподавания, адаптированные к условиям цифровой образовательной среды.

В основе исследования лежит гипотеза о том, что применение современных цифровых инструментов в сочетании с традиционными педагогическими подходами способствует повышению эффективности обучения, активизирует интерес детей к занятиям музыкой, способствует развитию их творческого потенциала и самостоятельности в обучении. Для проверки данной гипотезы и достижения целей исследования использовались различные методы: анализ научно-педагогической литературы по теме, наблюдение за учебным процессом в музыкальных школах, анкетирование преподавателей и учащихся, а также элементы педагогического эксперимента. Важным компонентом исследования стало изучение и обобщение практического опыта преподавателей, работающих в учреждениях дополнительного музыкального образования, где применяются цифровые средства обучения. Также проводился сравнительный анализ результатов традиционного обучения и занятий с использованием технологий — с целью оценки их эффективности и выявления закономерностей.

Исследование проводилось на базе детских музыкальных школ и школ искусств, в которых в учебный процесс уже внедрены такие средства, как электронные обучающие программы, интерактивные клавиатуры, приложения для самостоятельной практики и мультимедийные учебные материалы. В нём приняли участие как преподаватели фортепиано, так и обучающиеся младших классов (1–3 год обучения), что позволило получить представление как о педагогическом, так и о ученическом восприятии цифровых методов.

Работа проводилась в несколько этапов, начиная с теоретического анализа и постановки задач, затем переходя к наблюдению за реальной практикой преподавания и внедрению новых методик. На завершающем этапе были проанализированы и обобщены полученные данные, сделаны выводы, а также разработаны рекомендации по применению современных технологий в системе начального музыкального образования. Таким образом, методологическая база исследования обеспечивает комплексный подход к изучению рассматриваемой проблемы и позволяет сделать обоснованные выводы о целесообразности и эффективности использования цифровых педагогических методов в начальном фортепианном обучении.

Анализ и результаты

В ходе проведённого исследования была проанализирована текущая практика применения современных цифровых технологий в системе начального фортепианного обучения.

Наблюдения, опросы и педагогический эксперимент позволили выявить как положительные стороны использования технологий, так и проблемные моменты, требующие методического осмысления.

Анализ полученных данных показал, что большинство педагогов, работающих в детских музыкальных школах и школах искусств, положительно относятся к внедрению цифровых инструментов в учебный процесс. В числе наиболее распространённых средств были названы обучающие приложения (например, Flowkey, Simply Piano), цифровые клавиатуры с функцией подсветки, мультимедийные презентации, а также программы для записи и анализа исполнения. Преподаватели отметили, что технологии позволяют сделать уроки более наглядными, интерактивными и увлекательными, а также активизируют внимание и интерес учащихся, особенно на первых этапах обучения.

Особенно эффективно проявили себя те педагогические методы, которые включают элементы самостоятельной практики учащихся с использованием цифровых приложений, а также методы визуализации нотного материала и звуковых образов. Применение видеоматериалов, интерактивных заданий и геймифицированных элементов позволило учащимся лучше ориентироваться в нотном тексте, развивать координацию, чувство ритма и слуховую память.

На формирующем этапе педагогического эксперимента была опробована модель обучения, сочетающая традиционные методы с цифровыми средствами. Учащиеся, занимавшиеся по данной модели, показали более высокий уровень вовлечённости, устойчивую мотивацию к занятиям и большую самостоятельность при выполнении домашних заданий. Их исполнительские навыки развивались более стабильно, особенно в части ритмической точности, координации и устойчивости в чтении нот с листа. При этом были выявлены и некоторые ограничения. Например, не все учащиеся младшего возраста одинаково легко осваивают цифровые интерфейсы, что требует дополнительного внимания со стороны педагога и родителей. Также у части педагогов наблюдается недостаточный уровень цифровой компетентности, что затрудняет полноценную реализацию технологий на практике.

Результаты анкетирования показали, что 78% преподавателей считают цифровые средства полезным дополнением к традиционному обучению, при этом 62% используют их регулярно, а 16% — эпизодически. Около 70% учащихся отметили, что занятия с цифровыми программами помогают им лучше понимать материал и делают процесс обучения более интересным.

Таким образом, проведённый анализ подтвердил эффективность педагогических методов, основанных на интеграции цифровых технологий в начальное фортепианное обучение. Наиболее продуктивными оказались сочетание традиционных и инновационных подходов, гибкая организация учебного материала, визуальная поддержка и самостоятельная практика учащихся. Вместе с тем, успешная реализация этих методов требует от педагога готовности к постоянному обучению, переосмыслению методики и активному использованию новых цифровых ресурсов.

Выводы

Проведённое исследование позволило установить, что внедрение современных цифровых технологий в процесс начального обучения фортепианному исполнительству существенно расширяет педагогические возможности, повышает эффективность обучения и стимулирует интерес учащихся к музыкальным занятиям. Использование обучающих приложений, мультимедийных средств и интерактивных платформ способствует развитию у обучающихся ключевых исполнительских навыков — слухового восприятия, ритмического чувства, координации и навыков чтения с листа.

Наиболее эффективными являются педагогические методы, предполагающие сочетание традиционного индивидуального подхода с использованием цифровых инструментов, а также включение элементов самостоятельной работы, визуальной поддержки и игровых форм. Однако успешное применение таких методов требует от педагога высокого уровня методической подготовки, цифровой грамотности и способности гибко адаптировать содержание урока под индивидуальные особенности учащихся.

Таким образом, интеграция цифровых технологий в систему начального музыкального образования должна происходить на методически обоснованной основе, с учётом возрастных и психологических особенностей детей. Она не подменяет, а дополняет традиционные формы музыкального обучения, создавая условия для более глубокой мотивации и всестороннего развития начинающих пианистов.

Список использованной литературы

1. Бодина Е.А. Использование цифровых технологий в музыкальном образовании: современные подходы и перспективы // Музыкальное образование и наука. — 2019. — № 3. — С. 45–49.
2. Громова А.Ю. Педагогические технологии в обучении игре на фортепиано: от классики к цифровой реальности // Вестник искусств и педагогики. — 2022. — № 2(18). — С. 78–83.
3. Беляева И.В. Интерактивные методы в практике преподавания фортепиано // Современные проблемы музыкального образования. — 2020. — № 4. — С. 101–106.
4. Хижняк Л.Н. Образовательные технологии и их влияние на формирование исполнительских навыков у младших школьников // Педагогика искусства. — 2021. — № 5. — С. 33–37.
5. Антипина К.С. Риски цифровизации музыкального образования: педагогический взгляд // Актуальные вопросы педагогики. — 2021. — № 2. — С. 56–60.
6. Соловьёва Н.В. Цифровая среда в музыкальном образовании: вызовы и возможности // Психология и педагогика: методика и проблемы развития. — 2022. — № 1. — С. 88–92.
7. Schneider M., Reinhardt G., Müller A. Blended Learning im Anfangsunterricht Klavier: Praxisbeispiele und Wirkungen // Musikpädagogische Forschung. — 2020. — Bd. 41. — S. 102–110.
8. Hermanova V.V. Методические подходы к интеграции цифровых платформ в начальное обучение фортепиано // Искусство и образование. — 2020. — № 4. — С. 65–69.
9. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "FIN TA'LIM TIZIMINING O'ZBEK TA'LIM TIZIMIGA ISLOH QILINISHI SABABLARI." *Ustozlar uchun* 57.4 (2024): 39-42.
10. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "HISTORY AND METHODOLOGY OF BIOGEN TECHNOLOGIES (ONTOLOGICAL-EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS)." (2023).
11. Shermanov, Isobek. "BIOETIKA: FAN-TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQAIRISH JARAYONIDAGI AHAMIYATI (ijtimoiy-falsafiy tahlil)." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 194-194.
12. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "Main tasks in the material and spiritual transformation of biotechnological processes." *Asian Journal Of Multidimensional Research* 12.7 (2023): 24-30.
13. Шерманов, Иsobek. "Ижтимоий тараққиётда биотехнологик жараёнларни шакллантириш: муаммо ва таклифлар." *Общество и инновации* 3.6 (2022): 64-69.
14. Chilmamatovich, Shermanov Isobek. "БИОТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНЛАР ТАРАҚҚИЁТИДА МОДДИЙ ВА МАЪНАВИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УЙЎНЛИГИ МАСАЛАЛАРИ." *PHILOSOPHY AND LIFE INTERNATIONAL JOURNAL* SI-1 (2022).

15. Шерманов, И. "МИЛЛИЙ ИЖТИМОЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА УНИНГ МУСТАҚИЛ ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТДА TUTGAN ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ." *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА* 35.2 (2017): 103-104.
16. Шерманов, Иsobek Чилмаматович. "СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ: ОСНОВЫ МАТЕРИАЛЬНОГО И ДУХОВНОГО СООТНОШЕНИЯ." *Актуальные научные исследования в современном мире* 3-7 (2017): 142-146.
17. Shermanov, Isobek Chilmamatovich. "DIALECTIC AND SINERGETIC PECULIARITIES OF MATERIAL PRODUCTION PROCESS." *Theoretical & Applied Science* 2 (2017): 81-86.
18. Шерманов, И. Ч. "ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТДА МАЪНАВИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ФАЛСАФИЙ МЕТОДОЛОГИК АҲАМИЯТИ." *ILMIY XABARNOMA*: 44.
19. Негматова, Шахзода, and Хасан Орипов. "Проблемы формирования интернет-грамотности среди молодежи." *Наука и образование сегодня* 5 (6) (2016): 37-39.
20. Negmatova, Shakhzoda Shukhratovna, and Nodirjon Ergashevich Togaev. "Diversity in social development." *Школа Науки* 5 (2019): 43-45.
21. Негматова, Шахзода, and Хасан Вахобович Орипов. "Влияние глобальных кризисов на духовность человека." *Достижения науки и образования* 10 (32) (2018): 33-35.
22. Negmatova, Shahzoda. "Competition between political parties in Uzbekistan." *European Journal of Humanities and Social Sciences* 1 (2016): 25-27.
23. Negmatova, Shahzoda Shuxratovna. "Legal processes of ensure of socio-economic competition." *The Fourth International Congress on Social Sciences and Humanities*. 2015.
24. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda, and Oripov Khasan Abdivakhobovich. "The influence of intellectual competition to social development in the 21st century." *European science* 7 (49) (2019): 44-47.
25. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda. "A Paradigm of Synergetics and Nonlinear Thinking." (2023).
26. Shukhratovna, Negmatova Shakhzoda. "Modern Scientific Thinking: Innovative And Euristic Aspects." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 3.10 (2021): 13-17.
27. Negmatova, Sh Sh. "THE CONCEPT OF COMPETITION IN THE SCIENTIFIC COMMUNITY." *Актуальные направления фундаментальных и прикладных исследований*. 2016.
28. Negmatova, Shahzoda Shuxratovna. "MORAL NORMS OF THE ECONOMIC COMPETITIVE." *Teoretičeskaâ i prikladnaâ nauka* 7.27 (2015): 44-

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ

MAKTABGACHA TA'LIMDA ZAMONAVIY TRENDLAR: YONSHUSHLAR VA USULLAR

MODERN TRENDS IN PRESCHOOL EDUCATION: APPROACHES AND METHODS

Нигматова Мавжуда Зувайдуллоевна

Аннотация. Дошкольное образование играет ключевую роль в развитии ребёнка, закладывая основы для его успешной социализации и обучения в будущем. В последние годы наблюдается существенная трансформация в области дошкольного образования. Новые подходы и методы направлены на учёт индивидуальных особенностей детей, развитие их эмоциональной и социальной сферы, а также формирование базовых навыков, которые будут полезны в процессе обучения в начальной школе. В статье рассмотрены ключевые тенденции и эффективные методы, активно применяемые в дошкольном образовании.

Ключевые слова: Социализация, дошкольное образование, интеллект, навыки, методы.

Annotatsiya. Maktabgacha ta'lim bolaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, u kelajakdagi muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va ta'limi uchun asos yaratadi. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim sohasida sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda. Yangi yondashuv va metodlar bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olishga, ularning emotsional va ijtimoiy sohalarini rivojlantirishga, shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida foydali bo'ladigan asosiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda faol qo'llanilayotgan asosiy tendensiyalar va samarali usullar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, maktabgacha ta'lim, intellekt, ko'nikmalar, usullar.

Аннотация. Дошкольное образование играет ключевую роль в развитии ребёнка, закладывая основы для его успешной социализации и обучения в будущем. В последние годы наблюдается существенная трансформация в области дошкольного образования. Новые подходы и методы направлены на учёт индивидуальных особенностей детей, развитие их эмоциональной и социальной сферы, а также формирование базовых навыков, которые будут полезны в процессе обучения в начальной школе. В статье рассмотрены ключевые тенденции и эффективные методы, активно применяемые в дошкольном образовании.

Ключевые слова: Социализация, дошкольное образование, интеллект, навыки, методы.

Нигматова М.З.,
старший преподаватель кафедры
дошкольной, начальной и
специальной методики обучения
Центра педагогического
мастерства Самаркандской
области
nigmatovamavjuda2022@gmail.com

Введение.

Инновационные стратегии и методы в дошкольном образовании - это использование передовых и современных подходов в учебно-методических процессах, методических стратегиях обучения и в обеспечении общего роста и развития учащихся дошкольного возраста. Дошкольное образование закладывает фундамент, на котором происходит обучение ребенка, поэтому внедрение инновационных стратегий и методов считается решающим. Инновации в основном связаны с улучшением существующих моделей, инструментов и подходов. Концептуализация инноваций имеет смысл, поскольку она не требует использования сложных и дорогостоящих инструментов. Определение инноваций основано на том факте, что они должны применяться на практике в соответствии с потребностями как учащихся, так и преподавателей. Инновационную педагогику в дошкольном образовании можно определить с точки зрения ее эффективности в преодолении или, по крайней мере, адаптации доминирующих подходов с целью создания опыта для участников, который расширяет возможности, подготавливает и поддерживает определенный набор повседневных жизненных впечатлений.

Основная часть. Тенденции в дошкольном образовании

1. Инклюзивное образование Одной из главных тенденций является внедрение инклюзивного образования, которое направлено на создание условий для обучения детей с особыми образовательными потребностями. Это не только дети с физическими или умственными особенностями, но и те, кто сталкивается с трудностями в освоении учебной программы. Инклюзивное образование помогает воспитать у детей толерантность, терпимость и уважение к различиям, что является важным аспектом их личностного роста.

2. Развитие эмоционального интеллекта Современные программы дошкольного образования всё чаще делают акцент на развитие эмоционального интеллекта у детей. Это включает в себя способность распознавать и выражать свои эмоции, а также умение понимать и сопереживать другим. Эмоциональный интеллект становится важной составляющей в социализации ребёнка, поскольку дети с высоким уровнем эмоциональной осведомлённости легче взаимодействуют с окружающими и адаптируются к социальным условиям.

3. Индивидуализация обучения Системы дошкольного образования всё больше фокусируются на потребностях и особенностях каждого ребёнка. Индивидуальный подход позволяет разработать программы, которые соответствуют развитию каждого ребёнка, а также помогают ему раскрывать свои сильные стороны и минимизировать слабые. Такие программы дают возможность детям работать в своём темпе и в комфортных для себя условиях.

4. Использование технологий в обучении С развитием технологий в дошкольном образовании начали активно использовать цифровые инструменты. Они помогают детям знакомиться с базовыми понятиями науки, математики, искусства, а также развивают креативное и критическое мышление. Важно, чтобы использование технологий не заменяло традиционные формы обучения, а лишь дополняло их. Технологии могут быть полезны в обучении через игры, создание мультфильмов, проведение интерактивных занятий.

Методы дошкольного образования

Метод проектов

Игровая методика

Монтессори-метод

Ребёнок-центрированное обучение

Методик развивающих игр (нейропсихологический подход)

Остановимся на более новый метод образования и воспитания в дошкольном возрасте:

Нейропсихология

Согласно современным нейропсихологическим исследованиям, развитие мозга у детей в первые годы жизни происходит очень быстро. Именно в этот период формируются основные нейронные связи, которые будут определять когнитивные способности, память, внимание, восприятие и многие другие функции. К примеру:

- **Когнитивные функции** — это умственные процессы, такие как память, внимание, восприятие, мышление и решение задач. Эти функции у ребёнка развиваются постепенно, начиная с самых простых (например, ориентация в пространстве) до более сложных (например, планирование или решение логических задач).

- **Моторика** — развитие моторных навыков (например, координация движений, моторное планирование) также тесно связано с нейропсихологическими процессами. Нейропсихологи утверждают, что моторика и когнитивные функции взаимосвязаны: чем более развита моторика, тем быстрее происходят процессы обучения.

- **Эмоции** — регуляция эмоций и способность понимать эмоции других людей также зависит от состояния мозга. Для младших детей особенно важно развитие этого аспекта, так как эмоциональная сфера формирует основы социальной адаптации.

Нейропсихологические подходы в дошкольном образовании

Использование нейропсихологических знаний в дошкольном образовании может существенно улучшить качество обучения, помогает более точно подходить к потребностям каждого ребёнка. Вот несколько ключевых подходов, которые могут быть полезны:

1. **Игровая терапия** — в нейропсихологии игра используется как мощный инструмент для развития когнитивных функций. Игры помогают развивать внимание, память, логическое мышление, а также улучшать моторные навыки и координацию. Задачи, которые предлагаются детям, могут быть связаны с простыми манипуляциями с объектами, сортировкой предметов по цвету, форме и размеру, а также с более сложными задачами, требующими внимания и памяти.

2. **Моторная активность** — нейропсихология подтверждает, что физическая активность играет важную роль в развитии когнитивных функций. Включение в учебный процесс различных движений, танцев, активных игр помогает развивать мозг и улучшать когнитивные функции. Например, развитие крупной и мелкой моторики непосредственно связано с развитием речевых и познавательных навыков.

3. **Методы развивающих игр** — нейропсихологические игры, направленные на развитие внимания, памяти, восприятия и логики, являются важной частью образовательного процесса. Примеры таких игр включают задания на внимание (например, различия на картинках), упражнения на развитие памяти (например, повторение последовательности объектов) и развивающие игры с использованием различных материалов (мозаики, кубики, конструкторы).

4. **Адаптация обучения к индивидуальным особенностям** — важно учитывать нейропсихологические особенности каждого ребёнка. Например, дети с нарушениями внимания могут нуждаться в дополнительных методах, которые помогут им сконцентрироваться на задачах. Для таких детей могут быть полезны более короткие, но интенсивные упражнения, перерывы и специфические методики, которые поддерживают уровень активности и интереса.

Практическое применение нейропсихологии

- **Развитие внимания и памяти:** Нейропсихологи выделяют несколько типов внимания — избирательное, устойчивое, переключаемое. Использование различных упражнений для тренировки этих видов внимания помогает детям учиться концентрироваться и регулировать свои действия.

• *Сенсорная интеграция:* Тренировка взаимодействия с окружающим миром через сенсорные ощущения (зрительные, слуховые, тактильные) помогает детям развивать когнитивные способности. Например, использование разных текстур и звуков в играх помогает развить восприятие, внимание и память.

• *Управление эмоциями и развитие социального интеллекта:* Нейропсихология также подсказывает, как развивать у детей эмпатию, способности к саморегуляции. Для этого используют упражнения на распознавание эмоций, социальные игры, моделирующие реальные ситуации.

Заключение

Современные тенденции в дошкольном образовании ориентированы на комплексное развитие ребёнка, включая его интеллектуальные, эмоциональные и социальные качества. Применение индивидуализированных методов, инклюзивного подхода и активное использование технологий открывают новые возможности для успешного обучения и воспитания детей. Ключевыми методами остаются проектная деятельность, игровое обучение и развитие эмоционального интеллекта, что делает дошкольное образование современным, разнообразным и эффективным. Важно, чтобы эти тенденции продолжали развиваться и адаптироваться под нужды каждого ребёнка, создавая условия для его гармоничного развития и успешного старта в дальнейшей жизни.

Нейропсихология открывает перед нами новые горизонты в понимании развития детей и создании условий для их обучения. Учитывая нейропсихологические аспекты, педагогам становится проще адаптировать образовательный процесс под конкретные потребности каждого ребёнка, улучшать результаты обучения и способствовать гармоничному развитию. Современные нейропсихологические подходы в дошкольном образовании обеспечивают интеграцию знаний о развитии мозга с практическими методами, что способствует эффективному обучению и воспитанию детей.

Литература

1. Аманова, А. А. Современные подходы к дошкольному образованию в условиях цифровизации // Современное образование. — 2021. — № 4. — С. 34–39.
2. Выготский, Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 2020. — 144 с.
3. Давыдова, Ю. А. Нейропсихологический подход в развитии детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. — 2022. — № 1. — С. 55–60.
4. Елисеева, А. Н. Эмоциональное развитие детей дошкольного возраста: теоретические и практические аспекты. — Санкт-Петербург: Речь, 2019. — 212 с.
5. Зимняя, И. А. Психология обучения: Учебное пособие. — Москва: Логос, 2021. — 304 с.
6. Монтессори, М. Помоги мне это сделать самому. — Москва: Новый школяр, 2020. — 192 с.

МЕТОД НАБЛЮДЕНИЙ НАД ЯЗЫКОВЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

BOSHLANG'ICH MAKTABDA RUS TILI DARSLARIDA TIL HODISALARINI KUZATISH USULI

THE METHOD OF OBSERVING LINGUISTIC PHENOMENA IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL

Разакова Машхура Камалидиновна

Аннотация. В современном мире знание родного языка и его умение грамотно использовать становятся все более важными навыками. Русский язык является одним из наиболее распространенных и используемых языков в мире, и его освоение имеет важное значение для успешного общения и достижения целей как в личной, так и в профессиональной сферах. На уроках русского языка одной из важных тем является языковой анализ. Он позволяет учащимся разобраться в основах грамматики, лексики и синтаксиса русского языка, а также помогает развивать навыки анализа и обобщения информации. Языковой анализ на уроках русского языка играет важную роль в формировании языковой компетенции учеников, повышении их культуры письменной и устной речи. Основная цель языкового анализа на уроках русского языка - развитие у учащихся умения анализировать языковые явления и правила, применять их в практической речи и письме. В процессе языкового анализа учащиеся изучают и анализируют грамматические конструкции, лексические единицы, словообразовательные правила, правила орфографии и пунктуации. Они изучают образцы правильной речи и письма, а затем применяют эти знания на практике, составляя предложения, тексты, анализируя и оценивая свои и чужие высказывания.

Ключевые слова: успешное общение, достижение целей, эффективный метод, влияние метода, универсальный метод, грамматический разбор, логическое мышление, литературно-лингвистический разбор текста, художественное произведение, анализ языка.

Annotatsiya. Zamonaviy dunyoda ona tilini bilish va undan to'g'ri foydalanish qobiliyati tobora muhim ko'nikmalarga aylanib bormoqda. Rus tili dunyodagi eng keng tarqalgan va ishlatiladigan tillardan biri bo'lib, uni o'zlashtirish muvaffaqiyatli muloqot qilish va shaxsiy va professional sohalarda maqsadlarga erishish uchun juda muhimdir. Rus tili darslarida tilni tahlil qilish muhim mavzulardan biridir. Bu o'quvchilarga rus tilining grammatikasi, so'z boyligi va sintaksisining asoslarini tushunishga imkon beradi, shuningdek ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Rus tili darslarida tilni tahlil qilish o'quvchilarning til kompetentsiyasini shakllantirishda, ularning yozma va og'zaki nutq madaniyatini oshirishda muhim

Разакова М.К.,
Узбекско-Финляндский
Педагогический Институт,
Кафедра «Начального
образования»
razakovamashxura77@gmail.com

rol o'ynaydi. Rus tili darslarida tilni tahlil qilishning asosiy maqsadi o'quvchilarda til hodisalari va qoidalarini tahlil qilish, ularni amaliy nutq va yozishda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishdir. Tilni tahlil qilish jarayonida talabalar grammatik tuzilmalarni, leksik birliklarni, so'zlarni shakllantirish qoidalarini, imlo va tinish belgilarini o'rganadilar va tahlil qiladilar. Ular to'g'ri nutq va yozish namunalarini o'rganadilar, so'ngra bu bilimlarni amalda qo'llaydilar, jumlar, matnlar tuzadilar, o'zlarining va boshqalarning bayonotlarini tahlil qiladilar va baholaydilar.

Kalit so'zlar: *muvaqqiyatli umumiylik, maqsadlarga erishish, samarali usul, usulning ta'siri, universal usul, grammatik tahlil, mantiqiy fikrlash, matnni adabiy-lingvistik tahlil qilish, badiiy asar, tilni tahlil qilish.*

Abstract. In today's world, knowledge of one's native language and the ability to use it competently are becoming increasingly important skills. Russian is one of the most widely spoken and used languages in the world, and mastering it is essential for successful communication and achieving goals in both personal and professional spheres. One of the important topics in Russian language lessons is language analysis. It allows students to understand the basics of grammar, vocabulary and syntax of the Russian language, and also helps to develop skills in analyzing and summarizing information. Language analysis in Russian language lessons plays an important role in shaping students' language competence and enhancing their culture of written and oral speech. The main purpose of language analysis in Russian lessons is to develop students' ability to analyze linguistic phenomena and rules, apply them in practical speech and writing. In the process of language analysis, students study and analyze grammatical constructions, lexical units, word-formation rules, spelling and punctuation rules. They study patterns of correct speech and writing, and then apply this knowledge in practice, composing sentences, texts, analyzing and evaluating their own and others' statements.

Keywords: *Successful general, achievement of goals, effective method, influence of method, universal method, grammatical analysis, logical thinking, literary and linguistic analysis of text, fiction, language analysis.*

ВВЕДЕНИЕ. Метод (буквально – «путь») в его общем философском значении – это способ подхода к действительности, способ изучения, исследования явлений природы и общества. Совокупность методов исследования той или иной науки называется методологией этой науки. Познание действительности человеком происходит разными путями. В одном случае познание является результатом научного изучения (исследования) чего-либо, никому еще не известного. В другом случае познание происходит путем получения уже известного в науке, так сказать, в готовом виде от других, т. е. путем обучения одними других, когда от познающего не требуется проведения самостоятельного исследования. Во втором случае для получения положительных результатов требуются другие методы. Это уже будут методы обучения.

Среди методов обучения различают:

а) методы обучения, которые (в их разных вариантах) являются общими для

всех (или большинства) изучаемых в школе учебных предметов и описываются в той отрасли научной педагогики, которая называется дидактикой, и

б) методы обучения, которые составляют предмет частных методик, изучающих и описывающих в определенной системе процесс обучения отдельным учебным предметам. Совокупность методов обучения русскому языку и составляет предмет методики русского языка.

Все многообразие методов обучения может быть представлено в виде определенной системы, основными признаками которой являются:

- а)** полнота охвата ею всех сторон предмета обучения (в данном случае грамматики, орфографии, пунктуации, развития речи);
- б)** взаимосвязанность всех методов между собой как ведущих к одной цели и обеспечивающих учащимся возможность понимания и усвоения изучаемого материала;
- в)** единство общедидактических принципов, служащих основой для всех методов, являющихся составной частью данной системы.

Методы могут классифицироваться по тому или иному их признаку:

- а)** по источнику получения учениками знаний;
- б)** по степени и характеру участия учащихся в учебном процессе (активные, пассивные методы; методы, различаемые по степени самостоятельности школьников во время выполнения заданий, и т. п.);
- в)** по характеру и месту работы учеников (выполнение работ в устной или письменной форме; классные, домашние, контрольные и т. д.).

К методам в применении к русскому языку относятся:

- 1)** слово (рассказ) учителя,
- 2)** беседа,
- 3)** анализ языка (наблюдения над языком, грамматический разбор),
- 4)** упражнения,
- 5)** использование наглядных пособий (схем, таблиц и др.),
- 6)** работа с учебной книгой,
- 7)** экскурсия.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ. Методы могут рассматриваться как объединенные по одному признаку – все они, хотя и не в равной степени, являются источником получения знаний учащимися, что условно можно считать единым основанием при классификации методов.

Однако метод – явление весьма сложное, обладающее многими признаками, всякий из методов по каждому из отдельных признаков может быть отнесен в разные классификационные ряды. Вследствие этого значение строго выдержанного единого логического основания для характеристики методов не так уж велико, как это иногда представляется. Методы могут различаться и по психологическим основаниям, в зависимости

от того, какие способности учащихся тренируются: слух, зрение, память, внимание, воля (слуховой и зрительный диктанты, заучивание наизусть) и т.д.

Методы могут различаться и в зависимости от того, какой путь познания явлений, какие способы мышления и законы логики лежат в основе их классификации.

В этом случае учитываются:

- а)** индукция и дедукция,
- б)** аналогия, сопоставление и противопоставление,

в) анализ и синтез.

И конечно, не всякий метод одинаково хорош и приемлем в любых условиях.

Задача учителя состоит в том, чтобы выбрать и применить наиболее эффективный по возможным результатам, экономный во времени, удобный с точки зрения пользования им метод.

Таким образом, разнообразие компонентов, входящих в структуру понятия

«метод», и возможность различного их сочетания, последовательности открывают перед учителем перспективу удобной реализации принципа разнообразия методов и приемов, делают каждый из них многовариантным. В зависимости от характера участия ученика в учебном процессе условно

различаются методы активные (беседа, грамматический разбор, упражнения в конструировании предложений, классификации слов по различным смысловым и грамматическим признакам и т. п.), требующие от учащихся напряжения сил, самостоятельности, использования творческих возможностей (например, при выполнении заданий написать сочинение, изложение и т. п.), и пассивные, рассчитанные лишь на способность школьников к подражанию и механическому копированию чего-либо (например, при списывании с готового текста). С этой точки зрения один и тот же метод может быть не только механическим, но и сознательным, в известной мере творческим, сопровождаться анализом текста, реконструированном его, добавлением к нему каких-либо слов, частей; чтение может быть и механическим (чтение «глазами», без понимания читаемого), и «активным», сопровождаться глубокой работой мысли, возникновением многочисленных ассоциаций с другими знаниями, ассоциаций, обусловленных всем жизненным опытом учащихся и уровнем знания ими объективной действительности. Ценность одного и того же метода или приема по отношению к различным задачам процесса обучения данному предмету весьма неодинакова. Любой из методов не может в одной и той же степени учитывать и различные стороны психики школьников, и различия в характере изучаемого материала, и степень подготовленности учащихся, и многое другое; например, он может содействовать

сознательности усвоения, но не будить творческой мысли, быть рассчитанным на зрительные восприятия учеников и быть нейтральным по отношению к слуховым, может быть приложен при изучении орфографии и не помогать развитию речи и т.д. Вот почему не может быть единого универсального метода обучения русскому языку, в равной степени применимого в любых обстоятельствах и при прохождении любого раздела курса. И только совокупность методов может обеспечить надежное усвоение учащимися программного материала.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ. Методы и приемы должны представлять собой определенную систему взаимообусловленных и взаимодополняющих друг друга средств, учитывающих особенности данной учебной дисциплины в целом (имеется в виду, например, взаимосвязанность разделов курса грамматики, орфографии, пунктуации) и особенности каждого из ее разделов. В методике русского языка одни способы обучения принято называть методами, другие – приемами. Однако граница между понятиями метода и приема обучения практически может быть намечена лишь весьма условно. В зависимости от того, с какими другими понятиями мы соотносим понятия метода и приема, один и тот же способ деятельности учителя по отношению к учащимся при обучении их русскому языку может быть назван и методом и приемом. Метод обучения – явление сложное; обычно в нем можно выделить ряд звеньев или последовательно сменяющих друг друга этапов, что, в свою очередь, предполагает возможность использования на каждом из них различных методических приемов. Таким образом, если метод преподавания представляет собой способ использования учебного материала и способ деятельности (действий) учителя, направленных к тому, чтобы ученики возможно быстрее и с наибольшими результатами

усвоили программный материал, то методический прием, являясь частным понятием по отношению к методу, – лишь звено в процессе применения того или иного метода.

Методами при обучении орфографии является, например, метод списывания, метод диктанта, метод упражнений в их самом общем понимании. Почти каждый метод в его общем выражении представляет собой совокупность разнообразных вариантов; например, списывание может выступать в качестве списывания:

- а) с доски,
- б) с книги,
- в) по памяти,
- г) с рукописного шрифта,
- д) с печатного,
- е) с анализом текста и без анализа и т. д.

Диктант как метод находит свое выражение в таких видах диктантов, как:

- а) слуховой,
- б) зрительный,
- в) выборочный,
- г) творческий,
- д) объяснительный,
- е) предупредительный и т. д.

Однако чтобы применить любой из этих методов, необходимо использовать ряд приемов. Можно сказать: «этого следует добиться, пользуясь методом (а не приемом) объяснительного диктанта или методом списывания с печатного текста», или: «следует применить прием сопоставления, прием показа на доске» и т. д. В числе методов преподавания русского языка есть такие, которые могут в той или иной степени быть применимы почти на всех этапах процесса передачи знаний и усвоения их учащимися, т. е. и при сообщении нового, и при закреплении, и при проверке. .

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Анализ языка как метод обучения русскому языку находит широкое применение и при изучении грамматики, и на занятиях по правописанию, и в работе над словарем, и при изучении языка писателя. Анализ языка состоит в выделении по определенным признакам явлений языка (грамматических форм, групп слов или орфограмм) и в характеристике их с определенной точки зрения (грамматической, стилистической).

Этот метод находит выражение:

- а) в наблюдениях над языком,
- б) в грамматическом разборе,
- в) в анализе художественных произведений со стороны словаря, стиля и изобразительных средств.

Однако не следует смешивать анализ языка как метод и анализ языка как составной частный элемент сообщения учителя в беседе, в том или ином упражнении, помещенном в учебнике. В первом случае анализ языка – система работы, совокупность ряда последовательно проводимых сообщений и различных упражнений, во втором – это более или менее случайные, хотя и положительные, сопутствующие явления, лишь косвенно связанные и с материалом изучения на данном уроке, и с методом изучения этого материала. Ведущие методисты-ученые, такие как А.В. Текучев, М.Т. Баранов, Т.А. Ладыженская, М.М. Разумовская в разное время занимались разработкой метода языкового анализа. Рассмотрим подробнее данный метод и на основе теоретического материала предпримем попытку разработать практическое занятие с элементами

языкового анализа. За последние годы появились новые интересные разработки по комплексному анализу текста (Пахнова, Нечаева, Величко, Андреев, Николина и др.).

Список литературы:

1. Приказ Минпросвещения России от 31.05.2021 №286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования».
2. Федеральный закон "Об образовании в Российской Федерации" от 29.12.2012 № 273-ФЗ
3. Андреев В.К. Лингвистический анализ как метод исследования художественного текста. – Псков, 2020 г.
4. Величко Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка. – М.: Просвящение, 2022 – С.128.
5. Виды разбора на уроках русского языка / Под ред. В.В. Бабайцевой. – М., 2018.
6. Гиматова Е.П. Лексика и синтаксис на уроках морфологии. // РЯШ, 2018. №1.
7. Ипполитова И.А. Роль текста при изучении вводных слов и предложений. // РЯШ. –2019. – №2. – С.11.
8. Лосева Л.М. Как строится текст. М.: Просвящение, 2020.
9. Львова С.И. Осторожно: художественный текст! Анализ мини – фрагментов художественных текстов на уроке русского языка/Русская словесность, 2021. – 3. – С.51-56.
10. Основы методики русского языка в IV-VIII классах / Под ред. А.В. Текучева, М.М. Разумовской, Т.А. Ладыженской. – М, 2018.

ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ФЕНОМЕНА ОДАРЁННОСТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PHENOMENON OF GIFTEDNESS IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA IQTIDORLILIK FENOMENINI TUSHUNISHGA BO'LGAN YONDASHUVLAR

Рахматова Фотима Ганиевна

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к пониманию феномена одарённости в психологических исследованиях. Анализируется широкий спектр теоретических концепций, включая когнитивные, личностные, деятельностные, культурно-исторические и мотивационные аспекты. Автор подчёркивает необходимость междисциплинарного подхода к исследованию одарённости как динамического и многомерного явления, обусловленного взаимодействием врождённых задатков, личностных характеристик и социальной среды. Особое внимание уделяется образовательным условиям, педагогическому сопровождению и развитию саморегуляции у одарённых детей.

Ключевые слова: одарённость, способности, мотивация, когнитивное развитие, саморегуляция, культурно-исторический подход, психология, личностный потенциал.

Abstract. This article explores contemporary approaches to understanding the phenomenon of giftedness in psychological research. It analyzes a broad range of theoretical frameworks, including cognitive, personality-based, activity-related, cultural-historical, and motivational aspects. The author emphasize the importance of an interdisciplinary approach to studying giftedness as a dynamic and multidimensional construct shaped by the interplay of innate abilities, individual traits, and social environments. Particular attention is given to educational conditions, pedagogical support, and the development of self-regulation in gifted children.

Keywords: giftedness, abilities, motivation, cognitive development, self-regulation, cultural-historical approach, psychology, personal potential.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy psixologik tadqiqotlarda iste'dod fenomenini tushunishning turli yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Muallif kognitiv, shaxsiy, faoliyatga asoslangan, madaniy-tarixiy va motivatsion yondashuvlarni tahlil qilgan holda, iste'dodli bolalarni rivojlantirishda ijtimoiy-madaniy muhit, ta'lim sharoitlari va o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Iste'dod ko'p qirrali va dinamik hodisa sifatida har tomonlama o'rganilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: iste'dod, qobiliyat, motivatsiya, kognitiv rivojlanish, o'zini boshqarish, madaniy-tarixiy yondashuv, psixologiya, shaxsiy salohiyat

Рахматова Ф.Г.

Узбеко-Финский

педагогический институт,

доктор философии по

педагогическим наукам,

доцент

rfotima.349@gmail.com

В настоящее время, когда мы объединяемся для достижения великой цели «От национального возрождения к национальному подъему» и начинаем новую эру развития, приоритеты, принятые на этом пути, должны стать реальной основой Нового Ренессанса Нового Узбекистана.

Учитывая это, целесообразно создание продуманных духовно-просветительских и образовательно-инновационных программ, направленных на воспитание поколения духовно и нравственно непобедимого, физически сильного, всесторонне развитого, преданного нашим ценностям и имеющего здоровый образ мышления.

Целью концепции развития системы государственного образования Республики Узбекистан до 2030 года является воспитание учащихся на основе национального стандарта образования конкурентоспособными на международном уровне, высокоинтеллектуальными и достижение ими высоких результатов на мировой арене.

Цель наших исследований – обеспечить талантливую молодежь достойным образованием, повысить тягу к знаниям и интеллектуальный потенциал подрастающего поколения, а также способствовать дальнейшему повышению престижа нашей страны на международной арене. Необходимо выявлять талантливую молодежь и совершенствовать непрерывную систему подготовки высококвалифицированных кадров.

Проведённый анализ научной литературы по исследуемой проблеме показывает, что проблематика понимания феномена одарённости занимает одно из центральных мест в современных психологических исследованиях, что обусловлено её сложной, многомерной природой и необходимостью поиска эффективных путей развития способностей у детей. В последние десятилетия в научной литературе сформировались различные подходы к интерпретации одарённости, отражающие как эволюцию научных взглядов, так и усиление междисциплинарного взаимодействия. В данном аспекте как подчёркивают О.С. Ахмедов и Н.К. Нурматиллов, понимание феномена одарённости в психологических исследованиях требует чёткого различия понятий «одарённость» и «способности», что имеет принципиальное значение для развития теоретических и практических подходов в образовании. Учёными приводится сопоставительный анализ этих категорий, отмечая, что способности представляют собой индивидуальные особенности, определяющие успешность выполнения определённых видов деятельности, тогда как одарённость трактуется ими как качественное своеобразие структуры способностей, обеспечивающее возможность достижения выдающихся результатов в одной или нескольких сферах. В авторской интерпретации одарённость определяется как системное образование, проявляющееся в высоком уровне развития ряда способностей и характеризующееся потенциальной готовностью к созданию социально значимых достижений. Учёные подчёркивают, что одарённость формируется на основе природных задатков, но её реализация во многом зависит от условий воспитания, образовательной среды и социального взаимодействия.

По мнению Г.Г. Абдрахманова, понимание феномена одарённости существенно обогащается в контексте культурно-исторического подхода, сформулированного в психологической традиции. Автор рассматривается одарённость как динамическое образование, развивающееся в процессе активного взаимодействия ребёнка с социальным и культурным окружением. Одарённость понимается не как исключительно врождённое качество, а как результат взаимодействия внутренних предпосылок ребёнка и социально-культурной среды, в которой он развивается, проявляется и реализует свои потенциальные возможности. Учёный акцентирует внимание на том, что проявление и развитие одарённости зависит не только от врождённых предпосылок, но и от включённости ребёнка в систему

социально значимых видов деятельности. Культурно-исторический подход позволяет интерпретировать одарённость как результат интериоризации общественно выработанных способов действия, усвоения знаково-символических средств и ценностей культуры. В авторском исследовании также подчёркивается роль социальной поддержки, опосредованного обучения и системы развивающего образования в раскрытии и стимулировании одарённости.

К.Б. Холиков, в процессе изучения феномена одарённости особое значение уделяет манере педагогической работы с детьми, обладающими высокими способностями. Учёный полагает что необходимо создания таких образовательных условий, которые бы способствовали не только развитию врождённых задатков, но и формированию устойчивой мотивации, творческого мышления и социальной активности одарённых учеников. Автор подчёркивает, что педагогический стиль взаимодействия с одарёнными детьми должен строиться на принципах уважения индивидуальности, поддержки инициативы и предоставления возможностей для самостоятельного решения сложных задач. В рамках анализа подходов к одарённости К.Б. Холиков выделяет значимость личностно-ориентированного и деятельностного подходов, рассматривая их как ключевые в раскрытии потенциальных возможностей учащихся. Особое внимание уделяется психологическим особенностям одарённых детей, требующим гибкости и адаптивности педагогических методов.

А.Х. Яхьяева считает, что для полноценного понимания феномена одарённости в психологических исследованиях необходимо учитывать сложное соотношение между интеллектуальным развитием и проявлением одарённости в образовательной деятельности. Автор анализирует основные теоретические подходы к интерпретации интеллекта и одарённости, подчёркивается их взаимосвязь, но вместе с тем указывается на несводимость этих понятий друг к другу. В частности, высокий уровень интеллектуального развития является важной, но недостаточной основой для проявления одарённости, поскольку реализация одарённых способностей требует также сформированности мотивационно-ценностной сферы, креативности, способности к саморегуляции и социального взаимодействия. В образовательной практике, как указывает А.Х. Яхьяева, важно создавать условия для развития всех компонентов одарённости, а не только стимулировать интеллектуальные достижения учащихся.

Согласно мнениям В.В. Богоякова, Ф.С. Мухаметзянова и В.А. Барабанщиков, проблема одарённости в современных психологических исследованиях рассматривается с позиций междисциплинарного и комплексного подхода. В частности, В.В. Богоякова акцентируется внимание на многообразии трактовок одарённости в контексте когнитивных, личностных и социальных характеристик, подчёркивается необходимость переосмысления традиционных понятий в свете новых теоретико-методологических ориентиров. В свою очередь Ф.С. Мухаметзянова уделяет внимание психолого-педагогическим подходам к изучению одарённости детей, подчёркивая роль образовательной среды, педагогического сопровождения и личностной саморегуляции в раскрытии и развитии способностей. В.А. Барабанщиков рассматривает феномен одарённости как предмет междисциплинарного исследования, подчёркивая значимость интеграции данных психологии, педагогики, нейронаук и социологии для комплексного понимания природы одарённости.

М.А. Чумакова и Н.В. Лебедева полагают, что изучение феномена одарённости в психологических исследованиях требует глубокого осмысления его теоретических основ и эволюции научных представлений. М.А. Чумаковой анализируются ключевые направления исследования одарённости в зарубежной и отечественной психологии, подчёркивается разнообразие концептуальных подходов, от интеллектуально-когнитивных моделей до системно-личностных трактовок, а также акцентируется внимание на роли социокультурных

факторов в развитии одарённости. Н.В. Лебедевой раскрывается динамика изменения понятийного аппарата в области изучения одарённости, отмечая переход от понимания её как устойчивого набора характеристик к восприятию одарённости как сложного, многокомпонентного и развивающегося явления. Эти исследования подчеркивают важность интеграции различных теоретико-методологических подходов для более полного понимания природы одарённости и эффективного сопровождения развития одарённых личностей.

Согласно позициям Д.Б. Богоявленской, С.Л. Артеменкова и Е.С. Жуковой, понимание феномена одарённости в психологических исследованиях требует системного анализа её становления в динамике развития личности. Авторами представляются результаты лонгитюдного исследования, направленного на выявление закономерностей формирования одарённости на разных возрастных этапах. Ученые обращают внимание на то, что одарённость представляет собой не фиксированное качество, а процессуальное образование, чья структура и проявления изменяются под влиянием внутренних и внешних факторов, таких как когнитивное развитие, мотивационные установки и особенности образовательной среды. Кроме того, выделяются ключевые факторы, способствующие развитию одарённости:

- высокая степень креативности;
- внутренняя мотивация достижения;
- наличие поддерживающих социальных условий.

Е.П. Федорова считает, что в понимании феномена одарённости важнейшее значение имеет концепция Л.С. Выготского, рассматривающего одарённость как «образование высшего порядка». Учёным анализируются ключевые положения культурно-исторического подхода, в рамках которого одарённость трактуется не как врождённая характеристика, а как результат сложного взаимодействия социальных, культурных и индивидуальных факторов. Автор отмечает, что по Л.С. Выготскому одарённость проявляется в способности ребёнка к опосредованному использованию знаковых систем и к преобразованию социального опыта в индивидуальные достижения. Кроме того, Е.П. Федорова акцентирует внимание на том, что одарённость развивается в зоне ближайшего развития и требует целенаправленной педагогической поддержки и социального стимулирования. Таким образом учёный подчёркивает значимость деятельностного и культурно-исторического контекстов в формировании одарённости, раскрывая перспективы для современных психологических исследований.

Е.И. Щербанова по итогам исследования феномена одарённости в психологической науке пришла к выводам, что изучаемое понятие имеет глубокие концептуальные корни, заложенные в рамках деятельности Психологического института РАО. В авторском исследовании представлены основные этапы развития научных представлений об одарённости, начиная с работ Л.С. Выготского, Б.М. Теплова и А.Н. Леонтьева, и показана их эволюция в современных теориях и эмпирических исследованиях. Учёный обращает внимание на переходе от традиционного понимания одарённости как устойчивого качества личности к рассмотрению её как динамической системы, развивающейся во взаимосвязи с образовательной, социальной и культурной средой. Отмечается вклад современных направлений, таких как системно-деятельностный подход и креативно-продуктивная модель одарённости, в расширение рамок теоретического анализа.

Е.С. Жукова полагает, что современное понимание феномена одарённости в психологических исследованиях требует учёта её взаимосвязи с интеллектом, академической успешностью и осознанной саморегуляцией учебной деятельности. Учёным реализован комплексный анализ эмпирических данных, свидетельствующих о том, что высокий уровень интеллекта и академической успешности не всегда является прямым индикатором одарённости

без развитых навыков саморегуляции. В частности, осознанная саморегуляция играет ключевую роль в реализации потенциальных способностей, обеспечивая устойчивое стремление к достижению целей, адаптацию к учебным требованиям и развитие креативного мышления. В целом, авторское исследование демонстрирует необходимость многомерного подхода к оценке и развитию одарённости, включающего когнитивные, личностные и поведенческие компоненты.

Как считает И.Н. Авдеева, анализ феномена одарённости требует всестороннего рассмотрения его эволюции в рамках психолого-педагогических исследований. Автором представлен ретроспективный обзор основных научных подходов к пониманию одарённости, начиная от классических трактовок, ориентированных на врождённые способности, и заканчивая современными концепциями, подчеркивающими социально-культурные и деятельностные аспекты её развития. Учёный обращает внимание на изменения критериев диагностики и интерпретации одарённости, указывая на постепенный переход от статичных моделей к динамическим, в которых учитывается влияние образовательной среды, мотивационных факторов и личностной саморегуляции. При этом, особое место автором отводится анализу современных требований к психолого-педагогическому сопровождению одарённых детей.

О.Н. Белобрыкиной и Л.М. Литвинцевой представлен сравнительный анализ различных теоретических моделей одарённости, включая когнитивные, личностные, деятельностные и интегративные подходы. Авторы акцентируют внимание на отличиях в трактовке природы одарённости, её структуры и механизмов развития в рамках различных научных школ. Отмечается, что современные исследования всё чаще рассматривают одарённость как динамическую систему, формирующуюся во взаимодействии врождённых задатков, личностных характеристик и социально-культурных условий. Особое значение придаётся необходимости междисциплинарного синтеза в изучении одарённости, что позволяет более полно учитывать её многомерную природу.

С.В. Пазухина провела исследование особенностей развития дивергентного мышления у детей с различными видами одарённости, проанализировала специфику проявления творческой и академической одарённости. Согласно полученным результатам, автор пришёл к выводам, что характер развития дивергентного мышления существенно варьируется в зависимости от типа одарённости и определяется как внутренними предпосылками, так и условиями образовательной среды. В исследовании оказано, что развитие дивергентного мышления требует создания специальных условий, стимулирующих креативную активность и самостоятельность мышления. С.В. Пазухина подчёркивает значимость индивидуализированных подходов в обучении одарённых детей, направленных на поддержку гибкости, оригинальности и продуктивности мышления.

Как подчёркивают Е.В. Бурцева, В.А. Бурцев, В.Т. Никоноров, а также Ю.Ф. Курамшин, О.А. Двейрина и В.С. Терехин, в рамках современных психологических исследований феномена одарённости всё большую актуальность приобретает изучение спортивной одарённости у детей, требующее интегративного и индивидуально-типологического подходов. В частности, Е.В. Бурцевой с соавторами рассматривается методика интегральной оценки игровой одарённости детей на ранних этапах спортивного отбора, подчёркивается значимость комплексного анализа когнитивных, моторных и личностных характеристик для выявления перспективных юных спортсменов. В исследовании Ю.Ф. Курамшина и коллег обоснована необходимость применения индивидуально-типологического подхода к оценке спортивной одарённости, позволяющего учитывать специфические особенности психофизиологического развития и личностной мотивации детей. Оба исследования подчёркивают, что спортивная

одарённость является многокомпонентным образованием, требующим учёта взаимодействия врождённых задатков, социальных условий и индивидуальных характеристик развития.

В исследование Т.О. Гордеевой, понимание феномена одарённости в психологических исследованиях не представляется возможным без глубокого анализа мотивационных аспектов, обеспечивающих развитие и реализацию способностей. Автором рассматриваются различные теоретические подходы к изучению мотивации одарённых личностей, акцентируется внимание на её роли как системообразующего фактора в процессе достижения высоких результатов. Т.О. Гордеевой выделяются основные виды мотивации, характерные для одарённых детей и взрослых, такие как внутренняя мотивация к познанию, стремление к саморазвитию, автономия в постановке целей, а также подчёркивает влияние социального окружения на устойчивость мотивационных установок. Кроме того, согласно авторскому пониманию, мотивационные механизмы могут играть как поддерживающую, так и ограничивающую роль в процессе развития одарённости, что требует учёта индивидуальных различий и создания соответствующих образовательных условий.

Е.И. Роговым рассмотрены основные психологические теории, лежащие в основе оценки одарённости, включая когнитивные, личностные и креативные модели. Автор акцентирует внимание на проблемах разграничения понятий интеллекта, креативности и одарённости в диагностическом процессе, а также на необходимости комплексного подхода, включающего качественные и количественные методы. Особое внимание уделено анализу современных тестовых процедур, наблюдению, экспертной оценке и портфельной диагностике как средствам всестороннего выявления одарённых способностей. Учёный подчёркивает, что эффективная диагностика одарённости требует учёта возрастных, социальных и культурных факторов, а также динамического характера развития способностей.

И.В. Шадрикова полагает, что в рамках современных психологических исследований феномен одарённости целесообразно рассматривать как системное качество личности, возникающее на основе интеграции различных когнитивных, мотивационных и личностных компонентов. Автором обоснована необходимость перехода от фрагментарного анализа отдельных проявлений одарённости к целостному теоретико-методологическому осмыслению её структуры и механизмов развития. Учёный считает, что одарённость проявляется в высокой степени системной организации психических процессов, способности к целеполаганию, рефлексии и саморегуляции. Также автором рассмотрены ключевые методологические подходы к исследованию одарённости, включая системный, деятельностный и акмеологический подходы, позволяющие учитывать динамический характер развития способностей в онтогенезе.

Как подчёркивают Р.Ф. Суботник, П. Олшевски-Кубилиус и Ф.К. Уоррелл, современное переосмысление феномена одарённости требует опоры на психологическую науку и учёта социальной ситуации развития и личностных особенностей одарённых детей. В представленном исследовании авторы предлагают концептуальный сдвиг от традиционных представлений об одарённости как о врождённой способности к её пониманию как динамического процесса, зависящего от взаимодействия личностных черт, социальных условий и системной поддержки. Особое внимание уделяется необходимости создания образовательных и социально-культурных сред, способствующих развитию потенциала, поддержанию мотивации достижения и формированию личностной устойчивости у одарённых детей и подростков. Авторы подчёркивают, что без соответствующего социального контекста, включающего эффективные образовательные программы, наставничество и формирование навыков саморегуляции, одарённость может остаться нереализованной. Кроме того, авторы выделяют этапы развития одарённости, от начальных проявлений до достижения высокой профессиональной

компетентности, акцентируя внимание на значении социальной адаптации, эмоциональной устойчивости и взаимодействия с поддерживающим окружением.

Таким образом, исходя из вышеизложенного полагается целесообразным заключить, что одарённость рассматривается в современной психологии как многомерное и динамическое образование, развивающееся на стыке врождённых задатков, индивидуальных особенностей и социально-культурных условий. Различные учёные подчёркивают необходимость различения понятий «способности» и «одарённость», акцентируют внимание на системном, деятельностном, культурно-историческом и мотивационном аспектах её формирования. Современные подходы всё чаще трактуют одарённость как результат сложного взаимодействия когнитивных, личностных и мотивационных компонентов, а также динамической адаптации к образовательной и социальной среде. Актуальным остаётся междисциплинарный анализ феномена одарённости, предполагающий интеграцию данных психологии, педагогики, нейронаук и социологии для всестороннего понимания её природы и разработки эффективных стратегий развития одарённых детей.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан, от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637.lex.uz.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 03.05.2019г (Акт на состоянии 20.01.2022). №ПП-4306 «О мерах по организации непрерывной системы выявления одаренной молодежи и подготовки высококвалифицированных кадров». lex.uz.
3. Указ Президента Республики Узбекистан, от 29.04.2019 г. № УП-5712. Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. lex.uz.
4. Ахмедов О.С., Нурматиллоев Н.К. Понятия «одаренность» и «способности». // Проблемы педагогики. - 2021. - №6(57). - С. 65-69.
5. Абдрахманова Г.Г. Одаренность в контексте культурно-исторического подхода. // Вестник Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2021. - Т.163, №1. - С. 92-99.
6. Холиков К.Б. Манера педагогической работы с детьми одарёнными возможностями. // Science and Education. - 2023. - Т.4. - №.7. - С. 378-383.
7. Яхьяева А. Х. Соотношение интеллектуального развития и одаренности в образовательной деятельности. // Антропологическая дидактика и воспитание. - 2023. - Т.6. - №1. - С. 129-136.
8. Богояков В.В. Проблема одаренности в современной психологии // Вопросы психологии. - 2021. - №6. - С. 115-126; Мухаметзянова Ф.С. Психолого-педагогические подходы к изучению одаренности детей. // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2020. - №59. - С. 78-81; Барабанщиков В.А. Одаренность как предмет междисциплинарного исследования. // Психологический журнал. - 2022. - Т. 43, №2. - С. 33-47.
9. Чумакова М.А. Теоретические основания исследования одарённости в зарубежной и отечественной психологии. // Психологическая наука и образование. - 2020. - Т.25, №5. - С. 44-57; Лебедева Н.В. Психология одаренности: эволюция понятий и современных трактовок. // Мир науки, культуры, образования. – 2023. – №2 (99). - С. 26-29.
10. Богоявленская Д.Б., Артеменков С.Л., Жукова Е.С. Лонгитюдное исследование становления одаренности. // Экспериментальная психология. - 2021. - Т. 14. - №3. - С. 122-137.
11. Федорова Е.П. Л.С. Выготский об одаренности как «образовании высшего порядка». // Культурно-историческая психология. - 2024. - Т. 20. – №4. - С. 88-93.

12. Щебланова Е.И. Исследования проблемы одаренности в психологическом институте: концептуальные истоки и современность. // Теоретическая и экспериментальная психология. - 2022. - Т.15. - №3. - С. 83-99.
13. Жукова Е.С. Соотношение одаренности, интеллекта, академической успешности и осознанной саморегуляции учебной деятельности. // Психология саморегуляции в контексте актуальных задач образования (к 90-летию со дня рождения О.А. Конопкина). - 2021. - №1. - С. 63-69.
14. Авдеева И.Н. Психолого-педагогический анализ феномена «одаренность»: ретроспективный анализ проблемы. // Гуманитарные науки. - 2023. - №3(63). - С. 17-31.
15. Белобрыкина О.Н., Литвинцева Л.М. Концептуальные подходы к изучению феномена одаренности: сравнительный анализ. // Образование и саморазвитие. - 2021. - Т.16, №2. - С. 71-76.
16. Пазухина С.В. Особенности развития дивергентного мышления у детей с разными видами одаренности. // The 5 th International scientific and practical conference «Modern science: innovations and prospects» (February 6-8, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. - 2022. – 771 p. - С. 448.
17. Бурцева Е.В., Бурцев В.А., Никоноров В.Т. Интегральная оценка игровой одаренности детей на предварительном этапе спортивного отбора. // Теория и практика физической культуры. - 2021. - №4. - С. 110-110; Курамшин Ю.Ф., Двейрина О.А., Терехин В.С. Оценка спортивной одаренности детей на основе индивидуально-типологического подхода. // Теория и практика физической культуры. - 2022. - №4. - С. 3-5.
18. Гордеева Т.О. Мотивационные аспекты одаренности: психологические подходы и перспективы исследований. // Психология образования. - 2021. - №1. - С. 5–17.
19. Рогов Е.И. Диагностика одаренности: психологические теории и практические подходы. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. - 2022. - №3. - С. 45-59.
20. Шадрикова И.В. Одарённость как системное качество личности: теоретико-методологический аспект. // Психология. Журнал Высшей школы экономики. - 2020. - Т. 17, №4. - С. 647–664.
21. Subotnik R.F., Olszewski-Kubilius P., Worrell F.C. Rethinking giftedness and gifted education: A proposed direction forward based on psychological science. // Psychological Science in the Public Interest. – 2011. – Vol. 12, No. 1. – P. 3–54.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОСВОЕНИЯ АБСТРАКТНЫХ ПОНЯТИЙ

METHODS FOR DEVELOPING STUDENTS' SKILLS IN INDEPENDENT LEARNING OF ABSTRACT CONCEPTS

TALABALARDA ABSTRAKT TUSHUNCHALARNI MUSTAQIL O'RGANISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Бобонорова Кундизхан Куралбай кизи

Аннотация. Данная статья анализирует современные педагогические и психопедагогические подходы, направленные на формирование у студентов навыков самостоятельного освоения абстрактных понятий. В исследовании изучалась эффективность методов: концептуальных карт, метакогнитивной рефлексии, проблемно-ориентированного обучения и графической организации информации. На экспериментальном этапе модули были апробированы на студентах Национального университета Узбекистана, после чего оценивались их способности к восприятию, анализу и самостоятельному изучению абстрактных понятий. Результаты подтвердили, что сочетание указанных методов способствует улучшению усвоения абстрактных концептов и развитию навыков самостоятельного обучения.

Ключевые слова: абстрактное понятие, самостоятельное обучение, когнитивные стратегии, метакогнитивная рефлексия, графическая организация, студент.

Annotation. This article examines contemporary pedagogical and psychopedagogical approaches aimed at developing students' skills for independently mastering abstract concepts. The study investigated the effectiveness of methods such as concept mapping, metacognitive reflection, problem-based learning, and graphical organization. In the experimental phase, these modules were implemented with students at the National University of Uzbekistan, and their abilities to comprehend, analyze, and independently study abstract concepts were assessed. The results confirmed that combining these methods leads to improved acquisition of abstract constructs and enhanced independent learning skills.

Keywords: abstract concept, independent learning, cognitive strategies, metacognitive reflection, graphical organization, student.

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda abstrakt tushunchalarni mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik va psixopedagogik yondashuvlarni tahlil qiladi. Tadqiqotda kontseptual xaritalar, metakognitiv refleksiya, problemaga yo'naltirilgan o'qitish va grafik tashkil etish kabi metodlarning samaradorligi o'rganildi. Eksperimental bosqichda O'zbekiston Milliy Universiteti talabalarida sinov modullari tatbiq qilinib, ularning

Бобонорова К.К
Преподаватель
Чирчикского
государственного
педагогического
университета
qtolibayeva@gmail.com

tushunchalarni qabul qilish, tahlil qilish va mustaqil o'rganish ko'nikmalari baholandi. Natijalar usullar kombinatsiyasining abstrakt kontseptlarni o'zlashtirish va mustaqil o'qish faoliyatida ijobiy o'zgarishlarga olib kelishini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: *abstrakt tushuncha, mustaqil o'rganish, kognitiv strategiyalar, metakognitiv refleksiya, grafiklik, talaba.*

Введение. В современной образовательной среде развитие у студентов навыков аналитического мышления и работы с абстрактными понятиями имеет важное значение. Абстрактные понятия — это совокупность концептов, которые невозможно непосредственно представить через практические примеры, они отражают теоретические научные основы. Самостоятельное освоение таких понятий укрепляет творческий потенциал студента, уровень понимания и способность решать проблемы. С этой точки зрения концептуальные карты, журналы метакогнитивной рефлексии, проблемно-ориентированные задания и графические инструменты становятся ключевыми элементами поддержки процесса самостоятельного обучения студентов.

Обзор литературы. Когнитивные стратегии и концептуальное обучение

- Ausubel (1968) предложил метод отображения нового знания в связке с имеющимся пониманием при помощи концептуальных карт.
- Novak (1990) продемонстрировал эффективность концептуальных карт для визуализации сложных научных концептов и запоминания их в долговременной памяти.
- Slavin (2018) осветил позитивное влияние создания концептуальных моделей на повышение способности студентов к анализу абстрактных понятий.

Метакогнитивный подход. Flavell (1979) ввёл понятие «метакогниция» как способность контролировать и планировать собственный процесс обучения.

- Schraw & Moshman (1995) подчеркнули эффективность ведения журнальных записей рефлексии для освоения метакогнитивных стратегий.
- Zimmerman (2002) разработал методы укрепления у студентов навыков саморегуляции через метакогнитивные приёмы.

Проблемно-ориентированное обучение (PBL)

- Barrows & Tamblyn (1980) описали, как PBL даёт студентам возможность применять свои знания на практике при решении задач.
- Jonassen (2006) отметил, что проектирование заданий на основе реальных проблем способствует глубокому пониманию концептуальных основ.

Методы графической организации

- Mayer (2003), в рамках теории мультимодального обучения, показал, что графическая организация информации укрепляет зрительное восприятие и процессы памяти.
- Tufte (1983) акцентировал внимание на роли дизайна данных и графических инструментов в точном и эффективном представлении научных идей.

Методология исследования

Участники В исследовании приняли участие 60 студентов второго курса факультета филологии Национального университета Узбекистана, направление «Педагогика». Выборка была случайно разделена на экспериментальную и контрольную группы по 30 человек каждая.

Этапы исследования

- Подготовительный этап: разработка методологии и инструментов оценки.

- Экспериментальный этап: в течение 12 недель экспериментальной группе применялись концептуальные карты, метакогнитивный журнал, PBL-задания и графические упражнения.
- Контрольный этап: контрольная группа продолжала обучение по традиционной программе.
- Оценочный этап: сбор данных до и после (pre-test / post-test), а также анкетирование для оценки навыков самостоятельного обучения.

Инструменты

- Pre-test: набор теоретических вопросов по абстрактным понятиям.
- Post-test: вопросы повышенной концептуальной сложности.
- Журнал метакогнитивной рефлексии: шаблон для самооценки и записи размышлений.
- Онлайн-платформа для концептуальных карт (например, SmartTools).

Критерии оценки

- Индекс усвоения понятий (TQI): способность анализировать концепты через карты.
- Индекс навыков самостоятельного обучения (МОКИ): баллы по журналу и PBL-заданиям.
- Индекс графического анализа (GTI): точность и полнота выполнения графических упражнений.

Экспериментальные результаты

Анализ pre-test и post-test

- В экспериментальной группе TQI вырос на 35%, в контрольной — всего на 10% ($t(58)=4.26$, $p<0.01$).
- МОКИ в экспериментальной группе увеличился на 28%, в контрольной — на 8% ($t(58)=3.87$, $p<0.01$).

Результаты графической организации

- GTI в экспериментальной группе поднялся на 32%, в контрольной — на 5%, что указывает на значительное улучшение концептуального анализа при использовании графических инструментов.
- Результаты метакогнитивной рефлексии
- Студенты, регулярно вели метакогнитивный журнал, увеличили навыки саморегуляции и планирования на 30%, тогда как в контрольной группе рост составил лишь 7%.

Обсуждение. Результаты подтверждают, что сочетание PBL, концептуальных карт и метакогнитивной рефлексии значительно улучшает освоение абстрактных понятий и навыки самостоятельного обучения. Теоретические положения Ausubel и Flavell получили эмпирическое подтверждение. Графические инструменты и интерактивные платформы расширяют возможности визуального анализа концептов.

Заключение и рекомендации

- Интеграция концептуальных карт и метакогнитивной рефлексии повышает эффективность обучения.
- PBL-задания способствуют глубокому освоению абстрактных концептов разного уровня сложности.
- Графические упражнения укрепляют навыки визуального анализа у студентов.

Рекомендация: Внедрять вышеописанные методы в высших учебных заведениях в интегративной форме, разрабатывать методические пособия для преподавателей и проводить регулярные тренинги.

Список литературы

1. Ausubel, D. P. (1968). Educational Psychology: A Cognitive View. New York: Holt, Rinehart & Winston.
2. Novak, J. D. (1990). Concept Maps and Vee Diagrams: Two Meta-cognitive Tools to Facilitate Meaningful Learning. *Instructional Science*, 19(1), 29–52.
3. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
4. Barrows, H. S., & Tamblyn, R. M. (1980). Problem-based Learning: An Approach to Medical Education. New York: Springer.
5. Jonassen, D. H. (2000). Toward a Design Theory of Problem Solving. *Educational Technology Research and Development*, 48(4), 63–85.
6. Mayer, R. E. (2003). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
7. Tufte, E. R. (1983). *The Visual Display of Quantitative Information*. Cheshire, CT: Graphics Press.
8. Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351–371.
9. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.
10. Slavin, R. E. (2018). *Educational Psychology: Theory and Practice*. Boston: Pearson.
11. Shamsiev, O. (2022). Kontseptual xaritalar va ta’lim jarayonida internet-platformalardan foydalanish. *Ta’lim va Innovatsiya*, 5(2), 45–53.
12. Karimova, N. (2021). Metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish usullari. *O‘zbekiston ta’limi*, 10(3), 12–19.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ

TALABALARNING KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING MOHIYATI VA O'ZIGA XOSLIGI

THE ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS

Жунайдуллаев Охунжон Кахаржон Угли

Жунайдуллаев О.К.,
Заместитель командира
воинской части
11506 Южно-Западного
специального
военного округа, г. Термез
newphone19912023@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена изучению сути и специфики формирования коммуникативных навыков у студентов. В исследовании проанализированы теоретические основы процесса развития коммуникативных компетенций, выявлены его содержательные компоненты (лингвистическая, социокультурная и стратегическая компетенции), а также психопедагогические условия. В качестве методов исследования применялись теоретический анализ, сравнительно-сопоставительный метод и эмпирический эксперимент, в ходе которого была проверена роль и эффективность интерактивных методов (проблемные дискуссии, ролевые игры, проектная деятельность) в учебном процессе. Результаты показывают, что наиболее эффективным при формировании коммуникативных навыков является интегративный подход — проведение занятий, объединяющих язык, культуру и стратегии общения. В частности, у студентов значительно улучшились навыки самостоятельного создания речи, аудирования и межкультурной коммуникации. Статья вносит вклад в научно-практические исследования в области коммуникативной педагогики, лингвистики и методики высшего образования, а также предоставляет рекомендации, применимые при планировании занятий и в программах повышения квалификации преподавателей.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, интегративный подход, интерактивные методы, высшее образование, коммуникативная педагогика.

Annotatsiya. Maqola talabalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish mohiyati va uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqotda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonining nazariy asoslari tahlil qililib, uning mazmuniy komponentlari (lingvistik, sotsiokultural va strategik kompetensiyalar) hamda psixopedagogik shart-sharoitlari aniqlanadi. Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, solishtirma-taqqoslama va empirik eksperiment usullari qo'llanib, o'quv jarayonida interfaol

metodlar (muammoli muhokama, rol o'yinlari, loyiha ishlari) ning o'rni va samaradorligi sinovdan o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda integrativ yondashuv — til, madaniyat va muloqot strategiyalarini uyg'unlashtirgan holda olib boriladigan mashg'ulotlar eng samarali hisoblanadi. Xususan, talabalar orasida mustaqil nutq yaratish, tinglab tushunish va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi. Maqola muloqotpedagogika, tilshunoslik va oliy ta'lim metodikasi sohasidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlarga hissa qo'shadi hamda dars rejalashtirish va o'qituvchilarning malaka oshirish dasturlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ ko'nikmalar, integrativ yondashuv, interfaol metodlar, oliy ta'lim, muloqotpedagogika.

Abstract. The article is dedicated to examining the essence and specific characteristics of developing students' communicative skills. The study analyzes the theoretical foundations of the process of communicative competence development, identifies its substantive components (linguistic, sociocultural, and strategic competences), and outlines the psychopedagogical conditions. Research methods included theoretical analysis, comparative-method, and empirical experiments, during which the role and effectiveness of interactive methods (problem-based discussions, role-plays, project work) in the learning process were tested. The results demonstrate that the most effective way to form communicative skills is an integrative approach—conducting lessons that combine language, culture, and communication strategies. In particular, students showed significant improvement in independent speech production, listening comprehension, and intercultural communication skills. The article contributes to scholarly and practical research in communicative pedagogy, linguistics, and higher-education methodology, and provides recommendations applicable to lesson planning and teacher professional development programs.

Keywords: communicative skills, integrative approach, interactive methods, higher education, communicative pedagogy.

Введение. В современной системе образования формирование коммуникативных навыков имеет важное значение. Эти навыки необходимы студентам не только для успешного обучения в академической среде, но и для будущей профессиональной деятельности. Понятие «коммуникативные навыки», также известное как «коммуникативная компетенция», обозначает способность эффективно общаться в социальной и профессиональной сферах. Это включает не только знание языка, но и умение адаптироваться к различным ситуациям общения, точно выражать свои мысли и выстраивать взаимодействие с другими людьми. Основные составные части коммуникативных навыков

Языковые и речевые навыки. Эти навыки позволяют человеку ясно и понятно выражать свои мысли, чувства и идеи. Правильность, точность и богатство речи повышают эффективность коммуникации.

Умение слушать. Способность слушать — одна из ключевых сторон коммуникативных навыков. Она позволяет понимать мысли и чувства собеседника, отвечать на них и поддерживать диалог. Эффективное слушание способствует взаимному уважению и пониманию.

Эмоциональный интеллект. Понимание собственных и чужих эмоций — важная часть коммуникативных навыков. Эмоциональный интеллект помогает устанавливать эмоциональный контакт в процессе общения и решать возникающие конфликты, а также обеспечивает гибкость в разных социальных ситуациях.

Значение коммуникативных навыков

- **Социальные связи.** Коммуникативные навыки играют ключевую роль в развитии межличностных отношений, укреплении дружбы и сотрудничества. Эффективное общение важно при решении социальных проблем и в командной работе.
- **Профессиональный успех.** В любой сфере — будь то преподавание, менеджмент или медицина — специалисты должны уметь ясно и убедительно общаться. Эти навыки также способствуют эффективному взаимодействию внутри команды и совместному решению задач.
- **Личностное развитие.** Коммуникативные навыки помогают личности выражать себя, отстаивать свои позиции и строить продуктивные отношения с окружающими. Они повышают уверенность в себе и способствуют успешному поведению в социальных ситуациях.

Теоретические основы. Коммуникативные навыки рассматриваются как социальное явление, включающее способность обмениваться сообщениями, создавать и интерпретировать их. В их состав входят следующие элементы:

- Межличностное общение
- Общение в малых группах
- Публичная речь
- Письменная коммуникация

Коммуникативная компетенция занимает важное место в образовательном процессе. Она включает способность преподавателей и студентов эффективно обмениваться информацией в учебной среде и развивается через понимание содержания, сути и особенностей общения.

Особенности формирования в узбекском контексте

- **Многоязычная среда.** В системе образования Узбекистана студенты в официальных и неофициальных ситуациях используют несколько языков, что требует специального подхода при обучении коммуникации.
- **Межкультурная коммуникация.** Для нашей страны, активно взаимодействующей с глобальным сообществом, особенно важны навыки межкультурного общения.

Современные подходы

Активные методы обучения:• Ролевые игры• Системы классных дискуссий• Совместное обучение• Упражнения на критическое мышление

Использование технологий:• Компьютерно-ассистированное обучение языку (CALL)• Технологии виртуальной реальности• Обучение на мобильных устройствах (MALL)• Интерактивные доски и образовательные приложения

Эффективные методы:

- Обучение на основе задач (TBL). Ориентировано на реальные жизненные ситуации и способствует развитию навыков решения проблем через активное участие студентов.
- Смешанное обучение. Сочетает традиционные и онлайн-методы, адаптируя различные стили и скорости обучения, учитывая индивидуальные особенности студентов.

Закключение. Формирование коммуникативных навыков — сложный и многогранный процесс, неотъемлемая часть современной системы образования. В контексте Узбекистана он имеет свои особенности, требующие внимания к многоязычности и межкультурному общению. Использование современных технологий и инновационных педагогических методов играет ключевую роль в успешном развитии этих навыков.

Список использованной литературы

1. Бахтина, Л. П., & Чернышева, И. А. (2017). Интерактивные методы формирования коммуникативной компетенции в высшей школе. Москва: Изд-во «Академический проект».
2. Иванова, Т. П. (2019). Методика обучения иностранному языку: интегративный подход. Санкт-Петербург: Речь.
3. Коршунова, Е. Ю. (2020). Эмоциональный интеллект и его роль в обучении коммуникативным навыкам. Екатеринбург: УрФУ.
4. Левченко, О. В. (2018). Теория и практика коммуникативной компетенции. Новосибирск: Сибирское университетское издательство.
5. Литвинова, Н. А. (2021). Межкультурная коммуникация в системе высшего образования. Казань: Изд-во Казанского университета.
6. Мельникова, С. В. (2016). Компьютерно-ассистированное обучение языкам (CALL) в вузе. Ростов-на-Дону: Феникс.
7. Новиков, О. А. (2022). Обучение на основе задач (TBL) как средство развития коммуникативных навыков. Москва: ВКНИЛ.
8. Петрова, А. И. (2018). Смешанное обучение в языке и коммуникации: теория и практика. Санкт-Петербург: Питер.
9. Семёнова, М. Т. (2019). Методы активного обучения в развитии навыков межличностного общения. Уфа: Башкирский государственный университет.
10. Харченко, В. Н. (2021). Мобильное обучение (MALL) в вузе: мобильные приложения для развития языковой компетенции. Минск: ТетраСистемс.

ПРИМЕНЕНИЕ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ

АЛЬТЕРНАТИВ ТАЪЛИМНИ МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКАДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

APPLICATION OF ALTERNATIVE EDUCATION IN TEACHING MATHEMATICS AND INFORMATICS

Кадилова Чарос Турабовна

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция альтернативного образования и её применение в преподавании математики и информатики. Проанализированы отличия альтернативного подхода от традиционного обучения, его преимущества в развитии критического мышления, креативности и самостоятельности учащихся. Особое внимание уделено применению методов проектного обучения, перевёрнутого класса и проблемного обучения в математике с целью привязки теоретических знаний к практическим жизненным ситуациям. В разделе информатики освещены такие методы, как гибридное обучение, использование хактонов, цифровых платформ, способствующих формированию цифровых компетенций. В заключение статьи представлены существующие проблемы внедрения альтернативных методов в учебный процесс и предложены конкретные рекомендации.

Ключевые слова: Альтернативное образование, обучение математике, информатика, проектное обучение, перевёрнутый класс, проблемное обучение, STEM, цифровое обучение, интерактивные технологии, хакатон, образовательные инновации.

Annotatsiya. Mazkur maqolada alternativ ta'lim kontseptsiyasi hamda uning matematika va informatika fanlaridagi qo'llanilishi tahlil qilinadi. Alternativ ta'limning an'anaviy o'qitishdan farqli jihatlari, ta'lim jarayonidagi afzalliklari, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, ijodkorligini va mustaqil izlanish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni keng yoritilgan. Matematika fanini loyihaga asoslangan holda o'qitish, flip-klass va muammoli o'qitish usullari misolida bilimlarni amaliy hayotga bog'lash imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, informatika darslarida gibrid ta'lim, xakatonlar va raqamli platformalardan foydalanish orqali samaradorlik oshishi, o'quvchilarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Maqola so'ngida mazkur usullarni joriy etishdagi muammolar va amaliy takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Alternativ ta'lim, matematika ta'limi, informatika, loyiha asosida o'qitish, flip-klass, muammoli o'qitish, STEM, raqamli ta'lim, interaktiv texnologiyalar, xakaton, ta'lim innovatsiyasi.

Abstract. This article explores the concept of alternative education and its application in teaching mathematics and informatics. It analyzes the distinctions between alternative and traditional teaching methods, emphasizing the benefits of alternative approaches in

Кадилова Ч.Т.,
Чирчикский
государственный
педагогический
университет
Факультет
математики и
информатики
Кафедра методики
преподавания
математики и
геометрии
Старший
преподаватель
charos.kadirova@bk.ru

fostering students' critical thinking, creativity, and independent learning. The study highlights the use of project-based learning, flipped classroom, and problem-based learning models in mathematics to connect theoretical knowledge with real-life applications. In informatics, the paper discusses the effectiveness of hybrid learning, hackathons, and digital platforms in developing students' digital competencies. The article concludes with an overview of implementation challenges and practical recommendations for integrating alternative methods into educational systems.

Keywords: *Alternative education, mathematics education, informatics, project-based learning, flipped classroom, problem-based learning, STEM, digital learning, interactive technologies, hackathon, educational innovation.*

Введение. Современная система образования стремительно меняется. Традиционные методы обучения всё чаще не вызывают у студентов достаточного интереса и не обеспечивают связь предметов с практикой, что подчеркивает необходимость внедрения инновационных подходов в образовательный процесс. В этом контексте альтернативные методы обучения всё больше привлекают внимание. В данной статье рассматривается сущность альтернативного образования, его значение при освоении математических и информатических знаний, различные модели и практические варианты применения.

Понятие альтернативного образования и его теоретические основы

Определение альтернативного образования

Альтернативное образование — это форма обучения, организованная с учётом личных потребностей и индивидуального потенциала учащегося, отличающаяся от традиционных методов. Среди таких подходов выделяются:

- проектное обучение (project-based learning),
- проблемное обучение (problem-based learning),
- обучение, основанное на осознанном опыте (experiential learning),
- «перевернутый класс» (flipped classroom),
- смешанное (гибридное) обучение (blended learning).

Основные принципы альтернативного образования

- Ученик находится в центре образовательного процесса.
- Акцент на самостоятельные исследования и практический опыт.
- Трансформация роли преподавателя — он становится наставником.
- Широкое применение технологий в обучении.

Применение альтернативного обучения в математике

. Особенности предмета «Математика»

Математика развивает логическое мышление, аналитические способности, умение решать проблемы и моделировать. В традиционном обучении акцент часто ставится на теорию, что может вызвать у учащихся неуверенность, потерю интереса и страх перед неудачей. Поэтому использование альтернативных подходов делает обучение математике более понятным и привлекательным.

Преимущества альтернативных методов при освоении математических знаний

Альтернативное обучение направлено на:

- повышение интереса к предмету;
- развитие практических навыков;

- поиск математических решений реальных задач;
- обучение в индивидуальном темпе.

Проектное обучение (Project-Based Learning)

Этот метод вовлекает учащихся в решение практических жизненных задач через комплексную деятельность.

Пример: проект «Семейный бюджет» включает:

- расчёт доходов и расходов;
- вычисление процентов (например, по сбережениям);
- создание диаграмм и таблиц;
- автоматизацию расчётов в Excel или Google Sheets.

Это развивает не только математические навыки, но и цифровую грамотность.

Проблемное обучение (Problem-Based Learning)

Учащиеся сами ищут формулы и методы в процессе решения практических задач.

Пример: «Сколько материала понадобится для строительства дома?» включает:

- геометрию: вычисление периметра и площади;
- экономику: расчёт стоимости;
- преобразование единиц измерения;
- анализ и выводы.

Такой подход развивает критическое мышление и самостоятельность.

Перевернутый класс (Flipped Classroom)

Учащиеся изучают теорию дома — через видео, статьи, презентации, а в классе:

- решают задачи,
- работают в группах,
- выполняют задания, требующие аналитического мышления.

Этот метод обеспечивает:

- учёт индивидуального темпа обучения,
- регулярное повторение материала,
- время для индивидуального подхода от преподавателя.

Моделирование и симуляции

Использование учебных моделей и симуляций связывает математику с жизнью:

Пример: «Сравнение условий получения кредита»:

- расчёт процентов (аннуитетных, простых),
- срок кредита и ежемесячные платежи,
- построение графиков.

Для этого подходят интерактивные инструменты: GeoGebra, Desmos, WolframAlpha.

STEAM-интеграция

Модель STEAM включает элементы искусства и инженерии в изучение математики:

- создание мозаик или архитектурных форм на основе геометрии;
- рисование графиков по алгоритмам;
- расчёт траектории движения роботов.

Этот подход усиливает визуальное и образное восприятие математических концепций.

2.8. Использование цифровых платформ

Интерактивные инструменты значительно улучшают альтернативное обучение в математике:

- Khan Academy — видеоуроки и задания с персонализацией;
- GeoGebra — динамическая геометрия и алгебра;
- Desmos — построение графиков и анализ функций;

- Quizizz, Kahoot — оценка через игровые формы.

Эти ресурсы повышают интерес учащихся и облегчают усвоение материала.

2.9. Итог

Внедрение альтернативных методов в школьную математику:

- повышает мотивацию учащихся;
- формирует навыки решения проблем;
- обеспечивает развитие жизненных компетенций;
- способствует технологической культуре.

Кроме того, такие методы открывают преподавателям новые педагогические стратегии.

Аъло! Қуйида мақоланинг "III. Самóчность альтернативного образования в преподавании информатики" бўлими ва унга боғлиқ параграфларнинг рус тилидаги тўлиқ илмий таржимасини тақдим этаман:

III. Эффективность альтернативного образования в информатике

Значение индивидуального подхода в обучении информатике

Информатика — это предмет, тесно связанный с практикой. Для успешного освоения программирования, робототехники и информационной безопасности учащимся необходимо не только знать теорию, но и приобретать практический опыт. Альтернативное обучение предоставляет такие возможности за счёт:

- выполнения реальных заданий;
- участия в групповых проектах;
- работы с цифровыми и аппаратными средствами.

Такой подход помогает ученику глубже понять логику алгоритмов и укрепить прикладные навыки.

Гибридные модели обучения

Смешанное обучение сочетает в себе онлайн и офлайн форматы, что особенно эффективно в преподавании информатики. Примеры использования:

- MOOC (массовые открытые онлайн-курсы) — позволяют изучать темы в удобное время;
- интерактивные платформы (Scratch, Code.org, Replit) — предоставляют среду для визуального программирования;
- системы автоматизированного тестирования и оценки — облегчают проверку и анализ знаний.

Такой формат стимулирует учащихся к самостоятельному обучению и повышает гибкость образовательного процесса.

Хакатоны и воркшопы как форма практического обучения

Хакатоны и интенсивные мастер-классы (воркшопы) позволяют ученикам применить свои знания в реальных условиях.

Пример: во время 24-часового хакатона участники:

- формируют команды;
- разрабатывают алгоритмы;
- программируют и отлаживают код;
- презентуют готовые продукты.

Эти формы работы способствуют развитию командной работы, лидерства, инициативности и способности решать комплексные задачи.

Альтернативные подходы в рамках STEM и STEAM

STEM (наука, технологии, инженерия, математика) и STEAM (добавляя искусство) позволяют интегрировать несколько дисциплин, делая обучение более многогранным. В информатике:

- используется дизайн-мышление при разработке интерфейсов и приложений;
- создаются проекты, объединяющие код, механику и визуальные решения;
- учащиеся развивают цифровую и визуальную грамотность, критическое мышление и навыки самопрезентации.

Практические результаты исследований

Исследования по альтернативному обучению в Узбекистане

В ряде школ и лицеев Узбекистана внедряются элементы альтернативного образования:

- использование перевёрнутого класса;
- интеграция робототехники в курсы информатики;
- реализация STEAM-подходов через школьные лаборатории.

Примеры:

- в ИТ-лицеях ученики создают проекты на Scratch и Python;
- изучают алгоритмы с использованием мультимедийных инструментов.

Анализ и эффективность

Результаты проведённых экспериментов показывают:

- рост способности решать задачи на 35%;
- значительное повышение интереса к предмету;
- формирование устойчивой навыков самостоятельного обучения и поиска решений.

V. Проблемы и предложения

Основные трудности

- нехватка квалифицированных преподавателей, способных применять альтернативные методы;
- недостаток методических пособий и адаптированных программ;
- технические и ресурсные ограничения в школах и колледжах.

Предложения

- организация курсов повышения квалификации для педагогов в вузах;
- создание открытых образовательных цифровых платформ на узбекском языке;
- расширение сети региональных STEM-центров при школах и техникумах.

Заключение. Альтернативное образование является неотъемлемой частью системы образования XXI века. Его применение в обучении математике и информатике способствует формированию у учащихся глубоких знаний, креативности, критического мышления, способности работать в команде и использовать технологии. Эти методы следует рассматривать не просто как педагогические инновации, а как основу трансформации всего учебного процесса в сторону гибкости, индивидуализации и практической направленности.

Список литературы

1. Дьюи Дж. (1938). Опыт и образование (*Experience and Education*). — Нью-Йорк: Карпа Delta Pi.
2. Паперт С. (1980). Мозговые штурмы: дети, компьютеры и могущественные идеи (*Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*). — MIT Press.
3. Джонассен Д. (2000). Обучение с технологиями: конструктивистская перспектива (*Learning with Technology: A Constructivist Perspective*). — Prentice Hall.
4. Резник М. (2017). Детский сад на всю жизнь (*Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play*). — MIT Press.

5. Министерство дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан. Национальная концепция развития образования (2022).
6. Khan Academy, Code.org, Scratch.mit.edu — образовательные цифровые платформы для обучения математике и программированию.
7. Результаты локальных исследований и пилотных проектов, реализованных в 2023 году в образовательных учреждениях Узбекистана (данные, предоставленные учебными заведениями и центрами STEAM).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ

MEDIASAVODXONLIKNI OSHIRISHDA IJTIMOİY PLATFORMALAR FOYDALANISH USING SOCIAL PLATFORMS TO INCREASE MEDIA LITERACY

Кобилев Вохиджон Аслидин угли

Аннотация. В статье рассматривается внедрение и развитие социальных сетей в Узбекистане, а также факторы, влияющие на это. Также кратко анализируются подходы исследователей в данной области к понятию «социальные медиа». Будет представлено текущее состояние социальных сетей в Узбекистане, а также статистический анализ доли использования социальных сетей пользователями. Кроме того, в исследовании предпринята попытка выявить проблемы и негативные ситуации в социальном медиапространстве нашей страны.

Ключевые слова: медиаграмотность, социальные медиа, социальная сеть, блог, манипуляция.

Annotasiya. Maqolada ijtimoiy medianing O'zbekistonga kirib kelishi, rivojlanishi, bu boradagi ta'sir etuvchi omillar yoritib berilgan. Soha tadqiqotchilari tomonidan "ijtimoiy media" tushunchasiga nisbatan yondashuvlar ham qisqacha tahlil qilingan. O'zbekistonda ijtimoiy medianing hozirgi holati, foydalanuvchilarning ijtimoiy tarmoqlarni ishlatishdagi ulushlari statistik ma'lumotlar tahlili berib o'tiladi. Bundan tashqari, mamlakatimiz ijtimoiy media maydonidagi muammolar, salbiy holatlar tadqiqot doirasida ochib berishga harakat qilingan.

Tayanch so'zlar: mediasavodxonilik, Ijtimoiy media, ijtimoiy tarmoq, blog, manipulyatsiya.

Annotation. The article discusses the introduction and development of social media in Uzbekistan, the factors influencing this. The approaches to the concept of "social media" by researchers in the field are also briefly analyzed. The current state of social media in Uzbekistan, the share of users in using social networks, and statistical data are analyzed. In addition, an attempt was made to reveal the problems and negative situations in the social media space of our country within the framework of the study.

Keywords: media literacy, social media, social network, blog, manipulation.

Следует отметить, что количество пользователей мессенджеров в Узбекистане значительно опережает количество пользователей социальных сетей. Как и во всём мире, в Узбекистане количество пользователей WhatsApp быстро росло. Однако в 2014 году после того, как компания Facebook приобрела WhatsApp за 19 миллиардов долларов, в начале 2015 года мессенджер был недоступен в течение нескольких дней

Кобилев В.А.
Узбекско-Финский
педагогический институт,
Независимый
исследователь
vohidqobilov035@gmail.com

В результате многие узбекистанцы начали искать альтернативные средства общения и в итоге перешли на мессенджеры Telegram и Viber. Эти приложения, устанавливаемые на мобильные телефоны, привлекли пользователей возможностью обмена сообщениями, фото и видео, а также бесплатными звонками между пользователями одного и того же мессенджера.

Журнал "Экономическое обозрение" опубликовал результаты опроса, проведённого исследовательским центром компании HeadHunter о активности интернет-пользователей в Узбекистане [13]. Согласно опросу, проведённому среди 195 жителей Узбекистана, 95% узбекистанских интернет-пользователей используют социальные сети (включая мобильные мессенджеры) для общения и знакомства с друзьями. 60% респондентов используют социальные сети для получения информации, просмотра страниц и прослушивания музыки, 65% — для отслеживания изменений и новостей на своих страницах, 20% — для публикации фотографий и немедленного размещения их в социальных сетях.

Кроме того, 80% респондентов считают, что иногда общение в социальных сетях приятнее, чем в реальной жизни, тогда как 12% заявили, что никогда не заменят живое общение виртуальным. Большинство участников опроса (85%) считают мобильные приложения и социальные сети важными, однако 54% уверены, что при необходимости могут отказаться от них. Оставшиеся 46% признались, что не могут жить без социальных сетей [14].

В Узбекистане тенденция развития социальных медиа меняется под влиянием ряда факторов. Одним из первых факторов является стремление молодёжи не отставать от своих сверстников в использовании популярных социальных медиа. В большинстве случаев это стремление связано не с желанием выразить своё мнение или продвинуть идеи, а с желанием следовать моде. В частности, в период с 2010 по 2015 годы среди узбекской молодёжи считалось, что если кто-то не пользуется социальными сетями или мессенджерами, он отстаёт от времени.

Другим фактором является то, что социальные медиа создают пространство, где молодёжь Узбекистана чувствует себя свободной от контроля. Через эти медиа пользователи ощущают себя вне цензуры. Информация, фото и видео, которые не публикуются в официальных СМИ или намеренно скрываются, мгновенно распространяются среди узбекистанских пользователей социальных медиа, что делает эти платформы ещё более привлекательными.

Ещё одна современная тенденция — это то, что жители разных регионов Узбекистана используют социальные сети для обращения в государственные органы, в том числе напрямую к руководству страны. Эти обращения касаются вопросов от сноса домов до привлечения чиновников к ответственности или жалоб на работу государственных учреждений.

Сегодня социальные медиа выполняют функцию площадки для общения граждан с органами власти, а также используются для изучения общественного мнения по различным документам, событиям и процессам. Граждане имеют возможность обращаться к должностным лицам через их личные страницы и страницы государственных органов, а также свободно выражать своё мнение по социально-экономическим вопросам. В частности, 27 ноября 2019 года на форуме UzInvest, прошедшем в Glaziers Hall в Лондоне, руководитель PR-центра Агентства информации и массовых коммуникаций Узбекистана Акрам Мухаматкулиев отметил рост активности в социальных сетях и исчезновение прежнего страха, подчеркнув, что если ранее традиционные СМИ считались "четвёртой властью", то сегодня социальные медиа, возможно, становятся "пятой властью" [15].

В Узбекистане разработаны правовые нормы, касающиеся информации и социальных медиа. В соответствии с Конституцией, каждый имеет право искать, получать, изучать, передавать, распространять, использовать и хранить информацию. Согласно Закону "Об информатизации", владелец веб-сайта и/или его страницы, включая блогеров, не имеет права

распространять информацию, разжигающую национальную, расовую, этническую или религиозную вражду, а также оскорбляющую честь и достоинство граждан, наносящую ущерб их деловой репутации или вмешивающуюся в их личную жизнь [16].

В данном Законе дано определение понятия блогера – это физическое лицо, размещающее в сети Интернет на своем веб-сайте и/или веб-странице информацию социально-политического, социально-экономического и иного характера, доступную для свободного использования всеми, в том числе предоставляющее возможность пользователям обсуждать эту информацию.

В настоящее время в Узбекистане начинают формироваться ряд проблем, связанных с социальными медиа. В частности, как и в других республиках Центральной Азии, наблюдается нехватка источников на национальных языках, проблемы с техническим обеспечением, инвестиционные сложности и вопросы медиаграмотности.

В современных условиях также подчеркивается важность развития локальных социальных сетей для будущего молодежи. По данным центра Uzinfocom, несмотря на наличие около сорока национальных социальных сетей в Узбекистане, лишь немногие из них являются активными. Среди них наибольшую популярность приобрела социальная сеть *muhoqot.uz*, созданная в 2011 году. В начале 2014 года данная компания запустила мессенджер «GAPim va Gar», являющийся локальной версией WhatsApp. Помимо этого, хотя и не получившие широкой популярности, в интернете существуют блоги на узбекском языке с большим числом подписчиков.

Следует отметить, что в условиях пандемии интернет открыл широкие возможности (дистанционное обучение, онлайн-коммуникации и дискуссии, которые стали проводиться не только на бытовом уровне, но и на государственном). Однако существуют и отрицательные последствия смешивания обсуждений в социальных сетях с социальной жизнью. В качестве примеров можно привести популизм, манипуляцию общественным сознанием, «фабрики троллей», распространение фейковых новостей, публикацию информации, порочащей честь и достоинство людей и деловую репутацию организаций, интернет-буллинг и т.п.

В отчете «Глобальный порядок дезинформации — отчет о координированных манипуляциях в социальных медиа за 2019 год», опубликованном Оксфордским университетом и Институтом интернета Оксфорда, впервые упоминаются вопросы, связанные с социальными медиа в Узбекистане. Согласно отчету, в 2019 году правительства и политические деятели разных стран все чаще использовали социальные медиа для управления общественным мнением. В частности, в исследовании отмечено, что хотя в использовании пропагандистских инструментов со стороны политических партий и правительств не наблюдается значительных изменений, новые стандарты в сфере медиа позволяют распространять информацию глобально, оперативно обмениваться данными между регионами и более целенаправленно воздействовать на аудиторию. Исследователи подчеркивают, что стремление влиять на сознание людей с помощью кампаний в социальных медиа с каждым годом усиливается. В отчете указывается, что с 2017 по 2019 годы количество стран, проводящих манипуляционные кампании через социальные сети, увеличилось в 1,5 раза, то есть на 150%. В этот список вошли такие страны, как США, Россия, Китай, Индия, Великобритания, Германия, Израиль, а также страны Центральной Азии, в том числе Узбекистан. По мнению исследователей, в этих странах использование медиа-пропаганды для формирования общественного мнения через социальные медиа становится все более распространенным.

В отчете «Глобальный порядок дезинформации» также говорится, что количество троллей, создаваемых и поддерживаемых государством, становится растущей проблемой. В частности, в 2018 году тролли использовались в 27 странах, а в 2019 году их количество

увеличилось до 47 стран. В этом отчете утверждается, что в Узбекистане для управления общественным мнением в социальных сетях используются атаки троллей, при этом применяются не боты, а реальные люди и взломанные аккаунты. В частности, распространялись сообщения о существовании «фабрики троллей» в Ташкентском университете информационных технологий (ТАТУ). Однако журналистские группы, изучавшие этот вопрос, не нашли ни одного доказательства. Руководство ТАТУ также опровергло эти сообщения, и информация не нашла подтверждения.

В социальных сетях ложные новости распространяются быстрее и шире, чем достоверные и объективные данные, иногда нанося серьезный вред. Пользователи стремятся быстрее делиться ложной новостью, воспринимая ее как сенсацию, что приводит к распространению слухов, вымыслов и агрессии, а также вызывает недоверие к государственным органам и бизнесу. Следует отметить, что в социальных медиа начинает формироваться неосознанная психологическая среда. В частности, среди пользователей закрепились мнение, что прав тот, кто первым сообщил информацию.

Известно, что в последнее время увеличилось количество граждан, называющих себя «блогерами». Они собирают информацию о чиновниках, предпринимателях и простых людях, зачастую публикуя необъективные сведения, сопровождая фотографии вырванными из контекста данными в виде видеоматериалов в социальных сетях. Некоторые ложные блогеры стремятся набрать больше подписчиков или заработать больше денег за счет провокационных материалов, другие пытаются «хайповать» (от англ. «hype» — шумиха), а некоторые манипулируют пользователями сети в корыстных целях, распространяя ложную информацию в интересах своих или своих «заказчиков».

Как и во всем мире, в Узбекистане во время пандемии распространение слухов и необоснованной информации вызвало панику среди населения. Государственные структуры, опровергая все необоснованные сведения, призывали граждан тщательно проверять информацию перед ее распространением.

Социальные медиа расширили возможности установления отношений между членами общества, создав новую форму взаимодействия с общественностью. Однако наряду с достижениями, значительно возрос риск использования социальных медиа в негативных целях. Это, в свою очередь, требует разработки регулирующих механизмов, в частности, правовых норм, касающихся социальных медиа, а также обновления существующих. В этом направлении также наблюдаются ряд проблем. В частности, в существующей законодательной базе Узбекистана не определен правовой статус социальных медиа, их субъектов и пользователей. В настоящее время вопросы регулирования виртуального пространства отражены в нормах Законов Республики Узбекистан «Об информатизации», «О принципах и гарантиях свободы информации» и «О гарантиях и свободе получения информации». Однако в этих нормативно-правовых актах отсутствуют механизмы регулирования социальных медиа и их субъектов (в текстах законов не содержатся понятия «социальные медиа», «социальные сети»). Четкое определение правового статуса социальных медиа позволит отличать их от средств массовой информации и отдельных электронных платформ (электронная коммерция, оказание услуг). Традиционные отрасли права не способны эффективно регулировать суть социальных медиа в рамках единой системы кибер-права, обеспечивающей надлежащую защиту прав и свобод личности, общества и государства.

Социальные медиа постепенно превращаются в пространство, где нарушаются права и интересы. Количество правонарушений и других незаконных действий в социальных медиа неуклонно растет. Мировое сообщество также стремится создать эффективный механизм

противодействия угрозам, исходящим из социальных медиа. Следует подчеркнуть, что эффективная правовая основа для регулирования отношений в социальных медиа стала объективной необходимостью, которая заранее определяет государственную политику в информационной сфере. Это означает необходимость определения правового статуса социальных медиа, регулирования правовых отношений в этой области и защиты субъектов виртуальных отношений.

Мы все чаще сталкиваемся с тем, что на различных социальных сетях, веб-сайтах, а также на страницах известных личностей и государственных деятелей размещаются ложные сообщения, в которые они поверили, а затем, узнав о недостоверности информации, удаляют их. Обычные пользователи же принимают такую информацию за достоверную. Один из способов снижения таких внешних воздействий – это обучение пользователей проверке достоверности информации, то есть фактчекингу. Пользователи социальных медиа должны перед тем, как делиться какой-либо информацией с другими лицами, перепроверить факты через другие источники. Медиаграмотность и критический подход к потреблению информации помогут избежать различных негативных ситуаций в социальных медиа.

В частности, в медиасреде Узбекистана благодаря блогерам, отдельным интернет-изданиям и активной позиции пользователей удастся находить взаимоприемлемые решения по таким проблемам.

Использованная литература

1. Закон Республики Узбекистан «Об информатизации» // <https://lex.uz/acts/83472>
2. Сергеева Ю. Вся статистика Интернета и соцсетей на 2021 год – цифры и тренды в мире и в России. 02.02.2021 // <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii/>
3. Веб-сайт Министерства по развитию информационных технологий и коммуникаций Республики Узбекистан – <https://mitc.uz/uz>
4. Итоги 2019 года «Одноклассников» в Узбекистане: рекордное число отправленных подарков и рост сервисов по обмену эмоциями // <https://www.uzdaily.uz/ru/post/48916>
5. «Экономическое обозрение». №7 (259), 2021 // <https://review.uz/post/uzbekistan-v-socialnx-setyah>
6. <https://kun.uz/news/2019/11/28/akram-muhamatqulov-o-zbekistonda-ijtimoiy-media-beshinchi-hokimiyatga-aylanmoqda> 24.06.2021
7. Samantha Bradshaw, Philip N. Howard. «The Global Disinformation Order 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation». University of Oxford, 2019.
8. Гиллин П. Новые агенты влияния. – Москва, 2010. – 67 с.
9. Carton S. New Communications Media. New York, 2012. p.121.
10. Сазанов В.М. Социальные сети и технологии. – Москва: Лаборатория СВМ, 2012. – С. 7.
11. Бобровский С. Эволюция и искусственная жизнь // PC Week Review. – Москва, 2005. – № 4. – С. 32-33.
12. Safko L., Brake D.K. The Social Media Bible. Wiley, 2009. p.21.
13. Cohen L.S. Is There A Difference Between Social Media And Social Networking? London, 2011. p.12.
14. Быков И.А., Филатова О.Г. Технологии Веб 2.0 и связи с общественностью: смена парадигмы или дополнительные возможности? // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2011. – Сер. 9. – № 2. – С. 227
15. Словарь блогера // www.blogtips.ru (Дата обращения: 21.06.2021.)

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ, ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ И СЕМЬЯХ ПРИ ЗНАКОМСТВЕ ДЕТЕЙ С МИРОМ ПРОФЕССИЙ

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI VA OILALARDA BOLALARNI KASBLAR OLAMI BILAN TANISHTIRISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN GENDER STEREOTIPLARI

GENDER STEREOTYPES ENCOUNTERED IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES WHEN INTRODUCING CHILDREN TO THE WORLD OF PROFESSIONS

Баротова Шохсанам

Аннотация: В данной статье рассматриваются механизмы формирования гендерных стереотипов при знакомстве дошкольников с миром профессий, их негативное влияние и пути преодоления. Анализируются способы передачи стереотипов в семье и детском саду, а также педагогические подходы, способствующие формированию гендерно-нейтрального восприятия профессий.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, дошкольное образование, мир профессий, семейное воспитание, воспитатель, ролевые игры, выбор профессии

Баротова Ш.
Узбекско-Финский
педагогический
институт,
Факультет дошкольного
и начального
образования,
Ассистент кафедры
дошкольного
образования

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni kasblar olami bilan tanishtirishda gender stereotiplarning shakllanishi, salbiy ta'siri va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitida kasblarga oid stereotiplar bolalar ongiga qanday singdirilishi, tarbiyachilar va ota-onalar qanday pedagogik yondashuvlardan foydalanishi kerakligi haqida tahliliy ma'lumotlar, jadval va misollar orqali tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: gender stereotiplari, maktabgacha ta'lim, kasblar olami, oilaviy tarbiya, tarbiyachi, rol o'yinlari, kasb tanlash

Abstract: This article analyzes the formation and negative effects of gender stereotypes in introducing preschool children to the world of professions. It highlights how stereotypes related to occupations are instilled in children through family and preschool environments. The article provides analytical explanations, tables, and examples, showing how educators and parents can apply gender-neutral approaches.

Keywords: gender stereotypes, preschool education, world of professions, family upbringing, educator, role-playing games, career choice

Знакомство детей дошкольного возраста с разными профессиями является важным этапом формирования их мировоззрения, общественного сознания и отношения к будущей работе.

При этом гендерные стереотипы, то есть социальные заблуждения или ограничительные представления о женских и мужских профессиях, могут негативно влиять на свободу мышления ребенка и его самостоятельность в выборе профессии.

Гендерные стереотипы — это устоявшиеся представления, существующие в обществе о поведении, характере или профессиях, которые считаются «подходящими» для мужчин и женщин. Например, представления о том, что «девочки должны быть врачами, а мальчики — инженерами», сужают кругозор детей и ограничивают их профессиональный выбор.

Эти стереотипы формируются прежде всего в семье и детском саду, то есть в среде первичной социализации ребенка. Родители и воспитатели сами могут осознанно или неосознанно способствовать гендерному разделению профессий.

Дошкольный возраст — один из ключевых этапов формирования личности ребенка. Именно в этот период ребенок начинает понимать мир, ощущать себя членом общества и усваивать роли вокруг себя. Представление ребенка о профессиях часто формируется через семейное воспитание, средства массовой информации и игры в детском саду. В этом процессе гендерные стереотипы могут незаметно проникать в сознание ребенка.

Источник знакомства с миром профессий	Факторы влияния
Семья	Стереотипные взгляды родителей на ребенка
Детский сад	Гендерный подход воспитателей в ролевых играх и процессе урока
СМИ	Гендерное распределение ролей в мультфильмах, детских книгах
Общество	Национальные ценности, традиции и обычаи

Дошкольное учреждение является первым местом, где ребенок начинает функционировать в социальной среде. Здесь дети имеют возможность играть разные роли и знакомиться с профессиями через ролевые игры. В этом процессе воспитатели должны показать, что все профессии открыты для обоих полов, не привязывая профессии к гендеру. Например, чтобы сломать стереотипы о том, что «женщины могут быть только учителями или медсестрами», «мужчины могут быть строителями или водителями», можно организовать игры среди детей, изображающие роли «девочек-инженеров» и «мальчиков-медсестер».

Профессия	Традиционный гендерный стереотип	Гендерно-нейтральный метод введения
Учитель	Более женственный	Фотографии учителей обоих полов
Водитель	Только мужской	Материалы для женщин-водителей
Повар	Женская профессия	Примеры мужчин-поваров
Врач	Мужской (хирург), женский (медсестра)	Женщины-хирурги и мужчины-медсестры
Космонавт	Мужской, требует силы	Материалы о женщинах-космонавтах

Семья — это первое и самое влиятельное место для взросления ребенка, и именно здесь формируется первоначальное понимание ребенком гендерных ролей. Родители должны выбирать гендерно-нейтральный подход, когда говорят с детьми о карьере или объясняют различные жизненные события. Например, отец не должен говорить ребенку такие фразы, как «мужчины не плачут» или «девочкам не нужны игрушечные машинки». Вместо этого следует подчеркнуть, что каждый ребенок может играть в игры и выбирать карьеру в соответствии со своими интересами.

Ошибочный стереотип	Влияние на психику ребенка	Рекомендации по исправлению
Девочки не играют с конструкторами	Интерес к технологиям ослабевает	Предоставление технических игрушек
Мальчики не рисуют	Интерес к эстетике теряется	Знакомство с художниками
Женщины становятся только медсестрами	Профессиональный выбор ограничен	Примеры женщин-лидеров
Когда мальчик плачет, он слаб	Подавление эмоций	Открытое выражение эмоций

В процессе знакомства детей с миром профессий в дошкольных образовательных организациях и семьях существуют пути преодоления гендерных стереотипов с помощью различных методов, наиболее эффективными из которых являются следующие:

1. Разнообразие в знакомстве с профессиями - предоставление детям информации о разных профессиях с помощью рассказов, иллюстрированных книг, анимации, показ представителей обоих полов, работающих в разных профессиях.

2. Равные возможности в ролевых играх - дети могут попробовать себя в любой профессии, независимо от пола, в ролевых играх, связанных с выбором профессии. Например, женщин, проявивших свои заслуги на поприще науки и естествознания, играют живые дети посредством ролевых игр.

3. Семейные беседы и обсуждения - продвижение подхода, свободного от стереотипов, через беседы с родителями. Например, приглашая мам и бабушек, работающих в строительной отрасли, или отцов и дедушек, работающих в сфере дизайна.

4. Обучение педагогов - непрерывное повышение квалификации педагогов по вопросам гендерного равенства, стереотипов и методов их устранения. Примерами могут служить тренинги, круглые столы, проводимые представителями профильных организаций и высших учебных заведений, созданных в Республике Узбекистан.

При знакомстве детей с миром профессий гендерные стереотипы могут сузить их мышление и ограничить отношение к будущей работе. Поэтому в дошкольных образовательных организациях и семьях следует воспитывать у детей представление о том, что у каждого ребенка есть возможность свободного выбора профессии, исходя из своих интересов и талантов, без привязки к полу. Это залог здорового общества и будущего, основанного на гендерном равенстве.

Использованная литература:

1. Каримова М. «Психология дошкольного образования». — Ташкент: Фан ва технология, 2019.
2. Ходжаева Н. «Проблемы гендерного равенства в дошкольном образовании». — Ташкент: Илм Зиё, 2020.
3. Шарипова Д. «Методика знакомства детей с профессиями». — Ташкент: Учитель, 2021.
4. UNESCO. *Gender equality in early childhood education*. Paris: UNESCO Publishing, 2022.
5. Бронфенбреннер У. *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press, 1979.
6. Махкамова Г., Гуломова Н. «Социопедагогический подход в дошкольном образовании». — Самарканд: Изд. СамГУ, 2023.
7. OECD (2021). *Empowering Young Children through Equal Learning Opportunities*.

8. Хасанова З. «Гендерные аспекты в дошкольном образовании». — Ташкент: Академнашр, 2020.
9. Выготский Л.С. *Мышление и речь*. МІТ Press, 1986.
10. Нурматова М. «Роль семьи в формировании у детей интереса к профессиям». — Журнал «Педагогика и психология», №4, 2022.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЛИЧНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ, ТРЕБУЮЩИХ ИНТЕГРАЦИИ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ И ПАКЕТОВ ПРИКЛАДНЫХ ПРОГРАММ

ELEKTRON TA'LIM PLATFORMALARI VA AMALIY DASTUR PAKETLARINI INTEGRATSIYA QILISHNI TALAB QILADIGAN SHAXSIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONAL COMPETENCIES REQUIRING THE INTEGRATION OF ELECTRONIC EDUCATIONAL PLATFORMS AND APPLICATION SOFTWARE PACKAGES

Умиров Бобоёр Бахтиёр ўғли, Тохирова Маржона Наджмиддин кызы

Умиров Б.Б.,
Узбекистан-Финский
Педагогический Институт
Ассистент кафедры
начального образования
Электронная почта:
boboyor140892@gmail.com

Тохирова М.Н.,
Студентка направления
начального образования
Узбекистан-Финский
Педагогический Институт
Электронная почта:
marjonatohirova75@gmail.com

Аннотация: В статье представлена информация о классификации компетенций на несколько типов по мнению ученых. Также рассматривается процесс работы с электронной учебной платформой, разработанной автором, и её особенности. Описаны пакеты прикладных программ, встроенные в электронный учебник, даны рекомендации по работе с ними, а также приведены виды программного обеспечения, используемые в профессиональной и творческой деятельности.

Ключевые слова: электронный учебник, компетенция, специальная компетенция, базовые компетенции, пакеты прикладных программ.

Abstract: The article reflects information about the division of competence into several types by scientists. At the same time, the process of working with the electronic textbook platform developed by the author and about it are presented. Software packages in the electronic textbook and what to pay attention to in the process of working with them are presented, and the types of software packages used in professional and creative activities are presented.

Keywords: electronic textbook, competence, special competence, basic competencies, software packages.

Annotatsiya: Maqolada olimlar tomonidan kompetensiyalarni bir nechta turlarga bo'lish haqidagi ma'lumotlar aks ettirilgan. Shu bilan birga, muallif tomonidan ishlab chiqilgan elektron darslik platformasi va undan foydalanish jarayoni yoritilgan. Elektron darslik tarkibidagi amaliy dasturlar paketlari, ular bilan ishlash jarayonida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar hamda kasbiy va ijodiy faoliyatda qo'llaniladigan dasturiy paketlar turlari taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: elektron darslik, kompetensiya, maxsus kompetensiya, asosiy kompetensiyalar, amaliy dasturlar paketlari.

Введение

• Существуют различные подходы к классификации компетенций. В частности, Н.А. Муслимов и М.Б. Уразова классифицируют компетенции в профессиональном образовании следующим образом:

• Специальная компетенция — освоение профессиональной деятельности на высоком уровне и умение планировать дальнейшее профессиональное развитие.

Социальная компетенция — способность к совместной профессиональной деятельности, сотрудничеству и социальной ответственности за результаты работы.

- Личная компетенция — способность человека к самостоятельному саморефлексированию, развитию и противостоянию профессиональным деформациям
- Индивидуальная компетенция — способность самостоятельно развивать индивидуальность в рамках профессии, организовывать и совершенствовать личностный рост.
- Базовые компетенции — знания, умения и навыки, необходимые для адаптации и эффективной деятельности в межкультурной и междисциплинарной среде.

По нашему мнению, компетенции, связанные с достижением успеха, включают: планирование, организацию деятельности, анализ результатов, а также компетенции в работе с людьми: управление взаимоотношениями, командная работа, влияние на других. Эти компетенции особенно характерны для личной компетенции.

Ю.С. Заир-Бек выделяет следующие методологические компетенции:

- **Целеполагание:** Умение правильно ставить цели связано с результатами педагогической деятельности.
- **Содержательная компетенция:** Определяет объем содержания технологического образования на каждом этапе, минимально необходимый и максимально допустимый учебный объем.
- **Мониторинговая компетенция:** Оценка качества образования, включающая не только образовательную результативность, но и содержание, условия и процессы.

Профессиональная компетенция — это знания, умения и навыки, необходимые для выполнения профессиональной деятельности на высоком уровне. Психологи дают различные определения профессиональной компетентности. По мнению Т.М. Сорокиной, «профессиональная компетентность — это готовность педагога к профессиональной деятельности и способность решать педагогические задачи на разных уровнях». М.И. Лукьянова подчеркивает, что психолого-педагогическая компетенция — это сочетание личностных качеств и профессиональной готовности, обеспечивающих эффективное взаимодействие с учащимися.

Профессиональная компетентность проявляется в:

- Сложных процессах.
- Непредсказуемых задачах.
- Конфликтной информации.
- Неожиданных ситуациях, где компетентный специалист способен:
 - Постоянно обогащать свои знания.
 - Осваивать новую информацию.
 - Глубоко понимать требования времени.
 - Искать новые знания.
 - Эффективно применять их на практике.

Во многих исследованиях изучены профессиональные компетенции педагогов и их особенности. В своих работах А.К. Маркова, Б. Назарова и Ф.Р. Мурадова указывают, что профессиональная компетенция педагога состоит из нескольких компонентов. В частности, учитывая наличие учебных программ в вузах по обучению информатике и практическому программированию, пришли к выводу о необходимости выявления качеств, присущих профессиональной и личной компетенции.

Методика. Не каждый мультимедийный продукт соответствует требованиям, кроме того, интересы студентов могут отличаться от направления, предложенного преподавателем. В этом случае студент может создать собственный программный продукт по интересующей его теме.

Исследователи отмечают: «Мы живем в программной культуре, обладая навыками в области культуры, искусства, производства, туризма и программного обеспечения».

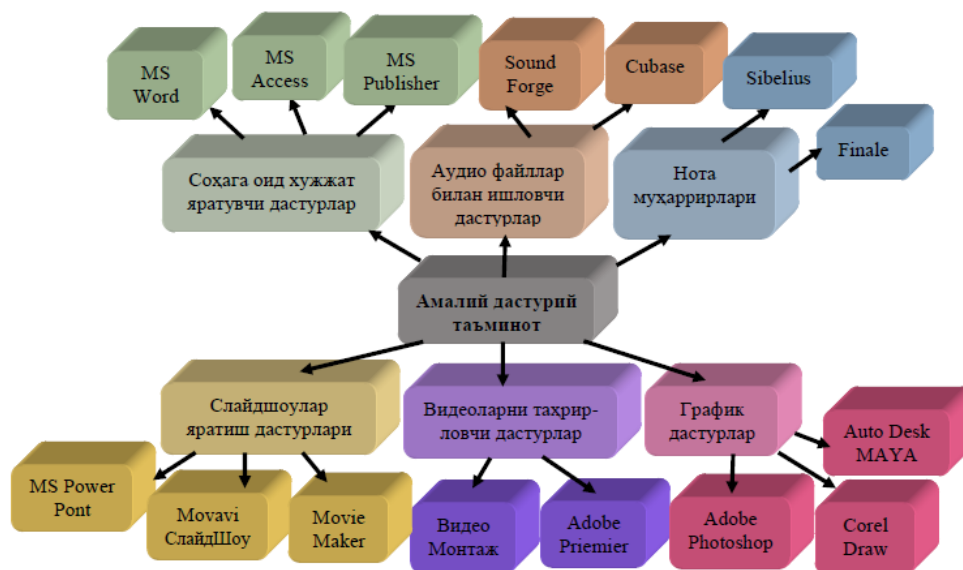

Рисунок 1. Классификация программного обеспечения для развития личных компетенций студентов

Основной задачей является изучение программных средств, применяемых в разных сферах жизни, и формирование базовых знаний и навыков в их использовании. В рамках курса "Пакет практических программ" в вузах по обучению информатике формируются следующие знания и компетенции.

Для развития личных и информационно-коммуникационных компетенций студентов разработан специальный сайт adpk.uz, где представлены индивидуальные траектории обучения, самостоятельные и лабораторные работы.

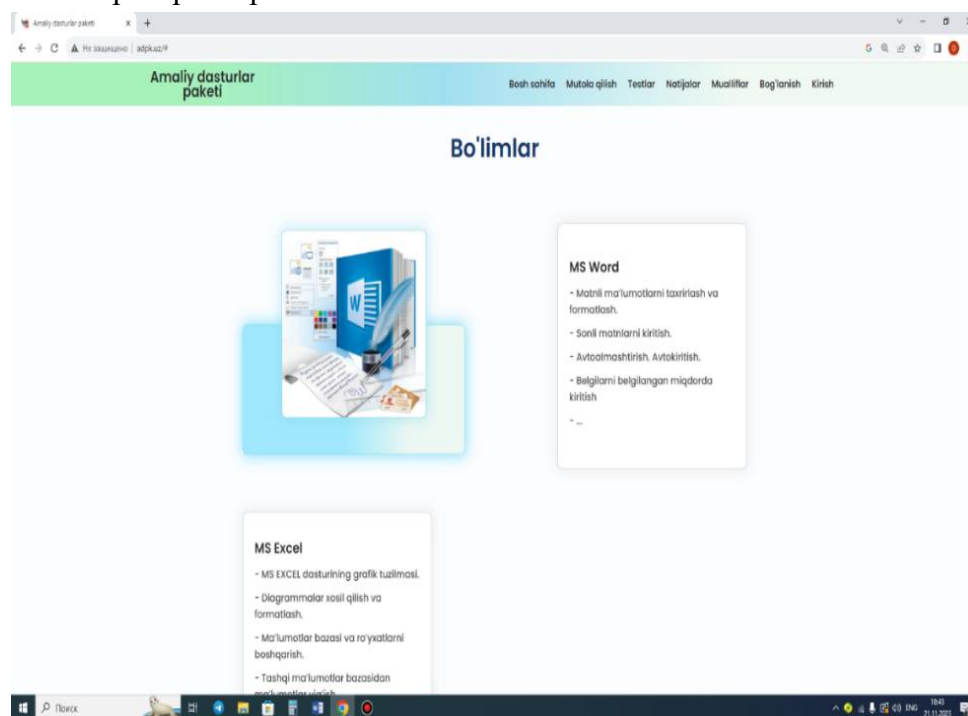

Рисунок 2. Страница электронного учебника "Пакет практических программ"

На странице "Пакет практических программ" студент может выбрать нужный раздел и получить необходимую информацию.

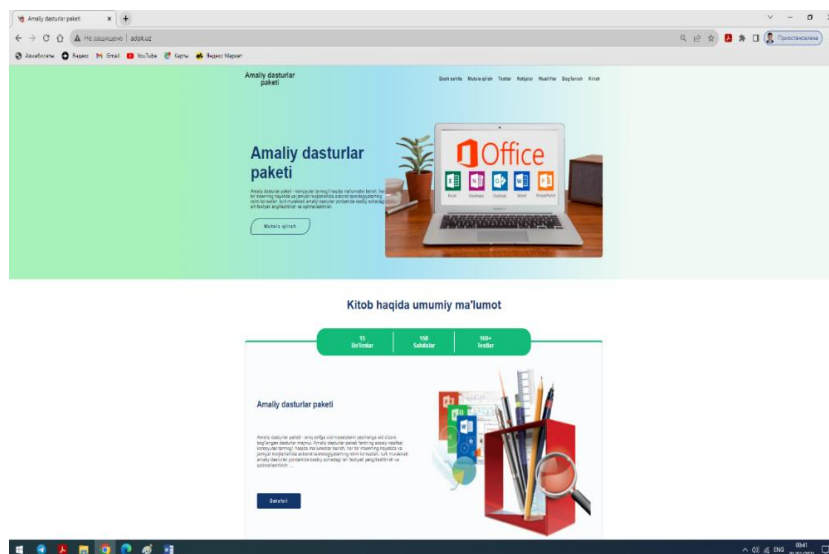

Рисунок 3. Страница раздела электронного учебника "Пакет практических программ".

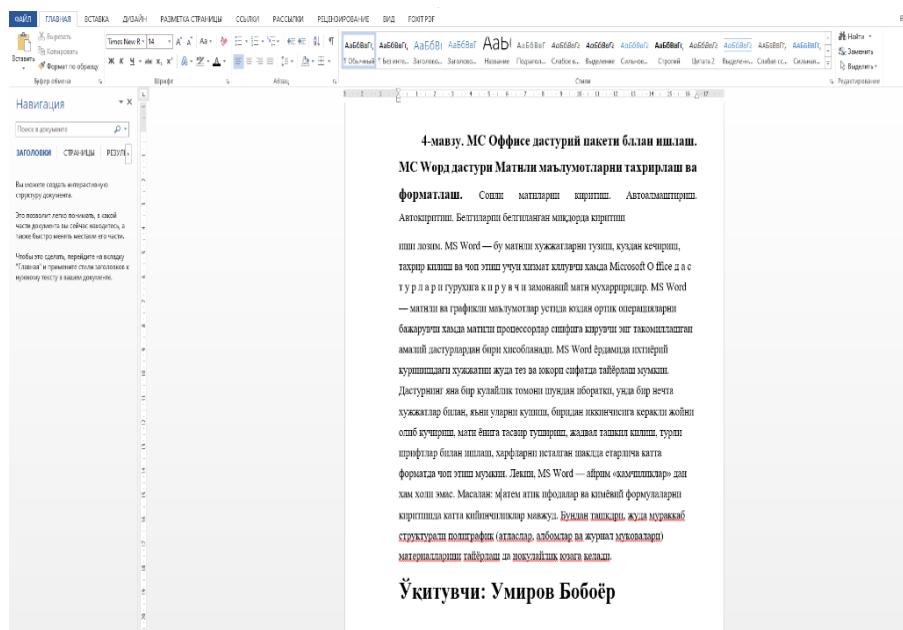

Рисунок 4. Возможности текстового редактора Word

С помощью MS Word студенты учатся создавать и форматировать документы любой сложности, добавлять таблицы, изображения, ссылки, проверять орфографию и грамматику, создавать содержание, оформлять ссылки и другие элементы.

Основные функции:

- Проверка орфографии и грамматики.
- Работа с таблицами и графическими элементами.
- Создание, редактирование и сохранение электронных документов.
- Работа с электронной почтой.

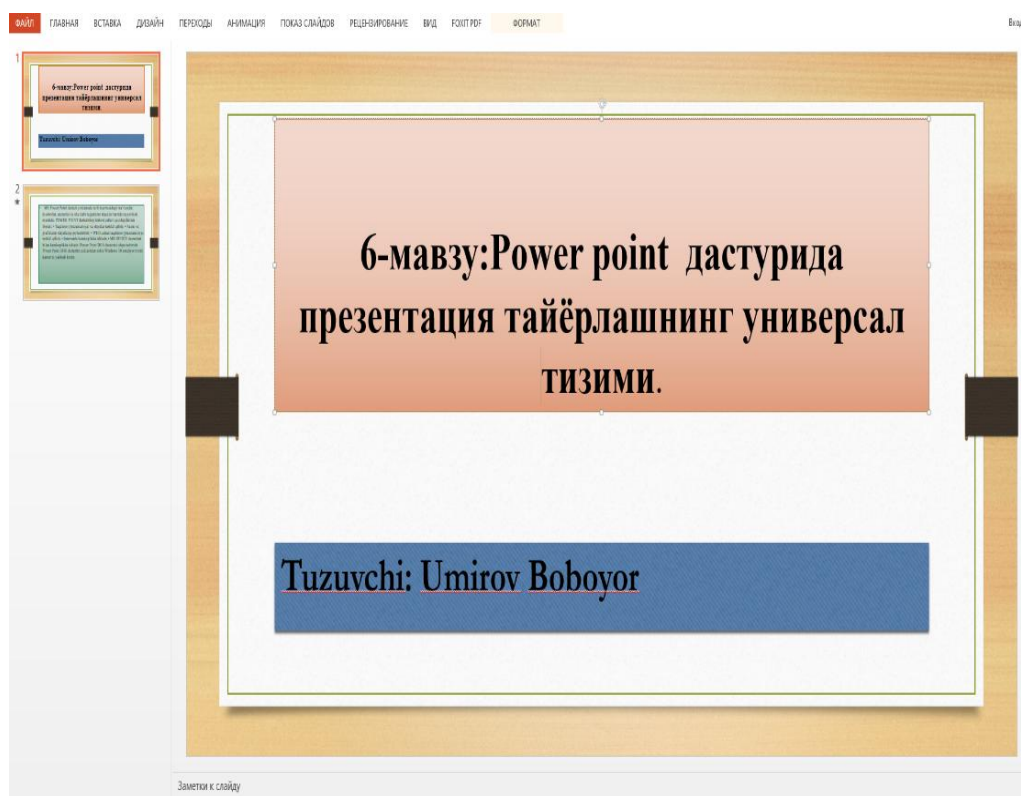

Рисунок 5. Интерфейс программы MS PowerPoint

MS PowerPoint — мощный инструмент для создания мультимедийных презентаций. Программа позволяет создавать слайды, добавлять изображения, видео, анимации и другие объекты, превращая их в видеоматериалы.

В программе доступны более 20 различных макетов слайдов: текст, изображения, таблицы, графики, анимации и т.д.

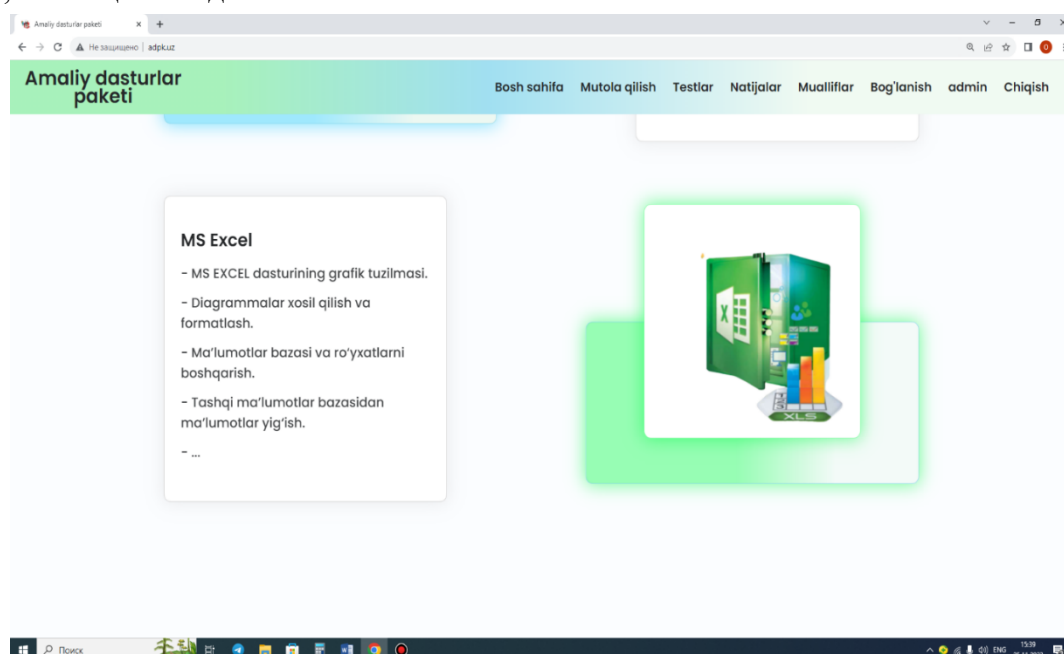

Рисунок 6. Страница Microsoft Excel в электронном учебнике "Пакет практических программ"

Возможности обработки данных в Excel:

- Использование математических, логических и статистических функций.
- Проведение регрессионного и дисперсионного анализа.
- Сортировка, фильтрация и классификация данных.

• Оптимизация и моделирование процессов.

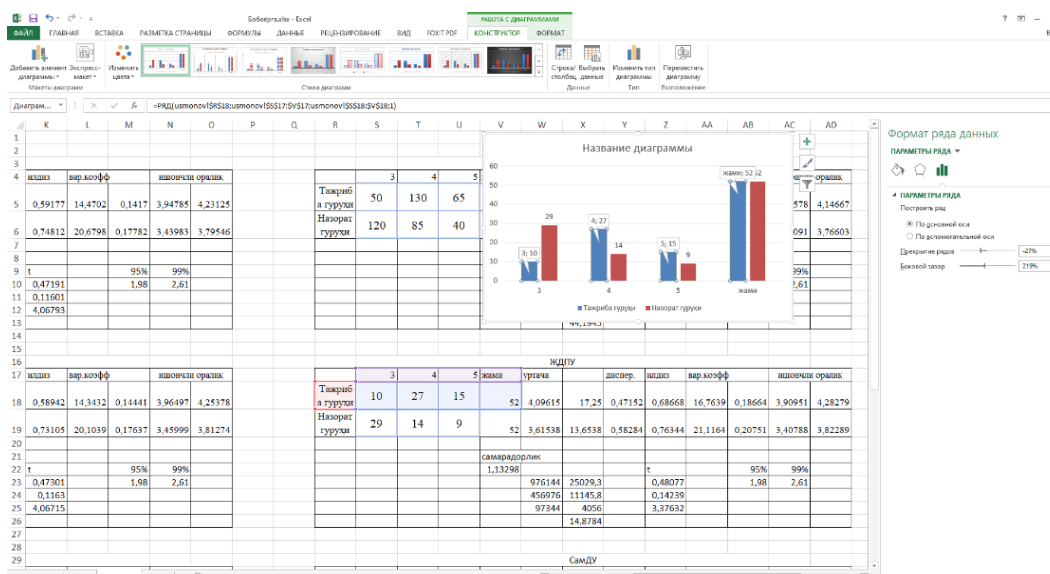

Рисунок 7. Создание диаграмм в Microsoft Excel

Microsoft Excel — это программа для работы с электронными таблицами, широко применяемая в экономических и статистических расчетах, с большими графическими возможностями. Программа доступна для Windows, Mac OS, Android, iOS и других платформ.

Заключение

Ориентированное на студента обучение меняет парадигму образования: от преподавания к обучению. В современной информационной среде приоритет отдается активному самостоятельному обучению. В статье освещены личностные качества, отражающие профессиональную компетенцию в области информатики.

Список литературы

1. Гаврилова М.В. Проблема адаптации выпускников учреждений среднего профессионального образования к условиям профессиональной деятельности на первом рабочем месте / М.В. Гаврилова, Л.В. Филиппова // Состояние, направления развития и перспективы среднего профессионального образования: Сборник материалов международной научно-практической конференции (24 марта 2017 г.). Чебоксары: ЧКИ РУК, 2017. – С. 121–126.
2. Егорова Г.Н. Интерактивные образовательные технологии как средство повышения когнитивной активности // Состояние, направления развития и перспективы среднего профессионального образования: Сборник материалов международной научно-практической конференции (24 марта 2017 г.). Чебоксары: ЧКИ РУК, 2017. – С. 75–80.
3. Портнов М.С. Проблемы преподавания информатики в учреждениях среднего специального образования // Состояние, направления развития и перспективы среднего профессионального образования: Сборник материалов международной научно-практической конференции (25 марта 2016 г.). Чебоксары: ЧКИ РУК, 2016. – С. 129–135.
4. Умиров Б.Б. Пакет прикладных программ и области его применения // Образование и инновационные исследования. 2021. №6. С. 228–232. DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.22.88.097>
5. Умиров Б.Б. Преподавание курса пакета прикладных программ с использованием технологий личностно-ориентированного обучения // Вестник НУУз, 2021. [1/5/2] С. 23–25.
6. Умиров Б.Б. Программные продукты, развивающие личные компетенции студентов на основе обучения курсу практического программного пакета // Интеграция науки и образования, 1 ноября 2024 г. ISSN: 2992-9210
- 7.

ИСТОРИЯ МЕТОДОЛОГИИ ФОРСАЙТ-КОМПЕТЕНЦИИ

FORESAYT-KOMPETENSIYA METODOLOGIYASINING TARIXI

THE HISTORY OF THE FORESIGHT COMPETENCY METHODOLOGY

Хасанова Суманбар Хамрокуловна

Аннотация: В статье рассматриваются методологические основы формирования и развития форсайт-компетенции как ключевого элемента профессиональной подготовки специалистов в условиях стремительно меняющейся социотехнической среды. Раскрываются сущность методологии форсайт-компетенции, её структура, функции и значение для стратегического мышления и прогнозирования будущих тенденций. Обосновывается необходимость интеграции форсайт-подходов в образовательные и управленческие процессы. Предложены методологические принципы и подходы к формированию методологии форсайт-компетентности, включая системное, междисциплинарное и проектно-ориентированное обучение. Сделан акцент на значении критического и креативного мышления, а также на использовании сценарного моделирования и стратегической аналитики в подготовке будущих лидеров и специалистов.

Ключевые слова: форсайт, основа методологии форсайт-компетенции, стратегическое мышление, прогнозирование, сценарный анализ, методология, образование, инновации, будущее, профессиональные компетенции.

Abstract: The article examines the methodological foundations of the formation and development of foresight competence as a key element of professional training of specialists in the rapidly changing socio-technical environment. The essence of foresight competence, its structure, functions and importance for strategic thinking and forecasting future trends are revealed. The need to integrate foresight approaches into educational and management processes is substantiated. Methodological principles and approaches to the formation of foresight competence are proposed, including systemic, interdisciplinary and project-oriented learning. Emphasis is placed on the importance of critical and creative thinking, as well as on the use of scenario modeling and strategic analytics in the training of future leaders and specialists.

Keywords: foresight, foresight competence, strategic thinking, forecasting, scenario analysis, methodology, education, innovation, future, professional competencies.

Annotatsiya: Maqolada jadal o'zgarayotgan sotsio-texnik muhit sharoitida mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning asosiy elementi sifatida foresayt-kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishning metodologik asoslari ko'rib chiqiladi. Foresayt-

Хасанова С.Х.
Узбекско-Финский
педагогический институт
Доцент кафедры
информатики, PhD
xasanovasumanbar@gmail.com

kompetensiya metodologiyasining mohiyati, tuzilishi, funksiyalari va kelajak tendensiyalarini strategik fikrlash va prognoz qilishdagi ahamiyati ochib beriladi. Foresayt yondashuvlarini ta'lim va boshqaruv jarayonlariga integratsiya qilish zarurligi asoslab beriladi. Foresayt-kompetensiya metodologiyasini shakllantirish bo'yicha tizimli, tarmoqlararo va loyiha yo'naltirilgan ta'limni o'z ichiga olgan metodologik prinsiplar va yondashuvlar taklif etiladi. Kelajakdagi liderlar va mutaxassislarni tayyorlashda tanqidiy va kreativ fikrlash, shuningdek, ssenariy modellashirish va strategik tahlildan foydalanish muhimligi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: foresayt, foresayt-kompetensiya metodologiyasi asoslari, strategik fikrlash, prognozlash, ssenariy tahlili, metodologiya, ta'lim, innovatsiyalar, kelajak, kasbiy kompetensiyalar.

Значимость использования инновационных технологий в преподавании предметов в школах возрастает с каждым годом. Инновационные технологии делают образовательный процесс эффективным, интересным и интерактивным. Они активизируют процесс обучения учащихся и помогают учителям внедрять новые методы.

Понятие «Форсайт» получает все большее распространение в научных, деловых и политических кругах. Большинство экономически развитых стран мира осознали необходимость не только прогнозирования будущего, но и его активного формирования с использованием таких инструментов, как «Форсайт», сначала в технологической сфере, а затем в социальной, экономической, экологической и политической сферах.

Вот как описывают предсказание будущего в своих научных трудах турецкие ученые профессор, доктор Metin Durgut, профессор, доктор Axmet Sh. Usher i Aykut Gyoker. «Стратегия не может быть успешной в контексте инструмента детерминированного управления сверху вниз, если горизонт форсайта не открыт, исследуя возможности [вероятности] для определения и руководства будущим. Сегодня мы знаем, что для преодоления сложности горизонта форсайта, для прогнозирования последствий возможных [вероятных] курсов действий и реакций субъектов, а также для определения наиболее подходящего пути вместо «детерминированных подходов сверху вниз», мы должны прибегнуть к распределенным стратегическим процессам тех, кто имеет возможность влиять на мир, влиять на будущее и наблюдать. Поэтому для преодоления большой неопределенности, присущей изменениям, мы дополняем процессы принятия решений, связанные с технологическими изменениями, исследованиями форсайта. Форсайт, который расширяет наши стратегические возможности в области технологических инноваций и социально-экономического развития, систематически направляет различные группы в обществе к совместному мышлению и ведению переговоров, тем самым адаптируя технический прогресс к потребностям общества. Их предложение по национальной модели исследования форсайта предлагает структуру, которая соответствует общим целям, которые, как ожидается, будут найдены в:

определении основных направлений для сегодняшнего принятия решений;

создании видения, объединяющего взгляды на возможные [вероятные] будущие;

создание эффективных сетей общения и сотрудничества;

создание культуры обучения и прогнозирования, которая помогает отслеживать изменения и адаптироваться к ним.

В научной статье Ж. Р. Эхсонова «Совершенствование электронных логистических услуг посредством корпоративных форсайт-технологий» рассматриваются вопросы стратегического планирования логистических услуг в транспортной сфере нашей республики, их продвижения и развития на новый уровень.

В методическом пособии «Форсайт-технологии – в системе высшего образования», изданном Ж. Рашидовым в 2023 году, описывается роль форсайта в системе высшего образования Узбекистана, этапы определения важных направлений форсайта, международные форсайт-центры и их задачи, а также даются предложения и рекомендации по созданию форсайт-центров в системе высшего образования Узбекистана.

Следует отметить, что в управлении важно правильно прогнозировать будущее предприятия или компании, применять устойчивые и гибкие методы управления, обеспечивать ее конкурентоспособность в будущем. Это, в свою очередь, осуществляется посредством формирования и развития форсайт-компетенции у управленческих кадров. Однако в Узбекистане мало исследований посвящено вопросам форсайт-технологии и формированию форсайт-компетенции у будущих специалистов в области экономики и педагогики. Раскрытие новых аспектов профессиональных компетенций будущих специалистов определяется содержанием психолого-педагогической, технологической и научной подготовки. Это требует совершенствования дидактики развития форсайт-компетенции в педагогической теории. В настоящее время развитые страны используют форсайт-технологии как основную технологию при создании долгосрочной стратегии будущего. Например, в европейских странах в Болонском процессе уделяется большое внимание комплексному использованию методов форсайта при прогнозировании будущего образования на основе образовательных программ, и высшие учебные заведения активно участвуют в этом. В Манчестерском университете в Великобритании создана форсайт-система для прогнозирования научно-технических направлений. Исследования в области форсайта проводятся в Университете Singularity в США в сотрудничестве с транснациональными корпорациями, такими как Американское агентство аэрокосмических исследований (НАСА), Google, YE-rlapet Ventures, Autodesk, Cisco, Kauffman Foundation и Nokia.

Примерами программ Форсайта, реализуемых зарубежными университетами, являются Программа Форсайта и стратегического анализа Университета Адама Мицкевича (Польша), Программа Стратегического Форсайта Белостокского технологического университета (Польша), Программа Стратегического Форсайта Калифорнийского колледжа культуры (США), Программа будущих исследований Берлинского университета (Германия), Программа Стратегического Форсайта и инноваций Колледжа культуры и дизайна Онтарио (Канада), Программа Стратегического Форсайта (Доктор стратегического лидерства) Университета Ridjents (США), Программа Знаний и методов Форсайта Технологического университета Suinberi (Австралия), Программа Искусства Форсайта и Сканирования горизонта: Предвосхищение, Рекомендации, Будущая трансформация науки и инноваций (Великобритания) Университета Манчестера (Великобритания), Программа Стратегических инноваций и формирования будущего Университета Podstamo (Германия) и Магистерская программа по будущим исследованиям Школы экономики Университета Турку (Финляндия).

Российские ученые Л.М. Андрухина, К.В. Л.А. Комличенко в статье «Формирование компетенций XXI века: методы предвидения, украшения и деконструкции» пишут: - «В анализе подчеркивается, что переход к новому технологическому укладу приведет к цифровой трансформации экономик и обществ за счет развития так называемых интеллектуальных систем, вбирающих в себя и расширяющих возможности робототехники, искусственного интеллекта, машинного обучения и 3D-печати, обработки BigData. В настоящее время наблюдаются явные и

стремительные изменения карт профессий и рынков труда, усиливается дефицит спроса на цифровые навыки. Все это создает новые проблемы для образования, которое по-прежнему в основном ориентировано на индустриальное общество.

В этой ситуации необходимо менять саму образовательную парадигму, поскольку ускорение технологических и социальных процессов трансформации требует стратегической переориентации на знания о будущем. Картина будущего, рисуемая экспертами, уже характеризуется такими чертами, которые сегодня самопровозглашаются как нестабильность, неопределенность, сложность и неоднозначность, объединенные аббревиатурой VUCA (volatility, certainty, complicated, certainty). В среде VUCA необходимы новые методологии и технологии прогнозирования, новые модели мышления о будущем. Методов линейной экстраполяции уже недостаточно для предсказания будущего. Наряду с использованием количественных методов все большее значение придается качественным, экспертным методам прогнозирования, например, разрабатываются новые пакеты технологий прогнозирования. Поскольку человеческий капитал стал важнейшим фактором развития экономики и общества в XXI веке, внимание уделяется прогнозированию будущих компетенций. Прогнозирование потребности в компетенциях становится практикой, помогающей поддерживать баланс на рынке труда.

Форсайт компетенция — это способность предвидет будущее, мыслит стратегически, системно анализировать и предвидет возможные изменения в различных областях. Развитие этой компетенции является одним из ключей к личному и профессиональному успеху в современном быстро меняющемся, неопределенном мире.

Согласно результатам исследования, в развитии форсайт-компетенции важны следующие методологические подходы:

Системный анализ и сценарное планирование: улучшение навыков принятия решений путем разработки различных сценариев будущего;

Интерактивные и рефлексивные методы обучения: обеспечение активного участия студентов посредством обмена идеями, групповых дискуссий, «кейс-стади» и форсайт-сессий;

Развитие творческого и критического мышления: развитие навыков выдвижения новых идей и их критической оценки;

Информационный анализ и мониторинг тенденций: развитие способности анализировать данные, отслеживать современные технологии и мировые тенденции.

Таким образом, формирование форсайт-компетенции на методологической основе является важным фактором не только обеспечения профессионального развития, но и обеспечения развития общества. Это требует широкого внедрения форсайт-подходов в современный образовательный процесс и разработки соответствующих методик.

Литература

1. Меламед Г.Л., Мешков А.И. Форсайт: современный инструментарий и российская практика. — М.: Форсайт-Центр, 2021.
2. Масленникова И.С. Форсайт как инструмент формирования будущего: учебное пособие. — Екатеринбург: УрФУ, 2020.
3. Хаецкий А.Е. Форсайт в системе стратегического управления инновациями. — СПб.: Питер, 2021.
4. Рябова Е.Н. Компетенции будущего: как подготовиться к профессиям завтрашнего дня. — М.: Алпина Паблишер, 2022.
5. Соколова М.В. Методология форсайта в образовании: формирование компетенций будущего. // Вестник образования и науки РФ. — 2020. №4.

6. **Дегтярев А.А.** Технологии форсайта: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2023.
7. **Карелов П.В.** Форсайт и стратегическое прогнозирование: учебник для вузов. — М.: Юрайт, 2021.

“DAS” SPORT O‘YINI TAJRIBASIDA TEZKOR QAROR QABUL QILISH, REAKSIYA VA HARAKAT ANIQLIGIGA AYLANMA HARAKAT YUKLAMASI TA’SIRI

THE EFFECT OF ROTATIONAL MOTION LOAD ON QUICK DECISION MAKING, REACTION, AND MOVEMENT ACCURACY IN THE "DAS" SPORT GAME EXPERIMENT

ВЛИЯНИЕ ВРАЩАТЕЛЬНОЙ НАГРУЗКИ НА ПРИНЯТИЕ БЫСТРЫХ РЕШЕНИЙ, РЕАКЦИЮ И ТОЧНОСТЬ ДВИЖЕНИЙ В ЭКСПЕРИМЕНТЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СПОРТИВНОЙ ИГРЫ "DAS"

Soliyeva Dilfuza Abidovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada malakali voleybolchitalabalarda tezkor qaror qabul qilish, reaksiya va harakat aniqliqligi hamda tezkorlik-kuchga asoslangan koordinatsion qobiliyatlarni ixtiro qilingan “DAS” sport o‘yini yordamida rivojlantirish, ushbu sport o‘yini tarkibiga mansub bo‘lgan tik qoldirilgan dastalarni ushlab olish aniqligini aylanma harakat yuklamasi ta’sirida o‘zgarish dinamikasi, tajriba davomida o‘rganilgan natijalari tahlil qilingan: aylanma harakat yuklamasi ta’sirida sheriklar tomonidan turli oraliq (3,5 m; 4,0 m; 4,5 m) tik qoldirilgan dastalarni yugurib borib o‘ng va chap qo‘l bilan ushlab olish soni; aylanma harakat yuklamasi ta’sirida o‘ng va chap qo‘l bilan ushlab olish soni o‘rtasidagi asimmetrik farqlar.

Kalit so‘zlari: “DAS” sport o‘yini, malakali voleybolchitalabalar, koordinatsion qobiliyat, yo‘nalishlar, harakat asimmetriyasi, harakat koordinatsiyasini baholash, aylanma harakat yuklamasi ta’siri, tezkor qaror qabul qilish, reaksiya, harakat aniqliqligi.

Аннотация. В статье анализируется развитие быстрого принятия решений, точность реакции и действий, а также скоростно-силовых координационных способностей у квалифицированных волейболистов с использованием изобретенной спортивной игры «ДАС», динамика изменения точности захватов вертикально стоящих палок, включенных в данную спортивную игру, под влиянием нагрузки вращательного движения, а также результаты, изученные в ходе эксперимента: количество захватов партнерами вертикально стоящих палок на разных расстояниях (3,5 м; 4,0 м; 4,5 м) правой и левой рукой под влиянием нагрузки вращательного движения; Асимметричные различия между количеством захватов правой и левой рукой под влиянием нагрузки вращательного движения.

Ключевые слова: Спортивная игра "DAS", квалифицированные волейболисты-студенты, координационные способности, ловкость, направления, асимметрия движения, оценка координации движений,

Soliyeva D.A.,

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

dilfuza.saliyeva.hatamova-82@mail.ru

влияние нагрузки вращательного движения, быстрота принятия решений, реакция, точность действий.

Abstract. The article analyzes the development of quick decision-making, accuracy of reactions and actions, as well as of speed-strength coordination abilities in qualified volleyball players using the invented sports game "DAS", the dynamics of changes in the accuracy of grips of vertically standing sticks included in this sports game, under the influence of the load of rotational motion, as well as the results studied during the experiment: the number of grips by partners of vertically standing sticks at different distances (3.5 m; 4.0 m; 4.5 m) with the right and left hand under the influence of the load of rotational motion; Asymmetric differences between the number of grips with the right and left hand under the influence of the load of rotational motion.

Keywords: "DAS" sports game, qualified volleyball players-students, coordination abilities, dexterity, directions, asymmetry of movement, assessment of coordination of movements, influence of rotational load, speed of decision making, reaction, accuracy of actions.

Mavzuning dolzarbligi. Jismoniy tarbiya va sport amaliyotida yetakchi ahamiyatga ega bo'lgan koordinatsion qobiliyatlar, ularni mantiqiy mohiyati, ilmiy-amaliy ahamiyati, klassifikatsiyasi, harakat malakalari va jismoniy sifatlar bilan o'zaro bog'liqligi, koordinatsion qobiliyatlarni shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi, jismoniy va psixofunksional tayyorgarligi, morfologik ko'rsatkichlarga asoslanishi, ayniqsa ushbu qobiliyatlarni tarbiyalash va baholash masalalari V.I.Lyax tomonidan batafsil o'rganilgan. Muallifni e'tirof etishicha, har bir harakat (yugurish, sakrash, zarba berish, to'p uzatish va h.k.) oddiy yoki murakkab elementlardan iborat bo'lmasin uni foydali natija bilan ijro etish sportchining jismoniy va psixofunksional imkoniyatlari (tezkorligi, kuch turlari, chaqqonligi, chidamkorligi, eguvchanligi) sog'lig'i, ruhiy tetikligi va h.k.), aqliy va intellektual hislatlari (ong, diqqat, tafakkur, idrok, hotira) va irodaviy tayyorgarligi (topqirlik, zukkolik, ijodkorligi, iqtidorligi, qat'iyatligi va h.k.) bilan bog'liq ekan. Harakat faoliyatini amalga oshirishda, ayniqsa o'ta keskin o'zgaruvchan yo'nalishlar bo'ylab va favqulotli vaziyatlarda ijro etiladigan harakatlarni ijro etishda dastlab ichki yoki endogen reaksiyalar (vaziyatni, to'pni va raqibni kuzatish reaksiyasi, tahlil qilish, farqlash, mo'ljalga olish, tanlash va qaror qabul qilish reaksiyalari), keyin tashqi omillar (to'p yoki raqibni harakatlanish tezligi, harakat taktikasi, shart-sharoit va h.k.) e'tiborga olinishi muhim ekan. Olimning fikricha, ichki-endogen va tashqi-ekzogen omillarga reaksiya ko'rsatish imkoniyatlari aynan koordinatsion qobiliyatlar tarkibiga mansub bo'lib, har bir insonda yoki sportchida shug'ullanish (harakatni takrorlash) tajribasi ortgan sari asta-sekin shakllanib borishi mumkin. Lekin kasb-mehnat faoliyatida tez egallash uchun yoki sport amaliyotida mahoratni qisqaroq muddat ichida o'zlashtirish imkoniyati shu koordinatsion qobiliyatlarni muntzam mashqlantirib borish zarur shartlardan biri ekan.

Yuqori harakatchanlik, o'yin paytida yuzaga keladigan o'zgaruvchan vaziyatga tezda javob berish zarurati, tanaga yuqori va ko'p qirrali talablarni qo'yadi, bu esa asabiy jarayonlarning kuchi va harakatchanligini oshirishga, muvofiqlashtirish qobiliyatlarini yaxshilashga, vizual analizatorning funksiyalari, qon aylanishi va nafas olishning ko'payishi, diqqat, xotira, ob'ektni va raqibni kuzatish reaksiyasi, tahlil qilish, farqlash, mo'ljalga olish, tanlash va qaror qabul qilish reaksiyalari va fikrlashning aqliy funksiyalarining rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bunday harakat, sifatlarga samarali o'rgatish va ularni unumli o'zlashtirish imkoniyati faqat shu harakatlar koordinatsiyasiga mos bo'lgan

innovatsion o'yinlar, vaziyatli o'yin mashqlari yordamida jadal amalga oshirilishi zarur. Jismoniy tarbiya va sport amaliyotida koordinatsion qobiliyatlarni shakllantirishga qaratilgan turli o'zgaruvchan yo'nalishlarda favqulodli vaziyatlarda ijro etiladigan harakatlar bilan bog'liq mashqlar va harakatli o'yinlar qo'llanib kelinadi. Lekin, shu bilan bir qator afsuslanarli joyi shundaki, harakat koordinatsiyasi yoki koordinatsion qobiliyatlarni jadal va maqsadli shakllantirish vositasi bo'lmish harakatli o'yinlarning modifikatsiyalashtirilgan yoki yangi ishlab chiqilgan innovatsion elementlardan iborat turlari va variantlari o'rganilgan manbalarda kam uchraydi.

Tadqiqotning maqsadi. Malakali voleybolchi-talabalar misolida psixomotor funksiyalarni (reaksiya, tezkor qaror qabul qilish va harakat aniqligi) hamda vaziyatli koordinatsion qobiliyatlarni ixtiro qilingan "DAS" sport o'yini yordamida rivojlantirish samaradorligi ilmiy asoslashga bag'ishlangan.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari. Biz tomonimizdan ixtiro qilingan "DAS" sport o'yini²³, uni sinovdan o'tkazish va amaliy ahamiyatini ilmiy asoslash maqsadida ushbu o'yin mashqlari hamda modifikatsiyalashtirilgan testlardan metodik testlar va nazorat mashqlari misolida foydalanildi.

Biz tomondan harakat ko'nikmalariga mansub turli yo'nalishlar bo'ylab sakrash va yugurish elementlarining shakllanish dinamikasini nafaqat joriy tadqiqotlar asosida o'rgandik, balki ularni ixtisoslashtirilgan dinamik mashqlar va ixtiro qilingan sport o'yin mashqlari yordamida yanada jadal shakllantirish imkoniyatini 10 oylik pedagogik tajriba davomida aniqlashga urindik. Pedagogik tajribada mazkur harakatlar tezligi va ularning koordinatsion xususiyatlari malakali voleybolchi-talabalar qanday sur'atlarda shakllanishi o'rganildi.

Tadqiqot natijalari muhokamasi. Sport o'yinlarida, ayniqsa voleybol amaliyotida, keskin o'zgaruvchan yo'nalishlar bo'ylab maksimal tezlikda makkisimon tartibda yugurish va muayyan texnik-taktik usullarni yuksak aniqlik bilan ijro etish harakatlar ko'p martalab amalga oshiriladi. Ixtiro qilingan "DAS" sport o'yinida esa bunday tezkor harakatlardan tashqari sherklar tomonidan tik qoldirilgan dastalarni o'z vaqtida o'ng yoki chap qo'l boshqaruvida ushlab olish aniqligi asosiy koordinatsion elementlardan biri bo'lib hisoblanadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, fikrimizcha, sport o'yinlarida ham, "DAS" sport o'yinida ham keskin o'zgaruvchan yo'nalishlar bo'ylab yugurish davomida ko'p martalab takrorlanadigan burilish va aylanishlar, egilish-yozilish, turli tomonlarga sapchib hatlash kabi harakatlar yig'indisi to'g'ridan-to'g'ri vestibulyar analizatoriga ta'sir etib, muvozanatni izdan chiqaradi. Bunday harakatlar o'z navbatida nafaqat harakat koordinatsiyasi va uning aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, balki yugurish tezligini ham susaytirishi ehtimoldanholi emas. Ana shunday ehtimolni o'rganish maqsadida biz gavgani 90°oldinga egilgan holatida tanani aylanma harakatlantirish yuklamasi ta'sirida tik qoldirilgan dastalarni o'z vaqtida ushlab olish aniqligining o'zgarish dinamikasini tajriba davomida o'tkazilgan tadqiqot asosida o'rgandik.

Dastlab ta'kidlanganidek, aylanma harakatlar yuklamasi "DAS" sport o'yiniga xos bo'lgan turli oraliqlarda sheriklar tomonidan tik qoldirilgan dastalarni 10 imkoniyatdan o'z vaqtida o'ng va chap qo'l bilan ushlab olish soniga (aniqligiga) ham salbiy ta'sir etish ehtimol qilinadi. Bu borada o'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, misol tariqasida 3,5 m oraliqda tik qoldirilgan dastalarni o'ng qo'l bilan ushlab olish soni NGda tinch holatda va tajribadan oldin $4,03 \pm 0,36$ martani tashkil etgan, tajriba yakuniga kelib bu ko'rsatkich $4,29 \pm 0,35$ martagacha ortgan ($P < 0,05$) yoki uning absolyut ortish darajasi 0,26 martaga, nisbiy o'sish sur'ati 6,45 % ga teng bo'lgan. Dastalarni yugurib borib chap qo'l bilan ushlab olish soni esa muvofiq ravishda dastlab $2,85 \pm 0,32$ martagacha tushib ketgan va tajriba yakuniga kelib bu ko'rsatkich $3,14 \pm 0,34$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut ortish darajasi 0,29

²³D.A. Soliyeva. "DAS- Sport o'yini" //17.05.2023, Ixtironing xalqaro patent tasnifi indeksi № A63B 67/00 (UZ IAP 07407), № A63B 71/02 (UZ IAP 07407).

martani, nisbiy o'sish sur'ati 10,18 % ni tashkil etgan. TGda esa 3,5 m.da tik qoldirilgan dastalarni o'ng qo'l bilan ushlab qolish soni tajribadan avval tinch holatda $4,17 \pm 0,42$ martani, tajriba yakuniga kelib bu ko'rsatkich $4,73 \pm 0,46$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut ortish darajasi 0,56 martaga, nisbiy o'sish sur'ati 13,43 % ga teng bo'lganligi aniqlandi (1-jadvalga qarang) (1- rasmga qarang). Dastalarni chap qo'l bilan ushlab olish soni esa ushbu guruhda dastlab $2,92 \pm 0,51$ martani, tajriba yakuniga kelib ushbu ko'rsatkich $3,64 \pm 0,81$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut ortish farqi 0,72 martani, nisbiy o'sish sur'ati 24,66 % ga tashkil etgan.

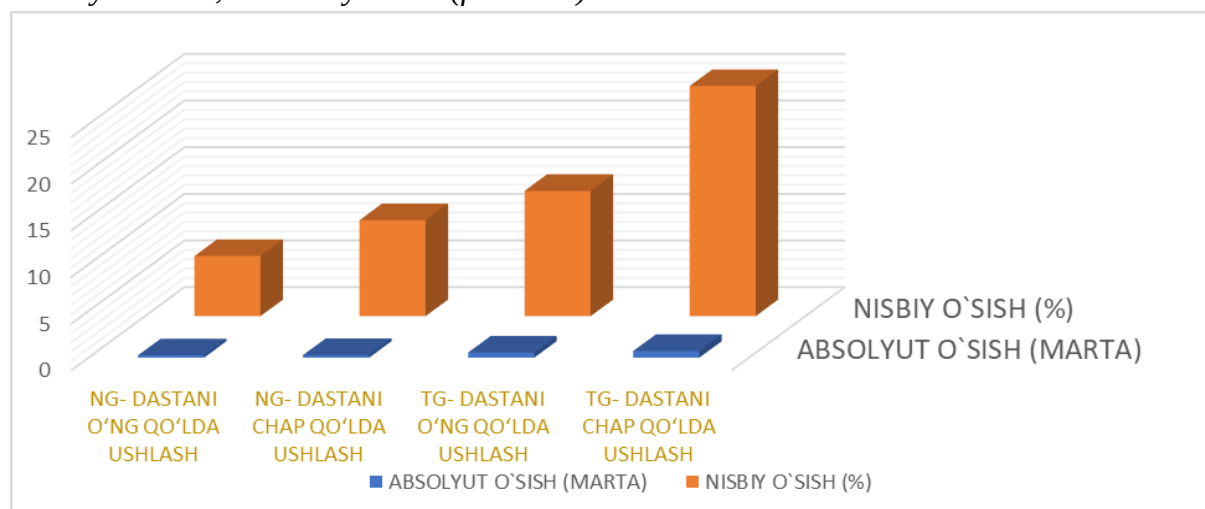
1-jadval.

Malakali voleybolchi-talabalardan iborat nazorat va tajriba guruhlarida aylanma harakat yuklamasi ta'sirida 3,5 m. oraliqda joylashtirilgan dastalarni yugurib borib o'ng va chap qo'l bilan ushlab sonining tajriba davomida o'sish sur'ati (10 imkoniyatdan marta) (n = 24)

DUQ	Guruh	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		A	N	t	P
		$\overline{X}$	σ	$\overline{X}$	σ				
	Tinch holatda								
O'ng qo'l	NG	4,03	0,36	4,29	0,35	0,26	6,45	2,54	<0,05
	TG	4,17	0,42	4,73	0,46	0,56	13,43	4,41	<0,01
Chap qo'l	NG	2,85	0,32	3,14	0,34	0,29	10,18	3,04	<0,01
	TG	2,92	0,51	3,64	0,61	0,72	24,66	4,42	<0,01
AF	NG	1,18		1,15		0,03	2,54		
	TG	1,25		1,09		0,16	12,80		
Gavdani 90° egilgan holatida tanani 10 marta aylantirish ta'sirida									
O'ng qo'l	NG	2,95	0,19	3,07	0,19	0,12	4,07	2,19	<0,05
	TG	2,88	0,26	3,11	0,26	0,23	7,99	3,08	<0,01
Chap qo'l	NG	1,83	0,23	2,03	0,24	0,2	10,93	2,95	<0,01
	TG	1,73	0,43	2,38	0,58	0,65	37,57	4,43	<0,01
AF	NG	1,12		1,04		0,08	7,14		
	TG	1,15		0,73		0,42	36,52		

Izoh: NG-nazorat guruhi; TG - tajriba guruhi; AF-asimmetrik farq;

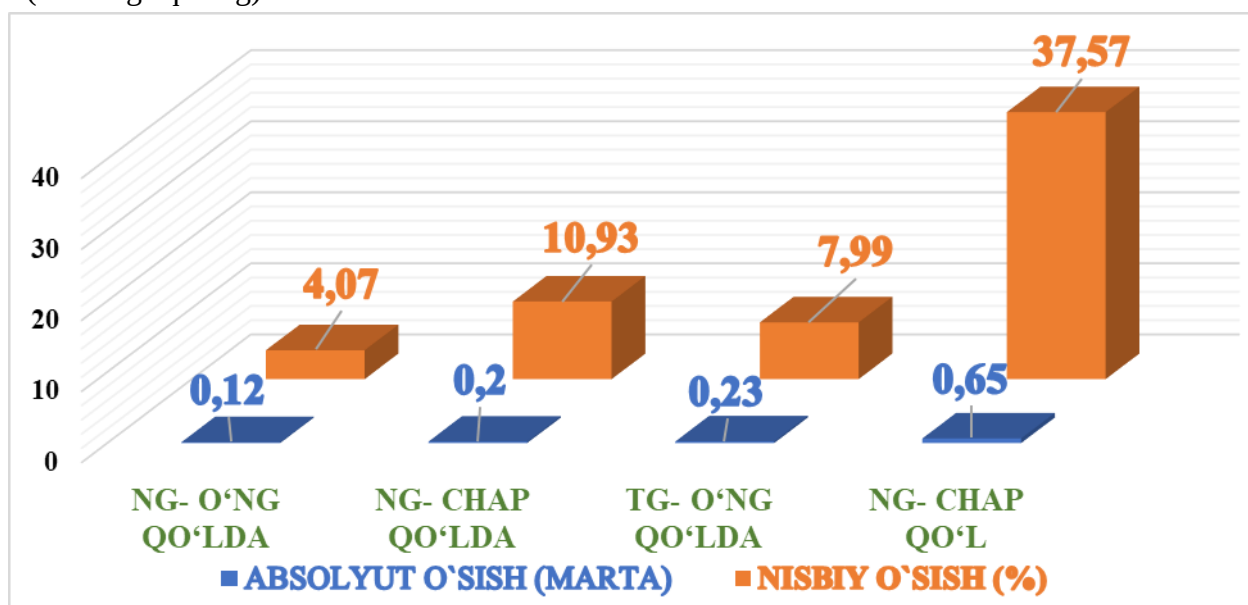
A-absolyut o'sish; N - nisbiy o'sish (foizlarda).

Izoh: NG- nazorat guruhi; TG- tajriba guruhi

1-rasm. N va T guruhlarida tik qoldirilgan dastalarni o'ng va chap qo'l bilan ushlab olish sonining tajriba yakuniga kelib absolyut hamda nisbiy o'sish sur'atini ifodalovchi diagrammalar (tinch holatda).

Gavdani 90°oldinga egilgan holatida tanani 10 marta aylantirish yuklamasi ta'sirida o'rganilayotgan barcha ko'rchatkichlar (yugurish tezligini ifodalovchi real natijalar) keskin tushib ketganligi yoki yugurish tezligi susayib ketganligi aniqlandi. Faqat TGda mazkur ko'rsatkichlar tajriba yakuniga kelib sezilarli darajada ijobiy tomonga o'zgardi. Masalan, NGda dastalarni o'ng qo'l bilan yugurib borib ushlash soni mazkur yuklama ta'sirida tinch holatdagi muvofiq ko'rsatkichga nisbatan tushib ketgan: tajribadan avval $2,95 \pm 0,19$ martaga, tajribadan keyin- $3,07 \pm 0,19$ martagacha teng bo'lgan ($P < 0,05$) lekin o'z yo'nalishida absolyut qiymat bo'yicha 0,12 martaga ortgan, nisbiy o'sish bo'yicha esa 4,07 % ga tashkil etgan. Dastalarni chap qo'lda ushlash soni esa $1,83 \pm 0,23$ martagacha tushib ketgan (2-rasmga qarang).

Izoh: NG- nazorat guruhi; TG- tajriba guruhi

2-rasm. N va T guruhlarida tik qoldirilgan dastalarni o'ng va chap qo'l bilan ushlash olish soning tajriba yakuniga kelib absolyut hamda nisbiy o'sish sur'atini ifodalovchi diagrammalar (aylanma harakat yuklamasi ta'sirida).

Lekin tajriba yakuniga kelib bu ko'rsatkich $2,03 \pm 0,24$ martagacha o'sgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut o'sish farqi 0,20 martani, nisbiy o'sish sur'ati 10,93 % ga tashkil etgan. Tajriba davomida biz tomonimizdan tavsiya etilgan eksperimental mashg'ulotlarda shug'ullangan TGda esa dastalarni o'ng qo'l bilan ushlash soni tajribadan avval ushbu yuklama ta'sirida $2,88 \pm 0,26$ martagacha tushgan (tinch holatda olingan ko'rsatkichlarga nisbatan), lekin o'z yo'nalishida tajriba yakuniga kelib $3,11 \pm 0,26$ martagacha o'sgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut o'sish sur'ati 7,99 martani, nisbiy o'sish darajasi 7,99 % ni tashkil etgan. Dastalarni chap qo'l bilan ushlash soni esa shu yuklama ta'sirida ham tajriba davomida $1,73 \pm 0,43$ martadan $2,38 \pm 0,58$ martagacha o'sgan ($P < 0,01$) yoki uning absolyut o'sishi 0,65 martani, nisbiy o'sishi 37,57 % ga tashkil etgan.

Dastalarni o'ng va chap qo'l bilan ushlash soni o'rtasida kuzatilgan asimmetrik farqlar: NGda tajribadan avval 1,12 martani, tajribadan keyin- 1,04 martani tashkil etgan yoki 0,08 martaga qisqargan; TGda esa muvofiq ravishda 1,15 martadan 0,73 martagacha qisqargan. Demak, tajriba davomida biz tomonimizdan tavsiya etilgan maxsus mashqlar va ixtiro qilingan "DAS" sport o'yini bilan muntazam shug'ullanib borgan TGda deyarli barcha o'rganilayotgan ko'rsatkichlar tajriba yakuniga kelib progressiv yo'nalishda o'zgargan. Bunday holat ishlab chiqilgan mashqlar va ixtiro qilingan "DAS" sport o'yinini tezkorlikka asoslangan vaziyatli koordinatsion qobiliyatlarni jadal sur'atlar bilan shakllantira olish qiymatiga ega ekanligidan darak beradi. 10 oylik pedagogik tajriba davomida TGga jalb qilingan va tavsiya etilgan eksperimental mashg'ulotlarda muntazam shug'ullanib borgan

voleybolchi-talabalarining sub'ektiv hissiyotiga ko'ra, ularda salomatlik alomatlari kuchaygan, jismoniy va psixofunksional faollik darajasi nihoyatda ortgan ekan. Bunday hulosalarga nazorat va tajriba guruhlariga mansub jamoalar o'rtasida "DAS" sport o'yini bo'yicha o'tkazilgan musobaqa o'yinlar yakunida qayd etilgan ob'ektiv natijalar va sub'ektiv hissiyotlari bilan ham tasdiqlangan.

Xulosa. 10 oylik pedagogik tajriba davomida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari va ularning qiyosiy tahliliga asosan quyidagicha hulosalarni e'tirof etish mumkin:

Ixtiro qilingan "DAS" sport o'yiniga xos bo'lgan turli oraliqlarda tik qoldirilgan dastalarni yugurib borib o'ng va chap qo'l bilan ushlab olish koordinatsion qobiliyatlar tajriba davomida faqat an'anaviy mashg'ulotlarda shug'ullangan NGda va shu jarayonda biz tomonamizdan tavsiya etilgan eksperimental mashg'ulotlarda shug'ullanib borgan TGda tajriba yakuniga kelib turlicha ko'rsatkichlar bilan qayd etilganligi aniqlandi. Masalan, TGda 3,5 m oraliqda tik qoldirilgan dastalarni yugurib borib o'ng va chap qo'lda ushlab olish soni tinch holatda ham, aylanma harakat yuklamasi ta'sirida ham ijobiy natijalar bilan namoyish etilgan. Jumladan, ushbu guruhda dastalarni o'ng qo'lda ushlab olish soni tajriba yakuniga kelib $4,17 \pm 0,42$ martadan $4,73 \pm 0,46$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning nisbiy o'sish sur'ati 10,18 %ni tashkil etgan. Chap qo'lda- $2,92 \pm 0,51$ martadan $3,64 \pm 0,61$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning nisbiy o'sishi 24,66 % ga teng bo'lgan. Aylanma harakat yuklamasi ta'sirida mazkur ko'rsatkichlar muvofiq ravishda $2,88 \pm 0,26$ martadan $3,11 \pm 0,26$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning nisbiy o'sishi 7,99 % ni (o'ng qo'lda) va $1,73 \pm 0,43$ martadan $2,38 \pm 0,58$ martagacha ortgan ($P < 0,01$) yoki uning nisbiy o'sishi 37,57 % ni tashkil etgan. Lekin, tajriba davomida faqat an'anaviy mashg'ulotlarda shug'ullangan NGda esa bunday progressiv o'zgarish natijalari qayd etilmadi. Demak, TGda qo'llanilgan eksperimental mashqlar, turdosh harakatli o'yinlar va "DAS" sport o'yinining tezkor qaror qabul qilish, reaksiya va harakat aniqliqligi hamda tezkorlikka asoslangan vaziyatli koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda yuksak samaradorligiga ega ekanligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность / Под ред. О.Г.Газенко. - М.: Наука, 1990.-с. 37-45.
2. Лях В.И., Теория управления двигательными действиями по Н.А. Бернштейну.// Теория и практика физической культуры, 2006, №7, С.15–19, 290 с.
3. Soliyeva D.A. Harakatli sport o'yini / Ixtiro patenti // 17.05.2023, ixtironing xalqaro patent tasnifi indeksi № A63B 67/00 (UZ IAP 07407).
4. Soliyeva D.A. The advantage of evaluating the speed and strength coordination abilities of qualified volleyball and basketball players-students using modified tests and exercises specific to the "DAS-Sports game" // Eurasian Journal of Sport Science. –Uzbekistan research online, -vol. 1(2). Tashkent, 2023. - P. 184-88. [13.00.00. Buyruq № 01-10/404].
5. Soliyeva D.A. Malakali voleybolchi-talabalar misolida vaziyatli koordinatsion qobiliyatlarni ixtiro qilingan "DAS-sport o'yini" yordamida rivojlantirish samaradorligi // Fan-sportga Ilmi-nazariy jurnal. Chirchiq, 2023. №5 – B. 30-32. [13.00.00 №16].
6. Soliyeva D.A. Harakat koordinatsiyasi va uni innovatsion o'yin yordamida shakllantirish afzalliklari / O'quv qo'llanma. "Yangi Chirchiq prints" // 17/07/2023 №314-170, 2023. – 210 b.

ОЦЕНКА РОЛИ СТРЕСС-ФАКТОРОВ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ

SPORTCHILARNI PSIXOLOGIK TAYYORLASHNI TASHKIL ETISHDA STRESS- OMILLAR ROLINI BAHOLASH

ASSESSING THE ROLE OF STRESS FACTORS IN ORGANIZING PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR ATHLETES

Раджабов Акмаль Абдухаликович

Аннотация: Введение. Выделяется ряд стресс-факторов, которые могут оказывать негативное влияние на состояние спортсменов в период участия в соревнованиях. Их изучение необходимо для правильной организации психологической подготовки спортсмена. Цель исследования: выявить наиболее значимые для спортсменов стресс-факторы. Методика. В ходе работы было проведено онлайн-анкетирование по методикам Фрестера «Стресс-симптом– тест» и Реана «Мотивация успеха и боязни неудач», в котором приняли участие 121 спортсмен– участники студенческих команд в различных видах спорта. Результаты и их обсуждение. По результатам опроса определены стрессовые факторы, которым спортсмены поставили наибольшие баллы по методике. Проанализирована мотивация респондентов. Предположено, как можно использовать данные исследования на практике. Выводы. Определение наиболее значимых стресс-факторов позволит пересмотреть процесс психологической подготовки спортсменов для повышения его эффективности.

Ключевые слова: спорт, спортсмен, психологическая подготовка, стресс-факторы.

Abstract: Introduction. Many stress factors can hurt the sportsmen's condition during competitions. Stress factors research is necessary for the correct organization of sportsmen's psychological training. The purpose of the study was the identification of the most significant stress factors for sportsmen. The methodology. An online questionnaire was conducted using the methods «Stress symptom test» and «Motivation for success and fear of failure». 121 sportsmen, who are participants of student teams in various sports, took part in the survey: research results and discussion. The stress factors that sportsmen gave the highest scores according to the method were determined. The respondents' motivation was analyzed. It is suggested how the data can be used in

Раджабов А.А.
Преподаватель кафедры
педагогике Узбекско-
Финляндского педагогического
института, г. Самарканд,
Узбекистан
radjabovakmal@gmail.com

practice. Conclusions. Identifying the most significant stress factors will allow reviewing the process of sportsmen's psychological training to improve its effectiveness.

Keywords: *sport, sportsmen, psychological training, stress factors.*

Annotatsiya. Kirish. Ko'pgina stress omillari musobaqalar paytida sportchilarning holatiga putur etkazishi mumkin. Sportchilarning psixologik tayyorgarligini to'g'ri tashkil etish uchun stress omillarini o'rganish zarur. Tadqiqotning maqsadi sportchilar uchun eng muhim stress omillarini aniqlash edi. Metodologiya. Onlayn so'rovnoma "Stress simptomlari testi" va "Muvaffaqiyat uchun motivatsiya va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish" usullaridan foydalangan holda o'tkazildi. So'rovnomada turli sport turlari bo'yicha talabalar jamoalari ishtirokchisi bo'lgan 121 nafar sportchi ishtirok etdi: tadqiqot natijalari va muhokamasi. Usul bo'yicha sportchilar eng yuqori ball bergan stress omillari aniqlandi. Respondentlarning motivatsiyasi tahlil qilindi. Ma'lumotlardan amalda qanday foydalanish mumkinligi taklif etiladi. Xulosa. Eng muhim stress omillarini aniqlash sportchilarning psixologik tayyorgarligi jarayonini uning samaradorligini oshirish uchun qayta ko'rib chiqishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: *sport, sportchilar, psixologik tayyorgarlik, stress omillari.*

Введение. Успешное выступление спортсмена на соревновании зависит не только от уровня его физических способностей и технических навыков, но и психологической подготовки. Для поддержания хорошего соревновательного уровня спортсмен должен обращать внимание не только на оптимальное физическое состояние, но и на рациональное использование нервно-психических резервов[1]. Спорт является высоко стрессовым видом деятельности, поэтому изучение этой проблемы является актуальным.

Спортсмену для достижения высокого результата необходимо уметь психологически настраивать себя на соревновательную деятельность и уметь преодолевать множество стрессовых факторов. Под стресс-факторами в спорте понимают совокупность воздействий, воспринимающихся спортсменом как чрезмерные требования, создающую угрозу его самооценке и вызывающую тревогу[2].

Наиболее распространенные стресс-факторы в спорте можно разделить на две основные группы[3]:

- предсоревновательные— предшествующие плохие результаты, завышенные требования к себе, конфликт с тренером или командой;
- соревновательные— неудачи на старте, необъективное судейство, отсрочка старта, плохое физическое самочувствие и/или психическое состояние, неожиданно высокие результаты соперника.

Стрессовые факторы могут быть как внешней (например, длительный переезд к месту соревнований, завышенные требования со стороны тренера, высокие позиции главного соперника), так и внутренней(например, повышенное волнение, предыдущие неудачи) направленности.

Во время подготовки спортсмена к соревнованию необходимо уделять большое внимание психологической составляющей. Она должна быть направлена на воспитание воли и развитие саморегуляции, формирование умения держать в себя в руках и противостоять множеству стрессовых факторов для достижения максимально высокого результата.

Методика. В ходе работы использовался опросник Фрестера «Стресс-симптом– тест», в рамках которого респондентам предлагалось по 9-бальной шкале оценить степень влияния ряда стресс-факторов на их психическое состояние во время соревнований. Методика выбрана с целью выявления стресс-факторов, наиболее распространенных среди спортсменов и оказывающих наибольшее влияние на них.

Также участникам опроса было предложено пройти тест-опросник Реана «Мотивация успеха и мотивация боязни неудачи». Данный тест-опросник был выбран исходя из предположения о том, что спортсмены с мотивацией успеха более устойчивы к действию стресс-факторов.

Респондентам было предложено пройти данные методики в рамках онлайн-анкетирования с помощью ресурса «Яндекс. Формы». В опросе приняли участие 422 спортсмены участники студенческих команд в различных видах спорта.

Результаты и их обсуждение. Респондентам для начала было предложено указать, сколько времени они занимаются спортом, а также ответить на вводный вопрос «Как Вы настраиваетесь на соревнование?». 37,5% участников опроса выбрали ответ «настраиваю себя на положительный результат», 21% – «предпочитаю тренироваться до последней возможности» и лишь 1,6% – «настраиваю себя на самое худшее, чтобы потом не было так обидно». На основании этого можно предположить, что большинство опрошенных спортсменов имеют неплохой уровень развития психологической подготовки и самоконтроля.

При анализе результатов опросника Фрестера «Стресс-симптом– тест» выявлено, что наиболее сильное влияние на спортсменов оказывают такие факторы, как «конфликты с тренером, товарищами по команде или в семье» (максимальный балл поставили 6,6%) и «необъективное судейство» (максимальный балл – 9,9%), которые соответственно 19,8% и 17,4% респондентов оценили по шкале как «7».

Говоря о «необъективном судействе», стоит обратить внимание на то, что в ряде случаев этот стресс-фактор действительно имеет место быть, тогда спортсмен должен научиться справляться с несправедливостью и, не обращая внимания на нее, продолжать выкладываться на максимум для достижения высших результатов. С другой стороны, относительно высокие баллы по этому стресс-фактору могут быть обусловлены завышенным мнением спортсмена о себе. Здесь важно в ходе психологической подготовки спортсмена к соревнованию способствовать формированию у него адекватной и соответствующей действительности самооценки.

Стоит выделить факторы «предшествующие плохие тренировки и низкие соревновательные результаты» и «повышенное волнение, плохой сон за день или несколько дней до соревнования» – оценили как «5» 23,1% и 13,2% соответственно, как «9» – 5,8%; «упреки тренера, товарищей во время выступления» и «чрезмерная напряженность на старте» оценили как «6» 17,4% и 15,7% соответственно, как «9» – 7,4% и 5,8%.

Рассмотрим такие факторы как «конфликты с тренером, товарищами по команде или в семье» и «упреки тренера, товарищей во время выступления». Для продуктивной тренировки между спортсменом и тренером должны быть установлены доверительные отношения. Так как в опросе участвовали представители командных видов спорта, то напряженные отношения между участниками команды тоже получили относительно высокие баллы по шкале стресс-симптомов. Нужно уделять внимание проведению психологических тренировок и профилактических бесед между участниками команды, а также между тренером и спортсменом, чтобы установить максимально благоприятную обстановку.

Анализируя факторы «повышенное волнение, плохой сон перед соревнованием» и «чрезмерная напряженность на старте», стоит упомянуть психосоматику, изучающую влияние психологических факторов на соматические заболевания и физические состояния. Подобные стресс-факторы могут быть обусловлены недостаточной психологической готовностью

спортсмена. Излишняя тревожность, неумение взять себя в руки и сосредоточиться могут помешать спортсмену добиться высоких результатов.

Все остальные предложенные стресс-симптомы большая часть участников оценила как «1». Таким образом, то, что большинство внешних факторов– результаты соперников, плохое оснащение соревнований, отсрочка их начала, помехи во время выступлений, негативные реакции зрителей– спортсмены считают не особо значимыми, может говорить о достойном уровне их психологической подготовки.

Низкие баллы стресс-симптомов, связанных с результатами соперников, можно объяснить особенностями студенческого спорта. Спортсмен в студенческих соревнованиях выступает на различных вузовских площадках, сталкиваясь каждый раз с разными соперниками. Кроме того, спортсмены в студенческом спорте–представители вуза, которые с каждым годом меняются в связи с выпуском одних студентов и поступлением других. Поэтому, в отличие от взрослого профессионального спорта, здесь не наблюдается, например, четкого выделения фаворитов, и результаты соперников в студенческом спорте не так значимы.

Величина коэффициента корреляции между средними значениями баллов стресс-симптомов и временем занятия респондентов спортом составила -0,234 –слабая отрицательная корреляция. То есть зависимость «чем дольше участник занимается спортом, тем меньше его показатели стресс-факторов» проявляется слабо. Это можно объяснить так: даже за небольшой срок занятия спортом психологическая готовность к соревнованиям может быть на высоком уровне, если спортсмен изначально будет уделять ей большое внимание.

При психологической подготовке спортсменов важно формировать у них правильную мотивационную сферу. В ранее проведенном нами исследовании[4] было выявлено, что спортсмены с преобладанием непосредственных мотивов занятий спортом имеют высокий уровень самоконтроля– они продолжали активные тренировки (5-6 раз в неделю) несмотря на введение режима самоизоляции в период пандемии. Именно они имеют также и наиболее высокие спортивные результаты–являются победителями и призерами международных соревнований.

При анализе результатов опросника Реана «Мотивация успеха и боязни неудачи» было определено, что 84% опрошенных имеют выраженную мотивацию успеха. Остальной процент респондентов не имеет ярко выраженного мотивационного полюса, но они скорее всего тяготеют также к мотивации успеха. Личности с такой мотивацией ставят перед собой достижимые цели, ищут способы преодоления препятствий. Продуктивность деятельности в меньшей степени зависят от внешних факторов. Спортсмены с мотивацией успеха более устойчивы в плане психологической готовности к действию стрессовых факторов и могут достигнуть больших результатов. Если вернуться к результатам опросника Фрестера, то стоит указать, что 77% опрошенных имеют средний балл по шкале стресс-симптомов меньше 5, что также указывает на выраженную психологическую стрессовую устойчивость спортсменов[5].

Выводы. В ходе работы по результатам онлайн-анкетирования был выявлен ряд основных стресс-факторов, оказывающих наибольшее влияние на спортсменов. Рассмотрены возможные причины преобладания данных факторов и соответствующие моменты, которые необходимо учитывать в ходе психологической подготовки спортсменов, чтобы снизить негативное действие стрессовых факторов на успех соревновательной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1.Динамика предсоревновательных состояний спортсменов баскетболистов(на примере студенческого спорта) / И.В. Бочарин, М.С. Гурьянов, А.В. Зарипова, К.В. Малышев// Вопросы педагогики. – 2020. – №10-1. – С. 22–26.

2.Нугманов Д.Г. Исследование стресс-реакций и внешних факторов стресса в спортивной деятельности(теоретические и практические аспекты) / Д.Г. Нугманов// Акмеология. – 2019. – №1 (69). – С. 48–54.

3.Салькова Н.А. Важность организации психологической подготовки спортсменов к соревнованиям/ Н.А. Салькова// Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2018. – Т. 3, №2. – С. 85–90.

4. Синюшкина С.Д. Исследование мотивации к физкультурно-оздоровительной деятельности спортсменов в условиях режима самоизоляции в период пандемии/ С.Д. Синюшкина, Е.О. Меркеева// Экономика и менеджмент в XXI веке: информационные технологии, биотехнологии, физкультура и спорт: сборник научных статей по итогам работы IV международного круглого стола. – Москва: Конверт, 2020. – С. 107–109.

5. Раджабов А.А. «Спортчилар фаолиятида стрессли кечинмалар ва уларни келтириб чиқарувчи стрессорларнинг таъсири наърий ўрганилиши». Современный вектор развития психологии образования: тенденции, актуальные проблемы и инструменты решения. Самарканд, 17-18 апреля 2024. – С. 169-170

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining "Fan va ta'lim integratsiyasi" jurnali tahririyati tomonidan tahrirdan o'tkazildi va chop etishga tavsiya etildi (20.06.2025).

<http://journals.uzfi.uz>

2025-yil 20-iyunda chop etishga ruxsat berildi:

Qog'oz bichimi 60×84_{1/16}. "Times New Roman" garniturası.

Elektron usulda chop etildi. Shartli b.t. 27,8. Adadi 100 nusxa.

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutida onlayn chop etildi.

Manzil: 140100, Samarqand sh., Spitamen shoh ko'chasi, 166-uy.